

VARSTVO SPOMENIKOV XXV

UDK 719
UDC

VARSTVO SPOMENIKOV

REVIJA ZA TEORIJU IN PRAKSO SPOMENIŠKEGA VARSTVA

MONUMENT CONSERVATION

A PERIODICAL FOR RESEARCH AND PRACTICE
OF MONUMENT CONSERVATION

XXV

LJUBLJANA

1983

VARSTVO SPOMENIKOV — revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva. S podporo Kulturne skupnosti Slovenije in Raizskovalne skupnosti Slovenije ga izdaja Zavod SR Slovenije za varstvo narave in kulturne dediščine.

VARSTVO SPOMENIKOV (MONUMENT CONSERVATION) — a periodical with studies in monument and site conservation, research and practice. It is published by the Institute of the SR Slovenia for the Monument Conservation with the financial assistance from the Slovene Culture Community and the Interdisciplinary Slovene Research Community.

Revija ureja

glavna in odgovorna urednica dr. Iva Curk, Ljubljana, z uredniškim odborom
Chief Editor and Editorial Board

in s pomočjo Davorina Vuge, Božidarja Premrla (lektorstvo)
in Jane Kranjec-Menaše (prevodi)

Uredništvo in uprava: Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne
Editors and Administration: dediščine, YU 61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2,
p. p. 176

Naslovna stran: Stari grad v Celju (foto J. Gorjup 1982)

Cover: The Old Castle at Celje (photo J. Gorjup 1982)

Za strokovne podatke in mnenja odgovarjajo avtorji.

Revija Varstvo spomenikov je po mnenju Republiškega komiteja za kulturo oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.

Natisnila tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani v letu 1983 v 850 izvodih.

VSEBINA

CONTENTS

Emilu Smoletu — v spomin

5 Emil Smole — to the Memory

ČLANKI

ARTICLES

Posvet o gradovih — Slovensko konservatorsko društvo pod pokroviteljstvom SO Celje

- Nace Šumi: Mesto gradov in dvorcev v znanostih in naši družbeni zavesti 9
 Ivan Komelj: Grad v času med obema vojnama 13
 Ivan Stopar: Spomeniška problematika slovenskih gradov 33
 Tatjana Bregant: Arheološke raziskave k proučevanju starega gradu Celje 39
 O celjskem gradu drugače 53
 Jože Curk: Fevdalna arhitektura pri oblikovanju urbanih naselbin 55
 Nataša Štupar-Šumi: Raziskave na gradovih Rihemberk in Stanjel 67
 Ivan Sedaj: Kmečki dvorci na Slovenskem 71
 Ivan Bogovčič: Stenska poslikava v gradovih 77
 Janez Mikuš: Kaj se dogaja na gradu Borl 81
 Marjeta Ciglencečki, Blagoj Jevremov: Posegi na ptujskem grajskem kompleksu po 1945 85
 Polonca Vrhunc: Iz varstva naravne dediščine ob grajskih kompleksih 97
Posvet o stičiščih varstva naravne in kulturne dediščine; Slovensko konservatorsko društvo pod pokroviteljstvom SO Maribor
- Nace Šumi: Varstveni vidiki kulturne krajine 101
 Polonca Štefanac: Dekadenca slovenske pokrajine 105
 Mirko Šoštarič: Dve desetletji spremljanja posegov v naravo v svz. Sloveniji 111
- Nace Šumi: The Castles in Historical Sciences and in our Social Consciousness
 Ivan Komelj: Castle in the Period between the two Wars
 Ivan Stopar: Monument Conservation Problematics of Slovene Castles
 Tatjana Bregant: The Archaeological Researches of the Development of the Old Castle of Celje
 The Castle of Celje in a Different Manner
 Jože Curk: The Feudal Architecture in Forming of Settlements
 Nataša Štupar-Šumi: The Researches on the Castles of Rihemberk and Stanjel
 Ivan Sedaj: Peasant Mansions in Slovenia
 Ivan Bogovčič: The Wall Paintings in Castles
 Janez Mikuš: What is Going on at the Castle of Borl
 Marjeta Ciglencečki, Blagoj Jevremov: The Interventions at the Castle of Ptuj since 1945
 Polonca Vrhunc: The Preservation of Natural Patrimony within Castle Complexes
 Nace Šumi: Conservational Aspects of Cultured Landscape
 Polonca Štefanac: The Decadence of Slovene Landscape
 Mirko Šoštarič: Two Decades of Following the Encroachments upon the Landscape in NE Slovenia

- Nataša Štupar-Šumi: Problem modernizacije slovenskega Krasa 115 Nataša Štupar-Šumi: The Problem of Modernization of Slovene Karst
- Peter Skoberne: Metode obravnavanja naravne dediščine 119 Peter Skoberne: The Method of Dealing with Natural Patrimony
- Iva Mikl-Curk: Stičišča varstva arheološke in naravne dediščine 123 Iva Mikl-Curk: The Meeting-Points of Conservation of Archeological and Natural Patrimony
- Marjan Slabe: Sklepi posveta 125 Marjan Slabe: Conclusions
- Posvet o Robbovem vodnjaku — Slovensko konservatorsko društvo in Društvo muzealcev Slovenije pod pokroviteljstvom Mestnega sveta Ljubljana*
- Momo Vuković: Atmosferske razmere in obstojnost javnih spomenikov 126 Momo Vuković: Atmospheric Conditions and the Subsistence of Public Monuments
- Božo Podlogar: Razprave o lokaciji izvirnika Robbovega vodnjaka 129 Božo Podlogar: About the Location of the Original Robba Fountain
- Razno*
- Franc Curk: Lastnosti posameznih sestavin sistema tkani temeljnik — podloga 131 Franc Curk: Properties of Particular Component Part of Woven Fundamentpigmented Film
- Iva Curk, Davorin Vuga: O vsebinskih in prostorskih povezavah kulturne dediščine 151 Iva Curk, Davorin Vuga: The Contents and Space Connections of Cultural Patrimony
- Vinko Šribar: Poročilo o sodelovanju v Furlaniji in Julijski krajini 157 Vinko Šribar: The Report on Collaboration in Friuli and Venezia Giulia
- Jožef Erdelji: Etički problemi konzervacije arheološkega metalnog materijala 161 Jožef Erdelji: The Ethic Problems of Conservation of Archaeological Metal Material
- Juša Vavken: Želimejska dolina 167 Juša Vevken: The Valley of Želimplje
- Nada Majcen-Čučnik: O konservatorski obravnavi knjižničnega grafičnega in arhivskega gradiva 175 Nada Majcen-Čučnik: On Conservation of Library, (Graphic and Archival Material
- Franc Curk: K problemu podlepljanja papirnih dokumentov 179 Franc Curk: About the Understicking Paper Documents
- Vinko Šribar, Vida Stare: Način obnove temeljev cerkve na Otoku 183 Vinko Šribar, Vida Stare: The Mode of Restoration of the Groundwork at Otok

POROČILA

- Preliminarna poročila o konservatorskih raziskavah in delih
- Arheološki spomeniki
- Etnološki spomeniki
- Umetnostni spomeniki
- Zgodovinski spomeniki

REPORTS

- Preliminary Research and Work Reports
- 185 Archaeological Monuments
- 280 Ethnological Monuments
- 287 Monuments of Art
- 314 Historical Monuments

SKUPNOST ZAVODOV
IZ PREDLOGOV AKTOV ZA
RAZGLASITEV

319 THE COMMUNITY OF INSTITUTES
322 DECLARATION OF MONUMENTS

EMILU SMOLETU

Ob grobu v Stari gori, 31. julija 1982

Težko je najti pravišnje besede, težko se je sploh zbrati ob grobu prijatelja, ob grobu človeka, ki je dolga leta, tri desetletja oblikoval in soustvarjal kulturno klimo in bil hkrati tudi sam ustvarjalec. Ustvarjalec na področju, ki ne prenaša modnih muh in ne trpi napak, ki je s trnjem posuto in nehvaležno, pa tudi prepolno globokih doživetij in osebnih zadoščenj.

Ustvarjal in delal je na področju, na katerem je vse dolgoročno zasnovano in sadovi dozorevajo pozno. Za Emila Smoleta prepozno.

Ne bo pobiral sadov svojega plodnega, viharnega, iščočega, mnogokrat in še vedno ne povsem razumljenega varovanja naše slovenske, primorske človekove tvornosti in naravnih lepote, naše kulturne dediščine.

Še ne petinpetdesetletnega ga polagamo v grob in se ob tem zavedamo, da je usahnil vir, ki so ga napajali in oplajali naši spomeniki, spomeniki vseh vrst in zvrsti, v katerih je lepota, človekova modrost, njegova volja in znanje. Usahnil je vir, ki se je vsa ta leta izčrpaval v organizacijskih iskanjih, v neposrednem reševanju spomenikov. Ni mu bilo dano, da bi izbruhnil tudi v pisni besedi.

Vendar smemo reči, da je postavil na noge spomeniškovarstveno službo na Primorskem in vtisnil neizbrisen pečat njenemu razvoju na Slovenskem.

Emil Smole, umetnostni zgodovinar in konservatorski svetnik, je že odraščal sredi umetnin v Narodni galeriji v Ljubljani in jim ostal zvest vse živ-

ljenje. Leta 1953 je prevzel mesto ravnatelja v Mestnem muzeju v Kopru in tam, zavedajoč se potreb in nuje tistega časa, ustanovil tudi komisijo za varstvo kulturnih spomenikov. Iz Kopra je leta 1957 prišel v Novo Gorico, v Goriški muzej. Tam je bil referent za spomeniško varstvo in tudi vodja komisije za varstvo kulturnih spomenikov v občini Nova Gorica. Delo te komisije je razširil še na območju občin Tolmin, Idrija in Ajdovščina.

Ob strokovnem delu tudi organizacijsko ni miroval. Nove naloge, nova spoznanja, do katerih se je dokopal mnogokrat sam, kot samouk, obsežno delovno področje in hkratna rast zavesti v našem okolju, da je spomeniška služba ustvarjalna in zato potreben dejavnik razvoja, vse to je leta 1961 na pobudo Emila Smoleta pripeljalo do ustanovitve Zavoda za spomeniško varstvo.

Z njim si je naložil novo breme, a ga je nosil z vsem žarom in voljo, z njim se je poistovetil, ga dopolnjeval in razširjal. Po svoji podobi ga je oblikoval in ga vodil vse do danes. Vztrajal je tudi v tem letu in pol, odkar ga je neusmiljena bolezen primorala izpreči.

Do leta 1966 je Zavod za spomeniško varstvo razširil še na območja občin Sežana, Ilirska Bistrica in Postojna in s tem je bilo njegovo delovno ozemlje dokončno izoblikovano.

Na tem obsežnem kosu slovenske zemlje je v vsakem spomeniku vsaj kanček njegovega dela, mnogi med njimi pa nas bodo na Emila Smoleta vedno spominjali: rihemberški grad, Stanjel, graščina na Vogrskem, grad na Premu, Kozlov rob nad Tolminom, Javorca v Tolminskih gorah, Breginj, Kobarid, Smartno v Brdih in na desetine drugih, cerkva, fresk, kmečkih ali meščanskih hiš, spomenikov naše revolucije . . . Vanje se je Emil Smole s svojim delom in prizadevanji vgradil za zmeraj.

Pri tem delu, ki mu je s svojevrstnimi, včasih kar trdovratno branjenimi pogledi začrtal pot, si je nabral bogatih izkušenj in z njimi oplodil svoje široko znanje. Tega pa ni zapiral in skrival, razdajal ga je v svojem strokovnem okolju in z njim ter s svojo, včasih bolečo udarnostjo in premišljenostjo bistveno prispeval k rasti in razvoju kulture v vseh njenih obrazilih v Novi Gorici.

To se je kazalo v družbenopolitičnih nalogah, ki so mu bile naložene in ki so bile vse plod njegovega dela.

Bil je dolgoletni predsednik Skupnosti zavodov za spomeniško varstvo Slovenije, skupnosti, ki je bila ustanovljena na njegovo pobudo; bil je predsednik sveta za kulturo in prosveto Skupščine občine Nova Gorica, član sveta za urbanizem Skupščine občine Nova Gorica in član prvega predsedstva Zveze kulturno-prosvetnih organizacij v občini Nova Gorica; bil je poslanec v Kulturno-prosvetnem zboru Skupščine Slovenije, dolga leta član odbora za spomeniško varstvo Kulturne skupnosti Slovenije in predsednikčasne Kulturne skupnosti občine Nova Gorica.

Mnogo je delal, veliko je samotaril.

Za delo je prejel lani, slabo leto bo tega, najvišje občinsko priznanje za delo na kulturnem področju — Bevkovo nagrado.

Odhaja torej človek, ki mu moramo biti hvaležni za opravljeno delo. Na samosvoji, dostikrat izviren način je pomagal ustvarjati to našo skupnost in ji želel vcepljati predvsem človečnost.

In na koncu, dragi Emil, še zadnji pozdrav tvojih prijateljev; tistih, ki si jih spustil v svoj svet, svet dela in iskanja miru, svet knjig, glasbe, sproščene

besede! V svoj dom in družino. Prijateljstva, ki se sklepajo počasi in trdo, in tako je bilo prijateljstvo s teboj, ne umrejo.

Počivaj v miru, hvala ti za vse, kar si nam dal in SLAVA!

V imenu vseh kulturnih delavcev in občanov Nove Gorice izrekam tvojim dragim iskreno sožalje.

Drago Svolfšak

Koliko bolj bi si želel, da bi te besede dobile povsem drug okvir, da bi izzvenele kot naš običajen, vsakdanji razgovor in ne bi nosile v sebi glasu potrte, žalostne govorice spomina, ki ga obujam v imenu Slovenskega konservatorskega društva, Skupnosti zavodov za spomeniško varstvo Slovenije in v svojem imenu. Ta želja izvira še posebej iz dolgoletnih, nepretrganih skupnih vezi in prijateljstva.

Prof. Emil Smole se je rodil v Ljubljani 19. 8. 1927. Študiral je na oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Še pred koncem študija je 1953. leta prevzel ravnateljsko mesto v takratnem Mestnem muzeju v Kopru, vendar svojega delovanja v njem ni omejil na prostor za muzejskimi vrati, marveč je na široko posegel v družbeno stvarnost. To se je pokazalo zlasti ob ustanovitvi Komisije za varstvo kulturnih spomenikov, ki je pod njegovim vodstvom s svojo dejavnostjo globoko zarezala v takratne razgibane poskuse preobrazbe tkiva slovenskih primorskih mest. V vztrajnim prizadevanjem mu je uspelo na tem delovnem mestu rešiti do tedaj nerešljiv vozel nenadzorovanega izvoza premične kulturne dediščine v Italijo in tako obogatiti sklade v koprskem in piranskem arhivu, študijski knjižnici ter muzejih v Kopru in Piranu.

E. Smole je na tem področju deloval le štiri leta, dokler ni odšel za referenta za spomeniško varstvo v Goriški muzej; tam je vodil tudi Komisijo za spomeniško varstvo občine Nova Gorica. Poznal je tudi razmere drugod na Primorskem in je spomeniškovarstvene interese in cilje prek te komisije razširil še na občine Tolmin, Ajdovščina in Idrija. Kot osnovno nalogo si je zastavil izdelavo evidence kulturnih spomenikov na območjih omenjenih občin in začel prvi večji akcijski konservatorski poseg v tem delu Primorske, in sicer na gradu Rihemberk. Po štirih letih prizadevanj in truda se je prav po njegovi zaslugi uresničila ideja o ustanovitvi Zavoda za spomeniško varstvo Nova Gorica, ki so se mu sčasoma (do leta 1966) pridružile še občine Tolmin, Ajdovščina, Idrija, Sežana, Postojna in Ilirska Bistrica. In njemu je stal na čelu vse do smrti. Kljub vsemu temu trudu pa prof. Smole ni opustil strokovnega dela, marveč ga je še razširjal. Že v prvem desetletju obstoja zavoda je sam izdelal podrobno topografijo umetnostnozgodovinskih spomenikov, ker se je zavedal, da je to osnova za smiselno spomeniškovarstveno delovanje. Akciji Rihemberk je kmalu sledilo še vodenje konservatorskih posegov na spomeniških objektih oziroma kompleksih kot so Vogrsko, Prem, Haasberg pri Planini, Stanjel, lovski dvorec Zemono. Njegovo vztrajno delo, ki ga ni nikdar omajalo malodušje, je bilo še posebno vidno ob reševanju spomeniške dediščine po potresu: v jedru Breginja, v p. c. Marije Snežne na Kladju, v p. c. sv. Križa v Sedlu, v Mašerovi hiši v Kobaridu, na Javorici in v naselju Smartno v Goriških brdih.

Posvet o gradovih

MESTO GRADOV IN DVORCEV V ZGODOVINSKIH ZNANOSTIH
IN NAŠI DRUŽBENI ZAVESTI

Nace Šumi

THE PLACE OF CASTLES AND
MANSIONS IN HISTORICAL
SCIENCES AND IN OUR
SOCIAL CONSCIOUSNESS

POVZETEK

Analiza dosedanjih delovnih metod zgodovine, etnologije, arheologije in umetnosti zgodovine. Na voljo je toliko delavcev, da bi se sintetična podoba fevdalne arhitekture lahko zarisovala hitreje kot doslej. Predvsem od tega pa je odvisen pričakovani miselni preobrat.

The analysis of the so-far methods of history, ethnology, archaeology, and art history. The number of workers who are at disposal is such as to enable a quicker marking of the synthetic image of feudal architecture than has been the case up to now. The expected change of mentality depends above all upon this.

Ugotavljamo še zmeraj na moč neugoden položaj fevdalne arhitekture glede ohranjenosti, perspektiv za ohranitev ali rekonstrukcijo. Vse to je med drugim nasledek dolgotrajne zanemarjenosti, neustrezne izrabe ali popolnega nezanimanja za glavnino dediščine te vrste pri nas. Posebno kritična je bila za vrsto spomenikov zadnja vojna. Današnje gospodarske težave še podaljšujejo neugodno stanje.

Ceprav se to zdi morda odveč, se moramo vendarle vedno znova spraševati o vzrokih za tak položaj, zakaj le, če jih dodobra poznamo in če nam uspe dolgoročno zasnovana akcija v raziskavah, popularizaciji in organiziranju obnove ali konservacije, lahko računamo na boljše čase. Vero v tako možnost nam krepi okoliščina, da kljub omenjenim težavam in kljub izredni počasnosti vendarle poteka vrsta utrjevalnih, obnovitvenih del pri skupini večjih ali celo največjih gradov in zadnji čas tudi nekaterih dvorcev.

Nujno spraševanje o vzrokih ne more veljati zgolj tako imenovani družbi. Izpraševanje vesti se mora začeti in nadaljevati znotraj znanstvenih disciplin, ki se ukvarjajo z gradovi in dvorci in ki bi se morale posvečati tej dediščini bolj kakor doslej. Tu lahko nastajajo spodbude za obrat na bolje, druge poti preprosto ni. Še zlasti ne zato, ker se utrjuje sistem samoupravnega odločanja, v katerem je delež znanosti in organizacij za varstvo priprava vse strokovne argumentacije, ustvarjalci finančnih sredstev pa potem delegatsko odločajo o izpeljavi programov. Predlagana razprava znotraj znanosti pa seveda ni samo stvar logičnega postopka, določenega z zakonodajo, marveč je tudi drugače vsebinsko nujna. Prav zgodovinske znanosti namreč nosijo velik del krivde za nastali položaj — in samo te znanosti lahko s potrebnim sodelovanjem razbistrijo nejasnosti, ponudijo gradivo za odpravo današnjega zastoja.

Dovolite mi, da poskusim na najkrajši način opredeliti vlogo oziroma delež posameznih posebej prizadetih zgodovinskih znanosti pri raziskavah gradov in dvorcev.

Na prvem mestu je tedaj treba reči nekaj besed o razmerju našega ožjega zgodovinopisja do te naše dediščine. Za zgodovino je prva omemba gradu v srednjem veku najprej podatek za naselbinsko karto, za vključitev določenega ozemlja v fevdalno civilizacijo. Dalje zgodovinarja zanima grad kot politično upravni sedež gospostva in rodbine, kot člen v verigi gospostev, potem kot gospodarsko oporišče in končno kot vojaška strateška postojanka. Večina teh lastnosti za zgodovinarja danes sploh ni povezana s stavbnim objektom, pa naj je ta še tako velik ali komaj vidna razvalina ali celo le zapisek na karti. Opis, značaj stavbnega objekta in njegove likovne značilnosti so zanimali denimo še Valvasorja in njegove redke naslednike v preučevanju gradov (in dvorcev). Mlajših zgodovinarjev ta vprašanja niso več vidno vznemirjala. Celo več, zanimanje stroke se je od nekdanjih vodilnih družin plasti, od zgodovine oseb, rodbin, dogodkov zmeraj bolj preusmerjalo v tako imenovani strukturni značaj, vse bolj je obravnavala prebivalstvo, množice, ljudstvo. Tezo o Slovencih kot nezgodovinskem narodu v skladu s klasičnimi državnopravnimi teorijami je, kot je znano, odločno zanikal že Levstik; namesto državnega načela naj bi zmagalo narodnostno, etnično. Velik del plemstva, uporabnikov gradov in dvorcev, je po priimku in zvezah sodil, po tem pojmovanju, v dvakrat tujo, sovražno sfero, zatorej nevredno zgodovinarjevega zanimanja. Značilna prelomnica na tej poti našega zgodovinopisja se mi zdi prva izdaja Kosove zgodovine Slovencev. Spomnim naj na klasični naslov poglavja o dinastičnih teritorijih, ki nam z velikim poznavanjem predoča pomembno zgodovinsko obdobje, v katerem imena še nekaj pomenijo. Bilanca današnje stopnje slovenskega zgodovinopisja je ta, da se nosilci fevdalizma, še zlasti pa njihove postojanke, naši gradovi in kasneje dvorci, upoštevajo kot nujno zlo znotraj slovenske etnije. Nekoliko karikirano bi mogli reči, da je včasih morda nezaveden rezultat takih teženj izoliranje ene same družbene plasti, plebejskih Slovencev, iztrgan iz zadostnega oziroma celovitega zgodovinskega konteksta. V naši najnovejši zgodovini in zgodovinopisni podobi tega časa se med drugim tudi zaradi take usmeritve srečamo s tisto značilno skrajnostjo, ki ni znala več ločevati premaganih zastopnikov fevdalne plasti od stvaritev, ki jih je ta plast priklicala v življenje in ki naj bi jih torej obravnavali kot kulturno dediščino. Razumljiv kratek stik, simbolično utelešen v Aškerčevi pesmi, še vse do danes ni prenehal učinkovati v dovolj širokem obsegu.

Podobno kakor za zgodovinopisje, delno celo še bolj, veljajo gornja opazovanja za slovensko — in ne samo slovensko — etnološko vedo. Ta se je v polpretekli dobi celo izrecno ukvarjala domala izključno s kmečkim življenjem, z višjimi sloji, praviloma fevdalci, le izjemoma v ljudskih pesmih in pripovedih. Tudi v tej stroki je bila torej dediščina, o kateri danes teče beseda, izključena. Takšno pojmovanje je potem velik del raziskovalcev povezoval prek znanih ideoloških in političnih interesov z mitom o dobrem, vernem in ponižnem slovenskem kmečkem ljudstvu. Narodnoosvobodilni boj je radikaliziral protifevdalno razpoloženje našega podeželja, zato je mogel povzročiti ne tako redko izenačitev boja proti ostankom starega družbenega reda z bojem proti vidnim postojankam, simbolom te preteklosti. Delež nekaterih pomembnih gradov kot

trdnjav razrednega sovražnika v tem boju je seveda takšen položaj po svoje podpiral.

Zadnja leta smo v slovenski etnologiji priče zelo odločnemu obratu v usmeritvi stroke, ki si je na zastavo pripela geslo o preučevanju načina življenja vseh družbenih plasti. Etnologija se torej načelno ni več ustavljala pri preučevanju podeželja, ki v svoji patriarhalni podobi že tako izumira, tudi ga ni zamenjala s predmestjem, kar je nekaj časa kazalo, marveč je proglasila geslo preučevanja načina življenja celotne družbene skupnosti vseh časov. Za zdaj je v praksi ta deklaracija še neuresničena. Ne da se zanikati, da je geslo plodno, zakaj uveljavitev takega načela pri preučevanju življenja v gradovih in dvorcih (toda ne današnjih stanovalcev, marveč historične populacije), je nujen deziderat za zaokrožitve naše vednosti o fevdalnih postojankah, o spomenikih, s katerimi se danes ukvarjamo. Za tako preučevanje ni na voljo tako malo gradiva, kakor navadno mislijo. Naj spomnim samo na številne zapuščinske inventarje, ki omogočajo kar moč popolno rekonstrukcijo opreme in z drugim gradivom vred rekonstrukcijo življenja v takih razmerah. Žal se etnologija tega dela še ni lotila, kakor je tudi pri dosedanem ukvarjanju, na primer, z meščansko hišo obstala komaj v našem stoletju ali celo v nekaj desetletjih, v katera seže spomin živih prebivalcev. Historična etnologija, če bi smeli tako imenovati zaželeno prilagoditev aktualnega gesla potrebam dediščine, bi mogla pomembno prispevati k argumentaciji konservatorskih programov in na ta način seveda tudi posredno k reševanju spomeniškega fonda.

Naslednja zgodovinska disciplina, ki jo je treba upoštevati pri naši strokovni »spovedi«, je arheologija. Po posameznih starejših posegih, ki pa niso utegnili postati sistem, se je zlasti Filozofska fakulteta trudila, da bi arheološke preiskave vključila kot neločljiv člen v pripravljano fazo konservatorskih programov. Vsem je znano, da je bila skepsa na obeh straneh, pri konservatorjih — umetnostnih zgodovinarjih in pri glavnini arheologov samih. Pri prvih, ker so sodili, da je sodelovanje arheologov nepotrebno, pri drugih pa, da je nepravilno, ker bi tako z arheološko metodo prekoračili magično mejo leta 1000, mejo arheološkega monopola v zgodovinskem obdobju. Ni razloga, da bi naštevati izsledke, o tem bodo govorili prizadeti sami. Poudariti pa je treba, da smo pri preučevanju gradov in dvorcev, a tudi vseh drugih stavbnih spomenikov, potrebovali arheološko metodo, to je povezovanje kulturnih plasti s konstrukcijami, v čemer je ta stroka doma. Tako so se pojasnile stvari, ki so drugače nedosegljive. A ne gre samo za stavbno zgodovino. Na dan so prišle kot spremljevalno dokazno gradivo že kar nepregledne množice drobnega gradiva, ki pojasnjuje življenje na dvorih. Šola se skupina arheologov, ki danes za srednjeveška stoletja umetno obrtno gradivo poznajo vsaj tako dobro kot umetnostni zgodovinarji.

In tako naj nazadnje pristanem pri svoji lastni stroki, pri umetnostni zgodovini, ki je bila nekdanj edina odgovorna za danes aktualno spomeniško skupino in ki je sprožila ves ta proces pritegovanja sosednjih strok. Da ne bi hodil v zelje naslednjemu govorniku, enemu od specialistov za srednjeveške gradove, naj se omejim samo na eno temeljno ugotovitev in na en sam kritični razmislek. Najpoprej: reči je treba, da je prav moja generacija z začetnikom Komeljem prispevala odločilen delež k vsaj relativni zaokrožitvi podobe, razvoja in kvalitete grajske arhitekture. Poleg nas nastopajo tudi že mlajši, in videti je, da se

je zanimanje za gradove dodobra zakoreninilo v naši vedi. Kot raziskovalci in varuhi ter prenavljalci fevdalnih arhitekturnih spomenikov so po vojni mnogokrat nastopili arhitekti. Vredno je omeniti tudi res še ne zbrano gradivo, ki so ga prispevali k poznavanju življenja in kulturnega nivoja na gradovih zgodovinarji naše literature. Skratka, na voljo je toliko delavcev, da bi se sintetična podoba fevdalne arhitekture na Slovenskem lahko zarisovala hitreje kot doslej. Predvsem od tega pa je odvisen pričakovani preobrat v miselnosti nekaterih krogov pri nas, preobrat, s katerim se bo morala vednost o teh spomenikih močneje zakoreniniti v predšolski in šolski vzgoji. Medtem so se namreč bistveno spremenila tudi stališča ožjega zgodovinarstva in nekaterih drugih disciplin, ki preprosto ne morejo več vztrajati pri nekdanji črno-beli podobi preteklega življenja na naših tleh. Predvsem pa je, kajpak, največja odgovornost na naši stroki. Prav zaradi tega je treba odločneje pregledati tiste teze, ki brez zadostne utemeljitve naglašajo, da so bili zlasti v srednjem veku, pa tudi še v renesansi, naši gradovi in dvorci predvsem ali samo utilitarne zgradbe, ki nikakor ne vzdržijo primerjave s cerkveno arhitekturo. Pogosto nastajajo take teze zaradi pomanjkanja, izgube ali skromne izdelave nadrobnosti, toda ob tem ne smemo pozabiti na temeljne stavbne tipe oziroma vodilne motive, ki so tudi simbolični in estetski reprezentanti svoje vrste. Z eno besedo, bolj bo treba postaviti v ospredje grad in двореc kot stvaritev, da bi tako v resnici začeli v njih na široki črti spoštovati ustvarjalni napor in dosežke, ne pa da jih poenostavljeno ocenjujemo kot preostanek presežene družbene razvojne stopnje. Poglejte, kako mogočen in privlačen raziskovalni program za celo vrsto institucij, ne nazadnje muzejev, galerij in zavodov za spomeniško varstvo.

GRAD KOT SPOMENIŠKOVARSTVENI PROBLEM V ČASU MED OBEMA VOJNAMA

Ivan Komelj

CASTLE AS MONUMENT CONSERVATION PROBLEM IN THE PERIOD BETWEEN THE TWO WARS

POVZETEK

Arhivski podatki o usodi gradov Ptuj, Borl, Zalog pri Moravčah, Brdo pri Kranju, Slovenska Bistrica, Brežice, Podčetrtek, Zovnek, Muretinci, Murska Sobota, Novo Celje (in mnogih drugih) med obema vojnama. Tudi tedaj je bilo treba gradovom pomagati z zniževanjem davkov, reševati inventar, parke itd.

Archival data about the fate of the castles Ptuj, Borl, Zalog near Moravče, Brdo near Kranj, Slovenska Bistrica, Brežice, Podčetrtek, Žovnek, Muretinci, Murska Sobota, Novo Celje (and many others) in the period between the two wars. At the time, castles also needed to be helped by the lowering of taxes, saving the inventory, parks, etc.

Vzdrževanje gradov se je po prvi vojni še posebej zaostriilo. To ni bil samo naš, temveč je postal splošen evropski problem, kar je veljalo v prvi vrsti za dežele bivše avstroogrške monarhije. Čas po prvi svetovni vojni je bil za usodo naših gradov verjetno tudi eden najhujših v njihovi zgodovini, če ne štejemo obdobja druge vojne in prvih let po njej. Veliko prelomnico je sicer že prej pomenil konec 16. stoletja. Tedaj je šlo le za prehod »gradu« v »dvorec«, preoblikovala se je njegova zunanja podoba. Marsikateri je bil opuščen, vendar se je grad kot stavbni tip še naprej obnavljal. Po prvi vojni se je že ob koncu 18. stoletja začeti proces opuščanja gradov, nasledek družbenih in gospodarskih pretresov po francoski revoluciji, pospešeno nadaljeval. To je pomenilo v stavbnozgodovinskem razvoju tudi prekinitev organske rasti grajske arhitekture, ki je vsaj od 12. stoletja naprej tudi pri nas v zgodovinskem in stavbnozgodovinskem oziru ponazarjala neprekinjen razvoj posebne stavbne vrste. Grad kot živ stavbni tip je prenehal obstajati. Ogrožena je bila njegova pravna, ekonomska in družbena podlaga in s tem tudi njegov fizični obstoj.

Zato so bile najtežje, vendar ne najštevilnejše naloge leta 1913 ustanovljenega in leta 1919 v novi državi SHS obnovljenega Spomeniškega urada v Ljubljani povezane prav z gradovi. Iz konservatorskih poročil v Zborniku za umetnostno zgodovino, ki sta jih od leta 1921 redno objavljala najprej konservator Stelè in kasneje konservator Mesesnel, zahtevnost in število nalog nista razvidni. Bolj stvarno sliko prizadevanj tedanjega spomeniškega urada si lahko ustvarimo šele s pogledom v arhivsko gradivo, predvsem tisto, ki se veže na konservatorjevo dopisovanje s pristojnimi oblastvenimi uradi ali službami in lastniki gradov.

Sl. 1 Zalog pri Moravčah, stopnišče v osrednji nadstropni veži s portali; atlanta sta danes na gradu Strmol, ok. 1931 — foto Stelè

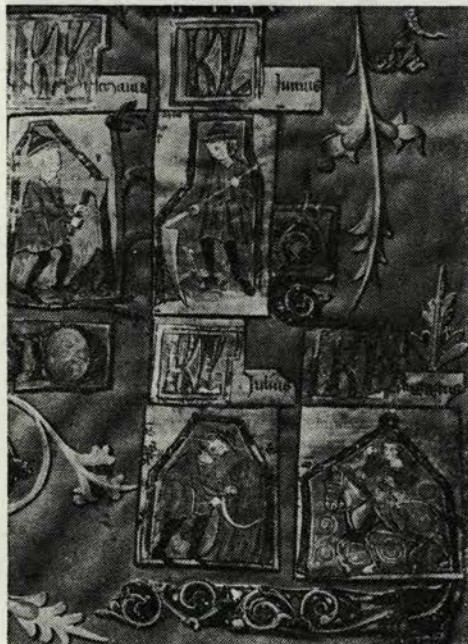
Fig. 1 Zalog near Moravče, the staircase in the central vestibule on the first floor with portals, the Atlantes being nowadays preserved in the castle at Strmol, about 1931 — photo Stelè

V novi »nacionalni« državi SHS so lastniki gradov, predvsem iz vrst tujega plemstva, izgubljali moralno oporo. Temu so sledile ekonomske posledice agrarne reforme, ki je lastnikom dovoljevala določen zemljiški maksimum. Z reformo so bili prizadeti predvsem največji veleposestniki, ki so bili hkrati tudi lastniki najiminitnejših gradov. Končno so sledile še splošne gospodarske krize. Posledice takega za lastnike gradov neugodnega položaja so bile prostovoljne, predvsem pa prisilne razprodaje nepremičnin in premičnin, najprej grajskega, to je predvsem kulturnozgodovinskega inventarja. Nadaljnje posledice so bile tudi številne izselitve iz nove države, v praksi pa je to pomenilo tudi izvažanje premičnega kulturnozgodovinskega inventarja.

V podporo prizadevanj za izdajo zakona o muzejih in varstvu starin je konservator Stelè opozoril tudi na kritično stanje gradov, »ki se jim zaradi odprave zadnjih ostankov fevdalnega sistema in z njim zvezane agrarne reforme odvzemajo gospodarske podlage, ki so bile potrebne za vzdrževanje teh obširnih in pogosto razkošnih stavb. Materialna sila je prisilila gospodarje, da so sami prodali ali pa so jim oblasti prisilno prodale inventar, ki je obstajal pogosto iz dragocenih umetniških in umetno obrtnih predmetov, bogatih knjižnic in sto ako ne par stoletij stare oprave sob. Za propadom lastnine koraka propad stavb kot takih, kar je tembolj treba obžalovati, ker bo gotovo prišel čas, ko bomo obžalovali, da smo ta propad dopustili in bodo srečnejši potomci, ki bodo zopet dobili nazaj smisel za romantiko, kakor svoj čas v Nemčiji in Franciji iz razvalin pozidavali te važne elemente naše krajinske estetike.«¹

Grad je zaradi svoje obsežnosti in navadno nefunkcionalnih prostorov postal za stare kot tudi za nove lastnike, ki so si navadno ob razprodajah pridobili del ali celotno grajsko posestvo ali tudi samo parcelo z grajskimi razvalinami, vse večje gospodarsko in predvsem finančno breme. Grajsko stavbo je še posebej obremenjeval t. i. zgradarinski davek, davek na uporabne, čeprav

ne vedno izkoriščene prostore. Skratka, plačeval se je davek »na strehe«. Zato so se lastniki gradov, podobno kot že prej v 19. stoletju, poskušali izogniti plačevanju davka s tem, da so grad ali del gradu razkrili, poruvali okenske okvire, skratka da so stavbo naredili neuporabno. Grof Turn je na primer še leta 1920 zavestno opustil graščino Legen nad Slovenj Gradcem, tako da jo je dal preprosto razkriti. Ko je konservator Stelè 9. septembra 1920 fotografiral razvalino, je pri tem ugotovil, da »grad predstavlja dvonadstropen pravokotnik s stolpiči na vseh štirih oglih.« V enem prostoru je lahko še ugotovil renesančno ornamentiko, v nekem drugem prostoru pa ostanke baročne slikarije.² Leta 1928 je interveniral v zvezi z zaupnim poročilom, da namerava lastnik B o r l a grad prodati za »stavbinski material, ker ima dovoljenje od agrarne direkcije v Mariboru. Da se izogne plačevanju hišne razredarine namerava takoj iztrgati iz sten okenske okvire in vrata in s tem dokazati, da stavba, ki je sicer v dobrem stanju, ni več uporabna za stanovanje.«³ Zavestno so se izogibali tudi popravilom tistih delov gradu, ki jih je prizadejal požar ali vremenska ujma. Lastnik B r a n e k a pri Ljutomeru se je odrekel obnovi grajskega trakta, ki je pogorel. Obnova bi namreč pomenila najprej velik denarni strošek, kasneje pa bi bila potrebna tudi znatna denarna sredstva za vzdrževanje in plačevanje davkov za neuporabne in odvišne prostore.⁴

Sl. 2 Hmeljnik, stran iz iluminiranega rokopisa z upodobitvijo mesecev, provenienca Brno — pred 1940 — foto Stelè

Fig. 2 Hmeljnik, a page from an illuminated manuscript, showing the months of the year, provenance Brno, before 1940 — photo Stelè

Sl. 3 Hmeljnik, stran iz iluminiranega rokopisa z upodobitvijo orgelj; provenienca Brno, pred 1940 — foto Stelè

Fig. 3 Hmeljnik, a page from an illuminated manuscript, showing an organ, provenance Brno — before 1940 — photo Stelè

Sl. 4 Hrastovec, sobana z opremo, stensko dekoracijo, štukiranim in slikanim stropom, ok. 1920 — foto Stelè

Fig. 4 Hrastovec, a furnished hall with wall decorations and a stuccoed and frescoed ceiling, about 1920 — photo Stelè

Sl. 5 Hrastovec, renesančna postelja z baldahinom, ilegalno odpeljana na tuje, ok. 1920 — foto Stelè

Fig. 5 Hrastovec, a renaissance bed with a baldachin, illegally exported, about 1920 photo Stelè

Posledice zaostrenega in za stare lastnike gradov neugodnega položaja se kažejo tudi v spremembi socialne strukture lastnikov. Ko je leta 1932 konservator Stelè izdelal neuradni seznam gradov v tedanji Dravski banovini z imeni lastnikov, je naštel 172 ohranjenih pomembnejših gradov. Več kot polovica jih je bila tedaj že v rokah neplemičev. Podatek je sicer zelo nepopoln; izhaja iz samo navrženega zapisa, vendar je zanimiv, ker nas opozarja, kako se je spreminjala struktura lastnikov. Bržčas bi bili naslednji podatki pred začetkom druge vojne pokazali, da je bilo še več »neplemiških« lastnikov.⁵

Lastnike gradov so torej težili predvsem davki. Spomeniški urad je skušal večkrat posredovati za znižanje davkov. Lastnikom je na njihovo prošnjo izdajal izjave o spomeniški vrednosti njihovih gradov. Davčne olajšave, predvsem olajšave t. i. zgradarinskega davka, bi se namreč utegnile nanašati tudi na lastnike gradov: po tolmačenju finančnega oddelka banske uprave z dne 22. oktobra 1932 je dobil konservator napotilo, da se »lahko oprostijo davka oni deli poslopij na deželi, ki se uporabljajo za prosvetne namene, razstave, študij in podobno. Po pravilniku se kot take opredeljujejo šole, tudi privatne galerije, knjižnice, če nimajo namena zaslužka. Gradovi zunaj mest, trgov pa ne plačujejo zgradarinskega davka pod pogojem, da je lastnik sam poljedelec.«⁶ Spomeniški ali kulturnozgodovinski pomen stavbe ni bil izrecno naveden. Lastnik Herberstein je ptujski grad preusmeril v muzej in zato mu je bil

Sl. 6 Rakovnik pri Sentrupertu na Dolenjskem, vrata z rezljanimi polnili, pred 1940 — foto Stele

Fig. 6 Rakovnik near Sentrupert in Dolenjsko, a door with carved fillings, before 1940 — photo Stele

Sl. 7 Zalog pri Moravčah, sobana z Jelovškovi stenski slikami iz leta 1725, ok. 1931 — foto Stele

Fig. 7 Zalog near Moravče, a hall with wall paintings by Jelovšek from the year 1725, about 1931 — photo Stele

bržčas črtan zgradarinski davek. Visokim vzdrževalnim stroškom pa se ni mogel izogniti. Kot je navajal oskrbnik gradu, so letno značali okoli 100.000 din. Da bi dosegli olajšave, je bil v Beograd poslan memorandum, ki je opozarjal na »težke razmere, v katerih se nahaja posestvo, posebno prizadeto po agrarni reformi«.7 Tudi v zvezi z ohranitvijo Attemsovih gradov Brežice, Podčetrtek in Slovenska Bistrica je konservator že 1924 napisal izjavo za Ferdinanda grofa Attemsa v Slovenski Bistrici: »Spomeniški urad v Ljubljani kot čuvar zgodovinskih in umetnostnih spomenikov v Dravski banovini polaga veliko važnost na ohranitev do danes še dobro ohranjenih gradov rodbine Attems v Slovenski Bistrici, Brežicah in Podčetrtku in to iz raznih razlogov:

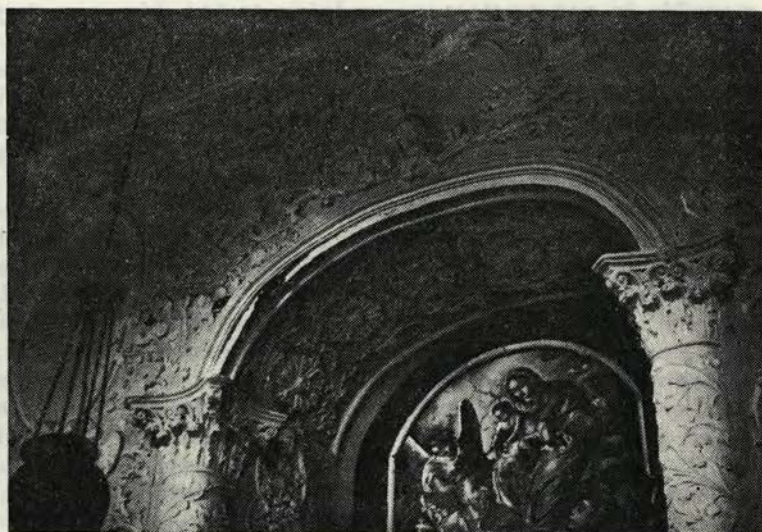
Gradovi rodovine grofov Attemsov na avstrijskem in slovenskem Štajerskem predstavljajo kot skupina zanimiv odmev umetnostnih stremljenj te rodbine, ki je pri obnovitvi teh gradov v prvi polovici XVIII. stoletja zaposlila celo vrsto slikarjev, arhitektov, štukaterjev in drugih umetnikov, med temi za svoj čas odlične slikarje Remba, Flurerja in Weissenkircherja. Z organiziranim umetnostnim delom na področju svojih posestev je ta rodbina vplivala tudi na razcvet cerkvene umetnosti teh krajev. Gradovi Brežice, Slovenska Bistrica, sedaj v drugih rokah se nahajajoči Stattenberg in Podčetrtek, so odlične priče tega umetnostnega pokreta. Vsi so odlični po arhitekturi, imajo deloma še

ohranjeno lepo staro pohištvo, predvsem pa privlačijo pozornost umetnostnega in kulturnega zgodovinarja slikana stopnišča, dvorana in kapela v Brežicah in Slovenski Bistrici. Mimogrede povedano je dvorana v Brežicah največja slikana dvorana daleč naokrog. V njenih slikah ima odmev slik Pietra da Cortona v palazo Barberini v Rimu, ki pomeni v razvoju tako imenovanega iluzionističnega slikarstva baročne dobe največjo revolucijo. V Podčetrtku je važna predvsem arhitektura, ki se tako spaja s svojo okolico, da jo daleč okrog odlikuje. V kapeli in stopnišču gradu Brežice, v dvorani in stopnišču gradu Slovenska Bistrica pa imamo ohranjeno odlično figurarno dekoracijo slikarja Flurerja.

Prepričan sem, da ni pretirano, če trdim, da je jugoslovanska javnost zelo interesirana na ohranitvi teh gradov in umetnin, ki se hranijo v njih in da bo, brez da bi zakrivilo kako socialno krivico, mogoče zagotoviti sedanjim ali bodočim posestnikom za izredne potrebe, ki so zvezane z vzdrževanji teh sicer brezplodnih zidov, tudi tista izredna sredstva, brez katerih bi bili ti važni spomeniki arhitekture in likovne umetnosti zapisani nedvomni nepreveh oddaljeni razrušitvi. To je treba tem bolj želeiti, ker je v zadnjem desetletju propadlo v naši banovini že toliko odličnih spomenikov te vrste.⁸ Tudi za grad Borl je konservator prav tako ugotovil, da je »nedvomno antikviteta, ki jo je treba smatrati za zgodovinski spomenik, katerega značaj naj bi se upošteval pri reševanju lastnikovega zgradarinskega priziva.«⁹ Da bi se Borlu omogočil nadaljnji obstoj, so poleg predloga, da bi se država odrekla razredarini za tiste prestore, ki jih lastnik ne uporablja za stanovanje, iskali tudi druge rešitve. Predlagala se je na primer možnost, da bi grad prešel v javno, to je oblastno ali državno last. »Borl je namreč kot historičen in arhitekturni spomenik tako važen, da mora oblast najti sredstva, da ga ohrani in prej ko slej omogoči nadaljnjo eksistenco s tem, da ga adaptira za javno koristne namene, okrevališče za javne delavce, oficirje, invalidni dom ali kaj podobnega. Veliko županstvo naj porabi vsa zakonita pa tudi nasilna sredstva, da nameravano uničenje prepreči.«¹⁰ Pismo, ki ga je konservator pisal pristojnemu velikemu županstvu v Maribor, je nastalo ob novici, da namerava lastnik grad podreti. Hkrati je opozoril tudi sreskega poglavarja v Ptuj, da v »slučaju, da se poročilo o poružitvi izkaže za resnično, uporabi sresko poglavarstvo vsa zakonita, pa naj bi bila nasilna sredstva, da to namero prepreči, ker gre za enega najlepših gradov. Ako že mora Borl propasti, naj propade s počasnim naravnim razpadanjem vsake starine, ne pa po taki nasilni smrti. Mogoče pa se s časom vendar najde kdo ali celo kako javno oblastvo, ki bi ga rešilo razpada in ga porabilo za kak občekoristen namen.«¹¹

Poročilo o nameravani poružitvi gradu se je po orožniških poizvedovanjih izkazalo za pretirano in neresnično. Lastnik naj bi z nameravano akcijo in celo miniranjem gradu le zastraševal okolico — v resnici pa je po parcelah razprodajal borsko posestvo.¹² Grad je res v nekaj letih menjal vrsto lastnikov; pri tem je grajski inventar zaradi »pustolovske epizode Armin« doživel nekaj sprememb: prodana je bila oprema gledališča,¹³ kasneje, kot je poročal konservatorju tedanji častni konservator in zaupnik V. Skrabar, so bili preostanki opreme prepeljani na grad Opeko v Slavoniji.¹⁴ Nazadnje pa je leta 1939 dal konservator uradno izjavo Ministrstvu za finance v Beogradu, da »ima grad Borl v občini Sv. Barbara v Halozah, last Borlin, delniške družbe v Varaždinu, zgodovinski pomen.«¹⁵

Podrobnejša osvetlitev prizadevanj tedanjega spomeniškega urada za ohranitev Borla nam pokaže, kolikšna so bila tedaj prizadevanja za ohranitev grajske arhitekture nasploh, posebno pa tiste, ki je postopoma izgubljala ekonomsko upravičenost. Nič boljše se ni godilo tudi tistim gradovom, ki jih agrarna reforma sicer ni prizadela; nekateri so bili že v kmečkih rokah, prizadele pa so jih splošne gospodarske težave. Doslej se še nismo dokopali do bolj zanesljivih podatkov o tem, koliko so zalegla konservatorjeva priporočila za davčne in druge olajšave, zanesljivo vemo le za redke in neznatne državne in javne podpore za vzdrževanje gradov. Za primer si izberimo grad Zalog pri Moravčah. 1931. leta je lastnik gradu, kmet Franc Bregar, ki se je sicer v prošnjah na začetku samozavestno podpisoval »graščak«, predložil banski upravi v Ljub-

Sl. 8 Zalog pri Moravčah, grajska kape-la z delom oltarne niše in Jelovškovo oltarno po-dobo, ok. 1931 — foto Stelè

Fig. 8 Zalog near Moravče, the castle chappel with a part of the altar niche and Jelovšek's altar piece, about 1931 — photo Stelè

Sl. 9 Zalog pri Moravčah pogled na os-rednje grajsko poslopje, pred 1918 — po razglednici

Fig. 9 Zalog near Moravče, a view of the central castle building, before 1918 — after a post-card

ljani prošnjo za podporo »zgodovinsko važne stavbe Zalog« v znesku 6000 din. Vlogo je bržčas sestavil in napisal arhitekt Osolin, ki je urejal grad Strmol za rodbino Hribar in ki je gotovo tudi posredoval pri nakupu in prenosu kiparske opreme z zaloškega gradu na Strmol. V prošnji Bregar opozarja, da so ga splošna gospodarska kriza in več zaporednih slabih sadnih letin »finančno popolnoma izčrpale, tako da ne more več obnavljati in sprti popravljati elementarne škode, ki nastaja na gradu. Zaradi stalnega zamakanja padavin skozi raztrgano streho in razbita okna je občutno začel propadati tudi sicer dobro ohranjeni zid in nosilno tramovje. Poleg poslopja je tudi grajska kapelica z dobro ohranjenimi freskami. Streha je popolnoma razpadla in se bo v doglednem času cela kapela podrla.«¹⁶ Konservator Stelè si je grad ogledal in ugotovil, da je »res stavbinsko eden najbolj zanimivih pri nas, posebno ga odlikuje lepo stopnišče in par prostorov v srednjem traktu, kjer se nahajajo v nadstropju tudi prav zanimive freske začetka 18. stoletja. Arhitektonsko zanimiv je tudi severnorenesančni dvoriščni portal. Kapelica je v skrajno slabem stanju in bodo nje štukature če se kaj ne ukrene zaradi razpadajoče strehe v doglednem času propadle.«¹⁷ V priporočilu kr. banski upravi konservator nadalje opozarja, da je »za kmeta tako poslopje nedvomno luksuz in je težko mogoče zahtevati, da bi investiral denar v popravila, ki so zanj brez praktičnega pomena.«¹⁸ Vloga za denarno podporo se je reševala še naslednje leto in konservator ponovno priporoča IV. oddelku banovine, da gre za »stavbo precejšnje arhitekturne vrednosti, ki bi bila radi nekaterih delov naravnost nenadomestljiva«, in zato ponovno predlaga, naj se Bregarju odobri 6000 dinarjev podpore, s katero bi popravil vsaj streho. Dalje je pisal, da Bregar tako velike hiše sploh ne potrebuje zase in mu velik del prostorov stoji prazen.¹⁹ Podpora pa se ni porabila za popravilo grajske stavbe, marveč je bila s končno odobrenim zneskom popravljena le grajska kapela, saj poroča konservator šele 11. maja 1934, »da je streha nad kapelico popravljena, stene zunaj ometane in tudi notranjščina urejena.«²⁰ Očitno je breme za popravilo grajske stavbe padlo na lastnika, saj naslednje leto piše konservatorju Antonija Bregar, da ji je mož Franc umrl in da je zaradi popravil od prejšnjih let ostalo dolga 4000 din, vsega skupaj pa je 14.000 din dolga in bi najraje grad prodala.²¹ Nazadnje se je še dogovarjala o prodaji Jelovškovich stenskih slik, kar naj bi jo rešilo iz denarnih težav.²² Stisko gradu je rešila druga svetovna vojna. Kot večina na kamniško-moravškem koncu je tudi ta postal žrtev strateškega požara. Od renesančno somerno zasnovanega osrednjega poslopja se ni nič ohranilo. Rešene so bile le močno poškodovane Jelovškove stenske slike.²³

Ena izmed možnosti za nadaljnje ohranjevanje gradov je bilo to, da bi prešla stavba v javno, predvsem občinsko last, kar naj bi veljalo tudi za grajske razvaline. Tako rešitev so izbrali tudi za razvalino celjskega gradu, ki je sicer že leta 1866 prešla z nakupom iz privatne v last štajarskih deželnih stanov, po letu 1918 pa z ostalim deželnim premoženjem pod državno upravo. Tedaj se je postavljalo vprašanje, ali bo razvalina še naprej v državni lasti, ali pa jo bo prevzela oblastna samouprava.²⁴ Glede tega je bil iniciativen predvsem celjski mestni magistrat, ki je spraševal, pod kakšnimi pogoji je država pripravljena prepustiti razvalino celjski občini. Banska uprava je 1932. leta končno prepustila razvalino mestni občini pod pogojem, da jo bo občina oskrbovala po navodilih spomeniškega urada.²⁵ Vendar beremo šele v konservatorjevih poro-

čilih za leto 1937, da je bil izdelan program najnujnejših del, ki so potrebna, da se ohranita dosedanja oblika in obseg gradu oz. razvaline.²⁶

Tudi v zvezi z ohranitvijo ž o v n e š k e g a gradu je konservator pisal celjskemu okrajnemu glavarju in hkrati banski upravi, da prevzame občina zaradi nadaljnje ohranitve razvalino v svojo oskrbo.²⁷ Grad Žovnek je bil namreč do prevrata 1918. leta še dobro ohranjena razvalina, kot je zatrjeval prof. Baš v pismu konservatorju Steletu 1932. leta²⁸ in kot nam to izpričuje tudi fotografija razvalin, ki jo je prof. Baš dal Milku Kosu za objavo v Zgodovini Slovencev.²⁹ Iz starejšega poročila za leto 1922 pa že lahko razberemo, da »ljudje odnašajo vse, kar je porabno iz tega gradu in da so zadnji čas pričeli z nekega stolpa odnašati tudi strešno opeko.«³⁰ Po izjavi lastnica sicer ni dovolila, da bi se stolp razkril, vendar je bil 1932. leta že razkrit. Sicer pa občina gradu ni prevzela, sresko načelstvo pa na konservatorjevo vprašanje odgovarja, da »gradu nihče ne ruši, ampak se razvaline rušijo same.«³¹

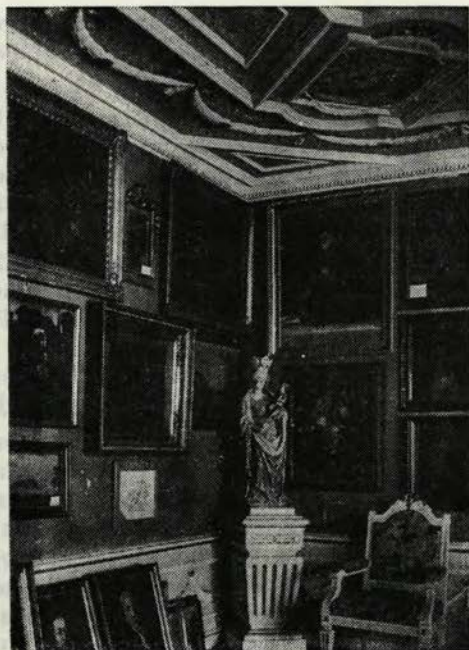
Poleg tega, da bi prišli gradovi iz privatne v javno, predvsem občinsko lastnino, so videli eno najbolj realnih možnosti, da bi se gradovi še dalje ohranili, v določanju nove ustrezne namembnosti zanje. Pri tem niso zanemarjali niti turističnih in podobnih vidikov. Potem ko je šlo posestvo Kenda na Bledu z gradom vred v konkurz in je bila vpeljana prisilna uprava, je konservator predlagal, naj se v gradu uredita muzej in restavracija v domačijskem slogu, v kateri naj bi se točila izbrana domača vina.³² Mariborska občina je na primer mariborski grad kupila, da bi ga uporabila za reprezentativni sedež mestnega župana.³³ Prav tako se je za ljubljanski grad že 1913. leta ponujal predlog in se izdelali načrti, da se ga del preuredi v slovenski narodopisni muzej, umetnostno galerijo, mestno knjižnico in umetniške ateljeje; tudi v novi državi ni zamrla ideja, da se ga temeljito adaptira za muzealni ali kak drug javni namen, reprezentativen za Ljubljano in Slovenijo.³⁴ Kmalu je dozorela Plečnikova zamisel o preobrazbi ljubljanskega gradu v slovensko Akropolo.³⁵ Grad Muretinci, ki je bil že v popolnem razpadu, je rešila akcija za preureditev gradu v sirotišnico.³⁶ Tudi za dobro ohranjen, na zunaj prav monumentalno grajsko poslopje gradu v Murški Soboti »bi se z laskoto našla javna svrha, ki bi mu zagotavljala dostojno vzdrževanje.«³⁷ Trenutna, vendar ne najbolj posrečena rešitev se je pokazala za grad Novo Celje: potem, ko so bili prostori popolnoma izpraznjeni in inventar razprodan, ga je kupila banska uprava, da ga adaptira za umobolnico.³⁸ Grad Strmol na Gorenjskem je rešil za privatno rezidenco industrijalec Hribar, podobna rešitev se je po dolgotrajnih iskanjih našla tudi za Brdo pri Kranju, ki ga je kupil knez Pavel že potem, ko je bila večina grajskega inventarja odpeljana. Skratka, vladalo je prepričanje — tako kot je danes — da lahko reši grajsko stavbo pred popolnim razpadom le primerna namembnost, predvsem javno reprezentativna kulturna, v nobenem primeru pa ne uporaba za t. i. stanovanjsko kasarno.

Zanimiv je bil tudi predlog Turističnega društva v Laškem, da naj bi z razglasitvijo razvalin za spomenik dosegli obveznost vzdrževanja in popravil. Na vlogo, ki je bila poslana banski upravi, da bi se grad razglasil za spomenik, je društvo dobilo odgovor, da »proglasitev stavbe za zgodovinsko pomemben objekt spada pod 24. in 25. paragraf gradbenega zakona v pristojnost občine Laško«; isti zakon tudi predpisuje (4. odst. 25. čl.), kako in na čigave stroške se

Sl. 10 Hmeljnik, pogled v eno opremljenih sob; na zahodni steni del odkritih stenskih slik, stanje pred 1940 — foto Stelè

Fig. 10 Hmeljnik, a view of one of the furnished rooms — a part of the uncovered frescoes on the western wall. The situation before 1940 — photo Stelè

Sl. 11 Dvor — Hotemež, pogled na del Gutmannstahlove slikarske zbirke pred razprodajo 1926 — foto Stelè

Fig. 11 Dvor-Hotemež, a sight of a part of the Gutmannstahl collection of paintings before the sale, 1926 — photo Stelè

taka stavba vzdržuje. Iz tega je torej sledilo, da banska uprava ni bila pristojna za reševanje »predmetne zadeve«. ³⁹

Težavni položaj, v katerem so se znašli lastniki gradov, je pripeljal tako daleč, da so začeli razprodajati svojo posest, največkrat s prisilnimi dražbami. Pri razprodaji so prišle najprej na vrsto premočnine, se pravi grajski inventar, predvsem kulturnozgodovinsko pomembna oprema. Od leta 1920 pa do 1941 imamo evidentiranih blizu 40 takih večjih razprodaj: Dobrna (Neuhaus), Zg. Radgona, Podplat, Hrastovec, Blagovna, Borl, Brdo pri Kranju, Črni potok, Dvor-Hotemež, Križ, Lesičje, Turn pri Velenju, Krumperk, Pišcece, Pukštajn, Stara Loka, Viltuš, Novo Celje, Murska Sobota, Bogenšperk, Cmurek, Fala, Podčetrtek, Rakovnik na Dol., Velenje, Dob, Drnča, Rače, Ribnica, Zduša, Vrholo, Črnci, Fužine, Preddvor, Vurberk, Podgrad pri Vranskem, Ormož (tu je bila večkrat napovedana, vendar v zadnjem trenutku navadno odpovedana). Poleg razprodaj moramo upoštevati še na desetine in desetine legalnih izvozov družinskega inventarja. Uradne in potrjene sezname za izvoz namenjenih predmetov bomo verjetno našli v arhivu banovinske uprave, ker je konservator dajal le soglasja in je sezname navadno le potrjeval, ne da bi za arhiv spome-

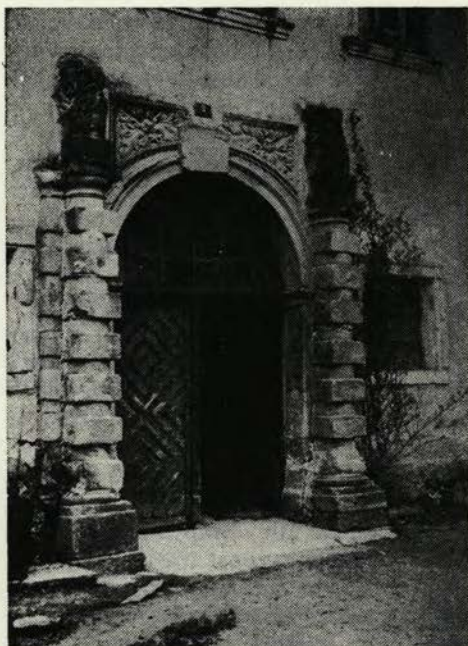
niškega urada zadržal en izvod. Trenutno je težko oceniti število, pa tudi kvaliteto prodanih ali izvoženih predmetov. Razprodaje in seveda tudi izvoz se niso omejevale le na slikarska dela, dosegli so vse sestavine grajskega inventarja, predvsem pohištvo, stensko dekoracijo, zidne tapete, slikane stenske obloge in podobno. Trditi smemo, da je škoda, ki jo je naš kulturnozgodovinsko pomembni grajski inventar utrpel v drugi svetovni vojni in v prvih mesecih po njej, spričo razprodaj, legalnih in ilegalnih izvozov v tujino v času med obema vojnama naravnost malenkostna, saj so nekatere slikarske zbirke štele po več sto kosov. Precej naših gradov je pogorelo v drugi svetovni vojni, ko so bili, vsaj kar zadeva kulturnozgodovinski inventar, že izpraznjeni (Rakovnik, Mirna, Dob, Stari grad itd.).

Danes težko presojamo pravilnost kriterijev, ki so jih upoštevali pri izdaji izvoznih dovoljenj ali dovoljenj za prodajo nasploh. To velja posebej za tiste, ki zadevajo »tuje mojstre«. Najbolj pogost kriterij, ki bi lahko zadržal izvoz, »pomen za domačo zgodovino«, je bil lahko varljiv, prav tako »nesporna umetniška kvaliteta«. Šele kasneje, tik pred drugo svetovno vojno, so nekoliko, vsaj kar zadeva tuje mojstre, manj strogi kriteriji rešili za naše zbirke nekatere dragocene gotske table. Ne nazadnje lahko ugotovimo, da so se tudi kriteriji o tem, kaj se lahko proda oziroma izvozi in kaj je pomembno za domačo kulturno zgodovino, postopoma izoblikovali. Za »tuje mojstre« so bili kriteriji precej zahtevni, ne glede na to, da je šlo skoraj v vseh primerih za neločljive sestavine grajskega miljeja, ki se je sicer postopoma izoblikoval šele v 19. stoletju, in je bil večkrat rezultat zavestnih zbirateljskih teženj v tistem času, in ne iz roda podedovane dediščine. Odtod v nekaterih primerih manj strogo, včasih kar prizanesljivo stališče glede razprodaje ali izvoza. Sicer pa ni vselej odločalo samo konservatorjevo mnenje. Predvsem so odločali finančni razlogi, možnosti za nakupe za javne zbirke. Konservator pa se je tudi opiral na mnenja drugih strokovnjakov. Navadno je za cenilca predlagal dr. Mantuanija, muzejskega strokovnjaka, nekatere odločitve pa sta podprli tudi mnenji dr. Mesesnela in dr. Izidorja Cankarja. Kako težavne so bile situacije, ko tudi doma ni bilo razumevanja ali denarja, pričajo razprodaja galerije za gradu Dvor-Hotemež,⁴⁰ prizadevanja za rešitev inventarja iz Novega Cella, ko so bile za galerijo oziroma Narodni muzej rešene plastična oltarna skupina in slikane stenske obloge ene izmed tako opremljenih sob.⁴¹ Do pravega diplomatskega dogovarjanja je prišlo pri rešitvi zbirke orožja iz graščine Pukštajn za Narodni muzej v Ljubljani⁴² ali pa Zoisovega premičnega stola z gradu Brdo pri Kranju, ko je po sporih med lastnikom in konservatorjem prišlo do kompromisne rešitve in je stol končno ostal v Sloveniji.⁴³

Ob reševanju teh, tudi iz finančnih razlogov težkih situacij, ko je šlo za obstoj gradu kot stavbe in ohranitev grajskega inventarja, se je konservator ravnal po navodilih za konservatorje, ki jih je že leta 1912 izdelala in objavila reorganizirana spomeniška uprava na Dunaju⁴⁴ ter jih je konservator kasneje priredil za domačo prakso. Pri tem se je oprl na vodilo, da mora konservator na svojem območju — terenu spoznati spomenike in si ustvariti pregled nad njimi. Tak kratek inventar mu ne bo služil samo za upravno poslovanje, marveč bo tudi osnova za vsako nadaljnje praktično delo. Lahko pa bo imel še znanstvenoraziskovalni pomen. Tako izhodišče se dobro vidi iz prošenj za potne naloge, ki jih je konservator, potem ko ni bil več samostojen, naslavljal na

bansko upravo. 1932. leta je na primer v taki prošnji posebej podčrtal, da »kaže seznam mnogo obiskov gradov, kar je v zvezi z rapidnim propadanjem te vrste spomenikov in je tedaj prilika, da se vsaj v sliki ohrani njih oprema in arhitekturne posebnosti.«⁴⁵ Tako opozorilo je napisal že prej, ko je leta 1928 opozoril prosvetnega inšpektorja v Mariboru, naj bi se mariborska in ljubljanska oblast »v vsakem primeru razprodaje informirala pri spomeniškem uradu za kakšen objekt gre in da bi v vseh slučajih obveščala spomeniški urad, kjer obstaja nevarnost, da bi se sedaj ohranjeni inventar kakega gradu razprodal in grad kot stanovanjski objekt opustil, da mora konservator pred uničenjem podedovanega ansambla vsaj v fotografijah rešiti sliko miljeja, ki po vojni zaradi spremembe socialnega položaja lastnikov gradov rapidno propada.«⁴⁶ Seveda pa konservator ni mogel vedeti za vse razprodaje in izselitve, saj ga po uradni poti niso vselej obvestili. Večkrat so ga opozarjali častni zaupniki, na ptujskem območju notar V. Skrabar, kasneje tudi učitelj Smodič, na šmarskem območju pa dr. Kartin. Resnica je, da je fotografsko gradivo, ki ga je posnel konservator Stelè, danes domala edini dokument, ki nam ohranja del bivalne stanovanjske kulture na naših gradovih in ne nazadnje tudi slikarski in drugi kulturnozgodovinski inventar. Žal se nam je zaradi tehničnih ovir, predvsem zaradi težav pri fotografiranju, zaradi primarnega konservatorjevega dela na drugih področjih in ne nazadnje zaradi razmeroma strogih kriterijev o pomembnosti gradiva, ohranil le neznamen drobec gradiva o nekdanjem bivalnem miljeju in likovni kulturi naših gradov. Pri tem je treba opozoriti tudi na dragocen delež M. Klemenčiča, ki nam je na fotografijah ohranil nekaj interierov nekaterih naših gradov.⁴⁷

Akcij praktičnega varstva v najožjem smislu, posebno takih, ki bi jih konservator neposredno vodil, ni bilo. Načrt za preoblikovanje Ljubljanskega gradu, ki ga konservator ni samo podprl, ampak tudi populariziral, nam kaže njegov aktiven, ustvarjalen odnos do spomenika, čeprav na račun njegove stavbnozgodovinske pričevalnosti.⁴⁸ Podrobnih smernic za obravnavo razvalin Celjskega gradu ne poznamo, nanje se konservator sklicuje pri zavarovanju razvalin Lindeka, ko zahteva, naj se podkopani temelji podprejo z betonskimi oporami.⁴⁹ Dva zares velika programa, obnova in preureditev gradu Strmol na Gorenjskem in spomeniška prezentacija Hmeljnika, sta bili izrazito privatni akciji. Obnovo Strmola je vodil arhitekt Osolin; za program je očitno vedel ali mu zaradi sorodstvenih vezi z rodbino Hribar celo svetoval Iz. Cankar; pri Hmeljniku, ki je pomenil predvsem muzejsko spomeniško prezentacijo — zajela je tudi odkrivanje stenskih slik — pa je gotovo odločala kulturna izobraženost lastnika barona Wamboldta, saj je ta rodbina za rešitev grajskega poslopja odprodala tudi dele grajskega zemljišča. Tudi urejanje Volčjega potoka z rekonstrukcijo parka je zasluga lastnika. Zanimivo je, da sta bila od teh treh gradov dva v rokah industrialcev oziroma trgovcev. Skratka, praktične rešitve, vsaj tiste, ki so uradno zabeležene v poslovanju spomeniškega urada ali objavljene v konservatorjevih poročilih, so izredno redke. Pretežno je šlo za predloge in bolj ali manj spodbudne nasvete in priporočila. Eno takih, ki priča o zrelosti spomeniškega varstva, četudi le v teoretičnem smislu, je gotovo konservatorjevo stališče, ki ga je zavzel že leta 1924 ob reševanju gradu in grajskega parka v Mokricah na Dolenjskem; zahteval je revizijo sklepov komisjskega ogleda, ker je bil park označen

Sl. 12 Zalog pri Moravčah, portal v glavnem stanovanjskem poslopju, ok. 1931 — foto Stele

Fig. 12 Zalog near Moravče, the portal in the main residential building, about 1931 — photo Stele

Sl. 13 Zalog pri Moravčah, portal v obzidju z letnico 1563 in imenom lastnika Jožefa viteza Turna, ki je bil hkrati tudi lastnik bližnje graščine Križ. V ozadju gospodarsko poslopje s pomolom, ok. 1931 — foto Stele

Fig. 13 Zalog near Moravče, a portal in the walls dated 1563 and bearing the name of the owner, Joseph the knight of Thurn, who was also the owner of the near-by mansion of Križ. In the background the outhouse with a prominence, about 1931 — photo Stele

kot gozd, v katerem se lahko seka. Pri tem je ugotovil, da ima »grad še večjo estetsko vrednost zaradi svoje lege in umetno prirejene okolice, ki ga obdaja. Ta tvori namreč enega največjih in najučinkovitejših angleških parkov v Sloveniji.«⁵⁰ Grajske arhitekture ni ločeval od okolja, ampak je štel okolico za eno bistvenih sestavin grajske spomeniške arhitekture. Tudi kasneje je ob razprodaji s o b o š k e g a gradu opozoril na neločljivo estetsko in hkrati praktično sestavino grajskega parka.⁵¹

Konservatorjeva načela so se še najbolj izrazila pri obravnavi grajskih razvalin. Tudi tu je še posebej opazno tisto stališče tedaj veljavne spomeniško-varstvene prakse, ki ga je na primer M. Dvořak pojasnjeval v svojem Katekizmu in ga je konservator tudi zagovarjal. Izrazil ga je na primer v zvezi z Borlom, češ da »čut, ki vodi moderno spomeniško varstvo pri takih objektih, lažje prenese počasno neizbežno razpadanje, kakor preišljeno, v tem slučaju celo v sebičnih motivih temelječe nasilno uničenje.«⁵² Sicer je konservatorjevo stališče o razvalinah in tudi sicer, kolikor je imel možnosti svetovati, temeljilo na znanem načelu »ne restavrirati, temveč konservirati«, če pa se že

obnavlja, naj se obnavlja na sodoben način. Odklanjal je vsako historiziranje. To načelo je izhajalo iz tedanje usmerjenosti praktičnega spomeniškega varstva, kot ga je propagiral Dvořakov Katekizem. Posledice druge svetovne vojne so ta načela v praksi precej omajale, saj so se nazadnje pokazale za najbolj posrečene in tudi najmanj tvegane prav tiste rešitve, ki so zagotavljale vračanje v prejšnje stanje. Veljavno konservatorjevo stališče o grajskih razvalinah je bilo predvsem ohranjati staro, obstoječe stanje in preprečevati škodo, pustiti počasno umiranje, z zaščitnimi ukrepi tako umiranje le podaljševati in odlagati neizogiben konec. Pri tem je treba poudariti, da je veljala za eno bistvenih kvalitiet grajskih razvalin prav organska vraščenost v naravno okolje. Tako stališče konservatorja Steleta se je pokazalo tudi pri obravnavi razvalin K a m - n a po drugi vojni. Nasprotoval je vsakršnim posegom, ki bi presegli nujno tehnično zavarovanje, zato je bil proti odstranjevanju drevja in sploh proti posegom v zemljišče, ki bi lahko spremenili ohranjeno podobo razvalin. Sicer pa je tedaj veljavno stališče formuliral v Kratkih navodilih za ohranitev arhivov in glavnih načelih spomeniškega varstva:

»Razvaline igrajo veliko vlogo v fantaziji naroda in se nanje veže pogosto romantična tradicija. V pokrajinskih slikah nekaterih delov Slovenije igrajo tako važno vlogo, da je normalna dolžnost soseske, da jih ohranjuje. V tujsko prometnem oziru so pravilno oskrbovane razvaline naravnost važen del javnega premoženja kake občine. Pomnimo, da estetska in slikovita vrednota razvalin obstoja prav v tem, da so razvaline, da imajo nazobčane obrise in da jih je narava s tem, da jih je začela preraščati z rastlinjem vklenila tako rekoč vase in so postale že eno z njo. Kar napravimo za ohranitev razvalin, sme torej obsegati samo preprečitev njihovega nenadnega in prezgodnjega razpada. Absolutno

Sl. 14 Zusem, grajska razvalina, stanje ok. 1920
— foto Stele

Fig. 14 Zusem, castle ruins, the situation
about 1920 — photo Stele

neumestno je pri takih preventivnih delih izravnati vrhove ohranjenih sten v vodoravnih črtah. Pravilno je naslednje:

Zgornja plast kamnov ali opeke se dvigne, dobro očisti rastlin in blata in se nato položi nazaj v hidravlično apno. Stiki se dobro zalijejo in zamažejo z apneno malto z malim primeskom cementa. Ako so spodnji deli zidov izpod-

Sl. 15 Pukštajn pri Dravogradu, del opremljenega stopnišča pred razprodajo, 1932 — foto Stele

Fig. 15 Pukštajn near Dravograd, a part of the furnished staircase before the sale, — photo Stele

Sl. 16 Pukštajn, del opremljene sobe, pred razprodajo 1932, foto Stele

Fig. 16 Pukštajn near Dravograd, a part of the furnished room before the sale in 1932 photo Stele

jedeni naj se previdno podzidajo. Bršljan in drugo rastlinje, ki prerašča zidove naj se ne odstranjuje, ker služi bolj konservaciji zidin, kakor pa jih uničuje.«⁵³

Prav grajske razvaline so bile ena prvih nalog, ki so konservatorja zaposlovale z ogledi kmalu po ustanovitvi spomeniškega urada v Ljubljani. 1913. leta je namreč Odbor za olepšanje Postojne in k mestu spadajoče okolice ter za povzdigo prometa s tujci pisal okrajnemu postojnskemu glavarstvu, da stoje na hribu Soviču pri Postojni tedaj očitno še obsežne razvaline starega gradu, ki so za vso okolico značilne in mikavne. Toda zob časa je glavno steno teh razvalin že tako izpodjedel, da se je bati, da se bodo zadnji ostanki tega zgodovinskega spomenika vsak čas porušili.⁵⁴ Tudi razvalina Trileka je morala biti še 1914. leta zaradi lege in položaja veličastna, predvsem pri pogledu od daleč, kot je pisal konservator centralni komisiji na Dunaju. Razvalino so hoteli uporabiti za kamnolom, in zato naj bi bila tudi tu — kot večkrat kasneje — edina rešitev, da grad odkupi država.⁵⁵ Konservator se je precej ukvarjal tudi z rešitvijo Luke njskega gradu pri Novem mestu, ki je bil predmet obširnih obravnav in dopisovanj še pred njegovim nastopom v Ljubljani. Nazadnje je 1914. leta dozorel sklep, da se slike snamejo in oddajo v muzej.⁵⁶ Enako dolgo in celo še dlje se je vlekla akcija za razširitev razvalin žužemberškega gradu, ki ga je lastnik pričel razkrivati; razdril je tudi dvoriščne arkadne hodnike in stebre odpeljal in deponiral v pritličnih prostorih soteškega gradu.⁵⁷

Tudi po prvi vojni in obnovi spomeniškega urada, ko se je delovno področje razširilo na tedanjo celotno Slovenijo, so bile pogoste naloge v zvezi z ohranjanjem razvalin. Grad Žusem, ki so ga razkrili že 1873. leta, je še naprej propadal. Lastnica, neka dunajska družba, je dopustila, da se je razvalina uporabljala za kamnolom. Kmalu po nastopu službe v Ljubljani leta 1919 piše konservator Stelè poverjeništvu za uk in bogočastje, naj naroči lastniku, da bi zakrpal spodnje dele zaradi ohranitve razvalin.⁵⁸ Kot zvedo iz poročil,

Sl. 17 Stara Loka, del Strahlove kulturno zgodovinske zbirke pred razprodajo — foto Stelè

Fig. 17 Stara Loka, a part of the Strahl historical and collection before the sale — photo Stelè.

Sl. 18 Brdo pri Kranju, soba s stenskim tapetami in klasicistično pečjo, pred 1930 — foto Stelè

Fig. 18 Brdo near Kranj, a room with wall-papers and a classicistic stove, before 1930 — photo Stelè

so uporabljali za kamnolom tudi razvalino Rifnika.⁵⁹ Sicer pa praktičnih navodil ne zasledimo dosti. Posredno jih lahko razberemo iz pisma tujskoprometnemu svetu Dravske banovine, ko na prošnjo lokalnih interesentov ni nasprotoval postavitvi razglednega stolpa na razvalinah Lindeka, »če se lesene stopnice namestijo znotraj, popravi razvalina, da njena zgodovinska vrednost ne bo trpela. Varuje naj se zobčasta kontura, kamenje, ki je preperelo, naj se odstrani, vloži v dober apneni omet in se na vrhu zafugira s cementom. Podkopani ogli naj se podprejo z betonskimi oporami, podobno kot pri celjski razvalini.«⁶⁰

Konservatorjevo stališče, pravzaprav stališče, ki ga je konservator zavzel v imenu spomeniške službe, se je še posebej izrazilo v dveh primerih obravnave grajskih razvalin, in sicer pri navodilih za obravnavo razvalin Zbelovo in Pustega gradu pri Radovljici. Seveda gre za različni programski izhodišči. V prvem primeru je šlo za restavracijo, pravzaprav pozidavo razvalin, v drugem pa za ohranitev in predvsem, kot bi temu rekli danes, spomeniško prezentacijo. Med obema predlogoma je poteklo več kot desetletje. Za Zbelovo je predlog oblikoval konservator Stelè, za Pusti grad pa njegov naslednik konservator Mesesnel. Ne glede na razlike v nalogah vendarle zaslutimo nekaj bistvenih razlik. Konservatorjevo stališče do obravnave razvalin Zbelovo je posredno izzval tedanji okrajni glavar dr. Kartin, ki je konservatorja vprašal, kakšno je njegovo stališče o ohranitvi razvalin, ki jih namerava neki zagrebški bogataš odkupiti in restavrirati. Konservator je svetoval, naj stavbo pozida na ohranjenih starih temeljih, ni se pa strinjal z obnovitvijo starih problematičnih detajlov, skratka z rekonstrukcijo. To svojo misel je kasneje na ponovno Kartinovo pismo podrobneje pojasnil: »V principu taki nameri — restavraciji — ne morem nasprotovati, da bi svetoval ne poizkušati tako rekonstrukcijo dozdevne srednjeveške arhitekture, ampak, da pozida stavbo na starih temeljih s čimer bi ohranil to, kar je na razvalini v prvi vrsti važno

Sl. 19 Zužemberk, pogled na grad z Brega na drugi strani Krke, ok. 1930 — po razglednici

Fig. 19 Zužemberk, a view of the castle from Breg on the other side of the river Krka, about 1930 — after a postcard

(tloris), če pa zida naj zida čisto moderno brez vsake arhaizujoče tendence samo z ozirom na praktične potrebe. Slikovita grupacija na starih temeljih postavljene zgradbe bo sama slikovita in dovolj zanimiva.⁶¹ Z Dvořakovimi načeli je skratka nasprotoval vsakim poskusom historizirajoče ponovitve ali celo rekonstrukcije. Ob tem nam postane še bolj razumljiva podpora Plečnikovi preobleki ljubljanskega gradu, ki je dejansko ohranjala le grajski položaj in stavbni tloris na škodo ali celo izničenje stavbe kot historičnega dokumenta.

Pobude za prezentacijo razvalin Pustega gradu pri Radovljici je dal radovljiški sreski načelnik: razvalina naj bi se odkrila tako, da bi posekali gozd in nato zavarovali izpostavljene zidove.⁶² Leta 1940 je na razvalino ponovno opozarjalo Tujsko prometno društvo v Radovljici. Zavzelo se je za ohranitev razvalin, ki naj bi jih obravnavali kot turistično atrakcijo,⁶³ hkrati se je za razvalino zavzemal tudi Jože Lavtižar, ki je zagovarjal odstranitev odvečnega drevja in pozval k akciji tudi konservatorja.⁶⁴ Konservator Mesesnel je poslal radovljiškemu sreskemu načelniku obširnejša navodila: »Za ohranitev te impozantne razvaline je potrebnih nekaj nujnih ukrepov. Stoječi zidovi se precej zdravi, vzlic temu pa bo treba nekatera mesta utrditi. Grušč, ki je na radovljiški strani precej visoko pod zidovi, pokriva vso pritlično arhitekturo in ga bo treba ob priliki odkopati. Najnujnejše je, da se poseka drevje, ki na radovljiški in lipniški strani zakriva pogled na razvalino. To ni potrebno le iz estetskih razlogov, marveč tudi zaradi varstva razvaline, kateri škoduje velika bližina drevja in korenike, ki razganjajo temelje zidov. Drevje, ki raste med zunanjim obzidjem in razvalino v širokem delu za vhodom ni škodljivo.«⁶⁵

To pot ni šlo več samo za ozko vprašanje konservacije zidov, odstranitve škodljive podrasti in drevja, marveč tudi za estetske razloge, za poudarjeno vlogo razvaline v pokrajini in ne nazadnje za turistično ožvitev mikavnosti, kar je bil tudi prvi korak za pobude radovljiškega tujskoprometnega društva. Konservator Mesesnel, ki je imel sicer že nekoliko drugačen odnos do razvalin, predvsem glede poseganja v njihovo sporočeno in ohranjeno, lahko bi rekli kar privajeno obliko, saj je dopuščal zaradi preventivno varnostnih kot estetskih razlogov tudi posege v zemljišče, predvsem odstranjevanje sesutin, pa ni bil nič

manj popustljiv do romantično historizirajočih posegov v grajsko arhitekturo. Stari grad pri Novem mestu so dobili Usmiljeni bratje iz novomeške moške bolnišnice in so ga nameravali spremeniti v sanatorij. Brez sodelovanja konservatorja so pričeli z obnovitvenimi deli, pozidali zobčasti nadzidek nad vhodnim portalom, odstranili streho nad pomolom in jo zamenjali z odprto teraso z zobčastim nadzidkom; skratka, gradu so hoteli dati navidezno »grajsko« preobleko. Konservator se ni strinjal s takim početjem in je od pristojnega

Sl. 20 Zužemberk, dvorišče z delom vzhodnega trakta in delom južnega trakta s pomolom, ok. 1920 — foto Stele

Fig. 20 Zužemberk, the court-yard with a part of the eastern wing and a part of the southern wing with the balcony, about 1920 — photo Stele

Sl. 21 Zužemberk, isto kot prejšnja — stanje 1940 — foto Kumbatovič

Fig. 21 Zužemberk, the same sight as on the previous photograph, the situation in 1940 — photo Kumbatovič

organa, to je občine Št. Peter pri Novem mestu, zahteval, da ne izda stavbnega dovoljenja brez soglasja spomeniškega referenta, ker bo sicer postopal po zakonskih predpisih.⁶⁶

Nadaljnje ukrepanje pa ni bilo več potrebno. Ta grad, kot večina gradov na Dolenjskem, je v drugi svetovni vojni pogorel. Porojeni poskusi reševanja nekaterih po vojni za rekonstrukcijo še primernih gradov so zahtevali tudi temeljito revizijo dotedanjih sicer teoretičnih, vendar v praksi navadno neuresničenih načel. In sicer večkrat v korist zavestni ponovitvi historičnih oblik, ki pa ni bila več samo anastilozna, marveč vračanje sicer dokumentirane, vendar izgubljene in ne več ohranjene zunanje podobe gradu.⁶⁷

OPOMBE

1. Arhiv Zavoda 236/32; spomenica, naslovljena dr. Rožiču, objavljena v nekoliko spremenjeni obliki pod naslovom Varstvo naše domačije tudi v Slovincu 16. aprila 1932 brez navedbe avtorja. — 2. Najočitnejši primeri gotovo Planina nad Sevnico, Gamberk, Zusem, Žužemberk, Luknja. — 3. AZ 146/20. — 4. AZ 75/28. — 5. AZ 10,15/26. — 6. AZ 212/32 tolmačenje dr. Rožiča, ref. finančnega oddelka banske uprave. — 7. AZ 19, 27/34. — 8. AZ 198/32. — 9. AZ 125/36. — 10. AZ 75/28. — 11. AZ istotam. — 12. AZ 102/28. — 13. AZ 260/31. — 14. AZ 125/36. — 15. AZ 87/39. — 16. AZ 162/32. — 17. AZ 102/32. — 18. AZ istotam. — 19. AZ 148/33. — 20. AZ 25/34. — 21. AZ 113/35. — 22. AZ 57/37. — 23. Varstvo spomenikov IV. 1951/52 str. 108. — 24. AZ 217/26. — 25. AZ 97/32. — 26. ZUZ, XIV, 1936/37, str. 56. — 27. AZ 29/33. — 28. AZ 195/32. — 29. M. Kos, Zgodovina Slovencev, Lj. 1933, slikovna priloga. — 30. AZ 4/22. — 31. AZ 29/33. — 32. AZ 43/38. — 33. ZUZ, XIV, 1936/37, str. 62. — 34. Mith. der k. k. Zentral Kommission, III, Folge, XII, 1913, str. 57. — 35. ZUZ, VIII, 1928, str. 63. — 36. F. Stelè. Slovenska akropola. Ljubljanski grad, 1932; Problem ljubljanskega gradu, Kronika I. 1934, str. 106. — 37. ZUZ, VI, 1926, str. 174. — 38. ZUZ, XI, 1931, str. 97. — 39. ZUZ, XII, 1932, str. 93. — 40. AZ 78/40. — 41. AZ 5, 18, 27, 55, 71/26. — 42. AZ 249, 325, 352, 333a/30; 46, 138, 152, 175/31; 64/33; 185 200, 201, 231/34; 2, 23, 197/35. — 43. AZ 81, 114/28; 7, 18, 65, 121/31. — 44. 169/28; 221/29. — 45. ; — 46. AZ 216/32. — 47. AZ 75/28. — 48. Ilustrirani Slovenec 1930, Turjak, str. 332—333; Ilustrirani Slovenec 1931, Hmeljnik, str. 336—337. — 49. Stelè, Ljubljanski grad 1932. — 50. AZ 150/31. — 51. AZ 79/23. — 52. AZ. — 53. AZ 75/28. — 54. Kratka navodila za ohranitev arhivov in glavna načela spomeniškega varstva str. 9., Maribor 1928. — 55. AZ 276/14. — 56. AZ 185, 226, 497/14. — 57. AZ 17/14. — 58. Iz pritličnih prostorov požganega soteškega gradu so bili kamnoseški kosi prepeljani v Novo mesto in depozirani nekaj časa na dvorišču Križatije. — 59. AZ 83/20. — 60. AZ 137/25. — 61. AZ 150/31. — 62. AZ 177/26. — 63. AZ 24/37. — 64. AZ 125/40. — 65. AZ 158/40. — 66. AZ 248/40. — 67. ZUZ, XVIII, 1941, str. 131.

SPOMENIŠKA PROBLEMATKA SLOVENSКИH GRADOV

Ivan Stopar

MONUMENT CONSERVATION
PROBLEMATICS OF
SLOVENE CASTLES

POVZETEK

Škoda, nastala v zadnjih desetletjih na naših gradovih, daleč presega sredstva, ki smo jih vložili v nekatere izbrane arhitekture, da bi jih obnovili. Taka situacija zahteva dobrega vodenja nadaljnjih akcij, teamsko delo, pripravo in objavo razvidov, temeljito dokumentiranje obstoječega in pravilne odločitve, kaj pri starih gradovih, ki so se razvijali več sto let, prezentirati.

The damage caused to our castles during the last decades surpasses by far the means which are invested in some chosen architectures in order to be renewed. Such a situation demands an expert leading of all the future actions, team work, preparation and publication of reports, a thorough documenting of the existing material, and correct decisions with regard to what is to be presented in old castles which have been developing hundreds of years.

Gradovi so zelo pozno prišli v našo zavest kot pomemben del slovenske spomeniške dediščine. Temu je botrovalo predvsem prepričanje, da so produkt tuje, fevdalne kulture, prepričanje, ki se je v zavesti mnogih ohranilo do danes. Le tako lahko razumemo, da so si le počasi, malone skrivoma utrli pot v našo umetnostnozgodovinsko vedo, pa še tu se nemalokrat obravnavajo sramežljivo, kot bi ne vedeli dobro, kaj z njimi. Nekoliko bolje so se pri tem odrezale grajske stavbe, ki so nastajale od renesanse dalje, saj so tako z razkošjem svojih oblik kot s svojo bogato likovno, slikarsko in štukatersko, včasih pa tudi plastično opremo naravnost klicale po umetnostnozgodovinski interpretaciji. Srednjeveška grajska arhitektura pa je pri tem potegnila krajši konec. Zaradi pomanjkanja likovno oprijemljivih in opredeljivih stavbnih detajlov so se nekateri spraševali, koliko je sploh smotno, da te gradove zajamemo v študije naše umetnostne dediščine. Tako ni čudno, da celo zadnja, v letošnjem letu izšla monografija o umetnosti na Slovenskem (l. 1982) odpravi problem srednjeveške grajske arhitekture komaj z nekaj stavki.

Medvojni požigi velikega dela naših gradov na Dolenjskem in delno na Primorskem so bili izziv, na katerega je bilo treba odgovoriti. Prvi se je celostno zavedel vrzeli, ki je zazevala v tej v naši spomeniški dediščini, Ivan Komelj. Z vrsto prispevkov, objavljenih zlasti v Varstvu spomenikov, je opozarjal na nastalo škodo, objavljal je prve resne stavbnozgodovinske in umetnostne interpretacije posamičnih arhitektur in obenem z osebno zavzetostjo v razmerah, ki so bile temu početju vse prej kot naklonjene, dosegel, da so vrsto med vojno

prizadetih stavb vsaj provizorično zavarovali pred popolnim uničenjem. Priključimo si v spomin: to je bil čas, ko smo lahko v Varstvu spomenikov brali taka poročila:

— Mirna. Med vojno požgani grad je bil kasneje miniran. Letos so pričeli ponovno rušiti ostanke gradu in odvažati material...

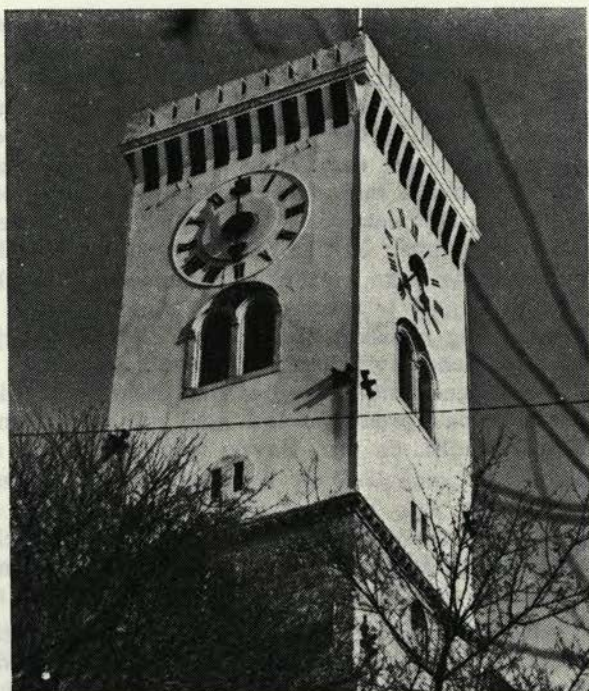
— Vurberk. Zavod je dal dovoljenje za delni odvoz materiala iz lani zrušene stene...

— Ribnica. Brez zavodovega dovoljenja in vednosti so letos zaminirali še ostali del požganega, sicer dobro ohranjenega ribniškega gradu... (Varstvo spomenikov, 1950)

Še in še bi lahko naštevali, čeprav večine tega, kar se je takrat dogajalo, ni nihče utegnil niti zapisati. Številnih stavb, o katerih je bilo takrat še mogoče govoriti kot o razvalinah, danes sploh ni več. Prizadevanja spomeniške službe v tistem času niso naletela le na gluha ušesa — to se kajpak tudi še danes dogaja — ampak na zavestno in načrtno zaviranje in odpor.

Z leti so se stvari predrugačile. Zadnjih petnajst, dvajset let lahko na Slovenskem govorimo o resnih prizadevanjih, da bi rešili uničenja in pozneje prezentirali vsaj nekaj naših najznačilnejših, predvsem srednjeveških grajskih arhitektur. Ta prizadevanja se najrazvidneje kažejo na Dolenjskem in Primorskem, v manjši meri pa zlasti v zadnjem času tudi drugod po Slovenskem. Skupna značilnost vseh teh akcij je, da so skoraj praviloma na voljo le skromna finančna sredstva, ki ne omogočajo, da bi enkrat začeta dela v razumnem času tudi dokončali. Zaradi sistema financiranja so akcije razdrobljene in se vlečejo v nedogled. In tu pridemo do absurda. Kjer so doslej pri obnovitveno-prezentacijskih delih sodelovali močni, zainteresirani investitorji, je bilo sodelovanje spomeniške službe potisnjeno na obrobje ali pa ga sploh ni bilo. Tipičen primer te vrste je grad Bled, kjer je stroka zamudila enkratno priložnost, da bi med delom preučila enega izmed gradov, ki se v virih omenjajo med prvimi na Slovenskem, in obenem uveljavila svoje izsledke tudi v načinu prezentacije grajske stavbe.

V kratkem sestavku je kajpak nemogoče zaobseči vso dovolj razčlenjeno problematiko, ki zadeva dogajanja na naših gradovih po zadnji vojni, in to na gradovih, na katerih so bili opravljeni pomembnejši konservatorski posegi. Še in še bi lahko naštevali poskuse, da bi s krpanjem streh in drugimi najnujnejšimi posegi zadržali propadanje gradov in grajskih razvalin ter tako dosegli vsaj to, da bi se pred našimi očmi ne sesuli. Vendar se zdi, da je vse skupaj Sizifovo delo. Kljub nedvomnim uspehom pri zavarovanju naših gradov, ki so v veliki meri rezultat donkihotske zagnanosti posamičnih konservatorjev, grajski fond, ki čedalje bolj izgublja vsako še znosno funkcijo, pred našimi očmi nezadržno propada. Še več. Upam si trditi, da škoda, ki je nastala na naših gradovih v obdobju po vojni, daleč presega sredstva, ki smo jih vložili v nekatere izbrane arhitekture, da bi jih obnovili. Če se omejim na Štajersko, tudi brez prehode črnogledosti lahko rečem, da so zapisani propadu Tabor pri Vojniku, Zalog pri Zalcu, Zgornja Polskava in mnogi drugi. Le redki grajski objekti so toliko vzdrževani, da bi jih bilo mogoče od blizu brez sramu fotografirati. Nekoliko drugače je kajpak tam, kjer imajo gradovi še — koliko časa? — svojo funkcijo. A tu smo priče nečemu drugemu. Lastniki oziroma uporabniki jih po mili volji, kakor pač narekujejo trenutne potrebe, urejajo in prezidavajo, ne da

Sl. 22 Novi stolp na Ljubljanskem gradu (foto J. Gorjup)

Fig. 22 The new tower of the Ljubljana castle — photo J. Gorjup

bi bila spomeniška služba o tem sploh obveščena. Sicer pa se opaža vsesplošna želja uporabnikov teh objektov, da bi se jih čimprej znebili. In po svoje imajo prav. Star grad res ni najprimernejša stavba za bolnike, ostarele in onemogle, pa tudi ne za stanovanja. In ko se soočamo s temeljnimi socialnimi potrebami ljudi, naj damo historičnim kvalitetam prednost pred pravico človeka, da živi in umre v vsaj približno primernem okolju?

To je situacija, v kateri je danes spomeniška služba, ki skuša preprečiti propadanje gradov, situacija, ki narekuje, da se ta naša služba namesto z eminentno strokovnimi problemi reševanja ukvarja s tem, kako priskrbeti denar in organizirati neodložljive »gasilske« akcije.

Poudariti želim, da naš zbor najbrž ne bo mogel rešiti vseh dilem, ki so tu zastavljene, saj so izven horizonta njegovih možnosti in pristojnosti. S tem pa ni rečeno, naj spomeniška služba vzdigne roke. Nasprotno! Pred njo je še vrsta neopravljenih nalog, ki se jih je treba lotiti. Šele tako bo mogoče tudi pred širšo družbo z vso strokovno avtoritativnostjo, podprto s stvarnim znanjem, nastopiti z zahtevami, čemu in kako je treba najprej odpomoči. Osebnostno vidim prvo nalogo službe predvsem v ustrezni strokovni pripravljenosti za akcijo. Tu smo v fazi, ki bi ji lahko rekli — pri prvih črkah abecede. Nastajajo šele prvi razvidi nad našo grajsko dediščino, pa še ti so največkrat pragmatično zastavljeni — za razne sezname, za potrebe urbanistične ali statistične službe, SLO, razglašanja spomenikov ipd. Še pred nekaj desetletji smo npr. v strokovnih razvidih brali, da obstajajo na Štajerskem med drugim gradovi Bjen pri Braslovčah, v Celju poleg Stare tudi Nova grofija, Čmak na Gomilskem in Gomilsko-

Štrausenek, Gaberje pri Celju, Kompoš pri Hočah poleg Hompoša, Prečnik v Šmartnem poleg Prisnika, Šemak nad Polzelo, Zalog pri Petrovčah in Zalog pri Zalcu, Hartenštajn v Slovenskih goricah, podobno kot Brdo pri Lukovici poleg Brda pri Podpeči na Gorenjskem ipd. V neki monografiji enega vodilnih slovenskih zgodovinarjev pa še dosti pozneje beremo o »graščini ob Pohorju« (kajpak Hompoš, nem. Haus am Bacher) in o gradu Schönbüchel pri Šešicah, kar je približno tako, kot če bi dejali grad Laibach pri Ljubljani. Ne želim, da bi me napak razumeli. To ni kritika donedavnega pisanja in vednosti o naših gradovih, ampak kritika stanja, ki ni omogočalo, da bi nastali strokovno nepoporečni, terensko preverjeni razvidi. Pri kranjskih gradovih so bili takšni spodrsrljaji kajpak le izjemni, saj je očak Valvasor poskrbel s svojimi slovenskimi imeni poleg nemških, da ni moglo priti do večje zmešnjave. Vendar še danes nimamo zanesljivih, vsem dostopnih razvidov za celotno slovensko ozemlje, ki bi omogočili ne le pregled nad imensko znanimi oziroma ugotovljivimi stavbami, ampak predvsem tudi nad njihovim stanjem. Če bi ga imeli, bi se ne moglo zgoditi, da npr. Ravno polje in Vodriž manjkata v dokaj popularnem seznamu spomenikov prve kategorije na Slovenskem. Ponavljam! Javno objavljene in zato preverljivi razvidi so temelj za vsako kolikor toliko resno strokovno presojo našega fonda grajske arhitekture. Ti sezname morajo biti kajpak preverjeni na terenu, obenem pa opremljeni z bistvenimi strokovnimi oznakami. Šele takšni lahko postanejo temelj za nadaljnjo strokovno obravnavo.

Naslednja stopnja je sistematično dokumentiranje grajskih objektov, zlasti tistih, ki izginjajo pred našimi očmi. To velja predvsem za vse razvaline, v manjši meri pa tudi za mnoge druge grajske arhitekture. Tu smo v povojnih letih zamudili že marsikaj, česar ne bo mogoče več nadomestiti. Za vrsto dolenskih gradov, ki so v zadnjem času povsem izginili, imamo le tlorise in v najboljšem primeru le nekaj naključnih fotografij, v več primerih pa niti tega ni. Če se ne bomo lotili te naloge, bomo v kratkem izgubili vrsto neprecenljivih dokumentov — poznejša možna arheološka izkopavanja nikoli ne bodo mogla pojasniti, kakšna je bila podoba neke stavbe v drugem ali tretjem nadstropju. Dvodimenzionalna tlorisna ponazoritev nekega objekta je sicer nadvse poučna, ne more pa nadomestiti predstave o njegovi tridimenzionalni plastičnosti. Vsak dan, ki ga tu zamudimo, je lahko usoden. Pri nekaterih razvalinah, denimo na Gamberku pri Zagorju, danes v celoti ne prepoznavamo več niti logične medsebojne povezave posamičnih grajskih sestavin, čeprav je bila stavba še na prelomu preteklega stoletja ohranjena do vrha. In o nekaterih gradovih, ki so bili v času Valvasorja še celi — vzemimo stari Logatec — razen v terenu razpoznavnega grajskega jarka ni več sledu. Čas je tu neusmiljen in nas neusmiljeno prehiteva.

Pregledi in razvidi niso vse. So le temelj, izhodišče za nadaljnje iskanje in delo. Brez sintetičnih študij, ki bodo kompleksno povezovale spoznanje ter predvsem interpretirale zakonitosti grajskih arhitektur v posamičnih historičnih obdobjih, si konservator v operativi ne bo mogel dosti pomagati. Le poglobljen študij nas namreč pripelje do poglobljenega razumevanja grajske arhitekture — to pa je prvi pogoj za poznejšo smotro konservatorsko obravnavo.

Seveda pa konservatorska obravnavo, ki obsega poleg statične konsolidacije tudi prezentacijo nekega objekta, ni in ne more biti samo rutinska opravilo.

Vsaka prezentacija je namreč v enaki meri tudi osebna interpretacija, izraz osebnega, »avtorskega« gledanja na spomeniško arhitekturo, kar velja vsaj za srednjeveške gradove. Laže je pri novodobnih arhitekturah, ki so v svojih bistvenih sestavinah pogosto nastale iz enega liva in so po svoji pojavnosti neprimerno razvidnejše, čiste. Pri teh se konservatorska problematika največkrat omejuje na ustrezno tehnično reševanje problemov, pri srednjeveških gradovih pa se zastavlja paleta vprašanj. Vsi po vrsti so rezultat večstoletnega razvoja, pri čemer je vsaka doba marsikaj dodala, marsikaj odvzela. Kaj od tega in kako pokazati, ponazoriti, prezentirati? Vselej le zadnjo fazo, ki je izbranemu spomeniškem objektu dala dokončno podobo? Morda, toda — o tem sem prepričan — upravičeno le tedaj, če to zadnjo fazo dovolj dobro poznamo.

Mislim, da v vseh teh dilemah lahko velja kot aksiom le eno načelo. Načelo ali bolje spoznanje — govorim kajpak predvsem o srednjeveških gradovih — da je vsak grad individuum zase s svojo lastno razvojno potjo, značilnostmi in identiteto. Iz te resnice je treba izhajati. Vsak grajski objekt in zlasti razvalina terja pri konservatorskem delu svojo lastno metodologijo, to pa lahko smotrno, dejal bi spet »avtorsko«, določimo šele tedaj, ko so nam v nadrobnostih znane vse faze njegovega razvoja, ko smo natanko pretehtali, katere faze so najbolj ohranjene in razvidne in jih bomo pri prezentaciji ustrezno poudarili, upoštevaje tudi funkcijo objekta. Obseg rekonstrukcij bo pri tem seve še vedno ostal v mejah individualne presoje, vendar bo le-ta temeljila na celostnem poznavanju spomenika in njegove individualnosti, opredeljene s smotrno primerjavo z drugimi sorodnimi spomeniki. Toda kar zadeva oblikovanje take metodologije, smo šele pri prvih tipajočih poskusih. Dokler ne bomo novi znanosti, ki se je v Evropi začela in uveljavila v zadnjih desetletjih ter je zaradi svoje specifičnosti dobila tudi poseben naziv kastelologija, pripravljeni priznati posebnega statusa v umetnostnozgodovinski stroki, bodo tudi naše konservatorske rešitve pogosto temeljile le na ljubiteljskem, največkrat docela subjektivnem gledanju ali na parcialnih pogledih posamičnih strokovnih delavcev, kar je včasih še bolj nevarno.

Po vseh teh, morda nekoliko čustvenih besedah, na koncu kratek sklep. Kakorkoli je že splošna situacija ohranjanju naših grajskih spomeniških arhitektur nenaklonjena, naloga spomeniške službe je in ostaja, da se v mejah svojih možnosti in pristojnosti z vso resnostjo in strokovno odgovornostjo sponime z nalogo, rešiti čimveč dragocenih grajskih stavb za prihodnost. Pri tem so že dozorele razmere za postopno sistematično dokumentiranje, tako da bi lahko na višji ravni nadaljevali delo, ki se je pred tridesetimi leti pričelo v tedanjem republiškem spomeniškem zavodu, a je potem obtičalo sredi poti, saj naj bi ga nadaljevali na novo ustanovljeni regionalni spomeniški zavodi. To delo je temelj za poglobljeno strokovno metodo reševanja tistih grajskih stavb, ki jih je v današnjih neprijaznih razmerah še mogoče rešiti. Rezultati že opravljenega dela pa konservatorje zavezujejo, da se ne bo noben grajski objekt reševal več »ad hoc«, ampak z vso znanstveno zavzetostjo in s sodelovanjem vseh potrebnih strokovnjakov, od arheologa prek umetnostnega in kulturnega zgodovinarja do projektanta-arhitekta. Gre torej za teamsko delo, v katerem bo vsak strokovnjak prispeval k skupnemu rezultatu tisto, za kar je po svoji študijski in raziskovalni usmerjenosti najbolj poklican. V razmerah, ko spomenikov ne

moremo reševati tako, kot to počno skoraj povsod v tujini, so uglašeni teami strokovnjakov z raznih področij pri tem skupnem delu tudi tem bolj potrebni; saj si prav zaradi pičlo odmerjenih možnosti ne moremo in ne smemo privoščiti približnih, strokovno ne vsestransko pretehtanih konservatorsko-prezenta-
cijskih postopkov.

Večkrat opažamo na našem terenu težnje, da se konzervatorji, ki so v tujini pridobili izkušnje na tem področju, ne bi mogli izkoristiti svojih izkušenj in bi se morali znova učiti. To je žalostno, ker bi se lahko izognili mnogim napakam, ki so jih že drugi doživeli. Če bi se konzervatorji, ki so v tujini pridobili izkušnje, ne bi mogli izkoristiti svojih izkušenj in bi se morali znova učiti, to je žalostno, ker bi se lahko izognili mnogim napakam, ki so jih že drugi doživeli. Če bi se konzervatorji, ki so v tujini pridobili izkušnje, ne bi mogli izkoristiti svojih izkušenj in bi se morali znova učiti, to je žalostno, ker bi se lahko izognili mnogim napakam, ki so jih že drugi doživeli.

Medtem, da v vseh teh dnevih lahko vidimo, kolikšno je naša potreba po konzervatorjih, ki so v tujini pridobili izkušnje, ne bi mogli izkoristiti svojih izkušenj in bi se morali znova učiti. To je žalostno, ker bi se lahko izognili mnogim napakam, ki so jih že drugi doživeli. Če bi se konzervatorji, ki so v tujini pridobili izkušnje, ne bi mogli izkoristiti svojih izkušenj in bi se morali znova učiti, to je žalostno, ker bi se lahko izognili mnogim napakam, ki so jih že drugi doživeli.

Večkrat opažamo na našem terenu težnje, da se konzervatorji, ki so v tujini pridobili izkušnje, ne bi mogli izkoristiti svojih izkušenj in bi se morali znova učiti. To je žalostno, ker bi se lahko izognili mnogim napakam, ki so jih že drugi doživeli. Če bi se konzervatorji, ki so v tujini pridobili izkušnje, ne bi mogli izkoristiti svojih izkušenj in bi se morali znova učiti, to je žalostno, ker bi se lahko izognili mnogim napakam, ki so jih že drugi doživeli.

PRISPEVEK ARHEOLOŠKIH RAZISKAV K PROUČEVANJU STAVBNEGA RAZVOJA STAREGA GRADU CELJE

Tatjana Bregant

THE CONTRIBUTION OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES FOR THE STUDY OF THE DEVELOPMENT OF THE BUILDING OF THE OLD CASTLE OF CELJE

POVZETEK

Podrobneje razčlenjene zlasti raziskave predgradja. Tu so našli v vzhodnem delu obzidja onkraj črte Friderikovega stolpa šivan ogel in časovno določljivo keramiko, kar datira zidavo v prvo polovico 17. stoletja. Tako so spremenili datacijo kar za tri stoletja in to vse s pomočjo arheološke raziskovalne metode.

A more detailed explanation particularly of the researches of the area in front of the castle. In the eastern part of the walls on the other side of Friderik's tower, a quoin was found together with datable pottery which places the building into the first half of the 17th century. Thus, the datation was shifted for three whole centuries, all on the basis of the archaeological research method.

Stari grad Celje sodi nedvomno med najpomembnejše priče srednjeveške arhitekture na Slovenskem. Takšen pomen mu je zagotavljal že strateški položaj, s katerega je mogoče kontrolirati dogajanja na prehodu med savinjskim, pohorskim in štajerskim prostorom ter še posebej na povezavi med Celjsko kotlino in savskim bazenom. V 14. stoletju in prvi polovici 15. stoletja pa je postal grad last fevdalne dinastije Žovneških svobodnjakov, poznejših grofov Celjskih. V tem obdobju se njegov pomen ni prav nič zmanjšal, čeprav so celjski grofje že v drugi polovici 14. stoletja zgradili svoj mestni grad v Celju, Stari grad pa je ostal močna utrdba. Po Celjanih sicer grad ni izgubil na svojem pomenu. Politično sicer ni nikoli več bil vodilni center, vsekakor pa so se njegovi poznejši lastniki zavedali, da je pomembna utrdba gospodarskega zaledja. Zato je bil v naslednjih obdobjih poseben poudarek na gradnji fortifikacijskih objektov, tja v 17. stoletje. Nedvomno je bila vzrok takšnih posegov tristoletna turška nevarnost. Izjemo je pomenila le mlajša renesančna faza, ko je bilo dopolnjeno grajsko jedro tudi s civilnimi objekti; ti pa so v primerjavi s fortifikacijskimi dosti manj obsežni.

Grajski kompleks se deli na dva dela in sicer na skrajni zahodni, višji greben — grajsko jedro in nekaj nižji in po površini obsežnejši vzhodni del — predgradje. Loči ju naravna razpoka, ki je posledica različne sestave osnovne kamenine grajskega jedra in predgradja; po njej poteka danes Pelikanova pot.

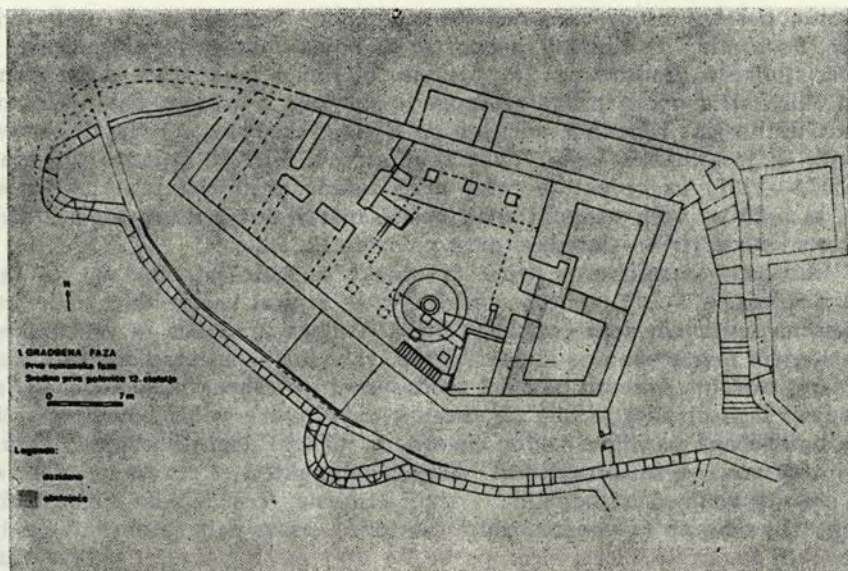
Grajsko jedro je že naravno zavarovano, in sicer z lego na grebenu, ki je zavarovan proti severu, zahodu in jugu s previsnimi skalami, proti vzhodu pa

z že omenjeno naravno prelomnico, odkoder je vseeno edini možni dostop v grajsko jedro. Tak položaj grajskega jedra je omogočil razvoj prve izrazito obrambne arhitekture stolpastega gradu, kakršni so začeli nastajati v slovenskem prostoru v 11. in 12. stoletju, ko se je dodobra uveljavljal nov družben red — fevdalizem.

Z analizo obstoječe arhitekture je bilo že ugotovljeno, da najstarejši objekt obsega vzhodni del grajskega jedra in tako brani edini možni dostop na vrh grajskega grebena. Zato so prva arheološka raziskovanja leta 1972 zajela stanovanjski stolp (sektor A in sektor B), pridružila pa se jim je še raziskava obrambnega stolpa v severnem medzidju (sektor C), ki je obenem danes še edini raziskavam dosegljiv prostor v severnem medzidju. Leta 1973 so raziskovanja potekala v centralnem dvorišču (sektor E), leta 1974 pa je bil raziskan severni del palacija (sektor H). Leta 1975 je bil raziskan še skrajni zahodni del, ki ga oklepa 1. venec obzidja (sektor I), in istega leta je bil raziskan zahodni del južnega medzidja (sektor J). V letih od 1976 do 1980 pa so raziskave potekale v vzhodnem delu južnega medzidja (sektor F) in v vzhodnem medzidju (sektor D). Tako so v sklopu celotnega grajskega grebena neraziskani še skrajni vzhodni predel nad Pelikanovo potjo, povezava z ožjim predelom ob dvižnem mostu med predgradjem in grajskim jedrom in na južni strani tik ob dvižnem mostu še manjši objekt, ki je danes opredeljen kot obrambni stolp. Spričo potreb po ureditvi dostopa v predgradje smo v letu 1981 raziskali tako imenovani vhodni sektor, to je pas tik ob severni strani južnega kraka notranjega venca obzidja v vzhodnem delu predgradja, do linije Friderikovega stolpa, kjer vzhodni del predgradja preide v raven zahodni del predgradja. Tako smo sicer nekoliko pretrgali načrtovani vrstni red raziskav, zato pa smo dobili nove elemente, ki bistveno dopolnjujejo kronološki razvoj gradbene dejavnosti celotnega Celjskega gradu še v mlajših obdobjih, o katerih v doslej raziskanem grajskem jedru nimamo nikakršnih pričevanj.

Raziskovanja grajskega jedra so nam odkrila osem gradbenih faz v zidani arhitekturi, ki si sledijo od srede prve polovice 12. stoletja pa vse do konca 16. stoletja, ko je grajsko jedro dobilo podobo, ki nam jo kažejo vedutne upodobitve nastale v 17. stoletju. Današnja razvaljena arhitektura je zelo okrnjena in v primerjavi s temi vedutnimi upodobitvami marsikdaj ugotavljamo, da ne soglaša. Pri raziskovanjih pa so bile odkrite plasti za vsako obdobje, ugotovljene povezave hodnih površin z vidnimi ali zasutimi zidanimi objekti ter izredne množine drobnega gradiva, ki opredeljuje plasti ali pa razkriva spremembe v njih z ravnimi vkopi, ki pomenijo bodisi popravila obstoječih objektov ali pozidave novih.

Najnižje plasti v sektorju A so razkrile dva stanovanjska horizonta lesenih stavb. O spodnjem, najnižjem horizontu priča močno zbit, raven ilovnat pod, kateremu je prinesena izravnalna rumena glina zagotovila ravno podlago na terenu, ki pada od severa proti jugu. Ilovnati pod je bil prekrit z debelo plastjo žganine, ki je lahko le posledica zgorele lesene arhitekture. Nad to plastjo in še eno izravnalno plastjo tudi prinesene rumene gline je bil mlajši horizont prav tako lesenih stavb, katerih tla so bila prav tako iz močno zbite ilovice. V tem stanovanjskem horizontu pa so se ohranili tudi sledovi navpičnih, v tla zabitih kolov, ki so nosili stene in strešno konstrukcijo. V tem horizontu je bilo

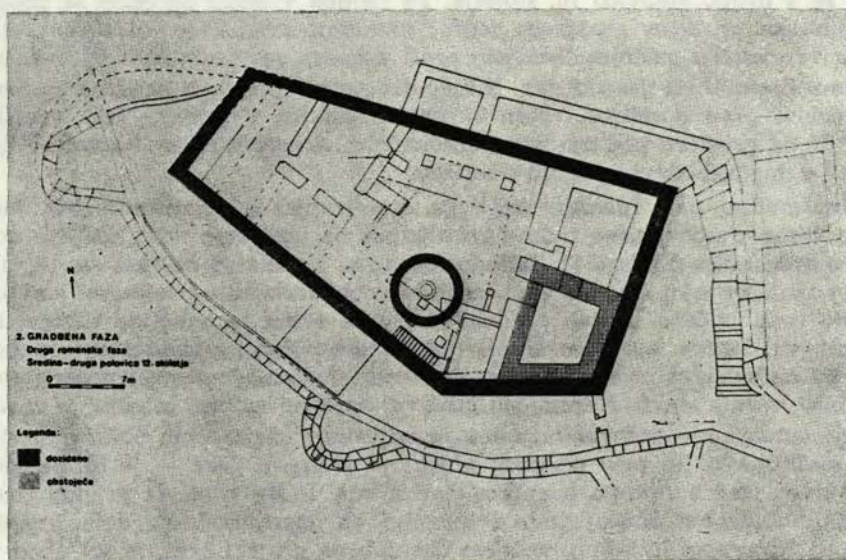

mogoče ugotoviti dva prostora, ki sta bila ločena s pregradno steno. V vzhodnem je bilo odkrito ognjišče s številnimi keramičnimi črepinjami in množico živalskih kosti. V zahodnem prostoru pa je bilo na trdem ilovnatem podu precej manj tega gradiva. Tudi ta horizont je prekrivala debela plast žganine, prav tako ostanek zgorele lesene stavbne konstrukcije. Na vzhodu sta se oba horizonta naslanjala na nehomogeno zgrajen suhi zid, debel približno 3 m. Po keramičnem gradivu sodita oba stanovanjska horizonta vsaj v 11. stoletje, če ne že v drugo polovico 10. stoletja. Ta najdba v celoti izkazuje še zgodnje-srednjeveško poselitev grajskega jedra; naselbino gradiščanskih značilnosti, ki je bila varovana z močnim obzidjem proti vzhodu, proti edinemu možnemu naravnemu dostopu na grajski vrh. Nikjer drugje na grajskem vrhu se niso ohranili sledovi prve poselitve, razen skromnih ostalin v južnem delu grajskega dvorišča, na prostoru pod mlajšim nenasenčnim stopniščem, ki je držalo v kletni prostor v jugovzhodnem vogalu dvorišča.

Neposredno nad žganino mlajšega stanovanjskega horizonta leži močan estrih, vezan z zidovi prve zidane arhitekture na grajskem vrhu, ki je v tlorisu trapezoidne oblike (Priloga 1). Zahodna in južna stena tega objekta sta temeljeni na živi skali in tako sta bili vkopani skozi oba horizonta z lesenimi stavbami; zato sta tudi uničena na teh predelih. Severna stena je temeljila na živi skali na prostoru, kamor niso več segali objekti gradiščanske arhitekture, vzhodna stena pa na zahodni oziroma notranji polovici nehomogeno grajenega obrambnega zidu lesenih stavb. Keramično gradivo, najdeno na tem estrihu, je značilno zgodnjemromansko in pomeni razvojno nadaljevanje keramičnih oblik iz horizontov lesenih stavb. Ta prvi pozidani objekt — stolpasti grad — je bil pozidan v višino dveh etaž z vencem branikov nad njima. Poleg tega, da je imel izrazito strateško obrambni značaj tudi z lokacijo na jugovzhodnem delu grajskega jedra ob naravnem in edino možnem dostopu na grajski hrib, je bil vhod vanj

nedvomno posebej zavarovan, najbrže z vhodom v gornji etaži prek dviznih stopnic. Po gradnji in tlorisni zasnovi se ta objekt uvršča med historično utemeljene stolpaste gradove na Slovenskem, ki imajo lahko tudi pravokotni ali krožni tloris. Historično pa ga je mogoče povezati z grofom Savinjske mejne marke Guntherjem (Gunther marchio de Cylie) furlanskega rodu Hohenwarte-Pozzuoli, ki je stranska veja Vovberških grofov. Viri ga pogosto omenjajo v letih 1123—1137. Ta objekt je torej prva zidana gradbena faza na Celjskem gradu, ki tako po vseh naštetih značilnostih materialne kulture soglaša z datacijo, omenjeno v virih — sredino prve polovice 12. stoletja.

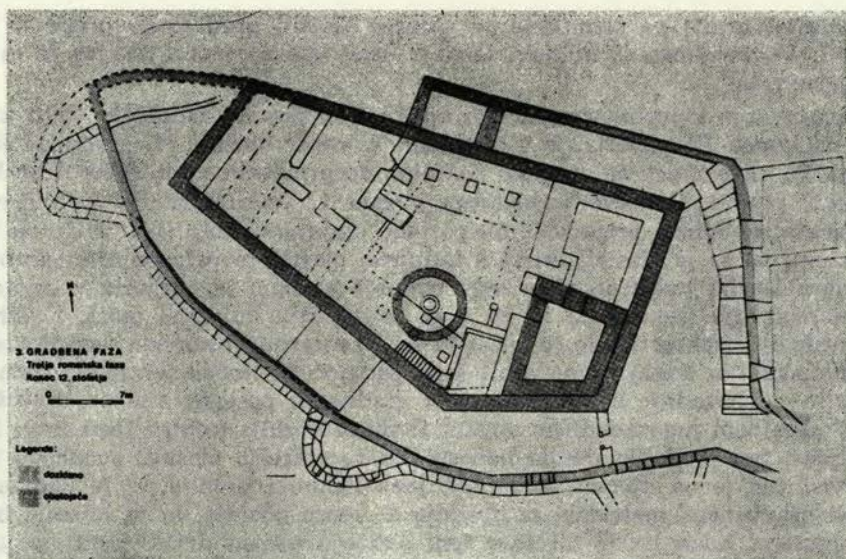
V varnostno-obrambnem oziru ta objekt ni zadoščal, zato so ga kmalu obdali z obzidjem — s 1. vencem obzidja, ki je zapiral vso kolikor toliko ravno površino na severnem delu grajskega hriba (Priloga 2). Južna in vzhodna stena sta naslonjeni neposredno na stolpasti grad, vzhodna stena pa poleg tega temelji na zunanj oziroma vzhodni polovici zgodnjerednjeveškega nehomogenega zidu. S pozidavo tega obzidja je bila neposredno zavarovana večja površina, s čimer je bila omogočena pozidava vodne cisterne v južnem delu današnjega dvorišča. Za zbiranje vode je bil ob cisterni narejen kompakten estrih in po njem se je vanjo stekala voda skozi odprtino v steni cisterne. V skrajnem jugozahodnem predelu, ki ga zapira ta venec obzidja (sektor I), pa se nam je ohranil del tlaka iz neenakih kamnitih plošč, sicer pa se na vsej ostali površini v tem obzidju niso ohranili nikakršni elementi drugih gradenj. Povsod drugod, razen na omenjenem jugozahodnem predelu, kaže, da je bila hodna površina neurejen naraven teren. Zaradi gradenj v kasnejših obdobjih se nam je ohranila kulturna plast okrnjena; ohranjena je v južnem delu dvorišča in v sektorju I, kjer se zelo dobro loči od mlajših kulturnih horizontov. To gradbeno dejavnost (2. gradbena faza) je mogoče datirati v sredino ali drugo polovico 12. stoletja. V to obdobje jo poleg tega postavljata tudi obe naslednji gradbeni fazi, ki še obe pripadata dobi romanike. Tako je mogoče to gradbeno dejavnost povezati z

Vovberškimi grofi; po letu 1140 je namreč Gornji grad Celje prešel v last Ulrika I. Vovberškega. V njihovi lasti je ostal vse do leta 1322, ko je ta dinastija izumrla.

Zavarovanje s prvim vencem obzidja pa vsekakor ni zadoščalo, kajti kmalu, že na koncu 12. stoletja, je bil pozidan 2. venec obzidja (3. gradbena faza) (Priloga 3), ki je zaprl vso grajsko površino do previsnih skal. Severni krak se je končal pred linijo severozahodnega vogala 1. venca obzidja. V njegovem skrajšanem zahodnem predelu je bil pozidan obrambni stolp (sektor C), na njegovem dnu pa se je ohranil estrih s kulturno plastjo in pripadajočim drobnim gradivom. Močna kulturna plast tega obdobja se nam je ohranila v celotnem južnem medzidju (sektorja J in F), kjer je najnižja kulturna plast. V vzhodnem medzidju (sektor D) je ta plast le fragmentarno ohranjena zaradi visoke lege žive skale in dokaj strmo jugu padajočega terena ter zato izdatnejše erozije in ne nazadnje zaradi kasnejših gradbenih posegov vse do novejšega časa. V skrajnem jugozahodnem vogalu 1. venca obzidja (sektor I) pa se je kulturna plast tega obdobja usedla neposredno na starejšo plast 2. gradbene faze in še več, tod je na njenem dnu ohranjena kamnita groblja, ki je nedvomen ostanek gradbenega materiala za gradnjo 2. venca obzidja, ki je bil zelo blizu tega prostora. Kaže, da je bil že v tem obdobju urejen dvižni most na jugovzhodu, na prostoru, kjer je funkcioniral skozi vse življenje na gradu in je v kasnejšem gotskem obdobju dodatno branil ali pa povezoval predgradnje z grajskim jedrom. Skrajni severozahodni vogal z zahodnim krakom 2. venca obzidja se nam ni ohranil, najverjetneje se je zrušil v velikem potresu 1511. leta skupaj s severnim delom zahodnega kraka 1. venca obzidja. O popravilih v zvezi s to katastrofo bomo govorili ob obravnavi starejše renesančne faze. Posebej je treba omeniti najdbo najbrže skrivnega izhoda na notranji strani južnega kraka 2. venca obzidja (jugozahodni del sektorja D). Najdena je bila pravokotna odprtina ob temelju obzidja, ki se povezuje z naravno razpoko, mestoma visoko tudi 6 m. Slediti jo je bilo mogoče na predel že vzhodno od vzhodnega kraka 2. venca obzidja proti Pelikanovi poti. Ohranjena ležišča za vodoravne kole nosilce najbrže lesenega pokrova kažejo, da je bil ta rov pokrit, vendar vzdrževan, morda tudi v rabi. Šele plast mlajšega gotskega horizonta ga je prekrila, kar priča, da po drugi polovici 15. stoletja ta rov ali skrivni izhod ni bil več odprt. Branjeni areal se je takrat že močno razširil v predgradje, do kod je segal, pa bodo pokazala nadaljnja raziskovanja v predgradju.

Že poprejšnja gradbena faza ima vse značilnosti obrambno zasnovane arhitekture, ki so ji vzporedno dodani utilitarni objekti. Ta 3. gradbena faza ima izključno fortifikacijski značaj, vendar pa je bil položen temelj za graditev civilnega objekta v naslednji fazi, saj se je z nastalim medzidjem med 1. in 2. vencem obzidja lahko prestavil vojaško-obrambni potencial na zunanjo črto. V sredini ali drugi polovici 13. stoletja pa so na prostoru severno od stolpastega gradu in v zasegu severovzhodnega vogala 1. venca obzidja sezidali nov objekt, ki sedaj s stolpastim gradom tvori stanovanjski stolp (Priloga 4). Oba objekta sta bila s prebitjem vrat v prvi in drugi etaži severne stene stolpastega gradu povezana med seboj. Jugovzhodni vogal tega novega objekta so z zasekaninami vidno vpeli ob stolpasti grad; enaka je bila povezava severozahodnega vogala tega novega objekta s 1. vencem obzidja; vidna je v severovzhodnem vogalu dvorišča (sektor E). Z gradnjo zahodne stene tega novega objekta je bil

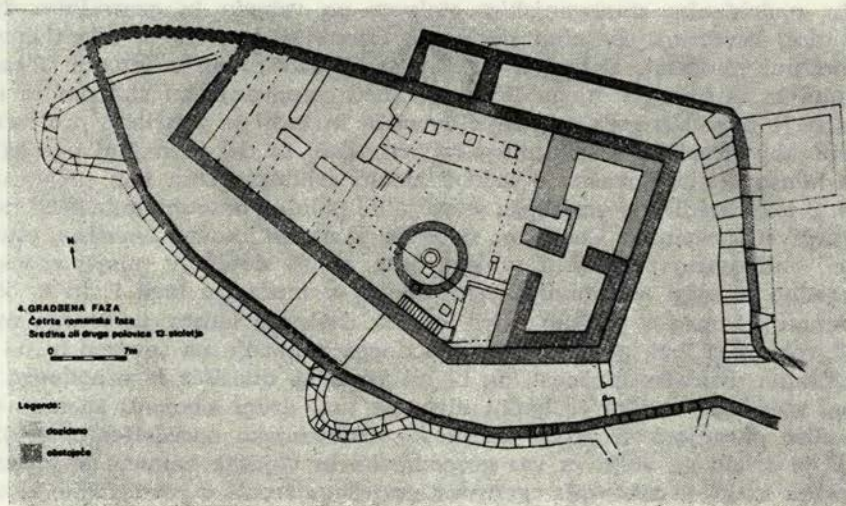
prizidan kamin, dostopen z dvorišča, najverjetneje pa je bil tedaj prebit tudi dostop z dvorišča v spodnjo etažo stolpastega gradu. Ves stanovanjski stolp je bil pozidan etažo višje, stolpastemu gradu je bila tudi nazidana 3. etaža, kar potrjuje vidna cezura v zidavi v južni polovici vzhodne fasade stanovanjskega stolpa. Vhod je bil tedaj narejen v 3. etaži in je dobro viden v severnem delu vzhodne stene stanovanjskega stolpa z ohranjenim romanskim portalom in sledovi dviznih stopnic do njega. Ta vhod je bil najbrže zazidan že v naslednji, starejši gotski fazi, ko se je branjeno območje zagotovo že preneslo v predgradje. Sedaj je bil opuščen zbiralni estrih ob cisterni; vodo je bilo smotrneje speljati vanjo z velike površine strehe stanovanjskega stolpa. To dokazuje nalaganje najmlajšega romanskega oznamovanega gradiva nad njim, ki se enači z enako plastjo na ostalem predelu odprte dvoriščne površine ter prav tako z drugo kulturno plastjo, ki se je naložila v vsem južnem medzidju (sektorja J in F). Iz tega časa pa je tudi ureditev južnega medzidja. S prineseno izravnalno plastjo rumene gline so zravnali proti jugu padajoč teren, kjer je doslej živa skala močno presegala hodno površino. Notranjo fasado 2. venca obzidja so sedaj prvič ometali z malto. Ta omet je zelo dobro ohranjen zlasti na vzhodnem predelu južnega medzidja. Tako je bil s temi posegi precej povečan manevrski prostor v medzidju, poleg tega pa je izrazito obrambni objekt dobil celo estetski videz. Drugih gradbenih posegov v tem času ni bilo mogoče ugotoviti, omeniti je treba le najdbo obdelanega sklepnika oboka, po velikosti sodeč, najbrže vratnega, ki je bil najden v sektorju I na dnu najmlajšega — 4. romanskega horizonta. V šutni plasti, torej v sekundarni legi, je bil najden tudi kamen podobnega oboka v severovzhodnem delu palacija (sektor H). Oba obdelana kosa pričata o estetsko oblikovanih gradbenih elementih, z značilnostmi tistega obdobja. Drobno keramično gradivo vseh štirih gradbenih faz romanske arhitekture na Celjskem gradu se razvojno veže na gradivo obeh stanovanjskih horizontov lesenih stavb, seveda z ustreznimi evlucijskimi pridobitvami. Tako smo

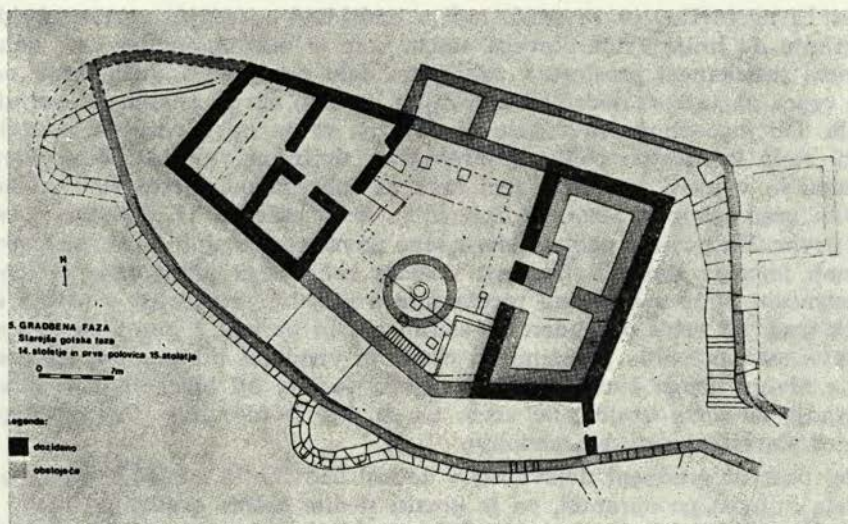
mogli slediti vsem razvojnim niansam skozi izrazito stratigrafsko ločene kulturne horizonte vse do konca 13. oziroma prve polovice 14. stoletja. Zadnja romanska faza, kateri sledi starejši gotski horizont, ki ga moremo datirati v sredino 14. stoletja in v prvo polovico 15. stoletja, najavlja v zametkih značilnosti, ki prevladujejo v naslednjem gotškem obdobju, zlasti v keramiki, pa tudi v drugem gradivu. Iz izrazito kroglastih ali pa tudi nekoliko potlačenih romanskih oblik z gladkim izvihanim ustjem se sedaj začno oblikovati že bolj potegnjene oblike, zametki profilacije ustij, ki so s potenciranimi takimi prviniami značilnost starejšega gotskega horizonta.

Dediščino štirih romansko oznamovanih gradbenih faz na Celjskem gradu so nasledili po deset let trajajočem boju leta 1333 dediči Vovberških grofov, gospodje z Žovneka, ki so postali 1341. leta grofje Lemberški, imenovani grofje Celjski. Moč te dinastije se kaže v velikopoteznosti gradbenih posegov (5. gradbena faza), (Priloga 5) civilne vrste, čeprav niso bili zanemarjeni tudi fortifikacijski objekti. Pri slednjih je šlo bolj za razširitev branjenega areala kot za dodatna utrjevanja že obstoječe vojaške arhitekture. Zelo intenzivno so gradili civilne objekte. V zahodnem predelu grajskega jedra, v zahodnem delu areala, ki ga obdaja 1. venec obzidja, so pozidali palacij. Najbrž je njegova zahodna stena temeljila kar na zahodni steni 1. venca obzidja, tako vsaj pričajo kulturni sedimenti v sektorju I. Ta zahodna stena palacija se je najbrž zrušila v potresu 1511. leta skupaj z zahodnim krakom 2. venca obzidja in vsem severozahodnim vogalom 1. venca obzidja. Današnja zahodna stena palacija, kakršna se nam je ohranila, je rezultat obnovitvenih del po tem potresu v starejši renesančni fazi. Zahodni del palacija je bil najbrž enoten prostor, sodeč po situaciji v sektorju I, ki je še edini ohranjeni predel, ves ostali jugozahodni del palacija pa so uničili recentni posegi. Vzhodni del palacija je bil razdeljen na dva dela s pregradno steno, ki je nekoliko mlajša, vendar še sodi v to gradbeno fazo. V tej fazi je bil nadzidan tudi stanovanjski stolp za eno nadstropje s pasom branikov na vrhu. S temi gradbenimi posegi v strogem grajskem jedru je sedaj utemeljena osnovna razdelitev grajskega jedra znotraj 1. venca obzidja, z novim palacijem na zahodu, nadzidanim stanovanjskim stolpom na vzhodu in centralnim dvoriščem, torej izrazitimi civilnimi prviniami. Osrednje dvorišče je bilo tlakovano s kamnitimi ploščami. Dohod v palacij je bil zavarovan z lesenim lopastim objektom in estrihom v njem. Povezava med stanovanjskim stolpom in palacijem pa je potekala prek odprtega dvorišča in tudi po pokritem prostoru ob južnem robu dvorišča, s solidnim estrihom. Tudi ta del je najbrž varovala le lesena konstrukcija, dokazov o kakšni zidani arhitekturi na tem prostoru nimamo. S tako ureditvijo grajskega jedra je bil položen osnovni ambientni raster, ki ni doživel sprememb. Centralno dvorišče je ostalo likovno amorfnó, estetsko podobo, oblikovano z okusom svojega časa, pa je dobilo v mlajši renesansi. Teritorialno je ostal obrambni sistem omejen v medzidju med 1. in 2. obzidnim vencem. Dohod v grajsko jedro je prek dviznega mostu, urejenega najbrž že v 3. romanski fazi, potekal prek vzhodnega medzidja na severno in od tam na centralno dvorišče. Možnost, da bi bil vhod na dvorišče iz vzhodnega dela južnega medzidja, zanika že hodni nivo, pa tudi drugi elementi za taka sklepanja niso ohranjeni. S takim izključno stanovanjsko opredeljenim grajskim jedrom je ostalo na voljo za vse gospodarske in vojaške namene le medzidje. Prostorska stiska je zahtevala razširitev grajskega areala v predgradje, ki so ga

zavarovali z močnim obzidjem. Zadnje raziskave v letu 1981 so zajele tudi del predgradja, in sicer jugovzhodni pas znotraj notranjega obzidja. Ob teh raziskavah je bil s površino dveh kvadrantov (kvadrant = 4×4 m) dosežen tudi predel, kjer se vzhodni del proti vzhodu nagnjenega predgradja prevesi v ravni zahodni del predgradja. To ravno površino proti jugu obdaja notranje obzidje. Temu sledi proti jugu na nižji terasi medzidje, ki ga nato zapira zunanji obzidni venec. Proti severu pa je zahodno predgradje zaprto samo z enim vencem obzidja. Te raziskave so pokazale s pripadajočimi plastmi in drobnim gradivom v njih ter južnim krakom notranjega obzidja, da je bil v starejši gotski fazi z obzidjem zajet le zahodni ravni del predgradja do črte Friderikovega stolpa. Tako je bil odkrit jugovzhodni vogal tega obzidja. V njegovem južnem kraku so bile cine starejše gotske faze zazidane in celotno obzidje v naslednji mlajši gotski fazi nadzidano, kar popolnoma ustreza ugotovitvam v grajskem jedru ter nemirnemu času zadnje četrtine 15. stoletja na slovenskem ozemlju, ko so politične spremembe terjale gradnjo izrazito obrambnih objektov. Celotno gradbeno dejavnost starejše gotske faze oziroma pozidavo njenih objektov, vsaj civilnih, lahko datiramo bolj v sredino ali drugo polovico 14. stoletja spričo okoliščine, da so celjski grofje v drugi polovici 14. stoletja že zgradili mestni grad v Celju (Šlandrova vojašnica v Celju) in se preselili vanj. Vzdrževanje gradu kot varne utrdbe pa vsekakor ni zgubilo svojega pomena.

Leta 1456 je s poslednjim grofom Celjskim, Ulrikom II., izumrla nedvomno najmočnejša srednjeveška rodbina na našem ozemlju. Po nasledstvenih bojih so nasledili Stari grad Celje Habsburžani za celih 150 let. Vpadi Turkov na naše ozemlje pa so bili v zadnji četrtini 15. stoletja vse pogostejši, zato je bila še bolj nujna dodatna utrditev gradu (6. gradbena faza) (priloga 6). V tem času, na začetku zadnje četrtine 15. stoletja, so obdali vse grajsko jedro na jugu z močnim obzidjem — 3. venec obzidja — ki so ga tesno prislonili ob zunanjo fasado 2. venca obzidja. V njem so pozidali dve polkrožni bastiji v dveh etažah. Spodnja etaža je bila opremljena s štirimi strelnicami v obliki ključavnice, zgornja pa z vencem cin; srednja je bila nižja oziroma oblikovana kot topovska

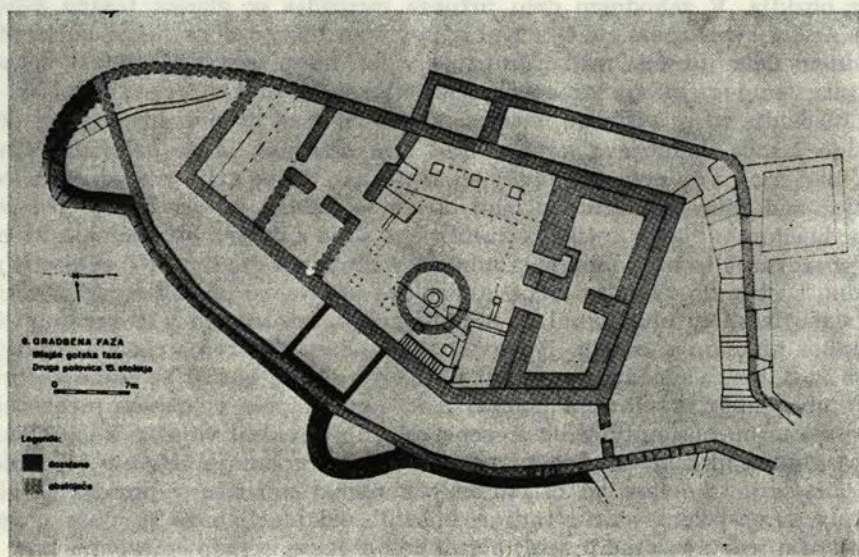

cina. Etaži je ločila med seboj lesena konstrukcija. Za hodno površino ob cinah 3. venca obzidja so uporabili 2. venec obzidja tako, da so mu posneli cine in s tem dobili ravno ploskev. Ta hodni nivo ob cinah 3. obzidja se je v liniji stekal z gornjo etažo v obeh bastijah. V času tega mlajšega gotskega horizonta je bila v sredini južnega medzidja pozidana tudi Andrejeva kapela in ga tako razdelila na dva dela, vzhodnega in zahodnega. S severno fasado se je naslonila na 1. venec obzidja, južna pa se je stikoma naslonila na 2. venec obzidja. Gradnja Andrejeve kapele in 3. venca obzidja sta si tesno sledili. Po legi plasti v južnem medzidju se vidi, da je bila Andrejeva kapela pozidana za spoznanje prej, kot 3. venec obzidja. V zahodnem delu južnega medzidja se gladka fasada zahodne stene Andrejeve kapele enači s hodno površino mlajšega gotskega horizonta, v vzhodnem delu južnega medzidja pa je viden ukop v starejši gotski horizont. Nad zasutjem tega ukopa leži estrih, s katerim je bil prekrit ves vzhodni del južnega medzidja in se višinsko enači s prehodom med grobim in gladkim delom vzhodne fasade Andrejeve kapele. Nad tem estrihom se je naložila kulturna plast, nad njo pa je ponovno prelit močan estrih, ki se krije z gradnjo 3. venca obzidja; nad njim leži kulturni sloj, ki se je naložil po gradnji 3. obzidnega venca. Ločitev mlajšega gotskega kulturnega sloja z dvema estrihoma tako omogoča opazovanje še nadrobnejšega razvoja v drobnem gradivu. Na prostoru pred vzhodno bastijo do vzhodne stene Andrejeve kapele, so uredili še dodatno z leseno steno ločen prostor, vezal se je prek praga, zasekanega v 2. venec obzidja, z gornjim nivojem v bastiji. Poleg teh ugotovitev zaporedja zidave Andrejeve kapele in 3. venca obzidja na osnovi nalaganja plasti, govori za tesno zaporedje zidave obeh objektov že sam položaj Andrejeve kapele v južnem medzidju, ki je s svojo tesno naslonitvijo na 2. venec obzidja prekinil vojaške komunikacije, kar pa gotovo ni bilo vzdržno za nemirno obdobje zadnje četrtine 15. stoletja. Iz te mlajše gotske faze pa ni ohranjenih nikakršnih sledov pozidave civilnih objektov v grajskem jedru, tudi o kakšnih adaptacijah ni mogoče govoriti. V grajskem jedru so gradili zgolj obrambne objekte, torej nemirnemu času pri-

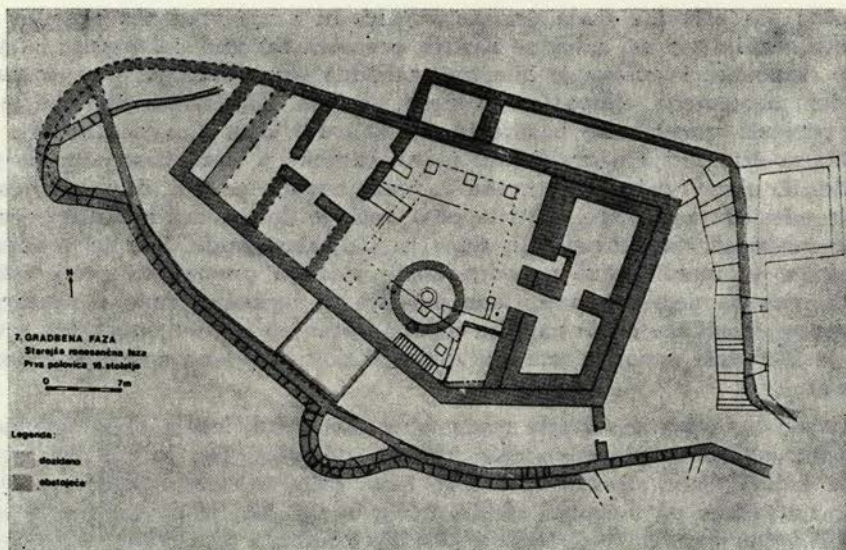
merno. Ta ugotovitev pa se zrcali tudi v nadzidavi notranjega venca obzidja v predgradju do linije Friderikovega stolpa, kar je bilo ugotovljeno na sedaj še majhnem raziskanem prostoru v zahodnem delu predgradja. Južni krak notranjega venca obzidja so nadzidali z gornjim vencem cin in z leseno konstrukcijo ob njih. Ob jugovzhodnem vogalu obzidja pa so na novo pozidali vhodni obrambni stolp kvadratne oblike z mrežastimi dvižnimi vrati. Pohodni površini ob stolpu in v njem sta bili v tem času za dobrega pol metra višji od hodne površine pred izkopavanjem. Znižali so jo že v začetku 17. stoletja, o čemer bo še govor. Na podlagi ugotovljene hodne površine v stolpu in hodne površine ob cinah južnega kraka notranjega obzidja zahodnega predgradja je mogoče rekonstruirati stolp z dvižnimi mrežastimi vrati; bil je zgrajen v višino dveh zaprtih etaž, na vrhu pa obdan z vencem cin in prekrit s piramidasto streho. Povezava med pohodno površino ob cinah in vhodnim obrambnim stolpom je bila na nivoju druge etaže. V mlajši gotski fazi je bil torej vhod v zahodno predgradje na novo urejen, ne vemo pa še, kje je bil vhod v zahodno predgradje v starejšem gotskem obdobju.

Tej obsežni gradbeni dejavnosti v zadnji četrtini 15. stoletja, ki jo je narokovala nujnost po obrambi, pa je kmalu sledila sedma gradbena faza v razvoju grajskega jedra. Omejena je bila predvsem na popravila in obnovitve, novih objektov so pozidali le malo (Priloga 7). Med nove dopolnitve sodi v jugovzhodnem vogalu dvorišča pozidan pravokotni kletni prostor, vkopan do žive skale. Prekrit je bil z banjastim obokom, vpetim na vzhodu v steno stanovanjskega stolpa, na jugu naslonjen na krajšo prizidano steno k 1. vencu obzidja, na severu in na zahodu pa je počival na novi steni. To je tudi edini na novo zgrajeni objekt kmalu po začetku 16. stoletja. V vzhodnem delu južnega medzidja so na novo prelili estrih, vendar je bil slabše kakovosti kot oba pred njim. Sicer je ostalo vse po starem. V zahodnem delu grajskega jedra pa so bila opravljena obsežna obnovitvena dela. Ob katastrofalnem potresu 1511. leta se

je zrušila vsa zahodna skala grajskega jedra in z njo vred ves zahodni krak 2. venca obzidja ter del zahodne bastije, preostali zahodni del bastije pa je bil močno razpokan. Porušena je bila tudi zahodna stena palacija, v severozahodnem delu do temelja, skupaj s 1. vencem obzidja. Popolnoma na novo je bilo treba pozidati zahodni del bastije in ves zahodni krak 2. venca obzidja premakniti za črto bližje h grajskemu jedru, razpoke v steni bastije pa so zalili z malto. Po obnovi zahodnega kraka 2. venca obzidja se vidi, da so morala biti ta dela narejena zelo hitro, kajti ta novi krak je dosti manj natančno pozidan in tudi tanjši od vseh obrambnih zidov na Celjskem gradu. Ker se je odlomila živa skala, so morali novo zahodno steno palacija premakniti proti vzhodu. Ta obnovitvena dela zahodne stene palacija so najbolje vidna v sektorju I. Od na novo pozidane stene palacija imamo ohranjen le njen južni del, severni pa se je 1838. leta ponovno zrušil skupaj s skalo pod njo od notranjega prečnega zidu.

Povsod na vrhu te starejše renesančne plasti leži debela plast žganine, ki je posebno obilna v vzhodnem delu južnega medzidja. Tod je tudi izdatno pomešana z zdrobljeno strešno opeko. Ta plast priča o hudem požaru, za jugovzhodno medzidje pa o zgoreli strešni konstrukciji. Kaj je povzročilo ta požar, zaenkrat še ne vemo in tudi sledeča obsežna gradbena dela, ki so takoj sledila, z njim ne moremo povezati. Nad to plastjo žganine leži debela plast kamenja, opeke in peska, torej gradbenega materiala, ki priča o obsežnih gradbenih delih v celotnem grajskem jedru. Kulturno gradivo uvršča to plast v mlajše renesančno obdobje (8. gradbena faza) (Priloga 8). Tudi historični viri govore za ta čas, zlasti za obdobje v letih 1567—1579, o obsežnih gradbenih delih: o obnovitvi obzidja in novih gradnjah v okviru osrednjega dvorišča. Raziskovanja so odkrila, potrdila in opredelila za to mlajšo renesančno fazo bogato in obsežno gradnjo tako civilnih kot obrambnih objektov. Pozidali so enojni arkadni hodnik na severu in na zahodu, na jugu pa dvojni arkadni hodnik, vse v višino treh etaž. Vse dvorišče je bilo tlakovano, od severa proti jugu padajoči naravni teren so povezali s stopničastimi prehodi, pod notranjim delom južnega dvojnega arkadnega hodnika so uredili stopniščni dohod do kleti, nad njenim obokom pa so pozidali stopniščno hišo, ki je tako omogočila direkten dohod v višje etaže stanovanjskega stolpa in povezavo ob južnem hodniku do Andrejeve kapele ter do palacija. Na zahodu je bil po arkadah še direkten dostop z dvorišča v palacij. Šele sedaj je bila opuščena cisterna, v njo pa so na novo pozidali vodnjak. Preostali vzhodni pas dvorišča med severnim arkadnim pasom in stopniščno hišo na jugu, torej prostor tik ob kaminu, je bil s predhodno stopnico povezan z obema objektoma, najbrže pa le lopasto zastrešen. Za sklepe o drugačni konstrukciji nimamo ohranjenih nikakršnih dokazov. V strogem grajskem jedru moremo šteti med adaptacijska dela ureditev kletne etaže v severovzhodnem delu palacija, kjer je bil na novo narejen estrih, severni rob tega prostora, katerega tla je močno preseerala živa skala, pa so naredili uporaben s postavitvijo širše lesene police. Popolnoma na novo je bilo urejeno celotno južno obzidje. Nadzidali so 3. venec obzidja in ga znotraj obdali z lesnim hodnikom, ki je za dober meter presegal ostalo hodno površino v medzidju; ta pa tedaj ni bila nikjer več zastrešena, ampak odprta in posuta s peskom. V obeh bastijah so zasuli spodnjo etažo s ključavničnimi strelnicami, zgornjo etažo s cinami so zazidali in opremili s strelnicami, nad njo pa pozidali etažo

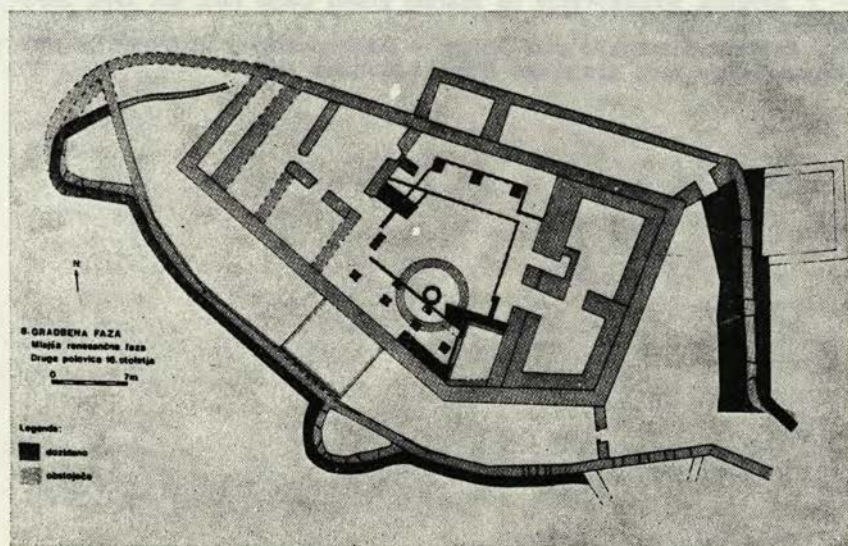

s cinami, ki jo je prekrivala stožčasta streha. Tako ureditev obzidja — in čeprav le nadzidavo — lahko štejemo za 4. venec obzidja. Po vidnih povezavah se je hodna površina ob cinah obzidja stekala v obrambnih stolpih z etažo s strelnicami, preostali del stolpa nad njo pa je presegal obzidje. Dodatno je bilo urejeno tudi vzhodno medzidje. Ob zunanji fasadi 2. venca obzidja so z naslonitvijo pozidali nov zid s cinami, 2. venec obzidja pa porabili za hodno površino ob njih. Teren vzhodnega medzidja dokaj strmo pada od severa proti jugu, za lažji dostop v severno medzidje so tik ob vzhodnem obzidju uredili zastrešen stopničasto urejen hodnik, ki je obenem povezoval tudi hodno površino znotraj vhodnega obrambnega stolpa ob dvignem mostu. Ta površina se je prek južnega medzidja dalje povezovala z zahodnimi deli gradu. Prostor ob dvignem mostu je bil, kot rečeno, zavarovan z obrambnim stolpom, v njegovi gornji etaži pa je bila povezava med hodnima površinama ob cinah južnega in vzhodnega obrambnega kraka. Iz južnega medzidja je bil sedaj tudi na novo urejen dostop v dvorišče. Ob južno fasado 1. venca obzidja je bilo prislonjeno pozidano stopnišče, ki se je vzpenjalo pod obokom, narejenim v 1. obzidnem vencu, na dvojni arkadni hodnik v južnem delu dvorišča. Celoten del stene z obokom vred se je po prenehanju življenja v gradu zrušil v južno medzidje, kjer se nam je ohranil v vseh za njegovo rekonstrukcijo potrebnih sestavinah. Ta južni dostop v grajsko dvorišče je bil dobro varovan, presegalo ga je južno obzidje, stopnišče samo pa je dodatno varoval še za etažo višji obrambni stolp pred njim.

S to fazo se je končala obsežna gradbena dejavnost v grajskem jedru, vsaj sodeč po tistem, kar smo odkrili. Na eni od vedutnih upodobitev je skicizno upodobljen zvonik ob vzhodni fasadi Andrejeve kapele, ki ima sodeč po obliki kape, baročne značilnosti. Sledovi njegovega ležišča so ohranjeni na severnem delu vzhodne fasade Andrejeve kapele. Od arheoloških materialnih dokazov imamo ohranjen samo en fragment pečnice z dekorativnimi elementi, ki bi sodili v tisti čas. Ni pa izključeno, da je življenje v tem času v zelo omejenem

obsegu na Celjskem gradu še eksistiralo, o čemer govore tudi nekateri viri, materialni ostanki s plastjo vred, ki so bili po legi plasti najbrže neposredno pod površino, pa so bili ob novih obnovitvenih delih zaradi izravnavanja površin odstranjeni, tako kot je bila marsikje, deloma ali pa tudi v celoti odstranjena še mlajša renesančna plast, včasih pa tudi prizadete še starejše plasti.

Plasti z drobnim gradivom in pripadajočimi zidanimi objekti pa so se ohranile še iz začetka 17. stoletja. V ta čas sodi pozidava južnega kraka notranjega obzidja v vzhodnem delu predgradja. Pozidali so ga v podaljšku z južnim obzidnim krakom notranjega venca obzidja zahodnega predgradja. Pri vpetju v ta venec so ga utrdili z globoko temeljeno bermo. Na vzhodu predgradja, kjer se ta zid pravokotno preusmeri v vzhodni krak notranjega obzidnega venca, so pozidali notranji vhodni obrambni stolp, ki je imel s kamnom tlakovano hodno površino. Sočasno s to ureditvijo hodne površine je bila urejena tudi hodna površina v zunanjem vhodnem obrambnem stolpu. V tem času pa so nehali uporabljati v mlajši gotski fazi zgrajeni vhodni stolp pred vstopom v zahodno predgradje. Prej dokaj strmi dostop do njega so znižali za dobrega pol metra in tako uredili bolj položno povezavo med vzhodnim in zahodnim delom predgradja. Problem pa je nastal najbrže že zelo kmalu po pozidavi tega vzhodnega kraka južnega notranjega obzidja, kajti z naglim dvigom temelja neposredno po zelo globoko temeljeni bermi in sicer temeljenja na zelo topljivi lapornati osnovi, je moralo priti do posedanja in tudi preloma tega obzidja na mestu, neposredno ob bermi. Vprašanje je, ali je bil ta južni obzidni krak notranjega venca obzidja sploh kdaj pozidan do višine, ki se nam je ohranila na njegovem vzhodnem kraku. Vzhodno predgradje, kakor nam ga kaže ves kompleks predgradja, je v tistem času najbrž že bilo v celoti zavarovano z zunanjim obzidnim vencem, pozidanim verjetno v mlajši renesančni fazi, če ne že

Sl. 23—30 Arheologova interpretacija gradbenih faz na Starem gradu v Celju.
Fig. 23—30 The archeologist's interpretation of the building phases at Stari grad in Celje

prej, kajti okrogli obrambni stolpi, ki so upodobljeni na vseh vedutah iz 17. stoletja, so bili ob pozidavi prislonjeni ob južno fasado zunanega obzidnega venca; o tem pričajo sledovi takih prizidav na ustreznih mestih, ki so popolnoma enaka kot na vedutah. Za zdaj se te domneve o obstoju zunanega obzidja opirajo na ugotovitve v grajskem jedru in na opazovanje vidnih sledov gradbenih posegov. Le raziskovanja in povezovanja ustreznih plasti in horizontov ter ne nazadnje pričevalnost drobnega gradiva v njih, nam bodo pojasnili tudi razvoj predgradja.

Dosedanje raziskave predgradja nam nedvomno dajejo arheološke dokaze vsaj za temeljito spremembo datacije vzhodnega dela obzidja predgradja onkraj črte Friderikovega stolpa. Najdba šivanega ogla, ki zaključuje srednjeveško zidavo v črti Friderikovega stolpa, po drugi strani zidava vzhodne partije in najdba časovno določljive keramike na tem mestu datirajo omenjeno zidavo v prvo polovico 17. stoletja. Popravek obstoječe datacije znaša torej kar tri stoletja. Taki izsledki seveda brez arheološkega prispevka ne bi bili mogoči.

LITERATURA

Uporabljena literatura se omejuje na konfrontacijo historičnih virov z gradivom, ugotovljenim v plasteh raziskanega grajskega jedra do konca 1981. leta. Po tem času so objavljena še nekatera pričevanja virov, ki pa tu še ne morejo biti upoštevana.

— J. Curk, Grad Gornje Celje, Celjski zbornik 1957, Celje 1957, 103 ss, in tu uporabljena literatura.

— I. Stopar, Stari grad nad Celjem, 32. zvezek zbirke vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Ljubljana 1972.

— I. Stopar, Grad Celje, Celjski zbornik 1973—1974, Celje 1974, 235 ss.

— T. Bregant, Raziskovanja na Starem gradu Celje 1972. CZ 1974, 269 ss in tu uporabljena literatura.

— T. Bregant, Stari grad nad Celjem — Raziskovanja v letih 1973 in 1974. Poizkus rekonstrukcije rasti grajskega jedra, Ljubljana 1974.

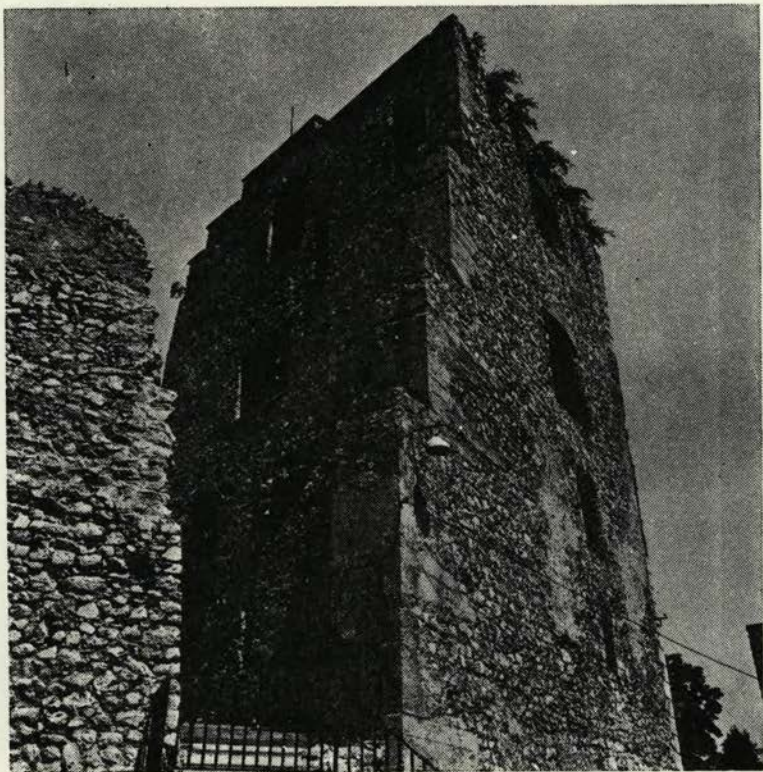
O CELJSKEM GRADU DRUGAČE

ABOUT THE CASTLE OF CELJE
IN A DIFFERENT MANNER

Drawing attention to a few inaccuracies in the article by I. Stopar in Varstvo spomenikov (Monument Conservation) 24, 1982, 5—16.

Opozorilo na nekaj netočnosti v sestavku I. Stoparja v Varstvu spomenikov 24, 1982, 5—16.

Varstvo spomenikov je v zadnji številki na uvodnem mestu priobčilo sestavek I. Stoparja z naslovom K problemu cisterne na Gradu Celje. Članek je obravnavala komisija za Celjski grad pristojnega medobčinskega Zavoda za spomeniško varstvo v Celju. Komisija, katere član je tudi pisec omenjenega

Sl. 31 Zidovje na
Starem gradu
v Celju (foto
J. Gorjup)

Fig. 31 The walls
of Star grad
in Celje —
photo J.
Gorjup

besedila, je članek obravnavala in sodila, da mora ob mestoma neprimernem tonu pisanja opozoriti zlasti na dve nevezdržni trditvi v zvezi s cisterno na grajskem dvorišču. Prvič ni razloga, da bi podvomili o korektnem popisu in interpretaciji arheološke najdbe glede dotoka dvoriščne vode v cisterno. Kar se zdi avtorju sestavka neverjetno, je tudi drugod nedvoumno dokumentirano: na gradu v Bratislavi imamo primer sočasne »nefiltrske« cisterne, objavljen v znani publikaciji (Tatiana Štefanovičová, Bratislavský hrad v 9.—12. storočí, Bratislava 1975). Drugič pa je povsem nepotreben očitak, da v poročilu o arheoloških raziskavah manjka prečni profil cisterne ter da je potemtakem najdba pomanjkljivo dokumentirana. Avtorju članka je namreč dobro znano, da do prereza ni bilo mogoče zaradi tega, ker je bila cisterna ob raziskavah — in je še danes — v rabi.

Prenagljene sodbe vsekakor ne morejo prispevati k sicer izredno uspešnim raziskavam celjskega Starega gradu. Podobne interdisciplinarne raziskave so lahko plodne pač samo tedaj, če upoštevamo in tehtamo vse argumente vseh sodelujočih strok, ki naj se oplajajo, in ne izključujejo.

Komisija za Celjski grad pri
Zavodu za spomeniško varstvo Celje

Dr. M. Štefanovičová
Bratislavský hrad
v 9.—12. storočí
A. Štefanovič
Bratislava 1975

VLOGA FEVDALNE ARHITEKTURE PRI OBLIKOVANJU URBANIH NASELBIN NA SLOVENSLEM ŠTAJERSKEM

Jože Curk

THE ROLE OF FEUDAL ARCHITECTURE IN THE FORMING OF SETTLEMENTS IN SLOVENE ŠTAJERSKO

POVZETEK

Pri nastanku, razvoju in izoblikovanju slovensko štajerskih urbanih naselbin je poleg cerkvene in sodne organizacije odigrala določeno vlogo tudi fevdalno-upravna. Ta je na prometno zanimivih in strateško ugodnih lokacijah pospešila razvoj, ki je prvotne vaške zaselke in naselbine privedel do statusne veljave trgov in mest. Skupaj s koroškimi in prekmurskimi gre za petdeset naselbin, med njimi za sedem mestnih: Brežice, Celje, Maribor, Ormož, Ptuj, Slovenska Bistrica in Slovenj Gradec, ki so vsaka po svoje vključile fevdalne objekte v svoje urbano tkivo in s tem povečale njegovo gradbeno in urbano dokumentarno vrednost.

In the origin, development, and formation of urban settlements in Slovene Štajersko, a certain role was played — besides the ecclesiastic and judicial — by the feudal administrative organization. It furthered the development at places interesting for the reasons of traffic or at strategically favourable locations; this led the one-time peasant settlements towards the status value of boroughs and towns. There are fifty settlements in this group, together with those of Carinthia and Prekmurje; among them seven towns: Brežice, Celje, Maribor, Ormož, Ptuj, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec. Each of them included the feudal buildings into its urban tissue in its own way, and thus increased its architectural and urban documentary value.

Pri nastanku, razvoju in izoblikovanju slovensko-štajerskih urbanih naselbin je poleg cerkvene in sodne organizacije odigrala določeno vlogo tudi fevdalna, posestno-upravna. Ta je na prometno zanimivih in strateško ugodnih lokacijah pospešila razvoj, ki je prvotne vaške zaselke in naselbine privedel do statusne veljave trgov in mest. Ob koncu 18. stoletja je bilo na slovenskem Štajerskem 7 naselbin z mestnimi in 33 s trškimi pravicami. Če k njim prištejemo še Bizeljsko, Kunšperk in Lemberg pri Dobrni, koroška trgova Dravograd in Ravne ter prekmurske Dobrovniki, Grad, Lendavo, Mursko Soboto in Turnišče, dobimo skupno 50 urbanih naselbin. Od teh naselbin ni bila dejansko nobena ustanovljena že kot trg ali mesto, ampak so vse nastale iz vasi po volji prebivalstva in s privolitvijo zemljiškega gospoda. O takem postopnem nastajanju pogosto pričajo imenski pridevniki stari-novi, gornji-spodnji, vas-trg, trg-mesto, ki so precizirali kronologijo kraja s tem, da so označili njegove razvojne faze. Srednjeveške označbe naselij obrtnikov in trgovcev (muratum, mu-

ratus, burgum, burgus, urbs, forum, oppidum, civitas . . .) niso bile točno določene. Med njimi ni bilo pravne razlike, pač pa je bila razlika med naselbinami, ki so nosile te nazive. Te razlike so temeljile na njihovi gospodarski pomembnosti, moči in veljavi prebivalstva, legi naselbine, stopnji njene avtonomnosti, ugledu njenega gradu in cerkve, stopnji utrjenosti itd.; vse to je vplivalo na možnosti za uveljavitev višjega naslova. Tega so si pomembnejša naselja pridobila do 14. stoletja, skromnejša pa ne, nekatera so to zaman poskušala (Rogatec, Zalec). V pravnem oziru so se torej trgi in mesta razlikovali med seboj le po naslovu. Šele od 13. stoletja dalje so morala biti mesta obzidana, trgi pa so bili lahko obzidani ali odprti. Pravna osnova za nastanek trgov kot prve razvojne faze naših mest pa je bila slej ko prej pravica do sejmov in s tem združenih posebnih pravic. Nazivi forum, oppidum, civitas za urbane naselbine so se splošno uveljavili šele v 13. stoletju, ko so se te naselbine okrepile, dobile nove, zlasti samoupravne pravice, združene v pojmu mestnega prava, in obzidja. Od 14. stoletja dalje je začel mestni naslov podeljevati izključno deželni knez oziroma kralj. Razlika, ki je bila dotlej le v odličnejšem naslovu, je sedaj postala pravna razlika. Naslov je postal stopnja v hierarhiji pravnih naslovov meščanskih naselbin. Ne oziraje se na naslove, pa so trgi in mesta začeli od 14. stoletja dalje igrati vedno pomembnejšo vlogo v našem splošnem in kulturnozgodovinskem razvoju.¹

Nas v tem sestavku seveda ne zanimajo pravni in gospodarski vidiki trških in mestnih naselbin, ampak njihov urbani in komunalni razvoj z ozirom na dejstvo, da so bila to praviloma sistematično urejena in razparcelirana trgovsko-obrtniška naselja in da so se torej že po organizaciji in videzu razlikovala od vaških. Ta razlika je postala od sredine 14. stoletja vedno večja, ko so prvotne kompleksne, večinoma lesene meščanske domove začele nadomeščati strnjeno pozidane meščanske hiše, katerih gospodarski deli so se umaknili v ozadja in so bili po možnosti dosegljivi iz zadaj potekajočih pomožnih gospodarskih ulic. V te urbane koncepte se cerkveni in fevdalni objekti praviloma niso mešali, čeprav so oboji pogosto odigrali pomembno vlogo pri oblikovanju naselbin. Pojavna mnogoličnost te sooblikovalne vloge pa je tolikšna, da jo lahko le na podlagi posameznosti dojamemo v celoti njene urbanozgodovinske pomembnosti. Ta obsežna tema je namreč šele v fazi raziskave in jo zato lahko le bežno nakažemo. Njeni rezultati pa bodo, tako kot rezultati že obravnavane vloge sakralne arhitekture, obogatili urbano zgodovino slovensko štajerskih trgov in mest.²

Med urbanimi naselbinami so po gradbenem razvoju gotovo najzanimivejša mesta: Brežice, Celje, Maribor, Ormož, Ptuj, Slovenska Bistrica in Slovenj Gradec.

Brežice, ki so nastale v začetku 13. stoletja ob pomembnem prehodu čez Savo in Krko, so nasledile kot načrtovana tržna naselbina starejšo vas Gradišče. Do renesančne obnove v tretji četrtini 16. stoletja so bile ločene od gradu. V mestu razen nekaj bivalnih stolpov ni bilo cerkvenih ali fevdalnih objektov, saj je grad z upravnim dvorom in gospodarskimi poslopji stal južno, mestna cerkev pa severno od naselbine. Z renesančno obnovo se je to stanje popolnoma spremenilo, zato več o tem na koncu sestavka.³

Celje se je razvilo ob cesti Konjice—Zidani most, ki je postala še zlasti pomembna po letu 1224, ter izoblikovalo današnji Tomšičev trg. Cerkev se je

tej prometni poti umaknila na jugovzhod, grad pa na skalnati pomol onkraj Voglajne. Na zahodnem obrobju naselbine so nastali v 13. stoletju vovbrški mestni grad z obsežnimi gospodarskimi poslopji in minoritski samostan, v začetku 15. stoletja pa obsežna palača ob Koprivnici severno od nje. Ko je mesto v letih 1451—1473 dobilo obzidje, je iz njega izključilo takrat porušeni palačni kompleks in bližnji špital, pustilo pa vse tri tamkajšnje cerkve. Zaradi predstavitve cestnega križišča proti Ljubljani v bližino starega trga je nastal nov trg pred minoritskim samostanom. Tako se je izoblikoval pravokoten, pozneje obzidan, 400×300 m velik mestni areal, ki ga je varovalo tudi sotočje rek: Savinje, Ložnice, Koprivnice in Voglajne. Vloga fevdalne in cerkvene arhitekture je bila pri oblikovanju urbane organizacije in naselbinske podobe Celja odločilna. Dopolnjevali so jo: orožarna na sedanjem Tomšičevem trgu (po l. 1451 rotovž), več svobodnih hiš, mestni špital, kvartirna hiša, poznobaročna Protazijeva palača itd.⁴

Maribor je po razvoju enako zanimiv kot Celje. Ribiško vas v Pristanu je v prvi polovici 12. stoletja nadomestila tržna naselbina ob Koroški cesti, ki sta jo s severne strani omejevala cerkveni kompleks in zahodni grad. Mesto se je v 13. stoletju razvilo prek Glavnega trga do jugovzhodnega terasnega pomola z židovskim getom in od tam proti severu vzdolž sedanjih Gosposke in Vetrinjske ulice do terasne police, po kateri je potekala cesta iz Lebarij proti Sojči. Poznejše poimenovanje tamkajšnjih mestnih vrat Purgtor (1305) priča, da je ob tej cesti že v 13. stoletju stal severovzhodni grad kot predhodnik današnjega mestnega gradu. Kot pri Celju tudi pri Mariboru ne moremo govoriti o klasičnem suburbiju, saj je bil matični grad na Piramidi s pristavo (curia) pod seboj precej odmaknjen od naselbine. Medtem ko je grad v zahodnem delu mesta propadel (lokacijsko omenjen še l. 1570), je onega v severovzhodnem delu mesta nadomestil po l. 1478 zgrajeni severovzhodni grad, preprosto, vendar veliko upravno poslopje s kletjo in žitnico. V drugi polovici 13. stoletja je mestno obzidje opasalo 500×500 m velik, skoraj kvadratast areal, v katerega so se vključili minoritski samostan, žički dvor, židovska sinagoga, več fevdalnih in cerkvenih dvorcev, pa tudi vinogradi in njive v severozahodnem mestnem predelu. V Mariboru je bilo sicer precej fevdalne in cerkvene arhitekture, vendar pa ni tako prevladovala kot v Celju, ki je bilo rezidenčno mesto Celjskih grofov. Med javnimi stavbami kaže omeniti deželno-knežjo upravno hišo na vogalu Gosposke/Slovenske ulice, renesančno kvartirno hišo v Orožnovi ulici in mestni špital v Poštni ulici.⁵

Ormož leži na bregu Drave na prostoru protoilirske naselbine, katere obrambne nasipe je s pridom uporabil. Razvil se je ob tržno razširjeni cesti, ločeno od gradu, katerega kompleks ga je ščitil v vzhodne strani. Mesto sta poantirali dve cerkveni stavbi: župna cerkev iz približno leta 1300 v severovzhodnem in frančiškanski samostan iz približno leta 1500 v jugozahodnem mestnem predelu, a noben pomembnejši fevdalni objekt.⁶

Ptuj je klasična suburbialna naselbina s predogrsko lokacijo. Njegovo jedro pomeni Prešernova ulica od Zgornjega dvora, kjer je cesta stopala v mesto, do Trga MDB, kjer je pod pomolom mestne župnijske cerkve mesto zapuščala. Ko je mesto v drugi polovici 13. stoletja dobilo obzidje, je vanj vključilo zahodno od mesta ležeči dominikanski samostan ter jugovzhodno od mesta nastajajočega minoritskega. Takrat so mestu priključili njegovo vzhodno obrobje,

v katerem je nastal Spodnji dvor, več fevdalnih hiš in močan severovzhodni vogalni stolp. Mogočna cerkvena in grajska arhitektura še danes obvladuje mestno podobo in ji daje prevladujoč historični videz. Tudi v mestu je bilo precej fevdalne arhitekture: Gornji dvor (Mali grad), Spodnji dvor, Pekovski dvor, deželna proviantna in mestna ordonančna hiša ter dolga vrsta svobodnih hiš, med njimi zlasti križniška in Sauerjeva.⁷

Slovenska Bistrica se je razvila iz vaškega jedra, Gradišča, o čemer še danes priča njen tloris. Vas je l. 1227 postala trg in l. 1309 mesto. Urbana naselbina se je razvila ob cesti Maribor—Celje. Župna cerkev je ostala severno od mesta, grad, ki je v 16. in 17. stol. nadomestil srednjeveškega, po severozahodno od njega. V 14. stol. se je mesto razširilo na ozemlje južno od gradu in tako oblikovalo približno kvadratno, okoli 250 × 250 m velik areal, ki ga je v 14. stol. obzidalo, v 16. pa renesančno obnovilo. Poleg cerkve Žalostne Matere božje blizu južnih mestnih vrat je bilo ob obzidju več stanovanjskih in obrambnih stolpov, v mestu pa studeniška, gromberška in druge svobodne hiše.⁸

Slovenj Gradec je urbani naslednik Starega trga, suburbija pod Gradcem z gradom in župno cerkvijo na vrhu. V drugi polovici 12. stol. je po volji Andechsov nastal Slovenj Gradec kot načrtovana sejemska naselbina, ki se l. 1251 omenja kot trg in pred l. 1267 kot mesto. Njegovo tržno ulico približno v sredini seka prečna, na katere vzhodnem koncu je cerkveni kompleks, na zahodnem pa grad Rotenturm, ki se je razvil iz obzidnega stolpa oziroma ob njem in se do 18. stol. razširil do sedanje velikosti. Podobno se je ob jugovzhodnem vogalnem stolpu razvil Trapperjev gradič, ki se omenja od 14. do 17. stoletja, a ga ni več. Kot pri Brežicah in Slovenski Bistrici tudi tu ne moremo govoriti o suburbiju, ampak o naselju, ki je v prvi polovici 14. stoletja vključilo v svoj obzidni obod cerkveni in oba grajska kompleksa.⁹

Med trgi so omembe vredni predvsem večji, ki so pogosto obogatili svoj stavbni fond še s kakim fevdalnim objektom.

Brestanica. Že l. 895 imenovana upravna postojanka, ki se je pod njenim romanskim gradom iz prve polovice 12. stoletja razvila gručasta vas okoli cerkve sv. Petra. Zaradi zapore obsavske ceste Brežice—Sevnica je pod gornjim gradom že v romanskem obdobju nastal hišasti Spodnji grad, medtem ko je severno od vasi ob koncu 14. stoletja zrasla trška naselbina, ki ni bila nikoli utrjena, nad njo pa dvorec Gorica, katerega baročne razvaline so še ohranjene.¹⁰

Gornji grad se je razvil pod benediktinskim samostanom iz l. 1140, ki je upravno nasledil Stari grad na Gradišču nad Dreto, cerkveno pa pražupnijo, katere 2/3 desetine je užival. Med štirimi starimi zaselki okoli samostana so Rore postale v začetku 14. stoletja trg. Samostan, dodeljen l. 1461 ljubljanski škofiji, je bil za vlade škofa Ravberja renesančno, za vlade škofa Attemsja pa baročno obnovljen. Spremenil se je v rezidenco, katere ostanki še danes obvladujejo mesto pod seboj, kjer kaže omeniti renesančni Štok iz 16. stoletja.¹¹

Konjice imajo naselitveni zametek v vaških Starih Konjicah, omenjenih l. 1222. Trška naselbina je nastala ob cesti Slovenska Bistrica—Celje, ki je vodila prek Konjiške gore in mimo starega Vojnika. Trg se razteza od mostu čez Dravinjo do pražupne cerkve z velikim župniščem. V ozadju stoji grad Tribnik iz 14. stoletja, v sedanji obliki iz let 1630—1636. Ko se je pozneje uveljavila trasa prek Polane oziroma Stranic, je cesta pred vstopom v trg, enako kot v

Celju, dobila oster zahodni ovinek. Neutrjeni trg je imel obrambni opori pri obzidani cerkvi z župniščem in pri Tribniku. Med stavbnim fondom je treba omeniti predelani žički dvor in beneficiatni Štok.¹²

Laško s svojo ploskovito parcelacijo priča o zgodnjem nastanku v 11. stoletju. Sedež prazupnije in velike gosposke, prehod čez Savinjo na cesti Šentjur—Laško—Dol—Moravče. Suburbij. V njem je stal na Glavnem trgu spodnji grad, ki so ga opustili že Celjani. Okoli l. 1560 so Valvasorji uredili novo upravno hišo. Po njenem propadu je končno l. 1676 nastala sedanja graščina na mestu štirih trških hiš. Laško ni bilo utrjeno, zato pa so se prebivalci od l. 1532 dalje lahko zatekali v gornji grad (Tabor) in v cerkveni tabor, ki je stal ob severnem robu naselja, da ne bi oviral njegovega razvoja. Trg je imel dovolj prostora, da je od 15. stoletja dalje lahko razvil kar 3 špitale, med njimi Novega z Marijino cerkvijo. Med fevdalno arhitekturo naj omenimo Štok (Weichselberški dvor) iz začetka 16. stoletja in veliko župnišče iz 15.—17. stoletja.¹³

Muta je postala pred l. 1147 sedež bamberške mitnice in pred l. 1301 trg. S severne strani jo je ščitil močan grad, ki je propadel v začetku 16. stoletja. Ob južnem robu je stala župna cerkev, ob zahodnem pa avguštinski samostan (1290—1783). Naselbina je razvila trški Gornji trg, kjer je v začetku 16. stoletja nastal dvor, l. 1579 prezidan v graščino Kiehofen, in vaški Spodnji trg z gospodarsko ulico in okroglo Janezovo cerkvijo.¹⁴

Radlje. Naselbina iz 11. stoletja, ki se je začela imenovati po mlajšem gradu iz začetka 13. stoletja Marenberg. Dolg obcestni trg, ki sestoji iz Zunanjega in Notranjega trga, ima na vzhodnem koncu župno cerkev, na zahodnem pa ob koncu 17. stoletja v graščino predelan starejši dvor, ki se posredno omenja že l. 1259. Grad nad trgom je pogorel l. 1697, baročno obnovljeni samostan dominikank za trgom pa služi že 200 let drugim namenom. Blizu cerkve stoji t. i. Rožni dvor, nadstropno poslopje iz 16. stoletja.¹⁵

Rogatec je večji trg, ki je imel sejemskega prednika v bližnjem Trgovišču. Ker je bil utrjen, se v letih 1377 in 1444 omenja kot mesto, čeprav ni imel mestnih pravic. Razvil je večji osrednji trg, vzhodno ležečo gospodarsko ulico in več prečnic. Poleg obzidja z dvojnimi vrati in potoka Draganje sta ga varovala Stari grad s severne in Strmol z zahodne strani. Bogatila pa ga je tudi cerkvena arhitektura: župna cerkev ob vzhodju grajskega griča, podružna cerkev in poznobaročna Kalvarija na vzhodni strani.¹⁶

Sevnica se je razvila kot suburbij v 13. stoletju in imela že l. 1322 trške pravice. Cesta se je v naselbini izoblikovala v večji tržni prostor, ki ga je z južne strani zasedla mestna graščina. Renesnančno predelani grad hrani v svojem gospodarskem posloplju t. i. Lutrovo klet s freskami iz približno l. 1600. Druge fevdalne arhitekture v mestu ni.¹⁷

Šoštanj. Suburbij, katerega vaški prednik se je razvil okoli župne cerkve, ki je bila po l. 1473 močno utrjena. Ko je nastal romanski Zgornji grad, se je pod njim razvila nova naselbina, ki je pred l. 1348 postala trg. Med grajskim gričem in Pako je oblikovala pravokoten trg z enakomerno parcelno obrobno, usmerjen h griču z gornjim gradom in pod njim ležečim Spodnjim gradom iz 14. stoletja. Gornji grad je propadel pred l. 1503, spodnji pogorel l. 1734, oba pa je nadomestil grad Turn, ki je nastal po l. 1575 in bil po l. 1734 predelan v stanovanjske namene.¹⁸

Velenje. Tudi začetek tega trga je treba iskati v Stari vasi (l. 1374 Staro Velenje) severozahodno od Nove vasi (Novega Velenja). Ta se je razvila ob vzhodu grajskega griča in se prvič omenja kot trg l. 1374. Naselbina je izoblikovala cestni trg z nepopolno parcelacijo in odrinila podružno cerkev na vzpetino ob cesti v Savinjsko dolino. Župna cerkev je ostala na severnem robu doline in se pozneje obdala z močnim taborom. To spominja na Šoštanj, kjer se je tudi naselbina prestavila s severnega na južni rob Šaleške doline v zavetje gradu.¹⁹

Vitanje je suburbij s starejšim vaškim zametkom okoli cerkve. Oba gradova, Stari in Novi, sta propadla v 17. in 18. stoletju. Severno od njiju se je že ob koncu 13. stoletja razvil trg, ki se omenja l. 1306 kot oppidum. Njegov tržni prostor je bil usmerjen k tretjemu gradu, stari kuriji krških škofov, ki je v sedanji stavbi gotsko-renesančna iz začetka 16. stoletja. Trg je razvil regularno parcelacijo ob cesti, ki drži iz Strmca v Dolič oziroma Stranice.²⁰

Vuzenica kaže dve razvojni fazi. Stari Gornji trg se je razvil okoli župne cerkve na platoju nad Cerkvenco, novi Spodnji trg pa je nastal l. 1283 pod grajskim gričem tik ob Dravi in dobil pred l. 1288 trške pravice. Ta del naselbine je bil v začetku 15. stoletja obdan z obzidjem. Stari grad s stolpom nad njim je po l. 1782 propadel, Novi grad, Štok ali Tumersfelden v sedanji stavbi pa je iz leta 1578—1585. Stoji nad Starim trgov in je še danes obljuden.²¹

Žalec. Tudi ta trg je imel dve razvojni stopnji. Stari Žalec je ležal pod gričevjem severno od današnjega in se omenja še l. 1445 in 1466 kot Stari Žalec. Sedanji Žalec je že od 13. stoletja na današnji lokaciji in se l. 1256 omenja kot trg. Razvil je cestno tržišče z nekaj prečnimi ulicami. To tržišče kaže dve razvojni fazi, starejšo vzhodno in mlajšo zahodno, ki je zasedla prostor med prvotnim trgov ter župno cerkvijo in starim upravnim dvorom. Ob koncu 15. stoletja so cerkev in upravni dvor močno utrdili in ta del trga začeli imenovati Frenga, ker je bil obdarjen z nekaterimi svoboščinami.²²

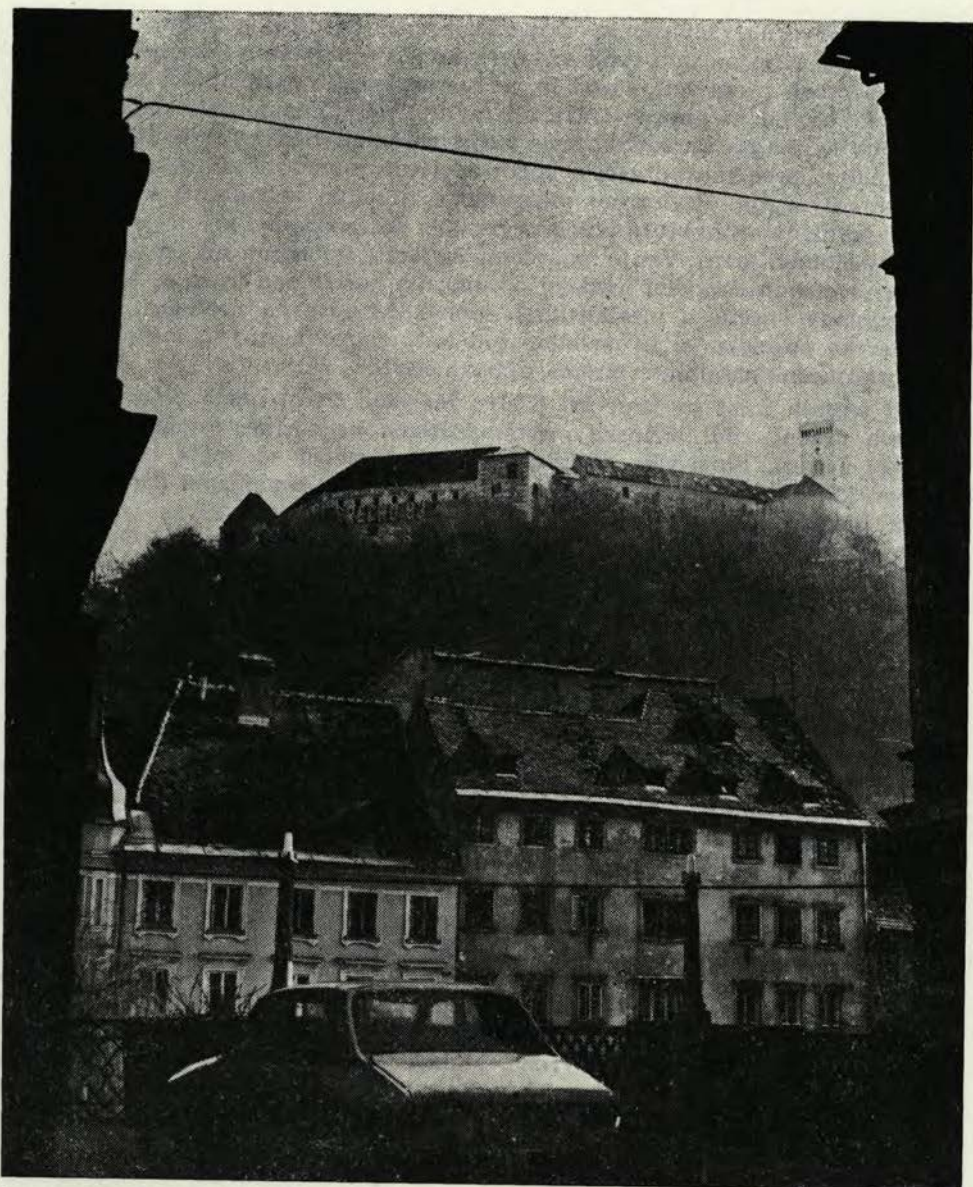
Lendava je suburbij s cestnim trgov in župno cerkvijo v sredini. Sedanji baročni grad je tretji na svojem mestu in hrani v sebi gradbene elemente svojega prednika iz 15. stoletja.²³

Murska Sobota je gručasta naselbina s cestnim trgov in več prečnimi ulicami. Bila je obzidana. Zunaj nje sta stala na severu grad, na vzhodu pa taborsko utrjena župna cerkev.²⁴

Trgi: Kozje, Lemberg, Ljutomer,²⁵ Mozirje, Pilštanj, Planina, Podčetrtak, Podsreda, Studenice,²⁶ Bizeljsko, Kunšperk, Lemberg pri Dobrni, Dravograd in Grad so bolj ali manj tipični suburbiji, ki so večinoma ohranili svoje grajske krone vsaj kot razvaline, nekateri med njimi pa so razvili v svojem urbanem sestavu ali ob njem manjše graščine, dvore ali stolpe (Kozje, Ljutomer, Mozirje, Kunšperk in Lemberg pri Dobrni).

Ostali trgi (Braslovče, Lenart, Ljubno, Lovrenc, Makole, Ptujška gora, Rečica, Središče,²⁷ Šentjur, Veržej, Vojnik, Ravne, Dobrovnik in Turnišče) niso suburbiji, pač pa so imeli v svojem urbanem sestavu ali ob njem upravne dvore, gradiče, stolpe ali cerkvene utrdbe, ki v vrsti primerov niso niti gradbeno niti vizualno obvladovali naselbine pod seboj ali ob sebi in jih zato le omenjamo.

Našteti petdeset urbanih naselbin priča, da fevdalna arhitektura pri večini izmed njih ni neposredno vplivala na izoblikovanje njihove urbane podobe, da pa je imela precej večji posredni vpliv. To velja zlasti za izbiro lokacij,

Sl. 32 Staro in novo na Ljubljanskem gradu (foto J. Gorjup)

Fig. 32 The old and the new at the castle of Ljubljana — photo J. Gorjup

vendar ne obvezno. Odvisno je od razmerja med starostjo naselbine in fevdalnega objekta. Niso pa tudi redki primeri, ko se je naselbina lokacijsko ravnala po spremembah prometnih smeri in po pomembnejših cerkvah ali samostanih. Trdimo lahko, da ni nobena trška ali mestna naselbina nastala neposredno z ustanovitvijo, ampak da so vse imele vaške prednike. Šele ko so se ti uveljavili, se je njihovo prebivalstvo začelo boriti za svojo samoupravo, trške pravice in trgovske privilegije. V tlorisno organizacijo naselbin in njihovo vedutno podobo je fevdalna arhitektura posegala redkeje kot cerkvena, ker jo je bilo v urbanih naselbinah manj. Vanjo namreč ne štejemo svobodnih hiš, ki so jih imeli nekateri svetni in cerkveni fevdalci po urbanih naselbinah in so se arhitektonsko večinoma enačile z meščanskimi, ampak le upravna poslopja, dvorce in gospodarska poslopja, ki so navadno tudi s svojo velikostjo in videzom poantirala posamezne naselbine oziroma njihove četrti.

Od sedmih mest so samo tri (Celje, Maribor, Ptuj) imela poleg matičnih višinskih gradov tudi nižinske mestne oziroma primestne, ostala štiri mesta (Brežice, Ormož, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec) so imela le primestne gradove, ki so jih pozneje vključila v svoje urbane organizme (Brežice, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec) ali pa tudi ne (Ormož). To se je navadno zgodilo ob nastanku mestnega obzidja (Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec) ali pa ob njegovi rekonstrukciji (Brežice). Pri Mariboru so minoritski samostan,²⁸ spodnja gradova in vetrinjski dvor, ne pa matični grad s kurijo pod seboj ali taborske utrbe ob vseh treh mestnih vpadnicah, vplivali na potek mestnega obzidja.²⁹ V Ptujju so odigrali enako vlogo dominikanski³⁰ in minoritski samostan³¹ ter severovzhodni vogalni stolp, matični grad pa je prav z zgraditvijo mestnega obzidja postal obrambna in s tem tudi urbana krona mesta.³² V Celju so to funkcijo prevzeli mestni grad, cerkveni kompleks, minoritski samostan in severovzhodni vogalni stolp, medtem ko se je grofovsko palača ob Koprivnici morala umakniti zaradi mestne varnosti.³³ V ostalih treh mestih so se gradovi postopoma razrasli ter skupaj z obrambnimi in bivalnimi obzidnimi stolpi (Brežice, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec), vtkanimi v naselbinsko tkivo, sooblikovali mestni urbani prostor in s tem njegovo vedutno podobo.

Pri trgih je grajska in ostala fevdalna arhitektura imela različno vlogo. Medtem ko je pri Brestanici, Gornjem gradu, Konjicah, Laškem, Muti, Pilštanju, Planini, Podčetrtku, Rogatcu, Sevnici, Studenicah, Šoštanjju, Velenju, Vitanju, Vuzenici, Lembergu pri Dobrni, Gradu in Lendavi igrala pomembno, čeprav predvsem vizualno vlogo, pa ni pri drugih skoraj nobene ali pa sploh nobene (Braslovče, Lenart, Ljubno, Lovrenc, Makole, Ptujška gora, Rečica, Šentjur, Vojnik, Žalec, Dobrovnik, Turnišče). Razmeroma malokrat je bilo v trgih oziroma pri njih po več gradov, dvorov ali drugih fevdalnih objektov (Brestanica, Konjice, Kozje, Laško, Muta, Pilštanj, Radlje, Rogatec, Sevnica, Šoštanj, Vitanje, Vuzenica). V nekaterih trgih so bili le upravni dvori (Braslovče, Ljubno, Lovrenc, Rečica, Vojnik, Žalec), manjše utrbe ali stolpi (Kunšperk, Ljutomer, Mozirje, Središče, Veržej, Dobrovnik), cerkvene utrbe (Braslovče, Lenart, Ljutomer, Lovrenc, Mozirje, Ptujška gora, Rečica, Središče, Šentjur, Velenje, Vuzenica, Žalec, Dobrovnik, Murska Sobota, Ravne) ali utrjeni samostani (Gornji grad, Studenice).

Gre torej za pisano paletu kombinacij, ki pogojujejo tako raznoličnost rešitev, da jo je mogoče le približno prikazati. Posebno zanimive rezultate pri-

čakujemo od podrobnejše raziskave vseh sedmih mestnih in nekaterih trških naselbin, ki se lahko pohvalijo z več ali pomembnejšimi fevdalnimi objekti v svoji sestavi, kot npr. Brestanica, Gornji grad, Konjice, Laško, Muta, Radlje, Rogatec, Sevnica, Šoštanj, Vitanje in Vuzenica.

Zaradi specifične gradbene zgodovine zavzemajo med slovensko štajerskimi urbanimi naselbinami posebno mesto Brežice, ki so bile v 16. stoletju tako temeljito gradbeno obnovljene, da lahko govorimo kar o novem mestu, ki je nadomestilo srednjeveškega. Čeprav so tudi druga mesta, zlasti Maribor, Ptuj in Slovenska Bistrica, doživela obsežne utrdbene obnove, pa ni bilo nobeno izmed njih tako scela obnovljeno kot Brežice. Celo grad v Slovenski Bistrici, ki je v sedanji zasnovi iz 16. in 17. stoletja, se ne more meriti z onim v Brežicah, ki je po svojem prvotnem namenu in konceptu drugačen od drugih na slovenskem Štajerskem.

Brežiški grad, ki se omenja l. 1249 kot castrum, je bil sedež salzburškega gospostva v Spodnjem Posavju. Po kmečki oplentvi l. 1515 in požaru l. 1528 so ga podrli in l. 1530 začeli graditi sedanje grajsko poslopje. V letih 1530—1538 so postavili vse štiri stolpe ter vzhodni in južni vezni zid, do l. 1551 pa še zahodni in severni vezni zid s portalom in letnico 1548. Utrdbo so s treh strani opasali z obrambnim jarkom, z zahodne pa ga je ščitila savska brežina. Leta 1557 so sklenili utrdbo spremeniti v graščino; načrte za to je pripravil takratni kranjski deželni gradbeni mojster. Najprej sta nastala vzhodni trakt s paličastim zidcem, ki je bil štirietažen in je služil za trdnjavsko posadko, pozneje pa za grajske gospodarske potrebe, in prtilična vzhodna polovica severnega trakta. Nato so nadzidali južno dvojno obzidje in ga opremili z nadstropnima obrambnima hodnikoma. Sledil je zahodni, stanovanjski, verjetno že od vsega začetka podkleteni trakt in končno severni, grajski upravi in družabnim obveznostim namenjeni trakt. Gradnjo je spojil arkadni hodnik, ki je povezal južno in severno grajsko krilo in s tem vzpostavil njegovo horizontalno komunikacijo, za vertikalno pa so rabile vretenaste in lesene stopnice v stolpih in traktih. Grad je kljub stanovanjski izgradnji ohranil prvotni trdnjavsko utilitarni videz. Gradbena dela na njem so se končala l. 1590 oziroma 1601, kot povesta letnici, ohranjeni na zahodnem traktu in čelu glavnega portala.

Kot rečeno, je bil brežiški grad prvotno zasnovan in zgrajen kot obmejna utrdba in je šele v letih 1567—1601 postal bivalni grad. Zato je imel razen na zahodni strani dvojno obodno zidovje in, kot vse kaže, stolpasto stavbo sredi dvorišča. Taka stavba je bila v takšnih obmejnih trdnjavah pogosta, a so jo v Brežicah že pred letom 1681 odstranili.

Ko je bila trdnjava v glavnem postavljena, so l. 1552 začeli zbirati gradbeni material za obnovo mestnih utrdb. To je bila nova gradnja in v letih 1555 do približno 1570 je bilo skromnejše srednjeveško obzidje iz prve polovice 14. stoletja nadomeščeno z mnogo popolnejšim renesančnim. Novo mestno obzidje s pripadajočim obrambnim jarkom je premoglo tri utrdbe: stolpa pri Spodnjih in Zgornjih mestnih vratih ter večjo bastijo, ki je ščitila vzhodno, obrambno najbolj izpostavljeno mestno stranico. To obzidje, ki so ga gradili od juga proti severu, je povežalo grad z mestom, katerega areal je za enkrat povečalo s tem, da ga je razširilo proti severu in vzhodu.

Med slovensko štajerskimi mesti so bila le tri strateško tako pomembna, da jim je dežela naklonila posebno pozornost in v zvezi s tem tudi sredstva

za posodobitev njihovih utrd. Šlo je za Brežice, Maribor in Ptuj, ki bi naj prevzeli funkcijo obmejnih trdnjav prvega plana. Te naj bi zadržale turško nevarnost, ki je po l. 1526 grozeče narasla. Kot so pokazale raziskave, so v Mariboru in Ptujju najprej modernizirali mestne utrbe in šele nato gradova, v Brežicah pa ravno nasprotno. Poleg tega so gradova v Brežicah in Ptujju vključili v mestni utrdbeni sistem kot njuni najtrdnjejši obrambni točki, grad v Mariboru pa dejansko izločili iz mestnega obrambnega sistema; pustili so mu le funkcijo utrjene opazovalnice, ki pa je bila v letih najhujše nevarnosti celo v razvalinah (1528—1565). Pri tej obnovi so sodelovali italijanski graditelji utrd, ki so vnesli v naše kraje renesančno stilno koncepcijo ter v letih od 1550 do približno 1620 bolj ali manj obvladovali gradbeno snovanje pri nas.

OPOMBE

1. Vasilij Melik: Mesto (civitas) na Slovenskem. ZČ 26/3-4/1972, p. 299—316. —
2. Jože Curk: O urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavinju, Obsočlju in Posavju. CZ 1962, p. 235—254. Jože Curk: Zgodovina urbanizacije v severovzhodni Sloveniji. ČZN NV 6/1970 p. 244—284. — Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München 1962. Ivan Stopar: Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem. Ljubljana 1982. — 3. Stanko Škaler: Brežice. Zbirka Kult. in nar. spom. Slovenije 1968. — 4. Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice I in II, Celje 1971, 1974, Jože Curk: Celje, urbanistično-gradbeni zgodovinski oris. CZ 1963 p. 5—44. Janko Orožen: Posestna in gradbena zgodovina Celja. Celje 1957. Ivan Stopar: Geneza celjskega mestnega jedra. CZ 1977—81, p. 293—322. — 5. Jože Curk: Maribor, urbanistično-gradbeni zgodovinski oris. ČZN NV 2/1966 p. 63—95 in 4/1968 p. 83—105. Jože Curk: O srednjeveških zasnovah Ptuja in Maribora. ČZN NV 11/1975 p. 183—212. Sergej Vrišer: Stari Maribor. Zbirka Kult. in nar. spom. Slovenije 1975. — 6. Ormož skozi stoletja. Zbornik. Maribor 1973. Jože Curk: Ormož. Zbirka Kult. in nar. spom. Slovenije 1973. — 7. Iva in Jože Curk: Ptuj. MK. Ljubljana 1970. Ptujski zborniki I, II, III in IV iz let 1953, 1962, 1969 in 1975. Jože Curk: Poročilo o kulturnozgodovinskem delu in raziskavah v PMP za leta 1970—1974. ČZN NV 10/1974, p. 227—266. — 8. Jože Curk: Slovenska Bistrica. Zbirka Kult. in nar. spom. Slovenije 1968. — 9. Marijan Zadnikar: Slovenj Gradec. Zbirka Kult. in nar. spom. Slovenije 1966. Slovenj Gradec ob 700-letnici. Zbornik. Slovenj Gradec 1951. — 10. Brestanica. Zbornik. V tisku. — 11. Avguštin Stegenšek: Cerkevni spomeniki Lavantinske škofije I. Dekanija gornjegrajska. Maribor 1905. — 12. Avguštin Stegenšek: Umetniški spomeniki Lavantinske škofije II. Konjiška dekanija. Maribor 1909. — 13. Laški zbornik. ČZN NV 12/2/1976. Jože Curk: Ob 750-letnici Laškega, Kronika 25/3/1977, p. 145—148. — 14. Radlje. Zbornik. V tisku. — 15. Ivan Stopar: Rogatec. Zbirka Kult. in nar. spom. Slovenije 1976. — 16. Ivan Komelj: Seviški grad in Lutrovska klet. Zbirka Kult. in nar. spom. Slovenije 1969. — 17. Ivan Stopar: Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem. Ljubljana 1977. — 18. Ivan Stopar: Vitanje. Zbirka Kult. in nar. spom. Slovenije 1979. Jože Curk: Urbano-gradbena zgodovina Vitanja in njegove okolice. ČZN NV 17/1/1981 p. 23—37. — 19. Radlje. Zbornik. V tisku. — 20. Ivan Stopar: Zalec in Novo Celje. Zbirka Kult. in nar. spom. Slovenije 1977. — 21. Jože Curk: Kratek pregled najzanimivejših kulturnih spomenikov lendavskega občinskega ozemlja. Lendavski zvezki 2. Lendava 1974, p. 13—22. — 22. Jože Curk: Kulturni in NOB spomeniki Pomurja. Panonski zbornik. Murska Sobota 1966, p. 53—70. — 23. Fran Kovačič: Ljutomer. Zgodovina trga in sreza. Maribor 1926. — 24. Jože Curk: Studenice. ČZN NV 16/2/1980, p. 284—310. — 25. Fran Kovačič: Trg Središče. Krajepis in zgodovina. Maribor 1910. — 26. Jože Curk: Oris gradbene zgodovine nekdanjega minoritskega samostana in žičkega dvora v Mariboru. ČZN NV 13/1977, p. 117—130. — 27. Jože Curk: Maribor-

sko mestno obzidje posebno v 16. stoletju. ČZN NV 16/1980, p. 90—108. — 28. Jože Curk: Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v 16. in 17. stoletju. ZUZ NV 7/1965, p. 37—72. — 29. Jože Curk: Proštijska cerkev in minoritski samostan v Ptuju. ČZN NV 12/1976, p. 31—67. — 30. Jože Curk: O utrjevanju Ptuja v sredini 16. stoletja. ČZN NV 16/1980, p. 109—130. — 31. Ivan Stopar: Celje. Zbirka Kult. in nar. spom. Slovenije 1973. — 32. Peter Fister: Arhitektura slovenskih protiturških taborov, Ljubljana 1975. — 33. Jože Curk: Gradbena zgodovina gradu in mesta Brežice ter arhivska študija o njunem utrjevanju v 16. stoletju. Tipkopis v Posavskem muzeju v Brežicah. Ljubljana 1979 in 1980. Sto strani. — 34. Vloga italijanskih renesančnih utrdbenih mojstrov v gradbeni zgodovini Slovenske Štajerske. Tipkopis na RSS. Ljubljana 1976 in 1977. 65 strani. — 35. Jože Curk: Vloga fevdalne arhitekture pri oblikovanju urbanih naselbin na Slovenskem Štajerskem. Tipkopis druge etape raziskovalne naloge. Ljubljana 1982. 38 strani.

RAZISKAVE OB OBNOVITVENIH DELIH NA GRADOVIH RIHEMBERK IN ŠTANJEL

Nataša Štupar-Šumi

THE RESEARCHES ACCOMPANYING RESTORATION WORKS ON THE CASTLES OF RIHEMBERK AND ŠTANJEL

POVZETEK

Vse bolj je nujno, da pri obnovitvenem posegu in njegovi pripravi sodelujejo umetnostni zgodovinar in zgodovinar, arhitekt, statik, restavrador in arheolog. Dela take ekipe so pojasnila rast Rihemberka okrog jedra na sedanjem dvorišču in kako se je najprej širil navzven ter šele v 17. stol. tudi v dvorišče. V Štanjelu pa smo spoznali, da je palacij segal čez prvotno obzidje, da je bilo dvorišče nasuto šele v 17. stoletju in tako izravnano in da je bil grič poseljen od železne dobe dalje.

It has become increasingly urgent to have an art historian, historian, architect, static expert, restorer, and archaeologist collaborating in the preparations and performing of the restoration. The works performed by such a group explained the growth of Rihemberk around its nucleus in the present day court yard, and its extension outwards. Only in the 17th century, the castle expanded into the court yards as well. We learned in Štanjel that the palace expanded across the original walls, and the court yard was only replenished and thus levelled in the 17th century. The hill had been settled ever since the Iron Age.

Ni še preteklo mnogo let od časa, ko smo se tudi utrjevalnih ali obnovitvenih posegov na gradovih lotevali skoraj brez vsake poglobljene raziskave. Tukaj mislim najprej na preiskave samih objektov ali njihovih ostankov, za katere se je v konservatorski praksi najprej ustvarilo primerno zanimanje. Šele potem se je začelo uveljavljati spoznanje, da je treba poleg umetnostnega zgodovinarja pritegniti k raziskavam tudi druge strokovnjake, od tehnikov zlasti statike, ki naj bi zagotovili varnost konstrukcij, iz drugih ved pa poleg zgodovinarjev predvsem arheologe. Slednjim je bila namenjena ključna vloga pri strokovni ugotovitvi predzgodovine arhitekture, skrite v tleh ali temeljih. Če tako sestavljeno ekipo dopolnimo še z arhitektom konservatorjem kot projektantom posegov, omogočenih z arheološkimi in še drugimi raziskavami npr. stavbnega gradiva ter prav posebej vrhnjega plašča arhitekture (ometov, beležev, slikarij), dobimo ekipo, ki naj bi bila sposobna zagotoviti strokovnost zavarovalnih ali obnovitvenih posegov. Samo po sebi se razume, da k potrebnim predlogom za raziskave in posege sodi še risana in fotografska dokumentacija.

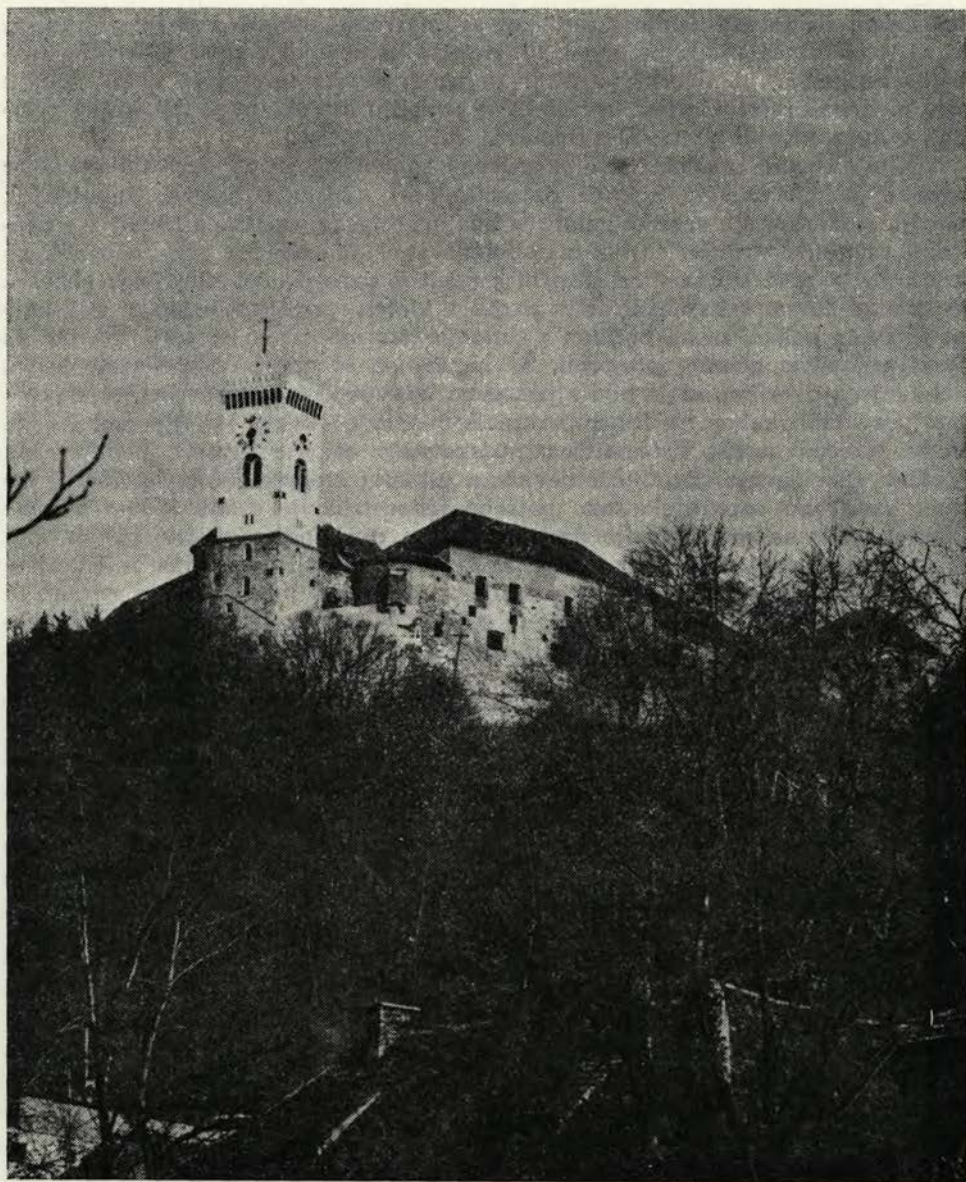
Če bi v prvih povojnih letih poskušali izpeljati danes že kar normalno sestavo opisanega strokovnega teama, bi v mnogih ozirih naleteli na gluha

ušesa ali celo na odpor. Vladal je namreč tak diletantizem, da se je delo tudi malo širše strokovne ekipe zdelo nepotrebno. Toda odpori proti pritegnitvi strokovno pristojnih sodelavcev k vsaki fazi akcije so trajali še prav do zadnjih let in še danes ponekod čutimo ostanke te miselnosti. Ni težko sprevideti, da samo tak način dela onemogoča škodljive, ne dovolj utemeljene odločitve posameznikov, saj nihče zares ne obvlada več strok, ki nujno sodelujejo v raziskavah, pripravah načrtov in končno pri izvedbi. Po drugi strani je tak sčasoma uveljavljeni pristop zelo razširil zanimanje za fevdalno stavbno dediščino v celi vrsti strok. Nekatere izmed sodelujočih disciplin, zlasti arheologija, so se kar otepale potrebnega sodelovanja, ki pa se je izkazalo kot nujno potrebno. Na koncu teh uvodnih misli naj poudarim še ugotovitev, da so na nekaterih gradovih, kjer delajo na ta način, prišli do poglobljenih izsledkov o pomenu spomenika in seveda tudi o načinu njihovega konserviranja.

Koristnost interdisciplinarnega sodelovanja bi rada ponazorila z izsledki raziskav na gradovih Rihemberk in Štanjel na Primorskem. Gre za dve obsežni fevdalni postojanki, pri katerih je bilo mogoče jasno ugotoviti razvoj arhitekture od srednjega veka do baroka in še čez, komaj nakazana in neotipljiva pa je bila starejša stavbna zgodovina obeh postojank. Ko smo se lotili obnovitvenih akcij na Rihemberku l. 1964 in s tem nadaljevali že pred priključitvijo Primorske k Jugoslaviji zastavljene posege, je vladalo pri nas prepričanje, da je treba obnovo kolikor mogoče hitro izpeljati in da za kakršnekoli raziskave ni niti časa niti denarja in tudi ne nujne potrebe. Z veliko težavo je bilo treba izsiliti preiskave gradu, v katerem se je ravno tedaj sesul severni palacij na dvorišču. Treba pa je bilo nujno pomisliti tudi na raziskavo arheoloških površin v gradu in zunaj njega, še posebej zato, ker je bilo treba razkriti tudi morebitne ostanke gradišča in domnevne rimske postojanke, hkrati pa odgovoriti na nekatera vprašanja v zvezi s stavbno zgodovino samega gradu. Treba je priznati, da za dovolj obsežna raziskovanja ni bilo ne sredstev ne dovolj močne strokovne zasedbe, ki bi lahko v celoti odgovorila na zastavljena vprašanja. Na vsak način pa so se te raziskave na dveh krajih odkrile materialne dokaze za obstoj prazgodovinskega gradišča, poleg tega pa še ne v celoti pojasnjeno obočno konstrukcijo in ostanek okroglega stolpa stare cisterne na južnem grajskem platoju. Druge raziskave grajske arhitekture so potrdile domnevano rast gradu z jedrom na grajskem dvorišču ter s fazami od gotike prek renesanse do zgodnjega baroka in naprej do romantične predelave nekaterih sestavin v 19. stoletju.

V gotski dobi je bil grad že pozidan okrog še neizravnane dvorišča, ki ga je očitno zravnalo šele 17. stoletja, notranji obroč stavb okrog dvorišča pa je bil razširjen z renesančnimi utrdбами v drugem zunanem pasu in dodatno še z utrjenimi obrambnimi platoji na izpostavljeni južni strani gradu. Zgodnji barok v 17. stoletju je dopolnil dvoriščno zadržavo ter z odlično balustrado omejil plitvo teraso nad izravnanim dvoriščem, do katerega je bilo speljano široko slovesno stopnišče. Ta faza je poleg tega bistveno prispevala k spremembi trdnjavskega objekta v reprezentativno-stanovanjske in tako staro obrambno zasnovi v dobri meri preobrazila v fevdalno rezidenco.

Izkušnje z raziskav na gradu Rihemberk, ki so se kljub nedokončanosti izkazale za nujne in plodne, smo potem uporabili tudi pri raziskavah na gradu in naselju Štanjel. Tudi Štanjel je bil nakazan kot prazgodovinsko gradišče,

Sl. 33 Ljubljanski grad ob koncu leta 1982 (foto J. Gorjup)

Fig. 33. The castle of Ljubljana at the end of the year 1982 — photo J. Gorjup

kot celota pa seveda zanimiv tudi kot srednjeveško utrjeno naselje z gradom, ki se je od konca 16. pa do konca 17. stoletja spreminjal v zgodnjebaročno fevdalno rezidenco, in s cerkvijo, ki je v osnovi gotska in je bila v 17. stoletju zelo modernizirana. Grajski kompleks je v obliki ostrokotnega trikotnika pozidan v dveh nivojih z vmesnim dvonivojskim dvoriščem.

Kljub starim upodobitvam je stavbna zgodovina gradu skrivala nekatere uganke, ki jih ni bilo mogoče pojasniti brez raziskave terena. Renesանnа bastija sredi spodnje grajske gmote je bila arheološko sondirana hkrati z arheološko raziskavo trdnjave — tako imenovane »Gledanice« vrh Štanjelskega griča. Že ta prva sonda v renesանnani rondeli je razkrila del starejšega obzidja, ki smo ga potem v kasnejših letih sledili v kletih spodnjega palacija. Pokazalo se je, da ta palacij ni bil pozidan z zunanjo črto na starem obzidju, marveč ga je za polovično globino prestopil. Še naprej pa so raziskave nakazale padec nekdanjega dvorišča, ki je bilo z nasutjem izravnano v zgodnjebaročni stavbni fazi prav tako kakor na Rihemberku. Bolj odločno kakor na Rihemberku pa so se končno začela sistematična raziskovanja celotne grajske površine od spodnje črte navzgor proti domnevnemu ostanku srednjeveškega gradu. Tako smer raziskave narekujejo tako potrebe rekonstrukcije gradu kakor zahteve same arheološke metodologije. Izsledki komaj dveletnih raziskav, ki jih vodi mag. Zorko Harej, medtem ko je poprejšnje sonde na Rihemberku in Štanjelu vodil Davorin Vuga, so zelo pomembni, saj so potrdili železnodobno, rimsko in srednjeveško poselitev tudi v območju gradu. Te izsledke bo treba seveda upoštevati pri izdelavi konservatorskega programa, posebno pa take kletne konstrukcije, da bo mogoča predstavitev starih stavbnih sledov. Poleg ostankov arhitekture so pri izkopavanjih našli tudi bogato drobno gradivo.

Med raziskave, brez katerih ni mogoč noben utemeljen konservatorski program, smo uvrstili še nekatere druge preglede grajskih objektov. V prvi vrsti lahko potrdimo pravilnost Cappellarisove risbe iz 18. stoletja tako imenovanega kvadratnega stolpa na osrednjem štanjelskem trgu med gradom in cerkvijo. V stolpu je bila grajska kapela s posebnim stopnišnim dohodom. Fasadna je imela v nasprotju s sedanjimi polkrožno zaključena okna. Stavba je bila opremljena z zvončnico na strehi. Dalje smo opravili vrsto raziskav pri obeh glavnih vhodih v naselje Štanjel pred rekonstrukcijo, ki je pri Kobdiljskih vratih nujno morala upoštevati kompromisno rešitev, glavni vhod v Štanjel pa je bil obnovljen v stari obliki, manjka mu le še lesen hodnik v nadstropju na notranji strani stolpa.

Mislím, da je brez dolgih dokazovanj jasno, kako potrebne so pri konservatorski obravnavi gradov in dvorcev kar najbolj vsestranske raziskave ne samo zidanih objektov nad zemljo, ampak tudi vsega tistega, kar je živeló pred temi ohranjenimi fevdalnimi arhitekturami.

OPOMBA

Raziskovalna dela so omogočili: Kulturne skupnosti, ki so bile nosilke konservatorskih akcij, Sklad za obnovo Štanjela in Raziskovalna skupnost Slovenije (tudi prek Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani).

KMEČKI DVORCI NA SLOVENSKEM

Ivan Sedej

PEASANT MANSIONS IN SLOVENIA

POVZETEK

Kmečki dvorec je poseben tip ljudske arhitekture, ki je pripadala najbogatejšim, vodilnim slojem v vaškem okolju od začetka 16. do srede 19. stoletja. Vrhunec in tudi najbolj značilno obliko so ti spomeniki doživeli v baroku, v 18. stoletju. Znani so predvsem v alpskem prostoru. To so sorazmerno velike, zidane nadstropne stavbe približno takih dimenzij kot najbolj skromni gradovi, s katerimi imajo vendarle precej skupnega. Graščina in kmečka domačija sta vsaka po svoje kmetijski obrat. Kmečki dvorci imajo poleg dokumentarne tudi izrazito estetsko vrednost, saj so individualne stvaritve.

A peasant mansion is a specific type of folk architecture. It belonged to the richest, ruling strata in the village from the beginning of the 16th century and to the middle of the 19th century. The climax as well as the most characteristic form was known with these monuments in the Baroque period, in the 18th century. The majority of them can be found in the Alpine area. They are comparatively large, built of stone, two-storey buildings, the dimensions of which are approximately same as those of the humblest castles. They do, in fact, have a lot in common with these castles. A mansion and a peasant home are each a centre of peasant activity in its own way. The value of village mansions, besides that of the documentation, is also distinctively aesthetic, as they are individual creations.

Izraz kmečki dvorec je socialna oznaka za poseben tip ljudske arhitekture, ki je pripadala najbogatejšim, vodilnim slojem v vaškem okolju od začetka 16. do srede 19. stoletja. Vrhunec in tudi najbolj značilno obliko so ti spomeniki ljudskega stavbarstva doživeli v baroku, v 18. stoletju. Znani so predvsem v alpskem prostoru. To so sorazmerno velike, zidane nadstropne stavbe približno takih dimenzij kot najbolj skromni gradovi in graščine, ki jih vidimo (recimo) na Valvasorjevih upodobitvah — s katerimi imajo tudi precej skupnih potez v oblikovanju. Sicer pa tudi v vsebinskem oziru med njimi ni velikih razlik — dosti večje razlike so namreč med njimi in meščansko arhitekturo, ki je rezultat drugačnih produkcijskih osnov. Graščina in kmečka domačija sta vsaka po svoje kmetijski obrat — seveda vsaka na drugem polu — zato se uveljavlja mnogo elementov, ki oba tipa arhitekture na neki način zblizujejo. Če hočemo biti natančnejši — zveza med kmečkim stavbarstvom, ki nedvomno dolguje fevdalni arhitekturi marsikatero pobudo, je tako imenovana pristava — graščinski proizvodni obrat, lociran v vaškem okolju, torej izven grajskega obzidja ali ožjega okolja. Mnoge pristave (v današnjem času jih ločimo od kmečkih hiš. le po hišnem imenu — Pristava, Pristavec, Pristov itd.) so identične z boga-

tejšimi kmečkimi hišami, razlike so zabrisane do nespoznavnosti. Zato je zelo pogosto razlika med grajsko pristavo in kmečko hišo le v tem, da je fasada pristave oblikovana po načelih simetrije, ki se ji kmečko oblikovanje dosledno izogiba (mislimo seveda le na arhitekturo) — kar pa tudi ni nujno. Navsezadnje pa ni bistvenih razlik niti v oblikovanju notranjega prostora, srečamo se celo s paradoksom, da je prostorska zasnova kmečke hiše bolj dognana in tudi naprednejša kot pri pristavi. Za primer vzemimo stanovanjsko hišo (žal podrte) beneficijske kmetije v Sebenjah pri Podhomu pri Bledu, ki so jo zgradili po naročilu fevdalca in verjetno tudi po načrtih, ki jih je oskrbel tisti fevdalec iz nekega drugega okolja — drugače se ne bi srečali z arhaično dimnično zasnovo, ki jo je kmečko stavbarstvo na Gorenjskem presešlo že v 15. stoletju.

Kmečki dvorci, pristave in velike domačije, ki so se kot poseben problem spomeniškovarstvene obravnave izkristalizirale med intenzivnejšim študijem ljudske arhitekture v šestdesetih letih, so zanimivost tudi v metodološkem kontekstu. Od prvih kvalitetnejših posegov na reprezentativnejših spomenikih ljudskega stavbarstva pri nas (Jenkova kasarna, Krvinova hiša v Guncljah, Županovšče v Predmostu itd.) dalje je zorela (v bistvu zelo preprosta) misel, da je fizična obravnava teh reprezentativnih spomenikov ljudske arhitekture in umetnosti identična z obravnavo meščanske in še bolj fevdalne arhitekture. Že od začetka 16. stoletja naprej namreč lahko ugotovljamo, da gre pri teh objektih poleg drugega tudi za izrazite umetnostne spomenike — to se pravi za arhitekturo v dobrednem pomenu besede, opremljeno z vsemi tistimi atributi, ki opredeljujejo bogatejšo meščansko ali fevdalno stavbarstvo — z ambiciozno oblikovanimi kamnoseškimi detajli, s fasadno slikarjijo, različnimi funkcionalnimi in likovnimi členi itd. Seveda pa moramo, da ne bo nesporazumov, že uvodoma, ugotoviti, da gre za umetnost na specifični socialni ravni, ki je po svoji sporočilni vrednosti, predvsem pa po širini konceptov, na nižji ravni kot tako imenovana visoka ali stilna umetnost. Po drugi strani pa tudi v tej zvrsti arhitekture srečujemo izredno komplicirane likovne strukture in pa tisto sestavino, ki jo je odkrila šele moderna umetniška klasika — naivnost in neposreden, popolnoma odkrit odnos do funkcije likov in funkcionalnih členov. Prav upoštevanje ravni pa tudi opredeljuje naš odnos do teh spomenikov, ki so posebna kategorija v vrsti tako imenovanih etnoloških spomenikov, med katerimi ima spet dominantno mesto ljudska arhitektura (ali boljše stavbarstvo) v najširšem pomenu besede.

Hkrati pa nas prav tako opredelitev kmečkega dvorca kot paradne zvrsti kmečkega stavbarstva napeljuje k nekoliko krivoverskim trditvam, ki zadevajo širše področje konservatorstva. V slovenski konservatorski dejavnosti se je začela že v začetku šestdesetih let razvijati izrazita averzija do tako imenovanih umetnostnih spomenikov, ki je bila le maska za averzijo do nosilcev te dejavnosti. Eden izmed pglavitnih očitkov je bila (žal večinoma v nenapisani obliki — kar po svoje govori tudi o pismenosti teh kritikov) trditev, da je naglavni greh slovenskega spomeniškega varstva v tem, da vrednoti umetnostne spomenike po umetnostnih oziroma po estetskih kriterijih. Mimogrede moramo pripomniti, da so pojem uporabljali v uličnem pomenu, na podoben način kot pol-inteligenti uporabljajo kot žaljivko besedici filozof in filozofija. Najbrž ni treba posebej pojasnjevati, da je vsak umetnostni spomenik hkrati tudi etnološki, saj priča o življenju njegovih ustvarjalcev, naročnikov in konsumentov, da je

prvorazredni dokument, ki govori o sočasni družbi, o njeni razredni strukturi, da je tudi tako imenovani sociološki spomenik, da ima vrednost in pomen za zgodovino tehnik in tehnike, da sodi v kontekst zgodovine revolucij itd. (kjer ima lahko kateregakoli od aktualnih predznakov). Hkrati pa imajo ti spomeniki, kar velja seveda tudi za kmečke dvorce, še neko drugo — recimo ji kar estetsko vrednost. Podpisana in dokumentirana slika (ali arhitektura) iz baročnega obdobja pri nas, ki jo uvrščamo v četrto vrednostno kategorijo (vendar ne po spomeniškovarstvenih kriterijih) je v bistvu dokument, ki je enakovreden sočasni podobni Bergantovi sliki. Vendar Bergantove slike nismo ocenili toliko više zaradi njene dokumentarične vrednosti, marveč zaradi njenega širšega, univerzalnega sporočila — ki pa je v evropskem merilu spet ožje kot sporočilo slik in fresk G. B. Tiepola, saj je tudi manj odmevno. Zato ni naključje, da med večjim številom kmečkih stavb ocenjujemo kot spomenike višjega ranga tako imenovane kmečke dvorce — torej reprezentativne primerke stavbarstva, ki nima le dokumentarične, torej sociološke ali ozko etnološke vrednosti, marveč tudi tisto višjo — recimo ji umetniška ali estetska vrednost — čeprav se moramo zavedati, da je to izrazito sodobno vrednotenje. Sočasna ekonomska in intelektualna elita je na te spomenike gledala s popolnoma enakim očesom, kot gledamo danes na povzpetniške arhitekture v predmestjih, ki jih krasijo skalnjaki in freske rukajočih jelenov. Kmečki dvorec je namreč v mnogih pogledih sinteza vsega praktičnega znanja in razgledanosti takratnega kmečkega sloja in je torej tudi po izrazito dokumentarični, etnološki plati spomenik največje vrednosti in pomena. Sicer pa velja ista opredelitev tudi za drugo gradivo — vaška situla je pomembnejša tudi kot dokument zaradi ambicioznega oblikovanja in zaradi nesporne likovne vrednosti, ki jo je imela v času in jo ima tudi danes. To seveda ne pomeni, da je drugo gradivo manj vredno — zlasti če gre za čase, ki so dosti slabše dokumentirani — varujemo ga z enako skrbjo in intenzivnostjo. Pred samimi seboj in pred svetovno javnostjo pa se vendarle hvalimo s poslikanimi panjskimi končnicami in ne z dokumentarično silno pomembnimi deščicami brez kakršnekoli podobe ali oznake. Sicer smo vprašanje radikalizirali skoraj do absurda, vendar mislim, da se moramo od časa do časa strezniti in postavljati bolj realna merila in okvire svoji lastni stroki.

Kmečko stavbarstvo na Slovenskem je tudi kot celota (seveda, kolikor se je ohranilo in situ in deloma v arhivski obliki) pomemben del kulturne dediščine z vsemi svojimi sestavinami. Vendar med desetimi do podrobnosti enakimi kajžami lahko devet objektov dokumentiramo, enega pa ohranimo sebi in zanamcem — ne moremo pa tega početi s stavbami, ki imajo vsaka zase tudi specifične individualne poteze, kakršne tako imenovani kmečki dvorci nedvomno imajo. Navsezadnje govorimo tudi o tipih pristav, graščin in gradov — v vsakem od teh tipov pa je vsak objekt individualna stvaritev, ki jo varujemo in (če se možnosti) tudi negujemo, saniramo, restavriramo in celo revitaliziramo.

V kontekstu razprave o varovanju in obravnavi gradov (od razvalin do prezentiranih primerkov) je malce pretiran poudarek na tako imenovanih estetskih komponentah nedvomno potreben — tudi če gledamo nanje s prostorskega vidika. Tudi pri kmečkih dvorcih gre za dominante, ki pa so v skladu s socialnim položajem njihovih nosilcev dosti skromnejše kot v fevdalnem stavbarstvu, vendar so nenadomestljiv del tako imenovane kulturne krajine, bistve-

na sestavina vaških vedut in mnogokrat tudi upoštevanja vreden faktor sodobne percepcije krajine (pejsaža), ki je (če se še tako sprenevedamo) izrazito estetska kategorija z vsemi ostalimi kvalitetai, značilnostmi in pomeni (sociološkimi, historičnimi, etnološkimi itd.).

Zato se v prostorskem pogledu (ki smo ga prepogosto reducirali na tip naselja ali na učinkovanje neke naselbinske aglomeracije v širši krajini) izkažejo kot izrazita estetska sestavina zelo pogosto tudi čisti »dokumenti« — objekti, ki imajo predvsem pričevalno vrednost. Vzemimo stanove na planinah, ki so navzven oblikovani kot malce bolj trdni provizoriji, sušilnice za lan ali sadje, terilne jame, ograje itd. To so namreč sestavine krajine, ki jih dojemamo hkrati s specifičnim krajinskim okvirom kot posebno kvaliteto — in zakaj ne bi odkrito rekli, da nas je kulturna krajina prizadela zaradi svoje lepote. Pri tem seveda mislimo s pojmom lepega dosti širše percepcijske razsežnosti. Kot primer vzemimo svojevrstno lepoto tradicionalne industrijske krajine — ki je po vsakdanjih merilih tiste vrste grdobja, ki je postala lepa, zanimiva, monumentalna.

Če se vrnemo h kmečkim dvorcem, ki jih lahko po socialni plati opredelimo kot reprezentativno kmečko arhitekturo, ki izraža ekonomsko moč in duhovno obzorje najbogatejše kmečke plasti (županov, vaških veljakov), lahko ugotovimo, da pomenijo v vaškem okolju to, kar pomeni palača v mestu. Navsezadnje so tudi lokacije teh domov pogosto izbrane — stoje bodisi na robu naselja, na samem (Podbrezje, Županovšče pri Predmostu v Poljanski dolini), na poudarjenem mestu v naselju (Krvinova hiša v Gunceljah) ali celo na legah, kjer bi pričakovali grajsko arhitekturo (nekatero bogatejše arhitekture na loškem ozemlju in na Idrijsko-Tolminskem). To pa pomeni, da zveze med fevdalno arhitekturo in kmečkim stavbarstvom (posebej kar zadeva najbolj reprezentativni del) segajo dosti globlje, kot si mislimo — po drugi strani pa je navsezadnje na dlani, da gre za sestavine neke kulture, ki je bila bipolarna (fevdalci — tlačani) in hkrati enovita. Navsezadnje je vladajoči sloj živel na račun vladanih — produkcija, produkcijska sredstva in vrhnja stavba zato v kmečkem okolju niso prazgodovinski relikti, marveč bistvena in temeljna sestavina tistega kompleksa, ki mu pravimo (vsakokratni) družbeni ustroj.

Zato govorimo o kmečkih dvorcih kot o paradnih etnoloških spomenikih in hkrati umetnostnih spomenikih, zanje pa pri vrednotenju, varovanju in obravnavi veljajo zakonitosti vseh strok, ki se jih dotikajo. To pa pomeni, da je estetski vidik, vsaj pri prezentaciji, dominantna struktura, ki vsebuje vse tiste materialne ravni (in seveda ustrezno sporočilo), ki spomenik opredeljujejo kot objekt varstva. Sicer pa se srečujemo s podobno obravnavo tudi pri skromnejših spomenikih ljudskega stavbarstva — vzemimo v celoti leseno bivališče pohorskega kmeta iz 18. stoletja, ki je sijajna priča o načinu življenja ljudstva (kmečke plasti) v tem času, priča o življenjski ravni, o kulturnem obzorju, o tradicionalnih sestavinah tega življenja — hkrati pa gre tudi za del kulture s patino, pa tudi kot častitljivo starino z nekaterimi arhaičnimi reminiscencami dediščine, ki ga dojemamo kot arhitekturo, kot oblikovan organizem, prekrit — zbuja nam namreč vrsto asociacij na življenje v davnini, na čas, ko so se počasne spremembe dogajale v stoletjih itd. Skratka, ob dokumentaricnem in estetskem se srečujemo tudi z izrazito čustvenim polom doživljanja antikvitete, kulture dediščine ali spomenika.

Sicer pa tudi v terminologiji razlikujemo med ravnemi, po katerih spomenike ljudske kulture rangiramo in opredeljujemo. Vzemimo primer iz Ljubljane — Zelena jama je zgled železničarskega, proletarskega naselja s konca 19. in iz prvih desetletij našega stoletja. Španova ali Lavtižarjeva hiša v Mojstrani pa ni zgled bogate arhitekture iz 18. stoletja, marveč arhitektura z vsemi značilnostmi likovnega ali arhitekturnega organizma s svojevrstnim kamnoseškim dekorjem, prostorsko zasnovno, slikarsko dekoracijo in lego v prostoru. Ob kmečkih dvorcih, pri katerih skušamo vrednotiti tudi pojav, pa se nam podobno kot ob gradovih uveljavljajo nekateri vplivi sočasne (predvsem) likovne mode. Tako postaja v kontekstu postmoderne vnovič aktualna kmečka arhitektura, posebno njen najbolj reprezentativni del (kmečki dvorci), ki pa je bila po zanimivi logiki aktualna tudi v času funkcionalizma in tako imenovane moderne, le da je šlo za druge poglede in poudarke. Kmečko stavbarstvo je bilo za mnoge oblikovalce vir pobud za drzne konstrukcije in vir konstrukcijskih načel za oblikovanje v čistih materialih. V novih zvezah, torej v t. i. postmoderni, pa je spet zanimivejši oblikovani detajl — tudi tiste vrste, ki funkcionira kot čista dekoracija ali kot naslikan (vrezan, izklesan) magični obrazec — vendar danes dojemamo magične obrazce te vrste predvsem kot likovno strukturo, nehote jim dajemo tudi sodobne pomene. Hočemo povedati, da v odzivanju konservatorstva na sočasno dogajanje v likovni umetnosti in na sočasne miselne ter estetske tokove in nazore ni nič slabega, saj nam razodevajo nove vrednote, hkrati pa govore o (relativno) večni aktualnosti kulturnih spomenikov, med katerimi imajo v slovenskem gradivu izjemno mesto prav kmečki dvorci.

STENSKA POSLIKAVA V GRADOVIH

Ivan Bogovčič

THE WALL PAINTINGS IN CASTLES

POVZETEK

Pomembno se je že na začetku prav in dokončno odločiti o načinu prezentiranja snetih slik, paziti na pravičen način injektiranja pri gradbeni sanaciji in pretehtano načrtovati dejavnost v obnovljenem gradu in še prav posebej mesto instalacij in dejavnosti v poslikanih prostorih in njihovi neposredni bližini.

It is essential to make the right decision about the manner of presentation of the taken off paintings from the very beginning. Attention must be paid to the correct way of injecting during the sanitation of the building, and the activities which are to take place in the restored castle must be carefully planned, particularly the place of installations, and the activities which are to be performed in rooms with decorated walls or in their immediate vicinity.

Čeravno je naslov zastavljen zelo široko, bo tekla beseda le o problemih, ki se porajajo bodisi ob posegih na grajskih arhitekturah ali pa jih opažamo pozneje v njihovem nadaljnjem obstoju (so pa v zvezi s poslikavo).

Odločitve o načinu prezentiranja snetih stenskih slik

Gotovo je, da stenske slike pogosto ovirajo delo pri sanaciji arhitekture. Zato se neredko zgodi, da je treba ustrezno ukrepati, in sicer tako, da slike snamemo in jih po končanih sanacijskih delih zopet vrnemo na prvotno mesto oziroma priredimo za muzejsko obliko prezentacije.

Problem se porodi, ko ni znana končna oblika prezentacije že pred snemanjem. Restavrator se mora namreč že takrat odločiti za postopke in ustrezno izbiro materialov, ki jih bo uporabil pri takem posegu.

Nedvomno bi moral pogosteje sodelovati že pri zasnovah sanacije objekta, da bi lahko sproti opozarjal na porajajoče se probleme in jih reševal v sodelovanju z ostalimi strokovnjaki.

Zelo težko je namreč prilagajati postopke v posameznih fazah obdelave, ker se le-ti pri prezentaciji »in situ« zelo razlikujejo od muzejskega načina prezentacije. Sprejetemu načinu se prilagodi že dokumentiranje stanja poslikave pred posegom. Predvsem se določijo obseg, oblika in način vnašanja koordinat. Le-te je mogoče vnesti na samo poslikavo ali na začasni nosilec. Še pomembnejše so orientacijske točke (kote), potrebne za vračanje snetih obdelanih kosov poslikave pri prezentaciji »in situ«. Te točke se med posegom na arhitekturi kaj rade odstranijo.

Na podobne probleme zadenemo tudi pri drugih fazah in postopkih, kot so način dela in uporabljeni material za armiranje snetih slik, debelina ohranjenega intonaca ter vrsta drugih podobnih podrobnosti.

Injektiranje pri gradbeni sanaciji

Današnji sistemi gradbene sanacije temeljijo na izkušnjah, pridobljenih pri obravnavanju gradiva brez stenskih poslikav.

Injektira se pod razmeroma močnim pritiskom, ki ga sami zidovi še kar zadovoljivo prenašajo. Problemi pa nastopijo pri »epidermi«, to je stenski poslikavi, ali širše vzeto pri razrahljanih ometih. Le-ti so neredko zelo razmajani in že ob majhnih pritiskih injekcijske mase odstopijo. Posledice so običajno izredno hude.

Problem zase so tudi uporabljene injekcijske mase. Te običajno vsebujejo cement, apno, brečo in mogoče še finejši agregat. Že sama voda, ki jo vsebujejo te mase, je nevarna, saj ustvarja nenormalne akumulacije vlage v zidovih. Po izsušitvi ta masa še vedno reagira na zunanje vplive drugače kot pristno gradivo v njenem okolju. Vlago sprejema in oddaja obilneje, pa tudi ogreva in ohlaja se drugače od ostalega gradiva.

Pripravljenih receptov za ustrezno modifikacijo injektiranja poslikanih zidov ni, se pa da marsikaj reševati od primera do primera. Pomaga že regulacija pritiska in gostote oziroma sestave injekcijske mase ter njeno postopno vnašanje in stabiliziranje na začetku postopka.

Pri zahtevnejših in bolj ogroženih primerih opravimo lahko ustrezno tamponiranje s slikovne plasti, in sicer s tesnenjem razpok v globino ter hkratnim mikroinjektiranjem. V skrajnem primeru, če ni drugega izhoda, sliko pač začasno dislociramo.

Sl. 34 Vzhodna stran Ljubljanskega gradu (foto J. Gorjup)

Fig. 34 The eastern side of the castle of Ljubljana — photo J. Gorjup

Načrtovanje dejavnosti v obnovljenih gradovih

Gostinstvo je tista panoga v našem gospodarstvu, ki se je poleg muzejsko-galerijske dejavnosti najbolj zakoreninila v naših obnovljenih gradovih.

Pri tem pa nenehno grozi nevarnost lociranja ključnih gostinskih prostorov, kot so kuhinje, shramba in podobno, v neposredni bližini prostorov s stenskimi slikami. Izparine z vsemi svojimi sestavinami kaj rade prodirajo in se širijo dlje, kot si načrtovalci običajno predstavljajo. Posledice takih slabih načrtovanj pa so lahko pogubne za poslikavo.

Pri tem je treba opozoriti na projektiranje instalacij (predvsem vode in plina). Praviloma naj bi bile v celoti izključene iz poslikanih prostorov, po možnosti pa tudi iz njihove neposredne bližine.

V poslikanih prostorih naj ne bi načrtovali ali razvijali dejavnosti, ki s svojim gradivom neposredno ali posredno ogrožajo obstoj poslikave. V mislih imam hortikulture in njim podobne prireditve, ki nikakor ne sodijo v tak prostor. Ne gre za estetske pomisleke, opozarjam le na nevarnost, ki jo pomeni naglo nihanje vlažnosti in temperature v prostoru. Res je, da poškodb ne bomo opazili kmalu, vendar nas to ne sme uspavati. Podoben problem nastane tudi s preštevilnimi obiski v vlažnem vremenu, ko se z mokrimi oblačili in obuvali vnaša preobilna vlaga.

Nevarnost pomenijo tudi občasna filmanja v takih prostorih, ko se temperatura zaradi reflektorjev zopet v zelo kratkih obdobjih hitro zviša in prav tako hitro zniža, z njo pa seveda tudi vlažnost zraka v teh prostorih.

Dodatno nevarnost pomenijo pri nekaterih dejavnostih tudi mikroorganizmi. Njihovo dejavnost opazimo žal šele takrat, ko so posledice že močno vidne. Pred leti smo bili priča uskladiščenju polnih in praznih steklenic v grajski kapeli enega naših gradov. Res je, poškodbe na poslikavi v tej kapeli niso bile v neposredni zvezi s to deponijo, vendar jih ta lahko občutno poveča in popestri.

Za sklep naj poudarim, da restavratorji skušamo spomenikom življenje le podaljšati, kajti zavedamo se, da se vsi materiali brez izjeme nenehno spreminjajo — temu lahko rečemo tudi staranje — zatorej naj se posveča enaka skrb preventivi kot kurativi.

KAJ SE DOGAJA NA GRADU BORL

Janez Mikuž

WHAT IS GOING ON THE CASTLE OF BORL

POVZETEK

Podjetje je opustilo gostinsko dejavnost na poškodovanem in zanemarjenem gradu. V skladu z zakonskimi določili je po dogovoru začasno prevzel v upravljanje grad ZSV Maribor, toliko da grad gradbeno sanira in pripravi načrte za preureditev. Osnovna namembnost naj ostane turistična, bergfrid naj se prezentira, na gradu naj tudi poslej deluje slikarska kolonija in naj bo urejena zbirka NOB, saj je grad tedaj igral pomembno vlogo.

The enterprise has abandoned all hotel activity at the damaged and neglected castle. In accordance with the law and by agreement, the castle was taken over in temporary management by the Institute for Monument Conservation of Maribor, in order to sanitize the castle and prepare the reconstruction plans. The basic activity is to remain tourism, the bergfried is to be presented, the castle should remain the host of the painters' colony, and the home of the World War II period collection, when the castle played an important role in our resistance movement.

Grad Borl ni le umetnostno-zgodovinski arhitekturni spomenik, ampak tudi in predvsem spomenik ljudske revolucije in kot tak vnešen v register kulturnih spomenikov.

Kljub temu, da problemi v zvezi z Borlom, ki bi se jih rad dotaknil, niso umetnostnozgodovinski ali ožje konservatorski, bi na začetku navedel nekaj bežnih podatkov o zgodovini gradu. Grad naj bi bil prvič posredno omenjen leta 1199, leta 1255 pa ga je ogrski kralj Bela podaril v fevd Frideriku Ptujskemu. Naslednja stoletja je večkrat prehajal iz rok v roke raznih plemiških družin, pogosto je bil prizorišče bojev in obleganj, v 16. stoletju pa je bil menda napol porušen. Sedanja oblika je dobil v drugi polovici 17. stoletja. Vischer ga šteje za enega najpomembnejših štajerskih gradov, saj mu je v svoji knjigi posvetil kar tri vedute.

Najstarejši del gradu je mogočni peterokotni bergfrid z nanj priključenim stanovanjskim traktom. Vsi ostali deli iz časa renesanse in baroka nimajo pravičnega tlorisa po naprej določenem konceptu, ampak so ga graditelji prilagajali prostoru na vrhu skale, v zadnji fazi pa so gradili tudi na nasipu, kar je eden od vzrokov za današnje žalostno stanje gradu.

Kot poroča Janisch, so grad že leta 1843 z velikimi stroški restavrirali za prijetno letno rezidenco, kar je ostal vse do zadnje vojne, ko so Nemci tam imeli gestapovske mučilnice in prehodno koncentracijsko taborišče.

Po vojni so na gradu uredili samostojno gostinsko podjetje Letovišče grad Borl, ki pa je imelo večji čas svojega obstoja gospodarske težave. Le-te so skušali rešiti tako, da so se združili z gostinsko delovno organizacijo Haloški biser v sestavi Kmetijskega kombinata Ptuj. Gostinska oziroma hotelska dejavnost na gradu Borl se ni kar nikdar dvignila nad raven obcestnega prenočišča na magistralni cesti Maribor—Zagreb. Z gradnjo nove ceste prek Podlehnik in dolgotrajno gradnjo mostu prek Drave pri Borlu je grad izgubil svoje edine stalne goste. Upravljavci gradu so v grad sicer vlagali, nekateri posegi so bili tudi zelo dragi, vendar je bilo vse to narejeno brez celotnega programa in primernega načrta. Pomembnejši je bil na primer razkošen lesteneč ali drag točilni pult kot na primer skrb za funkcionalno urejanje prostorov.

Največjo napako pa so storili tedaj, ko so v vzhodnem traktu na lesenih stropovih zgradili sobe s kopalnicami. Stropovi seveda tega niso prenesli in so se začeli podajati. Da bi to preprečili, so jih podprli, podpore pa oprli na temena kletnih obokov.

Ko so se na gradu zaradi dotrajanih instalacij in druge opreme ter splošnega slabega vzdrževanja, ali bolj nevdrževanja, začeli problemi z uporabnim dovoljenjem inšpekcijskih služb, se je delovna organizacija Haloški biser kratko malo odločila, da grad zapusti.

Vsa popravila gradu so bila opravljena brez pravih načrtov in koncepta ter brez soglasja pristojnega zavoda za spomeniško varstvo, ki ni imel pregleda nad tem, kaj se na gradu dogaja. Seveda to ni opravičilo, je pa zopet eden izmed dokazov, kako potrebna je močna, kadrovsko pravilno zasledena spomeniška služba, ki lahko ažurno spremlja stanje spomenikov in dogajanja v zvezi z njimi ter pravilno usmerja že tako skromna sredstva, namenjena kulturnim spomenikom.

Zavod za spomeniško varstvo Maribor je že pred začetkom tega srednjeročnega obdobja ugotovil katastrofalno stanje tega spomenika in v predlog srednjeročnega načrta vnesel gradbeno sanacijo gradu. Ko smo na Kulturni skupnosti Slovenije in Kulturni skupnosti Ptuj prikazali nujnost večjih gradbenih posegov, smo bili deležni velikega razumevanja. Tako KSS kot občina Ptuj oziroma ptujška kulturna skupnost so zagotovile za gradbeno sanacijo toliko sredstev, kolikor jih menda ni dobil še noben kulturni spomenik v tako kratkem obdobju.

Da bi bila sanacija resnično uspešna, smo se nanjo primerno pripravili. Najprej smo seveda naredili dober arhitektonski posnetek, za fasade, ki so težko dostopne, pa smo dali narediti fotogrametrijske posnetke.

Že od vsega začetka je bilo jasno, da je eden od vzrokov za poškodbe nestabilnost stavbnega zemljišča. Zaradi tega smo dali narediti Geološkemu zavodu Slovenije geomehansko raziskavo zemljišča. Vrtine so pokazale, da bo treba narediti ob vzhodnem traktu 4 m globok izkop in prav tako globoke temelje.

Načrte za gradbeno sanacijo smo naročili pri Splošnem projektivnem biroju v Ljubljani, izdeluje pa jih ing. Stojan Ribnikar. Gradbene sanacije se bomo lotili pri že omenjenem najbolj ogroženem vzhodnem traktu spomladi letos, 1982. leta.

Vzporedno z našimi pripravami za gradbeno sanacijo se je Haloški biser dokončno odločil, da bo opustil gostinsko dejavnost v gradu, ki je tako prepu-

ščen samemu sebi, čeprav je Haloški biser formalno še vedno imetnik pravice uporabe in grad ni ostal brez lastnika. Po krajšem premisleku smo na našem zavodu sklenili predlagati izvršnemu svetu občine Ptuj ukrep v skladu s 3. alineo 43. člena zakona o naravni in kulturni dediščini, ki govori o razglasitvi kulturnega spomenika, da bi omogočili ali bistveno olajšali njegovo varovanje, in nadaljnji ukrep v skladu z 49. členom istega zakona, ki pravi, da družbenopolitična skupnost lahko prepusti spomenik, ki ga ima v upravljanju, v varstvo strokovni organizaciji. Treba je bilo najprej narediti prenos pravice uporabe z dosedanjega imetnika na občino in nato z občine na Zavod za spomeniško varstvo Maribor.

S takim prenosom pravice uporabe, ki je, razumljivo, lahko samo začasen, pa se seveda odgovornost za ohranitev in prenovo gradu ne more prenesti samo na strokovno organizacijo, ampak mora biti taka odločitev samo del samoupravne opredelitve, da je grad treba ohraniti.

Zaradi tega smo pripravili samoupravni sporazum o predaji gradu v varstvo in njegovi prenovi, ki ga sklepajo Skupščina občine Ptuj, Kulturna skupnost Ptuj in Zavod za spomeniško varstvo Maribor.

Naloga občine v tem sporazumu so v tem, da v sistemu družbenega planiranja zagotavlja kulturni skupnosti sredstva za prenovo in da v najkrajšem času najde takega imetnika pravice uporabe, ki bo s svojo dejavnostjo zagotovil trajen obstoj spomenika. Naloga kulturne skupnosti je, da v svojih planih predvideva sredstva za gradbeno sanacijo in spomeniško prezentacijo gradu ter za tiste kulturne dejavnosti, ki bodo v gradu. Naloga zavoda za spomeniško varstvo je, da skrbi za grad kot dober gospodar, vodi gradbeno-sanacijska in prezentacijska dela ter pripravi družbeno preverjen konservatorski program s preizkusom izrabe prostora.

Medtem ko je gradbeno-sanacijski program izdelan, pa še vedno ni določena namembnost spomenika, ki je kljub vrsti pomanjkljivosti ostal v zavesti ljudi še vedno kot grad — hotel iz izjemno kvalitetnih krajinskih okoljem. Ker smo menili, da so bili osnovni razlogi za slabo delovanje hotela slaba organizacija, skromna in nekvalitetna ponudba ter neprimerna razdelitev posameznih hotelskih funkcij, smo se odločili, da bi osnovna namembnost gradu le ostala gostinska, ki pa bi jo že v konservatorskem programu morali obogatiti z nekaterimi kulturnimi funkcijami.

Zbirka NOB

Že pred časom je bila v gradu zbirka s tematiko narodnoosvobodilnega boja, ki je ponazarjala predvsem vlogo gradu v drugi svetovni vojni in dogodke v njem. Ta zbirka pa je bila zanemarjena, kot je bil zanemarjen cel grad in muzealci so jo odstranili. Novo zbirko bi postavili po novem scenariju, morda nekoliko obširnejšo, kot je bila prva, za njeno vsebino pa se bodo odločili zgodovinarji, ki bodo tudi povedali, koliko prostora potrebujejo.

Bergfrid

Bergfrid borlskega gradu je največja takšna utrdba v Sloveniji in bi ga kazalo prezentirati v »prvotni funkciji«, upoštevaje vse njegove spomeniške kvalitete. To pomeni, da bi prostore v njem, ki so neprimerni za kako gospodar-

sko dejavnost, rekonstruirali in s stáro in rekonstruirano opremo tako opremili, kot so najbrž bili ti prostori opremljeni v srednjem veku. Po muzealskih merilih morda to ni primerno, pa tudi kak konservator se bo morda spotaknil ob tak koncept, toda na tak način bi gradu dali dodatno privlačnost.

Slikarska kolonija Ptuj-Borl

Ta slikarska kolonija deluje že vrsto let tako, da slikarji stanujejo na Borlu, slikajo pa v okolici. Že ta dejavnost bi bila zanimiva za hotelske goste, prav tako pa manjši izbor iz slikarskih del, ki bi bil stalno razstavljen v gradu. Na željo Kulturne skupnosti Ptuj bodo predvideli v gradu tudi nekaj slikarskih ateljejev, da bi ti slikarji lahko delali tudi v slabem vremenu. V času, ko ne bodo zasedeni, pa bodo ateljeji lahko popestrili hotelsko ponudbo.

V zavodu bomo v konservatorskem programu predvideli samo osnovno grajsko namembnost in ponudbo, vse ostalo pa je naloga novega imetnika pravice uporabe gradu in njegovega projektanta.

Ta moj prispevek ne želi biti recept za reševanje gradov, ampak samo informacija, saj je to prvi primer pri nas, da je neki zavod postal upravljavec gradu na osnovi določil novega zakona in izvajalec tako obsežnih prenovitvenih del.

POSEGI NA PTUJSKEM GRAJSKEM KOMPLEKSU PO LETU 1945

Marjeta Ciglenečki, Blagoj Jevremov

THE INTERVENTIONS AT THE
CASTLE COMPLEX OF PTUJ SINCE
1945

POVZETEK

Zgoščen prikaz ureditvenih in konservatorskih del na stavbah na ptujskem gradu s posebnim poudarkom na delih v zadnjih letih, ko so sanirali stavbo grajske žitnice in statično konsolidirali severozahodni del gradu. Pri novem podtemeljevanju severne stene so se ponekod pokazali tudi starejši sledovi, seveda pa tudi ruševinski sledovi z zanimivimi kulturnimi ostalinami. V drugem delu sestavka je govora o načrtih in problemih nadaljnjega vzdrževanja vseh stavbenozgodovinsko pomembnih stavb, ki jih upravlja Pokrajinski muzej v Ptuj.

A concise presentation of rearrangement and conservation works performed on the buildings of the castle of Ptuj, with special emphasis upon the works from the last few years. The building of the granary has been sanated, and the north-western part of the castle statically consolidated. During the construction of the new foundation of the northern wall, older parts showed in several places, and naturally also ruin traces with interesting cultural remains. The second half of the article deals with plans and problems concerning further maintenance of all buildings which are important in the sense of architecture history, and are managed by the Pokrajinski muzej of Ptuj.

Ptujski grad sodi med najzanimivejše grajske komplekse pri nas, saj je dokazano, da je bil grajski grič poseljen že v mlajši kameni dobi in odtlej skoraj nepretrgoma do današnjih dni. Grajske stavbe so dokaj srečno prestale mnoge viharje, nazadnje tudi drugo svetovno vojno. Dostopne so javnosti, ker so v večjem delu gradu muzejske zbirke, dokajšen del teh zbirk pa je stari grajski inventar, kar je na našem območju tudi redkost.

Grad je že dolgo mikaven za strokovnjake zaradi svoje zanimive poselitvene in stavbne zgodovine in o tem je bilo napisanih kar precej razprav. Naš namen ni obnavljati podatke iz preteklosti ptujskega gradu kolikor so znani, in tudi ne razmišljati o več doslej še spornih točkah iz zgodovine tega stavbnega kompleksa. Opozoriti želimo na drugo, javnosti manj znano problematiko v zvezi z njim. Težave nikakor niso samo novejšega datuma, čeprav je bil o njih govor prav v zadnjem času tudi v javnih občilih, predvsem o sežiganju nekaterih, od hišne gobe napadenih etnoloških eksponatov, pa še v teh člankih je bilo več napisanega o » aferi « kot o ohranjanju stavb na grajskem hribu.

Posegi za ohranjanje stavbne dediščine, posebno če gre za tako obsežen in zgodovinsko zapleten kompleks kot je ptujski grad, so navadno neločljivo

povezani s spoznavanjem njenega stavbnega razvoja. Takšna prizadevanja so bila seveda prisotna tudi na ptujskem gradu, zdaj v večjem zdaj v manjšem obsegu. Oviralo jih je prav gotovo dejstvo, da v muzeju vse do leta 1965 ni bilo zaposlenega umetnostnega zgodovinarja. Še prav posebej je to hotenje prišlo do veljave v letih 1970—1974. O tem piše Jože Curk v Poročilu o kulturnozgodovinskem delu in raziskavah v Pokrajinskem muzeju Ptuj za leta 1970—1974 (ČZN, Nova vrsta 10, leto 1974, 2. zvezek, str. 227).

Vendar je tudi avtor tega članka poudaril, da ovira kontinuirano in intenzivno delo pomanjkanje sredstev. Prav to je bilo vzrok, da so se dela od leta 1949, ko je grad prevzel v upravo muzej, pa do danes vse preveč omejevala na zasilna krpanja in da je bilo temeljitih posegov odločno premalo. Posledice so seveda zelo očitne in že dolgo niso več prikrite tudi nekritičnemu očesu laičnega opazovalca. Najhujše je izbruhnilo na dan v zadnjih letih, in če se dela ne bodo nadaljevala enako intenzivno kot v letu 1981, se lahko resno bojimo za obstoj ptujskega grajskega kompleksa.

Poleg pomanjkanja sredstev, ki onemogoča temeljito obnovo, ovira načrtovanje sanacijskih del tudi skrajno pomanjkljiva oziroma nam neznana dokumentacija o posegih v preteklosti. Večina del je bila verjetno izvedena le po opisih gradbenih strokovnjakov ali celo brez njih. Tako se lahko seznanimo z različnimi posegi, če primerjamo tloris prvega grajskega nadstropja iz leta 1832 in načrte grajskih stavb, ki so jih izdelali študentje arhitekture leta 1963, iz predračunov gradbenih podjetij in obrtnikov, iz zapisnikov raznih komisij, iz fragmentarno ohranjenih letnih in mesečnih delovnih in finančnih poročil ter planov in iz dopisov, ki jih je muzejsko vodstvo izmenjavalo z Zavodom za varstvo spomenikov LRS, z Zavodom za spomeniško varstvo Maribor, z MLO Ptuj, OLO Ptuj, OLO Maribor itd. Takšno zbiranje podatkov je seveda nepopolno. O posegih, ki so bili izvedeni v letih 1970—1974, pa nas poleg letnih delovnih poročil seznanja že omenjeni članek J. Curka.

Sl. 35 Ptuj grad — kamnoseški znak na bloku peščenca v 3. jami, izkopani za podbetoniranje s. grajske stene

Fig. 35 Ptuj — the castle: the stonemason's sign on the grit block in the 3rd pit, dug for the concreting of the northern castle wall

Zadnja večja obnovitvena dela na gradu v tem stoletju so bila v letih 1912 in 1936. Drugo svetovno vojno so zgradbe prestale dokaj srečno.¹ Ker je bil grad prevzet v narodno imovino z dobršnim delom inventarja, je bilo za muzejske namene odprto prvo nadstropje gradu že 1. maja 1946, ko so bile stavbe še last MLO Ptuj.²

Leta 1948 je bilo najbrž že odločeno, da pridejo grajske stavbe v muzejsko upravo. Februarja so grad sicer hoteli zasesti vojaki, vendar so oblasti to preprečile. Vodstvo muzeja pa je že računalo na prevzem stavb in je v proračunu za leto 1949 planiralo za vzdrževanje stavb in inventarja 500.000 din, od tega za vzdrževanje gradu in stolpov 200.000 din. Že marca je uprava muzeja poslala oddelku za prosveto in kulturo OLO Ptuj seznam materiala, potrebnega za vzdrževanje muzejskih stavb, tudi grajskih, in avgusta so začeli z manjšimi popravili. Da bo težko z zbiranjem sredstev za vzdrževanje tako obsežnih stavb, je bilo jasno že takrat, saj je upravnik muzeja Franjo Baš 28. septembra 1948 pisal Poverjeništvu za prosveto in kulturo OLO Ptuj precej trpko pismo, v katerem piše o pripravljenosti Ministrstva za prosveto in kulturo LRS, da odobri ptujskemu muzeju investicijski kredit v višini 3.000.000 din. Ker obnova gradu, pa tudi drugih zgodovinsko pomembnih stavb ni bila predvidena v planih OLO Ptuj, tako piše Baš, je vse skupaj padlo v vodo.

Leta 1948 grajske stavbe nikakor niso bile v zavidljivem stanju.³ Že takrat je bilo tudi jasno, da so stropovi med prvim in drugim grajskim nadstropjem zelo šibki. 13. februarja 1949 je bila podpisana pogodba med MLO Ptuj in muzejem o prevzemu gradu. Na pomlad je ekipa muzejskih delavcev začela z manjšimi vzdrževalnimi deli.⁴ Že prvo leto je muzej stavbe tudi oddajal v najem. V treh so bila že prej stanovanja, v žitnici je bila pletarna, stavbo na pristavi pa so oddali v najem Gozdnemu gospodarstvu, ki se je zavzelo, da jo bo vzdrževalo. Žal se vsi najemniki niso enako zavedali, da so zadolženi tudi za vzdrževanje najetih stavb.

Leta 1950 so delavci muzeja namenili drugo grajsko nadstropje za ureditev mestnozgodovinske zbirke, pritličje severnega trakta pa za razstavo NOB. Zato so v letni plan zapisali temeljito popravilo stropov med prvim in drugim grajskim nadstropjem, ureditev pritličja v severnem traktu in ureditev kazematov.⁵ Zaskrbljenost zaradi nemajhnih razpok na stavbah je spodbudila vodstvo muzeja, da je dalo junija 1951. leta geološko pregledati grajski hrib, ker je bila v načrtu potem ne do kraja izvedena gradnja zaklonišč ob njegovem vznožju. Geolog si je teren samo ogledal, je pa v svojem poročilu omenil možnost poškodb na grajskih stavbah.

Leta 1952 se je zadeva s stropovi, ki je bila v letnih planih že dvakrat preložena, vendarle premaknila. OLO Ptuj je prispeval za akcijo 100.000 din. Ob pripravljanju prostorov v drugem nadstropju, ki so jih dokončno namenili za galerijo, pa so bile odkrite freske v treh sobah južnega krila. Bile so pod osmo plastjo beleža in datirane v drugo polovico 18. stoletja. V dveh od teh prostorov je bila naslikana rastlinska ornamentika, v enem pa figuralni prizori s kitajsko motiviko. Figuralne freske je prekrivala še mlajša klasicistična plast. Takratni ravnatelj Zavoda za spomeniško varstvo LRS Edo Turnher je predlagal, naj fresk ne odkrivajo več, ker da so preveč poškodovane, prezentirajo naj le približno 1 m² poslikane površine. Zakaj ni prišlo niti do slednjega, iz starega muzejskega arhiva ni razvidno. Nekateri stropovi so bili v tem letu

Sl. 36 Ptuj — poškodovana zahodna fasada osrednje grajske stavbe

Fig. 36 Ptuj — the damaged western façade of the central castle building

popravljeni, žal pa nismo našli niti opisov niti načrtov, ki bi nam povedali, za katere stropove gre in kako so bili utrjeni.⁶

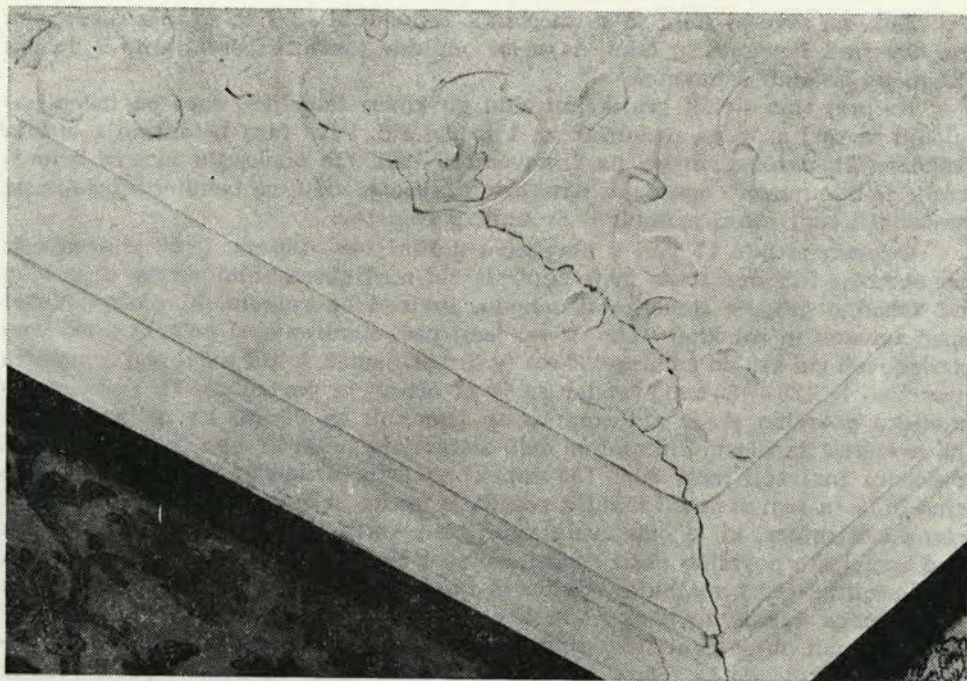
Leta 1953 so se muzejski delavci prvič srečali z lesno gobo. Napadla je tla v zbirki NOB, žal pa v poročilu ni navedena točna vrsta bolezni. Lesena tla so zamenjali s terazzo tlakom.⁷

Zahtevnejši plan investicij, ki je predvidel nekaj odločnejših posegov na grajski stavbi, hkrati pa tudi začetna dela na žitnici, je bil izdelan leta 1963.⁸ Zaradi obsežnega programa je bila pri Zavodu za varstvo spomenikov SRS imenovana komisija za ureditev gradu, v katero so bili imenovani strokovni delavci muzeja, Ivan Komelj, Nace Šumi, Jože Curk in Sergej Vrišer. Komisija je predlagala, naj študentje arhitekture narišejo načrte grajskih stavb ter naj se žitnica nameni za etnološko in vinarsko zbirko.

Načrti grajskih stavb so bili zrisani še istega leta. Ob njihovi primerjavi s sedanjim stanjem ugotovimo nekaj razlik, se pravi, da je bilo po letu 1963 izvedenih več prezidav. V večini primerov gre za rušenje sekundarno zgrajenih sten oziroma za zazidavo novih.

Realizirane naloge iz leta 1963 niso mogle zagotoviti gradbene varnosti gradu,⁹ leta 1966 pa je bilo napisano tudi prvo resno opozorilo gradbenih strokovnjakov o ogroženosti vzhodnega in severnega stolpa, katerih stanje se je do danes le še poslabšalo.

Leta 1969 so najemniki izpraznili bivšo žitnico za muzejske namene, ob tem pa je kolektiv predal stavbo ob Karlovem portalu, južni okrogli stolp in

Sl. 37 Ptuj — razpokane štukature v skrajni vzhodni dvorani gradu v prvem nadstropju južnega Lesliejevega trakta.

Fig. 37 Ptuj — the cracked stuccos in the most eastern hall of the castle in the first floor of the southern Leslie's wing

vrtno hišo na turnirskem prostoru v sklad stanovanjskega podjetja¹⁰ ter pro-
dal grajsko restavracijo gostinskemu podjetju.¹¹

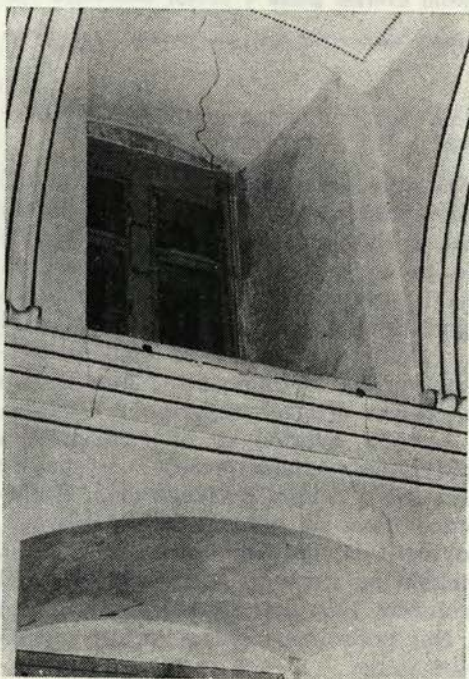
Leta 1970 je bilo muzeju dodeljenih nekaj več sredstev za ureditev gradu.¹² Hkrati je bil izdelan predračun za obnovev žitnice.¹³ Prva sredstva za ta dela so bila muzeju nakazana leta 1971.¹⁴ Sanacija žitnice se je leta 1975 ustanovila zaradi pomanjkanja sredstev, nadaljevala pa se je v letu 1976. Za potek in način del je bil izdelan elaborat, ki pa se žal ni upošteval, zato so dela namesto do izboljšanja stanja vodila v njegov propad. Leta 1976 si je statik ogledal grad in ponovno ugotovil, da so stropne konstrukcije med prvim in drugim nadstropjem prešibke, da bi lahko zagotavljale varnost obiskovalcem. Zato je bilo že leta 1977 potrebno spremeniti pot obiskovalcev drugega nadstropja. Sredstva za popravilo najbolj ogroženega stropa v kotni dvorani so bila pridobljena leta 1979. Tako je bilo oktobra 1979 opravljeno podtemeljevanje odstopajoče zahodne, oktobra 1981 pa severne grajske stene v dolžini gotskega dela. Podtemeljevanje je bilo potrebno tudi kot predpriprava na sanacijo kotne dvorane, ki je bila končana julija letos in na predvideno povezovanje severnega trakta. Dela so tako leta 1979 kot leta 1981 potekala po strokovnih navodilih in pod nadzorstvom višjega gradbenega tehnika Jožeta Požauka, zunanjega sodelavca Zavoda za spomeniško varstvo Maribor. Naj podrobneje spregovorimo o opažanjih pri podtemeljevanju severne grajske stene.

Dela na severni steni so se začela 25. septembra 1981 in so bila razdeljena na dve fazi. Potekala so tako, da so se odpirale jame za betoniranje v dolžini 1,5 m po sistemu šahovnice.

Najprej smo sledili grajskemu zidu do konca temeljev, nato pa izkop poglobili še za 1 m in ga podaljšali za 1 m pod zid. Prva faza betoniranja je bila končana 21. oktobra, druga pa 2. novembra 1981. Ob odpiranju jam za betoniranje je bilo mogoče opazovati strukturo grajskega zidu, na nekaterih mestih pa smo našli tudi nekaj zanimivih drobnih predmetov.

Odprtih je bilo 17 jam v povprečni dolžini 140—150 cm. Prva je segala še na območje zahodne stene in je odpirala zid med obrambnim zidom, ki poteka od zahodne grajske stene proti zahodu, in med opornikom, ki ojačuje vogal med severno in zahodno steno. V tej jami podbetoniranje ni potrebno, saj smo zasledovali zid vse do globine 170 cm (v drugih jamah je zid segal pod zemeljsko površino le 120—130 cm), vendar se je ta očitno še poglabljajal. 135 cm pod zemeljsko površino se je zid stopničasto izmaknil za 30 cm, na globini 15 cm pa še enkrat za 30 cm. Zid na tem delu sestavljajo veliki in lepo oblikovani bloki peščenca (največji meri 80 × 135 cm), ki se drug drugemu tesno prilegajo in smo le tu in tam zasledili manjša polnila iz opeke in kamenčkov. Enaka je tudi stena kontrafora, ki je omejevala jamo na severni strani. V tej jami smo tik pod zemeljsko površino našli kamnit odtočni žleb, ki je potekal iz obrambnega zidu proti severu z majhnim odklonom proti vzhodu (širina žleba 33 cm, širina polkrožnega kanala za iztok vode 20 cm).

V jamah ob severni steni smo zasledovali strukturo zidu, ki je bila v večini jam dokaj enotna. Teren na tem delu rahlo pada od zahoda proti vzhodu

Sl. 38 Ptuj — razpokana severna stena grajske kapele v skrajnem vzhodnem delu severnega Lesliejevega trakta

Fig. 38 Ptuj — the cracked northern wall of the castle chapel in the most eastern part of the northern Leslie's wing

Sl. 39 Ptuj — na novo prekriti južni del strehe na bivši grajski žitnici
 Fig. 39 Ptuj — the newly covered southern part of the roof on the one-time castle granary

in se na stiku z renesančnim zidom, ki je bil konec 17. stoletja prezidan v severovzhodni trakt, zelo spusti. Temelji gradu so ob severni gotski steni segali 120—130 cm pod zemeljsko površino. V večini jam smo približno do globine 55—75 cm opazovali gradnjo iz velikih in lepo oblikovanih blokov peščenca, ki so se dokaj tesno prilegali drug drugemu in smo le tu in tam zasledili polnila iz opeke in manjših kamnov.

Na tej globini se je zid izmaknil v smeri proti severu za 10 do 23 cm, pod to peto pa je bil sestavljen iz manjših kosov peščenca, ki so bili še vedno dokaj pravilno oblikovani in zloženi v plasti. Tako smo v tretji jami našli blok peščenca z izmerami 55×75 cm. Po čiščenju se je na zgornji polovici bloka pokazal kamnoseški znak v obliki križa (kraki merijo 20 in 15 cm). Drugih kamnoseških znakov nismo našli. Žganino smo zasledili v 5. jami na globini 90 do 120 cm, v 8. jami na dnu ter v 14. jami na globini 100—135 cm. Zemlja na vsem območju izkopa je bila rjava ilovica, v kateri je bilo precej kosov peščenca različne velikosti, nekateri so bili tudi precej veliki (70×25 cm), pa tudi opeke.

V 7. jami smo zasledili zanimiv tloris. V globini 70 cm se je v zahodnem delu jame pokazal izrastek zidu v smeri proti severu, sestavljen iz treh kosov peščenca. Prva dva sta bila dolga in ozka (70×40 — 10 cm in 35×10 — 13 cm) in sta bila pravokotno položena na zid. Vzporedno in tesno ob grajskem zidu pa je bil še en kamen ($50 \times 70 \times 25$ cm). Zahodno od prvih dveh kamnov

smo zasledili tlak iz opeke in peščenca. Zaenkrat so ti podatki preskromni, da bi lahko iz njih karkoli skleпали, ob morebitnem raziskovanju okolice tega izkopa pa se utegnejo izkazati za uporabne.

Temelji gradu so bili najslabše ohranjeni v 9. jami na stiku gotskega in renesančnega zidu, segali so komajda 40 cm pod zemeljsko površino. 10. jama je potekala že v območju podkletenega severnega trakta in zato podtemeljevanje tu ni bilo potrebno. Do globine 70 cm—75 cm sestavljajo zid zgolj opeke, pod njo pa se nadaljuje stena iz peščenca. V 17. jami smo v strukturi zidu zasledili tudi kos obdelanega marmora, ki pa je svojo zgornjo ploskev skrival v notranjosti.

V nekaterih jamah smo našli tudi drobne predmete. Najbogatejša je bila prva jama, v kateri je bilo več kosov rimske in srednjeveške keramike, nekateri so bili tudi ornamentirani, poslikani ali glazirani, steklen ročaj ter 10 odlomkov pečnic iste peči iz 17. stoletja, bogato ornamentiranih in temno rjavo glaziranih.

Gre za enake pečnice, kot so bile leta 1979 najdene pri podtemeljevanju zahodne grajske stene. Med odlomki je zanimiv kos pečnice z delom grba družine Leslie, ki je imela ptujski grad v posesti od 1656 do 1802, in pečnice, na kateri je ohranjen spodnji del angelskega obraza s košato pričesko in nizom kroglic na vratu. V 2. jami je bil v kontraforu, ki je omejeval jamo z zahodne strani, vzdian del rimskega nagrobnika iz marmora z napisom: ...IBI/... RIAE/...XXX poleg tega pa so bili še trije kosi srednjeveških glinastih posod. V tretji jami smo našli bronast novc z nerazločnimi sledovi reliefa, v 8. jami pa kos oboda steklene posode, del roba belo glaziranega krožnika z lepo naslikanimi stiliziranimi rastlinskimi ornamentami (17./18. stoletja) in del dna tudi poslikanega belo glaziranega krožnika. V 14. jami smo v plasti žganine našli več koščkov rimske keramike, nekaj z ostanki rdeče poslikane površine, nekaj pa z dobrnimi črtanimi ornamentami. — M. Ciglencečki

OPOMBE

1. Le v prvem letu vojne je nemški tank porušil zaporni zid med žitnico in gradom, ki so ga obnovili leta 1949. — 2. Kako je MLO Ptuj skrbel za grajske stavbe, je razvidno iz dopisa muzejskega upravnika Franja Gumilarja Ministrstvu za prosveto in kulturo LRS iz leta 1949. Gumilar piše o strehi, stropovih, poškodovanih fasadah in o tem, da se MLO »za stavbe v letih 1945—49 ni prav nič brigal.« — 3. Iz leta 1947 imamo sicer podatke, da je bila grajska streha temeljito popravljena, verjetno pa je šlo le za delno in zasilno obnovo, saj je muzej leto kasneje streho ponovno prekrival in se tako dela pojavljajo v poročilih muzeja skoraj vsako leto. — 4. Žal je v tem letu kamion zrušil portal ob cesti na severno grajsko pobočje. Poškodovana angela grbonosca se zdaj nahajata v muzejskem lapidariju. — 5. Marca 1950 so opravili že nekaj manjših del pri kazematih in pripravili prostore za zbirko NOB. Iz predračuna zidarskega mojstra je razvidno, da je bilo takrat med drugim povečano okno v stari umivalnici in odstranjen njegov kamnit podboj. — 6. Leta 1960 je Zavod za spomeniško varstvo Maribor izdelal načrte za ojačanje nekaterih še neutrjenih stropov na gradu in za popravilo grajskih oken. — 7. Letno poročilo govori tudi o strehi in fasadi, ki sta bili potrebni obnove, a zato ni bilo sredstev. Streha je bila v kritičnem stanju še tudi leta 1955, pogodba z gradbenim podjetjem pa je bila sklenjena šele dve leti kasneje. — 8. Predvidena je bila obnova oken na gradu, popravilo stropov, parketiranje drugega nadstropja, popravilo vrat, zunanjsa ometa, obnova obzidja, ureditev prtiličja za vinarsko zbirko in adaptacija

kleti, ureditev prostorov ob Karlovem portalu za urade, ureditev kanalizacije in vodovodne napeljave ter začetna dela pri žitnici. Zavod za spomeniško varstvo Maribor je leta 1964 nadziral obnovo grajskih oken in popravilo štirih stropov med prvim in drugim grajskim nadstropjem. — 9. Leta 1966 so strokovnjaki Zavoda za spomeniško varstvo Maribor predlagali nekaj nujnih ukrepov: ureditev sanitarij, ki so v severnem grajskem traktu povzročala vlago, odstranitev pregradnega zidu v drugem nadstropju, ki je oteževal stropno konstrukcijo, izolacijo kazematov in namestitev steklenih plomb na razpokah v severnem traktu. Glede obzidja so predlagali odstranitev rastlinja, opozorili so na močno poškodovane opornike ob vzhodnem stolpu, predlagali so, naj se južno obzidje pred restavracijo zavaruje z betonsko ploščo, zrušeno proti zahodnemu stolpu pa obnovi, ter naj se sanira južno notranje obzidje, obnovi stopnišče ob zahodnem stolpu, da se obnovi severni portal in z njim tudi stari dvizni most. Razen ojačanja opornikov in obnove dviznega mostu so bila dela v naslednjem obdobju tudi opravljena. — 10. Južni okrogli stolp in vrtno hišo je muzeju uspelo pridobiti nazaj, stari hlevi ob severnem vznožju gradu pa so bili zrušeni že leta 1960. — 11. Stara grajska konjušnica je bila oddana v najem gostinskemu podjetju že leta 1957, ki se je naslednje leto lotilo adaptacije, in to brez načrtov. Zavod za varstvo spomenikov je dela še pravočasno ustavil in izdelal načrte ter navodila, ki pa jih investitor ni v celoti upošteval. — 12. Sklad SRS za pospeševanje kulturnih dejavnosti je muzeju nakazal 35.000 din. S temi sredstvi je bila urejena triladijska pritlična dvorana v južnem grajskem krilu. — 13. Predvideval je obnovo fasade, strehe, odstranitev ene od etaž, nove omete, zaščito lesa, namestitev žlebov, rušenje zidov med oporniki in sanacijo stebrov. — 14. 200.000 din iz Sklada SRS za pospeševanje kulturnih dejavnosti je bilo uporabljenih za obnovo ostrešja in kritine ter za namestitev strelovodov in žlebov.

V dosedanjem pregledu posegov v muzejske stavbe na Grajskem griču so bila omenjena tudi vsa prizadevanja in načrtovanja za obnovo in nadaljnjo uporabo nekdanje grajske žitnice. Prvi obnovitveni posegi na njej so bili že leta 1963, ko sta bila določena tudi njena osebnost in čas, ko naj bi v njej postavili etnološke zbirke. Toda večji obnovitveni posegi na njej so se začeli šele potem, ko je to stavbo dokončno prevzel muzej. Tako je bila v letih 1970—1974 na novo prekrita njena streha. Ta je bila sicer opremljena s strelovodom in odtočnimi žlebovi, toda ostala je brez strešnih zračnikov na južni strani, kjer so bili pred tem. Za nadaljnjo preureditev grajske žitnice je bilo leta 1976 izgotovljeno strokovno poročilo.¹ Med načrtovanimi sanacijskimi posegi so bili v poročilu navedeni tudi takšni, s katerimi bi zagotovili nadaljnji obstoj žitnice in odpravo hišne gobe iz nekaterih njenih prostorov. Od teh naj naštejemo le: osušitev južne stene, odstranitev 15 cm debele dozidane stene, ojačitev poškodovanih obokov nad kletjo, drenažo ob stavbi, ureditev obstoječih vertikalnih in prezračevalnih jaškov, ureditev zračnih jaškov, uničenje hišne gobe v prostorih nad kletnimi oboki, sanacijo zidov in drugo. Namesto teh so se iz omenjenega poročila upoštevali nekateri sekundarni posegi in so se izvedla povsem druga dela, ki so tako ali drugače škodovala žitnici, pospeševala njen nadaljnji razvoj in povzročala hitrejši razvoj hišne gobe v njej. Ob vgraditvi novih vhodnih vrat na južni strani žitnice so zazidali stenski zračnik, ki je bil speljan od kleti do podstrešja, in tako poslabšali do takrat normalno zračenje kletnih prostorov žitnice. V prostornem podstrešju so naredili nov strop in tako pridobili novo etažo. Toda ta etaža in podstrešje sta bila zaradi nepravilne uporabe aluminijeve folije na strehi popolnoma neprodušno zaprta. Zadnji poseg pa je bil izveden tako, da so bile vse padavine, ki so pronikale skozi streho, speljane na zidove.

Pri izdelavi podov v zgornjih etažah so uporabili tudi deske in tramove iz prostorov, okuženih s hišno gobo. S podi so pokrili tudi zračne kanale in tako zaprli vsakršno zračenje zgornjih etaž. Zaradi vsega tega se je trgala aluminijeva folija s strehe, so plesneli kurenti in je bila pozneje celo zaprta zbirka Maske in opravila. Da bi ugotovili dejansko stanje žitnice, so se že leta 1979 začele sestajati razne komisije. Izdelan je bil tudi minimalni projekt nujnih sanacijskih del.² Tako je bila predvidena obnova kritine, izolacija južne in deloma vzhodne in zahodne stene ter odstranitev dozidane stene, debele 15 cm. Leta 1981 je bil ponovno opravljen strokovni pregled in so bila popisana vsa najnujnejša dela, katerih izvedba bi zagotavljala samo gradbeno varnost stavbe brez kakršnekoli estetske ali funkcionalne izboljšave.³ Sočasno so se pridobivala tudi mnenja za odpravo hišne gobe.⁴ Tudi iz njih je razvidno, da je bilo njeno žarišče v žitnici. Ta neoporečna ugotovitev dopolnjuje prejšnjo iz leta 1976, ko je bila hišna goba ugotovljena v prostorih nad kletjo.⁵ Leta 1979 je bilo med drugim zapisano tudi zelo resno opozorilo, da se bodo zaradi hišne gobe sesuli še razstavljeni sodi v vinarski zbirki.⁶

Leta 1981 je bila hišna goba ugotovljena še na posameznih mestih v zgornjih etažah žitnice.⁷ Z odpadnim lesom pa so jo zanesli tudi v južni okrogli stolp, v klet in druge pritlične prostore gradu.

O razsežnosti hišne gobe v stavbah na grajskem griču in o obstoječih razpokah v njih je bila izdelana tudi fotodokumentacija. Akcija za uničevanje hišne gobe se je začela šele leta 1981, in sicer po postopkih, navedenih v strokovnih poročilih. Od opravljenih del za preprečitev vsakega nadaljnega prenašanja hišne gobe naj na tem mestu naštejemo le: odstranjevanje odpadnega in od hišne gobe napadenega lesa s turnirskega prostora in iz okolice gradu, odstranjevanje krame in odpadnega gradbenega materiala iz žitnice, južnega okroglega stolpa, grajske kleti in prostorov nad njo ter iz prostorov ob nekdanjem Karlovem portalu, sežiganje vsega okuženega lesa, odstranjevanje vgrajenih tramov v prostorih nad kletjo žitnice, sežiganje delov tramov, napadenih s hišno gobo, in impregnacija ostalih delov tramov in desk.

Prebrizgavanja prostorov, ki jih je napadla hišna goba, smo se lotili najprej v kletnih prostorih žitnice. Prebrizgavali smo jih s preparatom volmanit (silvanit). Vsa nadaljnja prebrizgavanja je izvajal Zavod za zdravstveno varstvo Maribor s posebej za to pripravljenima preparatoma bradophen 100 S in belles 13,63 ter s segrevanjem sten. Vsi prostori, napadeni s hišno gobo, so bili štirikrat prebrizgani. Vmes so bile postrgane stene in podgobje gobe v kleti žitnice, v prostorih nad njo, v kleti gradu in v južnem okroglem stolpu. Postrgane stene smo tudi sproti segrevali s tajfuni. Sočasno se je obnavljala streha žitnice. Na njeni južni in severni strani so bili na novo izdelani strešni zračniki za zračenje podstrešnih prostorov. Za zračenje ostalih prostorov žitnice so bili odprti tudi vsi stenski zračniki. Odstranjena je bila tudi 15 cm debela dozidana stena, sanirani so bili vsi prepereli in odpadni deli sten, pozidan in dozidan je bil del južne stene in tisti del stene, ki se je zaradi hišne gobe sesul ca. 50 cm na debelo. Da bi preprečili vsako nadaljnje porajanje hišne gobe v popravljenih stenah smo vezno gradivo mešali z volmanitom oziroma silvanitom. Učinkovitost tega preparata kot tudi vseh doslej opravljenih del pa je odvisna od vlažnosti sten. Vlaga iz sten žitnice pa ne odstranimo s segrevanjem, temveč z izvedbo drenaže tik ob stavbi. Izvedenih je bilo 39 tekočih metrov drenaže, žal

pa se bodo zaradi pomanjkanja finančnih sredstev vsa ta dela kaj kmalu nehala. S tem pa bosta odpadla tudi načrtovano podbetoniranje vzhodne stene in popravilo zračnega jaška v njej. Gradbena trdnost stavbe bo še naprej ogrožena. Tudi ponovnega napada hišne gobe ne bo mogoče preprečiti in vsa nadaljnja preventivna prebrizgavanja ne bodo dosti zalegla. Za gradbeno trdnost žitnice je treba še popraviti poškodovane kletne oboke in zadelati razpoke ter vezati stavbo z betonsko ploščo, da bi preprečili vsako njeno nadaljnje nagibanje proti severu. V južnem okroglem stolpu so bili v celoti odstranjeni in na novo izdelani stopnišče, okna, streha nad stopniščem in nanovo je bila prekrita streha stolpa.

Poleg podbetoniranja severne stene gradu, odpiranja zazidanih kletnih oken in sanacije kotne dvorane v drugem nadstropju so za ohranitev gradbene varnosti gradu nujno potrebni vezanje severovzhodnega dela, obnova severne stene ob viteški dvorani, kjer se le-ta nagiba navzven, popravilo in prekritje strehe. K njim je treba prišteti tudi popravilo kazemat, kjer se zaradi pronicanja vode močijo zidovi grajske kleti. Letos so se začela dela za vezanje severovzhodnega dela gradu. Druga dela se bodo lahko začela šele takrat, ko bodo zanje zagotovljena finančna sredstva.

Tudi stanje grajskih stolpov je dokaj alarmantno. Razen pri zahodnem in južnem okroglem stolpu je pri ostalih stolpih nujna obnova vseh zidnih podstavkov. Pri vzhodnem stolpu del kontraforjev že dolgo ne služi več svojemu namenu. Večji sanacijski posegi pa so potrebni še zlasti na severnem stolpu, kjer sedaj domujejo naprave za prečrpavanje vode.

Stanje stavbe na Muzejskem trgu 1, to je stavba nekdanjega dominikanskega samostana, je zelo zaskrbljujoče. Poleg vlažnosti se južna stena, ki stoji na visokem opornem zidu, nagiba navzven. Stavbo je treba vezati in obnoviti temelje štirih kontraforjev. Tudi vzhodna in zahodna stena nekdanje cerkvene ladje odstopata. Vrh stopnišča na slednji se ruši. Odstopajoče zidove je treba vezati, popraviti vrh stopnišča, obnoviti zidne podstavke in ostrešje. K tem potrebnim delom naj dodamo le še sanacijo stropa nad lapidarijem.

Za vsa naštetá, nujno potrebna dela za ohranitev gradbene varnosti muzejskih stavb ni sredstev. Zato se vsiljuje vprašanje, koliko časa bodo te stavbe še vzdržale v takem stanju. — B. Jevremov

OPOMBE

1. Poročilo o preureditvi prostorov grajske žitnice iz leta 1976. — 2. Zapisnik komisije za ugotavljanje obstoječega stanja žitnice in potrebnih sanacijskih ukrepov na žitnici z dne 5. 4. 1979. Zapisnik iste komisije z dne 13. 4. 1979. — 3. Poročilo o ogledu gradbenega stanja poslopij Pokrajinskega muzeja iz leta 1981 predvideva med drugim: obnovo kritine, sanacijo porušenega jaška v vzhodni steni, kjer obstaja nevarnost, da se vdre cestišče v že nastalo kaverno, od tam pa v kletne prostore, odstranjevanje vsakega nametnega materiala iz obokov nad kletjo, sanacijo poškodovanega obočnega stropa, obnovo obzidane južne stene, popravilo, pozidavo in aktiviranje vertikalnih prezračevalnih kanalov, izvedbo vertikalne hidroizolacije in drenaže. — 4. Strokovno mnenje Zavoda za zdravstveno varstvo Maribor z dne 9. 2. 1981. Ponudba Zavoda za zdravstveno varstvo Maribor z dne 3. 6. 1981. Ekspertiza Inštituta za gozdno in lesno gospodarstvo pri BF Ljubljana z dne 19. 3. 1981. — 5. Isto kot pod op. 1. — 6. Dopis Zavoda za spomeniško varstvo Maribor, Žitnica na ptujskem gradu z dne 22. 10. 1979. — 7. Isto kot pod op. 3. — Fotografije v sestavku so delo S. Kosija, B. Konička in M. Ciglenceki.

IZ PROBLEMATIKE VARSTVA NARAVNE DEDIŠČINE OB GRAJSKIH KOMPLEKSIH

Polonca Vrhunc

ABOUT THE PROBLEMS CONCERNING THE PRESERVATION OF NATURAL PATRIMONY WITH IN CASTLE COMPLEXES

POVZETEK

Točno je treba vnaprej določiti, kako se bodo posamezne značilnosti grajskega kompleksa, ki sodijo v naravno in v kulturno dediščino, vključevale v nadaljnji proces prenove in kaj pomenijo v prostoru.

It is necessary to determine exactly and in advance how individual characteristics of castle complexes which belong to natural and cultural patrimony can be included in the further process of restoration, and what is their significance in a certain space.

V obsežno problematiko varstva in ohranjanja grajskih kompleksov sodi tudi posebno poglavje o vprašanih varstva naravne dediščine, ki so aktualna predvsem takrat, ko gre za spremembo obstoječega stanja.

Na prvi pogled je morda videti, da so grajski kompleksi zgolj kulturna dediščina, če pa upoštevamo varstvene skupine, ki jih določa Zakon o naravni in kulturni dediščini, in preberemo definiciji za:

— spomenike oblikovane narave, ki pravi, da so spomeniki oblikovane narave objekti ali površine, ki so nastali z vrtnim ali parkovnim oblikovanjem in so pomembni zaradi svoje botanično-hortikulture, vrtnoarhitektonske, krajinskooblikovne, znanstvenoraziskovalne, kulturnovzgojne ali rekreacijske vrednosti;

— naravne spomenike, ki pravi, da so to posamezni objekti, skupine objektov ali manjše površine žive ali nežive narave, ki se odlikujejo s posebnimi znanstveno, kulturno ali estetsko zanimivimi oblikami, vsebino ali dimenzijami, z lego ali redkostjo ali pomenijo vzorčne primere splošno razširjenega naravnega pojava, takoj ugotovimo, da grajski kompleksi vsebujejo tudi naravno dediščino, torej združujejo obe.

Tako bi morala pomeniti vsakemu konservatorju prenova grajskega kompleksa skupno strokovno delo konservatorjev za kulturno in naravno dediščino.

Specifični problemi varstvenikov naravne dediščine različnih profilov so različni. Tako bo konservator gozdar reševal drugačna vprašanja, kot jih bosta konservator geograf in konservator krajinar, pobleže pa si oglejmo, s čim se bo ob grajskih kompleksih srečal konservator biolog.

Tako kot drugi konservatorji se bo tudi biolog najprej odpravil na teren in začel popisovati rastlinske vrste ter ugotavljati značilnosti biotopa. To delo bi verjetno res lahko opravil kdo drug, na primer agronom, vendar bi se s popisom njegovo delo tudi končalo. Po splošnem evidentiranju namreč mora evidentirati vse objekte še ustrezno usposobljen varstvenik narave.

Naslednja stopnja je valorizacija. Pri tem bo konservator upošteval vsa potrebna naravovarstvena načela, metode in kriterije, kot rezultat pa bo dobil posamezne evidentirane objekte, skupine objektov ali površine (na kratko naravne znamenitosti), razvrščene v kategorije. Ko gre za rastlinstvo, bo to kategorija naravnih spomenikov ali spomenikov oblikovane narave, le redko se bo zgodilo, da bo ista naravna znamenitost sodila v obe kategoriji, nekaj objektov pa bo ostalo izven kategorij. Tedaj bosta za valorizirane naravne znamenitosti določena tudi režim varstva in njihova namembnost.

Ker so grajski kompleksi nedeljiva enota, sestavljena iz več različnih elementov, se morajo vsi konservatorji, ki delajo na takem kompleksu, združiti v enotni akciji.

Sedaj je namreč treba določiti, kako se bodo posamezne značilnosti grajskega kompleksa, ki sodijo v naravno in v kulturno dediščino, vključevale v nadaljnji proces prenove, kakšno mesto bodo zavzele v tem procesu in kaj pomenijo v prostoru.

Na tej stopnji se bodo verjetno križali interesi posameznih strok, zastavljala se bodo vprašanja o prioriteti, izvirajoča in različnih možnih načinov prenove (ali katerega drugega posega v obstoječe stanje).

Za primer naj navedem le dve možnosti:

— Na vrtu grajskega parka so nekoč rasle skupaj z drugimi načrtno vsajenimi rastlinami štiri drevesaste magnolije in poudarjale simetrijo parka in gradu. Danes je od hortikulturega inventarja tega dela parka ostala le še ena magnolija, ki je že kot okrasna vrsta pri nas redka, poleg tega pa je z leti dosegla take dimenzije, da jo je varstvenik narave uvrstil med naravne spomenike in spomenike oblikovane narave. To pomeni, da je z vidika ohranjanja naravne dediščine magnolija nedotakljiva in mora ostati tam, kjer je. Tako je mnenje konservatorja biologa. Oblikovalec krajine jo zaradi dominantnosti tudi želi ohraniti in ji še za prihodnost namenja dominantno vlogo na vrtu, zato načrtuje njegovo ureditev tako, da bo vse ostalo podrejeno magnoliji. Ker pa je to v nasprotju s prvotnim stanjem, povzetem po arhivskih gradivih, v katerih so izpričane štiri magnolije, ki so poudarjale simetrično zasnovano gradu in vrta, želita varstvenika kulturne dediščine konservator arhitekt in morda še umetnostni zgodovinar posneti prvotno stanje: staro magnolijo bi odstranila in zasadila štiri nove enako velike.

Vprašamo se, kako bodo uskladili svoja, strokovno utemeljena različna stališča in ali ima katero izmed njih prednost.

— V drugem primeru je konservator biolog našel množico primerkov za naše klimate izjemne rastlinske vrste, ki jim grajski zid zagotavlja vse potrebne življenjske razmere. Ker rastlina pri nas sicer ne uspeva, ekološke meritve pa so pokazale, da so ekološki dejavniki samo na grajskem zidu taki, kot so v krajih, od koder je rastlina doma, je varstvenik narave uvrstil rastišče, to je grajski zid in rastlino med naravne spomenike. Ker bi kakršnokoli spreminjanje obstoječega stanja grajskega zidu obenem pomenilo tudi spremembo

ekoloških dejavnikov, od katerih je odvisen obstoj rastline, varstveni režim ne dopušča spreminjanja rastišča — grajskega zidu. Konservator arhitekt pa je ugotovil, da mora zaradi nekih drugih strokovnih razlogov isti zid odstraniti.

In spet se postavi vprašanje, katera dediščina ima prednost oziroma kako poiskati srednjo pot.

Rešitev je od primera do primera različna, zato ne bomo mogli izdelati splošno veljavnega pravila. Pravilna rešitev posameznega primera bo možna le, če bodo strokovni delavci s področja varstva kulturne in naravne dediščine sodelovali.

Kvalitetna prenova grajskega kompleksa je za varstvenika narave naloga posebnega pomena, z njo nastaja nova ali prenovljena naravna dediščina. Torej konservator ni samo ohranjevalec, ampak tudi ustvarjalec naravne dediščine, kar v varstvu narave ni pogosto. Ob tej priložnosti je možno nastanek naravne dediščine urejati, to je treba storiti z veliko mero odgovornosti do tako nastajajoče dediščine in do zanamcev, ki jo bodo dedovali.

POSVET O STIČIŠČIH VARSTVA NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE

VARSTVENI VIDIKI KULTURNE KRAJINE

Nace Šumi

CONSERVATIONAL ASPECTS OF
CULTURED LANDSCAPE

POVZETEK

Ko govorimo o varstvenih vidikih kulturne krajine, moramo imeti pred očmi najprej družbenoekonomske odnose in kulturno zavest, ki obsega našo privrženost vrednotam kulturnega okolja. Resnični interesi smotrnega in kulturnega življenja se zmerom skladajo. Kadar nismo sposobni doseči skladanja teh interesov, je to posledica površinskega in kratkovidnega gledanja.

While dealing with conservational aspects of cultured landscape, we must in the first place bear in mind the socially-economic relations and the cultural conscience, which comprises our adherence to the values of cultured surroundings. The true interests of expedient and cultural life are always in agreement. The inability to obtain the concord of these interests is the consequence of superficial and short-sighted point of view.

Ko govorimo o varstvenih vidikih kulturne krajine, moramo imeti pred očmi vsaj dve temeljni izhodišči, najprej družbenoekonomske odnose kot objektivno materialno osnovo vsakokratne podobe kulturne krajine, drugič kulturno zavest, ki obsega našo vednost in našo privrženost vrednotam kulturnega okolja; tema izhodiščema pa je seveda treba pridružiti še oceno strokovne pripravljenosti ustreznih služb, v našem primeru torej zlasti konservatorskih institucij, kadrovsko povezanih v Slovensko konservatorsko društvo, ki prireja današnje zborovanje. Od moči teh izhodišč sta odvisni širina in učinkovitost varstvenih usmeritev in dejanj.

Najprej je seveda treba povedati, da z izrazom kulturna krajina označujemo vse vidne človekove posege, od gradenj do obdelovanja zemlje oziroma njene izkoriščanja. Kolikšen je odstotek površin tako razumljene kulturne krajine v širšem naravnem okolju, vedo izvedenci, vsekakor pa je kulturna krajina odločilna sestavina našega nacionalnega prostora. Ker so zazidane površine tisti del kulturne krajine, ki jo, ko bivalno okolje šele omogočajo, lahko prav z opazovanjem oblikovanosti naselij in njihove razporeditve v krajini izmerimo pa tudi naš vsakokratni odnos do celostnega okolja.

Kakor je znano, različne veje znanosti delijo naselja na dva temeljna tipa, na agrarna in neagrarna naselja, dvojico, ki se je v polpretekli dobi kazala kot nasprotje med mestom in vasjo. Prav tako je znano, da je naša politika po osvoboditvi zastavila vse razpoložljive sile, da bi to dvojnost premagala. Prva povojna leta in še naprej smo opazovali naravnost senzacionalen odliv vaškega prebivalstva v mesta, ki so ga naša javna občila spremljala s poudarjenim

aplavzom in ga tako po svoje sama pospeševala. Ta akcija, ki se še ni na vsej črti ustavila ali umirila v smotrnem obsegu, je seveda povzročila celo vrsto spremljivih pojavov. Najvidnejši je bil razvrednotenje zemlje, vendar ne samo v materialni sferi, marveč tudi v zavesti. V začetku šestdesetih let je bilo večkrat slišati prve resnejše kritike vizije o nekakšni enakomerni razporeditvi industrije po deželi v škodo zastavljeni kmetijski proizvodnji, ki je izgubljala ljudi, površine in družbeni ugled. Ugovori zoper tako banalno preprosto shemo so se nujno oklepali dokazljivih potreb po funkcionalni uglašenosti naselij in kulturnih površin. Oglasili so se tehtni pomisleki zoper take tipe mešanih naselij — vasi, v katerih drugotne gradbene kapacitete motijo normalen proizvodni proces. O tem sem svoj čas prispeval celo pojasnjevalno razpravo v Naši sodobnosti, porojeno iz skušenj sodelovanja spomeniškovarstvene službe z urbanisti v nekdanjem ljudskem okraju. Hkrati s takimi stališči so se nujno pojavili tudi ugovori zoper nadaljnje podpiranje stihijske zidave novih delov naselij ali celo v prostoru popolnoma razpršenih enot. Začela so se naglašati prizadevanja, da bi ohranili sklenjenost naselij, ne samo zaradi oblikovnih razlogov ali celo kulturniških kapric, opirajočih se na zgodovinske skušnje, marveč, prav tako kakor na vasi, zaradi racionalnejšega komunalnega opremljanja. Ob takih razmišljanjih in ob konkretnem skupnem delu spomeniške in urbanistične službe ter še prav posebej zainteresirane kmetijske sfere se je pokazalo, da je v srečnih trenutkih našega pogosto zelo neusklajenega družbenega življenja mogoče uskladiti interese varovanja dediščine ter živih dejavnikov sodobnega življenja in perspektive jutrišnjega dne. Z drugimi besedami: resnični interesi smotrnega in kulturnega življenja se zmerom skladajo. Če tega nismo sposobni doseči, je to očitno posledica kratkovidnih in površinskih interesov.

Ob takih spoznanjih je treba prav posebej poudariti prazen tek, zgrešenost nekdanj tako čaščene parole o nezadržnem rušenju vsega starega in edini upravičenosti vsega novega. Že bežno prelistavanje naših časopisov iz tistih let nas pouči, kako malo smo ob nujnih in upravičenih novostih spoštovali tisto prav tako nujno vsebino naše identitete, ki jo omogoča in uteleša edinole dediščina.

Bilo bi seveda popolnoma napak, če bi take in podobne negativne lastnosti povojne urbanizacije naprtili samo potem našega družbenega življenja. Ne glede na posebnosti našega družbenopolitičnega sistema smo prav na obravnavanih ravneh del svetovne civilizacije, za katero so pogosto značilna očitna neskladja med izjavami in resničnostjo. Vsepovsod po svetu in tudi pri nas lahko opazujemo značilno atomizacijo družbe, kljub nenehnemu poudarjanju družbene koherentnosti kolektivnih subjektov. In vendar je moderna doba pri oblikovanju naselij rodila popolnoma samostojne gradbene enote, ki ne omogočajo vsaj približno podobnih združevanj, kakor so bila normalna v starih naseljih. Ko je pred več kot desetletjem berlinski senat naročil skupini mladih arhitektov analizo na novo zgrajenih stanovanjskih sosesk in pri tem pričakoval slavaspeve sodobni urbanistični misli, je dobil katastrofalne rezultate. Pokazalo se je, da temeljni stavbni tipi (stolpnica, stanovanjski blok, samostojna hišica) nikakor ne morejo oblikovati hkrati zasebnega in človeku prilagojenega javnega prostora. Ob zadnjem potresu smo v Breginju doživeli podobno katastrofo tudi Slovenci. Namesto starega naselja iz domačij z notranjimi dvorišči, ki so omogočala raznovrstno družabno življenje, stanovalci novega Breginja —

na najboljši plodni zemlji — družno strmijo v sončni zahod brez kakršnihkoli medsebojnih stikov, ker je zasnova brez prostorov. Pa smo vendarle ob snovanju novega Breginja slišali pojasnila, da novo naselje izraža napredek, ki ga je dosegla moderna civilizacija. Z drugo besedo, nova možnost sama po sebi še ni napredek.

Prav ta dilema, ali smemo napraviti, torej tudi pozidati, vse, kar moremo, da bi se dokazali, je povzročila nemalo škode in glavobolov v razmerju novih naselbinskih predelov ali prvin do starega. Nesporazumi se v tem primeru nanašajo najprej na merilo novega, ki preglša stara merila v naseljih. Nanašajo se dalje na stranpoti ali kratke stike v sicer razumljivem prizadevanju, da bi tudi starim jedrom oziroma mestnim središčem dali današnji pečat. Namesto da bi najpogrej vzdrževali staro, izboljševali možnosti za življenje dediščine z nujnimi dopolnitvami in spremembami funkcij, pogosto načrtujemo in izvajamo nasilja in razvrednotenja. Obstaja torej še zelo nerazjasnjeno vprašanje o možnem deležu novega ob starem ali novega v starem.

To pa je že vprašanje, ki zadeva našo kulturno zavest, našo samozavest ali našo nasilnost. Pogosto brez potrebe ustvarjamo konflikte. Donedavna je občutljivo prilagajanje novega staremu oziroma sodobno nadaljevanje starega veljalo za nevredno dejanje, za pomilovanje vreden neavtorski prijem. Vseh teh vprašanj pa ni mogoče niti prav zastavljati, kaj šele reševati brez dosti boljše kulturne vzgoje, kakor so jo mogle biti deležne povojne generacije. Varstveni ukrep sta v tem oziru lahko samo bistveno izboljšana izobraževanje in vzgoja. Temeljna skušnja vseh naših popotnikov po bližnjem in daljnem svetu nas uči, da sta naše védenje o dediščini in naša vzgojenost daleč za tistim, kar so dosegli mnogi veliki ali manjši narodi. Nedvomno je to primanjkljaj, ki ga lahko zapišemo v breme celotni družbi, predvsem pa vzgojnim in izobraževalnim ustanovam.

Tako zaželeno razmerje si moramo privzgojiti ne samo do posebno vidnih, izjemnih spomenikov preteklosti ali prav posebej izbranih starih spomeniških prostorov, marveč do celotnega pisanega fonda še žive, še ne uničene dediščine po vsej deželi. Pri tem mislim na znano razčlenjenost Slovenije na deželice z različnimi geografskimi in kulturnimi profili, ki se izražajo v dediščini regionalnega stavbarstva in naselij. Zaradi tega je potrebno skrbno uravnovešanje vsega novega ob starih značilnostih, saj so doseganje skušnje ob uniformiranem preplavljanju svojevrstno izoblikovanih regij porazne. Pri nas smo po znani akciji za regionalno prilagojene združne domove v prvih povojnih letih brez potrebe prenehali razmišljati o tem in smo se opravičevali z izgovorom, da ne nameravamo gojiti konservativnega domačijskega stila prenove in dopolnitev. Pri tem v črno-beli optiki in lenobnosti spregledujemo, da nakazana potrebna prizadevanja ne pomenijo nikakršnega mehaničnega prenašanja starega v nova snovanja, marveč ustvarjalno upoštevanje grajenega in naravnega okolja; kar mora biti eno temeljnih meril za presojo kvalitete novega. Tudi to je, kajpak, stvar kulturne zrelosti, ki je očitno še nismo dosegli.

Zato na koncu še beseda o naši strokovni pripravljenosti in učinkovitosti pri usmerjanju vseh odgovornih in zainteresiranih dejavnikov k vzdrževanju in skladnemu razvijanju kulturne krajine s spoštovanjem in oblikovanjem združujočih simbolov našega bivanja. Kakršnakoli lastna hvala bi bila na tem mestu popolnoma neumestna. Natanko vemo, da o kulturni krajini komaj za-

čenjamo resneje razpravljati, da je mnogim nejasna celo definicija tega pojma in da smo zelo revni s pripomočki ter kar se da neučinkoviti in neodmevni v širšem družbenem prostoru. Porazno je, da hočemo razvrednotiti vse spominsko gradivo, povezano z vidnimi spomeniki, ga zožiti in časovno škodljivo omejiti ter nadomestiti s porabniškimi kriteriji. Žal tudi elaborati naše službe pretirano ozko in pragmatično ponujajo golo fizično gradivo, presojo o spomeniških lastnostih in kulturnem pomenu pa po očitnem nesporazumu prepuščamo strokovno nepristojnim. Ta nesporazum je zašel celo v zakon in ga bo treba kar najhitreje odpraviti. Današnje posvetovanje bi moralo biti odločen korak k bolj poglobljenemu, kulturno zahtevnemu in operativno bolj učinkovitemu obravnavanju kulturne krajine pri nas, sicer ogrožene kvalitete ne bodo preživele.

OPOMBA

Nekaj prispevkov s tega posveta je bilo objavljenih in pripravljenih za objavo druge, v Varstvu narave.

DEKADENCA SLOVENSKE POKRAJINE

Polonca Štefanac

THE DECADENCE OF
SLOVENE LANDSCAPE

POVZETEK

Krajina je dobila v minulih desetletjih vrsto tujih potez. Zdaj si prizadevamo prepričati javnost in ustrezne dejavnike, da značilna ali kulturna krajina ni le dvodimenzionalni pojem, temveč prostor, v katerem živimo in ga oblikujemo zase in ga moramo vsaj delno ohranjenega zapustiti prihodnjim rodovom.

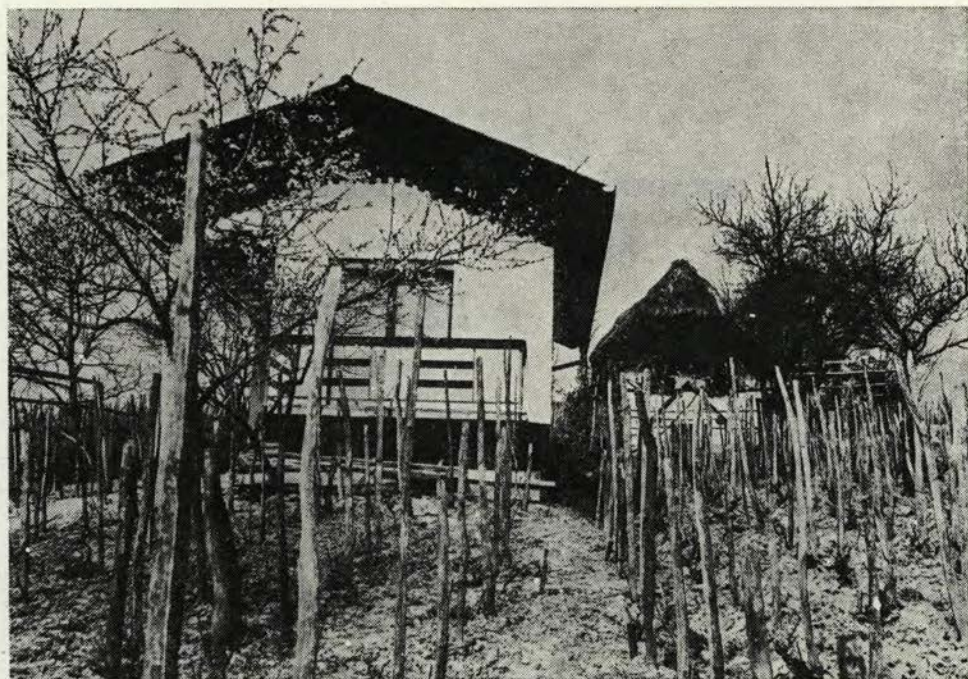
A number of foreign features became obvious in our landscape during the past decades. We are now striving to convince the public as well as the corresponding factorst that a typical or cultured landscape hardly represents merely a two-dimensional notion, but a space we live in and try to shape for ourselves, and are also obliged to bequeath it, at least partially preserved, to future generations.

Krajina, ki je naša dediščina prav tako kot kulturne in naravne vrednote, je plod bolj ali manj nasilnega ali bolj ali manj prilagojenega poseganja človeka v naravo. V različnih obdobjih svojega obstoja in v različnih pokrajinah se je človek vedel različno do narave: od povsem pasivnega vključevanja v naravno krajino do velikih regionalnih, lahko rečemo celo katastrofalnih posegov. Naj spomnim samo na nekatere: npr. izsekavanja gozda celotnih pokrajin v preteklosti, pa tudi danes (npr. Kras, ekvatorialne dežele), preoravanje stepskih površin v ZDA in SZ in s tem prepuščanje zemljišča eroziji, poplavljanje dolin zaradi hidrocentral pa zidave brezkončnih velemest, industrijskih in rudniških kompleksov, zastrupljanja površin s pesticidi, herbicidi, insekticidi itd.

Tudi Sloveniji ni bilo prizaneseno, čeprav je majhna in krajinsko izredno pestra dežela, saj leži na obrobju velikih evropskih pokrajinskih enot in ob enem v njihovem stičišču. V njej se srečujejo evropske kulture, ki so ji vtisnile svoj pečat, dasi včasih tudi pečat obrobnosti.

Slovenci smo maloštevilen narod, ki se je dolgo oblikoval v zrelo, samostojno in sebe zavedajočo se skupnost. Vedno je živel skromno, vendar pa je urejal svoje okolje z mnogo smisla za lepoto in funkcionalnost in tako je tudi gradil.

Bivališča našega prednika — kmeta — so bila največkrat solidno izdelana, bila so odsev njegovih potreb, materialne sposobnosti, spretnosti in gradiva, ki ga je imel na voljo, ter dobrega poznavanja okolja. Kmečka hiša in gospodarska poslopja so se s svojim podolžnim tlorisom vpeli v pobočja ali na stik njiv in travnika, ob rob gozda, na sleme, na rob terase nad reko, v vznožje hriba. Smiselno, funkcionalno, krajinskim danostim primerno in zemljiško zelo varčno. Tako, kot je pokrajina vsa v malem merilu, je bila tudi vloga našega člo-

Sl. 40 Strehovske gorice (ob. Lendava): novo izpodriva staro (foto P. Stefanac)

Fig. 40 Strehovske gorice (the Commune of Lendava): the old is supplanted by the new — photo P. Stefanac

veka v njej majhna, sorazmerna. Naš človek je živel v tesnem stiku z naravo, ob njej se je dolga stoletja učil in vztrajal na svoji zemlji, na katero je bil tudi čustveno navezan.

Slovenija je bila zaradi različnih kulturnih vplivov in pestre krajinske oblikovitosti različno naseljena, različno zemljiško razdeljena in z različnimi oblikami kmetijske dejavnosti. Kmečki domovi so se združevali v različno oblikovane vasi, zaselke, samotne kmetije. Vsi domovi v vasi so si bili podobni, pa vendar tako različni: vsak s svojim značajem, s svojim drevjem, s svojimi gospodarskimi poslopji, z odnosom do skupnih površin ter do edine in glavne dominante — cerkve. Vse je bilo v merilu, v harmoničnem razmerju do krajine z ritmično strukturo, ki je vaščanu vlivala zaupanje in zagotavljala varnost, tujca pa sprejemala s prijetno domačnostjo.

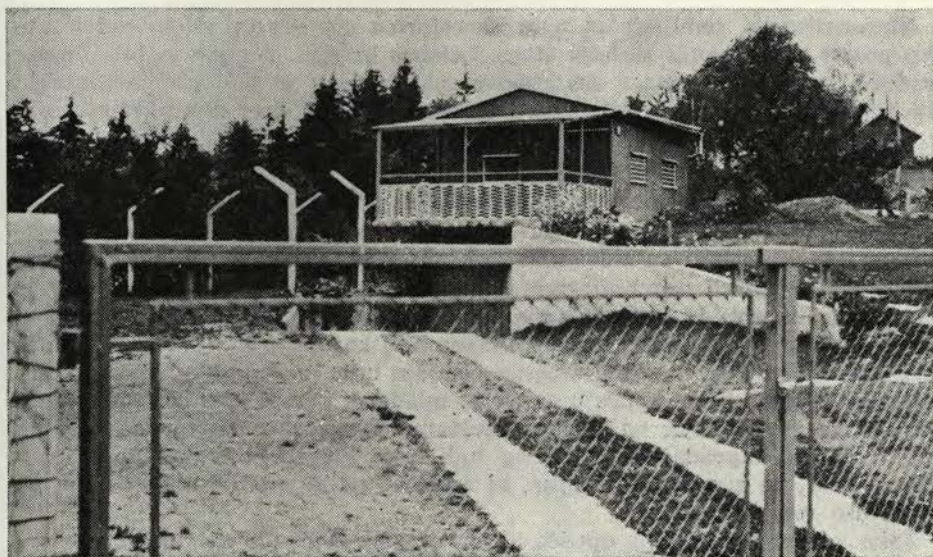
Med drugo svetovno vojno je bila slovenska vas kljub vse močnejšemu prodiranju urbanizacije še dokaj skladna; oblikovana je bila nekako hierarhično: blizu cerkve starejše, mogočnejše, premožnejše hiše, proti robu povprečni kmečki domovi in prav na robu skromnejše bajte in kočje. Cerkvene zaselke je pa sploh sestavljalo le jedro: cerkev, župnišče, mežnarija, šola, gostilna. Talna zasnova naselja je vedno ustrezala več stoletij stari zemljiški razdelitvi: npr. po slemenih Slovenskih goric razložena naselja in dolge vasi, na Dravskem polju obcestne vasi, v Pomurju tudi središčne, na Gorenjskem gručaste in obcestne in na Primorskem stisnjene, gručaste po vzpetinah, v Pohorskem Podrav-

ju in Savinjskih Alpah samotne kmetije. In še bi lahko naštevali. Povsod pa veliko hišnih dreves, zlasti lipa, tisa, jesen, kostanj, bodika, skorž, oreh, hrast, smreka, murva, in dosti sadovnjakov, pa popenjalke in brajde. Redkokje ograje, le plotovi v živinorejskih pokrajinah za omejevanje pašnikov in ponekod okrog vrtičkov ali zelnikov. Občutne so bile premoženjske razlike, saj se je marsikje ohranilo še iz avstroogrskih časov kljub raznim agrarnim reformam podedovano lastništvo zemljišča ali pa iz raznih konjunktturnih vzrokov pridobljeno lastništvo. Temu primerni so bili objekti: od enonadstropnih zidanih hiš do lesenih koč povsem na robu naseljenega sveta ali pa nabijaníc — viničarij — v vinskih goricah; posebno značilne so bile samotne kmetije, ki so kot izrazite samooskrbne gospodarske enote obsegale vse nujno potrebne objekte.

Neugodne socialne razmere so že med obema vojnama, pa tudi že prej, marsikaterega kmeta uničile in ga pognale v dolino — na fužine, v rudnik, v predelavo ali sečnjo lesa itd. Opuščeno kmetijsko površino je, če je ni kdo kupil in obdeloval dalje, pričel zaraščati gozd, objekti pa so nevdrževani kaj hitro propadli.

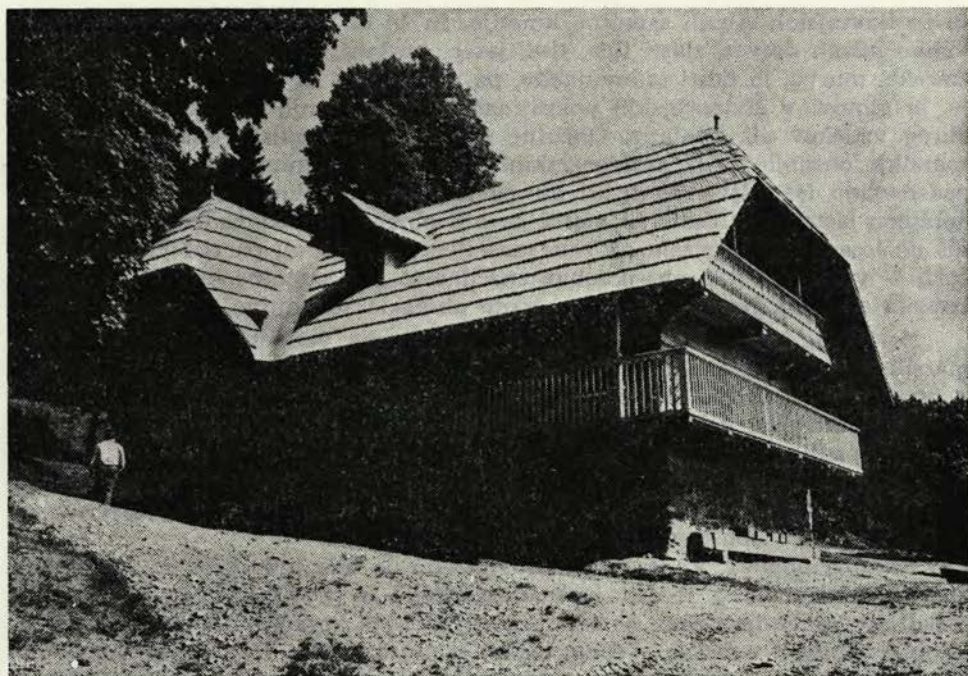
Vojna je bistveno spremenila sliko slovenskega podeželja: požgane so bile cele vasi, samotne kmetije, zaselki, posamezne hiše, prebivalci odseljeni ali pobiti, zemljišče opuščeno, inventar uničen.

Povojna obnova, ki je pač napravila, kar je bilo brez gradiva in delovne opreme sploh mogoče, je dala našemu podeželju že prve izrazitejšje tuje poteze: zaradi pomanjkanja opeke — betonski strešniki in kasneje salonit, namesto solidne gradnje — začasna, zasilna, lociranje objektov pa, kot je nanesclo. Popolnoma razumljiva improvizacija z izrazitim poudarkom na začasnosti. Žal pa sta se ta začasnost in nesolidnost v marsičem ohranili do danes in se le nekoliko spremenjeni kažeta v sodobnem gradbeništvu.

Sl. 41 Srednje (ob. Maribor): počitniška hišica, garaža ali ljubitejsko obdelovanje?

Fig. 41 Srednje (the Commune of Maribor): a week-end house, a garage, or amateur cultivation?

Sl. 42 Strojna (ob. Ravne na Koroškem); hiša p. d. Janež: etnografski spomenik
 Fig. 42 Strojna (the Commune of Ravne in Koroško): the Janež house: an ethnographic monument

Nacionalizacija zemljišča in agrarna reforma sta sicer prerazporedili zemljiško posest in odpravili stoletja staro socialno krivico, vendar je bilo ob tem prizadetih mnogo kmetov: v zemljiškem maksimumu je bilo premalo obdelovalne zemlje za preživljanje družine. Nekdanji kočar je sicer dobil lep kos zemlje, vendar zopet premalo, da bi živel le od nje, da bi pognal korenine v zemljo. Večja razlaščenost posestev so prevzele družbene organizacije.

Povojne socialne razmere in večdesetletno podcenjevanje in zaviranje individualne obdelave zemlje ter forsirana deagrarizacija podeželja ob močno razvijajoči se industriji so slovensko pokrajino nepopravljivo spremenili. Slovenski kmet je zaradi nenehnih agrarnih sprememb, nestimulativnih usmeritev tržnega gospodarstva in vse večje malodušnosti izgubljal v stoletjih pridobljeni odnos do zemlje in objektov, to pa se je vse bolj kazalo tudi v zanemarjanju in nevdzrževanju kmetij. Številne kmetije ostajajo brez naslednikov, vedno več je traktorskih nesreč, ki se končajo s smrtjo mladega, perspektivnega gospodarja. Zemljišče gre v prodajo, največkrat meščanu, prav tako, kot gredo v obliki majhnih parcel naprodaj ali v zakup tudi tiste kmetijske površine, ki so v družbeni lasti, pa zaradi tehnologije, ki zahteva velike enotne obdelovalne površine, niso več rentabilne.

Tako večina gradi novo, opušča ali zanemarijo staro ali pa staro slabo predela. Sprva so gradili še po ukoreninjenem stavbnem izročilu, kasneje in še danes pa po uniformiranih projektih, ki imajo vrsto skupnih potez: niso lični,

ne sodijo nikamor v Slovenijo, niso funkcionalni, pa tudi ceneni ne, saj so hiše navadno prevelike. Projekti, gradivo in lepšanje objektov ter urejanje okolja pa so sploh problemi, ki bi jih bilo treba posebej obravnavati.

Brez pretiravanja lahko rečemo, da se nikjer po svetu toliko ne gradi in tudi tako anarhično in slabo ne, čeprav so spremembe marsikje podobne in tudi vzroki zanje. Z vsemi dosedanjimi spremembami v krajini, ki so na eni strani posledica preforsiranega moderniziranja, na drugi pa apatičnosti zaradi občutka zapostavljenosti in odmaknjenosti in s tem zanemarjanje in opuščanje oziroma zazidavanje jas, je slovenska družba napravila sebi in zanamcem nepopravljivo škodo: stavbno dediščino je prepustila propadu, pokrajino pa zabetonirala ali pa spremenila z drugimi posegi, ponekod do nespoznavnosti. S tem je povsem pretrgala vezi z izročilom, najbrž ne po naključju, ampak z željo poudariti sodobno in »sodobno«. Zaradi tega in tudi zaradi zatiranje gradbenikov, da je adaptacija dražja od nove gradnje, propada naša stavbna dediščina v pokrajini, ki ni katerakoli, temveč naša. Ta proces je hiter in grob, tako da bomo v nekaj letih imeli le še nekaj vzorčnih vršičkov, pa še to le tedaj, če bomo že danes pričeli skrbeti zanje.

Vzrok tega je naposled tudi zmotna miselnost in morda še nepoučenost ljudi v občinskih in drugih javnih organih, pa tudi drugih posameznikov, ki prisegajo na nove gradnje in jim ni mar »ostalin preteklosti«, kot z malce žaljivim prizvokom označujejo predvsem stavbno dediščino.

Urbanizem se je kot moderna veda sicer zelo razvil, vendar pa ima ob t. i. »splošnem družbenem interesu« premalo moči, donedavna pa je prostorsko tudi premalo kompleksno planiral.

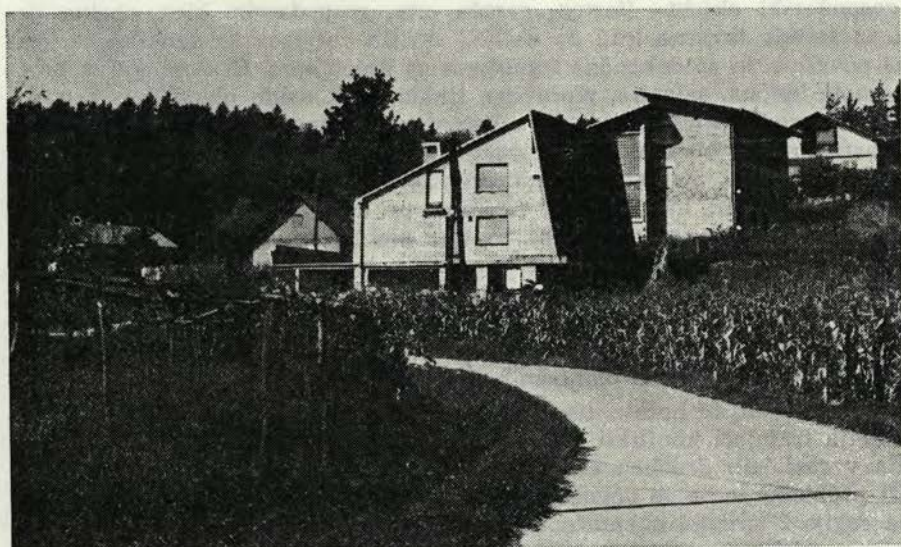
Tako sta se od nezdravih, s tranzitnimi cestami razrezanih mestnih jeder prek predmestne zazidave na najbolj rodovitnih poljih razširila »evrohiša« in »evro-gospodarski objekt« (farma, garaža, uta, gospodarska klet, obrtna delavnica in seveda tovarna itd.) do najbolj skritih koticov še neokrnjene krajine, na površine, ki so dokončno izgubljene za kmetijstvo. Brezoblične in brezdušne gmote betona, salonita, pločevine, stekla, silikonskih oblog in t. i. rustikalnih fasad sredi parcel, ograjenih z betonom in žično mrežo pa brez drevja, le z vrtnarskimi varietetami raznih grmovnic — vse to pa v Sloveniji povsem tuji šahovnični talni zasnovi kot edinem načinu urejenosti ali pa raztreseno in brez reda v krajini, kakor je pač nanoslo npr. dedovanje parcele. Vas ni več vas in ni mesto. Krajan ni več kmet, pa tudi meščan ni. Zaradi prekratke noči in utrujenosti osem ur slabo dela v tovarni, naslednjih osem slabo na polju. Prav tako si tudi meščan, ki se je pravkar odločil, da bo med drugim tudi kmet, sredi kletkasto ograjene parcele postavi nekje v hladni dolini Kozjaka mediteransko hišo in potem v službi vse dopoldne premišlja, kako bo prideloval jagode pa vino in breskve s plantažnih drevesc.

S pospešeno ali, če hočete, uspešno deagrarizacijo so bili dokončno odpravljene stoletja trajajoči konflikti med mestom in vasjo, pa tudi nasprotja, ki so temeljila v različnih družbenoekonomskih razmerah. Zato pa so nastali novi, še hujši problemi in se je pokazalo še ostrejšo ločevanje na razvitejše občine oziroma regije z izredno nakopičeno proizvodnjo in na nerazvite. Agrarno podeželje je v mislih mnogih gospodarstvenikov in politikov še vedno le rezerva za rastoča mesta, za tisto obliko človekovega bivališča, ki ima kot pojem pri nas še vedno pozitivni predznak.

Vzporedno z uničevanjem naravne dediščine, s katerim načenjamo glavnic, se zmanjšuje rodovitnost kmetijskih zemljišč, kar ima na vesti premalo strokovna oziroma premalo kompleksna kmetijska politika. Le-ta premalo upošteva klimatske in reliefne specifičnosti Slovenije in si zastavlja preveč kratkoročne cilje. Razmisliti bi bilo treba, ali ni to dogajanje, ki smo ga samo v grobem orisali, to napačno usmerjanje interesov, tudi eden izmed vzrokov naše današnje gospodarske situacije.

V zvezi z načrtovanjem izrabe površine v zadnjih letih že nastopa naša služba z izdelavo spomeniškovarstvenih izhodišč, v katerih poleg kulturne in naravne dediščine obravnavamo tudi značilno krajino, prav tako z opisom, vrednotenjem in načinom varovanja ter rabe. Dobro se zavedamo, da gre komaj za prodiranje v zavest današnjega človeka in da se bo veliko besed in pisanja izgubilo, preden bomo dosegli prve uspehe. Novi zakon je namreč s preložitvijo sklepanja o zavarovanju površin ali objektov na občinske skupščine sicer predvidel samoupravno odločanje občanov o splošnih družbenih interesih, v praksi pa to skoraj ni uresničljivo, saj povsod prevladujejo drobni individualni ali t. i. širši gospodarski interesi. Poleg tega pa naša služba zaradi pomanjkanja kadrov še zdaleč ne zmore izdelati vseh podrobnih strokovnih obrazložitvev, ki bi prepričale vsakega občana, ki gleda le na trenutne koristi.

Ob izdelavi strokovnih izhodišč poudarjamo, da izraz značilna ali kulturna krajina ne pomeni le veduta, npr. pogled s ceste, zlasti turistične, da torej ni dvodimenzionalni pojem, nekakšna Potemkinova vas, temveč tridimenzionalni pojem, prostor, v katerem živimo in ga oblikujemo zase in ki ga moramo, vsaj delno ohranjenega, zapustiti prihodnjim rodovom. Tako si prizadevamo za oblikovanje in rabo celotne površine, in ne le nekaj krajinskih izrezov v stilu razglednic.

Sl. 43 Radizel (ob. Maribor): pozidavanje polj in problematično oblikovanje (foto P. Stefanec)
 Fig. 43 Radizel (the Commune of Maribor): the building of houses upon fields, and the questionable formation — photo P. Stefanec

DVE DESETLETJI SPREMLJANJA POSEGOV V NARAVO V SEVEROVZHODNI SLOVENIJI

Mirko Šoštarič

TWO DECADES OF FOLLOWING THE
ENCROACHMENTS UPON THE
LANDSCAPE IN NORTH-EASTERN
SLOVENIA

POVZETEK

Osebnostno prizadeto podani spomini iz delovne prakse.

The personal, affected memories from the working practice.

Terenske izkušnje so lahko koristno napotilo za delo, predvsem v trenutkih, ko skušajo tehnokrati nas varstvenike okolja in narave spraviti žejne čez vodo.

Posebno lokacijske komisije in razprave so zahtevale kompleksno poznavanje problemov, hitro kombiniranje in formuliranje stališč. Naravnovarstvena stališča so bila pogosteje odrinjena, nezaželeni in potisnjena ob zid in v takih stresnih situacijah se je bilo treba znajti in odločno reagirati po pravilu: »kdor se z volkovi družijo, mora z volkovi tuliti«. Pogosto sem imel občutek, da stojim na osamljeni »mrtvi straži« in da se oglašam kot »družbena slaba vest«.

Sedaj, po toliko letih, se mi marsikateri doživljaj vrača v spomin kot situacijska komika, čeprav so bile nekoč take »praske« dramatično izbojevane v krutoresnem vzdušju.

Hkrati so se ob delu šele razvijali slovenska (in svetovna) naravnovarstvena nomenklatura in sistematika ter naše strokovno izrazoslovje (terminologija), delovno področje pa se je razširilo na varstvo vsega okolja in celo na varstvo vesolja!

Zanimivo je, da smo za pejsaž »našli« slovenski izraz šele na piranskem simpoziju o varstvu in oblikovanju slovenske pokrajine leta 1965; zoper predlog pokojnega gozdarja M. Ciglarja za izraz »podoba krajine« so nekateri ugovarjali, zato sem se posvetoval z našim najbolj pristojnim strokovnjakom za takšno slovensko toponomastiko, inž. C. Jegličem, in on je izraz potrdil.

Marca 1962, v obdobju, ko so zagnano krčili nižinske gozdove, so prišli na vrsto tudi Cigonca pri Slovenski Bistrici, Zg. in Sp. Log, 500 ha sklenjenega sestaja, od tega 1/3 dobovih sestojev, največji ostanek obdravskih hrastovih gozdov.

Začelo se je z dvema komisijskima ogledoma. Predsednik komisije je bil direktor kmetijskega kombinata, ki bi izkrčil v lastni režiji teh 500 ha gozda, prevzetega brezplačno za posek. Ker je gozd na manjvredni zemlji — glinasti psevdoglej — in ker v elaboratu kmetijskega inštituta območje ni bilo obde-

lano niti pedološko niti klimatsko, sem kritični odločno nasprotoval, čeprav so lastniki obupano menili, da mi ne bo uspelo rešiti gozda.

Ko je po ogledu sestojev in razpravi predsednik komisije in direktor kombinata predlagal, naj člani komisije glasujemo za posek, sem iz torbe potegnili pooblastila in na njihovi podlagi zahteval, naj se mi priznajo 4 glasovi: poleg Zavoda za spomeniško varstvo v Mariboru še Inštituta za gozdarstvo Slovenije, Zavoda za urbanizem v Mariboru in Turistične zveze v Mariboru. Ob tem so se gozdarji obrnili, da bi skrili posmeh, glasovanja pa predsednik komisije ni več zahteval.

Pri tem mi je bila v močno oporo informacija o Štumferšaku pri Apačah, kjer so kmetijci na podlagi elaborata izkrčili gozd, šele buldožerist, ki naj bi splaniral kotanjasti svet, pa je ugotovil, da je za sadno plantažo neuporaben, ker pokriva gramozno naplavino le plitka plast ilovice. Kmetijski inštitut je v nekem primeru izdelal dva elaborata: v prvem je trdil, da zemlja ni primerna za pregonske pašnike, v drugem pa je za isto zemljišče trdil, da je primerno samo za pregonske pašnike.

Ker je gozdarska inšpektorica za Štumferšak odredila ponovno pogozditev, se je direktor kombinata znašel in izposloval pri takratnem armadnem poveljstvu v Zagrebu, da so krčevino uporabljali za ostro streljanje s težkim orožjem. S topovi in minometi so streljali poleg vaških hlevov in krave se niso več telile, ne dajale mleka, kokoši niso več nesle jajc...

Leta 1963 sem po »kanalih« izvedel, da se izdeluje projekt nove avtoceste, ki bi po sredi presekala dobove gozdove v Cigonci, tedaj že zavarovane z odlokom občine in republike. Tudi takrat so gozdarji menili, da ne bo mogoče rešiti gozdnega kompleksa, in ponovno sem osamljen reševal integriteto gozda s pismeno intervencijo pri načrtovalcih Republiške skupnosti za ceste (RSC). Predlagal sem, naj se trasa ceste preloži vsaj na rob zavarovanega gozda. Pismeni odgovor, ki smo ga dobili, nas je tolažil, da bomo povabljeni na lokacijsko razpravo in da bomo tedaj lahko pripombe k zapisniku.

Odpravil sem se k tedanjemu republiškemu sekretarju za urbanizem v Ljubljano, mu pokazal naš dopis in njihov odgovor ter pripomnil, da bo na razpravi prepozno, ker nas bodo zavrnil z izgovorom, da je načrtovanje stalo že toliko milijonov in kdo bo potem odgovarjal za zamudo pri gradnji. Ta očitek sem na lokacijskih razpravah večkrat slišal.

Čez kakšno leto je bila v Slovenski Bistrici lokacijska razprava o cesti. Na njej sem opozoril, da gre trasa po sredi zavarovanega gozda v Cigonci. Tedaj je zastopnik RSC dejal, da so načrti izdelani, da so stali toliko milijonov in kdo da bo odgovarjal za zamudo zaradi izdelave novih? Takrat sem zmago-slavno dvignil naša dopisa in njihov odgovor in pripomnil, da so rekli zdaj natančno to, kar sem napovedal. Republiški urbanistični inšpektor je vprašal, kako da niso upoštevali našega pravočasnega opozorila. Zastopnik RSC se je izgovarjal, da nas niso resno jemali. Tedaj pa se je razhudil vodja postopka: »A tako, mi sklicujemo skupščine, sprejemamo odloke, tiskamo uradne liste, vi pa tega ne jemljete resno! Rečem vam, brez soglasja spomeniškega varstva ne dobite lokacije!« Sklep: skupno smo si ogledali traso in soglasje smo odklonili.

Kakšno leto pozneje mi je inž. Šlajmer čestital, ker so zaradi moje vztrajnosti našli novo traso, ki je krajša in cenejša ter se izogne Cigonci. Tudi predsednik občine se mi je še posebej zahvalil.

Manj uspešni smo bili pri lokaciji na območju občine Maribor. Kmet v Ješenci ima kmetijo na eni strani ceste, pregonski pašniki, ki so se prej držali hleva, pa so sedaj dosegljivi le po 6 km dolgih obvozih čez novo in staro glavno cesto.

Prav v tem času so se začeli problemi z regulacijo Pesnice, gradnje zadrževalnikov in ribogojnega ribnika v Pernici; k projektu smo 1962 dali pripombe in zahtevali, naj se nadomestijo glavate vrbe, ki so bile gnezdišča divjih rac in pomembna estetska sestavina podobe krajine. Dva otoka so v jezeru sicer zgradili, zasadili pa nič. Ribogojci so celo posekali še ostale vrbe ob jezeru.

Skozi jezero v Pernici teče cela Pesnica, ki z recipientom za Pesniškim dvorom prevzema ves odtok Petrolovih odpadnih mineralnih olj s fenoli. Ribogojna organizacija je »doumela« naše opozorilo šele čez dve leti, ko je imela izgubo in jo je hotela iztožiti od Petrola, Mariborčani pa še danes jedo fenolizirane krape iz tega ribnika.

Načrti za regulacijo Pesnice so predvidevali še več zadrževalnikov, vendar niso bili zgrajeni; predvidevali so tudi namakanje, a še nikjer ni uresničeno. Obljubili so tudi nadomestne saditve avtohtonih drevnin, pa jih niti po 20 letih še niso posadili.

Problemi z regulacijo Pesnice so se skoraj sočasno ponovili na Ščavnici v Ljutomeru in tudi tam so se kmalu začele kazati posledice, ki smo jih napovedali — sušenje hrastov in gabrov v zavarovanem Sršenovem logu in v Babjem ložiču zaradi zniževanja podtalnice.

Posebno problematičen pa je elaborat za melioracijo spodnjega Murskega polja zaradi opuščanja starih strug in kopanja novih jarkov, saj bi obenem posekali vse vetrne drevesne zaslone na brezgozdnatem polju. Elaborat je strokovno zelo pomanjkljiv, ker ne vsebuje niti študije opazovanj podtalnice. Redki poskusi so pokazali, da se pretaka podtalnica od Mure proti Ščavnici, niso pa bile opravljene točnejše meritve. Pogrešamo tudi pedološke preiskave; trditev, da so tla zelo peščeno-prodnata in zelo odcedna, ne zadostuje. Tudi trditev, da je Mursko polje bolj sušno kot poplavno že sama govori proti nepravilnemu »melioriranju«.

Na lokacijskih razpravah za »melioriranje« Prekmurja, spodnje Pesnice in Polskave smo posebej opozarjali na pomen vetrnih zaslonov — jelševih živih mej — za ekologijo, klimatologijo, agronomijo, estetiko, etiko in ekonomiko, ker so kočarjem brez gozdov te meje edini vir kuriva. Projektant je odgovoril, da bodo svinjske kotle pač greli s premogom ali nafto in to modrost je izgovoril že v času, ko se je začela energetska kriza. Taisti je menil, če v Prekmurju ni dovolj gozdov — klimatskih regulatorjev — pa jim imamo zato še dovolj na Gorenjskem... *Sancta simplicitas*, pisatelj Milčinski nam danes res ni več potreben.

Problemi v zvezi z načrtovanimi melioracijami, ki so strokovno sporne, se vrstijo kar naprej. Sploh ni preučen vpliv melioracijskih posegov v ščavniški dolini na slatinske vrelece, čeprav je vrečno območje od Sp. Ščavnice do Dragotincev in Radencev zavarovano s posebno republiško odločbo.

Nepreštudirani so poseki vetrnih zaslonov v nižinskih območjih, ki jih vodarji dobesedno »na balin ostrižejo« — to so pač problemi, ki so za naše republiške organizacije »periferni«, naše pripombe pa odpravijo na pristojnem mestu kot »malomeščanske pomisleke«.

Posvet na republiškem zavodu pred leti je izzvenel brez odmeva kot klic v »gluho lozo«. Glavni akterji posegov se posveta sploh niso udeležili.

Na lokacijsko razpravo o poteku plinovoda skoza Prekmurje sploh ni bil povabljen glavni lastnik zemljišč — Agrokombinat. Po prvotni trasi bi potekal plinovod skozi velike gozdove v poplavnem pasu ob Muri, kjer so številni rečni rokavi, kjer podtalnica niha z vsakodnevnim nihanjem vodostaja rečne vode in s tem destabilizira varnost cevovoda s plinom. Predlagal sem preložitve za 15 km severneje na stabilnejša zemljišča in s tem zagotovil varnejšo uporabo plinovoda, predvsem pa cenejšo gradnjo, in ne nazadnje sem obvaroval velike gozdne komplekse pred poškodbami. Predlog je bil brez pripomb sprejet.

Dramatična je bila razprava o retenzijski akumulaciji Radmožanci, ki bi uničila 260 ha najboljših gozdov v Ravenskem, ki je že tako revno z gozdovi. Zaradi našega ugovora so delali načrte za zadrževalnik še dvakrat in uspeh je bil vedno boljši. Tolažil sem nejevoljnega zastopnika vodarjev, da nikoli ni mogoče narediti tako dobrega načrta, da ne bi bil naslednji še boljši. Tudi k tej razpravi ni bil povabljen lastnik gozdov, Agrokombinat Pomurka.

Dramatično in komično hkrati je potekala pred 15 leti razprava o novem odlagališču rdečega blata iz Kidričevega tik pred cerkvijo na Ptujski gori. Blato bi potrebovalo več desetletij, da bi se osušilo in utrdilo, da bi ga bilo možno ozeleniti, kot so obljubljali investitorji. Opozoril sem, da bi morali prej navoziti milijon kubičnih metrov gramoza kot tamponsko plast, da ne bi kapilarna vlaga iz blata dvigala trivalentnega feroksida, ki je strupen za rastline, in seveda še plodno prst. Kje bi dobili v bližini toliko materiala, načrtovalec ni povedal, tudi sredstev za to niso predvideli, bližnje lokacije, ki smo jo predlagali, mi pa niso hoteli sprejeti — seveda, saj so bili načrti že plačani.

Razprava je postala smešna, ko sem prebral rezultate kemične analize rdečega blata, ki vsebuje še 40 % feroksida, 15 % aluminijevaga oksida in 5 % titanijevaga oksida — menil sem, da tako bogate rude na svetu ni in da bo naša industrija to surovino še zelo potrebovala. Sledil je ugovor, da mora rdeče blato stran, ker zastrepnja podtalnico v ptujskem vodovodu. Odrnil sem, da smo že zamudili, če gre za to, saj je Pinus v Račah že zastrepnil podtalnico Dravskega polja za prihodnje tisočletje. Hidroizohipse potekajo namreč tako, da pada voda od Rač naravnost proti vodnjakom ptujskega vodovoda. Šele tedaj je vodja postopka zajel sapo in me vprašal, s čim bi me bilo mogoče podkupiti, da bi bil tiho?

Se in še je bilo napetih situacij in »prask«. Nisem jo vedno poceni odnesel iz boja in predaleč bi me zaneslo, če bi vse to v podrobnosti razlagal. Verjemite mi, da je bilo treba precej poguma in pomoči ter nasvetov dobro mislečih ljudi, zlasti takih strokovnjakov, ki jih sicer nihče ni vprašal za svet. Samo prleška trma in humor sta mi pomagala prebroditi številne krize, ob tem pa sem bil ob svoj dober glas.

Tisoče kilometrov sem prepešal in se pri tem v mislih pogovarjal z Engelsonom, ki v Dialektiki prirode pravi: »Toda nikanar si preveč ne domišljujmo s svojimi zmagami nad naravo. Za vsako zmago se nam narava maščuje. Sleherna zmaga prinaša sicer predvsem tiste posledice, s katerimi smo računali, toda v drugi in tretji vrsti so posledice čisto drugačne, nepričakovane, ki žal prepogosto prve posledice zopet uničujejo.«

Skleпам s pozivom: *Caveant consules...*

PROBLEM MODERNIZACIJE SLOVENSKEGA KRASA

Nataša Štupar-Šumi

THE PROBLEM OF MODERNIZATION OF SLOVENE KARST

POVZETEK

Stara kraška naselja imajo značilno lego na vzpetinah, so gosto pozidana v paralelnih hišnih nizih, tip hiše pa veže preproste kubuse po kompozicijskem načelu. Nikdar niso na rodovitnih zemljiščih, so pa lepo vraščeni v zelenje. V prihodnje bo pomembna neposredna pomoč pri projektih, zlasti v obliki vzorčnih projektov. Ustaviti je treba razpršeno zidavo, ki se je razpasla v zadnjih letih, in uvesti je treba spet ustrezno posodobljene stare stavbne tipe — atrijsko hišo.

Old Karst settlements are characteristically situated on hilltops, they are densely built in parallel rows of houses. The house type is that of combining simple cubes according to the composition principle. They are never built on fertile soil, but are beautifully incorporated into the greenery. In future, direct help will be necessary, particularly in the form of sample projects. The dissolved construction, which has gained ground during last years, must be stopped. The old house type — the atrium house — must be re-introduced, naturally appropriately modernized.

Ko govorim o modernizaciji Krasa, pri čemer se omejujem na ožje območje, s katerim se že dolga leta strokovno ukvarjam, moram za razumevanje tega pojava opisati izhodiščno stanje na Krasu po letu 1945. Ugotoviti moramo gospodarske razloge za razseljevanje prebivalstva za kasnejšo stabilizacijo stanja in vračanje prebivalstva v stari pogosto pa tudi novi stavbni fond. Ob vsem tem opazamo nov način ocenjevanja in izrabe zemljišč, stihijsko modernizacijo stare naselbinske in arhitekturne dediščine, pomanjkanje učinkovitega režima za usklajeno, pristni kraški arhitekturi prilagojeno modernizacijo, kar velja tudi za posege v kulturno krajino Krasa. Vse do osvoboditve je mogoče govoriti o sorazmerno zaokroženi obliki kraških naselij in njihovem vraščanju v naravo oziroma sožitju z njo.

Kras je bil poseljen že v prazgodovinski dobi. Gre predvsem za številna gradišča in utrdbe na vzpetinah. Posebno ceno ima Kras zaradi dejstva, da gre na mnogih krajih za od prazgodovine prek antike in srednjega veka do 19. stoletja podedovane lokacije. Za ta tip naselij je značilna lega na vzpetinah vrh kraške planote ali na njenih obronkih. Prevladujoče gradivo in sestava teh naselij uvrščajo Kras nedvomno na prvo mesto v Sloveniji, kar zadeva monumentalne zasnove, prilagojene terenu — Štanjel, Avber, Kobjeglava — ali značilnim sečiščem komunikacij — Kobjelj, Voglje, Vrhovlje. Značilnosti kraških naselij sta razširjenost notranjih komunikacij v trge (place) in jasne meje ulic

(gas) ter stavbni nizi ograjenih dvorišč in hiš. Nadalje je značilna paralelna zidava nizov hiš po vzpetini, izjemna pa mestna stisnjenost jeder naselij.

Regionalna hiša, dokumentirana od srednjega veka dalje, lahko sicer občutno niha v velikosti, vedno pa veže variante po kompozicijskem načelu sestavljene stavbne gmote iz preprostih kubusov. Tako je oblikovana tudi stilna arhitektura na Krasu. Nadaljnja značilnost kraške arhitekture je seveda kamen. Srečamo ga med arhitektonskimi detajli: porton, portali, okenski okviri, konzole — med notranjo hišno opremo: posode, klopi, police — pa tja do ograd vinogradov, polj in travnikov. Kamen je tudi strešna kritina na številnih starejših hišah, pa tudi na cerkvah in kmečkih dvorcih.

Če se povrnemo h kraškimi naseljem v naravnem okolju, ugotovimo, da so vsa stara naselja ohranila svojo sklenjenost kot seštevek nekaj variant v bistvu istega tipa domačij kot prevladujočega stavbnega fonda. Tudi tiste ambicioznejše stavbe, ki so po gmoti in legi bolj poudarjene (dvorci, pristave, cerkve), so se skladale s kmečko arhitekturo po temeljnih arhitektonskih motivih in po uporabi gradiva (kamniti zidovi, lesene konstrukcije, kamnoseški detajli). S tega vidika smemo govoriti o kraški arhitekturi kot sicer razčlenjeni, vendar po temeljnih lastnostih enotni kategoriji.

Vraščenosť stavbnega fonda v okolje pa je vidna tudi v neposrednem stiku naselja z zelenjem. To je lepo videti pri domačijah s pergolami z vinsko trto in prehodih naselbinskih ulic v agrarne površine. Osnovni razlog za tako organično razporejenost kulturnih sestavin je bila smotrna izraba zemljišč, ko je imelo kmetijsko zemljišče svojo polno ceno. Zaradi tega so naselja zmeraj na robu kulturnega zemljišča na skalnatem terenu, nikdar pa na najplodnejšem zemljišču (na terasah ali v vrtačah).

Dolga desetletja je bil Kras zaradi trdega življenja na meji gospodarske zmogljivosti tudi območje izseljevanja, ker zemlja ni mogla preživeti vsega prebivalstva. Po osvoboditvi pa so se domačije celo opuščale. Prebivalstvo se je odseljevalo v industrijska središča na robu Krasa. K temu je treba prišteti še vojno razdejanje, karkšnega je v največji meri doživel Štanjel.

Največje spremembe v odnosu do dediščine je potem povzročil stik z moderno civilizacijo, ki je precej po prenehanju izseljevanja začela vdirati tudi na Kras. Socialne osnove za pospešen prodor novega so bile v radikalnih spremembah zaposlitve. Če je bila poprej kmetijska proizvodnja primarna in vse ostalo dodaten zaslužek, je to razmerje od leta 1945 dalje postavljeno na glavo.

Zato so stare vrednote na vsej črti dobesedno izpodrivali novi ideali, povzeti navadno po predmestni arhitekturi. Prebivalstvo, ki se vrača na Kras ali prihaja tja od drugod, išče nova stavbna zemljišča in postavlja nove hiše. Te hiše skoraj praviloma razen korčaste strehe in pogostih zunanjih stopnic nimajo prav nič skupnega s kraško tradicijo. Mnogokrat so predimenzionirane, uvajajo nove tipe in zazidalne sisteme, kolikor sploh moremo govoriti o kakem sistemu zazidave. Sklenjeni zazidavi starejših domačij stoji sedaj nasproti poljubna razpostavitve ločenih mas, in sicer na zemljiščih, na katerih poprej sploh ne bi bili zidali. Hiše stoji tudi sredi vinogradov ali celo plodnih kraških vrtač. Nizajo se vzdolž večjih ali manjših cest in vedutno prekrivajo sklenjena stara naselja. Zemlja, nekdanji primarni vir gospodarjenja, je še zmeraj brez cene. Ta novi stavbni fond kar se da nazorno govori o novih idealih kraških

prebivalcev. Poleg novih serijskih gradbenih detajlov je posebno kričče novo gradivo, v prvi vrsti izdelki iz betona, železa, plastike, stekla in keramike.

Kar je za strokovnjaka in občutljivega posameznika vrhunec kraške stavbarske kulture, je postalo v očeh domačinov zanikrno breme zaostalosti. Spominjam se naravnost demonstrativnih rušenj obzidnega plašča kraških borjačev tudi z najlepšimi reliefno okrašenimi portoni, doslednega odstranjevanja kamnitih okvirov okenskih in vratnih odprtih, nadomeščanja starih lesenih hodnikov (ganjkov) na kamnitih konzolah (medjonih) z armiranobetonskimi, nameščanje prozornih »eval« plošč nad balkoni in hodniki. Nekaj »motenj« v tem procesu razvrednotenja so povzročili zbiralci kamnoseških izdelkov, ki so se priselili na Kras ali si uredili dodatna bivališča. Spacalova hiša v Škrbini je najzgovornejši zgled take intervencije.

Če poskusimo oceniti današnje stanje, moramo reči, da nismo daleč od katastrofe. Korak za korakom izgublamo značilnosti starega stavbnega fonda, ki ga kazi še popolnoma neusklajeno dodajanje nove zazidave. Kritično pa se moramo ozreti tudi nase. Priznati je treba, da se je začelo študijsko obravnavanje kraške arhitekture sorazmerno pozno in da so učinki naših spoznanj in doslej postavljenih zahtev dosti premajhni. Če smo se doslej omejevali na sezname spomeniško pomembnih stavb ali celo njihovih sestavin, ki naj bi jih potencialni projektanti ali lastniki spoštovali, je bilo to vsekakor mnogo premalo. Nespoštovanja spomeniških sestavin in lastnosti je bilo gotovo v veliki meri krivo pomanjkanje sistematične gmotne pomoči, ki jo dajejo nekatere druge evropske dežele; tudi naši zakoni so določali finančne olajšave za imetnike spomenikov, vendar podrobnih predpisov o tem nismo dočakali. Gotovo bo v prihodnje pomembna neposredna pomoč pri projektih, zlasti v obliki vzorčnih projektov, ki bi potem lahko vplivali na investitorje, urbaniste, projektante in upravne službe. Očitno bo pa potrebna tudi politična akcija pri reševanju kraške arhitekture.

Preusmeriti bo treba tokove nove urbanizacije, prvič z boljšim premislekom o vrednosti dragocenih kmetijskih zemljišč, ki naj bi pomagal zaustaviti razpršeno zidavo stanovanjskih hiš, drugič z uvajanjem stavbnih tipov, ki jih je Kras v zgodovini oblikoval, moderna doba pa prilagodila sodobnemu življenju. Mednje sodi na prvem mestu atrijska hiša, ki je sicer na Krasu doma, pa je v novi pozidavi dosedaj še nikjer nismo srečali. S takimi posegi bi mogli zaustaviti razvrednotenje stare kraške gradbene in naselbinske kulture.

METODE OBRAVNAVANJA NARAVNE DEDIŠČINE

Peter Skoberne

THE METHOD OF DEALING WITH NATURAL PATRIMONY

POVZETEK

V podrobnosti so metode dela na področju varstva narave mnogokrat dokaj drugačne od metod v varstvu kulturne dediščine. Verjetno so največje razlike pri obravnavanju večjih območij in varovanju rastlinskih in živalskih vrst. Največ skupnega dela je pri varstvu kulturne krajine, kjer ima varstvo naravne dediščine zaradi močnega človekovega vpliva sicer podrejeno vlogo, vendar ga moramo zaradi ekološkega vidika nujno upoštevati.

The details of working methods in the field of conservation of natural patrimony often differ considerably from those concerning the conservation of cultural patrimony. The biggest differences are probably those in dealing with larger areas and protecting vegetable and animal species. Most of the work we do together concerns the preservation of cultured landscape. Because of the strong influence of man, the conservation of natural patrimony only plays a subordinate role, but it must nevertheless be taken into account because of the ecological aspect.

Varstvo naravne in kulturne dediščine povezuje skupen cilj: ohranitev kulturne vrednosti naše narodne dediščine. V SR Sloveniji utemeljujeta takšno povezavo tako organiziranost strokovnih služb kakor tudi pravna podlaga (Zakon o naravni in kulturni dediščini, Uradni list SRS 1/81).

Podobnosti med obema varstvenima dejavnostima lahko najdemo tudi v metodah obravnavanja dediščine. Čim boljše poznavanje dediščine je temeljni pogoj za vsakršno strokovno delo na tem področju. Podatke zbiramo z evidentiranjem. Postopek obsega zbiranje informacij iz najrazličnejših virov (terensko delo, arhivi, literatura, drugi dokumentacijski sistemi, ustna sporočila...) ne glede na stopnjo zanesljivosti in obdelanosti. Sledi strokovna obdelava gradiva: ugotavljanje stopnje obdelave, potrebnost nadaljnjega dela (preverjanje, lokaliziranje, ocena stanja...), skratka dopolnjevanje podatkov. Potem podatke poenotimo še po tehnično-dokumentacijski plati (tipkanje kartotečnih kartic, vrisovanje na zemljevide...). Posebnost dokumentiranja naravne dediščine je prostorska opredelitev: vsak objekt oziroma območje je vrisan na pregledno karto v merilu 1 : 25 000 in opredeljen z Gauss-Krügerjevimi koordinatami. Ne le da takšen objekt lahko najdemo tudi v težko opredeljivem prostoru izven naseljenih površin (gozd, kraški svet in podobno), temveč lahko koordinate uporabljamo tudi za identifikacijo dediščine, saj na istem mestu ne moreta biti hkrati dva objekta — pri imenskih sinonimih (npr.:

Solčavska tisa, Hribernikova tisa, tisa v Solčavi) odpadejo vsi dvomi. Ker uporabljajo isti sistem prostorskega opredeljevanja tudi drugi uporabniki v prostoru, je možno medsebojno povezovanje, kar je v sistemih planiranja nadvse pomembno.

Vrednotenje temelji na primerjalni metodi, na ugotavljanju kulturne vrednosti dediščine. Opredeljujemo jo po vidikih (Inventar najpomembnejše dediščine, 1976):

- znanstveni vidik,
- vidik izjemnosti ali redkosti,
- vidik značilnosti (tipičnosti),
- kulturnovzgojni vidik,
- ekološki vidik,
- krajinsko oblikovni vidik,
- rekreacijski vidik.

Opredeljevanje oziroma utemeljevanje posameznega vidika kulturne vrednosti je subjektivno, vendar je zelo odvisno od stopnje poznavanja dediščine: čim večji pregled imamo nad dediščino, tem laže objektiviziramo merila; primerjanje je tako dosti manj subjektivno. Metoda ni odvisna samo od posameznega strokovnjaka, ampak predvsem od množine urejenih podatkov! Na ta način je možno preverjanje ovrednotene dediščine v širšem strokovnem krogu, ob dotoku novih informacij pa so možne tudi revizije. Opredeljena merila lahko ob pregledu podatkov za vso Slovenijo koristno uporabljajo strokovne službe regionalnih organizacij za varstvo. Kaj pomeni pri operativnem delu strokovno trdno utemeljeno stališče, pa ni treba posebej praviti!

Vrednotenje je tudi osnova za ugotavljanje pomena. Takoj se moramo zavedeti, da ne gre za kategorizacijo, ampak za ugotavljanje pristojnosti.

Kot primer naj omenim načelo relativne pomembnosti: vaška lipa v Kozjem je v slovenskem merilu krajevnega pomena, za krajanje Kozjega pa nepogrešljiv del njihove preteklosti in sedanjosti.

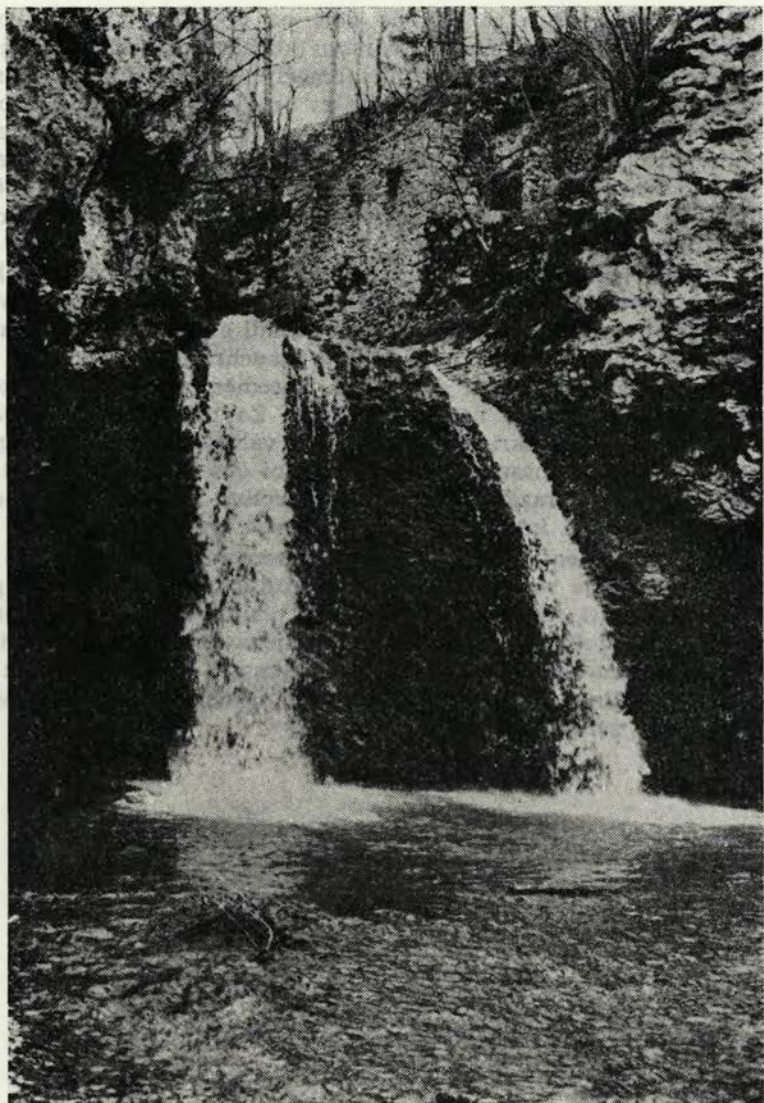
Razdelitev po pomenu torej ni vzrok, da bi nekatere objekte ohranjali, drugih pa ne. Varstvena dejavnost skuša ohraniti vsak objekt oziroma območje, ki sodi v dediščino. Torej bomo enako varovali tako republiško pomembno največjo slovensko lipo kot krajevno pomembno vaško drevo.

Pomen uporabljamo v glavnem za utemeljevanje pristojnosti:

- naravne znamenitosti krajevnega pomena strokovno obravnava regionalna organizacija za varstvo, razglasi pa jih občinska skupščina;
- naravne znamenitosti velikega ali izjemnega pomena strokovno obdeluje republiška organizacija za varstvo, razglasi pa jih republiška skupščina.

Opredeljevanje meril za vrednotenje je za vsako zvrst naravne dediščine drugačno, saj ne moremo enako obravnavati nahajališča fosilov, vodnih tokov, jam, slapov, skalnih osamelcev, naravnih oken in mostov, rastlinskih in živalskih vrst ipd. Zaradi takšne pestrosti naravne dediščine je potrebno podrobno ugotavljanje meril po posameznih tipih, kar sploh ni lahka naloga, saj morajo sodelovati strokovnjaki s področja pedologije, geologije, geografije, paleontologije, mineralogije, hidrologije, geomorfologije, biologije...

Vrednotenje nam omogoča organizirano ohranjanje dediščine: po eni strani omogoča že omenjeno izbiro pristojnosti za razglasitev s strokovno utemeljitvijo (19. člen Zakona o naravni in kulturni dediščini), vendar se ne

Sl. 44 Naravna in kulturna dediščina pri slapu Sopot pri Laškem (foto P. Skoberne)

Fig. 44 The natural and cultural patrimony at the waterfall Sopot near Laško
— photo
P. Skoberne

smemo zavajati s tem, da je razglasitev edini in končni cilj varstvene dejavnosti. Razglasitev je le eden izmed postopkov za ohranitev. Varstvene cilje lahko tudi dobro uresničujemo v procesu planiranja. V tem primeru opravljamo vlogo povezovalca (»prevajalca«) med osnovnimi strokami (geomorfologija, biologija ipd.) in planiranjem. Strokovne izsledke, ki so planerjem nerazumljivi, s strokovno analitičnim delom priredimo tako, da postanejo razumljivi in uporabni. Primer: planerji si lahko kaj malo pomagajo s florističnimi in favništičnimi popisi. Njih zanimajo lokacija objekta oziroma območja, namembnost ter omejitve in prepovedi.

V podrobnostih so metode dela na področju varstva narave mnogokrat dokaj drugačne od metod v varstvu kulturne dediščine. Verjetno so največje razlike pri obravnavanju večjih območij in varovanju rastlinskih in živalskih vrst, saj so v teh primerih merila za ocenjevanje vrednot popolnoma različna. Prav tako pa obstajajo stične točke, ko je objekt ali območje hkrati predmet obravnave naravne in kulturne dediščine. Tedaj se ugotovljene vrednote seštevajo v novo kvaliteto. Naštejmo le nekaj najbolj izrazitih stičnih točk: arheologija in jame, vaška in hišna drevesa, oblikovana narava (parki, drevoredi ipd.) in kulturna krajina.

Največ problemov in skupnega dela nas čaka pri varstvu kulturne krajine, kjer ima varstvo naravne dediščine zaradi močnega človekovega vpliva sicer podrejeno vlogo, vendar ga moramo zaradi ekološkega vidika nujno upoštevati. Le tako lahko predvidimo rezultate nenehnega vzajemnega vpliva naravnih procesov in človekovega delovanja. Sprememba funkcije v krajini nujno povzroči tudi drugačno naravno podobo. Za primer si oglejmo Veliko planino — tipičen kulturnokrajinski prostor z veliko etnološko in zgodovinsko vrednostjo. Zaradi planšarstva so bili značilni obsežni travniki pod naravno gozdno mejo. Odprte in razgledne pašniške površine na planoti Velike planine tvorijo skupaj s stanovi kulturnokrajinski prostor velike vrednosti.

Z izginjanjem planšarstva in s spremembo namembnosti v turistično-rekreativno, se je sicer (in k sreči!) ohranilo stavbno izročilo, pašniki pa so se začeli zaraščati, tako da se na Veliki planini po tej plati spreminja značilna krajinska podoba, torej se zmanjšuje njena krajinska vrednost.

Na koncu lahko ugotovimo, da je skupno delo pri varstvu naravne in kulturne dediščine smiselno, potrebno in nujno, seveda upošteva je specifičnosti dela vsake zvrsti dediščine.

STIČIŠČA VARSTVA ARHEOLOŠKE IN NARAVNE DEDIŠČINE

Iva Mikl-Curk

THE MEETING — POINTS OF
CONSERVATION OF
ARCHAEOLOGICAL AND
NATURAL PATRIMONY

POVZETEK

Spoznavanje naravne in arheološke dediščine obsega skoro identične metode raziskovanja. Naravna in arheološka dediščina sta snovno in oblikovno mnogokrat zelo tesno povezani. Identičnih je tudi več varstvenih posegov, npr. skupen je pojem rezervata. Nepremična arheološka dediščina je v celoti dokument oblikovanja in preoblikovanja kulturne krajine.

The gaining of knowledge about natural and archaeological research methods. Natural and archaeological patrimony are very often closely connected, materially as well as formally. Many of the conservation encroachments are identical; the idea of a reservation is, e.g. mutual. The immovable archaeological patrimony is as a whole a document of shaping and re-shaping of cultured landscape.

Spoznavanje naravne in arheološke dediščine¹ obsega podobne, še več, identične metode raziskovanja, saj se je sodobna arheologija, predvsem pa prazgodovinska, razvila direktno iz naravoslovnih ved.² Narava in arheološka dediščina sta snovno in oblikovno mnogokrat zelo tesno povezani,³ marsikatero območje je hkrati naravna in arheološka dediščina (pomislimo le na množico kraških jam). Identičnih je tudi več varstvenih posegov; arheologi konservatorji in delavci v varstvu narave v določenih razmerah zelo cenimo pojem rezervata.⁴ Rezervat v bistvu izključuje človekove posege v prostor, s tem pa tudi preprečuje specifične procese razpadanja. Seve rezervat razpada ne izključiti le ritem naravnih procesov razpada je (navadno) v njem lažje pregleden, predvsem pa tedaj snov iz dediščine, bistveni vir za arheološko vedo in bistvena vrednost arheološke dediščine, navadno ostane na svojem prvotnem mestu.

Pojem rezervata in še bolj dejstvo, da so spomeniške lastnosti dediščine povezane z neko naravno tvorbo ali prostorom (preprosteje, da je dediščina zemljišče, kot je običajno pri nas nepremična arheološka dediščina) daje glavni poudarek arheološkemu konservatorskemu delu v opravilih okrog družbenega planiranja. Moj prikaz se lahko najbolj opira na izkušnje pri delu na prostoru vse republike, medtem ko se dela, ki se nanašajo na občinska ali manjša območja, metodološko ne razlikujejo od prvih.⁵ Pri regionalnem planiranju v Sloveniji je v preteklosti najbrž prav zaradi zakonitosti, ki so skupne varstvu naravne in arheološke dediščine, najdalj seglo prikazovanje naravne in arheološke dediščine.⁶ V osnovah za dolgoročne planske dokumente so nekatere iz

starih osnov izhajajoče obdelave tudi danes še prav tako aktualne. Zdaj besedo o tem, da se s tem navidez oddaljujemo od naslova, saj imajo naša srečanja predvsem praktičen namen in zato gotovo sodi zraven tudi prikaz kriterijev za določeno aktualno nalogo.

Prostor je gotovo sestavni del tega, čemur pravimo okolje, v okolje pa sodi malone vsa naravna in kulturna dediščina,⁷ še posebej tista v kulturni krajini (v zakonu imenovana značilnosti pokrajine). (Kot fenomen iz družbenih dejavnosti in družbenih ved.) Kulturna krajina je kot vsa kulturna dediščina v bistvu močno odvisna od razsežnosti »čas«. Tudi nepremična arheološka dediščina je v celoti (seveda ne samo ta) dokument oblikovanja in preoblikovanja kulturne krajine v času. O tem, kakšen je bil prostor Slovenije v starih zgodovinskih dobah, danes nekaj zanesljivo vemo,⁸ nekaj še raziskujemo,⁹ marsikaj pa moremo domnevati glede na logiko razvoja stvari. Arheološko konservatorsko delo¹⁰ je takšno, da mora imeti vsak arheolog konservator pri svojem rednem delu vsak dan pred očmi kar najbolj verjetno rekonstrukcijo faz razvoja kulturne krajine na območju, ki ga obravnava, sicer svojemu delu ni kos. To posebno poudarjam, saj se tu konservatorsko delo precej razlikuje od dela v raziskovalni in tudi muzejski organizaciji. Včasih je to zahtevno, a tako je — tudi zdravnik mora danes predpisati zdravilo, čeprav se zaveda, da bo razvoj znanosti v nekaj letih to zdravilo precej izpopolnil. Tako poudarjam kot pomembno sestavino arheološkega konservatorskega dela pozornost do pričevanj o oblikovanju in obvladovanju prostora v preteklosti, sprememb v kultiviranju tega prostora, dokumentov o črpanju in poškodovanju naravnih virov,¹¹ poselitvenih, posestnih in drugih struktur preteklosti, »ekološke arheologije«, skratka, stratigrafije kulturne krajine. Naša strokovna skrb se nanaša na sledove kar štirih tisočletij, od prvih človekovih spreminjanj naravnega okolja pa tja globoko v srednji vek; to je bil čas, ki je pustil svoje sledove tudi na obrazu vedno znova pomlajenega zemeljskega površja. Informacijo o vseh naštetih pojavih moramo dobiti v strokovnih osnovah vsakega planskega dokumenta, seve primerno oblikovano (včasih bo zadoščalo nekaj besed, včasih pa bo potrebna primerna karta ali skica), gotovo pa brez nje ne sme biti nobenega dokumenta, ki obravnava nekoliko obsežnejši prostor.

Oblikovanje strokovnih osnov za planski dokument pa je za vse prikaze naravne in kulturne dediščine enako. Delavci na raznih področjih smo si z izkušnjami že do sedaj mnogo pomagali med seboj; tako naj bo tudi v prihodnje.

OPOMBE

1. Izraz naravna in arheološka dediščina tu v pomenu in na način, kot ga uporablja Zakon o naravni in kulturni dediščini (Ur. l. SRS 1/81). Besedo arheologija uporabljamo na pri nas običajen način: to ni zgolj raziskovalna metoda, je tudi zgodovina in še posebej kulturna zgodovina starih dob — tistih, ki so zapustile svoje pričevanje predvsem v materialnih in le redko v pisanih virih. — 2. Izrazita je povezava z geologijo in antropologijo, pa tudi z vrsto drugih ved. Najstarejše znanstvene analize arheološke dediščine iz slovenskega prostora so vezane na delo in objave Antropološkega društva na Dunaju. Za arheološko vedo so pa tudi zdaj vse bolj nepogrešljive sodobne naravoslovne vede, kemične in fizikalne analize itd. Prim. objave v reviji Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji III—VI, Ljubljana 1974—1979. — 3. Vestnik Zavoda SR Slovenije za spomeniško varstvo 3, Ljubljana 1979, 83. — 4. I. Mikl Curk, Varstvo spomenikov 23, 1981, 83 ss str. zlasti

85. — 5. Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine in regionalni Zavodi za spomeniško varstvo pripravljajo strokovne osnove za ustrezne republiške oziroma občinske dokumente. — 6. Delo za Regionalni atlas SR Slovenije v letih 1968—70. — 7. I. Curk-S. Peterlin, Naše okolje II/2, 1977, 69 ss. — 8. Najbolj zgoščen pregled P. Petru, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, 17—93, ki navaja tudi vso najpomembnejšo literaturo. — 9. Izdeluje se raziskovalni projekt Geneza kulturne krajine pri Filozofski fakulteti Univerze Edvarda Kardelja, Ljubljana. — 10. Način dela arheološkega konservatorja za prostorsko planiranje lepo prikazuje M. Slabe, Loški razgledi 27, 1980, 11 ss; zlasti 12. — 11. V starih dobah so izkoriščali in tudi izčrpali npr. v naših krajih mnogo rudišč: A. Müllner, Geschichte d. Eisens in Krain..., Ljubljana 1909; W. Schmid, Jahrb. f. Altertumskunde 4, 1911; Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975; J. Sašel, Aquileia Nostra, XLV-XLVI, 1975, 148 ss. Hkrati je človek v zgodovini s svojo tehnologijo verjetno že tu in tam povzročil bolj ali manj neposredno večjo ali manjšo ekološko katastrofo — stari časi prav gotovo niso bili vedno zlati časi! Raziskovalci se npr. še vedno ubadajo z uganko, zakaj so opustela in izginila bogata naselja v Podravju v najstarejši železni dobi, in to tako rekoč sredi živega razcveta — S. Pahič, Arheološka najdišča Slovenije, str. 51. Ko so rejene črede postale merilo bogastva železnodobnih veljakov, so rejci na stežaj odprli vrata možnostim okužbe teh velikih čred in tedaj je živinska kuga lahko spodrezala življenjsko pomembne korenine civilizacije v širših pokrajinah — A. J. Sašel, Situla 20/21, 421 ss.

SKLEPI POSVETA O STIČIŠČIH VARSTVA NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE

Zborovanje ugotavlja, da sta naravna in kulturna dediščina, zlasti pa kulturna krajina na Slovenskem zelo ogroženi, zato je treba izboljšati pripravljenost strokovne službe in njeno učinkovitost. V ta namen predlagamo:

1. Brez odlašanja je treba vzpostaviti z novim zakonom predvideno službo za varstvo naravne dediščine, ki je bila doslej uveljavljena le v nekaterih strokovnih organizacijah. Brez minimalne organiziranosti ni mogoče izpeljati z zakonom določenih nalog.

2. Podpiramo predlog, naj strokovna služba pripravi enotno gradivo za proglasanje spomenikov.

3. Stanje na terenu in v varstveni službi terja, naj Svet Skupnosti zavodov nemudoma oblikuje center za raziskovanje dediščine, za metodološko usklajevanje dejavnosti in za izobraževanje konservatorskih delavcev v sodelovanju z zainteresiranimi organizacijami (fakultete, kulturne skupnosti itd.).

4. Predlagamo, naj se pripravi gradivo za ustrezno upoštevanje varstvene problematike na vseh stopnjah izobraževanja.

Marijan Slabe

POSVET O ROBOVEM VODNJAKU

ATMOSFERSKE RAZMERE IN OBSTOJNOST JAVNIH SPOMENIKOV

Momo Vuković

ATMOSPHERIC CONDITIONS AND THE SUBSISTENCE OF PUBLIC MONUMENTS

POVZETEK

Kratka utemeljitev zaščite površine s silikonskim premazom.

A short argumentation in favour of the protection of the surface by means of the silicon ointment.

Vsi javni spomeniki, najsi so iz kamna (sem štejemo marmor, granit in peščeneec), bronca, terakote ali umetne mase, doživljajo spremembe zaradi atmosferskih vplivov. Najbolj občutljivi zanje pa so spomeniki iz marmorja, peščenca in terakote. Na obstojnost javnega spomenika voda namreč močno vpliva, ne le kapilarna, tudi atmosferska. Voda ob zmrzali namreč poveča svojo prostornino in razširi mikroskopske razpoke v kamniti plastiki ter načenja površino. Zaradi večkratnih ponavljanj takega procesa v naravi se prične površina kamnite plastike luščiti in odpadati.

Druga škodljiva oblika vode je tako imenovana kapilarna vlaga. Zaradi slabe izolacije javnega spomenika lahko talna vlaga prehaja v kamniti spomenik in zaradi spremembe temperature in vlage potuje po kamnu na površino. Med potjo topi topne soli, ki so v kamnu, in jih odlaga na površini (takrat govorimo o zasiganih delih površine) ali pa jih nakopiči pod površino plastike in s tem poveča njeno prostornino. Zaradi tega nastajajo razpoke in ploskovito odpada površina kamnite plastike.

Naslednja je kemična korozija javnih spomenikov. Zaradi navzočnosti raznih kislin, ogljikovega dioksida in vode v zraku nastaja iz kalcijevega karbonata, ki je povečini vezivo naših kamenin, kalcijev hidrogenkarbonat, ki je v vodi dobro topen. Ta karbonat pa atmosferska voda izpira ali pa se upraši in odpade. S ponavljanjem take kemične reakcije se površina plastike tanjša in nastanejo deformacije, ki so zdaj značilne za Robbov vodnjak.

Naslednja oblika propadanja je posledica segrevanja materiala, v našem primeru kamnitega spomenika. Kamen se zaradi sončne toplote razširi in se ne vrne v prvotno obliko. Tega ne smemo razumeti, kot da se bo spomenik povečal, pač pa nastanejo razpoke in spomenik propada.

Ultravijolična svetloba v povezavi z gretjem prav tako škodljivo deluje.

Vsi naštetni načini propadanja pa ne nastopajo ločeno, ampak so povezani med seboj. Spričo tega ne zadostuje samo zaščita prek zime s prepustno leseno oblogo, ampak je potrebno več zaščitnih sredstev. Med njimi bi posebej omenil površinsko silikonsko zaščito, ki preprečuje dostop vode do površine spomenika

Sl. 45 Detajl z baročnega Robbovega vodnjaka na Mestnem trgu v Ljubljani (foto N. Gattin, Zagreb)

Fig. 45 A detail from the Baroque Robba fountain at the Town Square (Mestni trg) in Ljubljana — photo N. Gattin, Zagreb

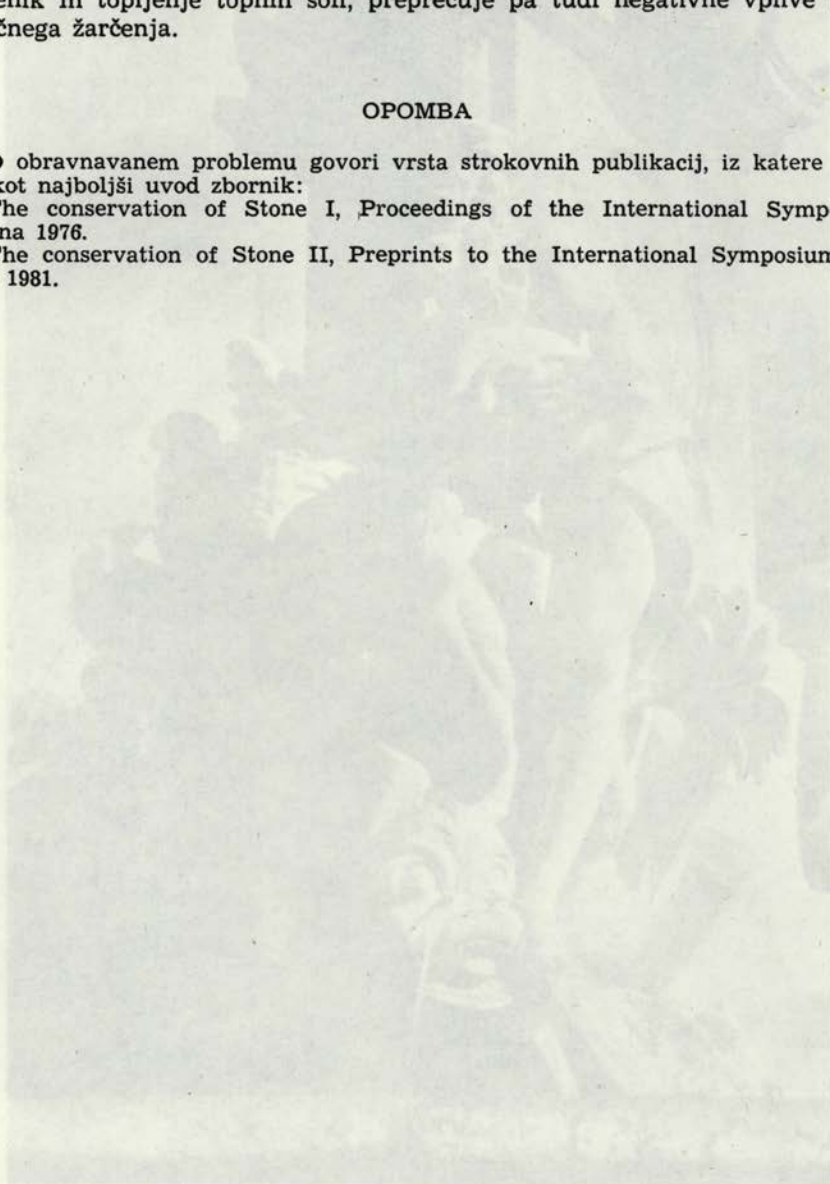
in s tem kemično reakcijo, torej prekomerno prekinjanje atmosferske vlage v spomenik in topljenje topnih soli, preprečuje pa tudi negativne vplive ultravijoličnega žarčenja.

OPOMBA

O obravnavanem problemu govori vrsta strokovnih publikacij, iz katere navajam kot najboljši uvod zbornik:

The conservation of Stone I, Proceedings of the International Symposium, Bologna 1976.

The conservation of Stone II, Preprints to the International Symposium, Bologna 1981.

SI 22 Dovolj x baročnega Hobbevskega vodnjaka na stolpni steni v Ljubljani (1947)
St. Gelin, Zagreb
Fig. 22 A detail from the Baroque Hobbe's Fountain at the Town House (1947)
Fig. 22 in Ljubljana - photo St. Gelin, Zagreb

RAZPRAVA O LOKACIJI IZVIRNIKA ROBOVEGA VODNJAKA

Božo Podlogar

A TREATISE ABOUT THE LOCATION OF THE ORIGINAL ROBBA FOUNTAIN

POVZETEK

Po naši sodbi sodi izvirnik v muzejski prostor. Dva vodnjaka v javnem prostoru bi namreč pomenila razvrednotenje kopije oz. izvirnika. Muzejska varianta bi pomenila seveda postavitev v objekt, ki tematsko najbolj ustreza predstavitvi skulpture.

Our judgement is that the original should be placed in a museum. Two fountains placed on a public spot would cause the devalorization of the copy or the original respectively. The museum version would undoubtedly represent the arrangement into a building that is the most suitable for the presentation of the sculpture.

Investicijski zavod za izgradnjo Trga revolucije je ob proučevanju lokacij za postavitev izvirnika Robbovega vodnjaka izoblikoval dve glavni mnenji kam in kako ga locirati:

- v javni prostor, kjer naj bi vodnjak dopolnjeval utrip vsakdanjega življenja;
- ali v muzejski prostor, kjer naj se varuje kot pomembna muzealija.

1. Za postavitev v javni prostor so bile proučene variante:

- v Kulturni dom Ivana Cankarja,
- v zastekleno dvorano nove železniške postaje,
- na Gospodarsko razstavišče,
- na Plečnikov trg pod stekleno streho,
- v javno pasažo oziroma zastekleno ulico.

2. Za postavitev v muzejski prostor pa so bile proučene variante:

- v zastekleno dvorišče Narodnega muzeja;
- v preurejene telovadne prostore Narodne galerije;
- v obnovljeno konjušnico Kolizeja, kjer naj bi uredili slovensko gipso-

teko;

- v zastekleno dvorišče Razstavišča Arkade.

Po vseh razpravah o teh variantah zastopamo stališče,* da izvirnik sodi v muzejski prostor, kajti vodnjak postane z odstranitvijo pomembna muzealija prve vrednostne kategorije, ki jo je treba varovati in zaščititi pred nadaljnjim propadanjem.

Dva vodnjaka v javnem prostoru bi pa pomenila razvrednotenje kopije oziroma izvirnika, kajti vodnjak bi bil s tem osiromašen — skulpturi bi si

namreč konkurirali med seboj. Muzejska varianta pa ne pomeni dobesedno postavitve v muzej, temveč v objekt, ki tematsko najbolj ustreza predstavitvi skulpture.

Tako pripravlja Narodna galerija obnovitev zbirke slikarskih del ter baročnih in gotških plastik. Vodnjak, postavljen v ta objekt, bi dopolnjeval oziroma bogatil zbirko baročnih kiparskih del. Galerija bo vsekakor razstavne prostore preuredila šele po prenovi celotne zgradbe in po izselitvi telovadnega društva Partizan. Zato je predlagana varianta, da bi bili razstavni dvorani prenovljene galerije (tj. dvorana plastik in dvorana slikarskih del) vertikalno povezani, dolgoročnejša.

Zelo sprejemljiva pa je varianta, da bi Narodni galeriji prizidali steklen paviljon, prav za Robbov vodnjak, ki bi neposredno sodeloval z obstoječimi oziroma s predvidenimi novimi razstavnimi površinami.

Narodni muzej je tematsko sprejemljiv, ker predvideva ureditev razstave zgodovine slovenskega naroda. Projekti za obnovljeno stavbno razstavo so bili izdelani že leta 1979 in je bilo že takrat predlagano zastekleno dvorišče — lapidarij kot glavna vhodna avla, dopolnjena z zelenjem oziroma fontano.

Varianta za postavitve v Kolizej se je pojavila v zadnjem času, ko se ugotavlja, da tudi ta objekt kliče po celostni prenovi. Programsko naj bi objekt dopolnili s kulturno, restavratorsko dejavnostjo tako, da bi vodnjak poleg že omenjene slovenske gipsoteke sodil tudi sem.

Varianta, da bi vodnjak postavili na dvorišče razstavišča Arkade, se je porodila ob razstavi z utemeljitvijo, da bi baročni ambient najbolj sprejel baročno mojstrovino. Varianta je izdelana, vendar tematsko vprašljiva, kajti v tem primeru bi moral Narodni muzej pripraviti za razstavišče Arkade novo programsko shemo.

Torej, če ob koncu realno pregledamo možnosti, ki jih Ljubljana trenutno ima, ugotovimo, da jih je v tem trenutku malo. Realno bi lahko zagotovili prostor za namestitev izvrnika v tehle objektih:

V Kulturnem domu Ivan Cankar, a le, če se odločimo za manj smotrno predstavitev v javnem prostoru. V tem primeru bi bilo treba zagotoviti oziroma povišati stekleni svetlobnik in ojačati talno ploščo.

Možna je tudi takojšnja postavitve na Gospodarskem razstavišču, seveda z dopolnjeno programsko shemo.

Narodna galerija lahko v tem obdobju zagotovi steklen prizidek, če seveda izhajamo iz predpostavke, da mora biti vodnjak prezentiran v celoti, in ne po delih. (Vodnjak seveda mora biti prenešen v celoti, kajti edino tako ta kiparsko-arhitekturna mojstrovina lahko zaživi kot celostna kompozicija. Predstavitev posameznih figur bi pomenila tudi v muzejski prezentaciji osiromašenje kompozicijskih zakonitosti.)

Narodni muzej lahko uredi le del dvorišča, stekleno streho, talno ploščo vodnjaka in zaklonišče.

OPOMBA

Enako stališče je zavzela tudi širša strokovna javnost na posvetu, ki ga je poleg Slovenskega konservatorskega društva in Zavoda SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine — Restavratorskega centra organiziralo tudi Društvo muzealcev Slovenije (19. in 20. maja 1982).

Razno

LASTNOSTI POSAMEZNIH SESTAVIN SISTEMA TKANI TEMELJNIK —
PODLOGA

Franc Curk

PROPERTIES OF PARTICULAR
COMPONENT PART OF THE
SYSTEM OF WOVEN
FUNDAMENTPIGMENTED FILM

POVZETEK

V članku, ki je povzetek tretjega dela avtorjeve doktorske disertacije z naslovom »Interakcije v sistemu prigrnjenih namaz-tkani temeljnik iz sintetičnih vlaken in njihov vpliv na obstojnost slike«, so opisani vrsta, namen in postopki opravljenih meritev ter opazovanj, potrebnih za določitev interakcij.

In the article, which is a summary of the thirteenth part of doctoral dissertation under the title »Interactions in the system of pigmented film-woven fundament made of synthetic fibres and their influence on durability of picture«, the author describes sort, aim and methods of measurings and observations necessary for definition of interactions.

Članek je povzetek tretjega dela avtorjeve doktorske disertacije z naslovom »Interakcije v sistemu prigrnjenih namaz — tkani temeljnik iz sintetičnih vlaken in njihov vpliv na obstojnost slike«.

Sistem tkani temeljnik — podloga je komplicirana zgradba, v kateri nastajajo številne interakcije. O njih lahko sklepamo na podlagi sprememb velikosti posameznih parametrov pred vstopom v sistem in po njem. Takšne primerjave so mogoče le, če poznamo lastnosti posameznih sestavin pred vstopom v sistem in vrednosti parametrov med nastajanjem sistema oziroma v gotovem sistemu. V ta namen so bile najprej obravnavane lastnosti posameznih sestavin sistema tkani temeljnik — podloga.

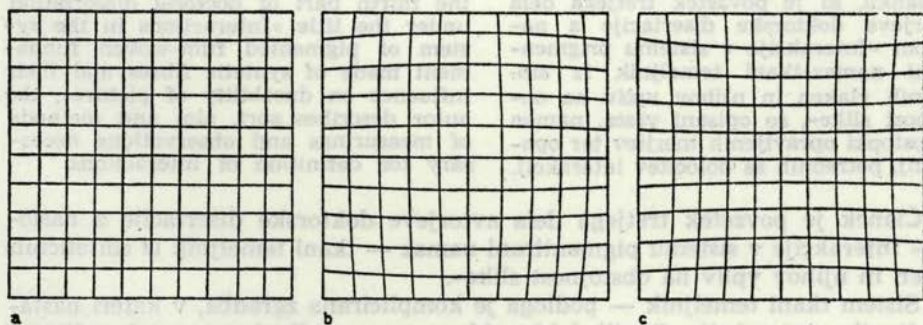
Tkanina, izbrana za tkani temeljnik slike, mora imeti zadostno mehansko trdnost, da prenese vse mehanske obremenitve, ki nastajajo pri napenjanju, podlaganju in slikanju, kakor tudi tiste, ki so posledica manipulacije in transporta. Obenem morajo biti tkanine do neke mere dovolj prožne, da lahko slede pri tem nastalim vibracijam in dimenzijskim spremembah namazov podloge in barvnih namazov zaradi sprememb okoliških razmer. Tkanine naj bi se čim manj odzivale na spremembo vlage in temperature. Poleg tega mora imeti tkanina tudi zadostno vpojnost in kosmatost, kar omogoča boljšo povezavo in sidranje podloge v temeljnik.

Osnovni problemi pri opazovanjih in meritvah parametrov izbranih sintetičnih tkanin so sočasnost delovanja številnih komponent, nehomogenost vzorca in neprikladnost obstoječih standardnih aparatov za meritve parametrov na napetih tkanih nosilcih, kot na primer pri napravi za štetje zasukov (prekratek merjenec), ali pa sploh ni primerne merilne priprave, ki bi delovala pri sto odstotni vlažnosti.

Posebej v te namene je bilo treba skonstruirati:

- napravo za štetje zavojev niti zgodovinskih platen (slika 47),
- pripomoček za izvedbo meritev vpojnosti po kromatografski metodi,
- poseben okvir za napenjanje platna,
- objektno mizico za mikroskop,
- napravo za merjenje sprememb debeline merjenecv,
- napravo za preizkus odpornosti osnove na upogib.

Meritve na napetem temeljniku so bile opravljene na posebnem okviru za napenjanje, ki omogoča enakomerno napenjanje tkanega temeljnika po sistemu a (sl. 46), za razliko od G. A. Headlya,¹ ki je meril napetosti neenakomerno napetega platna po sistemu b z močnimi lokalnimi deformacijami ob redko nabitih žeblih. Napenjanje na posebnem okviru je omogočilo odpravo lokalnih napetosti, ki nastajajo ob žeblih na klasičnih slikarskih podokvirih, oziroma con večjih ali manjših napetosti, ki nastajajo pri napenjanju s pripravami za napenjanje sitotiskarskih mrež (sistem b) in pri ročnem napenjanju (sistem c).

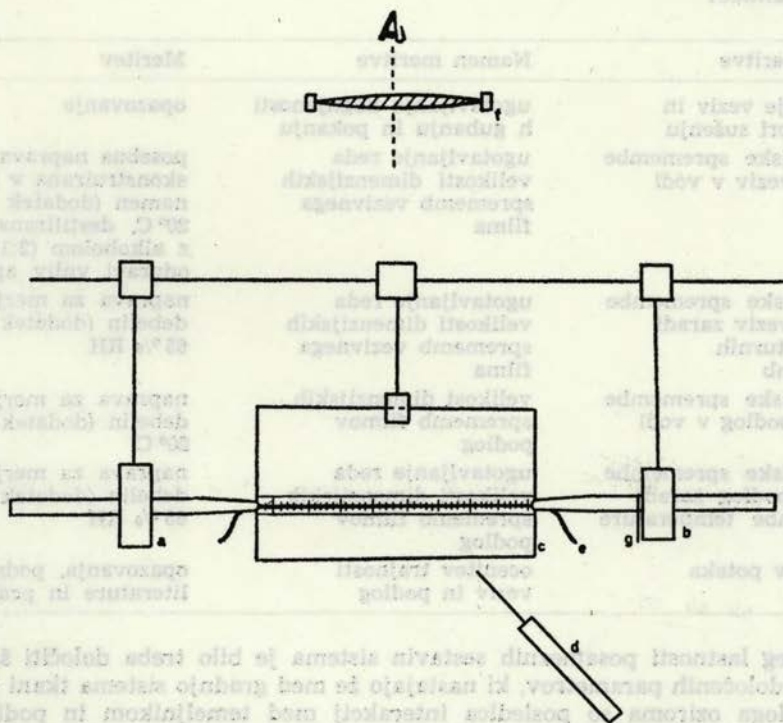
Sl. 46 Trije možni načini napenjanja slikarskega platna

Fig. 46 Three possible ways of the tautening of the painting canvas.

Vrsta, namen in postopek opravljenih meritev in opazovanj so razvidni iz razpredelnice:

Vrsta meritve	Namen meritve	Meritev
obnašanje tkanine pri pomakanju v vodo	določitev vodoodbojnih apretur	omakanje merjenca z vodo za določen čas (20° C, destilirana voda)
vpojnost tkanine	določitev vpojnosti tkanine	kromatografski princip (z raztopino metil-enmodrega v metilnem alkoholu v normalnih pogojih — dodatek F)
natezna trdnost	določitev mehanskih lastnosti	Franckov elektronski dinamometer v normalnih pogojih
zatržna trdnost	določitev mehanskih lastnosti	Franckov elektronski dinamometer v normalnih razmerah
razporeditev napetosti na formatu	določitev kritičnih mest na formatu	tenzometer, okvir za napenjanje (dodatek F) v normalnih pogojih

Vrsta meritve	Namen meritve	Meritev
umerjanje zaradi temperaturnih sprememb	določitev smotra predhodne toplotne stabilizacije	tenzometer, 65% relativne vlažnosti, 60° C oz. 20° C
dimenzijske spremembe proste tkanine s spremembo vlage	ugotovitev stabilnosti tkanine glede na vlago	Mikroskop z merilno mrežico (enota je $14,6 \times 10^{-6}$ m) in objektna mizica (dodatek F)
dimenzijske spremembe proste tkanine s spremembo temperature	ugotovitev stabilnosti tkanine glede na temperaturo	mikroskop z merilno mrežico (enota je $14,6 \times 10^{-6}$ m) in objektna mizica (dodatek F)
dimenzijske spremembe debeline tkanine na vlagi in temperaturi	ugotovitev stabilnosti tkanine glede na vlago in temperaturo	naprava za merjenje sprememb debeline (dodatek F)
preučitev poteka staranja tkanin	ocenitev trajnosti temeljnika	opazovanja, podatki iz literature in prakse

Sl. 47 Naprava za štetje zavojev niti: a negibljiva prižema, b gibljiva prižema, c mizica z merilom, d igla za razvijanje niti, e merjenec, f lupa, g kazalec obratov

Fig. 47 A device used for the counting of the thread bends (parcels): a) the immobile holder, b) the mobile holder, c) the small measure table, d) the thread unfolding needle, e) the measured material, f) the magnifying-glass, g) the revolution index

Dalje je bilo treba analizirati tudi lastnosti podsistema podloge, katerega naloge v celotnem sistemu tkani temeljnik-podloga so številne:

- utrditev temeljnika,
- izolacija temeljnika pred vplivom veziv barvnih namazov,
- regulacija razlik dimenzijskih sprememb zaradi različnih linearnih razteznostnih koeficientov med temeljnikom in barvnimi namazi,
- regulacija dimenzijskih sprememb zaradi nabrekanja v prisotnosti vlage med temeljnikom in barvnimi namazi,
- regulacija potrebne vpojnosti za posamezne slikarske tehnike,
- doseganje zelenega vizualnega učinka (tekstura).

Glede na to, da je tkani nosilec prožen, mora biti tudi podloga dovolj prožna, da ne poka pri manipulaciji in transportu kakor tudi med slikanjem, ko se platno podaja pod pritiskom slikarskega orodja.

Podobno kot pri tkanih temeljnikih je bilo treba uporabljati tudi pri merjenju izbranih parametrov na prostih filmih podlog in veziv nestandardno opremo, skonstruirano posebej za ta namen (glej dodatek).

Vrste, namen in postopki opravljenih meritev in opazovanj so razvidni iz razpredelnice:

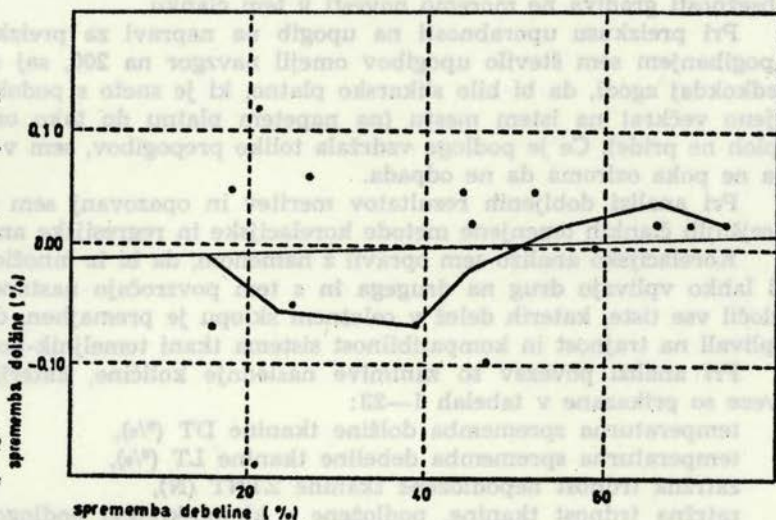
Vrsta meritve	Namen meritve	Meritev
obnašanje veziv in podlog pri sušenju dimenzijske spremembe filmov veziv v vodi	ugotavljanje nagnjenosti h gubanju in pokanju ugotavljanje reda velikosti dimenzijskih sprememb vezivnega filma	opazovanje posebna naprava, skonstruirana v ta namen (dodatek F), 20° C, destilirana voda z alkoholom (2:1), da se odpravi vpliv apreture
dimenzijske spremembe filmov veziv zaradi temperaturnih sprememb	ugotavljanje reda velikosti dimenzijskih sprememb vezivnega filma	naprava za merjenje debelin (dodatek F), 65 % RH
dimenzijske spremembe filmov podlog v vodi	velikost dimenzijskih sprememb filmov podlog	naprava za merjenje debelin (dodatek F), 20° C
dimenzijske spremembe filmov podlog zaradi spremembe temperature	ugotavljanje reda velikosti dimenzijskih sprememb filmov podlog	naprava za merjenje debelin (dodatek F), 65 % RH
preučitev poteka staranja	ocenitev trajnosti veziv in podlog	opazovanja, podatki iz literature in prakse

Poleg lastnosti posameznih sestavin sistema je bilo treba določiti še spremembe določenih parametrov, ki nastajajo že med gradnjo sistema tkani temeljnik-podloga oziroma so posledica interakcij med temeljnikom in podlogo že gotove osnove.

Meritve na napetem podloženem temeljniku so bile opravljene na klasičnem slikarskem podokvirju, za razliko od posebnega okvira, uporabljenega pri meritvah lastnosti tkanega nosilca. S tem sem se približal dejanskemu stanju (sistem napanjanja c).

Sl. 48 Diagram 1:
Regressijska
krivulja od-
visnosti tem-
peraturnih
sprememb
debeline in
dolžine poli-
estrskih tkanin v smeri
osnov

Fig. 48 Diagram
1: The regres-
sion curve of the
(inter) de-
pendence of
temperature
changes in the
thickness and
length of polyester
fabrics in the
direction of
the warps

Vrsta in namen opravljenih meritev sta prikazani v razpredelnici:

Vrsta meritve	Namen meritve	Meritev
zatrzna trdnost nepodložene tkanine	možnost primerjav, da bi ugotovili interakcije	Franckov elektronski dinamometer v normalnih pogojih
zatrzna trdnost tkanine, podložene s klejno-kredno podlogo	možnost primerjav, da bi ugotovili interakcije	Franckov elektronski dinamometer v normalnih pogojih
zatrzna trdnost tkanine, podložene s sintetično podlogo na osnovi primala AC 61	možnost primerjav, da bi ugotovili interakcije	Franckov elektronski dinamometer v normalnih pogojih
odpornost na upogib in mečkanje tkanine, podložene s klejno-kredno podlogo	možnost primerjav, da bi ugotovili interakcije	upogibna naprava (dodatek F) v normalnih pogojih
odpornost na upogib in mečkanje tkanine, podložene s sintetično podlogo	možnost primerjav, da bi ugotovili interakcije	upogibna naprava (dodatek F) v normalnih pogojih
sprememba napetosti pri podlaganju s klejno-kredno podlogo	možnost primerjav, da bi ugotovili interakcije	tenzometer, slikarski podokvir
sprememba napetosti pri podlaganju s sintetično podlogo	možnost primerjav, da bi ugotovili interakcije	tenzometer, slikarski podokvir
opazovanje vizualnih interakcij pri uporabi različnih podlog	možnost primerjav, da bi ugotovili interakcije	opazovanja, fotopostopek pri istih osvetlitvah

Tabela 2. Tabela korelacij med spremembo dolžine in spremembo debeline akrilonitrilnih tkanin v smeri osnov zaradi zvišanja temperature

Sprememba debeline zaradi ΔT (%)	Sprememba dolžine zaradi ΔT (%)			Skupaj
	29	30	33	
-0,34			1	1
-0,02	1			1
0,04		1		1
Skupaj	1	1	1	3

Tabela 3. Tabela korelacij med spremembo dolžine in spremembo debeline poliestrskih tkanin v smeri votkov zaradi zvišanja temperature

Sprememba debeline zaradi ΔT (%)	Sprememba dolžine zaradi ΔT (%)														Skupaj	
	15	16	18	21	26	27	39	44	45	47	52	59	66	70		74
-0,41				1												1
-0,12			1													1
-0,02					1		1									2
0,00										1						1
0,02		1							1		1		1	2	1	7
0,05						1										1
0,07												1				1
0,17		1														1
0,26								1								1
Skupaj	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	16

Tabela 4. Tabela korelacij med spremembo dolžine in spremembo debeline akrilonitrilnih tkanin v smeri votkov zaradi zvišanja temperature

Sprememba debeline zaradi ΔT (%)	Sprememba dolžine zaradi ΔT (%)			Skupaj
	29	30	33	
0,00	1			1
0,02		1		1
0,34			1	1
Skupaj	1	1	1	3

Tabela 7. Tabela Korelacij med natezno in zatržno trdnostjo nepodloženih tkanin v smeri osnov

Natezna trdnost (N)	Zatržna trdnost nepodložene tkanine (N)						Skupaj
	10	53	65	67	100	352	
43	1						1
65				1			1
76		1					1
79					1		1
107			1				1
126		1					1
204						1	1
Skupaj	1	2	1	1	1	1	7

Tabela 8. Tabela korelacij med natezno in zatržno trdnostjo nepodloženih tkanin v smeri votkov

Natezna trdnost (N)	Zatržna trdnost nepodložene tkanine (N)							Skupaj
	13	47	57	70	74	75	337	
28	1							1
67			1					1
76					1			1
93						1		1
115				1				1
165		1						1
382							1	1
Skupaj	1	1	1	1	1	1	1	7

Tabela 9. Tabela korelacij med številom črt, nastalih pri preizkusu vpojnosti, in deklarirano vrsto apreture

Štev. črt kromatograma	Vrsta apreture katilin HCS	perustol AST apretura dd	poval-voscin	poval	Skupaj
1				2	2
4				2	2
5		2	2		4
6		2	2		4
7		2			2
8		1	1		2
9		4	1		5
10	1				1
11	1	2			3
12		1			1
Skupaj	2	14	6	4	26

Tabela 10. Tabela korelacij med vpojnostjo in spremembo napetosti pri podlaganju prvega namaza klejno-kredne podloge v smeri osnov na poliestrskih platnih

Vpojnost Višina vleka (10^{-3} m)	Povprečna napetost platna — faktor S_1/S_0										Skupaj
	0,9	1,1	1,2	1,6	2,4	3,9	4,4	5,0	5,2	8,0	
32					1						1
36		1									1
54						1					1
60	1										1
63								1		1	2
118									1		1
121				1							1
135			1								1
140							1				1
Skupaj	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10

Tabela 11. Tabela korelacij med vpojnostjo in spremembo napetosti pri podlaganju prvega namaza klejno-kredne podloge v smeri vtokov na poliestrskih platnih

Vpojnost Višina vleka (10^{-3} m)	Sprememba povprečne napetosti platna — faktor S_1/S_0										Skupaj
	0,9	1,1	1,2	1,6	2,4	3,9	4,4	5,0	5,2	8,0	
27					1						1
36		1									1
55						1					1
63								1			1
70	1										1
85									1		1
113				1					1		2
130			1								1
170							1				1
Skupaj	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10

Tabela 12. Tabela korelacij med vpojnostjo in spremembo napetosti pri podlaganju četrtega namaza klejno-kredne podloge v smeri osnov na poliestrskih platnih

Vpojnost Višina vleka (10^{-3} m)	Sprememba povprečne napetosti platna — faktor S_4/S_0						Skupaj
	1,5	2,5	3,4	6,6	10,5	12,6	
36	1						1
54						1	1
60			1				1
63					1		1
135		1					1
140				1			1
Skupaj	1	1	1	1	1	1	6

Tabela 13. Tabela korelacij med vpojnostjo in spremembo napetosti pri podlaganju četrtega namaza klejno-kredne podloge v smeri votkov na poliestrskih platnih

Vpojnost Višina vleka (10 ⁻³ m)	Sprememba povprečne napetosti platna — faktor S_4/S_0						Skupaj
	1,5	2,5	3,4	6,6	10,5	12,6	
36	1						1
55						1	1
63					1		1
70			1				1
130		1					1
170				1			1
Skupaj	1	1	1	1	1	1	6

Tabela 14. Tabela korelacij med vpojnostjo in spremembo napetosti pri podlaganju prvega namaza sintetične podloge v smeri osnov na poliestrskih platnih

Vpojnost Višina vleka (10 ⁻³ m)	Sprememba povprečne napetosti platna faktor S_1/S_0								Skupaj
	0,4	0,8	1,0	1,1	1,2	2,0	2,4	2,6	
32				1					1
36			1						1
54				1					1
60	1					1			2
70		1							1
78			1						1
92							1		1
118								1	1
135			1						1
140					1				1
Skupaj	1	1	3	2	1	1	1	1	11

Tabela 15. Tabela korelacij med vpojnostjo in spremembo napetosti pri podlaganju prvega namaza sintetične podloge v smeri votkov na poliestrskih platnih

Vpojnost Višina vleka (10 ⁻³ m)	Sprememba povprečne napetosti platna faktor S_4/S_0								Skupaj
	0,4	0,8	1,0	1,1	1,2	2,0	2,4	2,6	
27				1					1
36			1						1
55				1					1
63						1			1
70	1								1
79		1							1
85			1				1		2
113								1	1
130			1						1
170					1				1
Skupaj	1	1	3	2	1	1	1	1	11

Tabela 16. Tabela korelacij med vpojnostjo in spremembo napetosti pri podlaganju četrtega namaza sintetične podloge v smeri osnov na sintetičnih platnih

Vpojnost Višina vleka (10^{-3} m)	Sprememba povprečne napetosti platna faktor S_4/S_0					Skupaj (m ² ·01)
	0,9	1,1	1,3	1,4	5,5	
36		1				1
54			1			1
60	1					1
63					1	1
135				1		1
Skupaj	1	1	1	1	1	5

Tabela 17. Tabela korelacij med vpojnostjo in spremembo napetosti pri podlaganju četrtega namaza sintetične podloge v smeri votkov na sintetičnih platnih

Vpojnost Višina vleka (10^{-3} m)	Sprememba povprečne napetosti platna faktor S_1/S_0					Skupaj
	0,9	1,1	1,3	1,4	5,5	
36		1				1
55			1			1
63	1					1
70					1	1
130				1		1
Skupaj	1	1	1	1	1	5

Tabela 18. Tabela korelacij med debelino in stisljivostjo niti akrilnih platen

Debelina niti (10^{-3} m)	Stisljivost niti (%)						Skupaj
	30	46	57	58	66	93	
0,22			1				1
0,23	1						1
0,28			1				1
0,37						1	1
0,40	1						1
0,50					1		1
Skupaj	2	1	1		1	1	6

Tabela 19. Tabela korelacij med debelino in stisljivostjo niti poliestrskih platen

Debelina niti (10^{-3} m)	Stisljivost niti (%)							Skupaj
	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-100	
0,09		1						1
0,12				1	1			2
0,13				1				1
0,14		1			1			2
0,15					1	1		2
0,19				1				1
0,21					1			1
0,22							2	2
0,25						1		1
0,27	1							1
0,29							1	1
0,30							1	1
0,34			1		1			2
0,35							1	1
0,36							1	1
0,37		1		1				2
0,39						1		1
0,43					1			1
0,44							1	1
0,50							1	1
0,58				1				1
0,68				1				1
0,69					1			1
0,75					1			1
Skupaj	1	3	1	6	8	5	6	30

Tabela 20. Tabela korelacij med stisljivostjo in vpojnostjo poliestrskih platen

Vpojnost višina vleka (10^{-3} m)	Stisljivost niti (%)							Skupaj
	30—39	40—49	50—59	60—69	70—79	80—89	90—100	
27						1		1
32							1	1
36					2			2
54		1						1
55						1		1
60				1				1
63	1	1						2
70			1		1			2
79				2				2
85		1			1			2
92					1			1
100				1				1
113					1			1
118						1		1
121				1				1
130							1	1
135							1	1
140					1			1
170					1			1
Skupaj	1	3	1	5	8	4	2	24

Tabela 21. Tabela korelacij med stisljivostjo in vpojnostjo akrilonitrilnih platen

Vpojnost višina vleka (10^{-3} m)	Stisljivost niti (%)					Skupaj
	30—39	40—49	50—59	60—69	90—100	
3	1		1			2
51			1			1
52				1		1
85		1				1
91					1	1
Skupaj	1	1	2	1	1	6

Tabela 22. Tabela korelacij med debelino niti in odpornostjo na upogib klasične slikarske podloge na sintetični tkanini

Debelina niti (10^{-3} m)	Odpornost na upogib (število upogibov)							Skupaj
	1	2	3	4	6	10	ne odpada	
0,17							2	2
0,24			1			1		2
0,26			1		1			2
0,31	1	1	1	1				4
0,36	1			1				2
0,45							2	2
0,55				1	1		2	4
0,57							2	2
0,83	1	1						2
1,23							2	2
Skupaj	3	2	3	3	2	1	10	24

Tabela 23. Tabela korelacij med vpojnostjo in odpornostjo na upogib klasične slikarske podloge na sintetični tkanini

Vpojnost višina vleka (10^{-3} m)	Odpornost na upogib (število upogibov)							Skupaj
	1	2	3	4	6	10	ne poka	
27							1	1
32							1	1
36		1				1		2
51							1	1
52			1					1
78						1		1
85			1				2	3
91							1	1
92							1	1
100							1	1
113	1							1
118				1				1
121							1	1
140				1	1			2
Skupaj	1	1	2	2	2	1	9	18

Dobljene rezultate, prikazane v korelacijskih tabelah 1—23, sem preračunal in določil vrednosti koeficientov korelacije za povezave:

	DT_{P_0}	—	LT
	DT_{P_v}	—	LT
	DT_{A_0}	—	LT
	DT_{A_v}	—	LT
	ZTNT	—	ZTPTK
	ZTNT	—	ZTPTP
	NTT_o	—	ZTNT
	NTT_v	—	ZTNT
	ČK	—	A
	V	—	FPTK _{P₀} (faktor S_1/S_0)
	V	—	FPTK _{P_v} (faktor S_1/S_0)
	V	—	FPTK _{P₀} (faktor S_4/S_0)
	V	—	FPTK _{P_v} (faktor S_4/S_0)
	V	—	FPTP _{P₀} (faktor S_1/S_0)
	V	—	FPTP _{P_v} (faktor S_1/S_0)
	V	—	FPTP _{P₀} (faktor S_4/S_0)
	V	—	FPTP _{P_v} (faktor S_4/S_0)
	L_P	—	SN _P
	L_A	—	SN _A
	V	—	SN _P
	V	—	SN _A
	L	—	OUK
	L	—	OUP

Indeksi pomenijo:

- P₀ — poliestrske tkanine v smeri osnov
- P_v — poliestrske tkanine v smeri votkov
- A₀ — poliakrilonitrilne tkanine v smeri osnov
- A_v — poliakrilonitrilne tkanine v smeri votkov
- o — smer osnove
- v — smer votkov

faktor S_1/S_0 — razmerje napetosti prvega premaza podloge in nepodložene tkanine

faktor S_4/S_0 — razmerje napetosti četrtega namaza podloge in nepodložene tkanine

Tabela 24. Koeficienti korelacije za obravnavane povezave, prikazane v korelacijskih tabelah od 1 do 21

Odvisnosti prikazane v tabelah	Koeficient korelacije r
1	0,06
2	—
3	0,29
4	—
5	0,95
6	0,90
7	0,88
8	0,94
9	0,36
10	$1,98 \cdot 10^{-6}$
11	$1,63 \cdot 10^{-5}$
12	$-2,54 \cdot 10^{-5}$
13	$-1,79 \cdot 10^{-5}$
14	$1,05 \cdot 10^{-4}$
15	$5,26 \cdot 10^{-5}$
16	$-2,43 \cdot 10^{-5}$
17	$-7,12 \cdot 10^{-5}$
18	$1,75 \cdot 10^{-3}$
19	$5,9 \cdot 10^{-5}$
20	$7,19 \cdot 10^{-7}$
21	$2,46 \cdot 10^{-5}$

Z regresijsko analizo rezultatov je bilo treba ugotoviti način povezave med količinami DT_{P_0} —LT, DT_{R_v} —LT, ZTNT—ZTPTK, ZTNT—ZTPTP, ČK—A, NTT_0 —ZTNT, NTT_v —ZTNT. V ta namen sem narisal regresijske krivulje in izračunal ustrezne funkcije za odvisnosti:

DT_{P_0}	f (LT)
DT_{R_v}	f (LT)
ZTPTK	f (ZTNT)
ZTPTP	f (ZTNT)
ČK	f (A)
NTT_0	f (ZTNT)
NTT_v	f (ZTNT)

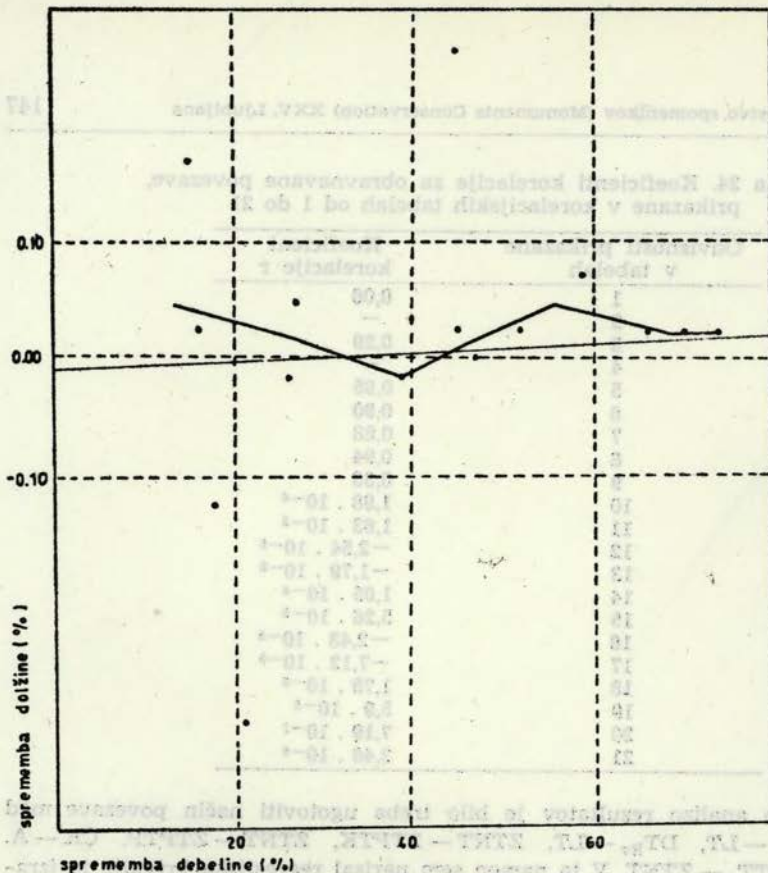
Regresijske krivulje in enačbe izračunanih regresijskih krivulj za odvisnosti posameznih parametrov v iskanih korelacijskih zvezah so prikazane na diagramih 1—7.

Enačbe regresijskih premic za regresijske krivulje iz diagramov:

1	$x' = 43,35 + 13,59 y$	$y' = -0,01 + 2,6 \cdot 10^{-4} x$
2	$x' = -42,61 + 34,78 y$	$y' = -0,06 + 1,5 \cdot 10^{-3} x$
3	$x' = 20,50 + 0,83 y$	$y' = -12,19 + 1,08 x$
4	$x' = 5,78 + 2,27 y$	$y' = 5,73 + 0,36 x$
5	$x' = 5,44 + 0,60 y$	$y' = 4,96 + 0,28 x$
6	$x' = -88,88 + 1,89 y$	$y' = 58,95 + 0,41 x$
7	$x' = -15,45 + 0,85 y$	$y' = 31,13 + 1,04 x$

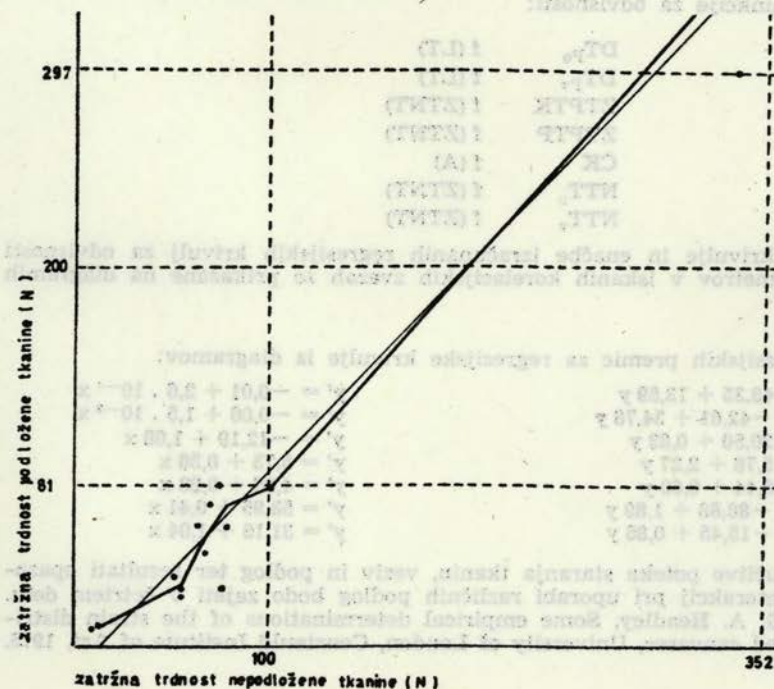
Izsledki proučitve poteka staranja tkanin, veziv in podlog ter rezultati opazovanj vizualnih interakcij pri uporabi različnih podlog bodo zajeti v četrtem delu.

Referenca: G. A. Headley, Some empirical determinations of the strain distribution in stretched canvases, University of London, Courtauld Institute of Art, 1975.

Sl. 49 Diagram 2: Regresijska krivulja odvisnosti temperaturnih sprememb dolžine in estrskih tkanin v smeri votkov

Fig. 49 Diagram 2: The regression curve of the dependence of temperature changes and length of polyester fabrics in the direction of the woofs

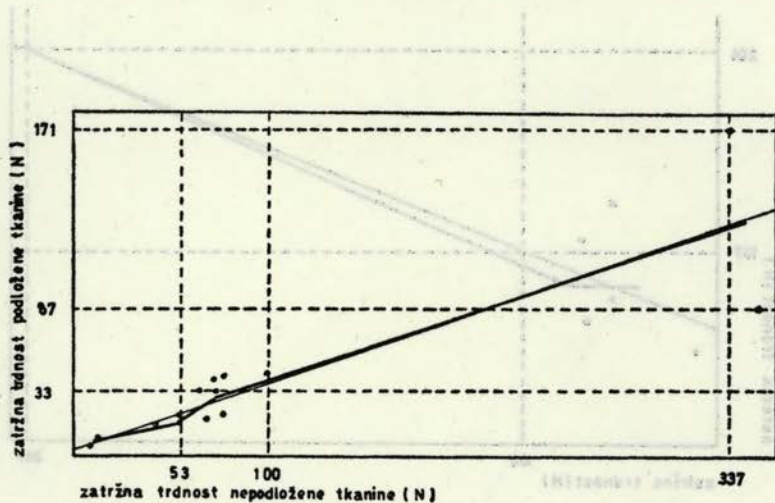

Sl. 50 Diagram 3: Regresijska krivulja odvisnosti zatržnih trdnosti nepodložene tkanine in iste tkanine, podložene s klejno-kredno podlogo

Fig. 50 Diagram 3: The regression curve of the dependence of non-tearing firmness of unlined fabric and the same fabric, lined with size-and-chalk lining

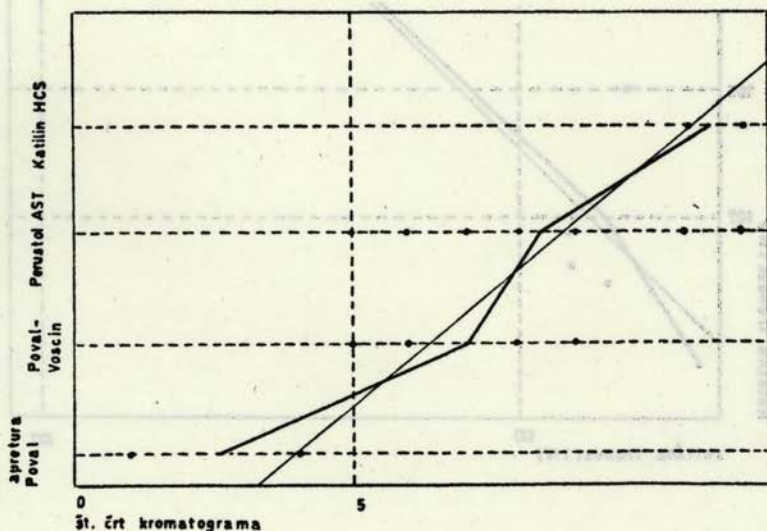
Sl. 51 Diagram 4:
Regressijska
krivulja od-
visnosti za-
tržnih trd-
nosti nepod-
ložene tkani-
ne in iste
tkanine, pod-
ložene s sin-
tetično podla-
go na osnovi
primala AC 61

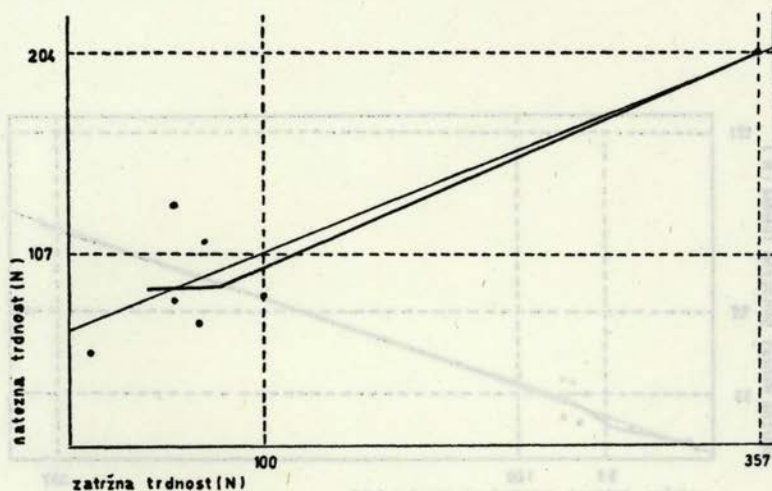
Fig. 51 Diagram
4: The re-
gression
curve of the
dependence
of non-
tearing firm-
ness of unli-
ned fabric
and of the
same fabric,
lined with
synthetic
lining on the
basis of pri-
mal AC61

Sl. 52 Diagram 5:
Regressijska
krivulja od-
visnosti šte-
vila črt kro-
matograma,
nastalega pri
meritvah
vpojnosti in
vrste apreč-
ure

Fig. 52 Diagram
5: The re-
gression
dependence
curve of the
of the num-
ber of lines
of the kro-
matograph,
made during
the measuring
of absorp-
tivity and the
sort of fini-
shing medium

Sl. 53 Diagram 6:
Regressijska
krivulja od-
visnosti za-
tržnih in na-
teznih trdno-
sti poliestr-
skih platen v
smerni osnov

Fig. 53 Diagram
6: The reg-
ression curve
of the depen-
dence of
tearing and
stretching
firmness of
polyester
linen in the
direction of
the warps

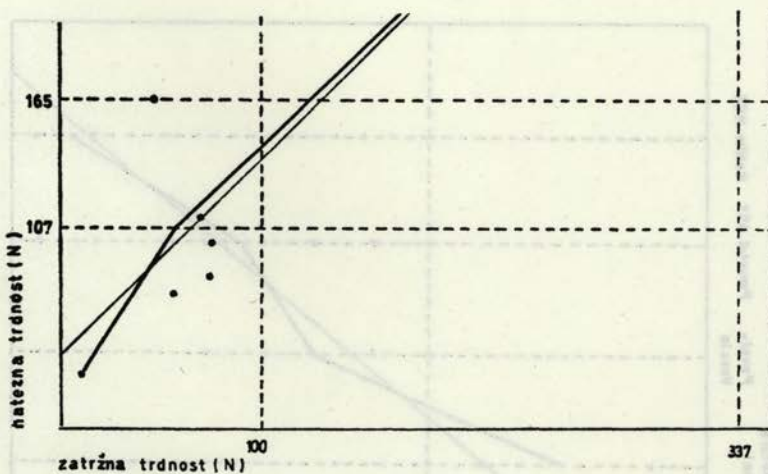

Fig. 54 Diagram
7: The reg-
ression curve
of the depen-
dence of
tearing and
stretching
firmness of
polyester
linen in the
direction of
the wofs

Sl. 54 Diagram 7:
Regressijska
krivulja od-
visnosti za-
tržnih in na-
teznih trdno-
sti poliestr-
skih platen v
smerni votkov

NEKAJ MISLI O VSEBINSKIH IN PROSTORSKIH POVEZAVAH KULTURNE DEDIŠČINE¹

Iva Curk, Davorin Vuga

A FEW THOUGHTS CONCERNING THE CONTENTS AND SPACE CONNECTIONS OF CULTURAL PATRIMONY

POVZETEK

1. Važno je, ali je kulturna dediščina rezultat trenutne akcije ali dolgotrajnega procesa. 2. Pri nas so malone vsa naselja po pomenu večplastna, v več kot pol primerih segajo korenine vsaj v zgodnji srednji vek nazaj. 3. Logična težišča naselitve so vedno spet v dolinah in še posebej na markantnih mestih v teh dolinah, v predgorju in gričevnatem svetu. Tu sledimo mnogokrat direktni in indirektni kontinuiteti. 4. Ko obravnavamo dediščino v prostoru, se moramo zavedati, da je z njo povezan ves prostor. 5. Izpoved kulturne dediščine mora včasih pomagati pri omejitvi posameznega prostorskega načrta, da meje ne sekajo smiselne enote na dvoje. 6. Lastnosti kulturne dediščine, ki jih želimo še posebej zavarovati ali prezentirati, je treba vedno preveriti tudi z ozirom na kontinuiteto v času in zveze v prostoru.

1. It is important to know whether cultural patrimony represents the result of a temporary action or of a lasting process.

2. Nearly all of our settlements are important for several reasons; the roots of more than a half of them reach back at least as far as the early Middle Ages.

3. The logical centres of settling are in most cases in valleys, and on particularly important spots in these valleys, in the headland or hilly areas. Here we can often follow the direct and indirect continuity.

4. While dealing with the patrimony in a certain space, we must be aware that the whole space is closely connected with it.

5. The evidence of cultural patrimony must at times help with the limitation of a certain space plan in order to prevent the limits from dividing sense units into two halves.

6. The qualities of cultural patrimony that we wish particularly to protect or present must always be checked also with regard to the continuity of time, and the connections in space.

Konservatorstvo — strokovna osnova spomeniškega varstva in varstva naravne in kulturne dediščine — že dolgo ne obravnava v svojih predlogih posameznih objektov povsem izolirano. Ne moremo trditi, da ravnamo tako, ker bi bili že idealno poskrbeli za posamezne objekte oziroma spomenike, ne, žal še zdaleč ne. Toda najrazličnejši pomeni v naravni in kulturni dediščini so tako tesno prepleteni med seboj, da dediščine ni mogoče razumeti, razlagati in varovati, če teh prepletov ne slutimo in tudi ne nakazujemo v naših strokovnih izdelkih.²

V minulih mesecih so imele strokovne organizacije za spomeniško varstvo mnogo opravka s predlogi aktov za razglasitev kulturnih spomenikov. Pri tem smo vedno znova ugotavljali, kako slabo še vedno razumemo in razlagamo nekatere vrednosti kulturne dediščine in kako smo, kljub vsemu, javnosti do sedaj o tej dediščini le malo povedali. Delni rezultati najine raziskovalne naloge iz arheološkega konservatorstva so naju že večkrat prisilili, da sva pri tem, ko sva preizkušala metode ocenjevanja in izbiranja najbolj varstva vrednih (in najstrožjega varstva potrebnih) sestavin v velikih arheoloških območjih, iskala odgovore daleč zunaj teh območij, pa tudi v drugih časovnih obdobjih, ne v tistih, ki sva jim sprva zaradi svoje ožje arheološke usmeritve posvetila glavno pozornost (rimski čas in zgodnji srednji vek). Nekaj spoznanj iz najinega dela smo v praksi v minulem letu že s pridom uporabili, zato jih tu predlagava v bolj urejeni obliki.

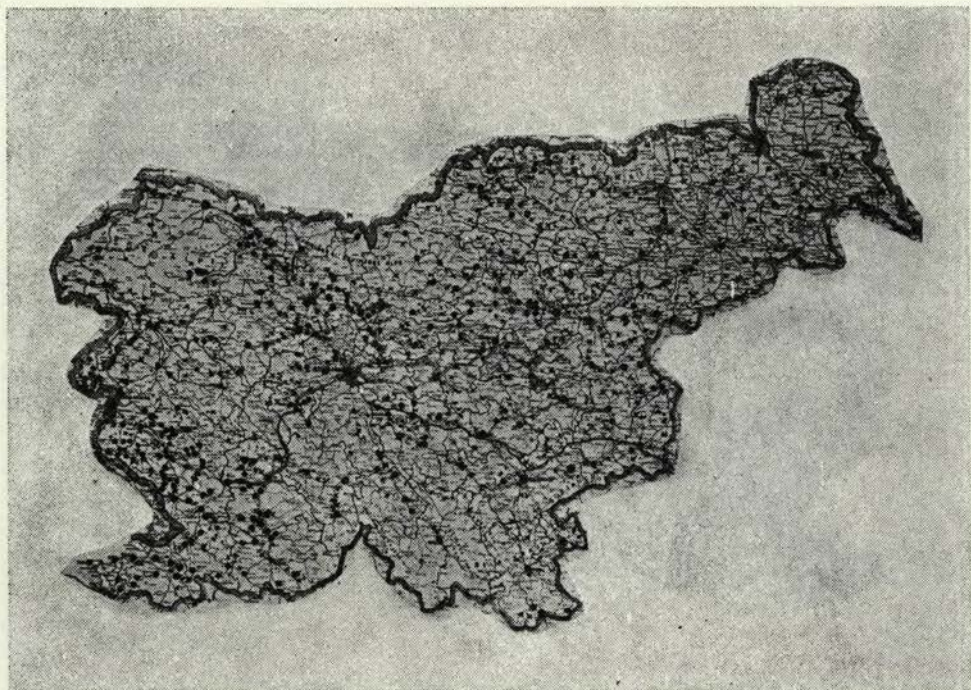
Naselje oblikuje nemalo svojih čisto posebnih značilnosti tudi na podlagi svoje povezanosti s široko in ožjo okolico³ in na podlagi izročila iz preteklosti. To »izročilo« je včasih kar življenjskega pomena, saj je lahko izkrčeno polje⁴ ali za izkoriščanje primerno rudišče.⁵ Zato se nama zdi, da je intenzivna analiza prostorskih vrednosti arheološke dediščine še posebno splošno zanimiva, saj gre navsezadnje za dediščino iz najstarejših zgodovinskih dob in torej za začetke človekovega poseganja v prostor. Res pa najino raziskovanje to pot ni prispevalo tako rekoč nič novega k osnovnemu arheološkemu vedenju, temveč je le v zelo poenostavljeni obliki uporabilo rezultate arheološkega raziskovanja. Vrsto stvarnih podatkov sva kartirala, nato grafično zelo preprosto »interpretirala« in pri tem sva dobila nove vrednosti, ki morejo koristiti pri varstvu kulturne dediščine, in sicer pri strokovnih osnovah za planiranje in za odločanje o varstvenih režimih.

Merila za primerjavo in še zlasti merila za »interpretacijo«, ki sva jih uporabljala pri svojem delu, so seve še (zelo) neprecizna. Mnogo sva delala zgolj po presoji. Najbolj naju je vodilo število arheoloških najdb in število arheoloških podatkov s posameznega območja. Gotovo bomo morali pri nadaljnjih raziskavah izoblikovati več in bolj objektivnih meril za takšno delo.

Pred časom smo na podlagi zemljevidov, nastalih pri zbiranju gradiva za Arheološka najdišča Slovenije,⁶ pripravili za regionalni atlas in druge razvide dediščine ter njenega varstva v Sloveniji nekaj preprostih zemljevidov.⁷ Iz njih sva izbrala najbolj obsežne železnodobne komplekse — gradišča in njihove nekropole, celote, kot jih moremo povezovati na podlagi našega, še vedno na moč pomanjkljivega poznavanja življenja železnodobnega gradišča v 6. stoletju pr. n. š.⁸ Na isti karti sva nato označila večja rimskodobna območja, zgodnjerednjeveškega najdišča in izrazitejša še živa stara mesta.⁹ Gotovo nam ta primerjava ni neznana, je pa najbrž vedno znova zanimiva, četudi v še tako preprosti grafični podobi (sl. 56).

Seveda s takim poenostavljenim prikazom ne moreva in ne želiva prodreti v podrobnosti zapletenega prostorskega in socialnega pojava, kot so železnodobno gradišče, rimski vicus, villa ali mesto, poznorimsko utrjeno pribežališče itd.¹⁰ Kot rečeno, dovolj zanimivi sta bili že lokacija in količina arheoloških podatkov.

Arheološki zemljevid sva potem primerjala z zemljevidom makrolokacij kulturne dediščine, kot ga je mogoče izrisati danes na podlagi omemb v stro-

Sl. 55 Skica geografske razprostranjenosti kulturne dediščine, ki je doslej omenjena v strokovni literaturi

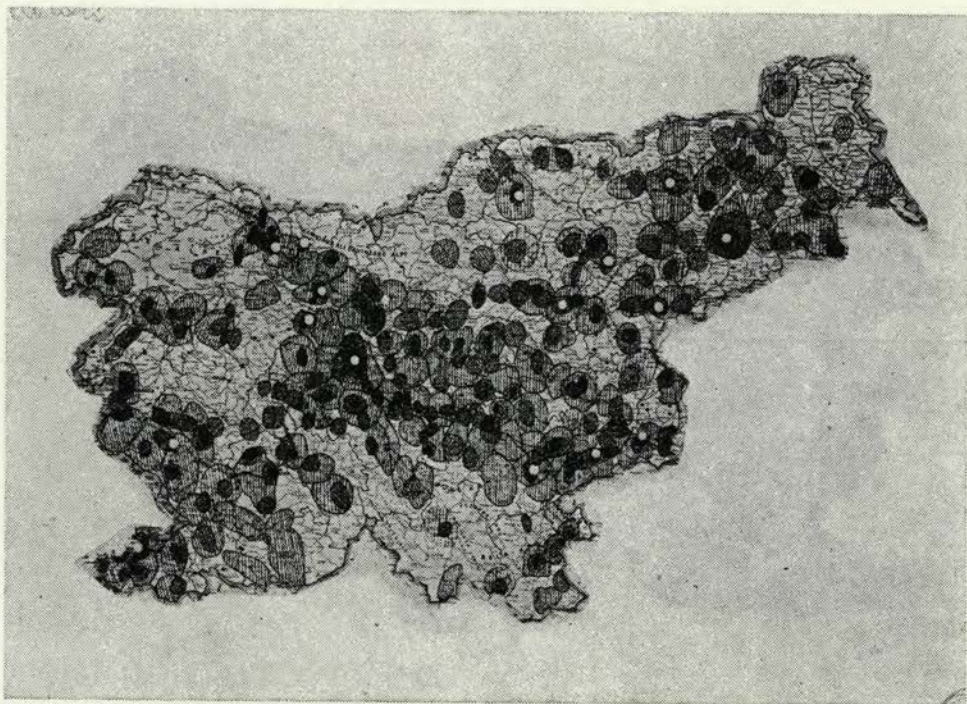
Fig. 55 A sketch of the geographic spread of cultural patrimony which has up to now been mentioned in professional literature

kovni literaturi¹¹ (sl. 55). Tudi ta zemljevid sva poskusila razložiti s tem, da sva z dvema vrstama znakov označila kulturno dediščino, ki je del strnjenih naselij, in kulturno dediščino, ki živi v povezavi s kulturno krajino. Vse te zemljevide je naposled poučno primerjati z »negativom« zemljevida kulturne dediščine, torej z zemljevidom najpomembnejše naravne dediščine Slovenije,¹² s karto območij, kjer je še danes človekov vpliv na naravno okolje najbolj šibak.

Poleg tega, da so zemljevidi sami po sebi potrditev, opora, dokaz dolgoročnih varstvenih prizadevanj in poskusov usmerjati prav varstveno politiko, moreva iz najinega poskusa izoblikovati še nekaj tez, ki bi koristile pri praktičnem varstvenem delu:

1. Zelo pomembna značilnost kulturne dediščine, ki je ne smemo pozabiti pri njenem opisu in prikazu, je dejstvo, da je ta dediščina (bodisi posamezna stavba ali območje) nastala, živela in se razvijala bodisi zgolj zaradi enega samega temeljnega vodila ali pa so njeno življenje in odmiranje usmerjali razni motivi.

2. Strnjeno naselje je samo po sebi posebna kategorija kulturne dediščine z vrsto specifičnih lastnosti. Malone vsa naselja pri nas so večplastna, v več kot polovici primerov segajo njihovi začetki vsaj v zgodnji srednji vek oziroma je v njih tudi arheološka dediščina.

Sl. 56 Skica lokacij večjih železnodobnih naseljenih območij (senčeno), in primerjava teh lokacij z rimskodobnimi (temneje) in zgodnesrednjeveškimi (temno) centri ter pomembnimi starimi mestnimi jedri (bele lise)

Fig. 56 A sketch of locations of major Iron Age settlements (hatched), and a comparison of these locations with the Roman (darker) and the medieval (dark) centres, as well as important old town nuclei (white spots)

3. Logična težišča naselitve so bila v človeški zgodovini vedno znova v dolinah in še prav posebej na pomembnih legah v teh dolinah, v predgorju in gričevnatem svetu. Tu mnogo bolj pričakujemo »večpomenska« območja, dasi tudi to pravilo ni brez izrazitih izjem.¹³ V gorskem svetu in na prostorsko drugače izrazitih točkah navadno srečujemo kulturno dediščino, ki priča mnogokrat le o enem področju javnega življenja: obrambni pregled nad prometom, kult itd. Večkrat so taki objekti zrasli in odmrli hkrati s svojim vzrokom (npr. rimske kraške zapore,¹⁴ verjetno prav tako prenekateri grad, da molčimo o zgodovinskih spomenikih v ožjem pomenu besede), mnogokrat pa so korenine tudi tako lociranih kulturnih spomenikov globoko; za primer navediva le nekaj božjepotnih cerkva: Svete gore na Bizeljskem,¹⁵ Sveto goro v Zasavju,¹⁶ Belo cerkev,¹⁷ pa tudi vrsto gradov, kot so Ptuj,¹⁸ Brestanica¹⁹ ali planšarsko arhitekturo na Veliki planini.²⁰ Torej je dejstvo, da je kulturna dediščina dokument razgibanega razvoja z mnogimi obrazi ali dokument nekega izjemnega dogajanja v zgodovini, lahko pomemben kriterij za višje vrednotenje te dediščine ali njenega dela.

Pomemben podatek za vrednotenje objektov dolgega in »večpomenskega« razvoja je tudi direktna ali indirektna prostorska kontinuiteta.

Tudi o teh zakonitostih danes šele nekaj slutimo, vendar dovolj, da vemo, da dediščine ne smemo vrednotiti brez upoštevanja tega pojava. Npr. v prazgodovini gosto naseljeno kraško območje je ostalo tako naseljeno še dolgo pozneje, le da naselij danes v mnogih primerih ne najdemo več na krajih starih gradišč, marveč na laže dostopnih in nižjih vzpetinah: naseljen je ostal Štanjel ali Tomaj,²¹ opustelih pa je mnogo Griž, Taborov in Ajdovščin.²² O vzrokih tega pojava tu ne utegnemo razmišljati, dasi so globoki, pomenljivi in deloma znani.²³ Zdi se, da je obalni prostor bolj ohranil tako kontinuiteto obsega poselitve kot kontinuiteto poselitve izrazitih točk v zemljepisnem reliefu.²⁴ V notranjosti Slovenije pa je poseljenost s časom naraščala in se hkrati nekako »razplastila«. Naselbine so se zgostile okrog enega, mnogokrat ob prelomu štetja let novega ravninskega jedra, ki je dobilo mestni značaj.²⁵ Mnogim dolgo prej poseljenim točkam v okolici pa je ostala povsem podrejena vloga (vas) ali zgolj posamezen poudarek (npr. božja pot).

4. Sodiva, da lahko spoznamo iz najinega dela kot pomembno vodilo za delo dejstvo, da pri obravnavi kulturne dediščine ko gre za prikaz in temeljno plansko usmeritev, »praznega« prostora tako rekoč ni in da moramo prikazati dediščino ne le v preprostih seznamih, temveč jo tudi prostorsko in vsebinsko povezati v ustreznih glavnih smereh.

5. Obstoj kulturne dediščine, njena specifičnost, količina in pomeni, ki so mnogokrat tako zapleteni, morajo torej tudi odločati o tem, kako se bo omejilo območje urbanističnega reda in urbanističnega načrta, pa tudi o tem, kje bomo pripravili enega in kje drugega.

6. Naposled kaže najino delo, da je treba preizkusiti tudi lastnosti kulturne dediščine, ki jih želimo prezentirati ali še posebej strogo zavarovati (taka izbira je potrebna v praksi vsak dan, zlasti kadar gre za večja območja²⁶), zlasti kar zadeva stike v širšem prostoru in izročilo skozi daljši čas.

OPOMBE

1. Sestavek je povzetek iz obsežnejše raziskovalne naloge, ki jo v okviru Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete sofinancira tudi Raziskovalna skupnost Slovenije — PORS 10. Inštitut je finančno podprl tudi natis prispevka. — 2. Tudi I. Sedej, VS 15, 1972, 7. — 3. I. Mikl-Curk, Materiali ADJ XVII Peč 1978, 35; ista, VS 22, 1979, 63. — 4. Prim. morebitne sledi rimske centuriacije na Dravskem polju, I. Mikl-Curk, Arheol. vestnik 34 v tisku. — 5. Prim. bohinjsko železarstvo, A. Müllner, Argo 4, 1895, 23. — 6. Arheološka najdišča Slovenije (ANSI), Ljubljana 1975. — 7. I. (Mikl) Curk, Sintesa 26-27, 1974, 88; Vesnik Zavoda SRS VNKD, št. 5, Ljubljana 1978; o delu na regionalnem atlasu P. Petru, VS 13-14, 1970, 9. — 8. S tem le navidez delava silo raziskovanju železnodobnih gradišč v Sloveniji. Temu raziskovanju velja pozornost Inštituta za arheologijo pri SAZU in bo v nekaj letih omogočilo vse drugače kot zdaj interpretirati začetke urbanizacije slovenskega prostora. Toda tudi najino opozarjanje pripravlja tla za tako interpretacijo, predvsem pa opozarja na pomen neposrednega nepremičnega terenskega vira — ohranjenega železnodobnega gradišča. Sicer S. Gabrovec, ANSI 55, 60; O. H. Frey VS 13-14, 17, 20; ista avtorja Arheol. vestnik 20, 1969, 7; B. Čović-S. Gabrovec Age de fer, Epoque pré- et protohistorique en Yougoslavie, 1971; Praistorija jugoslavenskih zemalja V, Sarajevo 1981. — 9. Pri tem sva se oprla zgolj na seznam Kulturni spomeniki Slovenije — spomeniki I. kategorije, Ljubljana 1974. — 10. Nekaj temeljnega o gradišču v literaturi, navedeni v op. 8; o rimskem mestu in vicusu J. Šašel, ANSL 64; European Towns edited by M. W. Barley, London 1977; o villi E. Thomas, Röm. Villen in Pannonien Budapest 1964;

o pribežališču S. Ciglencečki, Arheol. vestnik 29, 1978, 482. — 11. Vir za zemljevid je Varstvo spomenikov, Vestnik 5, Topografska gradiva, ki so izšla pri Zavodu SRS VNKD in ZSV Celje, Vodniki po kulturnih in naravnih spomenikih, Ljubljana — Maribor ter S. Mikuž, Umetnostna topografija grosupeljske krajine, Ljubljana 1978. — 12. Inventar najpomembnejše naravne dediščine, Ljubljana 1975. 13. Prim. fenomen Idrije ali legijskega tabora iz 2. stoletja v Ločici v Savinjski dolini — V. in T. Kolšek, Savinjski zbornik 1959, 124; M. Kandler, Arheol. vestnik 30, 1979, 172 ss. — 14. Claustra Alpinum Iuliarum, Katalogi in monografije 5, 1971. — 15. F. Stele, Festschrift R. Egger I, 1952, 377; M. Zadnikar, Romanika v Sloveniji, Ljubljana 1982, 45; E. Cevc, Arheol. vestnik 3, 1952, 214; P. Korošec, Arheol. vestnik 29, 1978, 519; P. in J. Korošec, prav tam 432. — 16. D. Vuga, Arheol. vestnik 25, 1976, 424. — 17. ANSL 226. — 18. J. Curk, Ptujski grad in njegove kulturnozgodovinske zbirke, Kult. in nar. spomeniki Slovenije 57, 1975 s cit. literaturo; isti, ČZN 10, 1974. — 19. I. Stopar, Gradovi in graščine ter dvorci na Slov. Štajerskem Ljubljana 1982, 443; VS 23, 1981, 277; M. Slabe, Zbornik Brestanca 1983. — 20. T. Cevc, Velika Planina — življenje, delo in izročilo pastirjev, Ljubljana 1972; isti, Alpes Orientales 6, 1972, 5. — 21. N. Štupar-Sumi, VS 15, 1972, 69 ss; ANSL, 141, 135. — 22. VS 17-19/1, 1974, 233—236. — 23. S. Gabrovec ANSL 56. — 24. Prim. gostota najdb v obalnih predelih ANSL 142 ss. — 25. Prim. okolico Ljubljane, ANSL 175 ss; tudi N. Sumi, Ljubljana — Jugoslov. revija, 6, 17. — 26. M. Slabe, VS 15, 1972, 21; isti, VS 20, 1976, 11; I. Mikl-Curk, VS 23, 1981, 86.

OPOMBE

1. Besedilo je povzeto iz omenjene razpisne vloge, ki jo v okviru študijskega inštituta Erihovske fakultete pripravila inštitucija Erihovske fakultete št. 1001 — POB 18. Inštitut je finančno podprt tudi s strani pripravitelja — J. Mikl-Curk, Matejina AUL XVII, 1978, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

POROČILO O SODELOVANJU V FURLANIJ IN JULIJSKI KRAJINI V LETU 1982

Vinko Šribar

THE REPORT ON COLLABORATION IN FRIULI AND VENEZIA GIULIA IN THE YEAR 1982

POVZETEK

V letu 1982 se je končalo triletno sodelovanje Narodnega muzeja s Centro regionale dei beni culturali e di restauro v Villi Manin pri raziskovanju prafarne cerkve sv. Lovrenca v Buji. Pri tem so našli rimsko gradbeno fazo, gradbeno fazo iz 6. stoletja, predromansko in romansko. Ta je delno prekrila grobišče iz časa karantansko-ketlaške kulture. Med grobimi pridatki je zanimiv kovani luničasti uhan. Ob izkopavanju se je izoblikovala zelo dobra ekipa, ki je bila usposobljena tudi za fotogrametrično snemanje in za termografske analize.

In the year 1982, the three-year co-operation between the National Museum — Narodni muzej and the Centro regionale dei beni culturali e di restauro at the Villa Manin in the research of the original parish church of St. Laurence at Buja ended. During the research, a Roman building phase was found together with the one from the 6th century, a Pre-Romanesque, and a Romanesque one. The last one partly covered the burying place originating from the period of the Carantania — Köttlach culture. A forged moon-shaped ear-ring is interesting among the grave goods. During the excavations, a very fine team was formed which was qualified also for photogrammetric shooting and for thermographic analyses.

Tudi v letu 1982 je Narodni muzej nadaljeval sodelovanje s Centro regionale dei beni culturali e di restauro, Villa Manin s prof. G. C. Menisom pri raziskovanju prafarne cerkve sv. Lovrenca v Buji pri Udinah.

Nadaljevali smo izkopavanje srednjeveške nekropole znotraj romanskega prezbiterija in tudi končali celotni izkop v okviru romanskodobne cerkve. V prezbiteriju so bili grobovi v petih plasteh, ki sodijo v čas od 6.-7. do 13. stol.

V horizont pred romansko apsidno sodijo tudi pokopi z diademom na glavi.

Izkopavanje grobov je pokazalo, da se je grobišče začinjalo jugovzhodno od apside ter se je širilo na prostor znotraj romanske apside. Ta del grobišča ne prekorači meje slavoločnega loka pri romanski apsidi. Izven apside so bile samo starejše faze grobišča, od 6. do 11. stol.

S tem se je končalo izkopavanje notranjosti ladje današnje cerkve.

V zahodnem delu ladje smo naredili še nekaj študijskih izkopov. V SZ delu ladje smo našli baptisterij, ki je sodil v starokrščanski kapeli in je kasneje služil kot memorial, v kateri so bile shranjene cerkvene dragotine iz romanske

cerkve. Ob ponovni analizi rimskodobnih stavbnih ostalin smo lahko ugotovili, da so bile tu najmanj tri rimskodobne faze od 4. do 6. stol.

Če povzamemo izsledke triletnega izkopavanja, smo za stavbno zgodovino prafarne cerkve sv. Lovrenca dobili naslednje zaporedje: rimska stavba, ob kateri je bilo tudi vodno zajetje; neka starejša faza na istem prostoru, od katere smo našli le fragmente, in stavba, ki je bila v 6. stol. predelana v starokrščanski kulturni objekt. Ob tej stavbi je nastalo tudi grobišče. Sledila je predromanska stavba, od katere smo dobili polkrožno apsidno in del severnega zidu ladje. Ta objekt je stal na južni polovici današnje ladje. Nato so zgradili veliko enoladijsko romansko cerkev, od katere smo našli apsidno ter vse tri stene ladje. Ta stavba je prekrila starejše in mlajše KKK grobišče. Romanska cerkev je bila predelana v gotsko z delno spremembo oblike prezbiterija.

V sondi, ki smo jo naredili južno od cerkve, smo dobili številne grobove. Med najdbami je bil tudi kovan luničasti uhan starejšega tipa.

S tem smo končali izkopavanje, s katerim smo raziskovali stavbno zgodovino tega objekta, in ugotovili, da je bilo okoli grobišče od 6. do 13. ali 14. stol., kjer je bilo pokopanih najmanj 2000 individuov.

S tem je bila zaključena prva faza arheološkega izkopavanja, ki se bo nadaljevala šele tedaj, ko bo spomeniško varstvo restavriralno ta od potresa uničeni objekt.

Za slovensko arheologijo srednjega veka je ta arheološki poseg pomemben, ker smo odkrili novo najdišče s KKK grobovi na skrajnem zahodnem robu vzhodne Furlanije.

Ob arheološkem izkopavanju v Buji se je izoblikovala dobra, strokovno idealno sestavljena ekipa, ki je poslej sposobna tudi za samostojno raziskovalno delo.

Med letošnjo akcijo smo opravili številne eksperimente s fotogrametrično dokumentacijo. Delala je posebna ekipa arhitektov Univerze v Benetkah s posebno novo opremo, ki je bila v ta namen uvožena iz Švice.

Druga ekipa z Univerze v Padovi pa je delala prospekcijsko zidov in tal s termografijo. Naša ekipa pa je dokončno rešila problem vertikalne stereofotografije s konstrukcijo posebnega dodatka k že obstoječemu vertikalnemu T stavivu.

To je nosilec za dve kameri formata 60 × 60 cm, pri katerem je mogoče doseči poleg uravnavanja horizontalnosti tudi pravi kot med osjo bikamere in osjo X ali Y koordinatnega sistema na zemlji.

RELAZIONE SULLA COLLABORAZIONE NEL FRIULI-VENEZIA GIULIA NELL' ANNO 1982

Anche nell' anno 1982 hanno collaborato il Museo nazionale (Narodni muzej) ed il Centro regionale dei beni culturali e di restauro, Villa Manin, nella chiesa preparrocchiale di S. Lorenzo a Buia presso Udine.

Riasumendo i risultati degli scavi che sono durati tre anni, abbiamo raggiunto il seguente ordine per la storia dell' edificio della chiesa preparrocchiale di S. Lorenzo: edificio romano, accanto al quale esisteva un bacino idrico; fase più antica, dalla quale abbiamo trovato soltanto frammenti e l' edificio che

nel VI° secolo è stato ricostruito per diventare un complesso antico cristiano di culto. Accanto a questo edificio si formò anche il cimitero. Poi seguì un edificio preromanico, dal quale abbiamo trovato l' asside a semicerchio ed una parte del muro nord della navata. Questa parte era situata alla parte sud dell' attuale navata. Poi hanno costruito una grande chiesa romanica ad una navata, dalla quale abbiamo trovato l' asside e la tre pareti della navata. Questo edificio ricoprì il cimitero ed i complessi adiacenti nonchè i gruppi culturali carantani e di Köttlach. La chiesa romanica fu in seguito gotizzata.

Durante gli scavi a Buia si formò un buon gruppo di lavoro, composto nel miglior modo possibile anche dal punto di vista tecnico, al quale parteciparono anche esperti di fotogrammetria e termografia.

ETIČKI PROBLEMI KONZERVACIJE I RESTAURACIJE ARHEOLOŠKOG METALNOG MATERIJALA

Jožef Erdelji

THE ETHIC PROBLEMS OF CONSERVATION AND RESTORATION OF ARCHAEOLOGICAL METAL MATERIAL

POVZETEK

Prvo načelo konzervacije naj bi bilo, da moremo po svakem posegu brez štode in brez problemov predmetu vedno spet povrniti prvotno stanje. V praksi temu seveda teško sledimo, dasi mora konserverator slej ko prej težiti k uresničenju tega idealnega načela. Premišljeno mora ravnati zlasti v primerih, kjer je pomembna predvsem dokumentarna vrednost predmeta. Več ireverzibilnih materialov lahko uporabljamo, kadar želimo predmet predstaviti razumevanju širše javnosti.

The first principle of conservation should be the possibility of restoring the object without difficulty and damage to the original state after each encroachment. This rule is of course difficult to follow in practice, although the restorer has to strive in order to achieve the realization of this ideal principle. He must act with consideration particularly in the cases where the documentary value of the object is of utmost importance. More irreversible materials can be used when we wish to present an object to the understanding of the public.

Osnovni princip konzervatorsko-restauratorske etike zasnovan je na činjenici da spomenike kulture tretiramo kao materijalne dokumente prošlosti, a kao predmete ih čuvamo u što je moguće manje izmenjenom obliku.

Iz toga jasno proizlazi da svi tretmani, materijali i operacije koje upotrebjavamo u konzervaciji arheoloških spomenika treba da budu povratni (reverzibilni) postupci, odnosno da uvek možemo vratiti prvobitno stanje bez oštećenja predmeta.

Načelno je ovo potpuno osnovan tehnički i etički zahtev, a i teoretski jasan stav, medjutim »reverzibilni« postupci su u praksi mnogo složeniji. Veoma često, predmete koji imaju spomeničku vrednost, naročito arheološki materijal, potrebno je čistiti, pojačati, spajati-lepiti, konsolidovati, konzervirati ili pak restaurirati. Prilikom izvođenja pomenutih postupaka ne samo da dodajemo predmetu izvesne nove i strane materijale već sa njega i odstranjujemo, zamenjujemo pa u nekim slučajevima i uništavamo neke tragove dokumentarne vrednosti. Treba spomenuti, da proces korozije koji u stanovitom smislu ugrožava i veoma često preti potpunim uništenjem metalnog materijala, možemo sprečiti ili zaustaviti ponekad samo ireverzibilnim postupcima. Možemo zaklju-

čiti da uticaj na dokumentarnu vrednost predmeta najčešće zasniva se na međusobnom odnosu reverzibilnih i ireverzibilnih procesa.

Prilikom izvođenja konzervatorsko-restavratorskih poduhvata moramo nastojati da sačuvamo za naučni aspekt najvažnije informacije koje predmet pruža. Još pre izbora načina konzervatorskog tretmana potrebno je odlučiti koje informacije treba svakako sačuvati. To je često zajednički zadatak muzeologa-arheologa i ostalih stručnjaka sa fiziko-hemijskom, analitičkom, tehnološko tehničkom naobrazbom. Nakon postavljenog zahteva, konzervator je u mogućnosti da predloži ili odabere adekvatan tretman. Optimalno bi bilo da je metodologija tretmana i upotrebljeni materijal reverzibilan.

Kada razmatramo problem reverzibilnosti moramo pokloniti pažnju i drugoj strani problema. U većini slučajeva nema idealne (100 %) reverzibilnosti u zaštitnim poduhvatima. Postoje procesi koji po svojoj prirodi nisu povratni, a i takvi koji su lakše povratni. Ponekad je reverzibilnost manja, a ponekad možemo govoriti samo o »prividnom reverzibilitetu« (kojeg pretpostavljamo ali u praksi se ne ostvaruje), dok bi kod pojedinih postupaka postavljanje reverzibiliteta kao uslova bio besmisleno.

Ipak se čini, da u poslednje vreme na ovu problematiku ne obraćamo dovoljno pažnje. U praksi često upotrebljavamo izraz i načelo »reverzibilnosti« (povratni proces) a da njegovo značenje u suštini podrobnije i ne razmatramo. Stoga smatram, da bi ovom prilikom trebalo bolje razjasniti problematiku reverzibilnosti i probleme koji su sa njome povezani tokom konzervatorsko-restavratorskih postupaka. Načelo reverzibilnosti je svakako jedan od etičkih problema konzervacije i restauracije.

Reverzibilnost u pojedinim radnim procesima

U daljem izlaganju razmotrit ćemo reverzibilne i ireverzibilne procese i materijale iz više aspekata. Mora se ukazati na to da je struktura, materijal i stanje pojedinih arheoloških materialnih predmeta različita, a stim i njihova dokumentarna vrednost. Iz tog razloga ne možemo uopštavati metode tretmana jer je to uvek ovisno od date situacije. Tretman moramo veoma pažljivo planirati, pripremiti i izvesti, prilagodivši se datom predmetu i problematici.

Postupci koji se najčešće primenjuju u konzervaciji i restauraciji arheološkog metalnog materijala:

Čišćenje

Postupak čišćenja obuhvata odstranjivanje slučajnih ili korozijom nastalih naslaga sa površine. Čišćenje je po prirodi posla nepovratan postupak, i kao takav skoro uvek uništava manje ili više važnih dokaza. Naravno da je postupak čišćenja potreban, međutim to moramo raditi veoma selektivno, nikada brzopotezno već smišljeno i u zavisnosti od vrednosti ili beznačajnosti otklonjenih materijala, naslaga.

Kada je reč o arheološkom metalnom materijalu, trebalo bi reći da pod korozijom podrazumevamo neželjene promene na metalu koje nastaju uzajamnim uticajem metala i okoline. Osnovna karakteristika korozije metala je da počinje na površini metala odakle se brže ili sporije širi u dubinu pri čemu dolazi do promene sastava metala i njihovih svojstava. U procesu korozije metal se pot-

puno ili delimično raspada-rastvara ili se pak na njemu obrazuju naslage produkta korozije (naprimer kod gvoždja smeđe ili crvenkaste naslage, kod bakra i bronce najčešće zelene i plave naslage). Korodativni procesi, zavisno od njihovog intenziteta, ne samo da prete oštećenjem ili uništenjem predmeta, već naslage koje se obrazuju na površinama zaklanjaju, skrivaju dokumentarne tragove i vrednosti. U drugim slučajevima pak produkti korozije i naslage su ti koji još jedino sadržavaju ostatke dokumentarne vrednosti (naprimer kod pojedinih numizmata natpis ili likovi, odnosno elemente ukrašavanja kod predmeta reljefne ili urezane šare, tordiranje itd.). Tako se već kod čišćenja susrećemo sa problemom reverzibilnosti, jer odstranjivanjem korodativne naslage ponekad bi odstranili i izvesne dokumentarne tragove. Medjutim, problem nije ni izbliza tako jednostavan. Veoma često, bez odgovarajućeg čišćenja, spomenički predmet ne može dda pruži sve stručne i naučne informacije, a da ne govorimo o slučajevima kada bez potpunog otklanjanja naslaga produkata korozije nismo u mogućnosti izvršiti trajnu zaštitu. Navest ću jedan od mnogih primera. Iz arheološke zbirke Muzeja grada Novog Sada podvrgnut je konzervatorskoj obradi avarski pojasni nakit iz VIII veka. Medju predmetima — okovima nalazile su se i dve reljefno oblikovane životinjske glave (glava vepa). Materijal je bronza u srazmerno dobro sačuvanom stanju, dok je površina predmeta bila pokrivena sa naslagama produkata korozije zelene boje. Ukoliko bi u ovom slučaju postupili na taj način da zadržimo i sačuvamo zeleno obojenu naslagu — patinu na površini predmeta, mišljenja sam da bi učinili veliku grešku. Naime nakon odgovarajućeg tretmana, čišćenja, pojavili su se na celoj površini izvanredni ukrasni elementi.

Ovde moram pomenuti i činjenicu da se prilikom procesa čišćenja javlja jedan poseban vid reverzibilnosti, a to je vraćanje u prvobitno stanje (naprimer pri čišćenju elektrolitičkom redukcijom redukuju se jedinjenja metala, a metal se vraća u prvobitno stanje). Na ovo možemo odmah nadovezati razmatranje pojma »patine« kao jednu od etičkih komponenata u konzervaciji metalnog arheološkog materijala. Da ne bih došao u kontradiktornu situaciju odmah moram razjasniti da mislim na dve vrste patine: jedna je ona, nažalost češća, koja se ponekad naziva »divljom patinom«, a sastavljena je od produkata korozije koji u povratnim procesima manje ili više ugrožavaju postojanost predmeta. Trebalo bi spomenuti i to da čak i u slučajevima kada su predmeti pronadjeni u srazmerno dobro sačuvanom stanju ali na površini imaju »divlju patinu« možemo računati sa ubrzo obnovljenom aktivnošću korodativnog procesa. Tim pre, jer smo kod predmeta nadjenih u zemlji narušili ravnotežu koja se vremenom stvorila i koja je svela korodativni proces do kako-tako stabilnog stanja. Druga vrsta patine je ona lepa, dekorativna kompaktna, estetski vrlo prihvatljiva tzv. »plemenita patina«. Naročito je atraktivna na predmetima od bakra i bronce. Medjutim, stvaranje takve vrste patine podleže posebno povoljnim uslovima, ali ne treba zaboraviti da je i ta patina produkt korozije dotičnog metala.

Mišljenja sam da u ovom drugom slučaju neće biti dileme, jer će se i arheolozi i konzervatori zalagati da »plemenitu patinu« sačuvaju na površini predmeta. Medjutim, veoma često u slučajevima pojave »divlje patine« nastaju pored ostalog i etički problemi u konzervaciji. Već smo ranije predočili dokumentarnu vrednost u izvesnom smislu, kako predmeta tako i produkata korozije i ostalih sadržaja koji su na predmetu. U tim slučajevima je zaista potreban

timski rad, s jedne strane da se precizno odrede dokumentarne vrednosti koje treba sačuvati i da se izradi svestrana dokumentacija, a s druge da se iznadje najoptimalniji konzervatorsko-restauratorski tretman. Tom prilikom konzervatorski stručnjaci trebalo bi da predoče mogućnost kao i ishod tretmana do predvidljive granice. Ponekad je veoma teško doneti odluku, da li da se predmet zaštiti zajedno sa produktima korozije (bez obzira na korektno obavljene tretman zaštite) kada ne možemo biti sigurni da smo ga trajno zaštitili. Na osnovu stečenih iskustava možemo zaključiti da konzervatori postižu mnogo bolje rezultate kod zaštite arheološkog metala kada odgovarajućim tretmanom potpuno eliminišu aktivne produkte korozije. U takvim slučajevima dokumentarne dokaze možemo sačuvati uzimanjem uzoraka za naknadne analize i ispitivanje. Kako vidimo, ponovo susrećemo reverzibilnost pojedinih radnih procesa u konzervatorskoj tehnici.

Konsolidacija

Postupak konsolidacije arheološkog metala porozne strukture znači natanje — impregnaciju, najčešće sa materijalima u tekućem stanju koji prilikom očvršćavanja pojačavaju strukturu. U tim slučajevima u odnosu na reverzibilnost bitna je rastvorljivost i mogućnost odstranjivanja materiala koji se unosi u predmet. Medjutim, potpuno odstranjivanje je teško zamislivo čak i ako se upotrebljeni materijal veoma dobro rastvara u odgovarajućem rastvaraču, jer tragovi uvek ostaju. Uspeh ovih postupaka često ovisi od međusobnog afiniteta materijala za konsolidaciju i samog predmeta, spomenika kulture. Osim toga, sam materijal predmeta koji je podvrgnut tretmanu mora biti toliko čvrst da podnese proces rastvaranja unošenog materijala, a da se pri tom ne raspadne na fragmente. U tim slučajevima, veoma često se javlja znatno odstupanje između teoretske i praktične reverzibilnosti, što je u suštini, češće bliže pojmu ireverzibiliteta. Kod takvih tretmana ukazuje se mogućnost stepenastog postupka, tj. predmet prvo tretiramo sa malom količinom ireverzibilnog materijala kako bi spojili posebne delove a potom se za konsolidaciju upotrebljava reverzibilni materijal.

Spajanje-lepljenje

Ovde govorimo o postupcima kada posebne delove istog predmeta treba spojiti ili ako te delove spajamo sa novim dodatnim elementima prilikom restauracije ili rekonstrukcije.

Spajanje kod arheološkog metalnog materijala najčešće se obavlja lepljenjem. U tu svrhu upotrebljavamo veoma različita lepila koja moraju zadovoljavati izvesnim hemijskim i fizičkim pokazateljima. Iz aspekta reverzibilnosti lepak mora da:

1. osigura naknadno rastavljanje spleljenih delova;
2. mogućnost odstranjivanja lepka.

Kod lepila koja se relativno lako rastvaraju, nije veliki problem udovoljiti prednjim uslovima, iako tragovi rastvorenog lepka često ostaju na predmetu. Medjutim, postoje lepaci koji su po svojoj prirodi ireverzibilni (naprimer epoksi lepak) i kod njih je rastavljanje ili otklanjanje veoma težak zadatak. Nažalost, baš ovi po sistemu nepovratni lepaci su u suštini bolji i najviše upotrebljavani (naprimer epoksi lepila ARALDIT, UHU plus, EPASOL ili poliesterska lepila

VIAPAL i td.), Prilikom slepljivanja fragmenata i delova metalnih arheoloških predmeta prinudjeni smo upotrebljavati materijale reverzibilne i ireverzibilne prirode zavisno od date situacije i potrebe, ma da to ne možemo smatrati posve idealnim rešenjem.

Dopunjavanje nedostajućih delova — restauracija

U ovom slučaju govorimo o dopunjavanju nedostajućih delova ili o elementima koji se dodaju kako bi osigurali statičko jedinstvo predmeta. Ovi postupci po mogućnosti treba da budu u što većoj meri reverzibilni, naročito ako su dopune vidljive. Medjutim, to je ponekad veoma teško postići.

Činjenica je i to da ponekad upotrebljeni materijal koji je po svojoj prirodi reverzibilan nakon izvesnog vremena (starenja) postaje ireverzibilan. Takodje, tehnike koje se primenjuju kod konzervacije i restauracije sve više se usavršavaju te se s toga mora voditi računa da tragove prethodnih intervencija što temeljitije odstranimo. Naprimer, prilikom restauracije kasnoantičkih šlemova iz Berkasova (zbirka Vojvodjanskog muzeja u Novom Sadu), pedesetih godina, činilo se da je najpogodniji način dopune nedostajućih delova sa pleksi-glasom. Medjutim, sada znamo za mnogo savremenije metode restauracije koje su estetski prikladnije.

Konzervacija

Na ovom mestu želim spomenuti samo završnu fazu konzervatorskog postupka, a to je zaštita površine predmeta. Nakon obavljanja odgovarajućih tretmana u cilju zaštite arheoloških metalnih predmeta, površinu zaštićujemo zaštitnim slojem. Prema već usvojenim kriterijumima konzervacije, sredstvo koje služi kao zaštitni sloj mora udovoljiti posebnim zahtevima (naprimer, da ne menja spoljni izgled predmeta, da je hemijski inaktivan, da odlično prijanja na površinu metala, da pri normalnom deponiranju ne trpi nikakve hemijske promene, da vlagu iz vazduha ne vezuje, da poseduje odgovarajuća mehanička svojstva, da je lahko nanošljiv na predmet i da se može odstraniti bez oštećenja predmeta). Medjutim i kod najspektivnijeg izbora tih materijala veoma teško možemo udovoljiti zahtevu potpune reverzibilnosti. Nešto je lakša situacija kada se upotrebljavaju materijali koji se u nekim rastvaračima dobro i lako rastvaraju, ali i u tim slučajevima u predmetu ostaju tragovi.

Nažalost, veoma je delikatna i teška situacija kod onih arheoloških metala koji već kod samog nalaženja pokazuju tendenciju raspadanja (naprimer predmeti od kovanog gvoždja). Ova problematika ponovo duboko zadire u etički problem konzervacije, jer ukoliko se upotrebljavaju manje ili više reverzibilne metode i materijali, uspeh zaštite je pod velikim znakom pitanja, dok upotreba ireverzibilnih postupaka i materijala daje doduše veću šansu za uspeh, ali i razloga za razmišljanje u etičkom smislu.

Zaključci

Iz ovog izlaganja mislim da možemo zaključiti da je konzervacija i restauracija arheološkog metalnog materijala zbir promena koje nastaju tokom izvođenja različitih postupaka u cilju zaštite. Neki od njih se mogu okarakterisati kao reverzibilni dok drugi manje, a pojedini su po svojoj prirodi ireverzibilni.

Na ovom mestu želim приметiti sledeće:

— Teoretska postavka prema kojoj »moramo imati mogućnosti da sa predmeta bez njegovog oštećenja odstranimo sve što smo dodali« postaje neadekvatna i nedovoljna. Pojam reverzibilnosti moramo u suštini tretirati mnogo šire.

— Potrebno je detaljnije razmotriti ne samo reverzibilne već i ireverzibilne postupke i materijale, znajući da su praktična rešenja dosta daleko od idealnog i da ih možemo smestiti između dve krajnosti.

— Kako smo na to već i ranije ukazali potpuna reverzibilnost kod postupaka kao i kod upotrebljenog materijala ostaje samo želja. Stvarna reverzibilnost ima svoje gradacije. Može se navesti primer i privredne reverzibilnosti, kada se naizgled zadovoljavaju svi zahtevi ali se proces ipak ne može povratiti. Naprimer, kod nestabilnog — lomljivog materijala koji je pojačan, odstranjivanjem materijala sa kojim je konsolidovan, predmet bi se potpuno raspao.

— Razloge ireverzibilnosti možemo tražiti u:

- a) upotrebljeni materijal se ne može u potpunosti odstraniti; ili
- b) odstranjivanje materijala kao postupak oštećuje predmet.

U svakom slučaju jedan deo tretmana je nepovratan, o čemu smo već govorili, ali to ne šteti uvek dokumentarnoj vrednosti predmeta. Ponekad samo takvim metodama možemo izvršiti zaštitu, odnosno konzervaciju i restauraciju predmeta. Sve zavisi od stava, koliki prostor želimo ostaviti za ireverzibilnost i na šta se to odnosi.

Bilo bi potrebno više se baviti etičkim načelima konzervacije, jer očito ona ne može da se zasniva na definiciji reverzibilnosti koja je stvorena, pošto su stvari složenije.

Mislim da bi etička načela konzervacije mogli dopuniti sa sledećim:

— zadatak je konzervatora-restauratora da svoj rad usmerava po načelima reverzibilnosti kako postupka tako i materijala koje upotrebljava;

— treba učiniti velike napore za iznalaženje reverzibilnih metoda i materijala u konzervaciji;

— pre tretmana potrebno je proučiti i odrediti dokumentarnu vrednost i tražiti mogućnost za reverzibilni postupak;

— ne može se smatrati etički opravdanim ako se konzervator ne bavi problemima i mogućnostima reverzibiliteta ili ih potpuno zanemaruje;

— takodje nije etički opravdano ako konzervator pri radu upotrebljava ireverzibilne metode i materijale tamo gde je potreban i moguć reverzibilan postupak, ponekad iz veoma evidentnih razloga (naprimer, lakše, jeftinije ili brže).

Krajnji rezultat je svojevrсни kompromis između dve krajnosti, idealne reverzibilnosti i potpune ireverzibilnosti. Svaki arheološki predmet ima i postavlja svoje zahteve, te stoga ne smemo ujednačavati problematiku kao ni metode tretmana. Nadajmo se da za sada možemo doći do optimalnijih metoda i rezultata na osnovu logičnog i stručnog rasudjivanja, poštenog rada i uvažavanjem etičkih principa u konzervaciji i restauraciji arheoloških spomenika.

OPOMBA

Sestavek je referat s posveta o ohranjanju premične arheološke dediščine, ki sta ga v letu 1982 organizirala Društvo muzealcev Slovenije in Slovensko arheološko društvo ob dnevu muzejev in kot nadaljevanje akcije iz leta 1981.

ŽELIMELJSKA DOLINA

Juša Vavken

THE VALLEY OF ŽELIMLJE

POVZETEK

Povzetek iz urbanistične dokumentacije, delno oprt na rokopisne virov v župnijskem arhivu. Iskati je treba možnosti za revitalizacijo več objektov, ki so v zvezi s turjaškim gradom (Kopija, Nameršelj, Na krivčem, Poljane, Trnje), nujno pa je treba tudi urediti načine gradnje počitniških hišic, ki so zgornji del doline že povsem spremenile (Mali Ločnik, Vrh, Gradišče, Smrjenje).

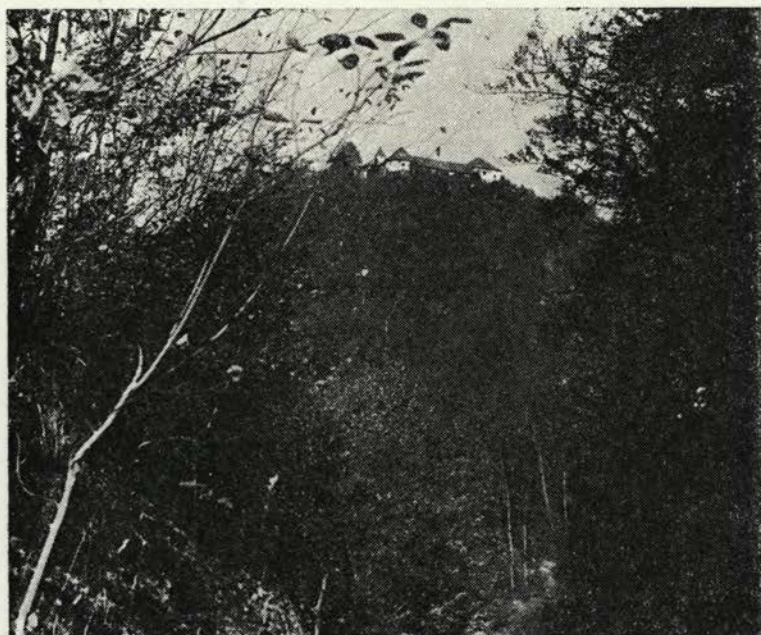
The summing up from urbanistic documentation, partly relying on manuscript sources from the parish archives. Possibilities for the revitalization of a number of buildings which are connected with the castle of Turjak (Kopija, Nameršelj, Na krivčem, Poljane, Trnje) must be searched for. It is also urgent to regulate the ways of buildings of week-end houses which have already completely altered the upper part of the valley (Mali Ločnik, Vrh, Gradišče, Smrjenje).

Prispevek je del urbanistične dokumentacije, urbanističnega reda za naselja KS Pijava gorica, Turjak in Želimlje. Tovrstna dokumentacija se izdeluje za območja, kjer ni potrebna podrobna obdelava. Območje, o katerem tu posebej govorimo, obsega razmeroma majhno površino Želimeljske doline in naselij ob cesti Ljubljana—Kočevje. Kljub majhnosti ima bogat spomeniški fond, tudi izrazito povezan s Turjačani. Prispevek ni oprt na nova raziskovanja, dopolnjen pa je s terenskimi zapažanji in spoznanji, ki jih je prineslo operativno delo. Premični umetnostni fond v elaboratu tudi naveden, ker je gradivo obdelano predvsem z vidika vključevanja v urbanistično preobrazbo. Naveden je v opombah v obsegu, v katerem ga je bilo mogoče zajeti hkrati z izdelavo osnovne naloge. Gradivo v nadaljevanju ni prikazano po stopnji pomembnosti, temveč po svoji legi v prostoru. Prikaz začnemo na severu.

Želimeljska dolina danes ne kaže več v vseh ozirih take podobe, ki jo je imela še v polpretekli dobi. Po dolini je namreč potekala živahna prometna in trgovska pot ter poštna povezava med Ljubljano in Kočevjem ter Blokami, pa tudi povezava v nasprotni smeri: proti Igu, Podpeči in dalje proti Vrhniki.¹ Danes pa je območje v prometnem oziru mrtev rokav.

Pijava gorica

Vas leži ob razcepu poti: ene, ki teče proti Želimljem² in druge, ki vodi po klancu na Turjak in k »novi«, glavni cesti. Vas je razpotegnjena na vzpetini, ki omejuje kot severna stranica dolino. Najprej omenjamo gotsko podružno

Sl. 58 Pogled na grad Turjak s poti pri zaselku Prazniki

Fig. 58 A view of the castle of Turjak from the road near the hamlet Prazniki

cerkev sv. Simona. Ima 5/8 prezbiterij, v notranjosti pa enopolni križnorebrasti obok na geometričnih konzolah. Dva sklepnika. Sorodnost z Laniščem. 1. pol. 15. stoletja.³ Stoji v naselju in tvori z zvonikom njegovo višinsko dominantno.

Pijava gorica kot naselje ne pomeni več neke zaokrožene celote v gradbeno zazidalnem smislu. V naselju so številne nove gradnje, ki so med seboj neuskla-jene, prav take pa so tudi prezidave starejših hiš. Celota zbuja vtis neurejenosti, saj je prostor disperzno izrabljen, tipologija stanovanjskih hiš pa ni enotna. Predlagamo, da bi z novo gradnjo zgostili obstoječo zazidavo. Poseg naj bi urejal zazidalni načrt ali vsaj skupinska lokacijska dokumentacija. Nova zazidava je možna tudi v smer sedla v vzpetinah. Višinski gabariti naj se podrede dominantni — zvoniku. Cerkev je potrebna intenzivnejšega vzdrževalnega dela.

Rogovila

Pod Pijavo gorico se pri zaselku odcepi vozna pot proti Igu. Lokacija in cesta imata historični pomen. Cesta je najstarejša vozna povezava proti Igu, danes pa nima večjega pomena.

Kopija

Ob cesti proti Želimplju, nedaleč od Rogovile, stojita dve hiši: stanovanjsko poslopje Želimplje 4 in pripadajoče gospodarsko poslopje. Zaselek se imenuje Kopija. Pod to označbo ga zasledimo tudi v franciscejskem katastru. Valvasor omenja na tem prostoru gradič Wiesenhof, zgrajen v njegovem času. Bil je središče obširne posesti, ki je zajemala skoraj celotno želimeljsko dolino. Last-

nik tega posestva je bil v Valvasorjevem času Franz Copinis, po katerem se je kasneje posest tudi poimenovala.⁴ Domnevamo, da je stavba Želimlje 4 še ostanek tega gradiča. V notranjščini ima ohranjen še ca. 1 m debel zid, poleg tega pa so ob hiši v sadovnjaku vidni še z rušo prekriti obrisi zidu.⁵ Stavba in lokacija sta historično pričevalni. Vsak gradbeni poseg naj bi se izvajal pod strokovnim nadzorom. Objekt in okolica naj bi se tudi ustrezno raziskala in dokumentirala.

Želimlje

Pred vasjo stoji ob mostu čez Želimeljščico je manjši zaselek. V eni izmed hiš sta bili poštna postaja in »furajterska«⁶ gostilna. Nadaljnja raziskava bi omogočila točnejše lociranje obeh namembnosti. Zaselek pa že zdaj označujemo kot historično pričevalno lokacijo.

Kot izrazitejšo umetnostno in stavbno dediščino v vasi obravnavamo župno cerkev sv. Vida in župnišče, pokopališče ter dvorec, imenovan Nameršelj.

Cerkev je enoladijska stavba, zgrajena v letih 1884—1889 v neoromanskem slogu. Načrte zanjo je izdelal F. Faleschini.⁷ Objekt pomeni z zvonikom višinsko dominantno celotnega Želimljega. V Želimljah je v letih 1902—1908 župnikoval pisatelj Fran Saleški Finžgar.⁸

Našteti stavbni objekti — gledano iz ljubljanske smeri — oblikujejo urejeno podobo in historično veduto Želimljega. Izpred tega prostora pa se ponuja izredno lep vedutni razgled na Ljubljano s Kamniškimi planinami v ozadju. Vse naštetu je vrednota, ki naj jo novi zazidalni načrt upošteva. V zvezi s tem utemeljujemo predlog, naj se opustijo nove gradnje na prostoru pred pokopališčem in na celotnem območju do Nameršlja.

Nameršelj

Nedaleč od cerkve na isti strani ceste stoji na manjši vzpetini večje enonadstropno poslopje, krito z dvokapnico. Stavbo je opisal in tudi grafično upodobil že Valvasor, ki jo imenuje Hammerstil.⁹ Arhitektura je bolj podobna večji pristavi kot gradiču, predvsem pa ni oblikovana tako, kot smo vajeni pri graščinah. Sprva je bila v lasti Orsini-Blagayev, še v času Valvasorja je prešla v last Engelhausnov, za njimi pa so jo prevzeli Turjačani. V stavbi je bil do druge svetovne vojne turjaški graščinski in gozdni oskrbniški urad.¹⁰ Stavba je še danes v osnovnih gabaritih skoraj enaka Valvasorjevi upodobitvi, a prezidana v posameznih elementih. Potrebna bi bila podrobnejša raziskava. Sedaj služi stavba za stanovanja delavcev, ki so zaposleni pri gozdnem gospodarstvu. Ta uporaba ni ustrezna. Predlagamo revitalizacijo v povezavi z obnovo Turjaka.

Na Krivčem

Iz Želimljega, po dolini proti Turjaku, je ob gozdnem robu širša ravninska zajeda, imenovana »na Krivčem«. Prostor je bil do druge svetovne vojne urejeno teniško igrišče. Z lepo sprehajalno potjo je bilo povezano z Nameršljem, pa tudi razdalja do Turjaka ni bila velika.¹¹ Iz zgodovine kaj več o igrišču ne

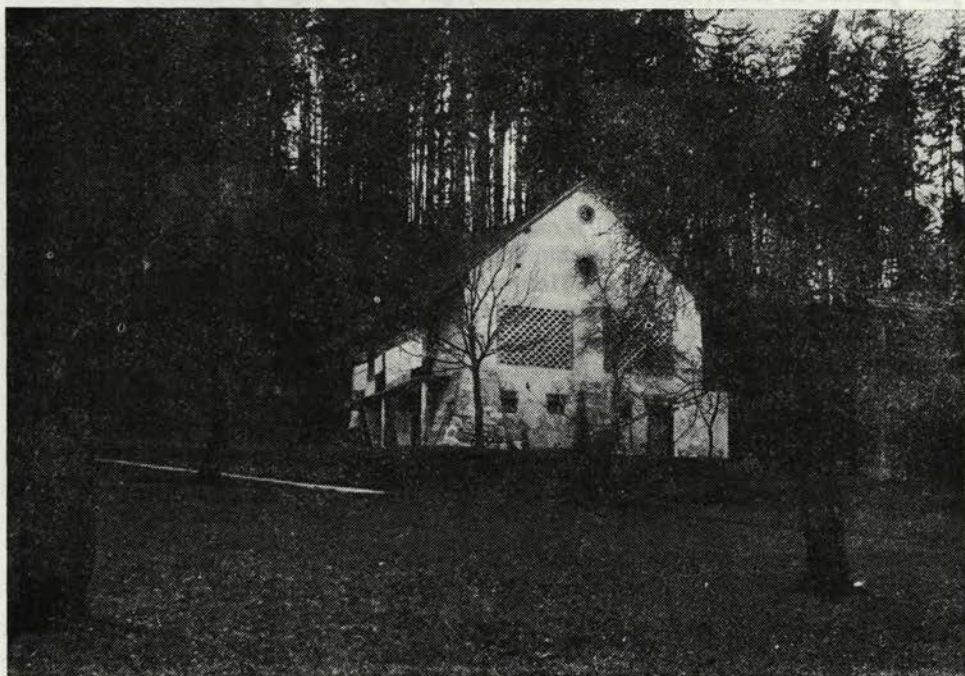
vemo. Igre z žogo so bile sicer znane že s starih srednjeveških upodobitev in bi tudi tu lahko šlo za starejše izročilo, vsekakor pa je bilo igrišče povezano z življenjem turjaške graščine. Sedaj je prostor zapuščen in tudi sprehajalna pot je opuščena. Lokacija je skoraj idealna za ureditev rekreacijskih objektov. V dolini ni industrije, je skoraj brez prometa, tudi od Ljubljane ni daleč. Obnova igrišča bi, v povezavi z revitalizacijo Poljan, pomenila tudi dopolnjevanje programa revitalizacije turjaškega spomeniškega kompleksa.

Poljane

Poljane so krajevno ime za skupino gospodarskih poslopij v bregu nad cesto, ki pelje mimo igrišča proti Turjaku. Domnevamo, da so to še ostanki poslopij turjaškega posestva, ki ga opisuje Valvasor kot Pölant.¹² Tu je bila sloveča kobilarna. Današnja gradbena situacija se sicer zelo razlikuje od Valvasorjeve, vendar pa lahko v eni izmed stavb še zasledimo ostanke zidu z oporniki, ki pričajo o starejši gradnji. Vsekakor pa lokacija, izraba in ime kraja popolnoma ustrezajo Valvasorjevemu zapisu. Pozneje so kobilarno preselili na Ig, na Poljanah pa so imeli rejo psov.

Potrebna je podrobnejša stavbna analiza in vsak poseg naj se izvaja pod strokovnim nadzorom. Kazalo bi tudi preučiti možnosti za ponovno rejo konj.

Med lokacije z določeno zgodovinsko vrednostjo sodi tudi prostor pod Poljanami, kjer so bili še do druge svetovne vojne urejeni bazeni za gojenje

Sl. 59 Zelimlje — pristava Poljane, ki jo omenja že Valvasor (Pölant)

Fig. 59 Zelimlje — the dairy from Poljane, already mentioned by Valvasor (Pölant)

žab, hrane za ribe v ribogojnicah.¹³ V letih po prvi svetovni vojni je to dejavnost upravljal naš slikar Franke.¹⁴ Primeren preskus te dejavnosti bi veljalo vključiti v proces družbenega planiranja.

Za Poljanami, na ravni gozdni zajedi, imenovani »Gartelc«, je bil smrekov razsadnik. Turjaški so potrebovali sadike za obnovo lastnih gozdov in so jih tudi prodajali po vsej državi. Prostor je sedaj njiva in travnik.¹⁵

Trnje

Tako se imenujeta dve hiši, stisnjeni ob vznožje želimeljskega grebena. Tu so bili že l. 1781 kovači.¹⁶ Obrt je bila zelo cenjena, povezana s furmanstvom pa tudi z življenjem na gradu.

Trnje naj bi se ne povečevale, gradbeni posegi na obstoječih objektih pa naj bi se izvajali na podlagi urejene dokumentacije in pod strokovnim nadzorom.

Lokacije s historično pričevalnostjo so v Želimeljski dolini še tiste, kjer so bile furmanske oziroma furajterske gostilne:

— Gostilna »Pri Brajerju«, imenovana po lastniku, ki je tu varil pivo. Na portalu je letnica 1840. Hiša je zapuščena, ob njej pa že nova »črna gradnja«.

— Gostilna v Zalogeh. Lastnik je bil dolga leta Jamnik. Ob obcestni hiši so dolgi hlevi, ki pa že razpadajo.

— Podhribška furajterska gostilna pred vstopom na »Rede«, kot v dialektu imenujejo turjaške klance. Hiši se pravi tudi »Pri barončku«.¹⁷ Pozneje se je gostilna in domače ime zanjo preselila h gornji cesti.¹⁸

Te gostilne so živele s prometom ob stari želimeljski cesti in tudi propadle, ko se je promet usmeril na zgornjo.

Pred mostom na Črni vodi je do konca zadnje vojne potekala meja med kočevskim in ljubljanskim okrajem.¹⁹

Prazniki

Pot po želimeljski dolini se konča v vasi Prazniki,²⁰ celotni prostor pa z grebenom Veliki Osolnik. V Praznikih, odkoder je izredno lep pogled na Turjak, je evidentirana vaška kapela, ki oblikuje zaključek naselja. Kapela je odprtega tipa. Čelna stranica sloni na dveh trebušastih rustikalnih stebričih. V niši je lesena plastika Matere božje. Je delo podeželskega umetnika — samouka.

Mali Osolnik

Želimeljsko dolino sicer zaključuje greben Veliki Osolnik z vedutno izredno lepo locirano cerkvijo sv. Lovrenca, vendar ta predel ne sodi v našo obravnavo. Ta se mora zaključiti z gručasto vasico Mali Osolnik, ki leži pod Velikim Osolnikom. Naselje je še strnjeno, zaključuje ga cerkev sv. Jakoba. Zgrajena naj bi bila menda l. 1700.²¹ Podoba naselja je izredno slikovita in taka, kot jo v ljubljanski okolici že malokje vidimo. Zato se nova zazidava ne bi smela širiti izven obstoječega zazidalnega območja, znotraj območja bi se mu pa morala povsem prilagoditi.

Turjak

Turjak je eden najpomembnejših slovenskih gradov.²² Svojo prvotno funkcijo, tesno povezano s pomembnim zgodovinskim dogajanjem²³ je ohranil do druge svetovne vojne. V tej vojni je bil požgan. Zaradi svojega mesta v operacijah NOB je tudi spomenik NOB.

V ožji grajski kompleks uvrščamo tudi poslopja, ki so bila z gradom funkcionalno povezana, pokopališče z rodbinsko grobnico Turjaških in podružnično cerkev sv. Ahaca na Malem Ločniku.

V zadnjih letih je stihijska gradbena dejavnost v ožjem in širšem okolišju v veliki meri pokvarila podobo, ki jo je imel neposredni ambient gradu, mrliška vežica na turjaškem pokopališču pa povzroča škodo tudi samemu spomeniškem objektu.

Mali Ločnik — p. c. sv. Ahaca

Cerkev je plemiška ustanova Turjaških grofov. Ima izredno velike dimenzije. Stilno je »dolenjska inačica dvoranske gotske arhitekture 15. stoletja s starejšimi elementi.«²⁷ Originalna poslikava notranjosti je delno vidna, sicer pa je še v celoti pod beležem.

V cerkev je bilo večkrat vlomljeno, tako da je od oltarne plastike ostalo le troje kipov iz skupine Križanja s stranskega oltarja. Ostala sta še leseni stranski stenski baročni oltar, ki ima ohranjeno originalno polihromacijo in ikonografsko zanimiva plastika Brezmadežne, ki z nogo tre namesto kače turškega vojščaka.²⁵

Na celotnem hribu je prepovedana vsaka nova gradnja, še posebno gradnja počitniških hišic.

Vrh nad Želimpljem — p. c. sv. Petra

Umetnostnozgodovinski spomenik. Gotska arhitektura je stilna izpeljanka dolenjske inačice.²⁶ Srednjeveška poslikava ima med kranjskimi prezbiteriji posebno mesto.²⁷ Cerkvica je stoletja stala na vrhu golega griča in bila prostorska dominanta širši krajinski veduti. Danes jo je stihijska gradnja počitniških hišic v vseh mogočih oblikah in materialih povsem utesnila. Sestavni del spomenika je tudi njegov prostor, ki je prav pri sv. Petru povsem okrnjen. Situacijo je mogoče sanirati le s širšo družbeno akcijo: vsekakor je treba odstraniti nekaj najbolj izpostavljenih hišic.

Gradišče — p. c. sv. Primoža in Felicijana

Cerkev na najvišjem delu na breg naslonjene vasice je enoladijska stavba s polkrožno apsidno, ki je sicer dokumentirana, ni pa tudi ohranjena.²⁸ Cerkev z zvonikom je krajinska dominantna.

Potrebna bi bila še nadaljnja raziskava objekta. Vsi posegi morajo biti pod stalnim strokovnim nadzorom. Nove gradnje je treba omejiti, predvsem pa graditi urejeno v skladu z ambientom.

Smrjenje — p. c. sv. Štefana

Cerkev stoji izven vasi Smrjenje. Postavljena je na intimni lokaciji, ki jo dopolnjujejo tako dimenzije kot oblikovanost objekta. Zgrajena je bila še v gotiki.²⁹

Vsa okolica Smrjenja je že tako pozidana s počitniškimi hišicami, da bi jo lahko označili za primestno stanovanjsko naselje (z žičnimi ograjami omejena hišna posest, gojenje povrtnin, ulična ureditev idr.). Nekaj prostora pri cerkvi je še nepozidanega; tak naj bi ostal vsaj ta.

OPOMBE

1. F. Truhlar, Kronika 22, 1974, 156. — 2. Župnijska kronika v Želimljah. Od 1899 do 1902 pisal župnik A. Lesjak, od 1902 do 1908 F. S. Finžgar. Str. 3: »Okrajni cesti vodita sedaj skozi faro dve, ena v dolini, nova pa po vrhu Rebri. Do leta, menim, da 1877 je bila samo cesta v dolini...« Veliko gradiva o Želimejski dolini nam je dala upok. učiteljica domačinka Justa Jagodič, r. 1899, sedaj v Velikih Laščah. Posebno dragocena je njena raziskava hišnih posestnikov v tej dolini. Gradivo je še v rokopisu, hrani ga sama, en izvod pa je tudi v župnijskem arhivu v Želimljem. Zahvaljujem se ji, da nam je omogočila pregled tega gradiva, pa tudi za izvirno tolmačenje posameznih lokacij. — 3. I. Komelj, Gotska arhitektura, Ljubljana, 1973, 285. — 4. Valvasor, EHK, XI, 656 Wiesenhof. — 5. Današnji objekt Želimlje 4 je popolna prezidava prejšnjega, ki je stal na tistem mestu. Slednji je imel sleme vzporedno s cesto, današnji pa ima sleme pravokotno nanjo, vendar pa je severozahodni del hiše isti. V pritličju je ohranjen še del starejšega zidu, db. ca. 1 m. Frančiška Kovačič, roj. 1899 na Kopiji, kjer tudi sedaj živi, se še spominja »kako so rušili streho, krito s slamo in kako so morali razstreljevati zid, ki je bil debel ter še delan s soljco«. V župnijski kroniki zasledimo, da je bil med gradnjo župne cerkve, tj. l. 1884, lastnik Kopije baron Karol Wurzbach pl. Tannenberg, ki pa je zaradi neporavnanih dolgov v zvezi s cerkveno gradnjo moral Kopijo odprodati (ž. k. str. 37). — 6. Tako so se imenovalе gostilne, kjer so bile prevezovalne postaje. Tam so proti denarni odškodnini posojali konje za pripravo na bolj strmih delih ceste. Ime je še danes znano in nam ga je povedala J. Jagodič. — 7. Župnijska kronika, str. 32: »Zidarsko delo se je pre-pustilo že prejšnje leto g. Frančišku Faleschiniju, ki je napravil tudi načrt za novo cerkev... Napravil je bil Faleschini prvotno precej večji načrt. Po tem prvotnem načrtu bi bila cerkev dokaj večja in veličastnejša. Imela bi tudi dvoje stranskih vrat kakor postavim farna cerkev v Zagorju za Savo, ki je tudi delo tega mojstra ali pravzaprav njegovega očeta...« Iz finančnih razlogov so projekt zmanjšali. Cerkev je vsaj tretja, vendar na spremenjeni lokaciji. Predhodnica sedanje »je stala nekako sredi pokopališča, ki je pred župniščem« (str. 26). Župnik A. Lesjak je še pred rušenjem zrisal v črtni skici, brez merila njeno lokacijo. Po Valvasorju so menda to cerkev zgradili baroni Engelhausni, ki so v 17. in 18. stoletju imeli v posesti tudi ilzansko graščino in Nameršelj. Župnijska kronika, str. 43: »Porušena cerkev je bila dolga 13 m, široka 6,5 m v presbiteriju 6,8 m. Apsida je imela podobo poluosmokota... Bila je nizka... svod je bil napravljen kot v farni cerkvi sv. Jurija v sosednji fari. Svetloba je prihajala v cerkev skozi petera nesimetrično razsvetljena in tudi ne enako velika okna. Nad vhomom v cerkev je bil ozek pevski kor... Dohod na kor je bil po stopnicah zunaj na severni strani zvonika, prav kakor je še sedaj v sosednji št. Jurski župniji. Precej močan zvonik je bil naslonjen na cerkev, tako, da so bile tri strani proste. Na vseh treh straneh zvonika je bil spodaj presvoden vhod... Velike line v zvoniku so bile nizke. Streha na zvoniku je imela večjo in manjšo bunko, krit je bil s škodlami...« Neznatna in premajhna je bila stara farna cerkev. To je bil tudi glavni vzrok za njeno rušenje in ne potres l. 1895. Župnik Lesjak dalje: »Ko sem prišel pred Božičem l. 1893 v Želimlje je stara cerkev še stala. Zvonik ni imel več strehe in pa zakristija je bila podrtá in odnešena...« Podirati

je začel 12. 2. 1894 in v treh tednih je bila podrtá. Kamenje so kasneje uporabili pri zidavi nove šole v Želimljem in za posutje ceste proti Plesom in Podrebri. Ker je cerkev stala sredi pokopališča, so odstranili tudi temelje, tako, da se je pokopališče lahko razširilo tudi na ta del. Težave so imeli pri podiranju zvonika, ki je po večkratnem razstreljevanju le padel »a cel, ležal je na tleh kakor tunel... kamenja je bilo kakor prej od cerkve... Stene v ladji so bile prav iz slabega materiala. Večinoma so bile kepe, kakršne se po vodi nahajajo. Sem in tja je bil tudi kak kos lahkega kamna.« Str. 29: »zob časa je jel razjedati to starikavo stavbo.« Kljub vsem »naporom, da bi stanje prikazali še slabše kot je bilo, je vladna komisija, ki je prišla 14. januarja 1884, ugotovila mnoge večje in manjše razpoke po cerkvi, kake nevarnosti pa sedaj še ni. Cerkev naj se torej popravi in razpoke zacelijo, vendar bi bili stroški precejšnji in v nikaki primeri z vrednostjo te cerkve« (str. 30). Ob zidanju nove cerkve so navedeni vsi obrtniki in tudi deli opreme, ki so se še ohranili. Tako sta bili po dve cerkveni klopi odpeljani na Vrh in Gradišče, kamor je bil prestavljen tudi veliki oltar (Ž. k. str. 46). »Križev pot, katerega je napravil slikar Gorišek v Radovljici, je kupila podružnica na Vrh...« — 8. Napis na spominski plošči na pročelju župnišča v Želimljem h. št. 46: »Francu Sal. Finžgarju / ki je tu bil župnik od 1902—1908 / in napisal roman / Pod svobodnim soncem / ob stoletnici rojstva / Želimlje 9. II. 1971. Farani./« — 9. Valvasor, EHK XI, 274, Hammerstil. O imenu tudi Izvestja muzejskega društva XIII, 103. — 10. Župnijska kronika 17 s: Gradivo in gradišča, vse o Namerštilu. — 11. Pojasnilo J. Jagodič ob ogledu nov. 1981. — 12. Valvasor, EHK XI, 435, Palant, Polane. — 13. Podatek J. Jagodič, ki je bila še priča te dejavnosti. — 14. J. Jagodič se še spominja »kako je Franke še dolgo po I. svet. vojni s kolesom vozil vsak dan iz Ljubljane. Na rami je s seboj pogosto vozil slikarsko stojalo.« — 15. Ustni podatek J. Jagodič. — 16. Rokopisno gradivo popisa hiš Želimejske doline pri J. Jagodič. — 17. Ibid. in pojasnilo teh lokacij ob skupnem ogledu. — 18. Ibid. — 19. Ibid. — 20. Po tolmačenju J. Jagodič je bila vas oproščena prazne tlake, odtod tudi poimenovanje vasi Prazniki. — 21. Krajevni leksikon Slovenije II 420. Arhitekturna zgodovina ni raziskana. — 22. Kulturni spomeniki Slovenije, Spomeniki I. kategorije. Ljubljana 1974. Gradovi 69. — 23. B. Otrepec, Kronika XXI, 1973 in XXVII, 1980 3. — Stane Granda, Razpad posesti knezov Auerspergov na Kranjskem. — I. Komelj, Gotska arhitektura, 241. — Gruden Zgodovina slov. naroda 788. — Župnijska kronika v Želimljem. Urejanje in programsko preobrazbo gradu Turjak vodi Špela Valentinčič-Jurkovič. dipl. ing. arh., strokovna delavka LRZSV s sodelavci. — 24. I. Komelj, Gotska arhitektura — Tretje izvestja Društva za krščansko umetnost v Ljubljani 1899—1902, 34. — 25. E. Cevc, Srednjeveška plastika na Slovenskem, Ljubljana 1963. — 26. I. Komelj, Gotska arhitektura 248 s. — 27. F. Stele, Slikarstvo v Sloveniji od 12. do 16. stoletja, 102. — 28. M. Zadnikar, Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, 147. — 29. I. Komelj, Gotska arhitektura na Slovenskem, 287. Cerkev ima zanimiv stranski oltar, še pozno renesančno občuten, s sočasno oljno podobo, ki pa je v podrobnosti neraziskana.

RAZMIŠLJANJE O KONSERVATORSKO-RESTAVRATORSKI OBRAVNAVI KNJIŽNIČNEGA GRAFIČNEGA IN ARHIVSKEGA GRADIVA

Nada Majcen-Čučnik

REFLECTIONS ON CONSERVATION AND RESTORATION TREATMENT OF LIBRARY, GRAPHIC, AND ARCHIVAL MATERIAL

POVZETEK

Na osnovi dosedanjega razvoja ugotavlja sestavek, naj bi kar najbolj opuščali obrtniške metode konservacije. Vrste poškodb in najbolj primerne postopke naj bi ugotavljali s sodobnimi fizikalno-kemičnimi metodami in aparaturnami. To lahko dosežemo le z nujno potrebnim medsebojnim strokovnim povezovanjem konservatorskih delavcev različnih specialnosti in z aktivnim sodelovanjem ustreznih institutov. V današnji situaciji, ko je nabava kvalitetnega materiala težka, zaposlovnje novih sodelavcev vprašljivo, je tembolj potrebno skupinsko delo in izmenjava izkušenj.

V zvezi s slovensko konservatorsko-restavratorsko dejavnostjo se občasno omenja tudi del konservatorskega področja, ki se ukvarja s konservacijo in restavracijo arhivskega, knjižničnega in grafičnega gradiva, torej gradiva, ki po Zakonu o naravni in kulturni dediščini spada med zgodovinske spomenike.

Čeprav so to premični kulturni spomeniki, predmet arhivske, muzejske galerijske dejavnosti in knjižničarstva, ima njihova konservacija dosti skupnega s celotno konservatorsko-restavratorsko dejavnostjo, ki je pri nas področje spomeničnega varstva.

Z razvojem znanosti in tehnike se je razvijala in se razvija tudi kulturna dediščina človeštva in vzporedno s tem narašča tudi pisano gradivo, katerega del ima trajno zgodovinsko vrednost. Prav starost gradiva povečuje njegovo zgodovinsko vrednost. Staranje gradiva pa povzroča večje poškodbe. Povečane količine pisanega gradiva, ki so se zbirale v knjižnicah in arhivih, so terjale tudi več dela pri popravilu poškodovanih knjig in dokumentov.

The article concludes on the basis of the up-to-now development that the artisan methods of conservation ought to be practically kind as possible abandoned. The sort of damages and the most suitable processes should be determined by means of contemporary physical and chemical methods and equipment. This can only be obtained through the most necessary reciprocal professional co-operation of conservation experts of various specializations, and active collaboration of the corresponding institutes. In the present-day situation, with the acquisition of materials of good quality being as difficult as it is, and the employment of new co-workers questionable, working in teams and the exchange of experiences have become increasingly important.

Znanje bibliotekarjev, knjigovezov in arhivistov, ki so se v začetku ukvarjali s popravili pisnega gradiva ni več zadoščalo, saj niso mogli odgovoriti na vprašanje, zakaj in kako oboleva knjižno in dokumentacijsko gradivo in kako ga je treba hraniti, da se ne bi prehitro starali in razpadali pisna podlaga in pisava. Tako se je šele v zadnjih štiridesetih letih razvil nov profil restavratorja — restavrator knjižnega gradiva oziroma grafik restavrator.

Pisno gradivo — arhivsko in knjižnično — pa tudi umetniška dela, nastala na papirju — grafike, skice, plakati, načrti ipd., kar je vse zajeto v našo konservatorsko dejavnost, je gradivo manjših razsežnosti. Tudi ni tako lahko dosegljivo širši javnosti kot premični spomeniki večjih razsežnosti, izdelani iz odpornejših anorganskih snovi. Skrb za hranjenje in varovanje tega gradiva je bila vedno na ramah ljudi, ki so se poklicno ukvarjali z njim. Problemi s hrambo in konservacijo običajno niso bili predmet širše javne obravnave.

Tudi danes na žalost ugotavljamo, da skrbi za takšno gradivo ter za pravilno zaščito in konservacijo poškodovanega gradiva le peščica ljudi oziroma posameznikov, širše družbeno okolje oziroma spomeniško varstvo pa sodelujeta le bolj naključno.

To področje konservacije je bilo že od vsega začetka, ki sega v Slovenijo v leto 1956, odmaknjeno od spomeniškega varstva in njegove konservatorsko-restavratorske dejavnosti zaradi objektivnih vzrokov. Dejavnost oddelka za konservacijo dokumentarnega gradiva je potekala v Muzeju osvoboditve v Cekinovem gradu (konservacija poškodovanega partizanskega gradiva). Zaradi obilice dela, premajhnega števila strokovnih delavcev in prostorske utesnenosti, je bil razvoj laboratorija omejen.

Z razširitvijo konservatorske dejavnosti na območje cele Slovenije, na vse slovenske arhive, knjižnice in na del umetniških eksponatov, katerih nosilec je papir, so se pojavili prvi večji strokovni, kadrovski in prostorski problemi. S preselitvijo leta 1980 v Arhiv SR Slovenije je bila prostorska stiska deloma rešena. Reševanje in razvoj strokovne dejavnosti ter tudi vzgoja ustreznih strokovnih profilov so danes stvar premisleka in angažiranja širše skupnosti.

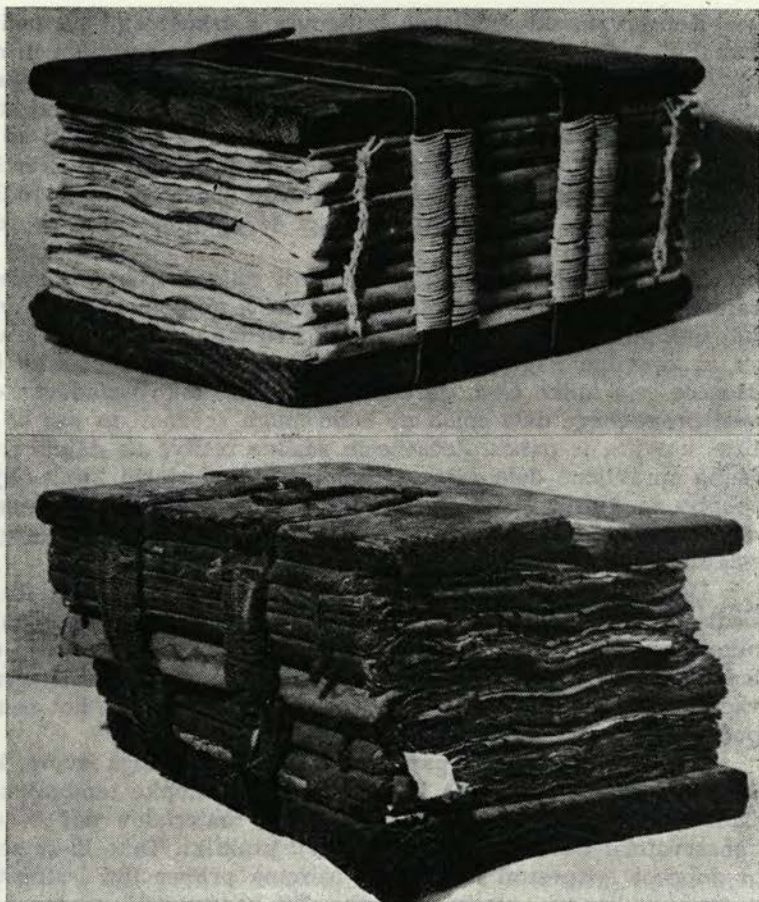
Povezanost in interdisciplinarnost celotnega konservatorskega delovanja sta ne glede na domicilno pripadnost, skupinsko delo in izmenjavo izkušenj konservatorskih strokovnjakov, katerih osnovna izobrazba je tako zelo različna, tudi na tem specifičnem in danes majhnem konservatorskem področju osnova za skladen in hitrejši razvoj.

Ne bi razširjala ugotovitev kolega I. Bogovčiča v Varstvu spomenikov XXIII, ki se nanašajo na konserviranje likovnih umetnin, saj se beseda »likovni« le zamenja z besedo »premični« in so ugotovitve enako aktualne tudi za del konservatorske dejavnosti, ki obravnava spomenike, nastale na papirju.

Temeljna načela konserviranja veljajo tudi pri zaščiti arhivskega, knjižničnega in grafičnega gradiva. Vendar je nekaj vprašanj, problemov in dilem le specifičnih za konservacijo papirnega gradiva, npr. vprašanje razvoja dejavnosti in strokovnosti nekaterih profilov delavcev.

Oddelek, ki je danes v Arhivu SR Slovenije, naj bi se razvil v osrednjo republiško delavnico za konservacijo papirnega gradiva. Poleg tekočega dela naj bi skrbeli za razvoj stroke in izobraževanje kadrov.

Obrtniške metode konservacije naj bi opuščali. Pri konservaciji naj bi ugotavljali vrste poškodb in najbolj primerne postopke s sodobnimi fizikalno-

Sl. 70 Sodni protokol deželnega sodišča Momjan v Istri, iz let 1689 in 1690. Platnice so iz lesa. Stanje pred in po restavraciji.

Fig. 70 The judicial protocol of the regional court at Momjan in Istra, from the years 1689 and 1690. The binding is made of wood. The state before and after the restoration

kemičnimi metodami in aparaturami. Da bi to lahko dosegli, sta nujno potrebna medsebojno strokovno povezovanje konservatorskih delavcev različnih specialnosti in aktivno sodelovanje ustreznih institutov.

V današnji situaciji, ko je nabava kvalitetnega materiala otežena in zaposlovanje novih sodelavcev vprašljivo, sta tembolj pomembna skupinsko delo in izmenjava izkušenj.

Vsekakor bi morali ta del konservatorske dejavnosti kadrovsko okrepiti, če hočemo, da se bo razvijal, sicer se lahko zgodi, da bomo v prihodnosti storili korak nazaj. Zakaj?

Strokovni delavci, ki neposredno konservirajo gradivo in vežejo dragocene rokopisne knjige, ki imajo posebno zgodovinsko ali estetsko vrednost in so v večini primerov tudi unikatni, morajo imeti poleg strokovnosti primeren odnos do tako specifičnih del. Temu primerno pa je treba take strokovnjake tudi nagraditi. Ne bi posebej omenjala dela strokovnjakov z visoko izobrazbo, ki jih srečujemo tudi na ostalih konservatorskih področjih (kemiki, biologi). Ustavila bi se le ob profilu delavca, ki je res specifičen za naše področje, to je knjigovez.

Konservatorski sodelavec knjigovez z izkušnjami na področju vezave inkunabul, kodeksov, srednjeveških izdaj, je danes dragocen in nepogrešljiv strokovnjak. V naši dejavnosti je pomanjkanje takih strokovnjakov problem, ki ga vedno občutimo, a nikoli pravilno ne ocenimo. Do sedaj smo si pomagali z upokojenci, ki so prinesli osnovno znanje še iz šole in ki so pridobili mnogo izkušenj v letih dela. Po obstoječih šolskih programih se sicer šolajo knjigovezi, a niso zainteresirani za specifično delovno področje, saj je tudi materialno nižje ovrednoteno kot v gospodarstvu, kjer je povpraševanje po tem poklicu večje kot ponudba.

Sedanje delovanje enega, dveh ali največ treh knjigovezov na območju republike, pa še to večinoma upokojencev, ne pomeni zagotovila za stalni razvoj specialne knjigoveške dejavnosti. Priznanje njihovi strokovni usposobljenosti in pravilno nagrajevanje bosta še dolgo kamen spotike in razpravljanja. Mogoče celo toliko časa, da bo ta del stroke tako nazadoval, da mladi knjigovezi praktičnega dela sploh ne bodo mogli spoznati in jim bo področje še bolj tuje, kot jim je danes. Začasne in zasilne rešitve ne dajejo trajnega rezultata. Slabo opravljeno delo pomeni tudi pri vezavi starih knjig najmanj trajno poškodbo na kulturni dediščini. Tudi v knjigoveški konservatorski stroki velja, da le stalno strokovno delo in razvoj ter prenos znanja s starejše generacije na mlajšo daje zaželene rezultate in še to šele čez čas.

Današnja odtujenost in šibka povezanost konservatorskih delavcev sta posledica premajhnega števila strokovnih delavcev, preobremenjenosti posameznikov, pa tudi nekaterih subjektivnih slabosti. Čeprav imajo opraviti s papirjem dostikrat tudi na drugih področjih konservatorske dejavnosti, se konservacija papirnega gradiva ne obravnava enako kritično, kot se zahteva za druga področja konservacije kulturnih spomenikov.

Ker je pisna podlaga papir, to je snov organskega izvora, ki propada hitreje kot spomeniki, je treba konservatorske postopke tembolj kritično presojati. Tudi reklamna priporočila proizvajalcev materialov naj bi obvezno testirali konservatorji analitiki in konservatorji praktiki. Tako bi se seznanili s slabimi in dobrimi lastnostmi materialov oziroma primernimi lastnostmi materiala za posamezne konservatorske postopke. Pri konservaciji papirnega gradiva mislim predvsem na adhezivna sredstva, ki jih je danes zelo veliko na tržišču, vendar pa jih zelo malo po kvaliteti ustreza načelu reverzibilnosti, ki je še vedno osnovno načelo konservacije pisnega gradiva, ne glede na to, ali imamo opravka s plakatom ali rokopisno knjigo ali risbo.

To je le nekaj misli, ki naj bi bile uvod v širšo razpravo o potrebnosti skupinskega dela, povezovanja znanja in tudi opreme v prihodnosti. Ne smemo dovoliti, da bi bila razvoj in uspeh oziroma nazadovanje posameznih vej konservatorske dejavnosti odvisna samo od enega ali dveh strokovnjakov. Skrbeti moramo za kontinuiran razvoj celotne konservatorske dejavnosti, ki bo mogoča le z organizirano dejavnostjo konservatorjev in širše družbene skupnosti.

VIRI

- I. Bogovčič, Varstvo spomenikov XX, 121—124.
 I. Bogovčič, Varstvo spomenikov XXIII, 71—81.
 I. Mikl-Curk, Varstvo spomenikov XXIII, 47.
 H. Bansa, Bibliotheksforum Bayern — 1973, 91—107.

K PROBLEMU PODLEPLJANJA PAPIRNIH DOKUMENTOV

Franc Curk

POVZETEK

V članku je podan pregled nove in obstoječih metod podlepljanja papirnih dokumentov in umetniških del na papirnem nosilcu.

ABOUT OF UNDERSTICKING PAPER DOCUMENTS

In the article the author gives overlook on new and ruling methods of understicking paper documents and art objects on paper support.

Delež pisanih ali slikanih spomenikov na papirnem nosilcu v našem spomeniškem fondu nikdar ni majhen, zato se konservatorji pogosto srečujejo s problemom ohranitve papirja, ki je zaradi fizikalnih in kemičnih procesov med staranjem postal krhek in nesposoben za svojo osnovno funkcijo.

Podobno dubliranju pri odpravljanju iste pomanjkljivosti pri konservaciji tkanih nosilcev se je pri konservaciji papirja že zelo zgodaj razvila metoda nalepljanja (kaširanja) papirnega nosilca na togo, toda mehansko odporno podlogo iz kartona ali lesa. Kot vezivo se je najpogosteje uporabljalo kako glutinsko ali škrobno vezivo.

Žal pa v preteklosti pri takih posegih zaradi nepoznavanja resničnih vzrokov slabega stanja papirnega nosilca le-teh niso odstranili, zato je nemoteno dalje propadal. Praviloma so se že obstoječim vzrokom propadanja pridružili še novi kot posledica fizikalnih in kemičnih lastnosti snovi, uporabljenih pri podlepljanju. Naj omenim samo nekatere od njih:

- precejšnje krčenje vezivnih filmov kot posledica sekundarnih fizikalnih in kemičnih interakcij, kar nemalokrat povzroča kasneje krivljenje nosilca;
- nagnjenost k mikrobiološkemu in biološkemu razkroju;
- sprememba pH kot posledica sekundarnih kemičnih interakcij pri glutinskih vezivih;
- postopno slabljenje vezivne moči zaradi kemične in biološke degradacije vezivne snovi;
- nastanek sekundarnih vizualnih interakcij.

Zaradi vsega omenjenega se obravnavani predmet kaj hitro znova znajde v rokah konservatorja.

Prvi problem, na katerega tokrat zadene konservator, je seveda ponovno odstranjevanje papirnega nosilca s podloge, kar pa ni tako preprosto, kot se zdi na prvi pogled.

Omenjena veziva so sicer reverzibilna. Načeloma jih je mogoče odstraniti s toplo vodo. V praksi pa je stvar nekoliko drugačna. Ker je papirni nosilec sam pogosto zelo načet, ne prenese direktne obravnave s toplo vodo brez večjih

Sl. 60 Primer podlepljene risbe, narejene z grafitnim svinčnikom. Delo V. Bukovca, v zasebni zbirki D. in V. Terzič

Fig. 60 An example of underglued drawing, made by means of a graphite pencil. Drawn by V. Bukovec, the private collection of D. and V. Terzič

poškodb, poleg tega pa je pogosto poslikan ali popisan z barvnimi premazi, ki so trajno vodotopni, zato jih ne smemo močiti z lica, čeprav bi sam papir to prenesel. S hrbtni strani do vezivnega filma ne moremo, ker ga pokriva togi in premalo porozen nosilec iz kartona oziroma iz lesa. Konservatorju v tem primeru preostane le še zelo delikatno mehanično odstranjevanje nosilca, kar je ne le zelo zamudno temveč tudi zelo tvegano.

Tudi nekateri novejši postopki nalepljanja papirnega nosilca na podlago z raznimi sintetičnimi lepili, ki so se uveljavili v novejšem času, so se slabše odrezali. Industrija je v času uveljavljanja sintetičnih veziv pogosto poudarjala njihovo trajnost na podlagi enostranskih ocen in umetnega staranja z ultravijolično svetlobo, kaj kmalu pa se je pokazalo, da zaradi molekularnega zamreženja (cross linking) pri naravnem staranju postanejo postopoma netopna v prvotnih topilih in kasneje lahko povsem netopna tudi v močnejših topilih in njihovih mešanica. Poleg že omenjene ireverzibilnosti pa so lahko spremni pojavi še:

— temnenje kot posledica spremembe refrakcijskega indeksa (RI) med zamreženjem;

— krhkost in lomljivost prvotno elastičnega vezivnega filma v daljšem časovnem obdobju;

— krčenje kot posledica krajših molekularnih vezi v vezi C-C, ki nastajajo po odcepitvi radikalov pri zamreženju;

— sprememba pH kot posledica sekundarnih kemičnih interakcij, kar povzroča pospešen razkroj papirnega nosilca zaradi kemičnega vpliva ne več nevtralnega vezivnega filma.

Pogosto se pojavi še dodaten problem občutljivosti poslikav na kemične vplive določenih organskih topil, posledica tega pa so lahko izpiranje poslikave, spremembe tona posameznih barvnih tonov ali celo njihovo razbarvanje. Ker se na papirnih nosilcih pogosto uporabljajo tudi organska barvila, in ne le anorganski pigmenti, je ta nevarnost tem večja.

Tudi zamenjava togih nosilcev s prožnimi sintetičnimi folijami ni tako primerna, če se zavemo nekaterih sprememb, ki nastajajo kot posledica razkroja velemolekul s časom itd., predvsem pa nastanek napetosti na meji med papirnim nosilcem in noilno folijo, ki so posledica dimenzijskih sprememb enega in drugega materiala zaradi spremembe relativne vlažnosti in temperature okolja. Papirni nosilec namreč zelo močno reagira na spremembe relativne vlažnosti okolja in zelo malo na spremembe temperature, v nasprotju s sintetično folijo, ki je praktično neobčutljiva na spremembe relativne vlage in močnejše reagira na spremembo temperature. Posledice teh razlik v fizikalnih lastnostih obeh snovi so relativno velike natezne sile na njuni meji, ki povzročajo trganje adhezivnih vezi. Posledica tega trganja vezi je postopno strapiranje papirnega nosilca s folije.

Zelo dobro pa se je do sedaj obnesla metoda točkovnega podlepljanja papirnega nosilca, ki pa mora biti deloma še sposoben nositi lastno težo, na tenko sintetično mrežico; pri tem so omenjene težave deloma odpravljene. Če je papirni nosilec v tako slabem stanju, da ga ni mogoče pritrčiti na elastičen nosilec, ali pa je gramatura papirja prevelika in mrežasti nosilec ne bi bil več nosilni, ampak nošeni element, je treba poiskati drugo metodo.

Iz povedanega sledi, da bi morali zadostiti naslednjim pogojem:

- trajna reverzibilnost vezivnega filma;
- dovolj velika elastičnost oziroma plastičnost vezivnega filma, da amortizira morebitne razlike v dimenzijskih spremembah papirja in novega nosilca;
- da ne omogoča biološkega in mikrobiološkega razkroja;
- da ne spreminja občutno refrakcijskega indeksa med staranjem;
- da ne spreminja pH.

Nosilec pa bi moral zadostiti tem zahtevam:

- velikosti dimenzijskih sprememb zaradi sprememb vlažnosti in temperature morajo biti čim bližje velikostim dimenzijskih sprememb papirja;
- mehanično mora biti dovolj trden, da nosi tudi težje papirne nosilce;
- ne sme se kriviti.

Iskanje v tej smeri me je pripeljalo do zadovoljive rešitve v primeru, če je dokument popisan oziroma poslikan le enostransko.

Kot vezivo najbolj ustreza zahtevanim lastnostim metilceluloza:

- je trajno vodotopna;
- film se plastično deformira v taki meri, da amortizira omenjene dimenzijske spremembe;
- ni hranljiva niti za mikroorganizme niti za večje organizme;
- ne spreminja občutneje RI med staranjem;

Sl. 61 Primer podlepljenega močno poškodovanega kitajskega akvarela. V zasebni zbirki D. in V. Terzič

Fig. 61 An example of underglued painting

— ne spreminja pH med staranjem.

Kot temeljnik najbolj ustreza papirju glede prve zahteve po sorodnosti lastnosti prav papir sam. Drugi in tretji zahtevani lastnosti primerne nosilca pa se da zadostiti s tem, da nov papirni temeljnik napnemo na dovolj velik lesen podokvir; tako dobi zaželeno nosilnost in se ne more kriviti.

Postopek napeljanja papirja na lesen podokvir kot temeljnik za risbo ali sliko je v likovnotehnološki praksi zelo dobro znan, le da ga dosedaj žal niso uporabljali tudi v konservatorski praksi. Prednosti nalepljanja na tako pripravljene nosilec so pri morebitnem kasnejšem konservatorskem posegu več kot očitne.

Ker je vezivo trajno vodotopno, se da podlepljeni dokument zelo enostavno odstraniti z novega nosilca že tako, da ga s hrbtne strani z gobo omočimo s hladno, ali še bolje s toplo vodo. Voda skozi porozni nosilec zelo hitro prodre do vezivnega filma, ki popusti in s tem omogoči odstranitev novega nosilca. Ostanek veziva s hrbtne strani dokumenta se da previdno odstraniti z vlažnimi tamponi, tudi če je ta mehansko v precej slabem stanju. Pri tem ni nevarnosti, da bi se poslikava zmazala ali zbrisala, ker se poseg v celoti omejuje na hrbtno stran. Po opravljenem posegu lahko dokument ponovno nalepimo na novi nosilec.

Postopek je zelo preprost, ne pomeni nobenega tveganja in ustreza vsem zahtevam strokovnega obravnavanja spomenika. Z izbiro primerno obravnavanega novega nosilca in primerne velikosti podokvirja se da dokument sočasno tudi estetsko in poceni prezentirati.

NAČIN OBNOVE TEMELJEV CERKVE SV. MIHAELA NA OTOKU PRI DOBRAVI

Vinko Šribar, Vida Stare

THE MODE OF RESTORATION OF THE GROUNDWORK AT ST. MICHAEL'S CHURCH AT OTOK NEAR DOBRAVA

POVZETEK

Vbrizgali smo vezno gradivo med kamne temeljev, naredili 6 cm debelo plast kot krono zidu in na tem nadzidali zid do 50 cm visoko. S tem je ohranjena možnost, da zidovi v naših klimatskih pogojih tudi prezimijo ali da jih čez čas vključimo v drug način prezentacije.

We injected the jointing material among the stones of the groundwork, then made a layer 6 cm thick functioning as the wall crown, and constructed above it a wall up to 50 cm high. Thus the possibility of the walls to winter in our climatic conditions, or to be later on incorporated into some other manner of presentation, is preserved.

Na južnem robu otoške površine smo leta 1969 odkrili manjši kulturni objekt z dvema prezidavama prezbiterija, ki ga je prof. Gestrin opredelil kot cerkev sv. Mihaela. Kulturnozgodovinsko smo ga opredelili kot romanskega in predromanskega.

Zaradi perspektive, da bomo med raziskavami uredili na Otoku odprt spomeniški kompleks, smo se odločili, da bomo stavbo pustili odkrito.

Zaradi razprave, ki je v tistem času potekala med zgodovinarji, umetnostnimi zgodovinarji in arheologi o razmerju med odkritima apsidama, je bilo jasno, da morajo ostati odkriti temelji nespremenjeni, dokler ne bo razprava zaključena. Za zaščito zidov smo leta 1972 postavili leseno zaščitno stavbo s slamnato streho, ki se dobro ujema s pokrajino, značajem Otoka in z obstoječimi gospodarskimi objekti v vasi Drama.

Kljub tej zaščiti se je izkazalo, da so zidovi začeli razpadati in jih je treba na neki način utrditi. Leta 1981 je bilo stanje temeljev že takšno, da je bil nujen restavratorski poseg.

Po temeljitih posvetovanjih na Zavodu za varstvo kulturne in naravne dediščine s konservatorico dr. Ivo Curk in z arhitektom Jovom Grobovškom z Zavoda za družbeno planiranje v Novem mestu smo pod vodstvom dr. Vide Stare opravili naslednja dela:

— vbrizgali smo vezno gradivo med kamne temeljev;

— za krono zidov smo naredili 6 cm debelo plast temno sive malte iz cimenta, apna in drobnozrnatega peska;

— na utrjeno krono zidu smo nazidali do 50 cm visok zid, vezan z močno malto;

— za zidavo smo uporabili rumenkasti peščenec z Vinjega vrha, ki je po videzu in dimenzijah enak kamnom v temeljih odkrite stavbe.

Zaradi večje odpornosti je bila krona nadzidave zaključena z drobnejšimi kamni, površina med njimi pa zglajena. Krona novega zidu je na istem višinskem horizontu z zglajeno zgornjo površino. S tem je teoretično dana možnost, da bi zaščitno streho v primeru, če je ne bi mogli vzdrževati, demontirali in bi bili odkriti zidovi na prostem.

Medtem ko so bili zunanji zidovi temeljev utrjeni in nadzidani, so bili notranji deli stavbe, severni in južni stranski oltar ter baptisterij samo utrjeni. Menimo, da drugačna zaščita tega objekta ne bi bila učinkovita.

Ta poseg smo naredili z ozirom na to, da bodo v doglednem času morebiti na novo odkrite pomembnejše stavbe na Otoku tudi prezentirane in bo tu odprt spomeniški kompleks, ki bi prikazoval urbano zasnovano zrelo srednjeveškega Otoka in kasnejšega freisinškega Gutenwertha.

POVEZAVE

We inspected the building materials among the stones of the groundwork, then the
 as a layer 8 cm thick functioning as the
 wall cover and concentrated above it a
 well up to 30 cm high. Thus the possi-
 bility of the walls to weather in wet
 climatic conditions or to be later on
 incorporated into some other building
 is prevented.

Vrtoglavo smo vezno gradivo med kamne
 temeljev, nazidali 8 cm debelo plast kot
 krono zidu in na tem nazidali zid do
 50 cm visok. S tem je teoretično mož-
 nost, da streho v nekih kritičnih pogo-
 jih tudi demontiramo in da jih čez čas
 odkrijemo v drugem prostoru.

Na južnem robu oltarne površine smo leta 1982 odkrili manjši kraljev-
 ski z dvema prekritima presvetiloma, ki sta je pred. (Grafika opreženi kot ope-
 kav sv. Mikšela. Kulturnopovzročilna zmožnost opreženi kot konzervatorska in
 prehistorična).

Zaradi perspektive, da bomo med raziskovanjem odkrili na Otoku večji spo-
 meniški kompleks, smo se odločili, da bomo stavbo kraljevih oltarjev.

Zaradi razprave, ki je v istem času potekala med zgodovinarji, umetnost-
 niki, arheološki in etnološki o razpravi med oltarstvom, je bila razprava
 da morajo oltarji odkriti temelji razpravi, dokler ne bo razprava razprava
 časa. Za zaščito zidov smo leta 1982 postavili istočasno stavbo z stavbo
 streho, ki se dobro ujema s potrajnostjo, značajem Otoka in s sodobnimi gra-
 darskimi objekti v vasi Drama.

Kljub tej zaščiti se je izkazalo, da so zidovi zidov razpravi in jih je treba
 na neki način utržiti. Leta 1981 je bilo stanje temeljev še slabše, da je bil najem
 restavratski poseg.

Po temeljnih posvetovanjih na Zavodu za varstvo kulture in naravnih
 dediščin s konzervatorico dr. Ivo Čuk in z arhitektom Jovan Gosposkiem
 Zavoda za družbeno planiranje v Ljubljani smo pod vodstvom dr. Vite
 Stare opravili naslednja dela:

— vrtoglavo smo vezno gradivo med kamne temeljev;
 — za krono zidov smo nazidali 8 cm debelo plast kamna ziva malte iz ope-
 menta, spora in drobnorazsežnega peska;

PRELIMINARNA POROČILA O KONSERVATORSKIH RAZISKAVAH IN DELIH PRELIMINARY RESEARCH AND WORK REPORTS

Arheološki spomeniki

Avtorji:

- A. M. — Alenka Možina, Kamnik
 A. P. — mag. Andrej Pleterski, IZA ZRC SAZU, Lj.
 A. V. — Andrej Valič, Gor. m., Kranj
 B. J. — Blagoj Jevremov, PM Ptuj
 B. S. — Božidar Šlapšak, Arheol. odd. FF, Lj.
 B. T. — mag. Biba Teržan, Arheol. odd. FF, Lj.
 B. Ž. T. — Beatrice Žbona — Trkman, GM, Nova Gorica
 D. J. — Draško Josipovič, Kranj
 D. S. — Drago Svoljšak, GM, Nova Gorica
 D. V. — Davorin Vuga, ZSRS VNKD, Lj.
 E. B. T. — Elica Boltin-Tome, PMSM, Piran
 I. P. — Ivan Puš, MM, Lj.
 I. S. — mag. Irena Sivec, MM, Lj.
 I. Š. — Irena Šavel, PM, Murska Sobota
 I. T. — Ivan Tušek, ZSV Maribor
 Iv. T. — Ivan Turk, IZA ZRC SAZU, Lj.
 Ja. D. — Janez Dirjec, Ljubljana
 J. O. — Jožef Oman, LRZ VNKD, Lj.
 J. Z. — Jernej Zavrtanik, Nova Gorica
 M. H. — Martin Horvat, Ljubljana
 M. J. — Marjana Jevremov, PM Ptuj
 M. S. — dr. Marijan Slabe, LRZ VNKD, Lj.
 Ma. S. — Marko Stokin, Ljubljana
 Mi. S. — Milan Sagadin, ZSV Kranj
 M. S. G. — Mira Strmčnik-Gulič, ZSV Maribor
 Mi. H. — Milena Horvat, Arheol. odd. FF, Lj.
 M. U. — Mehtilda Urleb, Kr. muz. zb. IzRK ZRC SAZU, Postojna
 N. O. — Nada Osmuk, ZSV Nova Gorica
 P. K. — dr. Paola Korošec, Ljubljana
 P. K. — dr. Peter Petru, NM, Lj.
 Ra. B. — Rastko Božič, Novo mesto
 S. C. — mag. Slavko Ciglencečki, IZA ZRC SAZU, Lj.
 S. P. — Stanko Pahič, PM Maribor
 So. P. — Sonja Petru, NM, Lj.
 V. S. — dr. Vida Stare, NM, Lj.
 V. Š. — dr. Vinko Šribar, NM, Lj.
 T. K. — Tone Knez, DM Novo mesto
 Ti. K. — Timotej Knific, Arheol. odd. FF, Lj.
 Z. H. — mag. Zorko Harej, ZSV Nova Gorica

PALEOLITIK IN MEZOLITIK

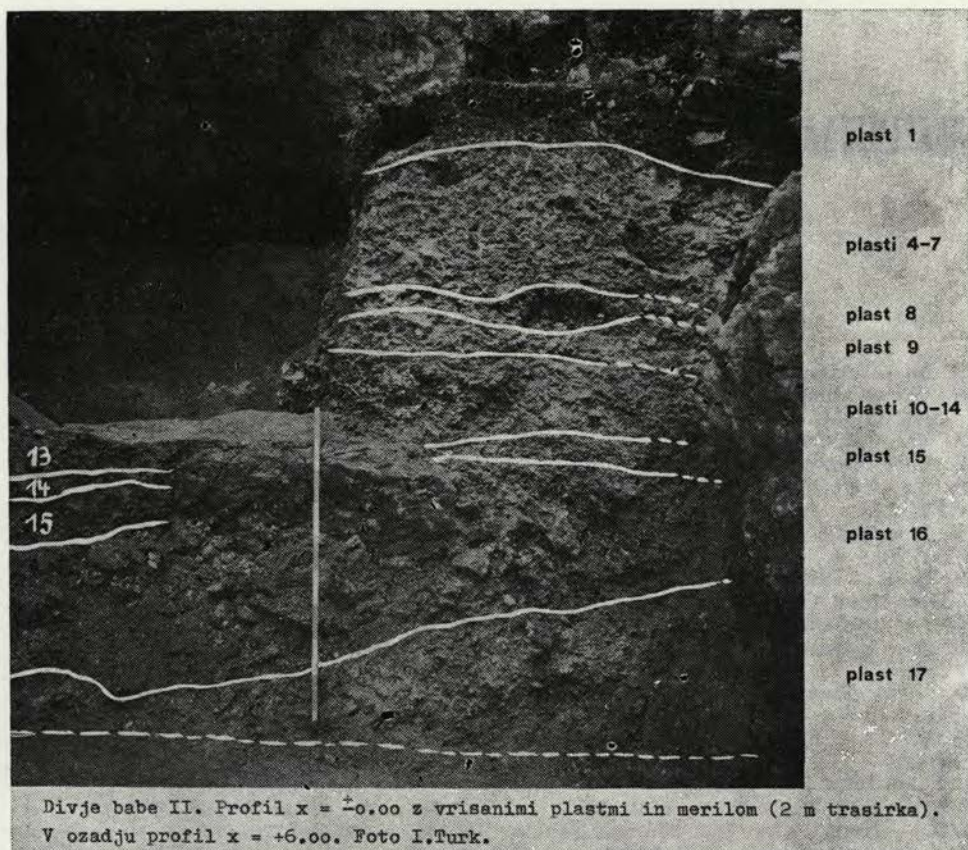
DVORJANE Maribor. — Pri kopanju gramoza so 8 m gl. našli del mamutovega okla. Na zraku je začel kmalu razpadati; konservirali smo ga s polivinilacetatom in je začasno v ZSV Maribor. — M. S. G.

MALA LIGOJNA, VIII, 43, Vrhnika. Novembra 1981 sva z D. Vugo našla na ježi slabo opazne terase j. od osamelca **Goričica** pri Mali Ligojni več obdelanih sileksov; hrani jih IZA ZRC SAZU. — D. J.

POBREŽJE, XVII, 16, Maribor. — V gramoznici so našli manjše kose mamutovega okla. — M. S. G.

REKA, I, 3, Idrija. — Letos smo pod vodstvom M. Brodarja izvedli v okviru programa Inštituta za arheologijo ZRC SAZU že tretje sistematično izkopavanje v jami **Divje babe I**: Izkopavanja s 4–5-člansko ekipo so trajala od 7. 7. do 30. 7. 1982.

Na pobočju pred jamo smo raziskali približno 40 m³ sedimentov. Prečne pro-

Divje babe II. Profil $x = \pm 0.00$ z vrisanimi plastmi in merilom (2 m trasirka).
V ozadju profil $x = +6.00$. Foto I. Turk.

Sl. 1 Reka, Divje babe — profil jame z vrisanimi pleistocenskimi plastmi
Fig. 1 Reka, Divje babe — the cave profile with indrawn Pleistocene layers

file smo dokumentirali na vsak meter ($x = -3.00$ do $x = +1.00$), podolžnega samo pri $y = +2.00$. Največja vi. profilov je bila 4,5 m. Poenostavljena stratigrafija (sl. 1) je takale:

plast 1: grušč, pomešan s humusom;
plasti 2—3: na pobočju niso zastopane
plasti 4—7: debel, zaobljen grušč z močno primesjo fine dolomitne prepereline in z redkimi kulturnimi najdbami (3 kulturni horizonti);

plast 8: podorno skalovje (začetek pri $x = +1.00$), zaobljen grušč in sprimki, vse z močnimi limonitnimi oblogami, z malenkostno primesjo fine dolomitne prepereline in z redkimi kulturnimi ostanki (1 kulturni horizont);

plast 9: podobna kot 4—7, vendar v vseh profilih popolnoma brez kulture;

plasti 10—14: droben, zaobljen grušč z zmerno primesjo fine dolomitne prepereline in z bogatimi kulturnimi ostanki (1 kulturni horizont s kurišči in številnimi sileksi);

plast 15: podobna kot 10—14, vendar zaenkrat kulturno popolnoma sterilna;
plast 16: podobna kot 8, le da je grušč izključno ostrorob in brez primesi, tudi brez kulturnih ostankov;

plast 17: droben, zaobljen grušč z močno primesjo fine dolomitne prepereline in z verjetnimi kulturnimi ostanki (drobci oglja!).

Globlje nismo kopali, vendar se plasti še nadaljujejo! Vse plasti so bolj ali manj vodoravne. Nagubana je samo plast 17. Globlje v jami so nagubane še plasti 3—5, v katerih smo letos v pro-

filu $x = + 6.00$ našli tudi več navpično zasajenih kosti in podolgovatih kamnov. Letos smo našli 119 odbitkov in 24 lusk. Večina najdb (101 odbitek in 8 lusk) je iz plasti 10—14, s poudarkom na plasti 13. Nov kulturni horizont (šesti od zgoraj navzdol!) se nakazuje v plasti 17. Med ostanke favne prevladuje v vseh plasteh jamski medved. Največ ga je v plasti 13, medtem ko je v plasteh 15—17 prava redkost. V treh letih izkopavanj smo našli ostanke najmanj 222 odraslih osebkov in prek 100 mladičev. Obojim pripada blizu 5000 doslej najdenih zob! Ostanke drugih živalskih vrst so tudi letos redkost in pomenijo v primerjavi z jamskim medvedom le nekaj promilov. Ugotovili smo rjavega medveda, volka, kuno, svizca, nedol. jelena, nedol. kozo in nedol. konja (?). Peloda je bilo v letošnjih profilih, proti pričakovanju, izredno malo. Tudi ostankov mikrofavne ni bilo. Oglje smo dali v Zagreb na analizo C 14. Vse dosedanje najdbe in vzorce hrani ZRC IZA.

Med izkopavanji smo naredili tudi novo sondo v zg. jami **Divje babe II**. Tokrat smo jo zastavili na pobočju pred jamo in dosegli gl. 2,5 m pod površino. Sedimenti se bistveno razlikujejo od sedimentov v sp. jami. Grušči so ostrorobi in ilovnati. O limonitu in fini dolomitni preperelini ni sledu. Poleg tega so vse plasti zaenkrat kulturno sterilne in brez favnističnih ostankov (razen polžev in mikrofavne).

Izkopavanja in sondiranja v obeh jamah je, zaradi perspektivnih rezultatov, treba še nadaljevati! — Iv. T. in Ja. D.

ŠKOFIJA, VIII, 35, Lj. Vič-Rudnik. — **Breg** pri Škoflji je ledinsko ime za majhen osamelec (pr. okoli 30 m, relativna vi. okoli 2 m nad ostalim površjem), ki je približno 1 km v. od Babne gorice in 500 m jz. od železniške postaje Škofljica, ob l. bregu umetnega jarka Škofeljščice. Na osrednjem in s. delu osamelca je divje odlagalniše smeti, na sz. in sv. delu se ga dotikata dve njivi, na jv. delu je manjši vrt; ostala površina je poraščena s travo. Na vseh treh obdelovalnih površinah (vendar največ na vrtu) sva novembra 1981 z D. Vugo pri sistematični topografiji Ljubljanskega barja odkrila prazgodovinske najdbe. Vsega skupaj smo potem do konca leta 1982 na površini pobrali več kot 600 sileksov (v glavnem razbitih, odkruškov in iveri, jeder ter nekaj

desetin pravih orodij; različna praskala, kline in klinice s t. i. uporabnimi retušami itd.), fragment osrednjega dela koščene konice (dl. 4 cm), razbite, deloma fosilizirane in ožgane kosti ter razbite, rjavo patinirane kosti in več kosov keramike, med katerimi je tudi lončenina tipa Resnik. Trenutno lahko na osnovi naključnih najdb trdimo, da imamo na Bregu pri Škoflji najmanj dve poselitveni fazi: mlajšo, eneolitško-koliščarsko, in starejšo, predeneolitško, kot domneva I. Turk (VS 24, 1982, 131). Za bolj natančno kulturno in kronološko opredelitev bi morali tako na Bregu kot na vseh ostalih najdiščih sileksov na Barju najmanj poizkusno sondirati. Vse gradivo hrani IZA ZRC SAZU. — D. J.

ŠTEFANJA GORA, VII, 2, Kranj. — Na novem arheološkem najdišču okoli cerkve sv. **Stefana** (746 m nm. vi.) na Stefanji gori (leta 1981 odkrite naključne najdbe segajo skoraj kontinuirano od eneolitika do visokega srednjega veka, cf. M. Horvat in D. Josipović [slednji je pomotoma podpisan kot J. D.], VS 24, 1982, 146 ss) smo 5. 1. 1982 našli manjšo količino fosilnih kosti, ki so podolžno razbite in nekatere tudi ožgane. Paleontološka določitev trenutno ni mogoča, saj je največja ohranjena dl. kostnih ostankov le okoli 4 cm. Poleg kosti smo na površini na stičišču poti (narejene z buldožerjem novembra 1980) in spodnje s. terase (parc. št. 477, k. o. Stefanja gora) našli še več petrografsko zelo različnih sileksov (lidit, jaspis, porfir, silificirani tufi in različni roženci; analizirala D. Strmole, VTO Montanistika FNT, Lj.). Najdbe so v glavnem manjši odbitki, luske in iveri, ki so odletavale pri izdelovanju artefaktov in pri njihovem retuširanju; nekaj je tudi pravih orodij (npr. fragmentirana klina trikotnega preseka iz rdečkastega porfirja in lepo retuširan mikrolit iz temno sivega roženca). Dve orodji (sveder iz lidita, cf. VS 24 [1982], 146, sl. 12 : 1, in klinico iz silificiranega zelenega tufa, ibidem, sl. 12 : 2) in več odbitkov (vse hrani Gor. m., Kranj) smo na istem mestu našli že leta 1981. Ker takrat nismo dobili razbitih fosilnih in ožganih kosti, so bile najdbe uvrščene v neoneolitik (o svedru je bila kljub temu izražena pravilna domneva, da bi lahko spadal v paleolitik, cf. VS 24 [1982], 147). Na podlagi novih najdb smo ugotovili, da imamo v tem delu Slovenije

novo paleolitsko (morda tudi mezolitsko?) postajo na prostem. Morebitne nove naključne najdbe ali sondažna izkopavanja bodo vsekakor pojasnili kultur-

no in kronološko pripadnost najdišča. V letu 1982 odkrite silekse in fosilne kosti hrani Iza ZRC SAZU, Lj. — D. J.

NEOLITIK IN ENEOLITIK

IG. — Kolišče v **Partih**, ki leži znotraj področja Dežmanovih kolišč pri Igu na Ljubljanskem barju in pripada ljubljansko-vučedolskemu kulturnemu kompleksu, smo začeli sistematično raziskovati 1976. leta. Leta 1978 smo raziskovanja nadaljevali in skupaj z akcijama 1979. in 1981. leta odkrili 40 kvadrantov v obliki pravokotnega polja velikosti 32×20 m.

Stratigrafija plasti v izkopnem polju je skoraj povsem enotna. Manjše razlike nastajajo med območji znotraj prostora, kjer so stale ploščadi in prostora med ploščadmi. Rast plasti je hitra. Najzgornejše plasti sta pretežno humoidne vsebine, vse ostale do polžarice, tj. dna poslednjega jezera, so različice gytje. So bolj mineralne ali bolj organske, se pravi rastlinski in mineralni detritus, mešan z različno veliko količino glin in različno karbonatne vsebine, spremljan z usedlinami naplavinškega izvora. Biokemična sestava plasti, ohranjeni rastlinski ostanki tako drevesja kot trav, dobro ohranjeni ostanki lesene arhitekture, leseno orodje, številne cele ali fragmentirane školjke in polžki govore o močni zamočvirjenosti vseh, predvsem pa globjih plasti ter v sklopu njih tudi plasti, v kateri se nahajajo najdbe koliščarske kulture. Samostojna kulturna plast ne nastopa, najdbe leže približno v polovici mivkasto-ilovnate plasti, tj. najmočnejše plasti v izkopnem polju, debele okrog 100 cm. Plast pokriva polžarico. Kljub veliki debelini je plast kulturno enotna, vertikalna stratigrafija kultur ne nastopa. Življenje na kolišču se je zaključilo s požarom, kot dokazuje debel sloj žganine na vrhu plasti s kulturnimi usedlinami.

Najbolj številni in najbolj ohranjeni deli koliščarske gradnje so vertikalno zabiti koli, na katerih so stale ploščadi. Zabiti so v vrstah. Vrste potekajo v smeri SSV—JJZ. Koli so večinoma neklani, okrogli, večina vrste jesen. Klani koli so bolj trikotaste oblike in praviloma pripadajo raznim vrstam hrasta.

Uporabljeni so bili izključno le v zadhodnejši polovici izkopanega kolišča. Nekaj kolov je stalo izven vrst, toda tik ob njih. Vsi so bili precej močnejši, hrastovi. Segali so višje od ostalih in nekaj jih je bilo še posebej obdelanih. Gornje konice ostalih kolov so bile sicer tudi obdelane, bile so kopasto ali tudi stožčasto izostrene, konice klanih kolov pa piramidaste.

Največ ostalih ploščadi in stavbe smo odkrili znotraj stavbnih enot, med vrstami. Ploščadi pripadajo horizontalno ležeči koli različnih dolžin, večji del ožgani, tanjši od vertikalnih nosilcev in vrste vrba. Del kolov je bil prepleten s šibljem. Stavbam pripada nekaj posamično ležečih debel, številni ostanki desk, lubje, slama, odkrita med vrstami in izven njih, stavbna ilovica in številni kosi hišnega lepa s sledovi in odtisi kolov.

Arhitektura partovskega kolišča je v primerjavi z drugimi barjanskimi kolišči najbolj zrela, dognana, s popolnim obvladovanjem lastnosti posameznih vrst lesa, z načrtnim delom, ki ni zahtevalo dodatnih dopolnjevanj, s trdno konstrukcijo, enotnim postopkom in tudi večjim smislom za zunanji izgled kolišča. Partovsko kolišče ni enotna naselbina, sestavljajo ga posamezne ploščadi, majhne arhitekture in devotno tudi bivalne enote. Takšna ploščad je stala na treh vrstah vertikalno zabitih kolov in nosila eno ali dve stavbi, podobni suhozemnim, le da nekoliko večji.

Med ostanki materialne kulture prednjačijo keramične najdbe. Prvič smo naleteli na kovino (bakreno ploščico), odkrili nekaj lesenih, koščenih in kamnitih orodij. Najdbe so ležale po vsem izkopnem polju, posebej pa nagrjadene na treh mestih, nekakšnih odlagališčih. Keramika je solidno izdelana in zelo grobe vrste ni. Med formami so številnejše nizke posode enostavnejše zasnove. Mnoge forme so izrazitih prehodnih potez, posebno lonci, vrči in amfore. Najpogostejše so skleda in skodele. Praviloma stoje na ravnem dnu in se zaključujejo

z razširjenim, poševno ali ravno odrezanim ustjem. Posebnost in tipična prvina partovskih skled in skodel je s trikotniki okrašeno, razširjeno odrezano ustje in dvoušesasta, prevrtna izboklina na zunanjem robu ustja. Oblikovno so sklede polkroglaste, konične, nizke bikonične, zvrnjene S-astega profila in, skodele neznane oblike na nogi, odkrite le z nekaj primeri.

Kupe se pojavljajo le v majhnem številu. Oblikovno so podobne skodelicam, tudi v modelaciji ustnih ušesc. Pogostejša oblika je terina, posoda najbolj neizrazitih, prehodnih potez. Stoji na ravnem dnu, lahko tudi nekoliko zaobljenem z omfalosom, ustje je zaobljeno, pogosto uporablja široke trakaste ročaje, parkrat štiri. Delimo jo lahko na skledasti tip S-aste oblike, razviti amforasti in t. i. vučedolski tip.

Amfore in vrče je pogosto težko razločevati zaradi velike podobnosti in fragmentiranosti gradiva. Dno oblikujeta obe vrsti ravno ali zaobljeno z omfalosom. Stena se vselej zaključuje z zaobljenim ustjem, razlike nastajajo v oblikovanju trupa, vratu in ročajev. Slednji so večinoma veliki, široke trakaste oblike, pri nekaterih amforah tudi manjši in bolj rebrasti. Prava kroglasta amfora ni dokazana, dasi jo po posameznih fragmentih lahko domnevamo. Tipi so naslednji: kroglasti tip s cilindričnim, koničnim ali lijakastim vratom, sodčastobučasti tip in bikonični tip z različnim vratom.

Lonci se od ostalega posodja razlikujejo po robustnejši izdelavi, večjih dimenzijah, pogosti uporabi plastične ornamentacije, posebej barbotina in po manj izrazitih oblikah, ki se izogibajo bikonizmu in ostajajo pri različnih krogastih in tudi koničnih variantah. Modelacija vratu in ročajev je slična vrčem in amforam.

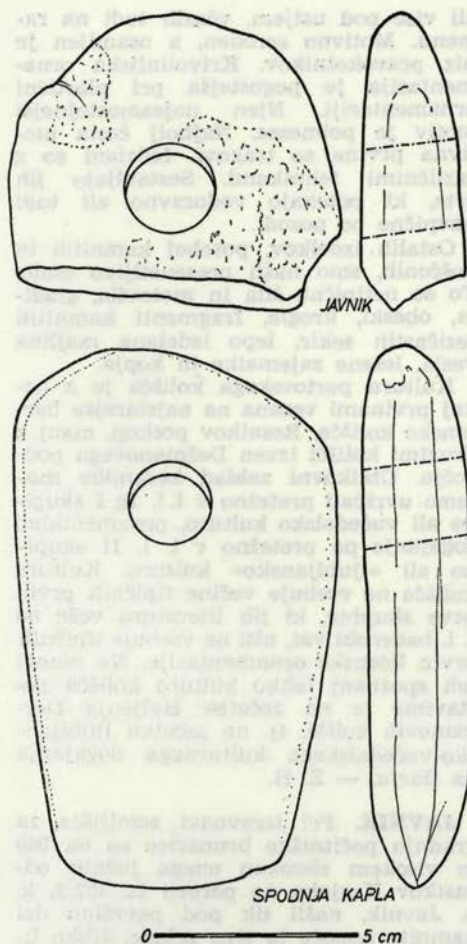
Ob keramičnih predmetih je omeniti še žlice s polnim ročajem in bikonična vretenca. Ornamentalna stran keramike je siromašnejša od oblikovne tako v izbiri tehnik kot motivike. Okrasu je namenjen zgornji del posode, včasih ročaj, nikoli ne notranjost. Lončar uporablja navadni vrez, metličasti vrez, tehniko plastične ornamentacije, barbotin, črno premazovanje, več načinov žigosanja (najbolj izrazito je zobčasto žigosanje) in izjemoma brazdasti vrez. Vodilni motivi je niz trikotnikov, ki krožijo na ustju

ali vise pod ustjem, včasih tudi na ramenu. Motivno soroden, a osamljen je niz pravokotnikov. Krivolinijska ornamentacija je pogostejša pri plastični ornamentaciji. Njen najsamostojnejši motiv je polmesec. Najbolj česta motivna prvina so trakovi. Izdelani so z različnimi tehnikami. Sestavljajo jih črte, ki potekajo vodoravno ali tudi navpično po posodi.

Ostalih izdelkov, posebej kamnitih in koščenih, smo našli presenetljivo malo. To so netipična šila in motovila, gladila, obeski, krogle, fragmenti kamnitih jezičastih sekir, lepo izdelana majhna vesla, lesene zajemalke in kopje.

Kultura partovskega kolišča je z nekaj prviniami vezana na najstarejše barjansko kolišče, Resnikov prekop, manj z drugimi kolišči izven Dežmanovega področja. Oblikovni zaklad keramike moramo uvrščati pretežno v t. i. Ig I skupino ali vučedolsko kulturo, ornamentalno dogajanje pa pretežno v t. i. II skupino ali »ljubljanško« kulturo. Kultura kolišča ne vsebuje večine tipičnih prvin prve skupine, ki jih literatura veže na t. i. badenski val, niti ne vsebuje tipičnih prvin licenske ornamentacije. Na osnovi teh spoznanj lahko kulturo kolišča postavimo le na začetek življenja Dežmanovih kolišč, tj. na začetku ljubljansko-vučedolskega kulturnega dogajanja na Barju. — Z. H.

JAVNIK. Pri izravnavi zemljišča za gradnjo počitniške brunarice so na 860 m visokem slemenu enega južnih odrastkov Kozjaka na parceli št. 482/3, k. o. Javnik, našli tik pod površino del kamnite kopače iz sivo zelene, šibko lisaste kamenine (serpentina?). Ohranjen je 6,9 cm dolg, do 7,8 cm in 2,5 cm debel vrhnji del z 2,2 cm široko poševno zvrtno luknjo in oblim zaključkom. Na predmetu so sledovi rabe: okrušenine in obtolčene stranice, prelom pa je dvostranski. Na istem mestu je bilo še nekaj srednjeveških ali mlajših črepinj ter okrogla železna ploščica s tulcem iz novejšje dobe. Ta združba kaže, da je ostank kopače prišel na to mesto z novejšimi odpadki, vendar pa tudi prvotno nahajališče najbrž ni daleč. V tem smislu je ta najdba v strminah Kozjaka zanimiva, a ne edina, saj so le 3 km stran v Spodnji Kapli že poprej našli podobno v celoti ohranjeno orodje (d. 13,5, š. 7,8, deb. 2,7 cm), ki ga je F. Baš (Časopis za zgodovino in narodopisje 25, 1930,

Sl. 6 Javnik — kamnita kopača; Spodnja Kapla — kamnita kopača

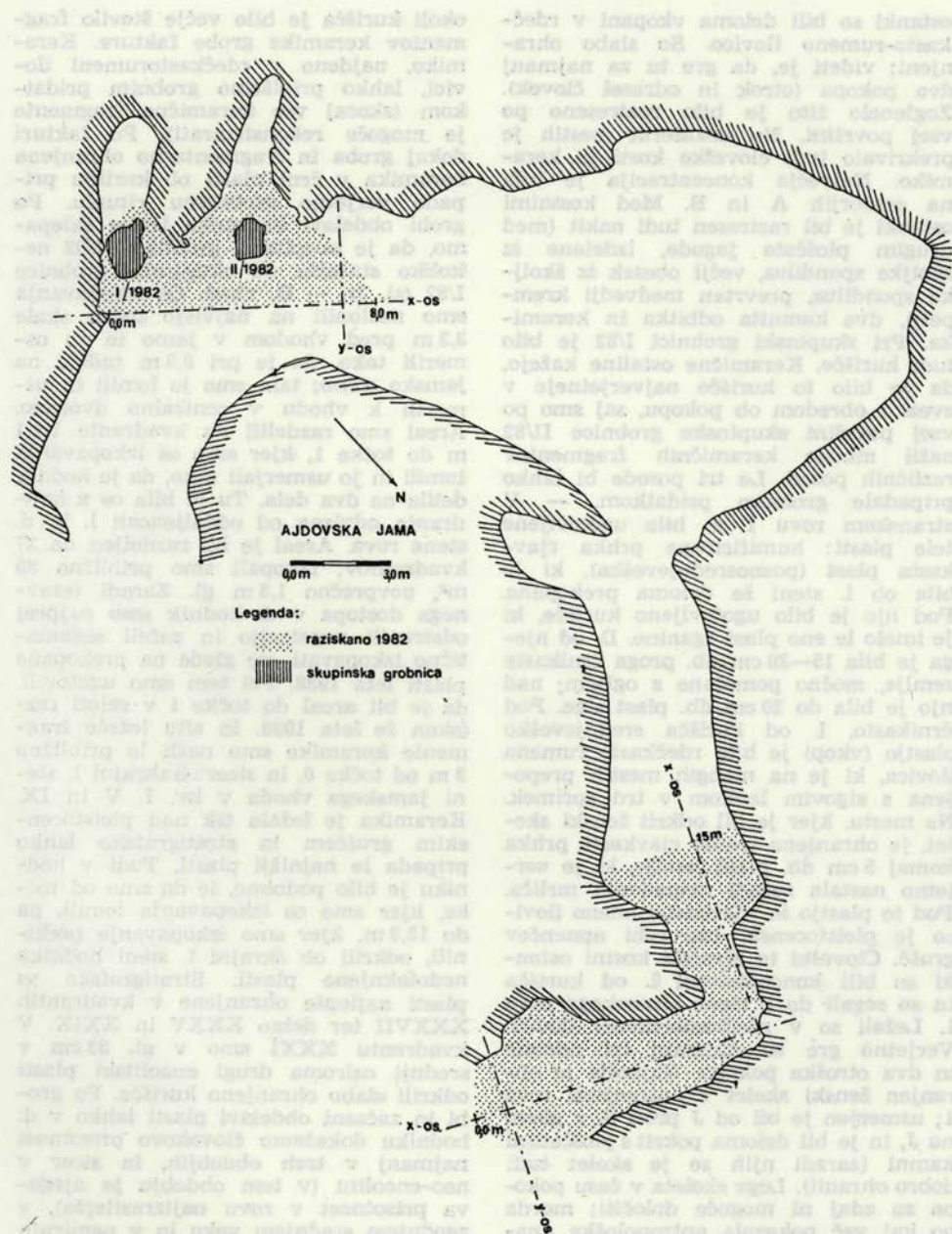
Fig. 6 Javnik — a stone mattock; Spodnja Kapla — a stone mattock

225 ss) prisodil »oblikovno v neolitsko, tehnološko pa v hallstattsko ali latensko dobo« (?). Skupno z najdbami kamnitih sekir na Slemenu (Varstvo spomenikov 7, 1960, 288), Duhu na Ostrem vrhu in Gradišču nad Lučanami (prav tam, 17 do 19, 1972, 92) gre torej še za en dokaz zgodnjega bivanja prazgodovinskega človeka na grebenih Kozjaka, odkoder razen starejših sledov občasnega bivanja neandertalskega človeka v jami pod Herkovimi pečmi pri Remšniku (F. Osolce, Poročila o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 8, 1980, 7

ss) vse do srednjega veka ni drugih arheoloških najdišč. Najdbo hrani J. Švajncer v Mariboru. — S. P.

JEZERO, VIII, 25, Lj. Vič-Rudnik. — Leta 1978 je Janez Grmek, Jezero 72, pri kopanju temeljev za kozolec pri **Podpeškem jezeru** našel kamnito kladi-vasto sekiro. Najdbo je podaril akad. kiparju Francu Dremlju iz Ljubljane (povedal M. Japelj, Vnanje Gorice). — D. V.

NEMŠKA VAS, XII, Krško. — **Ajdovska jama.** Sistematična raziskovanja so potekala v času od 31. 5. do 20. 6. 1982 v okviru teme Neolit in eneolit Slovenije (vodja dr. Paola Korošec; sodelovala prof. dr. Tatjana Bregant); terenska ekipa je bila osemčlanska. Namen letošnjih raziskovanj je bil potrditi ali ovreči domnevo o sakralnem značaju jame. Izkopavanja so potekala hkrati v d. in l. vhodu jame (sl. 2). — **L. vhod.** Raziskave smo usmerili v oba stranska rova na koncu 1. hodnika, tj. na prostoru pred vhodom v glavno dvorano. Domnevali smo, da so tu neo-eneolitske plasti intaktne. Prekopali smo okrog 16 m² površine, povprečno 1 m gl. Izkopana je bila 8,15 m dl. sonda od stranskega rova 1 proti centralni dvorani. Os izkopavanja smo usmerili po najbolj izrazitem delu stranskega rova 1 in jo usmerili 8,15 m v notranjost centralne dvorane. Ta os je obenem naša os x s točko 0 na začetku stranskega rova 1. Začeli smo kopati 0,80 m š. sondo v smeri centralna dvorana — točka 0. S to podolžno sondo smo skušali ugotoviti potek plasti proti centralni dvorani. Površina jame je neravna in od 6 m od točke 0 precej strmo pada proti centralni dvorani. Neo-eneolitske plasti so ponekod poškodovane ali odstranjene, saj sega ponekod pleistocenski grušč na površje. Pozno-srednjeveška plast, ki je med 3 in 5 m izredno močna, je neo-eneolitsko plast uničila (poznosrednjeveško ognjišče je bilo vkopano v rdečkasto rumeno ilovico). Šele pri x = 4 smo zadeli na prazgodovinsko keramiko. Tu smo izkop razširili od y = 0 do y = 2,30 m v notranjost stranskega rova 2 in zasledili človeške kosti (zob, rebra, vretenca, dele lobanj), obilo keramike in zoglenega žita. Vso površino smo razdelili na sektorje od A do F. Kostni

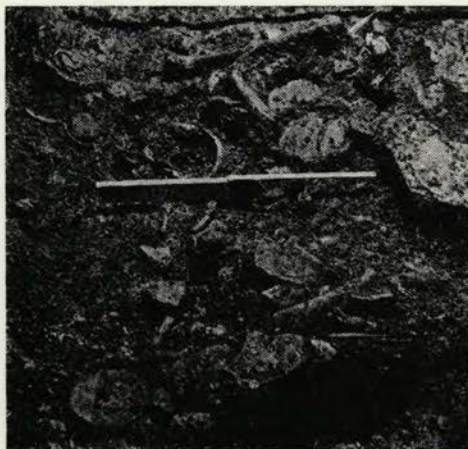

Sl. 2 Nemška vas, Ajdovska jama — tloris jame z vrisano lego obeh eneolitskih skupinskih grobnic

Fig. 2 Nemška vas, Ajdovska jama (=cave) — the ground-plan of the cave with indrawn position of both Eneolithic group sepulchres

ostanki so bili deloma vkopani v rdečkasto-rumeno ilovico. So slabo ohranjeni; videti je, da gre tu za najmanj dva pokopa (otrok in odrasel človek). Zoglenelo žito je bilo raztreseno po vsej površini. Na nekaterih mestih je prekrivalo tudi človeške kosti in keramiko. Največja koncentracija je bila na sektorjih A in B. Med kostnimi ostanki je bil raztresen tudi nakit (med drugim ploščate jagode, izdelane iz školjke spondilus, večji obesek iz školjke spondilus, prevrtan medvedji krempelj), dva kamnita odbitka in keramika. Pri skupinski grobnici I/82 je bilo tudi kurišče. Keramične ostaline kažejo, da je bilo to kurišče najverjetneje v zvezi z obredom ob pokopu, saj smo po vsej površini skupinske grobnice II/82 našli mnogo keramičnih fragmentov različnih posod. Le tri posode bi lahko pripadale grobnim pridatkom. — V stranskem rovu 1 so bile ugotovljene tele plasti: humificirana prhka rjavkasta plast (poznosrednjeveška), ki je bila ob l. steni že deloma prekopana. Pod njo je bilo ugotovljeno kurišče, ki je imelo le eno plast žganine. D. od nje ga je bila 15—20 cm db. proga črnikaste zemlje, močno pomešana z ogljem; nad njo je bila do 20 cm db. plast sige. Pod črnikasto, l. od kurišča srednjeveško plastjo (vkop) je bila rdečkasto rumena ilovica, ki je na mnogih mestih prepojena s sigovim lepilom v trd sprimek. Na mestu, kjer je bil odkrit ženski skelet, je ohranjena temno rjavkasta prhka komaj 5 cm db. plast zemlje, ki je verjetno nastala zaradi razpadanja mrliča. Pod to plastjo in rdečkastorumeni ilovici je pleistocenski ostrorobi apnenčev grušč. Človeški in živalski kostni ostanki so bili koncentrirani l. od kurišča in so segali do l. stene stranskega rova 1. Ležali so v rdečkastorumeni ilovici. Verjetno gre za najmanj tri odrasle in dva otroška pokopa. Najbolje je ohranjen ženski skelet v notranjosti rova 1; usmerjen je bil od J proti S, z glavo na J, in je bil deloma pokrit s ploščatimi kamni (zaradi njih se je skelet tudi dobro ohranil). Lege skeleta v času pokopa za zdaj ni mogoče določiti; morda bo kaj več pokazala antropološka analiza. Sama kulturna plast, tj. rdečkastorumena ilovica, je vsebovala ogromno keramičnih fragmentov, večje število ploščatih jagod (iz školjke spondilus), šilo in kamnite artefakte. V črni plasti

okoli kurišča je bilo večje število fragmentov keramike grobe fature. Keramiko, najdeno v rdečkastorumeni ilovici, lahko pripišemo grobnim pridatkom (skoraj vse keramične fragmente je mogoče rekonstruirati). Po fakturi dokaj groba in fragmentarno ohranjena keramika v črni plasti ob kurišču pripada verjetno grobnemu ritualu. Po grobi obdelavi keramike lahko sklepamo, da je skupinska grobnica II/82 nekoliko starejša od skupinske grobnice I/82 (sl. 3). — **D. vhod.** Os izkopavanja smo naslonili na najvišjo točko skale 3,3 m pred vhodom v jamo in jo usmerili tako, da je pri 9,3 m zabela na jamsko steno; tam smo jo lomili in usmerili k vhodu v centralno dvorano. Areal smo razdelili na kvadrante 1 x 1 m do točke 1, kjer smo os izkopavanja lomili in jo usmerjali tako, da je hodnik delila na dva dela. Tu je bila os x kvadranta odvisna od oddaljenosti l. in d. stene rova. Areal je bil razdeljen na 37 kvadrantov; izkopali smo približno 35 m², povprečno 1,5 m gl. Zaradi težavnega dostopa v d. hodnik smo najprej odstranili vegetacijo in začeli sistematično izkopavati, ne glede na prekopane plasti leta 1938. Pri tem smo ugotovili, da je bil areal do točke 1 v celoti raziskan že leta 1938. In situ ležeče fragmente keramike smo našli le približno 3 m od točke 0, in sicer ob skrajni l. steni jamskega vhoda v kv. I, V in IX. Keramika je ležala tik nad pleistocenskim gruščem in stratigrafsko lahko pripada le najnižji plasti. Tudi v hodniku je bilo podobno, le da smo od točke, kjer smo os izkopavanja lomili, pa do 15,3 m, kjer smo izkopavanje prekinili, odkrili ob skrajni l. steni hodnika nedotaknjene plasti. Stratigrafsko so plasti najlepše ohranjene v kvadrantih XXXVII ter delno XXXV in XXIX. V kvadrantu XXXI smo v gl. 93 cm v srednji oziroma drugi eneolitiki plasti odkrili slabo ohranjeno kurišče. Po grobi in začasni obdelavi plasti lahko v d. hodniku dokažemo človekovo prisotnost najmanj v treh obdobjih, in sicer v neo-eneolitu (v tem obdobju je njegova prisotnost v rovu najizrazitejša), v zgodnjem srednjem veu in v nemirnih časih turških vpadov v poznem srednjem veu. Popolnejšo kulturnozgodovinsko shemo d. in l. hodnika Ajdovske jame bomo dobili z natančnejšo analizo vsega gradiva. Najdba dveh dokaj ne-

Sl. 3 Nemška vas, Ajdovska jama — eneolitska skupinska grobnica I/1982
Fig. 3 Nemška vas, Ajdovska jama — the Neolithic group sepulchre I/1982

poškodovanih grobnic daje zanesljive podatke za rekonstrukcijo njihove oblike in rituala, ki je potekal v zvezi z umrlimi. Plitve grobne jame, v katere so bila položena trupla, so bile verjetno obdane z vencem kamnov. Sediment, ki je prekrival grob, je bil zelo tanek. Skeleti so imeli (kot kažejo dosedanje ugotovitve) različno lego in smer. V skupinski grobnici I/82 se je pokazalo, da so bile pri polaganju novih trupel kosti zaradi majhne površine stranskega rova l porinjene vstran (bržkone tudi njihovi pridatki). Kurišče, ki je bilo odkrito ob d. strani grobnice I/82, potrjuje domnevo, da so ob truplih zažigali ogenj (bodisi za zaščito ali verjetneje kot del rituala, ki je potekal ob določeni priložnosti). Prav tako sodi k ritualu daritev žita, ki je bilo najdeno med fragmenti keramike in kostmi v grobnici II/82. Najdba posameznih živalskih kosti med grobnimi pridatki daje slutiti, da so kot darila polagali tudi kose mesa. — Grobovi iz Ajdovske jame so prve takšne sistematično raziskane najdbe na Slovenskem. — Mi. H. M. H. in P. K.

PREVALJE POD KRIMOM, VIII, 25, Lj. Vič-Rudnik. — Spomladi 1958 je Mirko Svete, Prevalje pod Krimom 7, na ledini **Okopanka** izoral kladivasto sekuro. Najdišče je na d. bregu Mohárjevega ali Sivcovega grabna (novega),

na območju kolišča, ki sicer sodi v razvito bronasto dobo. Sekira je iz temno zelenega serpentiniziranega harzburgita z vtrošniki bastita (izvor Gradiščansko, morda severna Italija; določil prof. dr. Jože Duhovnik). Dl. je 10 cm, š. 6,3 cm; db. znaša 4,35 cm. Najdbo hrani NMLj. — D. V.

PTUJ. — S prekinitvami smo pozno jeseni 1980. in nato skozi 1981. leto izkopavali na parkirnem prostoru v **Rabeljšji vasi** pri šolskem centru. Pod antično kulturno plastjo smo v gl. 0,6—0,9 m našli sledove iz kasnega neolitika — alpski facies lengyelske kulture — in naselbinske sledove iz zgodnje in srednje bronaste dobe. Sledovi so v plasti sivorumene ilovice, z nekaj izrazitejšimi vložki žganine. Plast ponekod loči tenka plast gramoza in peska od antične plasti. V prazgodovinski kulturni plasti smo našli keramiko, hišnih lep in kamnito orodje. Plast sega različno gl. V š. 6 m so jo uničili rimski jarek, vodnjak in posamezni grobovi.

Neolitske ostaline so bile v dokaj velikem številu v 50 m² veliki lisi žganine. Med keramiko sledimo različne tipične ročaje, ravna dna in nizke noge posod; največ je fragmentov posod z ostrim prehodom iz vratu na rame, ki so okrašeni s poševnimi žlebiči. Našli smo posode z izlivki, z visokim vratom, nekaj piriformnih čaš in večje število zajemalk z ravnim in nekoliko poševnim nastavkom (ena od njih je bila celo okrašena z linijo poševnih vbodov). Vodilna ornamentalna vršina so vtis in vbod, plitvi, poševni žlebiči; zasledili smo tudi dve rdeče barvani, po obliki različni posodi.

Bronastodobna keramika ima značilen okras vtisnjenege rebra, dasi je pretežna večina te keramike neokrašena.

Zdi se, da je lisa z neolitskimi ostalinami ostanek stanovanjske jame. Poleg tega smo raziskali na dnu prazgodovinske plasti 130 jam, stojk za kole, š. 20—50 cm. Večinoma so bile pravokotne in v njih je bilo le malo kulturnih ostalin, večinoma črepinj iz srednje bronaste dobe. To jame datira ir v pretežni meri jih bo mogoče povezati v neko logično arhitekturno zaporedje. Med temi večjimi jamami smo sledili še liniji

drobnih jamic. V isti plasti smo ugotovili tudi sledove štirih kurišč oz. peči, posevno vkopanih v sterilno rumeno ilovico. Dve peči je uničil rimski jarek, eno rimski žgani grob (glej tudi Rimska doba!).

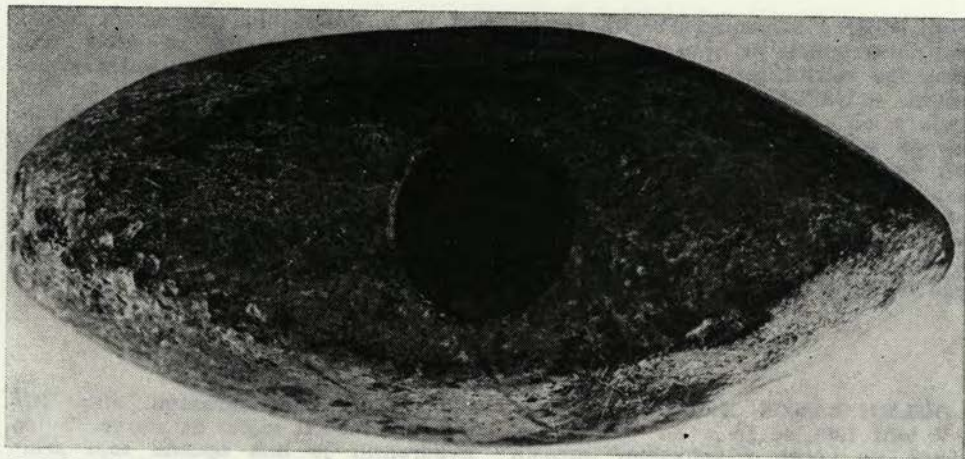
Naše izkopavanje prazgodovinskih naselbinskih sledov ni do konca raziskalo. — M. S. G.

ŠAFARSKO, XIX, 12, Ljutomer. — Kulturni center. d. e. Pokrajinski muzej se je s to akcijo že drugo leto zapored pridružil izvajanju projekta Raziskovanje neolita in eneolita Slovenije (nosilec prof. dr. Tatjana Bregant). Raziskovanje prazgodovinskega gradišča v bližini Šafarskega je potekalo od 6. 7. do 20. 7. 1981. Raziskovalni prostor, velik 4×36 m (poimenovan s sondo 8), je bil na travniku s **parc. št. 419**, k. o. Šafarsko, last Zlate Nemec, Šafarsko 8. Stratigrafija sonde je bila takale. Plast 1: vso površino je pokrivala ruša, pod njo je bil temno rjav humus; v tej plasti skorajda ni bilo najdb, razen nekaj fragmentov recentne in prazgodovinske keramike; db. plasti je 30 cm. — Plast 2: rjavkast humus, pomešan z ilovico; to je tudi kulturna plast, db. 30—80 cm. V zg. delu te plasti so blili po vsej sondi najdeni prazgodovinski keramični fragmenti posod in zdrobljen lep. V kv. 2, ob v. profilu, je bila odkrita škodela sturbanskim (nažlebljenim) ustjem, značilna za obdobje kulture žarnih grobišč. V kv. 3 je bila najdena kamnita sekira ploščatega tipa, zelenkaste barve in precej okrušena od uporabe, ter večja valjasta utež, preluknjana v zg. polovici. V kv. 5 in 6 ob sv. koncu sonde je bila večja množina zdrobljene keramike in hišni lep, med njo rdeče pečen lonec grobe fature, z malce izvihanim ustjem in trakastim ročajem pod njim. Posodo lahko primerjamo z lonci, ki sodijo v skupino alpskega faciesa lengyelske kulture. V kv. 8 in 9 je bilo precej manj materialnih ostalin. Nekako po sredi obeh kvadrantov je bil opazen do 40 cm š. sivkast pas, kakor ostanek pepela. V sp. delu kulturne plasti je bila situacija precej spremenjena. Materialnih ostalin je bilo manj kot v zg. polovici; po strganju (v tej plasti je bila ilovica precej pečena) so se pokazale večje in manjše temnejše okrogle lise. V kv. 2 je bilo vidnih 5 lis s pr. do 30 cm. Prerez lis je pokazal, da vsebujejo zdrobljen lep

in žganino. Lise so se pojavile v kulturni plasti in so segale še v sterilno rumeno pečeno ilovico. V kv. 3 je bila opazna na površini, tik pod sterilno ilovico, le ena večja temnejša okrogla lisa s pr. 40 cm; v njej ni bilo lepa, ne žganine. V kv. 4 je bilo kar 10 temnih lis. Po strukturi so bile podobne prejšnjim in so segale prav tako v sterilno plast. V kv. 5 so bile štiri temne okrogle lise. Nekoliko drugače je bilo v kv. 6, kjer je bila ob z. profilu sonde precej ožgana plast; na njej je bil zdrobljen lep, nekaj kamnov in keramičnih ostalin. Izrazitejši je bil sp. del te kulturne plasti. Ožgana zemlja se je nadaljevala, okrog nje je bilo opaziti troje temnih okroglih lis, od katerih sta le dve segali globlje v sterilno plast. V kv. 7 sta bili opazni dve temnejši lisi, v katerih sta bila zdrobljen lep in žganina; nadaljevali sta se v sterilno plast. V kv. 8 je bila ena sama lisa z drobci lepa in je segala naprej v sterilno plast. Po prerezih lis smo ugotovili, da so to odtisi nekdanjih, v zemljo zabitih večjih ali manjših kolov stavb. Najmočnejša koncentracija odtisov kolov je bila v kv. 2, 4 in 6, kjer naj bi bili postavljeni objekti. Po odtisih in najdbah sodeč, se vsa arhitektura nadaljuje proti Z. — Plast 3: v vseh kvadrantih je sterilna pečena rumena ilovica, razen kv. 6; po odstranitvi opečene zemlje se je namreč pokazala še močnejše ožgana zemlja, ki je segala do gl. 1,20 m pod površino. V tej ožgani plasti je bilo precej materialnih ostalin, med njimi svetlo rjav bikonični lonček, z izvihanim ustjem, večje cedilo z ročajem, pokrovček z držajem in manjša bikonična skleda z vrezanim okrasom na največjem obodu ter s trakastim, na koncu odebelenim ročajem, ki izhaja iz ustja. Opečena zemlja, v kateri je bilo precej večjih kosov lepa, se nadaljuje v z. profil, tako da nismo mogli ugotoviti vrste in namembnosti objekta. Po odstranitvi lepa in žganine se je pokazala steptana zemlja in nato sterilna rumena pečena ilovica. — I. S.

ŠKOFLJICA. Glej: Paleolitik in mezolitik.

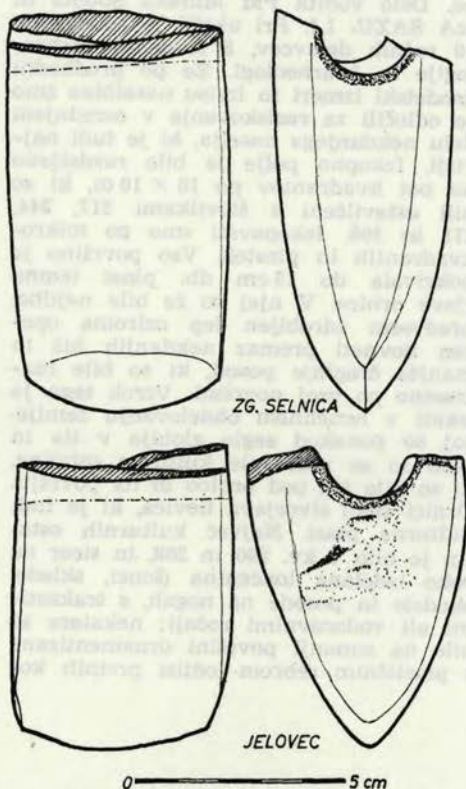
VNANJE GORICE, VII, 3, Lj. Vič-Rudnik. — Leta 1980 je Boris Hladnik, Vnanje Gorice 221, pri izkopu na dvorišču pred garažo našel kladivasto seki-

Sl. 4 Vnanje Gorice — eneolitska kladivasta sekira iz srednjetriadnega tufa
Fig. 4 Vnanje Gorice — an Eneolithic hammer axe made of middle Triassic tuff

ro. Pred zazidavo zemljišča so bile to **Podolge njive**. Slo je za kmetijsko površino (prej last Toneta Marinka iz Vnanjih Goric) na trdnini z naplavininsko rjavo ilovnato prstjo, na v. strani tik južne železnice in z. od osamelca Vnanje Gorice in cerkve vrh njega. Najdišče sekire je daleč proti S od brega iz mostiščarskega stadija Ljubljanskega jezera, ki je na tem območju potekal nekako v črti vzhodni rob Plešivice — Dobčena. Sekira je iz svetlo zelenega srednjetriadnega groha ali tufa (Selška dolina, okolica Radovljice; material je bil verjetno pobran v savskemrodu; določil doc. dr. Jernej Pavšič). Dl. je 8,8 cm, š. 5,5 cm; db. znaša 3,85 cm. Najdbo hrani NMLj, inv. št. Ak. 3/82. — D. V.

ZGORNJA SELNICA, XVII, 26, Maribor-Center. — Pri kopanju temeljev za novo stanovanjsko hišo so pri Golijevih v Zgornji Selnici 73 našli sp. polovico pri luknji odlomljene kladivaste sekire iz svetlega zelenkastosivega kamna s črnimi lisami, dl. 9,6 cm, š. do 5,8 cm, db. do 4 cm, PM Maribor inv. št. A. 2994. Sekira je skrbno izbrušena in ima dobro ohranjeno oblo rezilo. Luknja s pr. 2,1 cm je enākotno izvrtna v kotu 85° in ima še vidne do 0,5 mm š. prečne raze. Njeno obrobje je na zunanji strani ostro, na notranji pa zaobljeno izbrušeno. Na površini je nekaj do 5 mm velikih jamic in zarez, očitno na mestih

Sl. 5 Zgornja Selnica — kamnita sekira; Jelovec — kamnita sekira
Fig. 5 Zgornja Selnica — a stone axe; Jelovec — a stone axe

manj odporne kamenine. Prelom je nastal najverjetneje pri rabi orodja, ta pa, sodeč po ostrini rezila, ni bila dolgotrajna. — Najdišče leži ob vznožju gričevja s. od selniške ravnice, tik Rečnikovega potoka, ki tod dvakrat prečka krajevni cesti. Ker domači drugih najdb niso opazili, gre verjetno za izgubljen predmet, čeprav bi bila prisojna pobočna lega tik tekoče vode primerna za bivališče. Sicer je kamnitega orodja iz tega območja bolj malo znanega, in še

BRONASTA DOBA

DOLJNI LAKOŠ, XX, 9, Lendava. —

V letu 1981 se je s. od vasi Dolnji Lakoš, na poljih z ledinskim imenom **Oloris**, začela prva faza sistematičnega raziskovanja naselbine iz bronaste dobe. Delo vodita PM Murska Sobota in IZA SAZU. Lj. Pri akciji je sodelovalo 10 ročnih delavcev, 5 študentov arheologije in 3 arheologi. Ze po predhodni geodetski izmeri in izrisu naselbine smo se odločili za raziskovanje v osrednjem delu nekdanjega naselja, ki je tudi najvišji. Izkopno polje je bilo razdeljeno na pet kvadrantov po 10×10 m, ki so bili oštevilčeni s številkami 217, 244, 271 in 308. Izkopavali smo po mikrokvadrantih in plasteh. Vso površino je pokrivala do 15 cm db. plast temno rjave ornice. V njej so že bile najdbe, predvsem zdobljen lep oziroma opečen ilovnati premaz nekdanjih hiš in manjše črepinje posod, ki so bile raztresene po vsej površini. Vzrok tega je iskati v nenehnem obdelovanju zemlje: saj so ponekod segle globlje v tla in tako so se uničevale kulturne ostaline, ki so bile tik pod ornico in na površju. Ornici sledi sivorjava ilovica, ki je tudi kulturna plast. Največ kulturnih ostalin je bilo v kv. 290 in 308, in sicer na roko izdelana lončenina (lonci, sklede, skodele in posode na nogah, s trakastimi ali vodoravnimi ročaji; nekatere so bile na zunanji površini ornamentirane s plastičnim rebrom, odtisi prstnih ko-

to le iz naključnih posamičnih najdb. V podobni nižinski legi so najbrž našli podobno kamnito sekiro v bližnjem Jelovcu na V in v Ožbaltu (VS 7, 1960, 295, T. I: 2) na Z ob Dravi. Medtem ko s selniške ravnice ni znanih podobnih najdb, so jih nekaj našli na grebenih Kozjaka: na Spodnjem Slemenu, Spodnji Kapli, Duhu na Ostrem vrhu in drugod (VS, kot prej, 288, T. za 1957: 3 ter 17-19/, 1974, 92, sl. 3: 2). — S. P.

nic ali vrezanim okrasom), hišni lep, uteži in manjši vijčki za statve. V teh kvadrantih je bila opazna tudi arhitektura, in sicer kot porušene stene nekdanjih stavb. Ognjišče je bilo na sredi kv. 290, ostanki peči za taljenje rude in peč za peko v kv. 308. Pri peči za peko smo ugotovili, da je imela polkrožno kaloto, izdelano iz šibja in premazano z blatom; vhod je bil na j. strani, kjer je bila na db. steptana ilovica. Tla so bila prav tako steptana. Hiše so bile, po ostalinah sodeč, večjih dimenzij, kar je tudi vzrok, da v celoti nismo odkrili nobene. Pri 50 cm prehaja sivorjava ilovica v rjavkasto trdo ilovico, ponekod je bila že opazna sterilna rumenorjava ilovica. V tej plasti so bile materialne ostaline zelo redke, pač pa smo po strganju ugotovili večje število temnejših okroglih lis in nekaj temnejših lis nepravilne oblike. Prerezi lis so pokazali, da manjše okrogle lise vsebujejo drobce žganine in zdobljen lep; začenjajo se v kulturni plasti in segajo globlje v sterilno plast. Gre za odtise v zemljo zabitih kolov ali brun. stanovanjske hiše ali kakega drugega objekta. Večje lise neenakomerne oblike so bile plitveje jame in so verjetno ostanki nekdanjih odpadnih jam oziroma jam, ki so služile za shranjevanje živil. — I. Š.

PTUJ. Glej Neolitik in eneolitik.

KULTURA ŽARNIH GROBIŠČ

NOVO MESTO. — **Mestne njive.** Pri oranju v pozni jeseni 1981 so na njivski parc. št. 466, k. o. Mestne njive, last Neže Klemenčič, Kettejev dreved 45, zadeli na žgane prazgodovinske grobove. Zaradi globljšega oranja s strojem so se na preorani površini pojavile desetine temnih lis z žganino in obilica keramičnih črepinj — sledovi nekdanjih žganih grobov. Na temenu Mestnih njiv (Klemenčičeve njive) in deloma tudi na njihovem jv. pobočju je bila že prej znana obsežna prazgodovinska nekropola žganih grobov, ki je bila deloma raziskana že v letih 1959 in 1960 (glej T. Knez, Arh. vestnik 17, 1966, 51 ss). Zaradi zgodaj zapadlega snega smo morali preložiti izkopavanje na pomlad 1982. Izkopavanja grobov smo se lotili 15. 3. 1982 in je trajalo do 1. 4. 1982. Delo je imelo varovalni značaj; pri tem smo raziskali in izkopali vse tiste grobove, ki so bili odkriti in zadeti z oranjem. Pri tem delu smo izkopali skupaj 114 grobov (grobovi 57—171) z žganim pokopom. Grob 171 je latenski; izkopen je bil na območju, ki je že zunanaj žarnogrobiščne nekropole in sodi v sestavo srednjelatenskega grobišča, na katerem so bili že leta 1954 odkriti prvi grobovi (glej: V. Šribar, Arh. vestnik 9-10, 1958-1959, 108 ss).

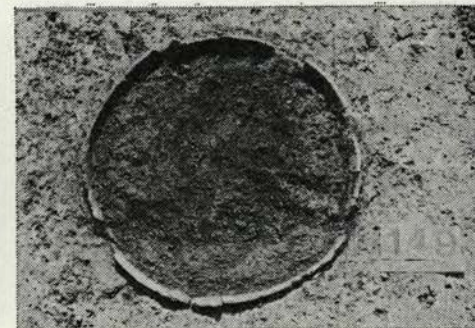
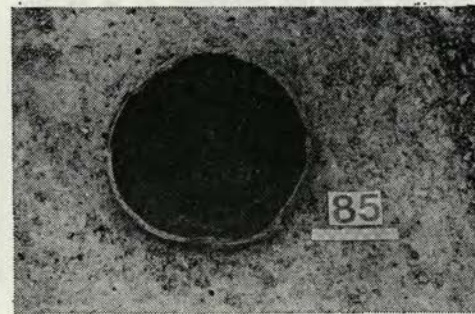
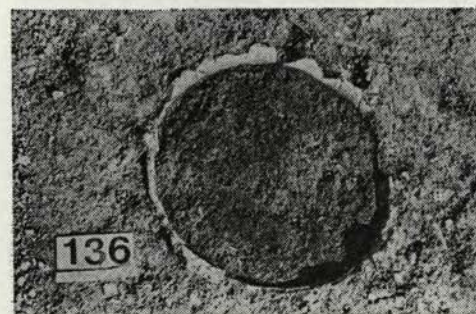
Med izkopavanjem smo ugotovili, da je grobišče izredno razsežno, saj meri po naši oceni vsaj 200 m v dl. in najmanj 70 m v š., grobovi pa so zelo na gosto vkopani. Zato na tem območju lahko računamo še na več sto neodkritih grobov. Pokopi na Mestnih njivah se nam kažejo v dveh oblikah: grobovi z žaro in grobovi brez žare. Razmerje v letu 1982 izkopanih grobov je: 78% grobov z žaro in 22% grobov brez nje. Zaradi vsakoletnega oranja in deloma tudi erozije so skoraj vsi grobovi z žarami v vrhnjem delu močno poškodovani, povečini odrezani s plugom; zato so se nam v večini primerov ohranili le sp. deli žar. Žare so izredno velike (40-60 cm vi. in do 40 cm š.), na trebuhu so ponavadi okrašene z gladkimi ali nazobčanimi plastičnimi rebri in jezičastimi držaji. Pepel in sežgane kosti so vedno položili na dno žare, nanje položili morebitne prdatke in nato žaro do vrha nasuli z zemljo. Domnevamo, da so ob zakopu na vrh

žare položili neobdelane manjše kamnite plošče, ki so bile z oranjem in trebljenjem njive že zdavnaj odnesene. V redkih primerih so na vrh žare poveznili keramično sledo. Grobovi brez žare so preproste grobne jame, večinoma okrogle, ki merijo v pr. do 50 cm; redke so tudi grobne jame pravokotne oblike. Na dno jame so nasuli žganino in kostne ostanke ter vse skupaj zasuli z zemljo. Grobovi brez žar so praviloma brez prdatkov.

Pridatki v grobovih na Mestnih njivah so maloštevilni in skromni, kar je značilno za to obdobje. Od keramičnih prdatkov najdemo samo sklede (cele ali samo fragmente) in vijčke. Redki so bronasti prdatki: igle, 2 fibuli očalarki, prstan, obroček, deli zapestnic, pušične osti, nož in lasni obroček. Še bolj redki so zaradi hude korozije in fragmentarnosti večinoma nedoločljivi predmeti iz železa, razen dveh zapestnic iz groba 132. Preseneča število v žganini najdenih drobnih steklenih jagod, ki smo jih odkrili v 13 grobovih. Izdelane so iz temno modre steklene paste, največje med njimi imajo bela ali rumena očesca. Večina steklenih jagod je izredno majhnih, saj najmanjše med njimi merijo komaj 2—3 mm (!) v pr. Odkriti nam jih je uspelo le s temeljitim izpiranjem žganine z vodo na gostem situ. Izkušnja, ki nas je poučila, da moramo pri izkopavanju prazgodovinskih žganih grobov skrbno preiskati vso žganino, sicer lahko spregledamo marsikatero drobno najdbo.

Izjemno mesto med grobovi, odkritimi spomladi 1982, zavzema grob 132, ki je poleg žare vseboval tele prdatke: fragment sklede, 5 vijčkov, fibulo očalarko, bronast lasni obroček, bronast nož, dve železni zapestnici in več kot en meter dl. ogrlico iz temno modrih steklenih jagod. Po bogastvu prdatkov ta verjetno ženski grob daleč presega ostale grobove v nekropoli.

Žarnogrobiščna nekropola na Mestnih njivah v Novem mestu spada med največje v Sloveniji. Sodi na konec obdobja kulture žarnih grobišč in na začetek starejše železne dobe v Sloveniji, v 9. in 8. stoletje pr. n. š. Izkopano gradivo in dokumentacijo hrani Dolenjski muzej v Novem mestu. — T. K.

Sl. 7 Novo mesto, Mestne njive — odkriti žarni grobovi iz 9. in 8. stoletja pr. n. št.
Fig. 7 Novo mesto, Mestne njive — the excavated urn graves from the 9th and 8th centuries B. C.

ORMOŽ, XVIII, 13, Ormož. — V času od 31. 3. do 9. 8. 1980 in od 15. 6. do 4. 8. 1981 smo izkopavali na delu parc. št. 518, 520 in 522, vse k. o. Ormož. Raziskovanja so potekala v gosto zazidanem mestnem delu in so na j. strani mejila na Kerenčičev trg in novo blagovnico Tima, na z. na Vrazovo ulico in na v. ter s. strani na sedanje stavbe in dvorišča. Tudi na prostoru, kjer smo raziskovali, je bila prej stavba z dvoriščem in drvarnicami (bilo je tudi nekaj vrtov). Zato je bil del zemljišča poškodovan s kletjo, greznico, kanalizacijo in zidovi prejšnjih stavb. Sedanji teren pada od Z proti V 1,10 m; ugotovili smo, da je bil v času kulture žarnih grobišč dokaj raven. Le na s. delu, kjer je bilo izkopišče za 20 m razširjeno proti V, je tudi v času prazgodovinske naselbine teren padel za 90 cm. Odkrili smo sledove 7 hiš pravokotne oblike; nobene nismo raziskali v celoti, saj se na vseh straneh širijo izven izkopišča oziroma so jih poškodovale novejša gradnje. Odkrili smo mnogo fragmentov keramike za vsakdanjo rabo, uteži, vretenca in hišni lep, tudi fragmentarno plastiko race in fragment, ornamentiran s plastičnim nizom svastik in vtisnjenih krožcev. Odkrili smo tudi dve kurišči in del ognjišča. Kurišči sta podolgovati in

okrogli ter nista z ničemer obloženi. Ognjišče, ohranjeno le v velikosti 2.12 (S-J) x 0,30 m, je na vrhu obloženo z oblicami. Poškodovano je bilo z dvema vzporednima srednjeveškima zidoma, ki potekata v smeri S-J. Poleg sledov kulture žarnih grobišč smo odkrili tudi nekaj odlomkov latenske keramike. — Prazgodovinske plasti so bile poškodovane tudi v srednjem veku. Tako smo odkrili 5 kurišč, ki niso bila z ničemer obložena in so bila večinoma okrogle oblike. Pod štirimi so bile jame; ena izmed njih je bila gl. 2,64 m in v njej je bila velika množina srednjeveške keramike (tudi z vpisanim plastičnim križem na dnu). Poleg tega je bilo tudi več večjih jam s keramiko; nekatere izmed njih so imele na robovih še manjše jame. Odkrili smo tudi zidove iz humskega peščenca, sledove gradnje iz 15. ali 16. stoletja. — Prav tako smo odkrili dve manjši okrogli peči kupolaste oblike s pr. 50 in 60 cm. Na sredi imata skupno ravno kurišče, na katerem so bili še ostanki zoglenelega lesa. Peči sta vkopani v rumeno ilovnato zemljo. Dno kurišča ni bilo obloženo z ničemer in je iz rdeče ožgane ilovice, enako tudi stene. — Leta 1980 smo sistematično raziskali 830 m², leta 1981 še 140 m². Gradivo je v PM Ptuj.

Sl. 8 Ormož — del izkopišča iz leta 1980 v veliki naselbini iz obdobja kulture žarnih grobišč, pogled z juga

Fig. 8 Ormož — a part of the excavation site from the year 1980 in the large settlement dating back to the period of Urnfield Culture, seen from the south

V času od 17. 6. do 9. 7. 1981 smo na delu parc. št. 998/1-2, 1000/1 in 1000/2, vse k. o. Ormož, izkopali 47,60 m gl. in 1 m š. jarek za kanalizacijo. Na z. strani teren močno pada od V proti Z, in sicer vse do izkopišča iz let 1975 in 1976. Poleg velike množine keramičnih izdelkov za vsakdanjo rabo iz obdobja kulture žarnih grobišč smo odkrili tudi sledove arhitekture in dve ognjišči: prvo smo odkrili na gl. okoli 60 cm, velikost 40 × 80 cm, drugo veliko 110 × 80 cm. Obe ognjišči se na s. in j. strani širita izven izkopišča. — Na z. robu, kjer začne teren padati, smo odkrili del večjega

srednjeveškega jarka ali vkopa. Tu se tudi končujejo ostaline prazgodovinske naselbine; morda je bila le-ta odsekana pri gradnji srednjeveškega obrambnega jarka, ki omejuje grad in je viden na v. strani Kolodvorske ceste. Poleg srednjeveške keramike in arhitekture smo odkrili tudi srednjeveške vkope s keramiko in reliefnimi pečnicami. — Gradivo je v Pokrajinskem muzeju Ptuj. — M. J.

PTUJ. Glej: Rimska doba.

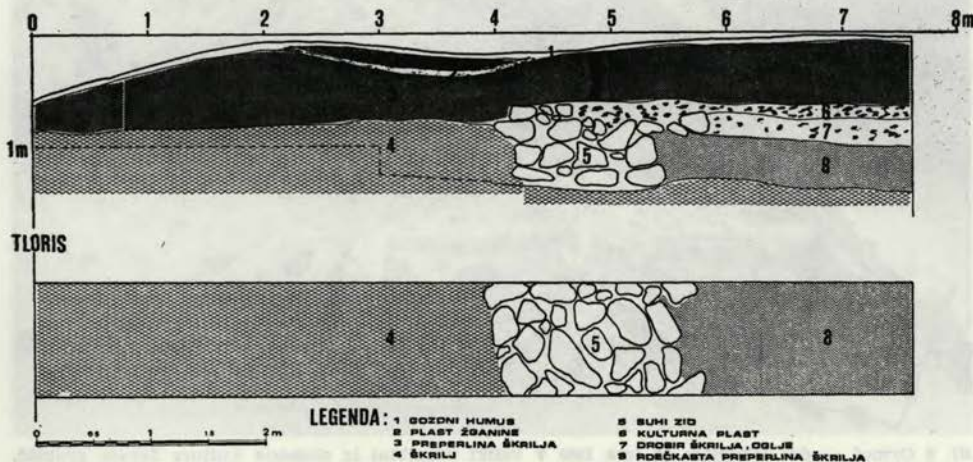
VELIKI KORINJ. Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

STAREJŠA ŽELÉZNA DOBA

ČRNUČE, VIII, 4, Lj.-Bežigrad. — **Tabor.** V obvestilih (tudi ANSl) je bila večkrat omenjena prazgodovinska postojanka na Stražnem hribu oziroma Taboru nad Črnučami, čeprav doslej ni bilo najdb, ki bi podatek potrjevale. Zato smo topografsko pregledali griče s. od Črnuč, ki so na specialki označeni kot Stražni hrib, in ugotovili, da razen na Taboru ni na nobeni vpetini vidnih utrdbenih objektov. Odločili smo se, da izkopljemo manjšo sondo na Taboru (nm. vi. 369 m) nad črnuškim mostom, tj. nad cesto Ljubljana—Celje in nje-

nim odcepom proti Gameljnam. Vrh griča in del njegovega s. pobočja je opasan z vi. obrambnim nasipom. Utrdba ima nepravilno, pri vrhu stisnjeno ovalno obliko. Skoraj vsa notranjost objekta je očiščena, ker prav nad sredino poteka električni daljnovod. Očiščeni predel je zaraščen z visoko orlavo praprotnjo, okolica pa je porasla z gozdom. Zaradi strateške pomembnosti griča nad glavno cesto in nad prehodom čez Savo so ga vedno prekopavali za vojaške utrdbe, objekte in vaje. Tam je bila najbrž rimska vojaška postojanka, ta-

PROFIL SONDE 1, TABOR pri ČRNUČAH 11.9.1981, zahodni profil

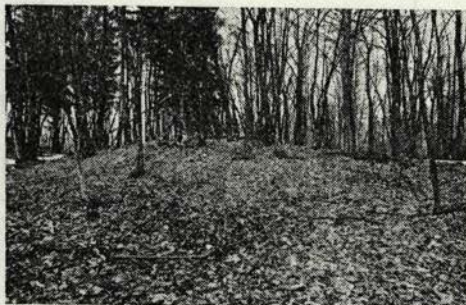

Sl. 9 Črnuče, Tabor — presek skozi obzidje starejšezelaznodobnega gradišča

Fig. 9 Črnuče, Tabor — a section of the walls of the Early Iron Age hillfort

bor ob turških vpadih, pa tudi utrdbe v dobi francoskih vojn (da o prekopavainjih v 1. in 2. svetovni vojni, v medvojnem in povojnem času sploh ne govorimo). Zato je na vsem z obrambnim nasipom opasanem predelu težko najti delček, ki ni bil načet. Ob tem se lahko čudimo, da ni nikoli prišla na dan kaka pomembna najdba. — Sondo, ki smo jo zakoličili na s. robu obrambnega nasipa, smo izkopali 11. - 12. 9. 1981. Postavili smo jo pravokotno na obrambni nasip tako, da smo presekali tudi tega. Pri tem smo 2 m od najvišje točke obrambnega nasipa proti notranjosti tabora zadeli na suhi zid iz lomljenega apnenca, večjih prodnikov, skril in peščenjaka. Zid, db. nekaj več kot 1,5 m, poteka vzporedno s s. obrambnim nasipom. Po zidu in v notranjosti Tabora se vleče tanka kulturna plast, v kateri smo poleg oglja in hišnega lepa odkrili še 19 kosov dna, ostenja in ustja prazgodovinskih keramičnih posod; po strukturi gline jih lahko pripišemo starejši železni dobi. — Na podlagi tega moremo zanesljivo sklepati, da je na Taboru bila prazgodovinska naselbina in da so na njenih obrambnih osnovah zrastle v mlajših obdobjih obrambni nasipi današnjih, skorajda mogočnih razsežnosti. — I. P.

GORENJE KAMENJE, IX, 7. — Z. od vasi, na vzpetini **Strmec** (kota 381), je prazgodovinska gomila, ki je vi. 1,5 m in ima pr. okrog 20 m. Verjetno pripada prazgodovinskemu gradišču ob vasi Gorenje Kamenje, ki ga prvi omenja J. Pečnik, IMK 14, 1904, 44 ss. — Ra. B.

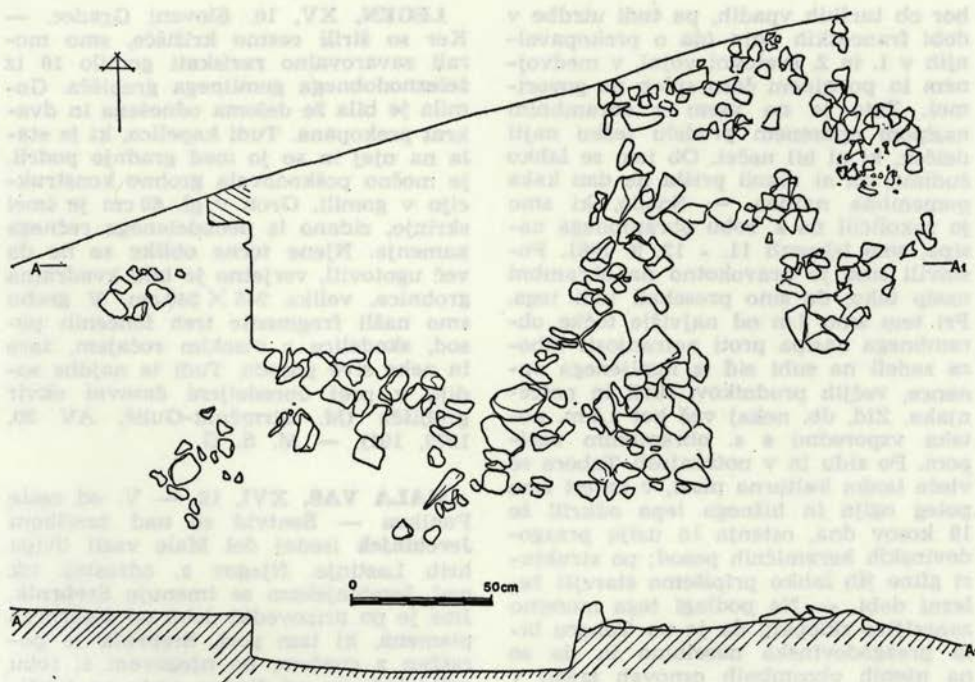

Sl. 10 Gorenje Kamenje, Strmec — starejša železodobna gomila

Fig. 10 Gorenje Kamenje, Strmec — an Early Iron Age barrow

LEGEN, XV, 10. Slovenj Gradec. — Ker so širili cestno križišče, smo morali zavarovalno raziskati gomilo 10 iz železnodobnega gomilnega grobišča. Gomila je bila že deloma odnešena in dvakrat prekopana. Tudi kapelica, ki je stala na njej in so jo med gradnjo podrli, je močno poškodovala grobno konstrukcijo v gomili. Grob v gl. 60 cm je imel skrinjo, zidano iz neobdelanega rečnega kamena. Njene točne oblike se ne da več ugotoviti, verjetno je bila kvadratna grobnica, velika 245 × 240 cm. V grobu smo našli fragmente treh lončenih posod, skodelice z visokim ročajem, žare in neke sive posode. Tudi te najdbe sodijo v prej opredeljeni časovni okvir grobišča (M. Strmčnik-Gulič, AV 30, 1979, 101). — M. S. G.

MALA VAS, XVI, 18. — V. od ceste Ponikva — Šentvid se nad zaselkom **Jerebinjek** (sedaj del Male vasi) dviga hrib Lastinje. Njegov z. odrastek tik nad Jerebinjekom se imenuje **Srebrnik**. Ime je po pripovedki dobil od srebrnega plamena, ki tam gori. Srebrnik je poraščen z gozdom, po njegovem s. robu pelje kolovoz od glavne ceste na Lastinje. Vrh Srebrnika je velik približno 100 × 50 m, večino prostora zavzemata dve veliki kraški vrtači. Na v. robu sta manjša peskokopa. V profilu v. izkopa (parc. št. 1168, k. o. Ponikva) je bila pri terenskem ogledu dne 23. 3. 1981 najdena razbita lončena skleda. Ležala je v gl. okrog 0,5 m. Sledov umetnega preoblikovanja zemljišča ni opaziti. — Skleda je vi. 18 cm, njen največji pr. je 21,3 cm. Stene so db. do 1 cm, dno do 1,5 cm. Narejena je iz gline, ki je zelo pomešana z drobnim peskom iz sljude, kremenca in apnenca (tak pesek je tudi v obeh omenjenih posodah). Izdelana je bila prostoročno na mirujoči podlagi. Na zunanjem obodu dna so dobro vidni odtisi prstov. Na ramenu je skleda okrašena z 1 cm veliko bunčico. Ustje je pokončno. Površina skleda je skrbno zglajena. Žgana je bila najverjetneje na odprtem ognjišču, o čemer priča rdeče in temno rjavo listasta površina. Prelom je v sredi črn, na robih rdeč. Po izdelavi in obliki je posoda prazgodovinska. Morda jo lahko postavimo v starejšo železno dobo. — Odlomek podobne lončenine je bil najden tudi v profilu drugega peskokopa, kakih

sl. 2 - Legen - tloris in presek groba pod gomilo 10

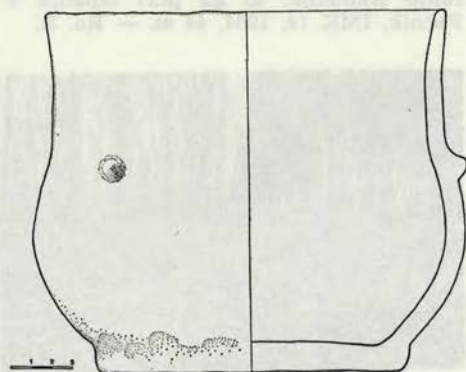
Sl. 11 Legen — tloris in presek groba pod gomilo 10 (starejša železna doba)

Fig. 11' Legen — the ground-plan and section of the grave beneath the barrow 10 (Early Iron Age)

drugih arheoloških ostankov ni bilo. Najdišče bi lahko bilo neutrjena naselbina iz (starejše?) železne dobe. — A. P.

MOST NA SOČI, I, 7, Tolmin. — Raziskovanje prazgodovinske naselbine na Mostu na Soči, večletna raziskovalna naloga GM Nova Gorica, je bilo opravljeno od 11. 5. do 10. 7. 1982 (45 delovnih dni). Ekipo so sestavljali avtor, Beatriče Žbona-Trkman, konservatorka Jana Šubic-Prislan, risar Boris Blažko in študentje M. Geselowitz, Z. Roškar in P. Bračko; v ekipi sta bila še 2 dijaka, 5 delavcev kopačev in 10 brigadirjev 3. čete MDB Milke Šober-Nataše iz Črnomlja. Delo je bilo deljeno na dve delovnišči: na raziskovanje halštatskodobne hiše št. 30 na parc. št. 778/2, last Nika Golje, Nova Gorica, Cankarjeva 40; 156 m² s sredstvi RSS (240.000 din); na sondiranje zemljišča, predvidenega za razširitev vaškega pokopališča pri Sv.

Mavru, parc. št. 744 in 745, k. o. Most na Soči; izkop z brigadirji, 184 m² s sredstvi KS Most na Soči (8000 din). —

Sl. 12 Mala vas, Srebrnik — domnevno starejšeželeznodobna keramična posoda

Fig. 12 Mala vas, Srebrnik — the supposed Early Iron Age ceramic vessel

Halštatskodobna hiša št. 30 je stala na skrajnem v. robu prazgodovinske naselbine. Postavljena je bila v blago pobočje in je bila zato bolj plitvo vkopana kot običajno. Njeno stavbišče je obsegalo prostor, velik 6,70 x 5,25 m; usmerjena je bila podobno kot večina prazgodovinskih hiš (odklon sv. stene od S 344°). Tri hišne stene so imele običajen enovrstni kamnit temelj in ob njem dre-nažo iz pokončnih lomljencev apnenca ali laporja; novost so stojke za pokončne stebre v jv. steni; vanje so bili postavljeni trami, db. 22 x 22 — 24 x 24 cm. Pod v hiši je iz sphane zemlje, ob temelju je nanesen na njegov rob. Podlaga zemljenega podu je bil sloj drobnih oblic. Pod je na več mestih močno prežgan in otrdel, najbolj v v. in j. hišni steni, kjer je na njem ležal glinast stenski premaz (omet). Notranjost hiše je bila razdeljena na dva prostora; ožji (s.) prostor je bil š. 1,20 m, v njem so bili odkriti ostanki peči (?) in oglata jama (velika 65 x 65 cm) s kamnitim pokrovom. V večjem prostoru je bilo ob v. steni ognjišče, nizko pri tleh (veliko 1,20 x 1 m), ob j. steni večja jama (jama 6, velika 1,90 x 0,93 m), sredi prostora s kamni tlakovana ploškev (baza strešnega opornika?). Zunanaj stavbnega tlorisa sta bili še dve pravokotni jami (jami 1 in 2). Prva je bila odkrita le deloma, večji del sega pod novo vaško ulico; druga jama je bila velika 2,15 x 3 m; v njej je bil ohranjen zoglenel pokončni steber. Jame 1, 2 in 6 so imele prežgane, otrdele stene in dno najbrž pripadajo hiši št. 30. V hiši je bilo najdene največ lončenine, večinoma razbite ali polomljene (izjema je le manjši lonček); lončenina je bila najbolj pogosta okoli ognjišča. Na tlaku v hiši je ležal tudi železen srp; številni so tudi odlomki glinastega stenskega premaza. Hiša je bila postavljena tesno ob 1,20 m š. suho grajen kamnit zid, v katerem je bila odkrita stojka lesene opore; v ruševinah zidu sta bili dve kačasti fibuli s ploščicama (Sv. Lucija II a/2 po Teržan—Trampuž). Zid je nekakšna naselbinska meja, saj v. od njega ni več halštatskodobnih ostalin. S halštatsko hišo 30 so se znova potrdili nekateri ustaljeni gradbeni elementi: temelj, dre-naža, pod, lesena gradnja, tudi nekatere sestavine notranje hišne opreme:

ognjišče, omet. Novost v gradnji vhodne stene priča o širokem gradbeniškem znanju takratnih stavbarjev. Posebno privlačen je mejni zid, ki vsaj v tem predelu pomeni naselbinsko obrobje.

Pri Sv. Mavru je bilo izkopanih 5 sond, in sicer sonde št. 50—54. — Sonda 50. Dl. 21 m, š. 2 m, gl. na v. strani 1,78 m, na z. 1,96 m. Sonda je pozitivna. V z. delu je presekala masiven suhi zid in ob njem močan sloj kamnitih ruševin, ki je časovno težko opredeljiv. V v. delu je sonda razkrila izrazito starejše železnodobno stavbno ruševino. — Sonda 51. Dl. 15 m, š. 2 m, gl. na v. strani 0,87 m, na z. 0,92 m. Sonda je pozitivna. Na v. strani je presekala naselbinske plasti iz starejše železne dobe (večjo jamo, stavbno ruševino). — Sonda 52. Dl. 9 m, š. 2 m, gl. na v. strani 0,42 m, na z. 0,84 m. Sonde nismo mogli izkopati v vsej dl., izogniti se je morala jablani; zato nam razmere v njenem v. koncu niso znane. V izkopanem delu je sonda pretežno negativna, le na z. strani je v njej masivna kamnita groblja brez urejenih meja in tudi časovno težko opredeljiva. — Sonda 53. Dl. 14,30 m, š. 2 m, gl. na v. strani 0,80 m, na z. 0,20 m. Sonda je pretežno negativna. Manjše skupine kamnov niso deli strnjenih arheoloških slojev. — Sonda 54. Dl. 14,50 m, š. 2 m, gl. na v. strani 0,84 m, na z. 1,04 m. Izkop sonde je dosegel na vsej dl. pečeno mrtvico, presekal je v z. polovici sonde 0,50 m db. ruševinsko starejše železnodobno plast, ki se začena 0,70—0,80 m pod današnjo površino. — Najbolj zanimivi sta bili sondi 50 in 51, še posebno sonda 50, tako da bi bilo primerno izkop med njima razširiti. V sondah 52—54 je bila ugotovljena obsežna arheološka plast (po sestavi bolj erozijska kot ruševinska, v njej pretežno halštatskodobna lončenina, kosti, kasnohalštatska fibula in tudi rimsko gradivo), vendar v njej ni jasnejših meja ali stavbnih prvov. Ta plast v bistvu le dokazuje obstoj prazgodovinskega in rimskodobnega naselja v tem predelu Mosta na Soči. Razpršenost plasti, in predmetov v njih opozarja, da je bil s. breg naselja, ki je senčen in strm, manj vabljiv in zato tudi redkeje naseljen. — D. S.

NOVA GORICA. — Solkan. Na nekdanji ledini Meriševo, ki je danes v po-

Sl. 15 Novo mesto, Portovald — domnevni starejšeželeznodobni gomili na robu gozda
Fig. 15 Novo mesto, Portovald — the supposed Early Iron Age barrows at the border of the wood

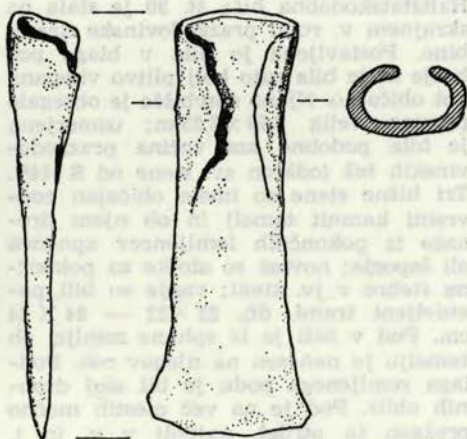
vsem zazidanem mestnem okolišu, je bila leta 1981 na stavbni parc. št. 1121/27, last Franca Vidriha, Šočebranova ulica 6, pri odkopu za klet znotraj stavbe najdena železna plavutasta sekira, okrog 1,80 m gl. pod nivojem pritličja stavbe. Najdbo moramo povezovati z najdiščem prazgodovinske keramike v plasti vodnega nanosa v sosesčini, okrog 70 m vzhodnjeje (VS 23, 226). Predmet bo izročen GM; dl. je 16,3 cm, š. 6 cm. — N. O.

NOVO MESTO. — Portovald. Pr. bližno 150 m sz. od drevesnice v mestnem gozdu je na ravnem terenu, ki se ime-

Sl. 14 Novo mesto, Portovald — starejšeželeznodobna gomila, ki jo je leta 1890 prekopal F. Schulz

Fig. 14 Novo mesto, Portovald — an Early Iron Age barrow, dug up in 1890 by F. Schulz

Sl. 13 Nova Gorica, Solkan, Meriševo — železna plavutasta sekira (starejša železna doba)

Fig. 13 Nova Gorica, Solkan, Meriševo — a winged axe made of iron (Early Iron Age)

nuje Račnica, viden ostanek prazgodovinske gomile; leta 1890 jo je prekopal F. Schulz. Gomila je elipsoidna, v dl. meri okrog 30 m in v š. 20 m; na sredi je 2—3 m š. vkop. Prva objava: Slovenski narod, 26. 9. 1890, Rutar, Letopis Matice slovenske 1891, 192 ss. Lega gomile doslej ni bila natančno znana, prav tako še niso identificirane najdbe, ki jih hrani NMLj (Deutsche Wacht 15, 1890, Nr. 80; T. Knez, Novo mesto v davniini, 1972, 128 ss). Z. od drevesnice lahko na položno proti Krki spuščajočem se terenu opazimo dve močno sploščeni domnevni gomili. Grobišče pripada gradišču na Marofu (T. Knez, o. c., 127 ss). — Ra. B.

PODLOŽE, XVIII, 9, Ptuj. — Pri rednem ogledu terena smo videli, da bo maglo napredujoče kopanje jarkov za osuševanje travnikov poškodovalo prazgodovinsko gomilo 2 v Podložah.

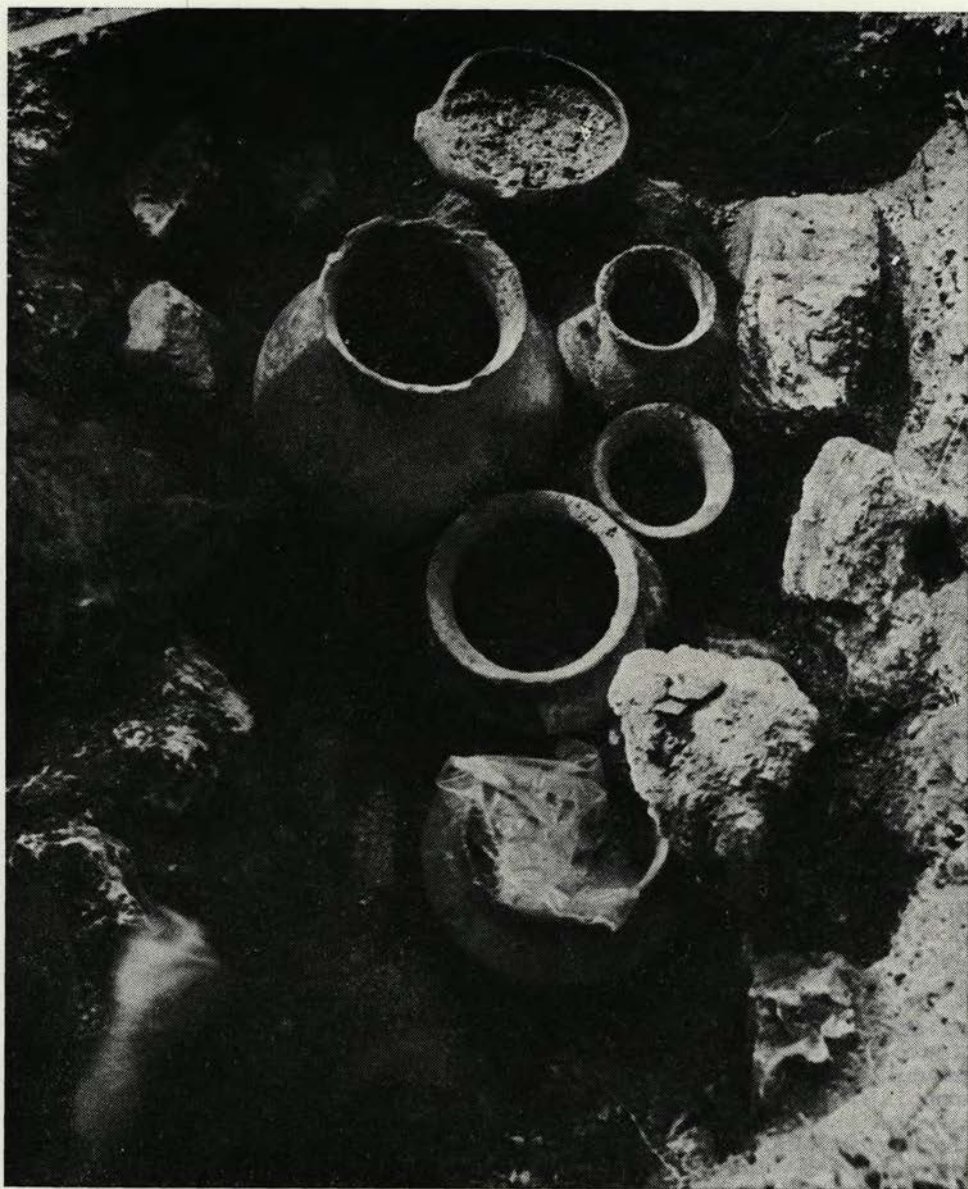
Skupina štirih še ohranjenih gomil leži v. od ceste Ptuj—Ptujška gora. Gomila 2 je na parc. št. 703, last Matevža Medveda. Ohranjena je bila še 16 m v pr. in 1,6 m v vi. Pri zavarovalnem izkopavanju smo skopali od vznožja prek srednjega dela gomile v smeri S-J 3 m ši. in 9,5 m dl. sondo. Najprej smo

posneli rušo in pod njo našli v plasti že pri prejšnjih kopanjih izmetane rumenorange ilovice manjši neenakomerno žgan prazgodovinski lonček. Pri poglabljanju sonde smo ugotovili dva starejša vkopa v srednji del gomile. Ta dva vkopa sta prebila tudi dno iz peščenčevih plošč zgrajene grobne komore. Grobna komora je imela nepravilno pravokotno obliko in je bila razdeljena s ploščami tudi v dva prekata. Na dnu komore smo našli v obeh prekatih še žganino s kalciniranimi kostmi in odlomke posod. Po vsem lahko domnevamo, da je bil grob v gomili 2 dvojen. Ob z. strani, zunaj grobne komore, smo našli tri velike žarne posode z bradavicami na ramenu in grafitiranim geometrijskim ornamentom. Posode so poškodovala prejšnja sondiranja. Med odlomki velikih posod je ležala črno žgana skodela na prstanasti nogi. Ob robu starega vkopa smo našli poleg žganine in kosti, fragmentov dveh žar in drugih posod še 5 lončenih vretenc. Sicer smo našli v plasti še nekaj fragmentov brona, železa, konjsko podkev in rimski železen ključ. — I. T.

PODMOLNIK, VIII, 28, Lj. Moste. — Dne 28. 6. 1981 smo nadaljevali zavarovalne raziskave nad drugim peskokopom ob sz. vzhodju **Molnika**, v sodelovanju z LRZSV (o delih, začetih v prejšnjem letu, glej VS 24, 1982, 152 s., s. v. »Orle«). V letu 1980 smo tam odkrili ostanke štirih prazgodovinskih planih grobov. Nadaljnja dela so bila usmerjena v še neraziskani rob peskokopa in od njega v notranjost hriba; hoteli smo preprečiti, da bi zmrzal in erozija uničili morebitne grobove na tem predelu. Ze prve dni smo odkrili dva razmeroma bogata plana žgana grobova, dvojni grob 5 in grob 6, ki ju po značilnem keramičnem gradivu postavljamo na konec 8. stoletja pr. n. š. Področje je postalo s temi najdbami zanimivo tako zaradi razprostranjenosti grobišča kot zaradi njegovih razmerij do višje ležečih gomil in grobišč pripadajoče naselbine na vrhu Molnika. Zato smo sondažno pregledali sz. greben Molnika in na njem odkrili tri plane žgane in en skupni plani žgani ter skeletni grob; sodijo prav tako na konec 8. in v 7. stoletje pr. n. š. (horizont Ljubljana III a). — Pri zavarovalnih in raziskovalnih delih smo izkopali 18 večjih in manjših sond, in si-

cer po grebenu do sedla pod predelom z gomilami (tudi na eni izmed dolomitskih kop, ki ima obliko gomile). Ugotovitve: plano žgano grobišče se razprostira po položnem grebenu; dolomitne kope miso gomile; na vrhu grebena je verjetno sežigališče umrlih — ustrina. Tam smo namreč našli v črni zemlji, pomešani z ogljem, številne črepe prazgodovinske keramike; ti so zelo verjetno ostanki pri pogrebni obredih uničenih posod (značilnost ustrin). — Med akcijo smo skušali ugotoviti, ali gre pri kopah na peščenčevem terenu tik pod vrhom Molnika za gomile ali ne. Tu je namreč tvortresenih okoli 30 gomilam podobnih tvorb različne velikosti. Na eni izmed njih, ki se nam je zdela izrazitejša od ostalih, smo izkopali manjšo sondo in v gl. 0,80 m in 1 m našli nekaj kosov prazgodovinske keramike. S tem je bilo potrjeno, da gre na omenjenem zemljišču za prave gomile. — Ob koncu del smo leta 1981 izkopali še manjšo sondo na hribu Molnik, ki ga obdajajo mogočni obrambni nasipi. Razen poznoantične pasne sponse, tik pod rušo, ni bilo najdb.

Julija 1982 smo začeli s sredstvi PORS pri Iza SAZU, Ljubljanske kulturne skupnosti in MMLJ, raziskovati tisto gomilo, na kateri smo že preteklo leto naredili majhno sondo (z. pobočje ob vrhu Molnika). Gomila je na gozdni parc. št. 993, k.o. Rudnik, last Franciške Janežič, Orle 4; označili smo jo kot »**Molnik, gomila I.**«. Gomila je bila nasuta iz okoliškega gradiva, tj. gline, močno pomešana z večjimi in manjšimi kosi peščenjaka in laporja. Zato je bila obdelava profilov težavna, ker so bile plasti enotne; tudi grobov, razen žganih, seveda, nismo mogli videti, dokler nismo zadeli vanje. Pri odkopu gomile smo našli številne razmetane črepe prazgodovinske keramike. Na nekaterih so se še držali ostanki sežganih človeških kosti, zato ugotavljamo, da črepi pripadajo uničenim žganim grobovom; ti so bili porušeni pri urejevanju platoja za gomilo; lahko so bili prinešeni na ta prostor tudi iz bližnje okolice, skupaj z gradivom za nasutje gomile. V gomili je bilo 13 grobov, od tega 3 žgani. Dva žgana grobova vsebujeta značilno gradivo stopnje Ljubljana III a; en grob, uničen (keramika je koncentrirana na dveh mestih), je, po ostankih žare so-deč, precej mlajši in bi pripadal mlajši železni dobi. — Skeletni grobovi so bili

Sl. 16 Podmolnik, Molnik — dvojni žarni grob 5 (konec 8. stoletja pr. n. št.)

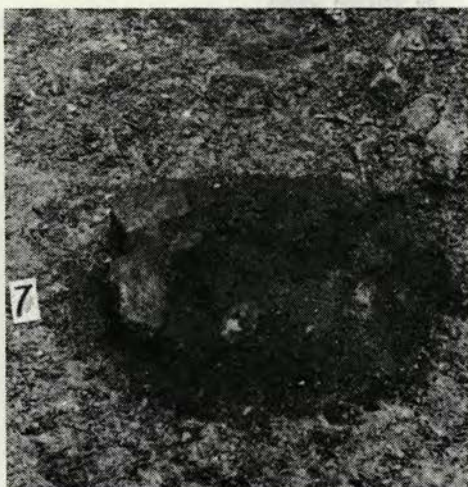
Fig. 6 Podmolnik, Molnik — the double urn grave 5 (the end of the 8th century B. C.)

Sl. 17 Podmolnik, Molnik — dvojni žarni grob 8 in skeletni grob 9 (starejša železna doba)
 Fig. 7 Podmolnik, Molnik — the double urn grave 8 and the skeleton grave 9 (Early Iron Age)

Sl. 18 Podmolnik, Molnik — starejšeželezno-
 dobna gomila I ob začetku izkopavanja
 Fig. 8 Podmolnik, Molnik — the Early Iron
 Age barrow I at the beginning of the
 excavations

Sl. 19 Podmolnik, Molnik — gomila I, žgani
 grob 7 (starejša železna doba)
 Fig. 19 Podmolnik, Molnik — barrow I, urn
 grave 7 (Early Iron Age)

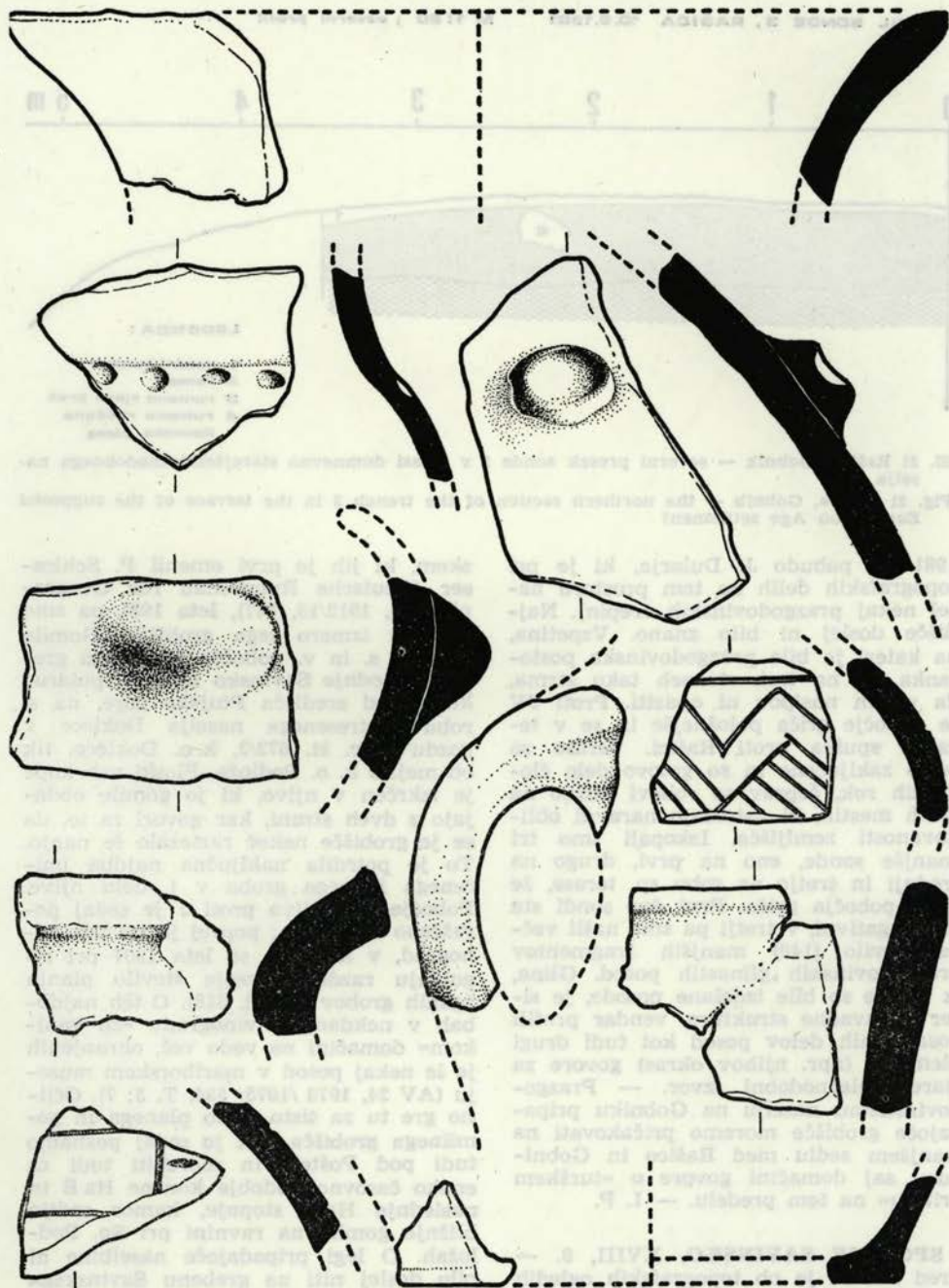
Sl. 20 Podmolnik, Molnik — gomila I, grob 13: bronasta pravokotna pasna spona in situ (starejša železna doba)

Fig. 20 Podmolnik, Molnik — barrow I, grave 13: a bronze rectangular belt buckle in situ (Early Iron Age)

koncentrirani v glavnem pod sredino gomile in v njenem j. delu; pojavljati so se začeli v gl. približno 1 m in so segali prav do sterilne, raščene peščene črve podlage. Pridevki so pri skeletnih grobovih razmeroma enotni: certoške fibule in certoške fibule s samostrelno peresovino, pravokotne spone, votle in polne bronaste zapestnice, pasice z obročki, steklene in jantarne jagode, gumbi itd.; pri orožju gre izključno za železne tulaste sekire in železne sulične osti. Ostanke človeških kosti v skeletnih grobovih so bili zelo slabo ohranjeni; kosti so se ohranile le tam, kjer je bilo koncentriranih vsaj nekaj bronastih predmetov. Vse drugo je propadlo. — Čeprav ležijo žgani grobovi pod gomilo, z njo nimajo nič skupnega; so dosti starejši in razen enega (grob 7) so bili deloma ali v celoti uničeni pri urejanju prostora za gomilo.

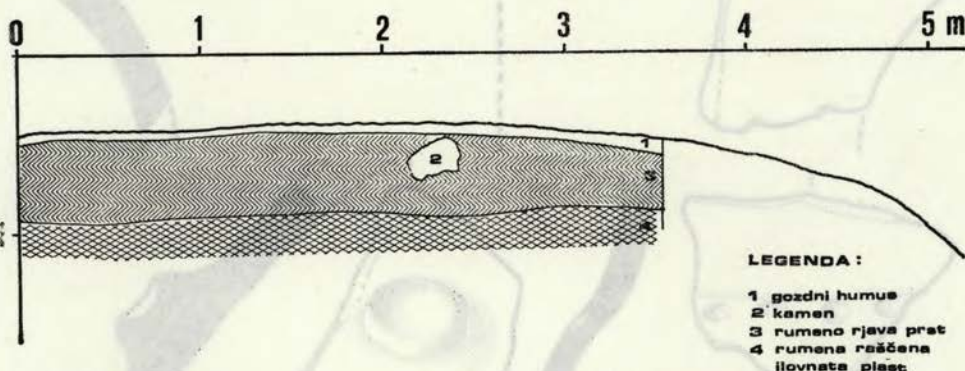
Na pobudo KS Lavrica, ki s podjetjem Slovenija ceste-Tehnika sanira peskokope na vznožju Molnika, smo predhodno raziskali celotno območje; ob sanaciji naj bi iz okoliških peskokopov potegnili dodatnih 60.000 m³ dolomitnega peska. Odkrili smo celotno površino med prvim in drugim peskokopom nad sedlom Roje in deloma prekopali, deloma spremljali dela d. od poti, ki vodi na Molnik. Sondirali smo tudi na določenih mestih po trasi nove poti za Molnik. Pri tem nismo odkrili kulturnih ostankov. — I. P.

RAŠICA, VIII, 4, Lj.-Šiška. — Hrib Gobjnik (kota 536), kjer je bila prazgodovinska postojanka, se razprostira l. od poti, ki vodi od Rašice proti planinskemu zavetišču Rašica, in je prva bolj strma vzpetina v neposredni bližini vasi. Sondažna dela smo opravili 10. 9.

Sl. 22 Rašica, Gobnik — domnevno starejšeželeznodobna lončenina
 Fig. 22 Rašica, Gobnik — the supposed Early Iron Age pottery

PROFIL SONDE 3, RAŠICA 10.9.1981 M 1:20 ; severni profil

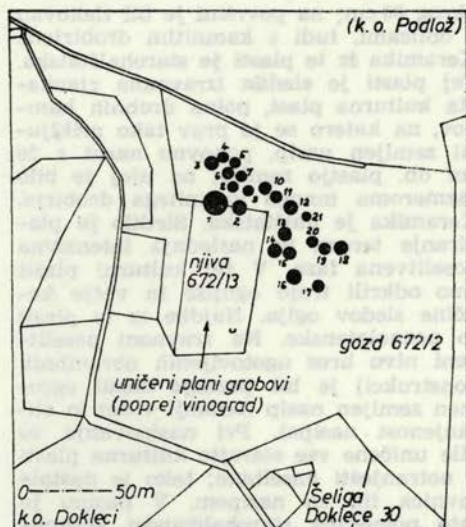
Sl. 21 Rašica, Gornik — severni presek sonde 3 v terasi domnevno starejšeželeznodobnega naselja

Fig. 21 Rašica, Gornik — the northern section of the trench 3 in the terrace of the supposed Early Iron Age settlement

1981 na pobudo J. Dularja, ki je pri topografskih delih na tem prostoru našel nekaj prazgodovinskih črepinj. Najdišče doslej ni bilo znano. Vzpetina, na kateri je bila prazgodovinska postojanka, je na treh straneh tako strma, da večjih nasipov ni opaziti. Proti JV je pobočje griča položnejše in se v terasah spušča proti Rašici. Teraso so ostro zaključene in so gotovo delo človeških rok, čeprav so robovi vedno na takih mestih, ki ustrezajo naravni oblikovanosti zemljišča. Izkopali smo tri manjše sonde, eno na prvi, drugo na srednji in tretjo na robu sp. terase, že sredi pobočja griča. Prvi dve sondi sta bili negativni, v tretji pa smo našli večje število (140) manjših fragmentov prazgodovinskih glinastih posod. Glina, iz katere so bile izdelane posode, je sicer nenavadne strukture, vendar profili posameznih delov posod kot tudi drugi elementi (npr. njihov okras) govorijo za starejšeželeznodobni izvor. — Prazgodovinskemu naselju na Gorniku pripadajoče grobišče moremo pričakovati na najširšem sedlu med Rašico in Gornikom, saj domačini govorijo o »turškem britofu« na tem predelu. — I. P.

SPODNJE SAVINSKO, XVIII, 9. — Pred leti se je ob topografskih ogledih okoliša Ptujске gore posrečilo odkriti »izropane predrimске gomile« v Savin-

skem, ki jih je prvi omenil P. Schlosser (Deutsche Rundschau für Geographie 35, 1912/13, 547), leta 1981 pa smo opravili izmero tega grobišča. Gomile leže na s. in v. pobočju kopastega grebena Spodnje Savinsko (321 m), poldrug km v. od središča Ptujске gore, na s. robu raztresenega naselja Doklece v gozdu parc. št. 672/2, k. o. Doklece, tik ob meji s k. o. Podložje. Ploski vrh kope je izkrcen v njivo, ki jo gomile obdajajo z dveh strani, kar govori za to, da se je grobišče nekoč raztezalo še nanjo. To je potrdila naključna najdba uničenega žarnega groba v j. delu njive. Pobočje pod njivo proti J je sedaj poraščeno z gozdom; poprej je bil tam vinograd, v katerem so leta 1907 pri rigojanju razdejali večje število planih žganih grobov (ANSI, 318). O teh najdbah v nekdanjem vinogradu »za vanjkom« domačini ne vedo več, ohranjenih je le nekaj posod v mariborskem muzeju (AV 24, 1973 /1975/ 534, T. 3: 7). Očitno gre tu za isto vrsto planega in gomilnega grobišča, kot jo sedaj poznamo tudi pod Poštelo in morebiti tudi za enako časovno obdobje končne Ha B in naslednje Ha C stopnje, kamor sodijo bližnje gomile na ravnini pri Sp. Podložah. O legi pripadajoče naselbine ni bilo doslej niti na grebenu Savinskega niti v dolini pod njim nobenih sledov. Gomile, ohranjenih jih je kakšnih 20,

Sl. 27 Spodnje Savinjsko — lega gomil ob uničenem planem grobišču

Fig. 27 Spodnje Savinjsko — the position of barrows beside the destroyed flat grave burying place

leže v podolgovati gruči, katere osredje na sedanji njivi je najbrž že uničeno. Največji dve sta na z. strani (1, 2), nekaj večjih je še na V (12—18), nekatere manjše vmesne so tudi dvomljljive. Po večini so sploščene oble oblike in merijo v pr. večinoma 6 oziroma 7—8 m ter so pretežno 20—25 cm vi. Le četrtina jih je zanesljivo nepoškodovanih, izrazite sledove divjega kopanja kažeta zlasti največji. Najdb doslej ni znanih, tako da neposrednega dokaza za pripadnost gomil starejši železni dobi še ni. Seznam k tlorisu:

1: pr. 14, vi. 1,2 m; na vrhu sled izkopane jame, že izravnano;

2: 9,8 — 1,2 m; vrh sploščen, s sledovi kopanja;

3: 8 — 1,2 m; razdejana od kolovoza, dvomljljiva;

4: 6,2 — 0,3 m; cela, dvomljljiva;

5: 6 — 0,4; cela, dvomljljiva;

6: 7 — 0,2 m; nepoškodovana;

7: 6,5 — 0,3 m; cela, dvomljljiva;

8: 6 — 0,6 m; preoblikovana;

9: 6 — 0,4 m; cela, sploščena;

10: 7,5 — 0,2 m; nepoškodovana;

11: 7 — 0,3 m; na vrhu zarasla jama (?);

12: 8,5 — 0,4 m; na vrhu zarasla jama (?);

13: 8,5 — 0,4 m; sploščena;

14: 8 — 0,5 m; nepoškodovana;

15: 7,5 — 0,3 m; od kolovoza sploščena; dvomljljiva;

16: 9 — 0,5 m; cela, z jamico, v njej ploščati kamni 15 × 15 × 3 cm;

17: 7 — 0,6 m; nepoškodovana;

18: 8 — 0,5 m; nepoškodovana;

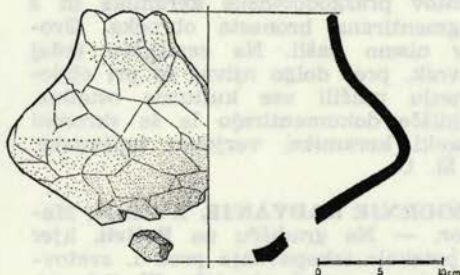
19: 6 — 0,3 m; cela dvomljljiva;

20: 6 — 0,2 m cela, dvomljljiva;

21: 5 — 0,3 m; cela, dvomljljiva. — S. P.

STRAZIŠČE PRI KRANJU — Šempeterski park. — ZSV v Kranju je v letu 1982 prestavil leseno sitarska hišo z njene prvotne lokacije, kjer jo je ogrožala nova cesta, na novo v šempeterskem parku ob grajski kapelici. Pri kopanju temeljev so delavci naleteli na drobce keramike. Izkop smo nadaljevali z arheološko metodo, s tem da smo odprli celotno površino, ki jo je obsegla sitarska hiša (10,90 × 5,40 m).

Tik pod rušo (globina dna 30 cm) je bila v temnejši lisi zemlje, obdana z nekaj kamni in ostanki oglja, najdena močno poškodovana prazgodovinska ža-

Sl. 29 Stražišče — prazgodovinska žara

Fig. 29 Stražišče — prehistoric urn

ra. Blizu poleg so bili najdeni še drobci druge posode, ki pa je ni bilo moč rekonstruirati. Temnejša lisa zemlje s sledovi keramičnih drobcov je bila tudi 8 m zah. od tod. Sicer pa so bili na celotni odprti površini odkriti temelji poznosrednjeveške stavbe, ki je vidna še npr. na Valvasorjevi upodobitvi tega kraja (Schrottenturn). Sodeč po konfiguraciji terena, bi lahko na tej lokaciji prazgodovinska gomila, ki pa jo je srednjeveška stavba dodobra spla-

nirala (v neposredni soseščini, ca. 150 m zahodno, je kompleks velikih prazgodovinskih gomil).

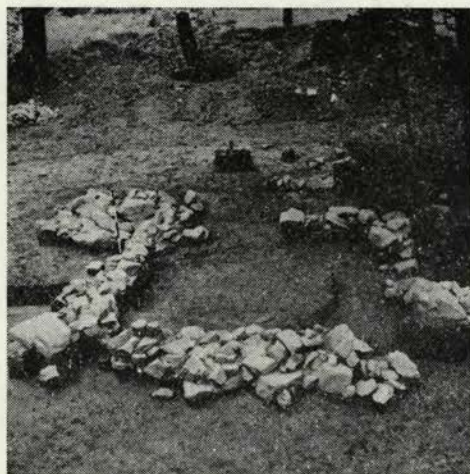
Žara je bikonične oblike z nekoliko usloženim ramenom, ohranjena višina (ob rekonstrukciji) 20,50 cm, največji premer 32,5 cm, izdelana prostoročno iz relativno dobro prečiščene, znotraj rdeče in zunaj črno žgane gline. Glede na analogije (npr. I. Puš, Žarnogrobišča nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani, Razprave SAZU VII, 1971, T. 30,5; F. Stare, Dobova, 1975, T 38,5; F. Stare, Vače, Arheološki katalogi Slovenije 1, 1955, T. LXXXV, 5) je imela žara prvotno izvihano ustje, sodi pa v sam začetek HaC obdobja. — Mi. S.

ŠMARATA, V, 9. — Leta 1920 je našel kmet Janez Speh na svoji njivi v **Ušeničnah** (parc. št. 2445/33, k.o. Šmarata) več starinskih predmetov, med njimi tudi dobro ohranjeno srednjeatlantsko fibulo iz bronu, ki se je edina ohranila (je v muzeju). Najdišče je s. od Šmarškega vrha s prazgodovinskim gradiščem. — V juliju 1982 je tu Kraška muzejska zbirka IZRK ZRC SAZU iz Postojne opravila nekajdnevna sondiranja. Izkopanih je bilo 8 sondažnih jarkov, v katerih je bilo malo fragmentov prazgodovinske keramike in 2 fragmentirana bronasta obročka. Grobov nismo našli. Na zemljišču (zdaj travnik, prej dolgo njiva) so pri obdelovanju uničili vse kulturne ostaline. Najdišče dokumentirajo le še skromni ostanki keramike, verjetno halštatske. — M. U.

ZGORNJE RADVANJE, XVII, 16, Maribor. — Na gradišču na **Pošteli**, kjer so potekala izkopavanja pred 1. svetovno vojno in med njo (cfr. W. Schmid, Mitt. Präh. Komm. II/3, 1915), smo v času od 30. 6. do 27. 7. 1980 opravili revizijsko sondiranje. Sonda je ležala v v. delu gradišča, in sicer je prečno prerezala zunanji obrambni nasip in del terase v notranjosti naselbine. Sonda je bila 13,5 m dl., 3 m š., v gl. je segla 2,80 m. Izkazalo se je, da gre za dve večji poselitveni fazi. V starejši (halštatski) smo ugotovili dve kulturni plasti. Na prvotni hodni (humusni) površini, razmeroma bogati z drobcji oglja, je bila 10–20 cm db. sivkasta kulturna plast, na katero je bil proti pobočju priključen zemljen nasip, ohranjen v vi.

okrog 80 cm; na površini je bil tlakovan z oblicami, tudi s kamnitim drobirjem. Keramika iz te plasti je starohalštatska. Tej plasti je sledila izravnan rjavkasta kulturna plast, polna drobnih kamnov, na katero se je prav tako priključil zemljen nasip, ponovno nasut z 20 cm db. plastjo zemlje; na njej je bilo razmeroma mnogo kamnitega drobirja. Keramika je halštatska. Sledilo je planiranje terema in naslednja intenzivna poselitvena faza. V tej kulturni plasti smo odkrili troje ognjišč in večje količine sledov oglja. Najdbe iz te plasti so poznolatske. Na zrvnani poselitveni nivo brez ugotovljenih obrambnih konstrukcij je bil pozneje nasut ogromen zemljen nasip (sedanji videz in ohranjenost nasipa). Pri nasipavanju so bile uničene vse starejše kulturne plasti v notranjosti naselbine; tako je nastala ravnica tik za nasipom. V nasipu je zato pomešana starohalštatska keramika s poznolatsko.

Na **Lepi ravni** pri Habakuku smo leta 1981 v j. skupini gomil raziskali gomilo 4 (cfr. S Pahič, ČZN nv 10, 1974, 4 ss) in sondirali plano žgano grobišče. V zemljeni gomili s pr. okrog 12 m in vi. 90 cm je bila zidana grobna kamra kvadratne oblike, katere notranji prostor

Sl. 23 Zgornje Radvanje, Lepa ravan (pod gradiščem Poštela) — gomila 4 s suho zidano grobno kamro (starejša železna doba)

Fig. 23 Zgornje Radvanje, Lepa ravan (beneath the hillfort Poštela) — barrow 4 with the dry constructed grave chamber (Early Iron Age)

Sl. 24 Zgornje Radvanje, Lepa ravan — grob 5 s kamnito konstrukcijo iz planega žganega grobišča (začetek starejše železne dobe)

Fig. 24 Zgornje Radvanje, Lepa ravan — grave 5 with a stone construction from the flat urn grave burying place (the beginning of the Early Iron Age)

je bil velik 3×3 m, zunanji pr. je bil okrog 4 m. Grajena je bila iz lomljenih kamnov, suho zidanih. Zidovi so bili ohranjeni do vi. okrog 60 cm z lepo zravnanim notranjim licem. Ob zunanji stranih kamre je bil pred kamne zidov nasut zemljen nasipek, na kate-

rem je bil v oziroma ob vogalih kamre po en večji kamnit blok. Njihova funkcija je sicer nejasna, lahko pa bi bili v zvezi z nekakšno nadzemno konstrukcijo gomile. V kamri, ki je bila že izropana in zato deloma poškodovana, je bila deloma še cela plast žganine z večjimi kosi oglja (deska?) in drobcji kalciniranih človeških kosti. V jv. vogalu je bila povsem ohranjena posoda iz fine črno žgane gline. — Plano grobišče smo sondirali na skrajnem jz. robu terase, tik pod pobočjem, na vrhu katerega je poštelko gradišče. V sondi, veliki 2×6 m in gl. okrog 1 m, smo odkrili kar 8 grobov, ki so glede načina pokopa zelo različni: sežgane kosti so bile položene v žaro, žganina grmade je bila nasuta na dno grobne jame (1); sežgane kosti so bile zbrane na kupčku in položene na žganino, ki je bila nasuta v jamo. Na kosti so bili priloženi pridatki, ob kosteh je bila posoda (1); sežgane kosti so bile pomešane z večjimi koščki oglja in žganino, kar je bilo nasuto na dno jame (2); drobcji sežganih kosti in žganine so bili raztreseni med zemljo, nasuto v jamo. Na nasutje so bili položeni pridatki (2); grobna jama je bila obdana s kamnitimi ploščami, tako da so tvorile kamnito skrinjo, v kateri je bila posoda z izbranimi kostmi. — Plani žgani grobovi so prav iz začetka starejše železne dobe (Ha B₃/C₁), medtem ko pripada gomila razvitemu Ha C. — B. T.

MLAJŠA ŽELEZNA DOBA

NOVO MESTO. Glej: Kultura žarnih grobišč.

VELIKI KORINJ. Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

PAZGODOVINA — PODROBNEJE NEOPREDELJENO

ČEPNO, V, Postojna. — Od 23. 6. do 3. 7. 1981 je Kraška muzejska zbirka IZRK SAZU iz Postojne izvedla sondiranje na gradišču **Štirna** pri vasi Čepno v Košanski kotlini. Gradišče je na podolgovatem hribu Štirna (kota 689,4 m), jz. od vasi Čepno. Obseg gradišča je 570 m, dl. ohranjenega nasipa znaša 370 m. Notranjost gradišča pada v več terasah, od katerih je najširša tista ob j. robu nasipa. Na obrobju te terase je danes cerkev sv. Trojice, ki se omenja že v 13. stoletju. Gradišče smo odkrili

ob topografskih pregledih leta 1972. Ker na površju ni bio nobenih najdb, oblikovitost zemljišča pa je kazala umeten nasip, smo domnevali, da gre za gradišče. Zato je bil namen sondiranja preveriti to domnevo. Drug cilj, ki je vodil k sondiranjem te lokalitete, je najdba 2 bronastodobnih sekir (ploščate in tulaste), ki sta bili najdeni na Čepnem, v naselju pod v. pobočjem Štirne (W. Schmid, Carniola 2, 1909, 113). Izkopanih je bilo 11 sond, od katerih so bile sonde 2 (parc. št. 2449), 4 (parc. št. 61) in 9 do

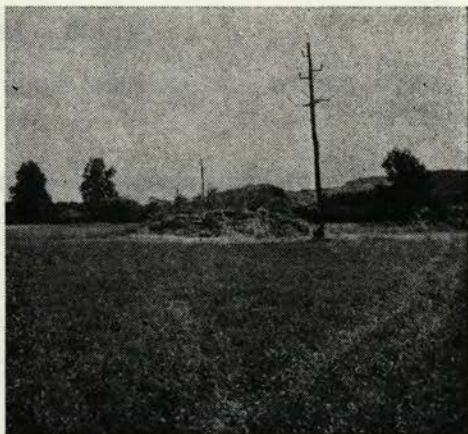
11 (parc. št. 2450/4, k. o. Volče) negativne. V ostalih so bili fragmenti halštatske keramike, v sondah 1 in 3 pa je bilo celo nekaj bronastodobnih fragmentov. Tudi preseki nasipov so pokazali, da gre za umetne nasipe iz peščenjaka in zemlje (sondi 1 in 8). V sondi 3, ki je bila izkopana za prezbiterijem cerkve, smo zadeli na skeletni grob mlajšega izvora, v sondi 8 pred vhodno lopo cerkve pa smo našli fragmente srednjeveške keramike. — M. U.

PODTABOR PRI GROSUPLJEM, VIII, 26, Grosuplje — Gradišnica. LRZ VNKD in IZA ZRC SAZU sta v soglasju z V. P. 8115/27 Zemun izvedla zavarovalno dokumentacijo prazgodovinskega gradišča. — J. O.

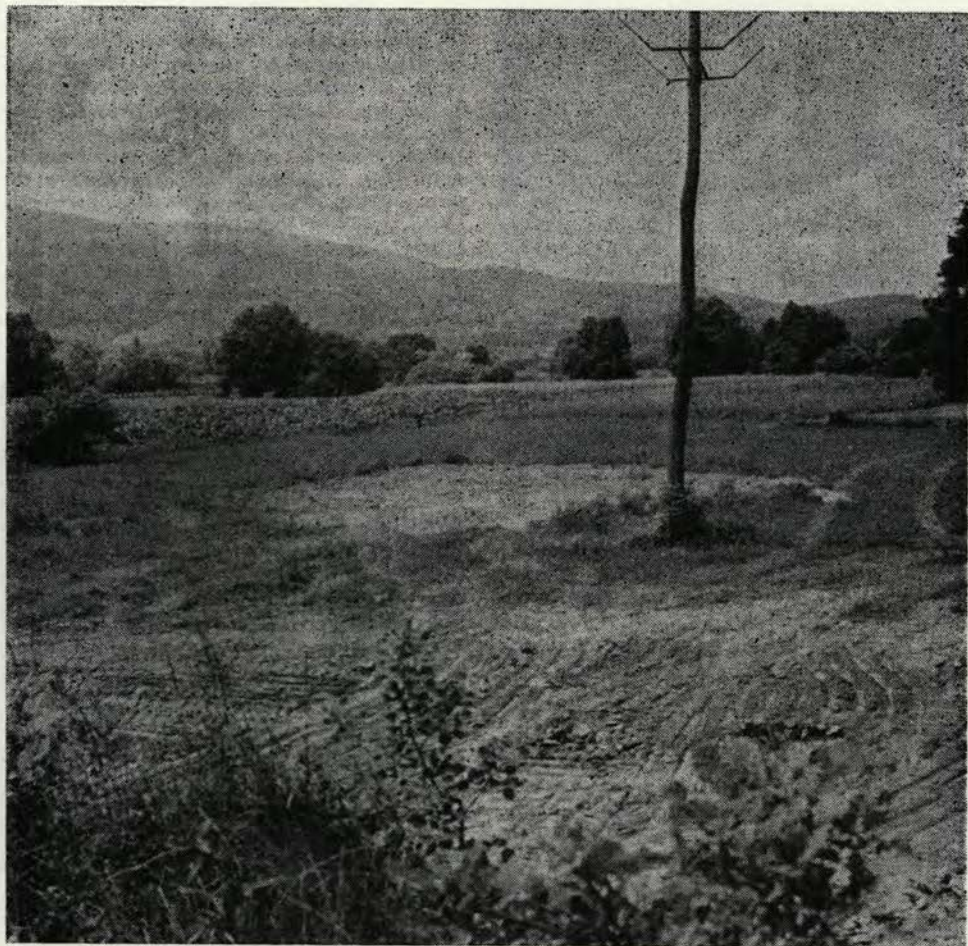
PRISTAVLJA VAS, VIII, 34, Grosuplje. — Julija 1981 sta NMLj in LRZ VNKD izvedla zavarovalni poseg v Pristavlji vasi, potem ko je lastnik parc. 485/4, k. o. Šentvid pri Stični, Andrej Košak iz Ljubljane, sporočil, da je pri kopanju jam za drevesne sadike 60 m j. od nove stavbe zadeli na prazgodovinski grob z žaro, katere večji del je pri tem uničil. Ob zavarovalnem izkopu smo pobrali fragmente žare iz prekopane zemlje in rešili še njen sp. del, in situ. Žara iz rjavo-črno žgane gline je bila vkopana v oranžno ilovnato zemljo približno 65 cm gl. (teren pada od S proti J) in se je ohranila v vi. 40 cm; največja šil. je 54 cm. Grobne jame ni bilo opaziti. V žari je bila 15-20 cm db. plast žganine s kalciniranimi kostmi, na njej je ležala črna žgana posodica na nizki nogi, tudi ohranjena le v sp. delu (največja š. 18 cm). Izkopano keramiko restavrira Janez Gokovič iz Hajdine pri Ptujju. — Grob sodi k prazgodovinskim planim žarnim grobovom, ki se pojavljajo na njivah in travniških jv. od Gradišča in v. od stiške naselbine (v Dolu in na vsem predelu med cesto Ivančna gorica — Radohova vas in Pristavljjo vasjo). Odkrili so jih že v petdesetih letih (V. Šribar, VS 8, 1962, 232 ss) ob kopanju vodovodnega jarka, ki poteka od omenjene ceste v Dol, ter v letih 1978 in 1979 ob kopanju jarka za vodovod in jam za telefonske drogove v Pristavlji vasi. Ker keramika, najdena pri kopanju teh jam, ni ohranjena, domnevamo, da gre lahko tudi za antične grobove. Na plošče, ki pokrivajo grobove, večkrat zadenejo kmetje pri ora-

nju; odtod je nekaj keramike, ki je shranjena v NMLj ali je v zasebni lasti. — A. M.

SAJEVCE, XII, 12. — Po obvestilu arheologa S. Ciglenečkega o poškodbi grobišča je LRZ VNKD takoj sprožil zavarovalno akcijo in med drugim sklical posebno komisijo, ki je izrekla določene sklepe; le-ti so bili osnova za uspešno izvedbo zavarovalnih posegov. Poškodba gomilnega grobišča obsega popolno uničenost treh gomil in poškodovanje polovice četrte. Material iz gomil je bil odpeljan na dvorišči G. Ponikvarja iz Sajevc 1 in M. Herakoviča iz Kostanjevice, Oražnova 11. Uradni zaznamek o škodi je napisala tudi postaja milice v Kostanjevici. Vsem lastnikom je bil strogo prepovedan kakršenkoli nadaljnji poseg na tem zemljišču med Krko in cesto. PM Brežice je kasneje na podlagi prej omenjenega dogovora izvedel zavarovalne raziskave. Akcija v zvezi s poškodbo spomenika še ni končana, ker potekajo priprave za sodni postopek. — Na sredi popolnoma odnesene gomile (poleg polovično ohranjene) je bilo pobrano tole arheološko gradivo: lok bronaste dvopetljaste lokaste fibule, dva fragmenta ornamentiranega loka čolnice fibule (verjetno od dveh), kos železnega obroča — zapetnice, prazgodovinska keramika, velika prevrtna jagoda iz zelene steklene mase kroglaste oblike. — M. S.

Sl. 25 Sajevece — železodobna gomila, hudo poškodovana z divjim strojnim posegom
Fig. 25 Sajevece — an Iron Age Barrow, badly damaged by unlawful machine intervention

Sl. 26 Sajevece — vandalsko početje z arheološkim spomenikom: strojno odnešena železnodobna gomila

Fig. 25 Sajevece — vandalic treatment of an archaeological monument: an Iron Age barrow cut away by machines

STARI TRG PRI LOŽU, V, 9. — ZB NOV Lož namerava urediti neposredno okolico spomenika žrtvam, borcem in talcem iz Loške doline na **Ulaki**. Po spomeniškovarstvenih smernicah naj ne bi izvedli izkopa ali posega v zemljo, marveč bi le dosuli prednji, danes padajoči del terena z manjšo ravnico, ga izravnali oziroma amfiteatralno oblikovali. Sočasno naj bi deloma prezentirali v neposredni bližini ležeče ostanke sakralnega objekta in jih primerno vključili v novi ambient. — Med pogoji za izvedbo omenjenih posegov je bil tudi

sondažni izkop na tem predelu. Ta je pokazal, da pri postavitvi spomenika leta 1959 ta padajoči, prednji del z ravnico na JV ni bil prizadet, medtem ko so bili pobrani vsi sloji do sterilne skale na sz. delu, na nasprotni strani spomenika; lokaliteta je bila poškodovana tudi, ko so izkopali 20 jam za posaditev drevja, v katerih je bilo mogoče zaslediti sledove stavb ter prazgodovinske in antične kose keramike. Sonda je merila $2,2 \times 1,1$ m. Slojevitost: temni humusni zemlji (20 cm) sledi db. ruševinski sloj vse do sterilne plasti v gl. 1,3 m. V s.

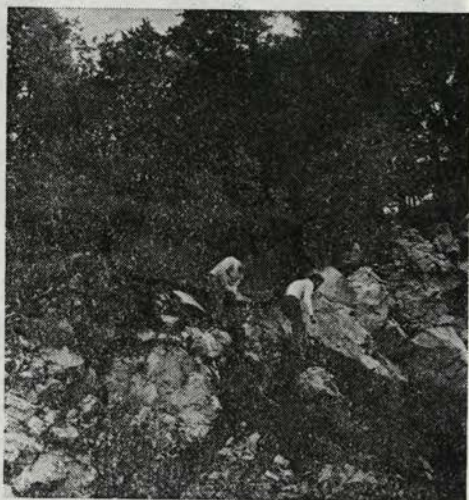
Sl. 28 Stari trg pri Ložu, Ulaka — temelj rimske stavbe na območju železnodobnega gradišča

Fig. 28 Stari trg near Lož, Ulaka — the groundwork of a Roman building in the Iron Age hillfort

delu sonde je bil na gl. 60 cm odkrit dobro ohranjen zid antične stavbe, š. 90 cm, zgrajen iz apnenčastih blokov, vezanih z apneno malto, s temeljem na sterilnem sloju (ilovica, živa skala). Ob zidu so bili v ruševinskem sloju pobrani številni kosi prazgodovinske in antične keramike ter del talilnega lončka, ki je imel na dnu ohranjene nekaj bronaste litine. — M. S.

ZLEBIČ, X, 7. — Na predelu, kjer smo pred leti zadeli na ostanke prazgodovinske keramike (VS 23, 1981, 230),

smo opravili manjši sondažni izkop, ki je jasno pokazal, da gre na tem kopcu za prazgodovinsko naselbino. Mesto izkopa je pravzaprav velika kotanja, v kateri smo sledili bogatemu kulturnemu sloju do gl. 1,60 m, pod katerim se začne sterilna plast. Nemalo znakov, med njimi tudi hišni lep, je pokazalo, da je tu stala hiša z ognjiščem, katerega sledovi so bili jasno vidni v zemlji. Dosedanje analize keramičnega gradiva nakazujejo, da je obstoj te naselbine vsekakor treba povezovati tudi že z obdobjem kulture žarnih grobišč na Slovenskem. — M. S.

Sl. 31 Zlebič — lega prazgodovinske kulturne plasti (že obdobje kulture žarnih grobišč) v steni kamnoloma

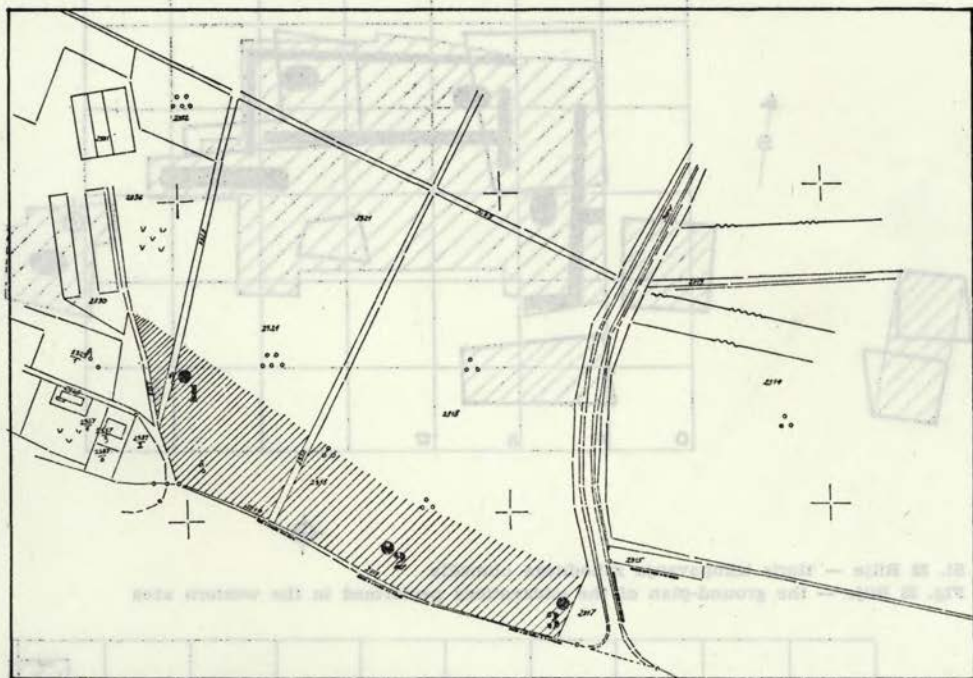
Fig. 31 Zlebič — the position of the prehistoric cultural layer (already the period of Urnfield Culture) in the stone-pit wall

RIMSKA DOBA

BETNAVA, XVII, 16, Maribor. — Na terenu rimskodobnega zaselka na parc. 832, k. o. Sp. Radvanje, smo orientacijsko sondirali in našli ruševinsko plast, predvsem iz druge polovice 3. in iz 4. stoletja. Delo se bo nadaljevalo. — M. S. G.

BILJE, II, 15, Nova Gorica. — Pri spremembi breskovega nasada v njive

so se pojavile na površju na parc. št. 2318 in 2321, k. o. Vrtojba, večje količine antičnih opek, stekla, delov keramičnega posodja in nekaj bronastih predmetov. Dela je izvajal Kmetijski kombinat Vipava, TOZD Proizvodnja Semperter, obrat Bilje, novembra 1981. Ob ogledu zemljišča smo ugotovili, da so bile arheološke plasti zaradi znižanja nivoja njive na nekaterih mestih precej priza-

Sl. 32 Bilje — situacija najdišča in izkopanih območij (rimska doba)
Fig. 32 Bilje — the situation of the site and of the excavated areas (the Roman period)

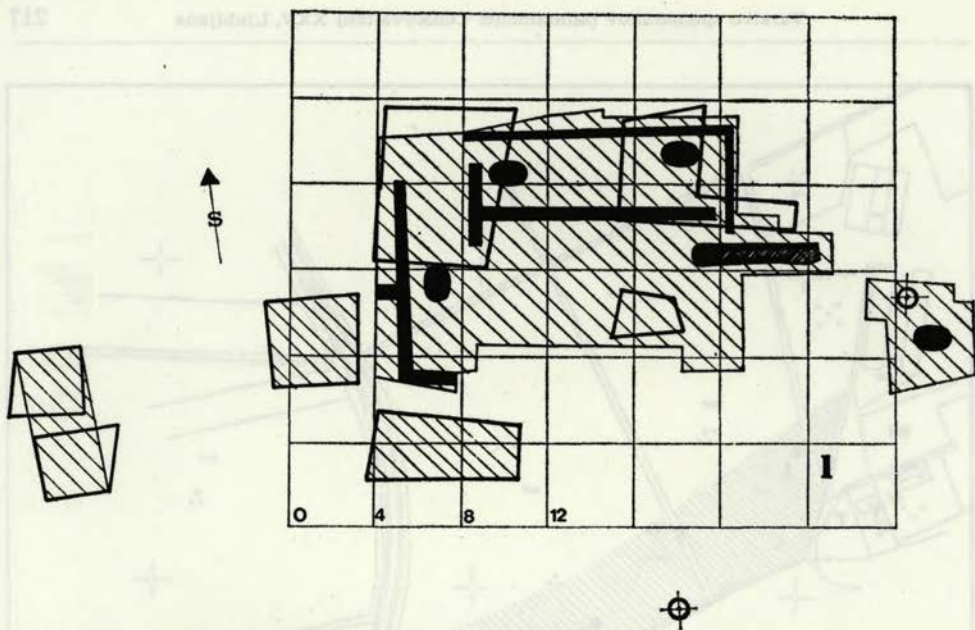
dete. Kulturni ostanki so bili posejani do š. 60 m vzdolž celotnega j. roba njive, ki jo na j. omejuje cesta v Miren, na v. cesta Vrtojba—Bilje, na z. make-damska pot k skladiščem Mebla in Ide-ala. Zavarovalna izkopavanja (financirala sta jih Kulturna skupnost Nova Gorica in Kmetijski kombinat Vipava) je od 8. 2. do 26. 3. in od 21. 9. do 7. 10. 1982 opravila enajstčlanska ekipa GM Nova Gorica. Raziskanih je bilo 606 m² površine (B). Ker je bilo zaradi strojnega obdelovanja precej gradiva razpršenega po njivi, smo se osredotočili na izrazite ploskve z možno koncentracijo opeke, peska in kamenja (A, H). Ploskve so na z., srednji in v. strani.

V z. območju so bili odkriti ostanki zidov (C) večjega antičnega objekta v obliki črke L in ostanki peči (E). Med ruševinami okrog peči je bilo raztresenih večje število odlomkov keramičnih posod. Sicer so bile najdene fibule, dve košeni igli in več novcev iz 4. stol. Objekt je bil zgrajen na starejši ruševini, ki jo tvorijo odlomki tegul imbrexov,

keramičnih posod in manjši lomljenci. Ruševinski plasti je sledila plast grušča, nanasena na rumenorjavo ilovico — mrtvico. Antični ruševinski ostanki (D) na jv. strani zidov so bili skoraj v celoti odorani.

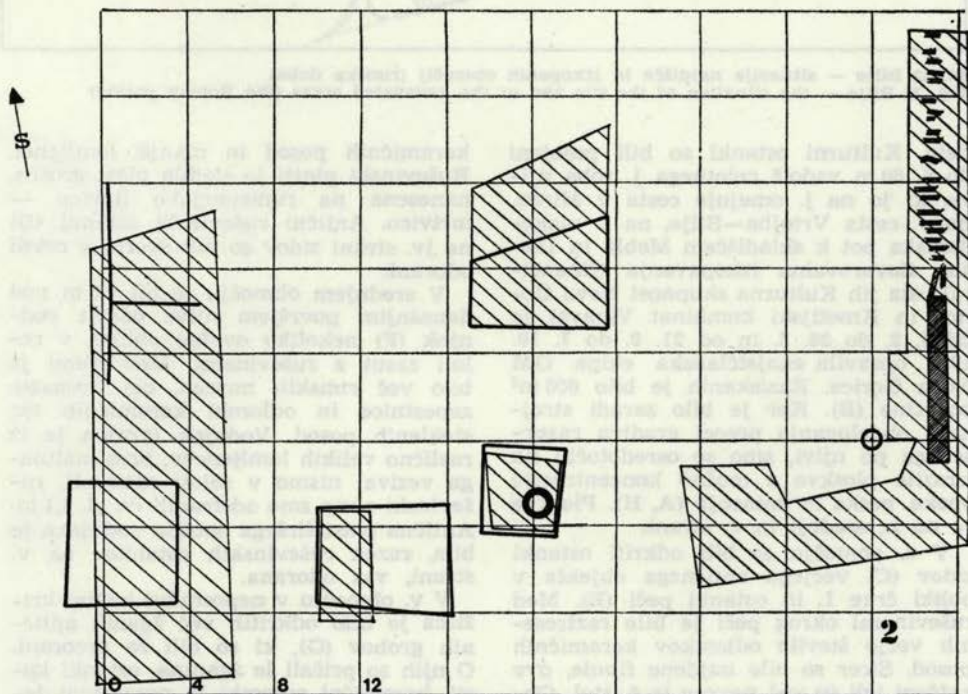
V srednjem območju je bil 0,5 m pod današnjim površjem njive odkrit vodnjak (F) nekoliko ovalne oblike, v celoti zasut z ruševinami. Med njimi je bilo več rimskih novcev, del bronaste zapetnice in odlomki keramičnih ter steklenih posod. Vodnjak (grajen je iz različno velikih lomljencev, brez maltnege veziva) nismo v celoti raziskali, ruševinski zasip smo odstranili do gl. 4,1 m. Antična plast širšega okoliša vodnjaka je bila, razen ruševinskih ostankov na v. strani, vsa odorana.

V v. območju v neposredni bližini križišča je bilo odkritih več žganih antičnih grobov (G), ki so bili že preorani. O njih so pričali le žganina, ostanki kosti, keramični odlomki in posamezni železni predmeti. Tako smo ugotovili začetek grobišča, ki se nadaljuje prek seda-

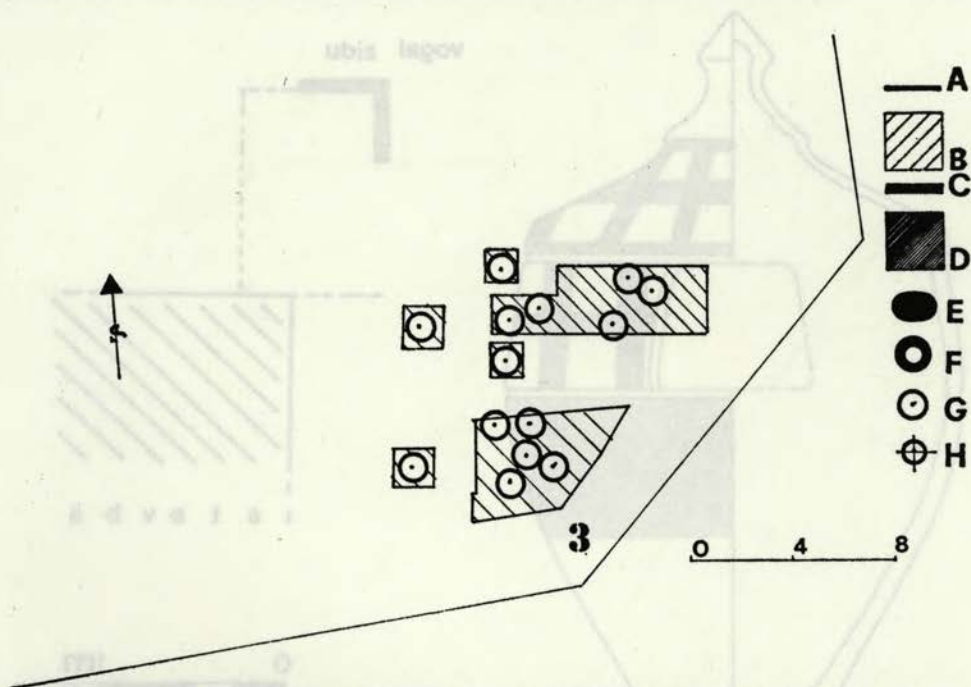
Sl. 33 Bilje — tloris izkopavanja zahodnega območja

Fig. 33 Bilje — the ground-plan of the excavations performed in the western area

Sl. 34 Bilje — tloris izkopavanja srednjega območja

Fig. 34 Bilje — the ground-plan of the excavations performed in the middle area

Sl. 35 Bilje — tloris izkopavanja vzhodnega območja; legenda: A večje ploskve z močno koncentracijo opeke, peska ali kamenja; B raziskane površine; C ostanki zidov; D slabše ohranjeni ruševinski ostanki; E peči; F vodnjak; G uničeni žgani grobovi; H manjše ploskve z večjo koncentracijo opek

Fig. 35 Bilje — the ground-plan of the excavations performed in the eastern area; underline: A larger surfaces with strong concentration of bricks, sand, or stones; B the investigated surfaces, C the remains of the walls, D more poorly preserved remains of the ruins, E stoves, F a well, G destroyed urn graves, H smaller surfaces with higher concentration of bricks

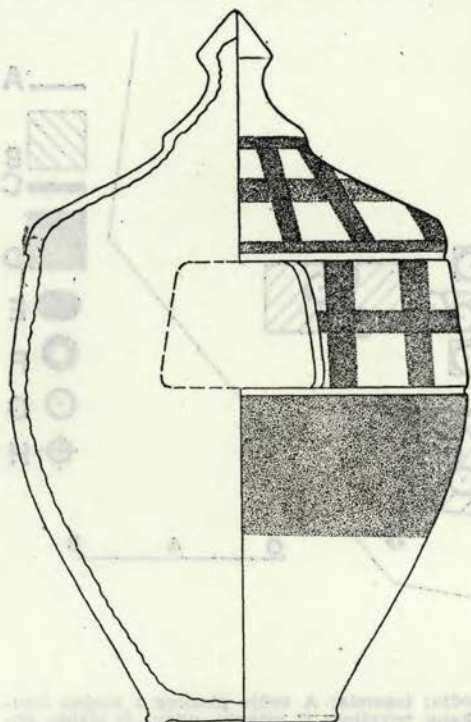
njega križišča do prvih hiš v Biljah. — B. Ž. T.

BITNJA VAS, IX, 16. — V obsežni zbirki starin, ki jo hrani Ivan Kozlevčar, Slovenska vas 1 pri Šentrupertu na Dolenjskem, je tudi določeno število arheoloških najdb, pretežno rimskodobnih. Le-te so bile odkrite v rimskih grobovih iz Mirenske doline in njenega obrobja. Med najdbami (keramične posode, oljenke, bronaste fibule, rimski novci) je tudi deloma poškodovana hišasta žara, ki v Petrujevem delu: Hišaste žare Latobikov, Situla 11 (1971), ni bila zajeta in je tukaj prvič objavljena. Žara iz rumenorjave žgane glinice ima na vrhu stožčasto oblikovan gumbast zaključek in samo eno odprtino. Na površini je v zg. delu okrašena z vrsto vodoravnih in navpičnih rdeče barvanih trakov. Žara je vi. 30 cm, š. 19 cm. Po izjavi

lastnika je bila najdena v Bitnji vasi po drugi svetovni vojni, celotni grobni inventar ni znan. Kraj (glej ANSl, 229) je bil že od prej znan kot najdišče rimskih grobov. — T. K.

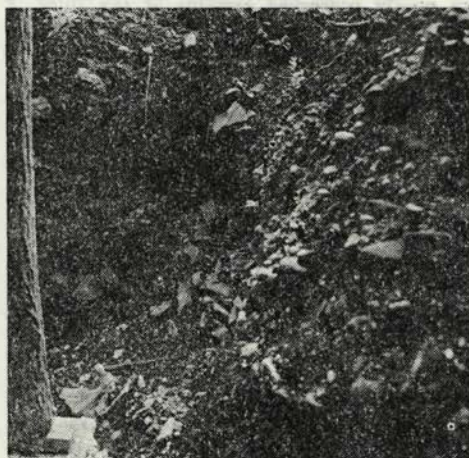
DOLGA VAS, XX, 9, Lendava. — Pri terenskem ogledu smo ugotovili, da graditelj hiš niso upoštevali vseh pogojev za gradnjo na zavarovanem prostoru. — M. S. G.

DRNOVO, XII, 14, Krško. — Na parc. št. 14/1, k. o. Drnovo, je France Zorič pred izdajo ustreznega dovoljenja pristojnega zavoda zgradil hišo ter pri izkopu uničil in poškodoval antične kulturne plasti. V profilu je bilo še mogoče opaziti sledove antične keramike, žganino, živalske kosti ter ob jv. vogalu obstoječe zgradbe estrih in del zidu (vogal), zgrajen iz prodnikov in malte. Prav

Sl. 36 Bitnja vas — rimska hišasta žara

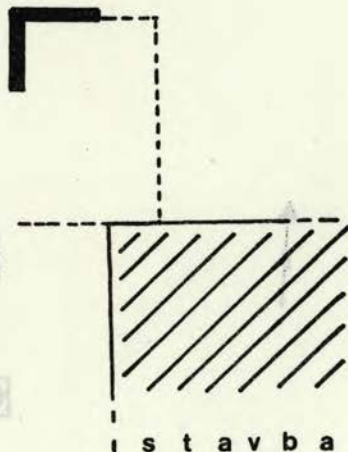
Fig. 36 Bitnja vas — a Roman urn in the shape of a house

Sl. 37 Drnovo — del zidu rimske stavbe v preseku nenadzorovanega izkopa za gradnjo zasebne stanovanjske hiše

Fig. 37 Drnovo — a part of the wall of a Roman building in the section of the uncontrolled digging during the building of a private family house

vogal zidu

Sl. 38 Drnovo — situacija rimske stavbe na območju divjega izkopa za gradnjo zasebne hiše

Fig. 38 Drnovo — the situation of a Roman building in the area of the illegal digging performed for the purpose of the construction of a private house

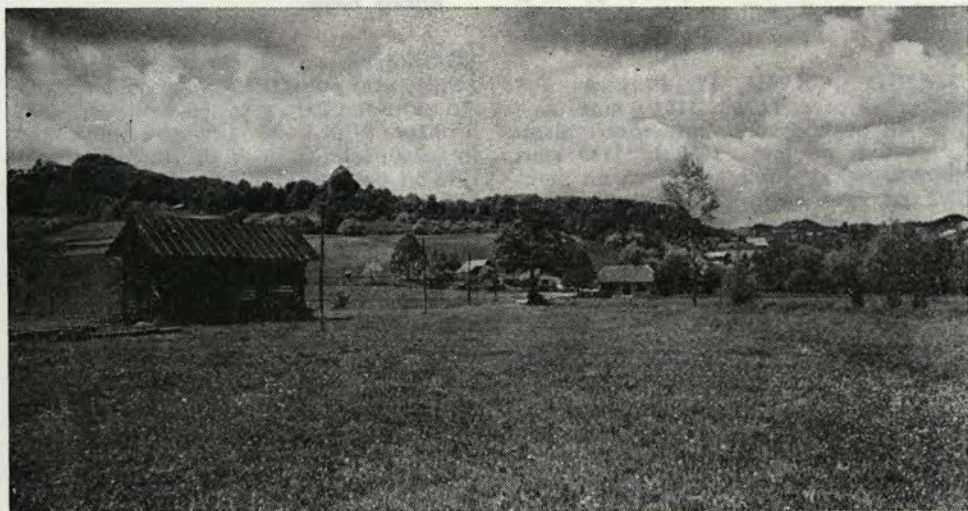
tako je bilo mogoče na kupu prekopane zemlje dobiti nemalo podobnih ostankov kot v profilu izkopa. — M. S.

GABERJE, XX, 6, Lendava. — Spomladi 1981. smo dalje sondirali rimsko cesto od vasi Kot do Dolge vasi. Izkopali smo šest sond, od katerih sta bili dve negativni. Jeseni 1980. smo namreč zaradi slabega vremena nehali delati tik pred vasjo Gaberje. Do tod smo cesto videli tudi na površini. Zaradi novejših posegov pa je cesta pri Gaberju težko ugotovljiva. Odločili smo se, da bomo sondo 5 izkopali še na suhih tleh in kjer ni bilo videti sprememb. Tako smo jo izkopali na travniku, 90 m s. od sonde 4 in 60 m jz. od vaške ceste, ki vodi proti pokopališču, tik za hišo št. 41 v Gaberju. Sonda je bila 12 m d. in 1 m š. Površino pokriva ruša, pod njo je humus z gramozom, db. 30-40 cm. Drugo plast sestavlja rjav gramoz, dl. 8 m, db. 15 cm.

Tej plasti sledi sterilna sivorjava ilovica kot nekdanja podlaga za cestišče. Sondo 6 smo izkopali tik pred cesto, ki se pri vaškem pokopališču priključi cesti M. Sobota—Lendava, za hišo št. 41. Z njo smo hoteli ugotoviti nadaljnji potek rimske ceste, kajti v tem predelu so sledovi dokaj izbrisani. Teren je precej močvirjen in po naravi prodat. Pri izkopu sonde se je pojavil gramoz v š. 8 m, kar bi ustrezalo nekdanjemu cestišču; vendar je situacija kljub vsemu nejasna. Pod gramozom nismo ugotovili kakse posebno trdne podlage, kar bi potrjevalo domnevo o nekdanjem cestišču. Dl. izkopane sonde je znašala 10 m. V njej tvori vrhno plast nasut gramoz in sivorjava ilovica, db. 15-40 cm. Spodnja plast gramoz je bila 15 cm db. Sledi ji močvirski sivkasti mulj, db. 10-30 cm, pod njim pa je ponovno do 10 cm db. gramoz, š. 8 m. Pod tem gramozom je sivkasti močvirski mulj. Sondo 7 smo izkopali 150 m s. od ceste M. Sobota—Lendava, kjer je rimska cesta vidna spet na površini. Tla so tod dokaj suha in nekoliko dvignjena. Gramoz nekdanjega cestišča je bil nasut v š. 10 m in je danes ohranjen do 30 cm na db. Je rjavkaste barve in ima pretežno drobnejše prodnike. Na površini je deloma odoran in mešan s humusno vrhnjico. Ta je sivkasti humus, ki je db. 30-50 cm in je nad cestiščem mešan z gramozom. Pod

plastjo nekdanjega cestišča se pojavi sterilna podlaga, in sicer kot pesek, pomešan z gramozom. Sondo 8 smo izkopali na koncu Dolge vasi, da desni v. strani ceste, ki pelje do madžarske meje. V tem predelu je rimska cesta vidna po površini v obliki dokaj razpotegnjenega pasu gramoz. Cesta teče po poljih ob vznožju gričevja za hišami št. 146 do 150 Dolga vas. Celotna dl. izkopenega profila znaša 12 m. Na vrhu je ornica z gramozom. To je nekdanje cestišče, ki je ohranjeno v dolžini 12 m in ne sega globlje pod površino. Pod gramozom je plast rjavkaste ilovice, ki je nekdanja podlaga cestišča. Teren, na katerem smo izkopali naše sonde, prej ni bil raziskan. Delo je bilo oteženo zaradi novejših zemeljskih posegov in zaradi melioracije, ki je zajela celotno območje od Gaberja do Dolge vasi. Orali so do gl. 1 m in s tem so se ohranjeni sledovi ceste uničili. Ponekod je na njivah še opazen gramoz, vendar je tako razvlečen, da je težko ugotoviti, ali gre za ostanke ceste ali je to naravni gramoz. Na teh velikih njivskih kompleksih (last ABC Pomurka, M. Sobota) smo pa našli večje število rimskih posod in opeke. — I. Š.

GOLOBINJEK OB SOTLI, XVI, 15, Šmarje pri Jelšah. — Pri kopanju drežnih jarkov so na parc. št. 1518, k. o.

Sl. 39 Golobinjek ob Sotli — prostor rimskodobne naselbine z vzhoda
Fig. 39 Golobinjek on the river Sotla — the Roman settlement area as seen from the east

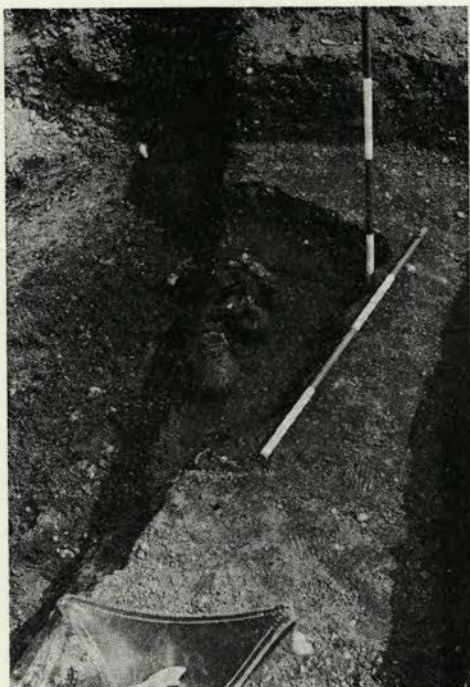
Imeno, zadeli na rimskodobne ostanke. Pri naključnem ogledu najdišča smo ugotovili tri mesta v profilu večjega jarka, ki kažejo v povsem čisti ilovici nekaj metrov š. pasove, kjer so vidni številni lomljenci, delci opeke in keramike ter drobcu oglja. Opisana mesta so nedvomno ostanke manjših poslopij, ki bi jih bilo treba raziskati, da bi ugotovili njihovo strukturo in namembnost. Te najdbe izpopolnjujejo sliko rimskodobne naselbine v Zaloki, ki je ležala, kot kažejo površinske najdbe in imena, na parcelah št. 1437 in 1432, k. o. Imeno; v bližini je bil najden tudi izredno lep prstan z gemo, ki ga je objavila V. Kolšek v Situli 14/15, 1974, 189 ss.

V zvezi s tem je zanimiva najdba večjih pravokotnih plošč, pod katerimi je bila črna zemlja (omenjeno v VS 7, 1960, 331 s); ležale so na isti parceli kot v drenažnem jarku vidne stavbne ostaline. Njihovo odkritje potrjuje že prej izraženo domnevo, da se je rimskodobna naselbina v Zaloki razprostirala tudi tu. — S. C.

GOMILICA, XX, 18, Lendava. — Na travniku s. od Brezovice z ledinskim imenom **Sela** je opazna stara cesta, ki ji domačini pravijo »rimska cesta«. Cesta je vidna vse do pokopališča v Gomilicah. V neposredni bližini ceste v Selah je bila nekoč večja gomila, ki pa so jo domačini razvozili. Ob tej cesti je na j. strani proti Gomilicam opazna večja vzpetina, ki je v. 2 m. — I. Š.

HAJDINA, XVIII, 17, Ptuj. — Pri gradnji na parc. 1104/1, 1101/1 smo ugotovili le poškodovano ruševinsko plast. Pri gradnji na parc. 1086 in 1149 smo ugotovili nekaj zidnih temeljev, na parc. 508/2 pa žgan grob v skrinji iz tegul. Na parc. 1150/3 smo ugotovili nekaj zidov zaprtega prostora in del dvorišča rimske hiše. Med drobnimi najdbami je vredno pozornosti zelo veliko število odlomkov terre sigillate. — I. T.

Pri obhodu terena dne 2. 4. 1981 smo ugotovili, da je na Zg. Hajdini na arealu antičnega grobišča (parc. št. 430/4-5, k. o. Hajdina) lastnik strojno izkopal gradbeno jamo za medetažno individualno stavbo. Izvedli smo zavarovalno izkopavanje, ki je potekalo do 8. 4. istega leta. Večji del grobne jame je bil izkopan do gl. 2 m in je grobove povsem uničil. V., manjši del gradbene jame je

Sl. 40 Hajdina pri Ptuj — rimski grob 8, rešen v južnem preseku divjega izkopa za klet zasebne hiše

Fig. 40 Hajdina near Ptuj — the Roman grave 8, preserved in the southern section of the illegal digging for the cellar of a private house

bil izkopan do gl. 30 cm. V izmetani zemlji smo pobrali lakrimarija, metličasto okrašeno žaro s pokrovom, posrebrnen bronast ključ, kos bronaste pločevine in sežgane kosti. — V profilu med globljim in bolj plitvim delom gradbene jame je bila vidna grobna jama (gl. 30 cm), takoj pod rušo in humusom. Grobno jamo smo zasledili le v dl. 65 cm (grob 1). V njej smo odkrili 54 železnih žebeljev in nekaj sežganih kosti. — Pri čiščenju profilov smo odkrili še naslednje žgane grobove. Grob 2 je v jv. vogalu izkopane gradbene jame. Grobna jama je velika 1,30 × 1,10 m in je neobložena. Po vsej njeni dl. so bile sežgane kosti. Na s. strani groba smo zasledili tanjši zidec, ki je na z. strani odsekan z izkopom gradbene jame. Pridatki: oljenka z žigom COMMUNIS, fragment bronaste pasne sponje, od ognja deformiran steklen balzamarj, koščen gumb, koščena

ploščica za lase, okrašena s punciranjem, fragment podobne koščene ploščice, fragment lončka in fragment lonca. — Grob 3 smo odkrili pri čiščenju j. profila izkopane jame; več kot polovico so ga odstranili s strojem. Grobna jama je bila vidna že 20 cm pod površino; velika je $1,05 \times 0,30$ m. Pridatki: fragmenti amfore. — Grob 4 smo odkrili pri čiščenju z. profila in je bil že deloma uničen. Grobna jama je velika 60×40 cm. Je 35 cm pod površino. Najdbe: skleda, bronasta noriška-panonska fibula s samostrelno peresovino, fragment bronaste peresovine in železen žebelj. — Grob 6 je deloma ohranjen (velikost 65×40 cm); je v s. profilu gradbene jame in nima najdb. — Grob 5 smo zasledili 30 cm pod površino v v. bolj plitvem delu gradbene jame; v njem ni bilo najdb. — Grob 7 je ležal 25 cm globlje od groba 5. Grobna jama je velika 140×70 cm. Stene so ožgane. Na dnu so ležale sežgane kosti. Pridatki: 3 enoročajni vrči, lonček, reliefna oljenka s ptico in železni žebelj. — V v. delu gradbene jame smo na s. strani groba 7, izven grobne parcele, odkrili del marmornatega pokrova sarkofaga, fragmente keramike in železne žebelje. — B. J.

IZOLA, IV, 2. — Zaradi predvidenega zidu, ki bi varoval arheološki teren v **Simonovem zalivu** za morske strani, je junija 1982 Pomorski muzej Sergej Mašera opravil zavarovalna arheološka izkopavanja tik ob obali, na terenu, ki je ob visokem vodostaju že zalit z morjem. Potek trase zaščitnega zidu in hkrati sprehajalne poti še ni določen, zato smo se omejili na raziskovanje s. dela v. obale zaliva. Tu se je namreč morje po letu 1956, ko so bila zadnja izkopavanja, najgloblje zajedlo v arheološki teren. Na tem mestu je obala najbolj ogrožena in potrebna zaščite. Ob zadnjih raziskavah 1956. leta so bili temeljni zidovi rimske stavbe vidni le v profilu, sedaj pa že leže ob obali, prekriti z morskim peskom.

Na j. delu izkopa smo očistili že l. 1956 odkriti podolgovati blok laporja, ki je bil povezan s skupino zidov, temeljev petih prostorov stavbe. Ti segajo na kopno, v neraziskani del terena. Povsem je bil odkrit le 10,6 m dl. in 1,8 metra š. prostor, zaključen na j. morski strani z 2,8 m dl. monolitnim blokom. Na s. strani izkopa je bil odkrit še del

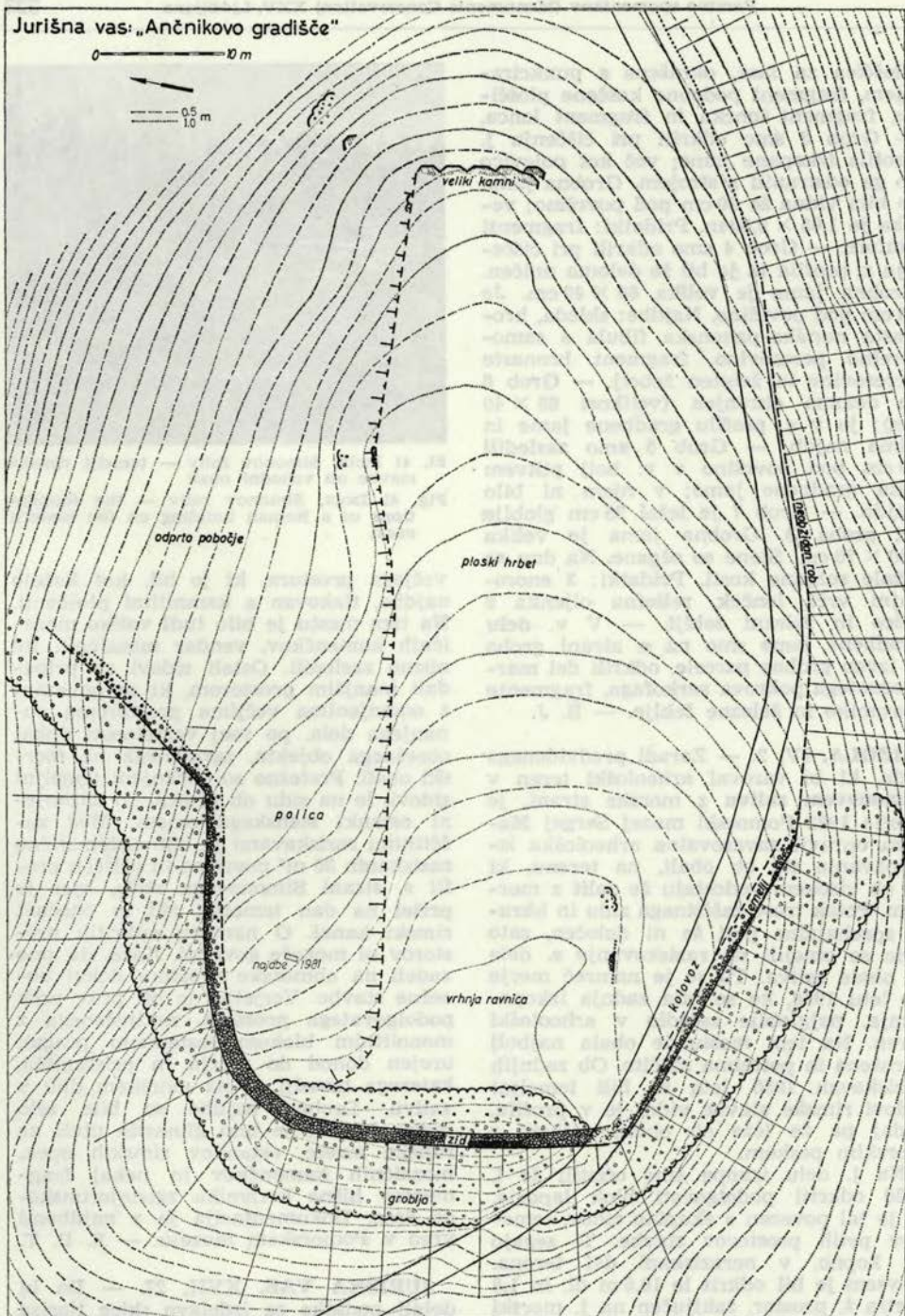

Sl. 41 Izola, Simonov zaliv — temelji rimske stavbe ob vzhodni obali

Fig. 41 Izola, Simonov zaliv — the foundations of a Roman building on the eastern coast

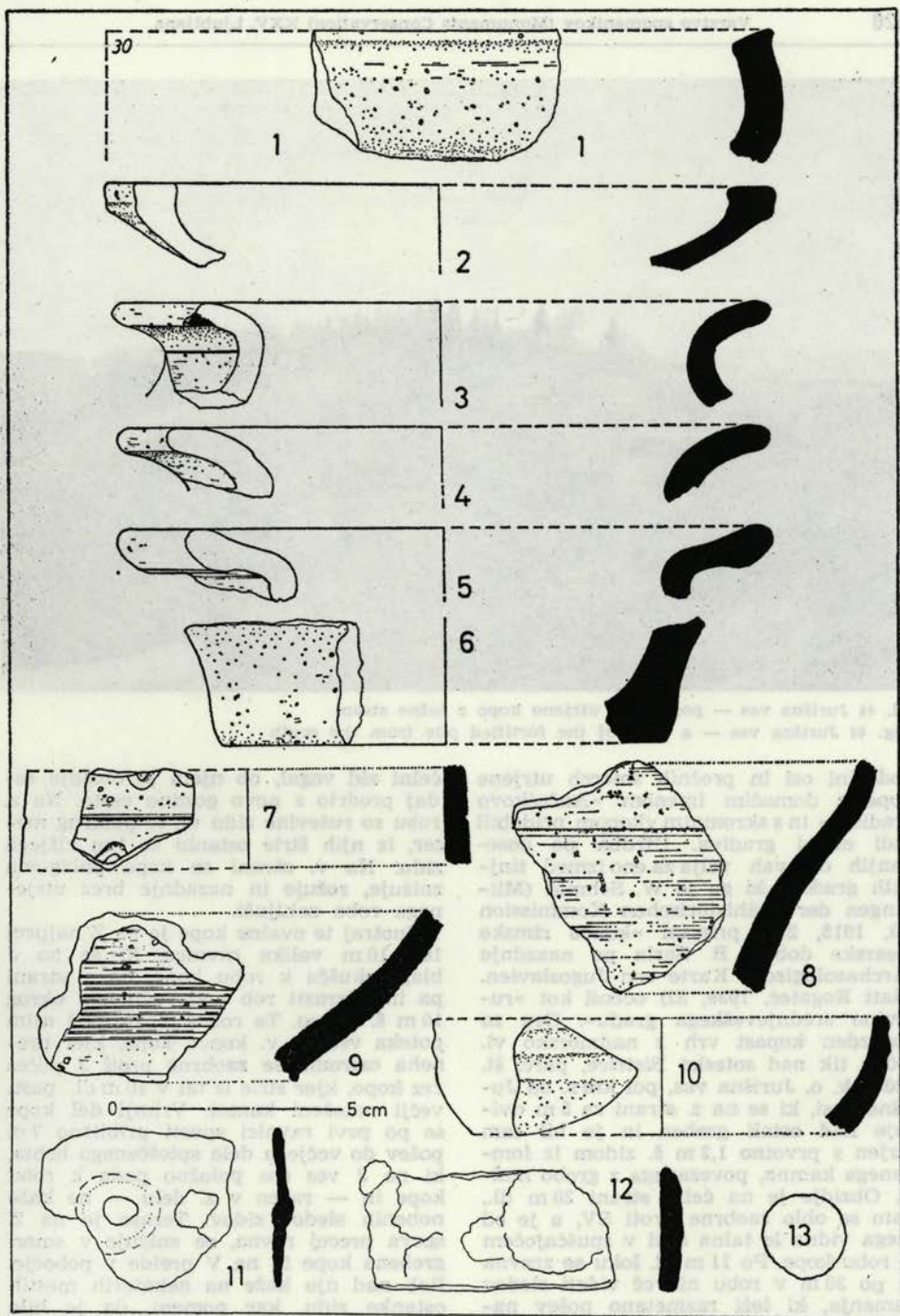
večjega prostora, ki je bil, kot kažejo najdbe, tlakovan s kamnitimi ploščami. Na tem mestu je bilo tudi veliko mozaičnih kamenčkov, vendar mozaičnih tal nismo zasledili. Ostali zidovi so pripadali manjšim prostorom, ki so povezani z omenjenima večjima prostoroma zunanega dela, po vsej verjetnosti dokaj obsežnega objekta, zgrajenega ob morski obali. Pretežno so ohranjeni temeljni zidovi, le na zidu ob profilu so ohranjeni ostanki stenskega ometa. Med zaščitnimi raziskavami je bilo sistematično raziskanih 30 m² površine in očiščen profil s. strani Simonovega rtiča, kjer je prišel na dan temeljni zid in opečnat rimski kanal. O namenu odkritih prostorov ni mogoče govoriti. Kaže, da smo zadeli na obmorske prostore dokaj obsežne stavbe. Verjetno je bil prav prek podolgovatega prostora, zaključenega z monolitnim blokom (ostankom praga), urejen dohod do morja in pristanišča, katerega temelji so na morskem dnu v zalivu. Drobne najdbe so bile zelo redke. Največ je bilo glinastih uteži za ribiške mreže, ostankov rimskih opek, mozaičnih kamenčkov in nekaj fragmentov hišne keramike zgodnjorimskega časa. Dokumentacija je z najdbami vred v Pomorskem muzeju. — E. B. T.

JURIŠNA VAS, XVII, 27. — Da bi dobili podatke za izdelavo skice tlorisa in časovno opredelitev najdišča, smo leta 1981 opravili postopično izmero v

Sl. 42 Jurišna vas — prvi (začasni) tloris utrjene kope

Fig. 42 Jurišna vas — the first (temporary) ground-plan of the fortified pile

Sl. 43 Jurišna vas — prve najdbe s police v zahodnem delu kope
 Fig. 43 Jurišna vas — the finds from the western part of the fortified pile

Sl. 44 Jurišna vas — pogled na utrjeno kopo z južne strani
Fig. 44 Jurišna vas — a view of the fortified pile from the south

podolžni osi in prečnih smereh utrjene kope z domačim imenom »Ančnikovo gradišče« in s skromnim vkopom pridobili tudi nekaj gradiva. Utrdba po dosedanjih objavah velja za eno izmed tinjskih gradišč, ki ga je W. Schmid (Mitlungen der Prähistorischen Kommission 2/3, 1915, 273) pripisal »koncu rimske cesarske dobe«, B. Saria pa nazadnje (Archaeologische Karte von Jugoslawien. Blatt Rogatec, 1939, 32) ocenil kot »ruševino srednjeveškega gradu«. Gre za pogozden kopast vrh z nadmorsko vi. 750 m tik nad sotesko Bistrice, parc. št. 220/3, k. o. Jurišna vas, pol km s. od Jurišne vasi, ki se na z. strani za 5 m dviguje nad ostali greben in je bil tam utrjen s prvotno 1,2 m š. zidom iz lomljenega kamna, povezanega z grobo malto. Obzidje je na čelni strani 20 m dl., nato se oblo zaobrne proti SV, a je od njega vidna le talna sled v spuščajočem se robu kope. Po 11 m dl. loku se zravna in po 30 m v robu ni več videti sledov kamenja, ki leži razmetano pošev navzdol. Na drugi, j. strani kope so vidni kamni zidu ob robu še kakih 30 m, ko se prav tako izgube. Tu je imel pro-

čelni zid vogal, ob njem je obzidje sedaj predrto z novo gozdno cesto. Na z. robu so ruševine zidu vi. še poldrug meter, iz njih štrle ostanki še 1 m višjega zidu. Na v. strani se kopa polagoma znižuje, zožuje in nazadnje brez utrjenega roba zaključí.

Znotraj te ovalne kope je na Z najprej 10 × 10 m velika ravnica, ki se na J blago skušča k robu kope, na s. strani pa ima izrazit rob nad večinoma okrog 10 m š. teraso. Ta rob s teraso pod njim poteka vse do v. konca kope, kjer preneha oziroma se zaobrne proti J počez kopo, kjer štrle iz tal v 10 m dl. pasu večji naloženi kamni. Vrhnji del kope se po prvi ravnici spusti približno 7 m pošev do večjega dela sploščenega hrbita, ki na J ves čas položno pada k robu kope in — razen v z. delu — ne kaže nobenih sledov zidov. Terasa je na Z sprva precej ravna, se znižuje v smeri grebena kope in na V preide v pobočje. Rob nad njo kaže na nekaterih mestih ostanke zidu, kar pomeni, da je bila kopa razčlenjena na dvoje glavnih enot.

Na gozdni površini kope znotraj in zunaj obzidja razen raztresenih kamnov ni

videti najdb. V že poprej izkopani in tudi novi poskusni jami na z. vrhu kope je bila pod rušo le rumena glina brez najdb. Pač pa je bila v podobni jami tik zraven na terasi pol metra pod vrhno svetlo rjavo prsteno glino ugotovljena kulturna plast temno sive in črne sipke zemlje enake debeline, v kateri je bilo več drobnih lomljencev in naslednje najdbe:

1. del roba ustja sivo-rjave sklede z luknjičavo površino (pr. 30 cm, inv. št. A 7326) — T. 43 : 1;

2. del roba ustja sivo-rjavega lonca z enako površino (pr. 15 cm; A 7327) — T. 43 : 3;

3. del roba ustja recentnega lonca z gladko površino (pr. 15 cm, A 7328) — T. 43 : 5;

4. del roba ustja svetlo rjavega lonca z luknjičavo površino (pr. 15 cm ?, 7329) — T. 43 : 4;

5. del roba temno sive skodele (?) z enako površino (pr. 15 cm ?, A 7330) — T. 43 : 2;

6. del stene in dna rjavega lonca z enako površino (pr. 10 cm, A 7331) — T. 43 : 6;

7. del stene rjave sklede z luknjičavo površino in glavničastimi potezami na obeh straneh (pr. dna 11 cm ?, A 7332) — T. 43 : 5;

8. del stene rdečerjavega lonca z enako površino (pr. oboda 18 cm ?, A7333) — T. 43 : 8;

9. del stene rdečerjavega lončka z vrezanimi črtami in valovnicami (pr. oboda 10 cm, 7336) — T 43 : 9;

10. del stene rdeče skodelice iz prečiščene gline in z dvema žlebičema pod robom (pr. 10 cm, A 7337) — T. 43 : 10;

11. dva kosa neopredeljenih železnih izdelkov (okovov?), A 7339 — 7340 — T. 43 : 11-13;

12. bronast novc s pr. 1,8 cm, z okrušeno prednjo in izlitzano zadnjo stranjo; po P. Kosu MAGNENTIUS ali DECENTIUS, Mai, ?, LRBC?, 351-353, tip rev.: Victoria DD NN Aug Et Caes (A 7342).

Med najdbami je bilo še več koscev grobe hišne lončenine z gladko ali z metličastimi potezami okrašenih luknjičavo površino, troje črepinj temno sivega lonca s tanjšo steno in hrapavo površino (kot T. ? : 5), del stene rumenkasto rjave sklede iz prečiščene gline z loščeno notranjo stranjo, nekaj drobcev rumenkaste steklene čaše in steklenice, košček

železnega žeblija in več koscev železne žindre (od močno železne do žlindrasto luknjičave tvarine).

Ostankom grobe hišne lončenine so analogni ostanki na Brinjevi gori, kar skupno z novcem dokazuje, da gre tudi tu za poznoantično postojanko. Njen značaj še ni znan, saj je videti utrjen prostor premajhen za stalno naselbino, železne ostaline pa govore celo o kovaški dejavnosti. Na ploskem vrhu blizu obzidja je morebiti stala kakšna zidana stavba, bivališča so bila verjetno le na terasi. Čeprav je kraj odročen, ni skrit, saj je utrjeno kopo videti po vsem Bistriškem polju. Njena posebnost so nad površino štrleče razvaline obzidja, ki so z grobljo vred vi. še 2,5 m in na razdalji 4 metrov segajo kot zid še 1 m vi. Tudi tod obstoji izročilo o »železnih vratih«, ki naj bi bila v skalnih stenah pod utrdbo nad sotesko Bistrice. Morebiti se na to utrjeno kopo nanaša podatek iz neke listine, po kateri je leta »1296 prodal Leopold von Gonobitz studeniškemu samostanu štiri kmetije na Pohorju pri porušenem gradu Kozirep« (H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte [1962] 134). — S. P.

LAZE, V, 11, Logatec. — Julija 1981 je pri izkopu temeljev hiše na parc. št. 1009/5, k. o. Laze, našel Andrej Kermavner, Laze 20, fragmente dveh večjih antičnih vrčev iz svetlo rjavo žgane glinene. Najdbe po vsej verjetnosti izhajajo iz sedaj še ne locirane antične naselbine — utrdbe v Lazah, ki jo omenjajo že starejši avtorji (Premere-Rutar, Römische Strassen 1899, 14). — M. U.

LJUBLJANA, Aškerčeva cesta. — Po pogodbi med Komunalno energetiko Ljubljana in Mestnim muzejem smo od junija do avgusta 1981 opravili revizijska izkopavanja na trasi toplovoda: od križišča Gorjupove ceste pod v. pločnikom Aškerčeve ceste do Filozofske fakultete, prek Aškerčeve ceste, ob Srednji tehniški šoli proti Murnikovi cesti v dl. 60 m in ob vogalu Aškerčeve proti Murnikovi cesti. Strokovna dela je vodila dr. Ljudmila Plesničar. Raziskani prostor pred Filozofsko fakulteto je meril v dl. 38 m in bil le 3,8 m širok ter se je na Z podaljšal proti Aškerčevi cesti za 8—6 m. Po Schmidu je to del in-

sule XII, stanovanjski in trgovski prostori. Ne čisto v sredini osi V-Z izkopnega polja je potekal kompakten zid, ki je predeloval posamezne prostore. Pri naših izkopavanjih nismo izkopali niti enega celega prostora. Pod recentnim nasutjem je sledila premetana antična ruševinska plast, v kateri ni bilo veliko arheološkega materiala, razen nekaj fragmentov amfor, tegul in tubulov, dalje nekaj kosov marmorja, ki je del obloge sten prostora 80, in fragmenta marmorja, na katerem so vklesani sledovi črk. Morda moramo ta fragment povezovati z napisom iz Schmidovih izkopavanj hiše IV, ki je bila pod Srednjo tehniško šolo in ob njej. Najbolje je bil ohranjen prostor 9 (po Schmidu 129), ki je imel kompakten estrih iz drobljenca (vmes je bilo precej tufa) in je bil zalit v skrbno zbrane rečne oblice; nato je sledila plast glinice in humusa, spodaj pa tlak iz rdeče žgane glinice.

V sondi 10×4 m, skoraj na vogalu Murnikove in Aškerčeve c., je bilo malo ohranjenega (zaradi večkratnih recentnih vkopov). Izkopan je bil zid v dl. 6,5 metra (del v. fasade insule VI) in hišni kanal.

Ob z. robu pločnika Aškerčeve ceste od Murnikove proti Srednji tehniški šoli je v dl. 60 m potekala rimska cesta E; pod njo je bila deloma ohranjena antična vodovodna cev in še v globlji plasti kloaka, ki so jo popravljali že v antičnem času. Posebnost te kloake je delno tlakovanje s preklanimi lesenimi bruni. Izkopane so bile kamnite plošče, ki so služile pri popravilu kloake, in kamnit pokrov kloake s čepom. To je danes ohranjeno in prezentirano. — I. S.

Igriški ulica. V zvezi z gradnjo novega objekta so bili zaradi izjemno pomembnega spomeniškovarstvenega prostorskega ambienta dani tile pogoji in smernice: ves predel programiranega zemeljskega posega je sicer arheološko raziskan, vendar je na njem kljub temu obvezen arheološki nadzor pri izkopu gradbene jame. Neraziskan je le še prostor, ki je predviden za ureditev, in sicer na s. in z. delu novega objekta. Tega je treba pred kakršnimkoli zemeljskim posegom arheološko raziskati. Ob predvidenem objektu, na njegovi s. strani, poteka še danes odlično ohranjena emonska kloaka — kanal — ki je pokrita z velikimi obdelanimi kamnitimi bloki polvaljastih oblik, ki so služili prvotno

ikot strehe pri ograji antičnega pokopališča. V kasnejšem antičnem času so jih uporabili za zg. del oz. pokrov kloake. Ker je precejšen del kloake zelo dobro ohranjen in ga sledimo od dvorišča osnovne šole Majde Vrhovnik mimo telovadnice in naprej proti Tičovi cesti, naj bi arhitekt poskusil v ureditvi okolja nakazati v tleh traso tega kanala, oziroma na ustrezen način prikazati vsaj njegove posamezne odseke. Če ni mogoče vkopirati kamnitih pokrovov v na novo nastalem ambientu, jih je treba odpeljati na Trg osvoboditve, kjer bodo prezentirani v sklopu arheološkega parka Emonec. S prezentacijo arheoloških ostalin bi prostor precej pridobil in s tem bi tudi smiselno sledili organskemu razvoju, ki so ga pogojevala historična obdobja poselitve Ljubljane.

Erjavčeva ulica. Za zazidalni načrt je LRZ VNKD izdelal ustrezno spomeniškovarstveno dokumentacijo. Obravnavani predel spada med najbolj pomembne arheološke terenske spomenike v sklopu antične Emone. Zato je razumljivo, da je zaščiten z najstrožjim režimom, ki zahteva v skladu z obstoječimi določili tole:

1. ves kare, razen zazidanih površin (gre le za gl. podkletene objekte), dela ob Igriški ulici in samega arheološkega parka, je doslej arheološko neraziskan; zato je treba za vse vmesne prostore programirati obvezno zavarovalno raziskavo; posamezne ostaline, zlasti tiste, ki bi se po svojem pomenu in ohranjenosti odlikovale v emonskem antičnem kompleksu, pa je treba primerno prezentirati na odkopanem mestu — in situ — oziroma jih vključiti v novo okolje na način, ki spomenika ne bo razvrednotil; o vseh teh pogojih detajlno odloča po arheoloških raziskavah komisija za Emono na podlagi predhodno izdelane arheološke valorizacije;

2. obstoječi arheološki park na nekdanjem dvorišču osnovne šole Majde Vrhovnik je treba smiselno vključiti v na novo nastajajoči ambient, obstoječo neustrezno situacijo pa popraviti; sedanja omejenost oz. zaprtost prostora namreč ponekod z neprimernimi in vizualno nekvalitetnimi zaporami zmanjšuje vrednoto prezentiranega arheološkega spomenika, na drugi strani pa spomenik osamlja in mu onemogoča vraščanje v širši urbani prostor; pri zazidalnem načrtu je treba takoj upošte-

vati obstoječo pomanjkljivost in ta nedotakljivi spomeniško prezentirani kompleks evropskega pomena ustrezno povezovati s širšim okoljem oziroma mu dati ali približati sodobni življenjski ritem; če bodo porušili Puharjevo hišo, je treba še ohranjene ostanke — verjetno pripadajočega sakralnega objekta — obvezno prezentirati in jih vključiti v obstoječi arheološki park;

3. v zazidalnem načrtu je treba upoštevati tudi to, da se s širjenjem stavbe Izvršnega sveta posega tudi v traso antičnega emonskega obrambnega zidu in jarka, ki poteka po v. strani obstoječega objekta. Del tega spomenika — zidu — je prezentiran ob stavbi KD Ivana Cankarja, kar še posebej poudarja smiselnost in nujnost prezentacije nadaljnje trase emonskega zidu v sklopu kompleksa IS SRS. Pri tem je seveda treba poudariti, da se oblikovalcem prostora v tem primeru postavlja še dodatna zahtevna naloga glede vključitve tega zidu v kombinacijo s stavbo IS, na drugi strani KD Ivana Cankarja in tik zraven ležečega arheološkega parka.

Cankarjeva ulica. Pri prekopu ob pločniku pred Namo je bilo mogoče v plasteh, ki so bile zaradi starejših prekopov večinoma premetane, najti tudi antično keramiko.

Studentovska ulica. Na sp. delu ulice tik ob hiši Vodnikov trg 3 so delavci pri izkopu jarka za telefonsko kabelsko

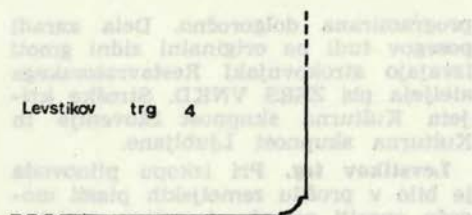
Sl. 47 Ljubljana, Studentovska ulica — rimska lončena vodovodna cev

Fig. 47 Ljubljana, Studentovska street — a Roman earthen aqueduct tube

napeljavo zadeli na rimske keramične vodovodne cevi (10 kosov od petih členov; dl. 40 cm, pr. 7—11 cm), ki so ležale v gl. 60—80 cm, in jih razmetali. Nekatere so bile verjetno že v sekundarni legi, le za dva kosa je mogoče po sledih v zemeljski plasti reči, da sta ležala v prvotnem položaju, ki je nakazoval potek trase antičnega vodovoda ob sp. delu Studentovske ulice, v smeri Ciril-Methodove ulice.

Aškerčeva cesta. Ob izkopu pred Srednjo tehniško šolo so bili odkopani tudi razni antični arhitektonski členi, s katerimi je bila pokrita kloaka. V soglasju s komisijo za Emono so bili prezentirani v neposredni bližini poteka rimske kloake, in sicer v parku pred stavbo, tako da so bili položeni na dve betonski podlagi v enakem zaporedju in na enak način, kot so bili najdeni. K predstavljenemu spomeniku je predvidena še tabla s pojasnilom.

Mirje. Že več let zapored se opravljajo konservatorska dela na j. strani emonskega zidu na Mirju. Akcija je

• ostanki zidu

Sl. 45 Ljubljana, Levstikov trg — situacija ostankov zidu rimske stavbe na desni strani Ljubljani

Fig. 45 Ljubljana, Levstikov trg (L. square) — the situation of the remains of a Roman building wall on the right bank of the river Ljubljanica

Sl. 46 Ljubljana, Levstikov trg — ostanki zidu rimske stavbe v preseku izkopa za plinovod

Fig. 46 Ljubljana, Levstikov trg — the remains of a Roman building wall in the section of the gas conduit digging out

programirana dolgoročno. Dela zaradi posegov tudi na originalni zidni gmoti izvajajo strokovnjaki Restavratorskega ateljeja pri ZSRS VNKD. Stroške krijeja Kulturna skupnost Slovenije in Kulturna skupnost Ljubljane.

Levstikov trg. Pri izkopu plinovoda je bilo v profilu zemeljskih plasti mogoče opaziti ostanke temeljev verjetno antičnega objekta, ki niso bili v celoti odkopani. Zid je bil grajen iz enakega materiala in na enak način kot emonske stavbne ostaline ter je bil postavljen na sterilna tla. Zaradi prekasne urgence ni bilo mogoče zbrati vseh detajlnih podatkov.

Snežniška ulica. V zvezi z gradnjo novega objekta in Snežniški ulici (pri-zidek za predavalnico Fakultete za naravoslovje in tehnologijo) je komisija za Emono dala naslednje pogoje in smernice za varovanje arheološkega terenskega spomenika:

1. najkvalitetneje ovrednoteni antični arhitektonski ostanki in insuli VI naj se prezentirajo v prostorih novega objekta, in sicer naj se v čim večji meri ohrani in ustrezno predstavi izredno kvalitetno ohranjena emonska kloaka, dalje del prostorov, po Schmidu označenih s št. 13 in 14, s kamnitim tlakom

in zidanimi temelji. Način prezentacije naj projektant nakaže že v programski dokumentaciji, tako da bo o njej mogoče še detajlneje razpravljati. Vsekakor naj bo osnovna smernica v predstavitvi čimbolj jasno izražen nekdanji arhitektonski nivo s posameznimi avtentičnimi arhitektonskimi ostanki, ustrezno vključenimi v novi ambient;

2. poprej je treba kloako in druge arhitektonske dele restavrirati in utrditi oziroma zavarovati, da ne bi ob postavitvi oziroma gradnji objekta prišlo do poškodb;

3. območje pred zunanjo fasado, tj. proti J — rimskemu obzidju, je treba ustrezno hortikulaturno dopolniti;

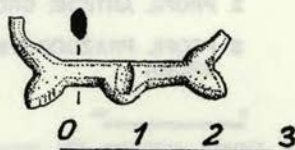
4. posamezne drobne najdbe antičnega porekla (novci, oljenka itd.) naj se po konservaciji in arheološki obdelavi ustrezno predstavijo v enem izmed prostorov novega objekta. — M. S.

MARKEČICA. — Da bi dobili podoben cestišča tiste trase rimske ceste, ki poteka prek Oplotniškega polja kot starejša ali vzporedna smer rimske ceste Celeia—Poetovio (Razprave 1. razr. SAZU 6, 1969, 329 ss), smo leta 1981 izkopali profilni jarek na tistem najbolj ohranjenem delu njenega nasipa, ki leži v gozdu parc. št. 286, k. o. Oplotnica, nedaleč od domačije Kruharjevih v Markečici 2. Cestni nasip je tu do 0,6 metra vi. in do 8,5 m š. ter oble oblike z 2—3 m š. ravnico v osredju. Nastal je očitno z nasipavanjem zemlje iz obeh stranskih jarkov. Na to glinasto podlago je bil nasut gramoz v š. 5,5 m in sicer tako, da so najprej naložili večinoma 15 cm, a tudi 30 cm velike oblice, mednje in nanje pa nasuli drobnejši prod. Gramozno cestišče je danes še do 20 cm db., sega za prav toliko pod površino in se na obeh straneh klinasto stanjša. Izrazite peščenosti v gramozu ni, prodniki leže na obeh straneh do roba jarkov in še dalje na dnu. S. jarek je imel 2 m š. ravno dno in je bil 1,5 m nižji od cestišča, v j. 1,4 m gl. je bilo dno š. 1,4 m. V nasuti glini pod cestiščem in v zasipu j. jarka je ležalo dvoje črepinj grobe posode prazgodovinskega videza.

Značilnost te ceste so njena skrbna izdelava s polaganjem debelejših oblic na zemeljski nasip ob obeh večjih stranskih jarkih, a tudi samo polovična š. vozišča — 3 m — po čemer se bistveno

loči od doslej pregledane trase ceste Celeia—Poetovio. Videti je, da ni bila dolgo časa in močnejše v rabi, kar bi pričalo o lokalnem pomenu. Nasip cestišča je na z. strani viden še po polju do Oplotnišnice, na V pa poteka po njem sedanji gozdni kolovoz do ceste Oplotnica—Tepanje, onkraj se sledovi ceste v gozdu Pardovec še pred »Belim mestom« na njegovem s. robu izgube. — S. P.

NOVA GORICA, II, 12. — Solkan. Junija 1982 je bila na površini njive parc. št. 124, k. o. Nova Gorica, najdena fragmentirana antična bronasta pasna spona. Ohranjena š. 12 mm, dl. 29 mm. Spono hrani GM Nova Gorica, inv. št. 3021 — J. Z.

Sl. 48 Nova Gorica, Solkan — odlomek rimske bronaste pasne spona

Fig. 48 Nova Gorica, Solkan — a fragment of a Roman bronze belt buckle

PODLOŽE. Glej: Starejša železna doba.

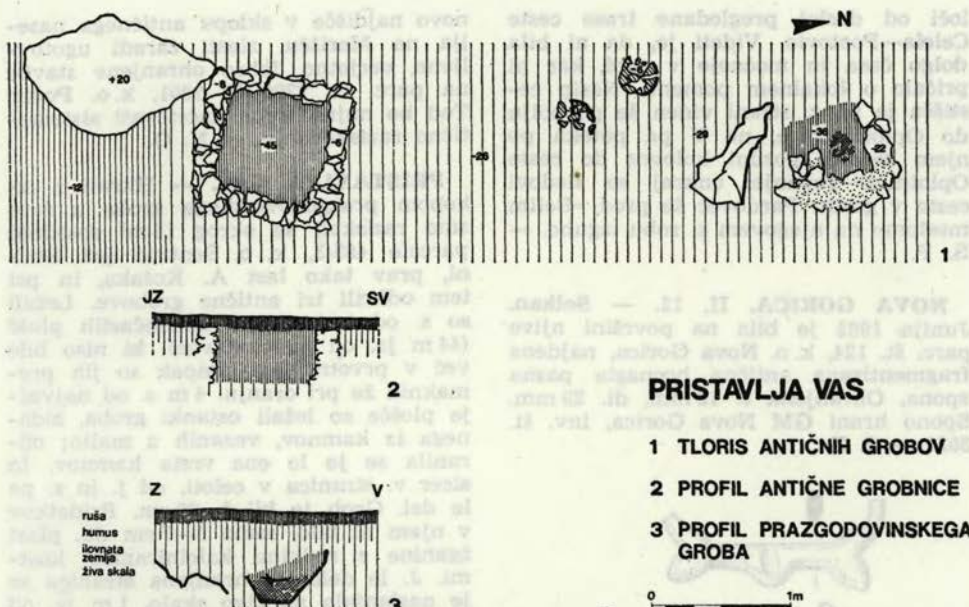
POVIR, III, 11, Sežana. — Merišče. Na lokaciji nove gradnje na parc. št. 2395/2, k. o. Povir, ki leži na v. robu vasi in v neposredni sosesčini parcel, kjer je bilo sondirano že leta 1979 z negativnim rezultatom, smo zahtevali predhodno sondiranje na lastnikove stroške. Izkopanih je bilo pet sond znotraj geodetsko zakoličene gradbene parcele. Kulturno plast je bilo zaslediti le v sondi v sv. vogalu, kjer smo našli silno slabo ohranjene sledove antične stavbe na prostoru 2 × 4 m. Na j. in z. strani je ruševinska plast omejena z živo skalo, v katero je bila pogljobljeno vkopana gradbena jama. Dimenzije stavbe bi morali raziskovati zunaj meja nove gradnje, kar v tem trenutku ni možno; glede na slabo ohranjenost je vprašljiva smiselnost posega. Razen nekaj tipičnih keramičnih kosov in zlomljenih opek v kulturni plasti ni bilo gradiva. Točka je pomembna kot

novi najdišče v sklopu antičnega naselja na Merišču, zlasti zaradi ugotovljene, verjetno dobro ohranjene stavbe na parc. št. 2390 in 2391, k. o. Povir. Tod bo nujno treba načrtovati sistematično raziskovanje. — N. O.

PRISTAVLJA VAS. — Hkrati z izkopom prazgodovinskega groba z žaro smo raziskali še okrog 15 m² sosednje parcele 485/3, k. o. Šentvid pri Stični, prav tako last A. Košaka, in pri tem odkrili tri antične grobove. Ležali so s. od treh večjih apnenčastih plošč (44 m jz. od nove stavbe), ki niso bile več v prvotni legi, ampak so jih premaknili že pri oranju. 4 m s. od največje plošče so ležali ostanki groba, zidnega iz kamnov, vezanih z malto; ohranila se je le ena vrsta kamnov, in sicer v. stranica v celoti, od j. in s. pa le del. Grob je bil š. 80 cm. Pridatkov v njem ni bilo, samo 5—7 cm db. plast žganine z redkimi kalciniranimi kostmi. J. le deloma ohranjena stranica se je naslanjala na živo skalo. 1 m jz. od tega groba so ležali fragmenti dveh posod, ene iz rdeče, druge pa iz sivo-rumenno žgane ilovice. Ohranjeni nista v celoti, obe sta vsebovali koščke žganine in posamezne kalcinirane kosti. Na robu največje kamnite plošče smo zadeli na kvadraten grob s kamnito oblogo, velik 110 × 110 cm, ohranjen v vi. 42 cm. Tudi ta ni imel pridatkov, žganina je bila zelo redka. Stranice so sestavljali manjši kamni nepravilne oblike, vendar niso bili med seboj vezani z malto. Obe kamniti konstrukciji in posodi so ležale tik pod površjem (5—10 cm), vkopane pa so bile v rumenordečo ilovnato zemljo. Antični grobovi so znani v bližini, v Šentvidu pri Stični in v Petrušnji vasi, posamezne najdbe in en grob pa na Grižah in Viru pri Stični (S. Gabrovec, O. H. Frey, AV 20, 1969, 24—26). Obe posodi, najdeni pri opisanem posegu, restavrira J. Gojko-
vič na Hajdini. — A. M.

PTUJ. — Pri gradnji na parc. št. 179/7 in 2046, k. o. Ptuj, smo sledili le 30—50 cm db. ruševinsko plast z redkimi kulturnimi ostalinami. Plast je bila poškodovana.

V Rabeljči vasi smo nadaljevali varovalna izkopavanja pri gradnji parkirnega prostora pri šolskem centru. Spet smo našli dele grobišča, pa tudi

Sl. 49 Pristavlja vas — tloris rimskih grobov (1); presek rimske grobnice (2); presek prazgodovinskega groba (3)

Fig. 49 Pristavlja vas — the ground-plan of Roman graves (1); the section of a Roman sepulchre (2); the section of a pre-historic grave (3)

ostanke dveh razmeroma poznih rimskih lončarskih peč. Zdi se, da smo ugotovili rob, do katerega se je širilo v rimskem času grobišče. V plasti smo odkrili tudi kvadraten (1,8 × 1,8 m) tlak, zložen iz zidakov. Na njem je ležal lončen medaljon z reliefom Merkurja in vsemi njegovimi atributi.

Pri urejanju okolice doma učencev je bilo treba raziskati še eno grobno parcelo z grobovi (žgan grob, skeletni grob v skrinji iz tegul, dva prosto vkopana skeletna groba).

S. od doma učencev smo nadaljevali in končali zavarovalno izkopavanje v velikem zazidalnem kareju A. Pri tem smo raziskali obsežen tloris lončarske delavnice s petimi pečmi, zbiralnikom za vodo, tremi vodnjaki, dvoriščem in jamo za pripravo gline. Temelji pričajo o dveh stavbah. Večja je imela verjetno dve gradbeni fazi, še pred njo je stala na terenu lesena stavba. Celoto so precej poškodovali srednjeveški in poznejši jarki za odvajanje vode. Manjša zidana stavba je imela enostaven pravokoten tloris in je ločena z dvoriščnim prostorom od večje stavbe.

PRISTAVLJA VAS

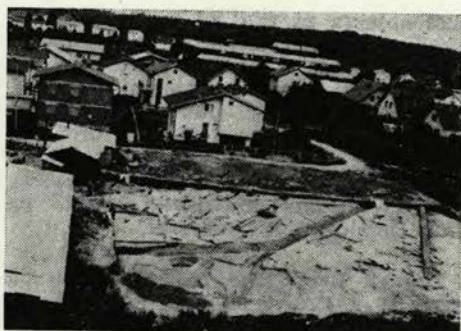
- 1 TLORIS ANTIČNIH GROBOV
- 2 PROFIL ANTIČNE GROBNICE
- 3 PROFIL PRAZGODOVINSKEGA GROBA

0 1m

Tudi tu smo našli med temelji zidov (in v njih) 6 skeletnih poznorimskih grobov, ki jih dobro datirajo pridatki, predvsem fibule s čebulnimi glavnicami.

Rimske najdbe so se pojavile spet na drugem skrajnem robu kareja A (njegov sz. rob), kjer smo raziskali 306 žganih in 43 skeletnih grobov. V tem jedru grobišča, katerega gostota prese- neča, so bili grobovi raznih konstrukcij, pridatkov pa ni bilo veliko. Med njimi je posebnost nekaj steklenih čaš in uhanov iz tenke zlate žice. Grobišče so uporabljali v dokaj dolgi dobi, saj so nekateri žgani grobovi iz 1. stoletja, najmlajši žgani grobovi so iz 3. stoletja, skeletni grobovi pa so iz konca 2. do konca 4. stoletja. — I. T.

—Rabeljčja vas. — V času od 27. 3. do 16. 6. 1980 smo sondirali del parc. št. 178, k.o. Ptuj, ki je namenjen za gradnjo garaže »tripleks«. Sondirali smo predvsem v jz. delu zemljišča, ki je v neposredni bližini lončarskih in opekarških peč, odkritih 1974. Skupno smo izkopali 15 sond. — Vse imajo podobne plasti: humus, subhumus z lončenimi in opečnimi fragmenti iz antič-

Sl. 50 Ptuj, Rabelčja vas — izkopana rimska arhitektura na gradbišču garaž

Fig. 50 Ptuj, Rabelčja vas — the excavated Roman architecture on the garage building site

nega časa, temno sivo ilovico s hišnim lepom in fragmenti lončevine z prazgodovinskega časa in rumeno ilovnato zemljo, v kateri so obrisi stojk in brun prazgodovinskih hiš. — Sledilo je sistematično raziskovanje vsega zemljišča, ki smo ga razdelili na 4 sektorje s po 20 kvadranti, velikimi 4×4 in 4×2 m. Odkrili smo nekaj prazgodovinskih hiš in odtočni kanal (v smeri SV—JZ), vodnjak z leseno oblogo na dnu (do gl. 7,7 m) in 4 skeletne grobove, vse antično. — Grob 1 je vkopan v rumeno ilovico. V njem smo našli stekleno čašo oljivo zelenkaste barve, fragmentirano bronasto fibulo, bronasto zapetnico na d. roki pokojnika, zlato jagodo in nekaj steklenih jagod

Sl. 51 Ptuj, Rabelčja vas — izkopišče na gradbišču trgovine; vidni so obrisi hiš iz obdobja kulture žarnih grobišč in temelji rimske arhitekture v obrini četrti Poetovione

Fig. 51 Ptuj, Rabelčja vas — the excavation site on the building site of a shop; the shapes of houses dating back to the period of the Urnfield Culture are still visible, as well as the foundations of Roman architectures in the artisan district of Poetovio

na prsni, štiri bronaste novce (enega Teodozijevega), tri preluknjene srebrne novce, celi Gracijanov in preluknjani Valensov novc. — Grob 2 je vkopan v rumeno ilovico. Grobna jama je obložena z oblicami. Pri glavi je privzdignjen prostor iz oblic in lomljencev. V grobu smo našli stekleničko olivno zelenkaste barve, ob l. nogi pokojnika belo stekleno čašo, bronasto fibulo v obliki stiliziranega konja, bronasto zapestnico s konci v obliki kače, na l. roki zapestnico iz temne steklene paste in nekaj raznobarnih steklenih jagod. — Grobova 3 in 4 sta vkopana v rumeno ilovico in brez pridatkov. — Poleg fragmentov lončenine in opek smo na izkopišču našli še modrikasto stekleno čašo na nogi, odlomek bronaste noriškopanonske fibule in Avgustov sester. — Gradivo je v PM Ptuj.

Za lokacijo trgovine ob Ziherlovi ploščadi je bil naposled določen del **parc. št. 512**, k. o. Ptuj. Arheoloških del smo se lotili 18. 3. 1980 in jih s prekinitvami nadaljevali vse do 8. 8. istega leta. Izkopišče smo razdelili na 4 sektorje (I—IV), te pa na kvadrante. Na raziskanem zemljišču smo ugotovili ostanke prazgodovinske in antične arhitekture. Stojke prazgodovinskih hiš kažejo, da smo verjetno naleteli na 3 hiše. Ena je v sv. delu, druga v srednjem in tretja v jz. delu izkopišča. Hiši v sv. in jz. delu smo zaradi oblikovitosti zemljišča težko ugotovili; tudi prazgodovinska plast je tu najdebelejša oziroma najgloblja (zato vselej zalita z deževnico). V tej plasti smo po vsem izkopišču našli hišni lep in mnogo keramičnih fragmentov iz konca obdobja Ha B. — Ostanke rimske arhitekture smo našli v jz. delu izkopišča. Po gradnji in usmerjenosti odkritih zidov lahko sklepamo, da se vežejo z nekaterimi zidovi, odkritimi pri pečeh leta 1974 in stanovanjskem bloku 3 leta 1977. Od deloma odkritih prostorov v delu te stavbe posebej omenjamo le prostor, odkrit v velikosti 5×5 m in tlakovan s šesterokotnimi in kockastimi tlakovci. Skozi gradbene ostaline je bil vkopan skeletni grob, v smeri V—Z in brez pridatkov. — Nekoliko nenavadni so ostanke osamelega objekta, ki smo jih odkrili v s. delu izkopišča; velik je $4 \times 3,7$ m. V njegovi notranjosti smo v plasti ožgane ilovice našli mnogo prazgodovinskih keramičnih fragmentov. Namemb-

nost objekta za zdaj ni znana. — Raziskali smo tudi vodnjak in nabiralnik za vodo, vkopana v rumeno ilovico. — Od drobnih najdb naj naštejemo: fragmente melnic, kadičnic, pokrovov, gubank, oljenk (ena z žigom NERI), bronasto zapestnico, ključavnico z masko, kose brezobličnega stekla, fragment steklene žare s plastično oblikovano črko Z na dnu, Domicijanov novc itd.

Zgornji Breg. Dne 16. 3. 1982 so na **parc. št. 1945/6**, k. o. Ptuj, ikopali jarek zaradi prestavitve električnega droga. Izkopali so ga 1 m gl. Kulturna plast, ki se tu prične na gl. 25 cm, seže globlje od izkopa. Odkrili smo več fragmentov keramike: amfor, loncev in pokrovov. Gradivo je v PM Ptuj.

Pri izkopu trase kanalizacije med jaškoma 15 in 25 ob Mariborski cesti, na Zg. Bregu in Sp. Hajdini, smo nadzorovali ročni izkop, in sicer od novembra 1981 do 17. 5. 1982. Od 17. 5. do 3. 6. istega leta smo nadzorovali še izkop do jaška 31 oziroma jaška 32 (zgornje plasti). Ko je investitor za nadaljnje delo zahteval, naj se ga kar 60% opravi strojno, je zavarovalno akcijo prevzel ZSV Maribor. — Po potrebi smo izkop razširili. Po vsej trasi kanala, in sicer do gl. 2—3 m, smo odkrili kulturno plast, ki je ponekod segala še globlje; najdenih je bilo mnogo keramičnih in kovinskih, pa tudi kamnitih predmetov. Na trasi smo odkrili 22 zidov, in sicer na **parc. št. 2014**, 2012, 1984, 1958/2-3, 2134, 2135/1 in 2225, k. o. Ptuj, ter 362, 1111/7 in 1110/2, k. o. Hajdina. Zidove smo odkrili v različnih gl. Praviroma so bili zidani iz peščenca in oblic, vezanih z malto, in so potekali v različnih smereh. Nekateri izmed njih so segali globlje od 3 m. Na **parc. št. 1984**, k. o. Ptuj, smo odkrili zidove večje stavbe z zidanim bazenom, obloženim z opeko. Sledove večje stavbe s stebri, bazami, estrihom in sledovi mozaika smo zasledili tudi na **parc. št. 1958/1-2** in 2123/1-2, k. o. Ptuj. Na teh parcelah so kulturne plasti segale globlje od 3 m, vendar izkop za kanalizacijo ni posegel vanje. Pod današnjo Vespazianovo ulico smo odkrili tudi zidan odtočni kanal iz peščenca, ki je bil na dnu obložen, na vrhu pa pokrit s tegulami. V njem smo našli oljenki z žigom FORTIS. — Različne vkope s keramiko smo ugotovili na **parc. št. 2012**, 2123/1-2, 2135,

2145, 2147, k. o. Ptuj, in parc. št. 1111/7, 1110/1-2, k. o. Hajdina; vkopan lesen sod je bil na parc. št. 2134, k. o. Ptuj. — Odkrili smo tudi 12 grobov. Grob 1, skeletni, je bil izkopan na parc. št. 2010, k. o. Ptuj. Grobna jama je bila zidana z zidaki. Grob je bil že prej presekán z vodovodnim jankom. Pridatki: fragmentirani stekleni čaši, bronasti zapestnici, bronasta igla s poliedrasto glavico, steklena perla in fragment steklene zapestnice. — Grob 2 je bil odkrit na isti parceli. Je skeletni in je bil uničen že pri kopanju vodovodnega jarka. Odkrili smo le nekaj kosti. — Na tej parceli (2010) je bil odkrit tudi grob 3, zidam iz velikih opek. Je skeletni, v smeri S—J. Skelet je imel pod glavo položene tri fragmentirane imbrekse. Kostni skeleta so preperela in premetane. Najdba: bronast novc. — Grob 4, skeletni, je bil na isti parceli; sezidan je bil iz tegul. Na j. strani je že bil prekopán z vodovodnim jankom. Skelet je imel glavo na s. strani, položeno na imbreks. Najdb ni bilo. — Grob 5 je bil odkrit na parc. št. 1984, k. o. Ptuj. Skelet je bil prosto položen v zemljo, v smeri J—S. Najdba: bronasta zapestnica s kačjo glavico. — Grob 6, skeletni, je bil na isti parceli; smer J—S. Okostje je prosto ležalo v zemlji in ni imelo pridakov. — Grob 7, skeletni, je bil odkrit na parc. št. 2010, k. o. Ptuj, med grobovoma 3 in 4. Leži v smeri S—J. Tudi tega je presekál vodovodni jarek, tako da so bile kosti razmetane po vsej grobni jami. Najdbe: 3 lakrimariji. — Grob 8, skeletni, je bil odkrit na parc. št. 1958/3, k. o. Ptuj. Najdbe: 6 novcev. Grob 8, skeletni, je bil odkrit na parc. št. 2134, k. o. Ptuj; smer Z—V. Pridatki: 4 steklene perle in bronasta pasna spona. — Grob 10, žgan, je bil odkrit na v. robu parc. št. 2134, k. o. Ptuj. Sezidan je bil iz zidakov in tegul, na vrhu je bil položen imbreks. Sežgane kosti so bile v žganini na dnu grobne jame. Pridatki: fragmentirana keramika, skleda, lonček in fragmenti keramike. — Grob 11 je bil odkrit na meji parc. št. 2134 in 2135/1, k. o. Ptuj; je žgan. Zasedili smo ga na gl. 90 cm. Grob je bil zidan z zidaki (velikimi 28 × 28 × 6 cm), vezanimi z malto. Pokrit je bil s tremi marmornatimi ploščami. Na dnu groba je malta, na kateri je bila žganina z sežganimi kostmi in rdeče ožgana zemlja. Pridatki: bronast novc,

oljenka z žigom FORTIS, kantaros iz belega stekla, reliefno okrašen z listi vinske trte, steklenica z ročajem iz belega stekla, z vpraskanim okrasom, fragmenti reliefno okrašene steklene posode iz belega stekla in fragmenti gubanke iz belega stekla. — Grob 12, žgan, sezidan iz tegul, je bil odkrit na parc. št. 2229, k. o. Ptuj. Najdbe: fragmenti žare in keramičnih posod. — Na parc. št. 1097/1 in 1096/3, k. o. Hajdina, smo nadzorovali ročni izkop le do gl. 40 cm. Odkrili smo fragmente keramike. — Vse gradivo je v PM Ptuj. — B. J.

RODIK, III, 2. — Od 15. 9. do 5. 10. 1981 je potekalo sistematično raziskovanje **Ajdovščine** nad Rodikom, in sicer v okviru naloge »Rimsko podeželje« s sredstvi RSS. Podpisani je nosilec naloge, sodelavci so mag. L. Teržan, T. Knific in B. Djurič. Posebne raziskave so delo prof. dr. A. Šerclja, mag. P. Kosa in P. Šivica. GM Nova Gorica preparira najdbe, fotografsko dokumentacijo pa izdeluje Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo. V ekipi so bili študentje arheologije T. Capuder, T. Kajfež, T. Blažon, I. Štrukelj, A. Trenz, T. Šajn, D. Pegl in diplomant geodezije J. Smrekar. Cilj raziskav je bil: a) sistem rimske faze utrdbe, b) rimska naselbinska faza ob obzidju, c) iskanje in sondiranje nekropole.

Sonda 2 je bila zastavljena v velikosti 6 × 16 m čez j. del obzidja, kjer je ruševina najbolj ohranjena, in to tako, da znotraj obzidja zaobjame skrajni z. rob na obzidje prislone arhitekture, površinsko vidne po poteku ruševinskih grobelj. Odprli smo rimskodobne plasti in ugotovili dve fazi arhitekture; na obzidju bo najmlajša faza lahko povsem razčiščena šele, ko bomo ob snemanju ugotovljenih vencev opazovali razmerje do starejših konstrukcij. Predložena rekonstrukcija je zgolj hipotetična in zahteva preverbo. Najmlajša faza v sklopu obzidja je vkopana v antično plast (novci do vštete 2. polovice 4. stol.) Zunanja fronta je zgrajena v starejšo ruševino in je na hipotetični rekonstrukciji predstavljena kot škarpa za obhodno komunikacijo (na podlagi ugotovljene hodne površine na vrhu ruševine obzidja). Najdbe 20 novcev (republika — Klavdij, konec 3. stol. — konec 4. stol.), keramika, steklo itd. iz zgodnje in pozne antike.

L. 1981 so bili ob sajenju dreves najdeni antični predmeti na robu platoja **Pod Jezerom**, ki je po položaju primeren za grobišče; sklenili smo s sondo preveriti lokacijo. Izkopali smo 3×4 m in zajeli j. rob zgodnjerrimskega grobišča. Na površini 3×3 m je bilo ugotovljenih 8 grobov — žganih, deloma obdanih s skrilami, deloma samo vkopanih na police, ki jih tu tvori flišna kamenina. Inventar je zgodnjerrimskodoben, značilna sestava je: prostoročno izdelana žara z metličastim ornamentom, skleda (s pokrovom), vrč, čaša, oljenka, dvakrat sušilna ost, steklo itd.

Z geološkimi sondami smo izmerili profil dna **Ježera** in vzeli vzorce za paleontološke raziskave (A. Šercelj). — B. S.

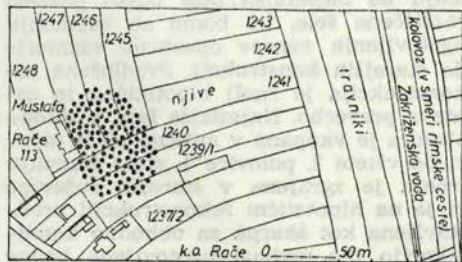
RAČE, XVII, 23. — Antična naselbina neznanega obsega in pomena v Račah (Archäologische Karte v Jugosl. Blatt Rogatec, 1939, 51) je eno tistih arheoloških najdišč, ki zaradi širjenja zasebnih gradenj nezadržno propada. Prostor nekdanje naselitve se razteza na približno 150×200 m velikem prostoru na jv. obrobju Rač med cesto proti Podovi in vzporednim potokom Žakrižensko vodo. Večji del tega območja so še njive, parc. št. 1227, 1252, k. o. Rače, z. obrobje ob cesti pa je že pozidano. Na njivah je po oranju videti razmetano kamenje, kosce opeke in redke črepinje, katerih izbor predstavljamo. L. 1939 so bili omenjeni še stebri, oljenka, novci itd., a to gradivo je zdaj nedosegljivo ali izgubljeno. Domačini vedo povedati le o kamenju in opeki, tako na njivah kot na prostoru novih hiš, npr. pri B. Mustafi v Račah 98. Največ najdb naj bi bilo na njivah »pod obresti« v. od doma-

čije Mustafovih v Račah 113, gostejše najdbe opeke in zidnih kamnov v 10 m ši. pasu pa je bilo videti tudi na njivah »dogeci« v. od domačije Bezjakovih v Račah 115 (Topografski zapiski PM Maribor, 13/1953, 4/1957, 4/1969, 1/1977).

Pri naših obhodih smo pobrali pretežno kose iz grobe hišne lončenine in le malo ostankov posod iz prečiščene glin: dvojce robov krožnikov rdeče barve in del stene ter dna rumenega lonca (ali vrča). Profili ustij so podobni tistim na Brinjevi gori (Arheol. vestnik 31, 1980, 94, pril. 1) in ob rimski cesti v Sp. Grušovu in Sl. Bistrici, kar jih opredeljuje vsaj v 3. stol. Če tam kaže, da gre za območno omejeno skupino posod, nas lonci s svitkasto odebeljenim robom v Ptuju (Rabeljčji vasi) opozarjajo, da so račke najdbe očitno povezane z njimi.

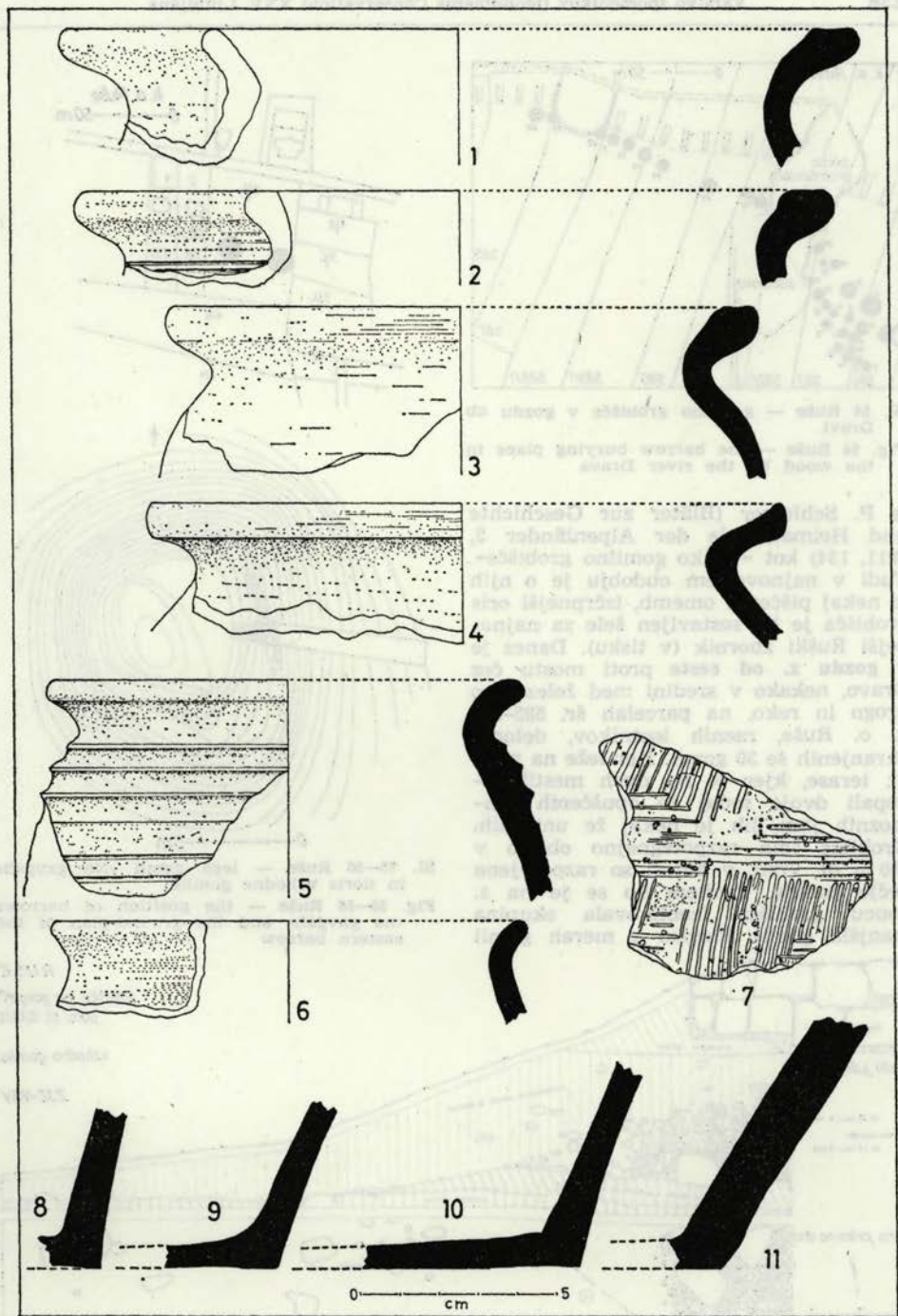
O pomenu in značaju antične naselitve na tem mestu lahko še vedno le ugibamo. Le 200 m južneje je bil speljan vodovod iz Frama v Poetoviono. O tem vodovodu tudi ne vemo, kako so ga vzdrževali in kako dolgo so ga uporabljali. Tik v. ob naselju je na z. meji dravskopoljskega prodnega vršaja v premočrtni smeri današnje ceste in koloovozov med Stražovjco—Sikolami in Bohovo najbrž peljala rimska cesta proti Flavii Solvi. Dokler ne bo kakršnihkoli izkopavanj, seveda ne bo jasno, ali gre tu za pristavo, podeželsko naselje ali pa za postojanko v zvezi z vzdrževanjem vodovodne napeljave oz. cestne službe. Rešitev te uganke bi bila ključnega pomena za poznavanje antične naselitve tega dela Dravskega polja, odkoder je doslej znana le vrsta podatkov o grobnih najdbah (pri Sp. in Zg. Gorici, v Podovi, Brezuli, Račah, Slivnici in Bohovi). — S. P.

RUŠE, XVII, 25. — Antično gomilno grobišče v Rušah je bilo doslej le malo znano in komaj kdaj omenjeno, pa tudi najdb ni iz njih nobenih. Večina gomil je že razkopanih, najdbe pa so uničene, saj je že G. Wurmbrand (Archiv f. Anthropologie 11, 1879, 238) poročal: »Marsikatero gomilo sem dal odpreti, vendar so se našle v njih le črepinje rimske lončenine, ker so bile že poprej izropane.« Pozneje sta F. Ferik in W. Schmid v svojih zapiskih sicer zabeležila obstoj gomil, na kratko jih je omenil

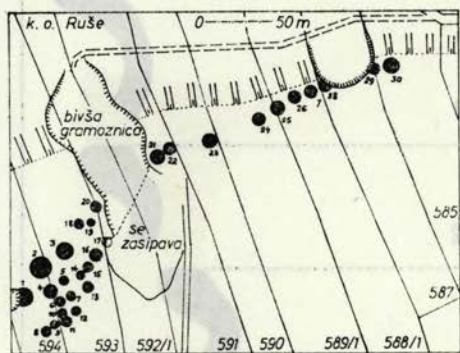
Sl. 52 Rače — približni obseg ruševin rimskih stavb

Fig. 52 Rače — the approximate volume of ruins of the Roman houses

Sl. 53 Rače — na površini njiv pobrani ostanki glinastega posodja

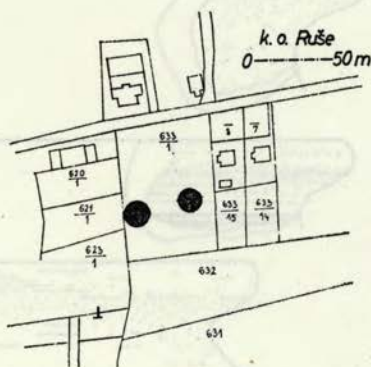
Fig. 53 Rače — the remains of earthen ware, picked on the field surface

Sl. 54 Ruše — gomilno grobišče v gozdu ob Dravi

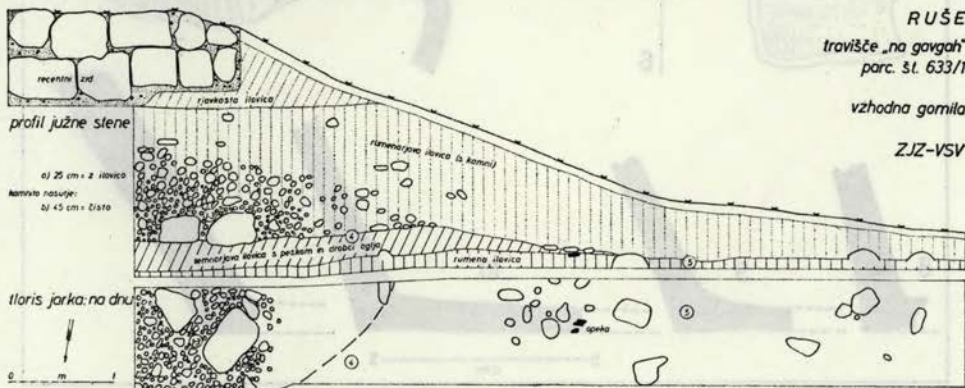
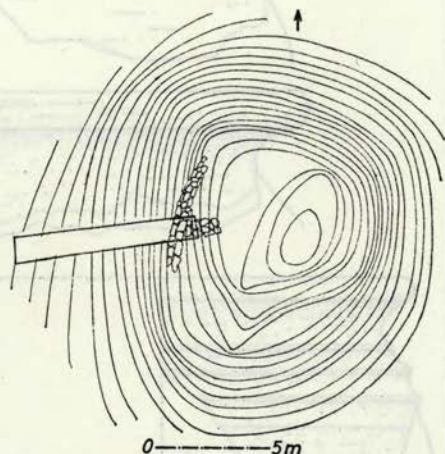
Fig. 54 Ruše — the barrow burying place in the wood by the river Drava

le P. Schlosser (Blätter zur Geschichte und Heimatkunde der Alpenländer 2, 1911, 134) kot »veliko gomilno grobišče«. Tudi v najnovejšem obdobju je o njih le nekaj piščevih omemb, izčrpnjši oris grobišča je bil sestavljen šele za najnovejši Ruški zbornik (v tisku). Danes je v gozdu z. od ceste proti mostu čez Dravo, nekako v sredini med železniško progo in reko, na parcelah šr. 585-595 k. o. Ruše, raznih lastnikov, deloma ohranjenih še 30 gomil. Ker leže na robu vi. terase, kjer so na dveh mestih izkopali dvojice sedaj že opuščeni gramoznih jam, jih je nekaj že uničenih. Grobišče ima razpotegnejno obliko v 350 m dl. vrsti, v kateri so razporejene večje gomile, medtem ko se je na z. koncu grobišča izoblikovala skupina manjših gomil. Razpon v merah gomil

Sl. 55-56 Ruše — lega gomil »Na gavgah« in tloris vzhodne gomile

Fig. 55-56 Ruše — the position of barrows »na gavgah« and the ground-plan of the eastern barrow

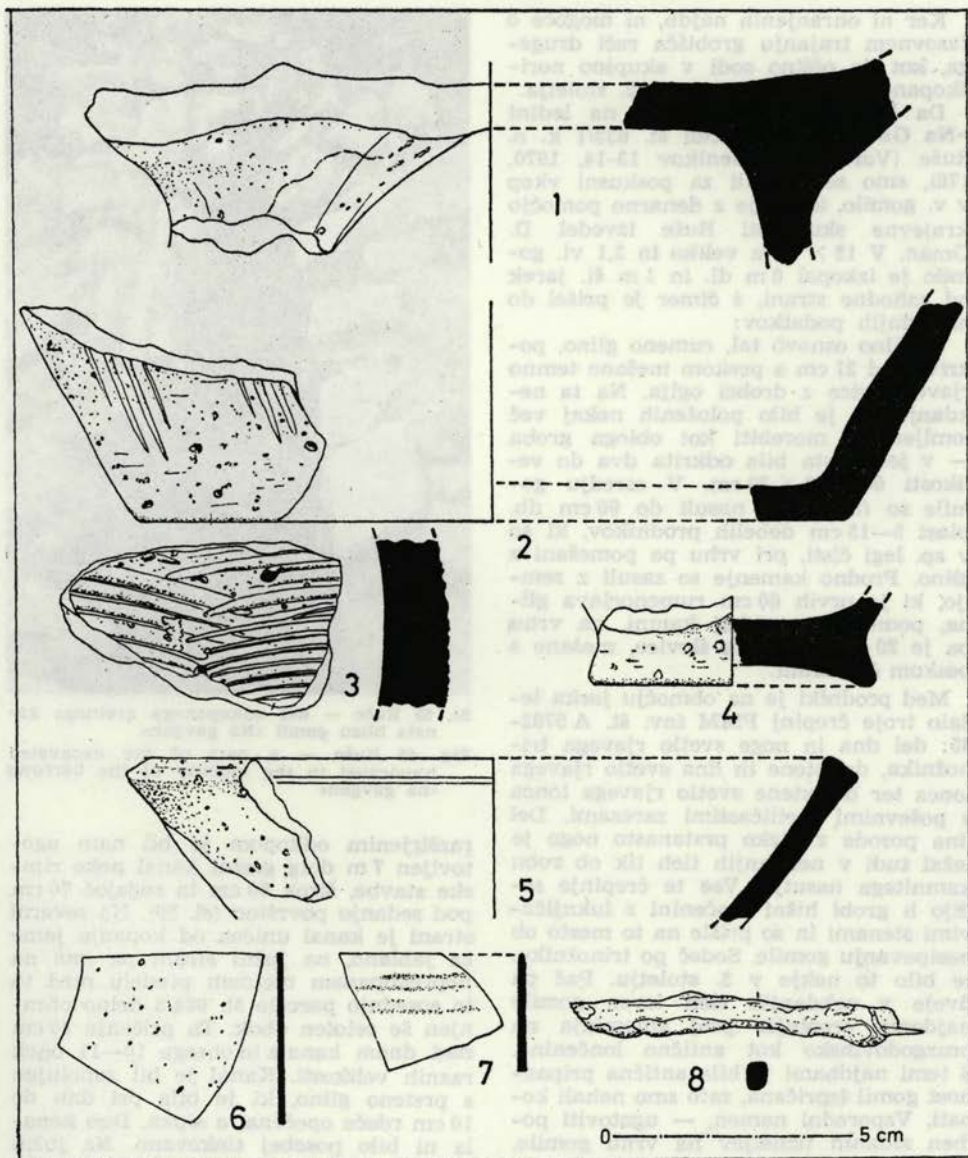
Sl. 57 Ruše — profil in tloris jarka v vzhodni gomili

Fig. 57 Ruše — the profile and ground-plan of the ditch in the eastern barrow

RUŠE
travišče »na gavgah«
parc. št. 633/1

vzhodna gomila

ZJZ-VSV

Sl. 58 Ruše — najdbe iz vzhodne gomile »Na gavgah« in stavbe ob njej

Fig. 58 Ruše — the finds from the eastern barrow »na gavgah«, and the buildings beside it

znaša med največjo (pr. 16 m, vi. 2 m) in najmanjšo (pr. 6 m, vi. 0,4 m) pri premerih 1 : 3 in višinah 1 : 5. Največ gomil ima pr. 10 in 8 oz. 7 m, druge velikosti so bolj posamične. Vi. so v glavnem sorazmerne z velikostjo gomil:

pri manjših ne presegajo 1 m, pri večjih sta le dve manjši. Pri dveh največjih gomilah je še viden jarek okrog gomile (št. 2 in 3), nastal zaradi globljega odkopa pri nasipavanju.

Ker ni ohranjenih najdb, ni mogoče o časovnem trajanju grobišča reči drugega, kot da očitno sodi v skupino noriškopanonskih gomil iz 1. in 2. stoletja.

Da bi datirali obe gomili na ledini »Na Gavgah« na parceli št. 633/1 k. o. Ruše (Varstvo spomenikov 13-14, 1970, 178), smo se odločili za poskusni vkop v v. gomilo, ki ga je z denarno pomočjo krajevne skupnosti Ruše izvedel D. Oman. V 15 × 18 m veliko in 2,1 vi. gomilo je izkopal 8 m dl. in 1 m ši. jarek od zahodne strani, s čimer je prišel do naslednjih podatkov:

Sterilno osnovo tal, rumeno glino, pokriva tod 21 cm s peskom mešane temno rjave ilovice z drobci oglja. Na ta nekdanja tla je bilo položenih nekaj več lomljencev, morebiti kot obloga groba — v jarku sta bila odkrita dva do velikosti 60 × 40 × 30 cm. V osredju gomile so (na grob) nasuli do 90 cm db. plast 5—15 cm debelih prodnikov, ki so v sp. legi čisti, pri vrhu pa pomešani z glino. Prodnjo kamenje so zasuli z zemljo, ki je prvih 60 cm rumenorjava glina, pomešana z nekaj kamni, na vrhu pa je 20 cm rjavkaste ilovice, mešane s peskom in kamni.

Med prodniki je na območju jarka ležalo troje črepinj PMM inv. št. A 5762-65: del dna in noge svetlo rjavega trinožnika, del stene in dna svetlo rjavega lonca ter del stene svetlo rjavega lonca s posebnimi metličastimi zarezami. Del dna posode z nizko prstanasto nogo je ležal tudi v nekdanjih tleh tik ob robu kamnitega nasutja. Vse te črepinje sodijo h grobi hišni lončenini z luknjičastimi stenami in so prišle na to mesto ob nasipavanju gomile. Sodeč po trinožniku, je bilo to nekje v 2. stoletju. Pač pa dvojje v nekdanjih tleh izven gomile najdenih črepinjic prej smominja na prazgodovinsko kot antično lončenino. S temi najdbami je bila antična pripadnost gomil izpričana, zato smo nehali kopati. Vzporedni namen, — ugotoviti pomen zidanih temeljev na vrhu gomile, — je odpadel, ker se je izvedelo, da gre za novejšo recentno gradnjo.

Pri prekopavanju južnega obrobnege pasu parcele št. 623/1, k. o. Ruše, tik jugozahodno od obeh gomil, so pri ri-golanju naleteli na strnjen pas kamernja in opeke. Ko so vrhno plast odstranili, se je pokazalo, da gre za zidan kanal z opečnim obokom, zato so o najdbi obvestili mariborski muzej. Z

Sl. 59 Ruše — del odkopanega grelnega kanala blizu gomil »Na gavgah«

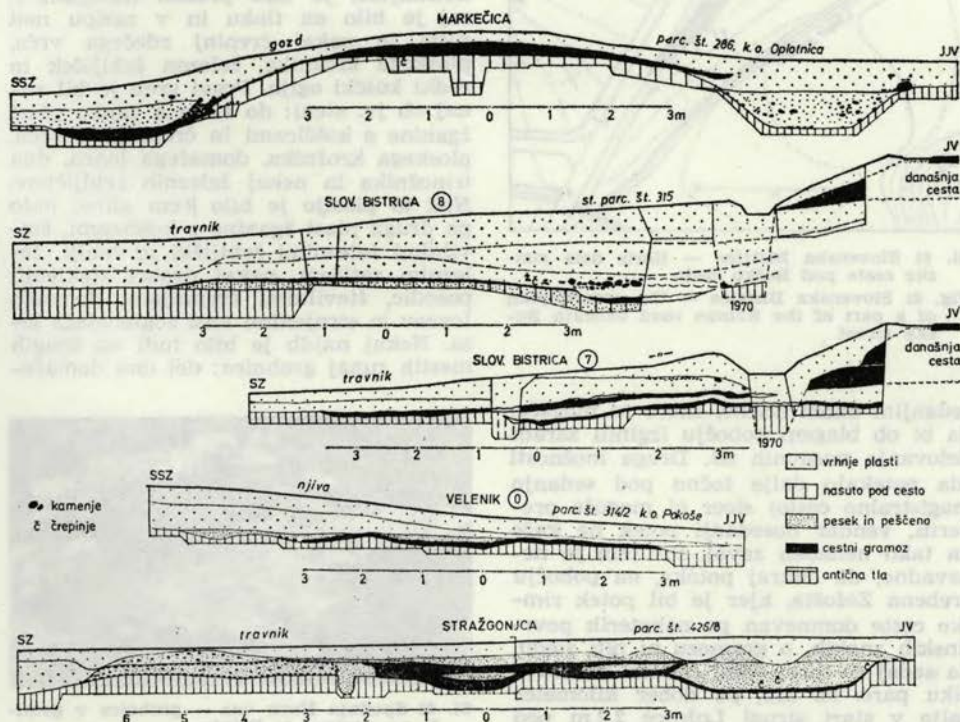
Fig. 59 Ruše — a part of the excavated hypocaust in the vicinity of the barrows »na gavgah«

razširjenim odkopom je bil nato ugotovljen 7 m dolg grelni kanal neke rimske stavbe, širok 50 cm in segajoč 70 cm pod sedanjo površino (sl. 59). Na severni strani je kanal uničen od kopanja jame za jablano, na južni strani pa ima na neprekopanem mejnem predelu med to in sosednjo parcelo št. 624/3 delno ohranjen še celoten obok. Ta pričenja 30 cm nad dnom kanala in obsega 10—11 opek raznih velikosti. Kanal je bil zapolnjen s prsteno glino, ki je bila pri dnu do 10 cm rdeče opečena, a sipka. Dno kanala ni bilo posebej tlakovano. Na južni strani sega kanal 2—3 m v sosednjo parcelo, kjer zadeva na prečni temelj stavbe. Tam leži dno (kurišča?) globlje, 1,2 m pod površino, v tleh pa je bilo več ostankov boljše in grobe hišne lončenine, kosci okenskega stekla in žebeljev (sl. 58 : 5—7) ter živalske kosti. Temelji ogrevanega prostora in celotne stavbe še niso odkriti, njena tla pa so zaradi obdelovanja zemlje, pri čemer so ka-

menje postopoma odstranjevali, že povsem uničena. Dosedanje najdbe v PM Maribor, inv. št. A 5766-5770. — S. P.

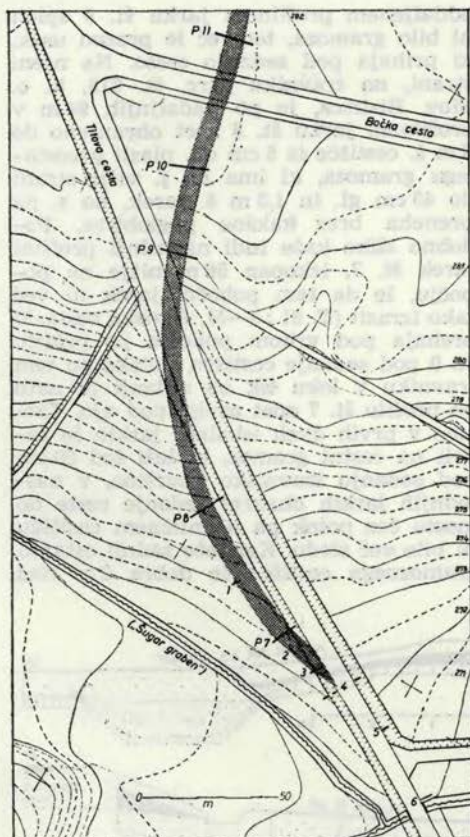
SLOVENSKA BISTRICA. — V nadaljevanju raziskav rimske ceste Celela — Poetovio je bil leta 1981 pregledan tisti del njene trase, kjer se z dna doline s potočkom («Sugargaben») v loku vzpne na 12 m višji vrh terase Bistriškega polja. Medtem ko je bil nadaljnji premočrtni potek proti V po izkopu profilnih jarkov št. 10—30 leta 1971 preverjen (Arheološki vestnik 27, 1976 [1977], 232 ss, sl. T), so o njeni smeri proti Z do profila v stari strugi potoka Ložnice (Arh. vestnik 29, 1978, 134 ss, sl. 3) obstajale le domneve. Tudi v tem letu je bilo mogoče zasledovati gramoz antičnega cestišča od profila št. 10 le dobrih 200 m proti dnu doline, kjer izgine pod sedanjo magistralno cesto. Po vgreznjenih in nepopolnih ostankih gramoznega cestišča v profilnem jarku št. 10 (Arh. vestnik, kot zgoraj. prih. 2) nato v 33 m

oddaljenem profilnem jarku št. 9 sploh ni bilo gramoza, temveč le prazen usek, ki prihaja pod sedanjo cesto. Na njeni strani, na travniku parc. št. 315, k. o. Slov. Bistrica, je po nadaljnjih 94 m v profilnem jarku št. 8 spet ohranjeno do 6 m š. cestišče iz 5 cm db. plasti preostalega gramoza, ki ima na j. višji strani do 45 cm gl. in 1,5 m š. jarek, na s. pa preneha brez kakšne poglobitve, Podobno sliko kaže tudi naslednji profilni jarek št. 7, izkopen 56 m nižje na pobočju, le da tam pobočni jarek ni več tako izrazit (T. 61 : 3—5). Rimska cesta, ki prehaja pod vrhom pobočja po profilu št. 9 pod sedanje cestišče, poteka po tem travniku v loku tik ob sedanji in nato po profilu št. 7 spet zavije pod njo. Tam smo v prvih dveh iskalnih jarkih še zadeli na cestni gramoz, ki leži tod 60 cm pod sedanjo travniško površino, v naslednjih jarkih obakraj sedanje ceste do mostu čez potok pa o antičnem cestišču ni bilo več sledu. Ker leže zadnji ostanki gramoznega cestišča še dobra 2 m nad

Sl. 60 Profili rimskih cest v Markečici, Slovenski Bistrici, Stražgonjci in Veleniku

Fig. 60 Sections of Roman roads at Markečica, Slovenska Bistrica, Stražgojca, and Velenik

Sl. 61 Slovenska Bistrica — tloris dela rimske ceste pod Boško cesto

Fig. 61 Slovenska Bistrica — the ground-plan of a part of the Roman road beneath Boška street

sedanjim dnem doline, skoro ni mogoče, da bi ob blagem pobočju izginili zaradi delovanja naravnih sil. Druge možnosti (da potekajo dalje točno pod sedanjo magistralno cesto) sicer ni mogoče preveriti, vendar dosedanji potek ne kaže na tako nenaden zavoj. Pri tem je ne navadno, da onkraj potoka, na pobočju grebena Zafosta, kjer je bil potek rimske ceste domnevan po nekaterih površinskih znakih, o gramozu ni niti sledu. Za sedaj so torej edini ostanki na travniku parc. št. 315, pa dober kilometer dalje v stari strugi Ložnice 2,2 m pod naplavinami in v profilnih rezih z. od tam na območju k. o. Cigonca. — S. P.

SPODNJA NOVA VAS. — V nadaljevanju raziskav rimske ceste Celeia — Poetovio je bil leta 1981 preiskan ploski vrh grebena tik v. nad usekom rimske ceste (na v. strani) v prelazu Brinje. Tam je v gozdu parc. št. 257/6, k. o. Sp. Nova vas, dvoje gomil, ki sta bili ob tej priložnosti odprti. V gomili št. 1 (pr. 9, vi. 0,5 m) so bili ostanki zidane grobnice, velike $1,6 \times 1,7$ m. Sezidana je bila iz lomljencev in oblic s 36 cm š. stenami. Temelji so bili do 20 cm gl. vkopani v tla, stene pa različno ohranjene. Jv. stena je imela še šest leg kamnov v celotni vi. 65 cm in je prek vogala prešla v jv. steno, kjer je bil do 70 cm ši. vhod v grobnico. Obe drugi steni sta bili bolj poškodovani: sv. v sredini, sz. pa pri z. vogalu, ki je v celoti manjkal. Tla grobnice so bila obložena s kamni, prelitimi z malto. Na sv. strani je bil tlak privedignjen v 10 cm vi. in 40 cm š. stopničko. Grobnica je bila prvotno morebiti še 50 cm višja in pokrita s kamnitimi ploščami, o katerih ni bilo več sledu. V notranjosti je bila prazna (izropana?), saj je bilo na tlaku in v zasipu nad njim še nekaj črepinj rdečega vrča, ploskega krožnika, železen žebliček in redki koščki oglja. Pravi grob je bil zunaj ob jv. steni: do 1,5 m š. tanka plast žganine s koščicami in črepinjami vrča, ploskega krožnika, domačega lonca, dna trinožnika in nekaj železnih žebličkov. Nad to plastjo je bilo 8 cm gline, nato pa druga plast žganine s koščicami, številnimi železnimi žeblički in žebli, železnim zatičem, nekaj drobci steklenih posodic, številnimi črepinjami domačih loncev in strnjenimi kosi zoglenega lesa. Nekaj najdb je bilo tudi na drugih mestih zunaj grobnice: del dna domače-

Sl. 62 Spodnja Nova vas — grobnica v gomili na prelazu v Brinju

Fig. 62 Spodnja Nova vas — the barrow sepulchre on the Brinje pass

ga lonca v tleh ob sz. steni, nekaj črepinj pred vhodom in nečitljiv novc 90 cm od j. vogala. Najdbe sodijo v 2. stoletje.

V gomili št. 2 (pr. 8,5-10, vi. 0,6 m) je ležala v sredini, 70 cm pod sedanjo površino, 1,2 × 1,5 m velika in 15–18 cm db. pravokotna marmorna plošča. Dobro izklesana gornja površina je imela v sredini 85 × 115 cm veliko, za 1 cm privednjeno polje. Plošča je ležala popolnoma vodoravno in je gotovo rabila bodisi za podstavek grobne skrinje, bodisi grobnega oltarja, kar pa ni bilo ohranjeno. Usmerjena je bila od JV proti SZ (330°) in na j. strani ob robu odlomljena.

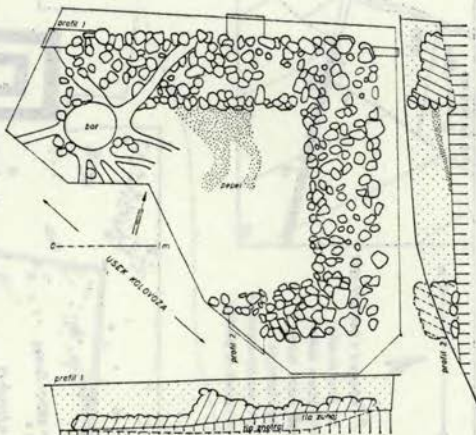
Na j. strani plošče je bila 90 × 120 cm velika in 5-10 cm db. plast žganine, nastala v plitvo jamo s poševnim dnom. V žganini so bili poleg koščic pridatki: črepinje enajstih posod iz prečiščene in šestih posod iz peskane gline, deli steklene čaše, osem koščic gumbov, kos železnega traku ter 2 velika in 18 majhnih žebeljev, vmes pa še dvojice nečitljivih novcev. V zasipu nad ploščo so bile le črepinje domačega lonca z glavničastim okrasom. Najdbe so po sežigu prišle v grob že razbite in sodijo v 2. stoletje.

Sl. 63 Spodnja Nova vas — marmorna plošča v gomili na prelazu v Brinju

Fig. 63 Spodnja Nova vas — the marble plate in the barrow on the Brinje pass

Ker ni bilo več gomil, smo druge dele te ravnice pregledovali s sondirno iglo in pri tem odkrili 28 m od gomile št. 2 in 40 m od gomile št. 1 še tretji grob, ki je bil na zunaj neviden, sestavljen pa iz temeljev v obliki grobnice, velike 3 × 3 m. Širina temeljev je bila 70 cm, obdajali so 1,7 × 1,8 m velik netlakovan notranji prostor. Zloženi so bili večinoma

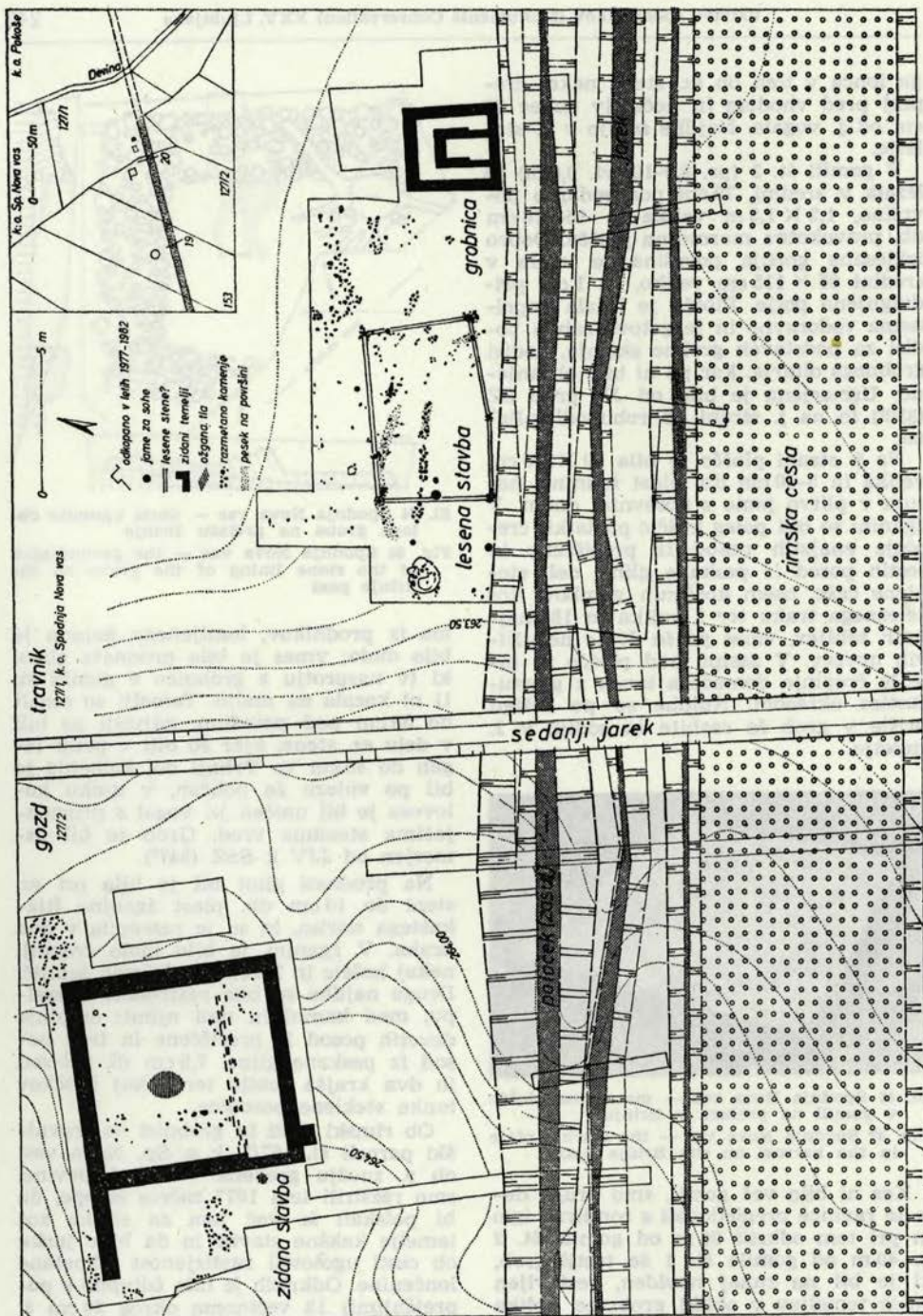
Sl. 64 Spodnja Nova vas — tloris kamnite obloge groba na prelazu Brinje

Fig. 64 Spodnja Nova vas — the ground-plan of the stone lining of the grave on the Brinje pass

ma iz prodnikov, lomljenega kamna je bilo malo; vmes je bila prodnata glina, ki (v nasprotju z grobnico v gomili št. 1) ni kazala na malto. Temelji so segali do 50 cm pod površino, najvišji so bili v delu sz. stene, kjer so bili v petih legah do 40 cm vi. Vrhnji del kamenja je bil po videzu že pobran, v useku kolovoza je bil uničen jz. vogal s pripadajočima stenama vred. Grob je bil usmerjen od JJV k SSZ (347°).

Na prodnati glini tal je bila pri sz. steni do 10 cm db. plast žganine lijakatega tlorisa, ki se je razcepila v dva kraka. V žganini je bilo malo črepinj, nekaj koščic in 2,5 cm dl. železen žebeljč. Druge najdbe so bile raztresene v zasipu, med kamni in nad njimi: črepinje devetih posod iz prečiščene in treh posod iz peskane gline, 7,5 cm dl. železen in dva krajša žeblja ter nekaj koščkov tanke steklene posodice.

Ob rimski cesti in grobnici na travniški parceli št. 127/1, k. o. Sp. Nova vas, ob s. znožju grebena v dolini Devine, smo razširili leta 1977 začete izkope, da bi poiskali še več jam za stojke kot temelje kakšne stavbe in da bi v jarku ob cesti ugotovili razširjenost odmetane lončenine. Odkritih je bilo (skupno s poprejšnjimi) 13 večinoma okrog 20 cm š. in do 30 cm gl. v nekdanja tla vkopanih jam, ki so bile večinoma obložene s kamni ali pa z njimi zasute kot kamnit te-

Sl. 65 Spodnja Nova vas — tloris doslej odkopanih stavb in potek jarkov ob rimski cesti
 Fig. 65 Spodnja Nova vas — the ground-plan of the until now excavated buildings, and the course of ditches along the Roman road

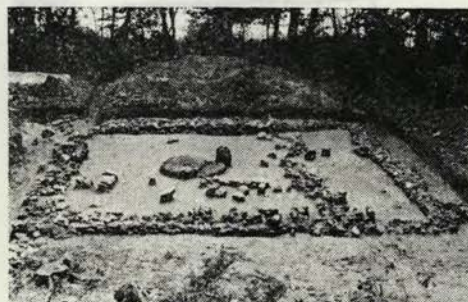

Sl. 66 Spodnja Nova vas — odvržena amfora v jarku ob rimski cesti

Fig. 66 Spodnja Nova vas — a rejected amphora in the ditch beside the Roman road

melj. Iz njih se je dala izluščiti domnevna $6,7 \times 4,2$ m velika lesena stavba s približno pravokotnim tlorisom. Ker na območju stavbe in njene neposredne okolice ni bilo najdb, ki bi kazale na namen njene uporabe, je pomen tega poslopja še neznan. Pas kamenja v njenem z. delu govori za morebitni obstoj notranje stene, o kakšnem ognjišču ali podobnem pa ni bilo sledu. Stavba je bila 8 m oddaljena od s. roba ceste in 4,5 m od grobnice na njeni v. strani (Arheološki vestnik 29, 1978, 148, sl. 7).

V nasprotju s prostorom te stavbe je bilo precej več najdb v glinasti in pe-

Sl. 67 Spodnja Nova vas — pogled na odkopane temeljne stavbe ob rimski cesti od zahodne strani

Fig. 67 Spodnja Nova vas — a view of the excavated foundations of a building beside the Roman road from the west

ščeni plasti jarka, ki je potekal med cesto in zgradbami ter je bil pri dnu 20–60 cm, pri vrhu do 1,5 m š. z gl. do 1,3 od današnjih tal. Te najdbe so prišle na dan že leta 1977 v prečnem preseku (Arh. vestnik, kot prej, 148 ss, tab. 3), letošnji izkop jarka v dl. 14 m proti V pa je število teh najdb v vseh plasteh od dna do nekdanje površine še bistveno pomnožil. Med najdbami so predvsem ostanki uvožene in domače lončenine, med njimi celo odvržena amfora, od drugih najdb ostanki različnih steklenih posod, deli oljenk (FORTIS) in nekaj železnih izdelkov ter četrtna žrneljne-ga kamna.

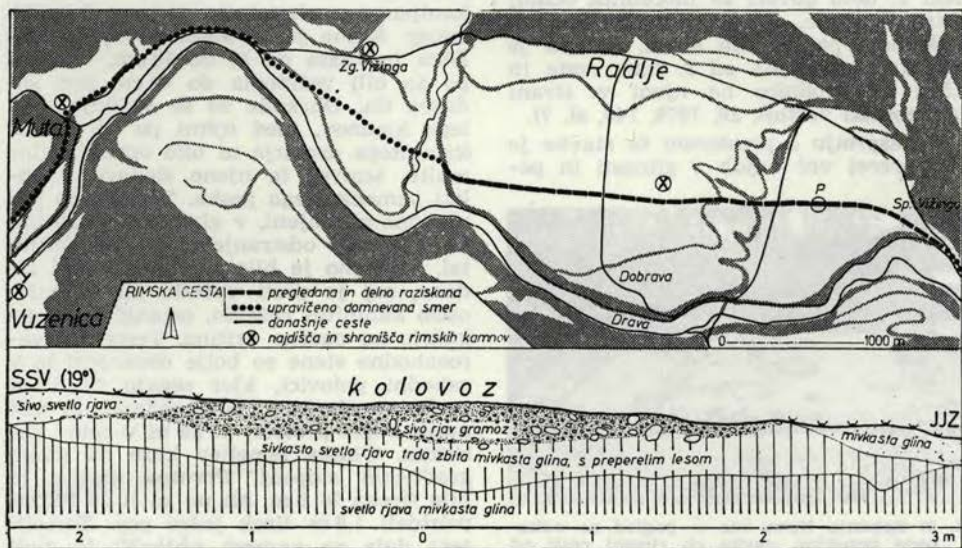
Veliko število ostankov lončenine, med katero prevladujejo različne posode iz prečiščene gline (ni pa sigilate) do posodic s tankimi stenami, spominja na bližnjo kuhinjo in strežbo hrane v 1. in 2. stoletju. Del tega posodja je ležal tudi med ruševinami kamenja j. ob leseni stavbi, ko je bil jarek že zasut (Arh. vestnik, kot prej, 149, T. 10. 12, 14, 17 in 11: 1–2).

S temi najdbami je gotovo v zvezi tudi stavba na sosednji parceli št. 127/2, kjer so v gozdu, 15 m oddaljeni od rimske ceste, še ohranjeni zidani temelji $7,6 \times 7,8$ m velike stavbe. Temelji so bili sezidani večinoma iz oblic, a tudi iz lomljenega pohorskega kamna manjših izmer. Širina je od stene do stene različna in znaša od 40 do 70 cm, vkopani pa so bili večinoma do 40 cm pod sedanja tla. Ohranile so se spodnje 2–3 lege kamnov, med njimi pa ob obilici kamnitega drobirja ni bilo opaziti trdne malte, temveč le njene sledove v obliki rumenkastega peska. Temelji so bili različno ohranjeni, v glavnem pa so bili že zdavnaj odstranjeni do nekdanjih tal. Verjetno je bila stavba v celoti zidana, saj je proti vzhodu do grobnice obilo kamnitih ruševin, ostanki tegul pa kažejo na opečno kritino. Temelji severozahodne stene so boljše ohranjeni le v zahodni polovici, kjer segajo še 3,2 m preko vogala in so tako obdajali še nek napol odprt prostor, ki še ni v celoti raziskan. Oblika temeljev kaže na dvoje gradbenih stopenj. Prvotna stavba je bila široka le 6 m, ali pa so ji že hkrati prizidali 1,8 m širok južni pas. Temelji tega dela so namreč plitkejši in tudi ožji, znotraj sedanja stavbe pa se vleče pas razmetanega kamenja kot ostanki temeljev prvotne jugovzhodne stene.

Znotraj stavbe ni bilo opaziti nekdanjih tal pač pa le v osredju ovalen $1 \times 1,3$ m velik prostor z rdeče opečne glino, ki še najprej spominja na kurišče. V ostankih temeljev tudi nikjer ni bilo videti sledov kamnitega praga. Med najdbami je bilo največ črepij uvožene in domače grobe hišne lončenine, ki pa niso bile posebno številne in tudi ne tako osredotočene, da bi iz njihove lege lahko razbrali pomen posameznih predelov $6,5 \times 6,8$ m velikega prostora. V glavnem je bilo več črepij v južni polovici stavbe, kjer je bilo ob vzhodnem vogalu tudi več ostankov steklenih posodic. Od železnih predmetov je bilo po prostoru raztresenih največ žebeljev, našli pa so se tudi ostanki starih pečatnih oljenk.

Dokler raziskave tega najdišča ne bodo končane, dokončna ocenitev še ni mogoča. Le dobrih 10 m zahodno je namreč močno poraščena nekoliko višja ravnica, kjer leže v zemlji 18 m dolgi temelji severozahodne stene neke druge stavbe. S tem se naseljeni prostor razširja proti zahodu, povečuje pa se tudi njegov pomen. Po vsej verjetnosti gre za obcestno postojanko bodisi kakšnega nadzornika ali zgodnjo postajo, ki najbrž ni preživela 2. stoletja. — S. P.

SPODNJA VIŽINGA. — Od v. začetka Radeljskega polja pri zaselku **Ehart** do strmega z. roba nad Radeljskim potokom, pred njegovim izlivom v Dravo, poteka čez ravirico premočrten kolovoz, zaradi novejših posegov nekajkrat prekinjen ali opuščen. F. Ferik (Ferien-Tagebuch 1897, 55) je prvi zasledoval njegov potek in videl v njem rimsko cesto. Smer te prometne poti mimo Radelj to potrjuje, vendar še manjka zanesljivih dokazov. Kot enega izmed njih bi lahko ocenili profil cestišča tega kolovoza, ki se je pokazal ob izravnavanju zemljišča za poslovni prostor slovenjegraškega podjetja Lesna na Velikem polju v. od ceste Radelje — Vuhred. Tam so ob poglobljanju zemljišča uničili prvotno površino s kolovozom, pri tem pa je bilo mogoče še pravočasno pregledati njegov profil. Ugotovili smo 4,2 m ši. in do 25 cm db. plast sivorjavega gramoza s prodniki, db. 0,5—8 cm (večina 3—5 cm), trdo stlačenega in s 5 cm db. zbito pečeno plastjo na površini. Gramoz je bil nasut na sivkastorjavo trdo zbito mivkasto glino, ki se je pod cestiščem malce ugreznila. Cestišče se na obeh robovih klínasto zaključuje in je na višji s. strani deloma prekrito z enako glino. Arheoloških najdb ni bilo.

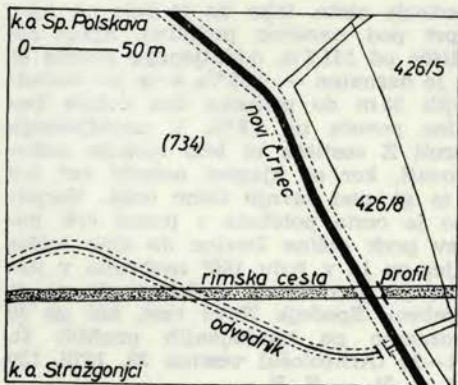

Sl. 68 Spodnja Vižinga — potek rimske ceste čez Radeljsko polje in profil cestišč na Velikem polju

Fig. 68 Spodnja Vižinga — the Roman Road course across Radeljsko polje, and the profile of the roadway at Veliko polje

Kolovoz se začenja na V v zaselku Ehart iz sedaj potopljenega dela obdravske ceste in se v travnatem useku vzpne na ravnico Velikega polja; tam poteka kot še uporabljen kolovoz do prostorov Lesne, kjer je njegovo nadaljevanje do ceste Radlje—Vuhred uničeno. Z. ob cesti prekriva gozd od prečnih zajed nabrazdano pobočje 10 m višje ravnice osrednjega Radeljskega polja. V tem gozdu je videti sledove nekdanje cestne smeri tik ob sedanji cesti (na s. strani), ki je dalje proti Z do ceste Radlje—Dobrova deloma spremenila poprejšnji kolovoz. Z. od te ceste do z. roba Radeljskega polja je kolovoz na pred kratkim preurejenih poljedelskih zemljišč manj izrazit in celo uničen. Viden je njegov spust ob strmem robu ravnice do 25 m nižje ravnice ob Radeljskem potoku blizu domačije Navršnikovih, odkoder je Ferk zasledoval smer ceste do starega obrežja Drave z. pri Zgornji Vižingi, kjer naj bi nadaljevanje proti Z odnesla Drava. — S. P.

STRAŽGOJNCA. — V nadaljevanju raziskav rimske ceste Celeia — Poetovio je bil leta 1981 pregledan predel ob potoku Črncu, kjer se je prejšnje stanje z regulacijskimi deli povsem spremenilo. Trasa rimske ceste, ki prihaja od Pragerskega pod kolovozom na meji k. o. Stražgojnca in Spodnja Polskava, je z novim odvodnim jarkom s. ob kolovozu na novo presekana, medtem ko so njeni ostanki v brežinah reguliranega Črnca povsem skriti. Da bi mogli tudi tu do-

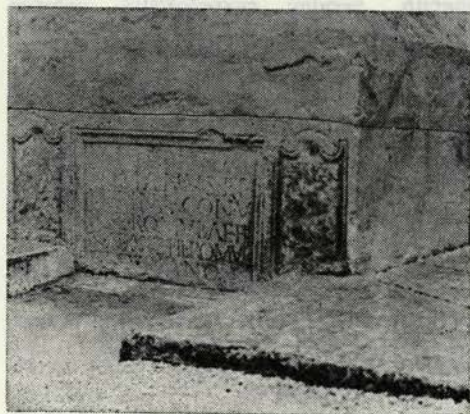
Sl. 69 Stražgojnca — potek rimske ceste ob potoku Črncu

Fig. 69 Stražgojnca — the course of the Roman road at the regulated brook Črnc

ločiti os cestišča, smo na vrhu l. brežine izkopali profilni jarek, in sicer j. polovico tik ob robu, s. pa 1,6 m bolj proti vzhodu, ker je bilo ob robu cestišče zaradi gibanja starih strug Črnca že uničeno. Gramoz cestišča je tu prekrival neenotna tla: poleg rumene talne glinje še različne mivkaste naplavinjske plasti. Samo gramozno cestišče je bilo tod 5 m š., plast gramozna pa 10—35 cm db. Na j. strani je bila omejena z nekoč 40 cm gl. in pri dnu 2,2 m š. jarkom, na s. strani pa s 4 m š. in do 30 cm db. peščeno plastjo, ki je bila najbrž tudi del cestišča. V jarku je bilo nekaj neznačilnih antičnih črepinj. —

Profil potrjuje že poprej s sondirno iglo ugotovljen potek ceste, ki je od Pragerskega 1750 m premočrtna, nato pa se za 158° zaobrne v drugo premočrtno smer skozi Stražgojnco in mimo Šikol do priključka na sedanjo smer ceste Pragersko—Ptuj. Ker je bil Črnc že v antiki poldrug meter gl., starejša naplavinjska tla tega okoliša niso bila močvirna in zato podlage cestišča ni bilo treba posebej utrjevati. — S. P.

STUDENICE. — Rimski nagrobni napis CIL III 5299, čeprav je že oddavnej znan (JOANNEUM. Fünfzehnter Jahresbericht, 1826, 19: »nagrobnik«), je bil šele v novjšem času opredeljen kot pepelnica (Arheološki vestnik 29, 1977, 58), vendar brez podrobnejših podatkov. Pri podrobnem pregledu spomenika se je pokazalo, da je kamen že od odkrit-

Sl. 70 Studenice — lega pepelnice v vznožju cerkvenega vogala

Fig. 70 Studenice — the position of the ash-box at the foot of the church corner

ja vzdan na istem mestu, v vogalu podnožja prizidka cerkve na s. strani, l. od glavnega vhoda. Ker je pepelnica oporni kamen vogala tega dela cerkve, je njena notranjost gotovo zasuta s kamenjem. Vidni sta s. pročelna stran in z. stranica, a ne v celoti. Sp. del pročelja zakriva betonski tlak ob zidu, čeprav je pod napisnim poljem stopničasto znižan za 8 cm. Stranica je poleg tega še večinoma do 1 cm na db. prekrita z malto in premazana z modrikastostivo barvo, kakršna prekriva tudi vrhnji rob in stranske robove pročelja.

Pepelnica je dl. 115,5, vi. 59 in š. 89,5 cm. Pročelna stran je razdeljena na 56 cm š. in 42,5 cm vi. napisno polje ter na dvojne 19 cm š. stranske polj. Sp. obrobje pročelja ni vidno, zg. ima 4—4,5 cm š. rob z 0,5 cm š. žlebičem, 1 cm š. rebastim robom in 2,5 cm š. sedlastim prehodom v 1,3 cm nižje napisno polje. Celotna š. obrobja je 8 cm, podobno, a nekoliko ožje so oblikovana obrobja stranic in obeh stranskih polj, ki imata na vrhu obliko volute. — Napis, čigar branje ni bilo nikoli sporno, se glasi:

D(is) M(anibus) G(aius) Iul(ius) | Romanus et | Verina co(i)u(x) v(i)vi | ff(icerunt) s(i)bi et Romulae fil(iae) | (ob)itae) an(norum) XXX et f(ilis) Romulo | et Suriano.

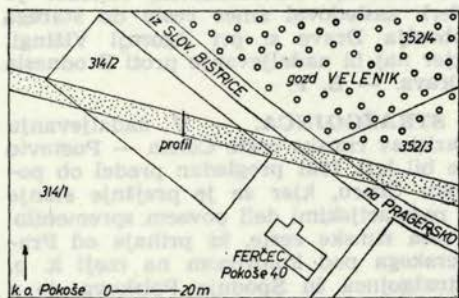
— Vi. črk: 5,5 5, 5, 4,5, 4,5, 4,5 cm, vmesne razdalje 1 cm. Črke so vklesane večinoma v pravilnih razmerjih, vendar razpoložljivi prostor ni bil vselej dobro izrabljen. Prva vrsta ni simetrično postavljena, kar je na d. strani ostalo še za dve črki. V četrti vrsti je na koncu zmanjkalo prostora, zato so črke FIL stisnjene. V peti vrsti je nekaj znakov v sredini zoženih, a kljub temu so morali končni O vklesati pomanjšano. Tudi šesta vrsta ni simetrična, do dna napisnega polja je še 7 cm.

Obe stranski polji imata le grobo oklesani (in po videzu pozneje okrušeni?) površini, ki se za 1,2 cm dvigata nad obrobja. Videti je, da običajna lika sploh nista bila vklesana, saj manjka ustreznih poglobitev.

Spomenik je sicer vzdan »na prostem v nezaščiteni legi«, a zaradi dobro ohranjenega marmorja ni bistveno ogrožen. Da bi v celoti prišel do izraza, bi

bilo treba odstraniti barvo in maltno prevleko. — S. P.

VELENIK. — Ob neposejani njivi parc. št. 314/2, k. o. Pokošje, pri Ferčesovih (Pokošje 40) je bilo mogoče zasledovati potek trase rimske ceste Celeia—Poetovio tudi pred vstopom v gozd Velenik na j. strani ceste Slovenska Bistrica—Pragersko (sl. 71). Po izkopu profilnega jarka se je pokazalo, da je tam do 10 cm db. plast gramoznega cestišča ohranjena še 5,5 m na š. Gramoz sega do 30 cm pod površino njive in deslej ni bil poškodovan zaradi oranja. Oscestišča je proti profilom št. 1—4 v Veleniku (Arheološki vestnik 27, 1975 [1976], 227, pril. 1) še vedno premočrtna. Cesta je na tem območju prečkala sedaj že zasuto globel vmesnega jarka in nasip

Sl. 71 Velenik — potek rimske ceste pred vstopom v gozd

Fig. 71 Velenik — the course of the Roman road before it enters the wood

sedanje ceste, tako da je šele na njivi spet pod naravno površino. Spust cestišča od 151,5 m oddaljenega profila št. 1 je neznaten — 0,92‰, a se po naslednjih 35 m do pričetka dna doline Devine poveča na 2,8‰. V nadaljevanju proti Z cestišča ni bilo mogoče zasledovati, ker so njegovi ostanki več kot 1 m gl. pod ravnjo talne vode. Verjetno je cesta potekala v premi črti pošev prek doline Devine do tiste točke, kjer se je v kotu 160° zaobrnila v naslednje premočrtno nadaljevanje po v. grebenu Spodnje Nove vasi, kot ga že poznamo po tamkajšnjih profilih št. 11—20 (Arheološki vestnik 29, 1978, 123 ss, sl. 2). — S. P.

VELIKO TINJE. — Od štirih rimskih kamnov, naštetih leta 1939 (Archaeologische Karte von Jugoslavien. Blatt Ro-

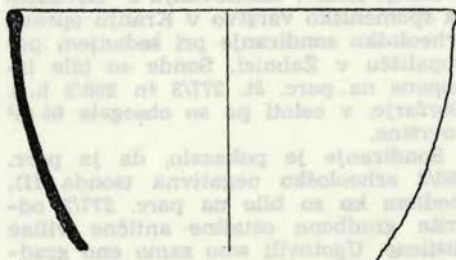
gateg. 64) in nazadnje leta 1977 (Arheološki vestnik 28, 59), so sedaj na zunanjsčini cerkve vidni trije. Plošča s podobo služabnice je kot doslej v j. steni župne cerkve, kjer jo je našel že R. G. Puff (Stiria 3, 1845, 310). Drugi trije kamni, odkriti leta 1888 (I. Orožen, Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark 37, 1889, 218 ss), pa so doživeli različno usodo. Tako je pepelnica CIL III 11717 = AIJ 88 ostala v temeljih z. dela s. stene cerkve, ker je niso mogli izrjavati (velikost $79 \times 50 \times 58$ cm), in je še danes nevidna. Drugo pepelnico CIL III 11716 je leta 1968 v temeljih s. stene razkril F. Šerbelj (VS 13-14, 1970, 171 — tam in v Arh. vestniku je kot zgoraj, zaradi neupoštevavanja Orožnovih mer — $75 \times 21 \times 47,5$ cm — zmotno navedena kot nagrobnik), a je bila po pregledu spet zasuta. Pri obnavljanju cerkvene zunanjsčine leta 1977 so vznožje temeljev s. stene obdali z ozkimi tlakom in pri tem ponovno odkrili pepelnico, ki je sedaj sicer na ogled ob tam poglobljenem tlaku, a je izpostavljena zamakanju. Nagrobna plošča CIL III 11715 = AIJ 87 je bila prvotno vzdana v čelnem zidu cerkvene veže, po obnavljanju cerkve pa najprej spravljen na dvorišču župnišča (Orožen), pozneje vzdana na notranji strani s. cerkvenega obzidja (Blatt Rogatec), v povojnem obdobju spravljen v stranskem prostoru cerkve (Arh. vestnik), leta 1977 pa spet vzdana v vznožje s. stene, kjer je še sedaj. — S. P.

VOGRSKO, II, 15. — Leta 1981 so bila za regulacijo Lijaka, od naselja Vogrsko do izliva v Vipavo, opravljena tudi precejšnja zemeljska dela. Ker bi domnevna trasa rimske ceste morala prečkati Lijak nekje na tem odseku, smo sondirali s stroji v vseku struge na dveh mestih, vendar obakrat brez uspeha. Ob zasipanju in izravnavanju starih izkopov, ki so tod preostali še od regulacijskih del v petdesetih letih, smo okrog 300 m bolj proti vzhodu od železniškega mostu našli več kosov amfore, verjetno v sekundarni legi. Prav te keramične najdbe kažejo na antično poselitev in uporabo prostora. Zaradi velikih sprememb struge Lijaka je malo verjetno, da bi se najdišče ohranilo. — N. O.

VRHNIKA, VIII, 43. — Ob ureditvi in širjenju pokopališča na Vrhniki je LRZSV na podlagi ustreznih dokumentacije zahteval predhodne zaščitne arheološke raziskave na celotnem območju, ki ga zavzema rimsko obzidje (kastel), na ostalem okoliškem terenu, ki je neposredno vezan na te antične ostaline, pa izvajanje arheološkega nadzora. Če bi se tudi tu pojavile arheološke najdbe, bi morali izvesti arheološki zaščitni postopek. Rimsko obzidje je treba tudi v celoti prezentirati, in sicer tako, da novi ambient ne bo razvrednotil antičnega spomenika. — M. S.

ZALOG, VIII, 28, Lj. Moste. — Pri terenskem ogledu kastela na ledini Gradišče je pravnik dr. Knez našel kos stenske obloge iz nabrežinskega marmorja ali istrskega izvora in ga izročil Narodnemu muzeju. — So. P.

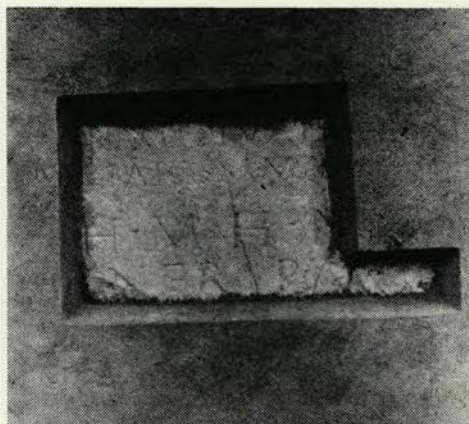
ZGONČE, X, 9, Lj. Vič-Rudnik. — V notranjosti cerkve je bil izveden varovalni izkop. Pri tem smo mogli dokumentirati sedem bolj ali manj poškodovanih skeletov, med njimi tudi otroških, brez kakršnihkoli pridevkov. Sodijo verjetno v obdobje pred obsto-

Sl. 72 Zgonče — rimska čaša
Fig. 72 Zgonče — a Roman goblet

jem sedanje podobe ladje. Zunaj ob stolpu pa smo v prekopanih plasteh našli kos svetlo zelene polkrožne steklene čaše z nekoliko odebeljenim ustjem, ki verjetno spada v 3. stol. n. š. — M. S.

ZGORNJI KAŠELJ, VIII, 28, Lj. Moste. — Pri prenavljanju zunanosti cerkvenega objekta je bil na zunanji strani prizidka prezentiran že znan antični kamniti člen, okrašen z rozetami, ki je po porušenju oltarne menze dolgo časa ležal ob zidni ograji. V novo fasado je

Sl. 73 Zgornji Kašelj — v novo cerkveno fasado vključeni del rimskega napisnega nagrobnika

Fig. 73 Zgornji Kašelj — a part of a Roman inscriptive tombstone incorporated into the new church façade

bila prav tako ustrezno vključena že znana vzdignjena antična napisna spolija. — Onkraj ceste blizu cerkve leži parcela Na Žalah. — M. S.

ŽABNICA, VII, 19, Žabnica. — V dneih od 6. do 28. 9. 1982 je Loški muzej v Škofji Loki v sodelovanju z Zavodom za spomeniško varstvo v Kranju opravil arheološko sondiranje pri sedanjem pokopališču v Žabnici. Sonde so bile izkopane na parc. št. 277/3 in 280/3 k. o. Dorfarje, v celoti pa so obsegale 60 m² površine.

Sondiranje je pokazalo, da je parc. 280/3 arheološko negativna (sonda II), medtem ko so bile na parc. 277/3 odkrite gradbene ostaline antične villae rusticae. Ugotovili smo samo eno gradbeno fazo, ki ji pripadata prostor, tlakovčan z drobnim neobdelanim kamenjem ter prostor s sledovi tubulature in uničenim mozaičnim podom.

POZNA RIMSKA DOBA IN PRESELJEVANJE LJUDSTEV

BAŠELJ, VII, 9, Kranj. — Pod Storžičem leži med Sv. Lovrencem nad Bašljem (za poimenovanje in naključne najdbe cf. D. Josipović, VS 24 [1982], 181 ss) in med d. bregom Belice **Gradišče nad Bašljem** (873 m n. m., po karti: Karavanke, osrednji del in Grintav-

Sl. 74 Zgornji Kašelj — rimski kamniti člen, okrašen z rozetami, najden v podružnični cerkvi

Fig. 74 Zgornji Kašelj — a Roman stone member adorned with rosettas, found in filial church

Na raziskani parc. 277/3 (sonde, I, III, IV in V) gre za južne obrobne prostore večjega kompleksa antične vile, ki se po sedanjih ugotovitvah širi še v smerih proti severu in zahodu, proti vzhodu pa verjetno še pod sedanjo cesto, ki vodi k pokopališču.

Med drobnimi najdbami prevladujejo ostanki strešne kritine (fragm. tegul in imbreksov), ostanki tubulature, večje število mozaičnih kamenčkov (beli, črni in večji sivi), redki pa so skromni ostanki keramike domače izdelave. Najdena sta bila tudi dva fragm. oljenke in fragm. ročaja steklenega vrčka, poleg pa še drobec pobarvanega stenskega ometa in v sondah I in V trije bronasti novci (en CONSTANTINUS II), ki datirajo objekt v sredo IV. stoletja n. e. — Z. Š. in Mi. S.

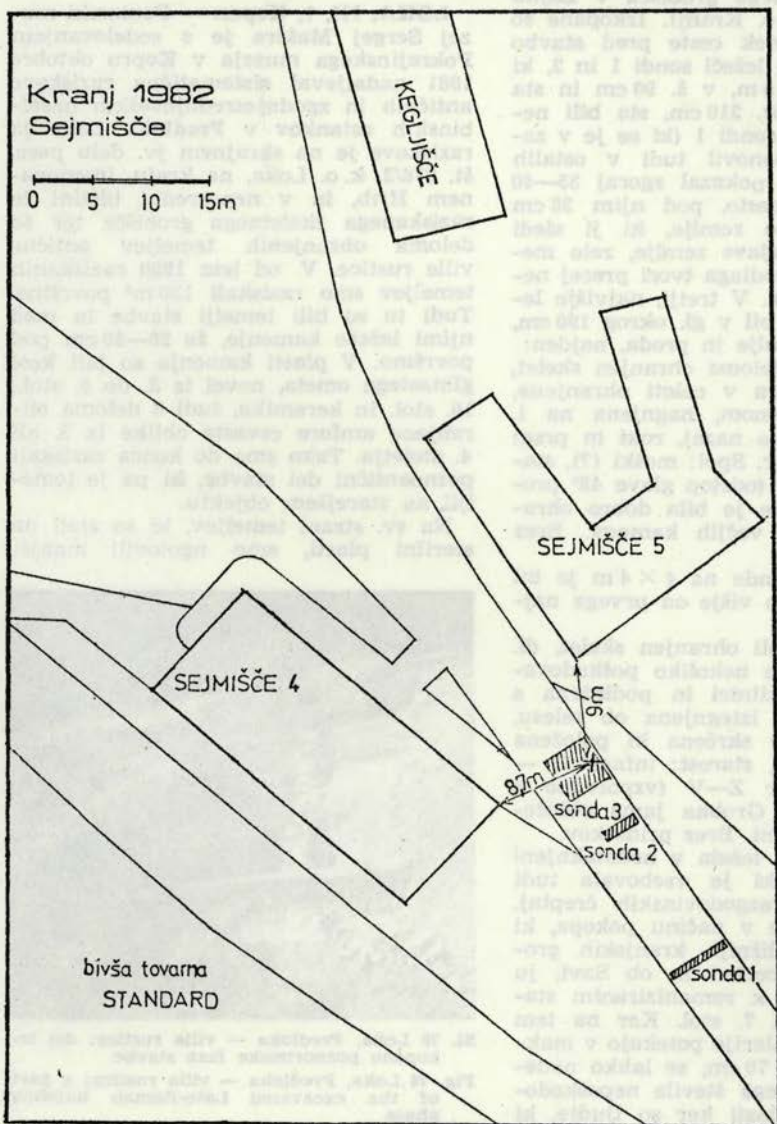
ci, 1 : 50 000, PZS, Ljubljana 1980). Tik pod vrhom Gradišča sva ob naključnem ogledu najdišča 8. 2. 1982 našla na površini, na parc. št. 260/1, k. o. Bela (lastnik Andrej Markun, Bašelj 2), fragment žrnelj iz sivega kremenovega konglomerata (16 × 12 cm). Kos je atipičen in

bi lahko spadal tako v poznoantično kot v zgodnesrednjeveško obdobje (najdbe iz obeh obdobji so bile na Gradišču nad Bašljem odkrite že pred 2. svetovno vojno, cf. ANSI, 172).

V dogovoru z A. Valičem (Gorenjski muzej, Kranj) spomladi 1982. smo sklenili fragment žrnelj podariti Narodnemu muzeju v Ljubljani (predmet od 8. 11. 1982 hrani Arheol. depo NM, Lj.),

ki hrani vse do danes odkrite najdbe z Gradišča nad Bašljem. — Ma. S. in D. J.

HRUŠICA. — V okviru letošnje znanstvene teme Kasnoantične utrdbe Slovenije smo s sodelovanjem muzeja uredili v nekdanjem poslopju poštna postaja s prikazom poglavitnih izsledkov dolgoletnih raziskav rimske po-

Sl. 75 Kranj, Lajh — situacija, sonda in lega skeleta v sondi 3

Fig. 75 Kranj, Lajh — the situation of trenches, and the position of the skeleton in the trench 3

stojanke Ad pirum. S tem hkrati opozarjamo na konservatorsko-prezentacijske posege. — P. P.

KRANJ, Lajh. — V skladu s soglasjem, ki je bilo izdano k vlogi za asfaltiranje Sejmišča v Kranju, je Zavod za spomeniško varstvo v Kranju 31. 5. in 1. 6. 1982 izvajal arheološki nadzor pri strojnem kopanju sond na območju zgodnesrednjeveškega grobišča v Lajhu (parc. št. 994, k. o. Kranj). Izkopane so bile tri sonde prek ceste pred stavbo Sejmišče 4. Nižje ležeči sondi 1 in 2, ki sta merili v dl. 5 m, v š. 90 cm in sta segli do gl. 160 oz. 210 cm, sta bili negativni. Profil v sondi 1 (ki se je v zaporedju plasti ponovil tudi v ostalih dveh sondah) je pokazal zgoraj 35–40 cm nasutja za cesto, pod njim 35 cm dokaj čiste rjave zemlje, ki ji sledi 90 cm db. plast rjave zemlje, zelo mešane s prodom. Podlaga tvori precej nekompaktna labora. V tretji, najvišje ležeči sondi pa je bil v gl. okrog 190 cm, torej v plasti zemlje in proda, najden:

1. dobro, a le deloma ohranjen skelet, dl. 172 cm, lobanja v celoti ohranjena, podložena s kamnom, nagnjena na l. ličnico in zvrnjena nazaj, roki in prsni koš je uničil bager. Spol: moški (?), starost?, smer Z—V (odstop glave 48° proti S). Okrog glave je bila dobro ohranjena obloga iz večjih kamnov. Brez pridatkov.

Po razširitvi sonde na 4 × 4 m je bil 120 cm s. in 50 cm višje od prvega najden še en skelet:

2. skoraj v celoti ohranjen skelet, dl. 150 cm, lobanja le nekoliko poškodovana, ležala na zatilnici in podložena s kamnom, desnica iztegnjena ob telesu, levica pravokotno skrcena in položena čez pas. Spol (?), starost: infans II — juvenis (?), smer Z—V (vzporedno s prvim skeletom). Grobna jama obložena z večjimi kamni. Brez pridatkov.

Oba skeleta sta ležala v nedotaknjeni kulturni plasti, ki je vsebovala tudi večjo količino prazgodovinskih črepij. Glede na paralele v načinu pokopa, ki jih imamo na bližnjih kranjskih grobiščih ob farni cerkvi in ob Savi, ju lahko prištevamo k romaniziranim staroselcem iz 6. in 7. stol. Ker na tem območju vse instalacije potekajo v maksimalni gl. okrog 70 cm, se lahko nadejamo še dokajšnjega števila nepoškodovanih skeletov, zlasti ker so ljudje, ki

so opazovali naše delo, ponovno potrdili, da so zadeli na skelete tudi pri obnavljanju stare tovarne Standard in ob gradnji kegljišča na Sejmišču (glej D. Josipovič, VS 24, 1982, 184 s). Kaže torej, da ima grobišče na Lajhu izredne razsežnosti in da je bil doslej prekopan le manjši del. Asfaltiranje terena je bilo kasneje zaradi pomanjkanja denarja odloženo. — Mi. S.

LOKA, III, 1, Koper. — Pomorski muzej Sergej Mašera je s sodelovanjem Pokrajinskega muzeja v Kopru oktobra 1981 nadaljeval sistematične raziskave antičnih in zgodnesrednjeveških naselbinskih ostankov v **Predloki**. Lokacija raziskave je na skrajnem jv. delu parc. št. 978/2, k. o. Loka, na kraju, imenovanem Hrib, in v neposredni bližini že raziskanega skeletnega grobišča ter še deloma ohranjenih temeljev antične ville rustice. V. od leta 1980 raziskanih temeljev smo raziskali 130 m² površine. Tudi tu so bili temelji stavbe in med njimi ležeče kamenje, že 20–30 cm pod površino. V plasti kamenja so bili kosi glinastega ometa, novci iz 3. do 6. stol., 16. stol. in keramika, tudi 3 deloma ohranjene amfore cevaste oblike iz 3. ali 4. stoletja. Tako smo do konca raziskali poznoantični del stavbe, ki pa je temeljil na starejšem objektu.

Na sv. strani temeljev, ki so stali na sterilni plasti, smo ugotovili manjši

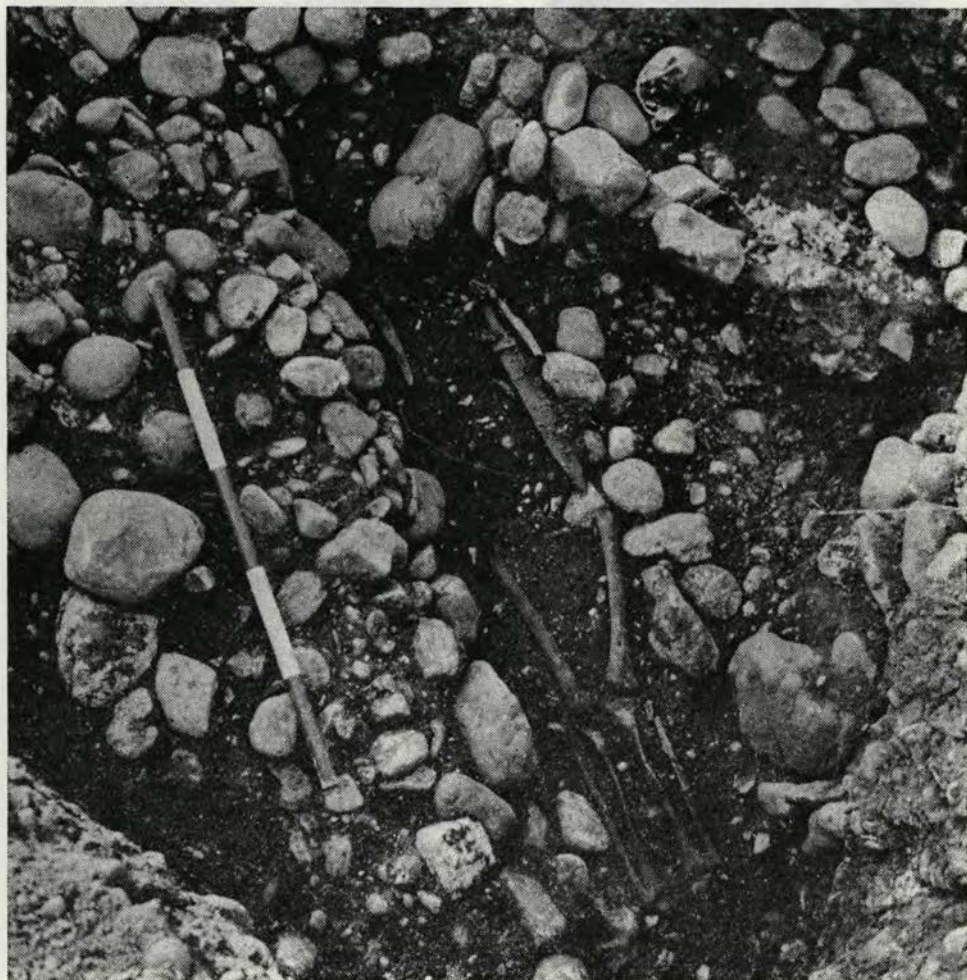
Sl. 76 Loka, Predloka — villa rustica: del izkopane poznorimske faze stavbe

Fig. 76 Loka, Predloka — villa rustica: a part of the excavated Late-Roman building phase

prostor ($4 \times 3,6$ m), ki je bil poglobljen. Na treh straneh ga je obdajalo zloženo kamenje, napolnjen pa je bil z ruševino. V tej so bili predmeti, ki so nastali v času od 2. do 6. stoletja. Na s. strani je ohranjen 60 cm vi. zid. Enak zid zasledimo nad ostalimi stenami šele nad sterilno plastjo. V tej steni je tudi odprtina, verjetno okno najstarejšega, še neraziskanega objekta. Zanimive so tudi niše, ki so ohranjene 80 cm od tal. V njih je na posameznih mestih še apneni tlak. Namer teh odprtih še ni pojasnjen. Možno je, da so bili vanje vdeti tramo-

vi prvotnega, starejšega prostora; ta je imel dno globlje, in sicer je to pokazala sonda ob j. steni raziskanega prostora. Najmanj dve gradbeni fazi dokazuje tudi velik kos pooglenele deske, ki je ležal na dnu in prekrival drobne najdbe iz 2. do 6. stol. Sodil je verjetno v drugo, poznoantično gradbeno fazo.

V letu 1982 smo nadaljevali raziskave v istem objektu. Poglobljeni prostor smo izkopali do sterilne plasti. Izkazalo se je, da je tlak pripadal prvotno zgrajenemu prostoru, to je najstarejši zgodnjeantični gradbeni fazi, ki ga po najdb-

Sl. 77 Nova Gorica, Solkan, Na steni — grob langobardskega vojščaka z bojnim nožem (sax)
Fig. 77 Nova Gorica, Solkan, Na steni — a Langobard soldier's grave containing a sax

bah ni mogoče točneje datirati. Domnevamo lahko, da je bil v 4. ali 5. stol. uničen v požaru, pozneje pa obnovljen in razširjen s prizidanimi prostori, katerih temelji stoje na sterilni plasti. Domnevo potrjuje zid, ki smo ga letos odkrili v podaljšku s. zida poglobljenega prostora in ob katerem smo ugotovili ognjišče. S. od tega zidu najdb ni bilo, tako da je to zunanji zid obsežne stavbe.

Naredili smo tudi 4 sonde ob sv. robu parcele, kjer teren strmo pada v doli-

no. V treh sondah smo našli ozek emorvrsten zid, pod njim pa plast kamenja. Kaže, da gre za isti zid oz. nasip, ki je bil l. 1980 odkrit na jz. strani platoja. — E. B. T.

NOVA GORICA. — Pri strojnem izkopu jarka za plinovod (priključek za GOSTOL) je bilo julija 1979 v **Solkanu**, na terasi nad Sočo (ledina **Na steni**) ob železniški progi, na parc št. 1355/6 in 1355/20, k.o. Solkan, prekopanih več skeletnih grobov. Na podlagi nekaterih

Sl. 78 Nova Gorica, Solkan, Na steni — grob langobardskega vojščaka z dvoreznim mečem (spatha)

Fig. 78 Nova Gorica, Solkan, Na steni — a Langobard soldier's grave containing a spatha

rešenih podatkov iz omenjenih grobov je bilo ugotovljeno, da gre za pokope iz langobardskega obdobja. Zato sta v dogovoru z ZSV Gorica (N. Osmuk) opravila zavarovalna arheološka izkopavanja GM Nova Gorica (D. Svobljšek) in FF, PZE za arheologijo (T. Knific), analizo osteoloških ostankov pa je opravila Biotehniška fakulteta, Katedra za antropologijo (M. Štefančič). Izkopavanja je financiral investitor plinovoda, Petrol. Arheološko raziskovanje je potekalo v dveh fazah: uvodno sondiranje zemljišča (s pozitivnimi ugotovitvami) je bilo opravljeno od 18. do 21. 12. 1979, zavarovalno izkopavanje pa od 11. 2. do 7. 3. 1980. Običajno je delala desetčlanska ekipa. Raziskano je bilo zemljišče vzdolž plinovoda, veliko 180 m². Odkritih je bilo 21 skeletnih grobov. Delijo se na poznorimske (4. in 5. stoletje) in langobardske (konec 6. in 7. stoletje). V poznorimskih grobovih so bili priloženi predvsem drobni predmeti za vsakdanjo rabo (oljenke, glavniki, noži, ogrlice, novci), v langobardskih pa orožje (dolgi meči, bojni noži, sulične in puščične konice) pasne garniture (npr. grob 12 in 18). Večina gradiva je bila preparirana v laboratoriju GM Nova Gorica, pasna oprema s srebrnimi in medeninastimi nitmi ter lamelami, vloženi v železno osnovo, pa v Maīnz (Römisch-Germanisches Zentralmuseum). — Grobišče, ki ni bilo izkopano v celoti (širi se proti Soči, verjetno je nekaj grobov tudi pod nasipom železnike proge), se uvršča med značilna, a redka grobišča iz obdobja preseljevanja ljudstev na julijsko-alpskem prehodu. Analogna najdišča so npr. Bilje v Vipavski dolini, Firmano in Moraro v Furlaniji. — Ti. K. in D. S.

POLHOV GRADEC. VIII, 27, Lj. Vič-Rudnik. — **Polhograjska gora.** Z osmo akcijo po vrsti smo v letu 1982 nadaljevali raziskave na sedlu, eno sondo pa smo izkopali tudi tik pod njim na s. strani. Na sedlu smo mogli slediti slabo ohranjenim zemeljskim plastem, v katerih smo odkrili še sledove verjetno dveh poznoantičnih zgradb. Seveda ni manjkalo pestrega inventarja, predvsem predmetov za vsakdanjo rabo. V sondi pod sedlom smo ugotovili velik nanos plasti, ki je sčasoma drsel navzdol in potegnil za seboj vrhne plasti s sedla. Med zanimivimi najdbami naj

Sl. 79 Polhov Gradec, Polhograjska gora — sonda na poznorimski višinski naselbini
Fig. 79 Polhov Gradec, Polhograjska gora — test trench on the Late Roman altitude settlement

omenim ovalno železno pasno spono z izredno širokim okvirom, ki je pri nas neobičajna. — M. S.

POTOKI, VI, 7, Jesenice. — Na Ajdnu so se od 30. 8. do 24. 9. 1982 nadaljevala terenska dela, predvsem analiziranje problematičnih detajlov stavb VIII in XIV. Na z. zunanji strani kulturnega objekta VIII smo naredili več dodatnih sond zaradi možnih grobov. Vse so bile negativne. Pozornost smo posvečali tudi možnostim prihoda v notranjost stavbe VIII skozi stranski prostor C. Ta dohod je vodil s težko dostopne strmine. Pod 0,4 m debelo humusno plastjo je neoklesana golica, in možno je, da je vodila k vhodu lesena konstrukcija. Ugotovljeno je bilo, da zunanji jz. vogal stavbe VIII nima vzdolžnega podaljška, ki bi mogel oblikovati vhodno vežo. Na ta način se razlikuje od sz. vogala. Očitno je, da je zid na tem mestu služil kot opora z. zidu ladje in

Sl. 80 Polhov Gradec, Polhograjska gora — rimska opeka z žigom

Fig. 80 Polhov Gradec, Polhograjska gora — a stamped Roman tile

kot pregrada, ki je varovala prehod nad strmino. V zunanem kotu sv. krila apside je manjša pomožna zidana in omešana kvadrasta menza, ki je hkrati služila kot opora v steni ladje. Kulni objekt VIII smo na terenu fotogrametrično dokumentirali z 12 vizirnih aksiometričnih točk. Načrti sten in tlorisa so tako dokumentirani v merilu 1:50, po potrebi pa se lahko povečajo ali pomanjšajo. Delo je opravil Institut za fotogrametrijo in geodezijo (inž. Mravljje). Iz načina in tehnike zidave ter treh vrst konstrukcije zidov razberemo večkratno pozidavo in popravilo zidov ter adaptacijo stavbe. Tako je možno, da je bil starejši rimski objekt predelan v krščansko kulturno stavbo. Tudi te detajle smo grafično dokumentirali. Načrt je osnova za predvideno prezentacijo. V sp. delu najdišča (kv. 2B), kjer je bilo vsaj 12 velikih vkopov in divjih posegov, smo zastavili prečno sondo, dl. 15 m, š. 2 m. Naprej smo odkrivali humusno plast, db. 0,4 m, v središčnem objektu XIV. Objekt meri 11 × 9 m.

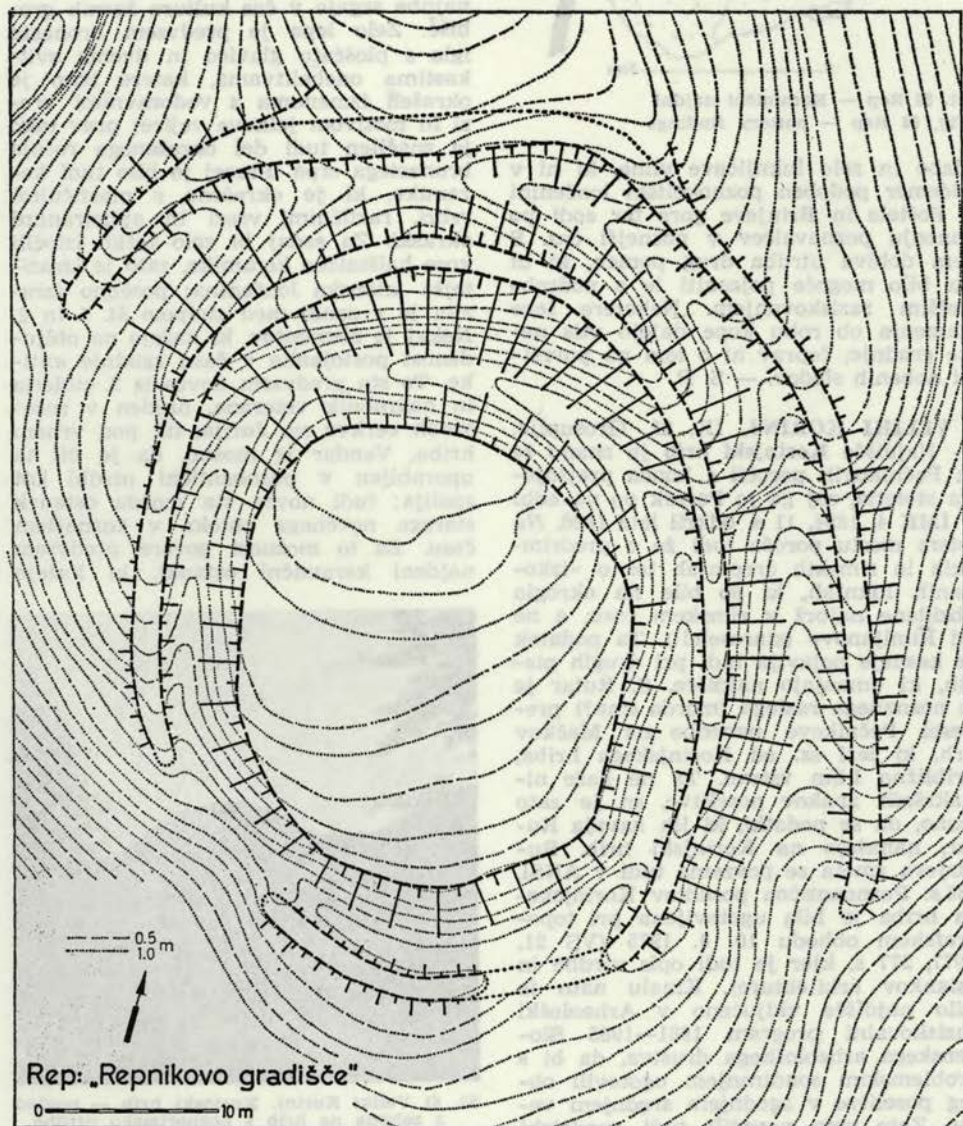
Pri tem so se pokazale neenakomerno nakopičene skale — ruševine. Vzrok rušenja še ni ugotovljen. Med značilne letošnje najdbe sodi dobro ohranjena oljenka, dl. 11,5 cm, ki je bila uporabljena. Po naključju so jo pustili na zidani klopi ob hišni cisterni za vodo. Po obliki in okrasu koncentričnih krožcev na diskastem obodu sodi v čas od 4. do 6. stol. Na zunanji strani objekta XIV je bil na pohodni površini bronast novc pr. 2,7 cm Julije Domne iz 1. pol. 3. stol. Novc je slabše ohranjen in je v analizi pri dr. Jeločniku in mag. Kosu. Za večjim divjim posegom je pod jz. vogalom objekta XIV še starejši vogalni zid, ki bi mogel soditi po tehniški zidave v zgodnje rimsko obdobje. V tej sondi smo zbrali tudi prve kose železove žindre, kar kaže na taljenje rude v naselbini. Podatek je pomemben. Dopolnjena je bila tudi zbirka keramičnih fragmentov, ki so okrašeni z valovnico. Tako se dopolnjuje krog keramičnih najdb iz Kranja, Bleda, Smokuča, Most pri Žirovnici in Begunj. Tudi tu smo dokumentirali situacije in najdbe, ki so tudi že pripravljene in konservirane. Ob terenskih delih smo poskusno utrdili odkrite zidove objekta VIII s tem, da smo obnje pritrdili žične mreže in vse obložili s poševnimi skladi skal iz ruševin. Tako smo ohranili značilne prvine stavbe in terena in možnost kasnejše prezentacije. Gradivo je pripravljeno za razstavo na Jesenicah in v Kranju. Z mnogo prostovoljnega dela so mladinci in planinci popravljali pot, ki je zelo strma. Dela so nasploh zbudila mnogo zanimanja, predvsem pri šolski mladini. — A. V.

REP. — Da bi preverili Schlosserjevo skico in Schmidovo časovno opredelitev t.i. »Repnikovega gradišča v poznolatsko obdobje (Mitt. der Prähist. Kommission 2-3, 1915, 277), smo leta 1981 s postopno izmero v podolžni osi in prečnih smereh ter poskusnimi kopi skušali dobiti nove podatke. Izmera je dala nekoliko spremenjeno podobo te utrdbe, ki jo je W. Schmid že podrobneje opisal in ki leži v gozdu parc. št. 102, lk. o. Rep. Dodatni s. okop je sedaj še izraziteje poškodovan zaradi gozdne poti, a tudi jarek je tam zasut najmanj 1 m vi. Pri Schlosserju označena terasa med okopom v sz. delu je pravzaprav del že nekoliko nagnjenega pobočja ko-

pe. Jarek na v. strani se konča nad še opuščenim mlinom, kjer je z njegovega konca vodila pot navzdol. Jarek na z. strani se konča prej, saj tam pobočje strmo pada v globel k potočku, prek katerega prihaja pešpot, ki pelje ob kopi do njegovega j. konca in od tam navz-

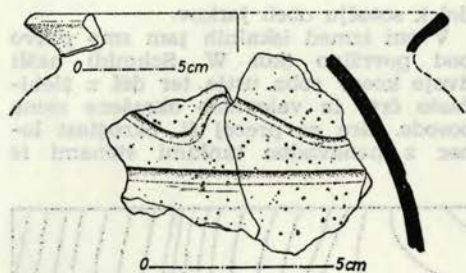
dol k sotočju obeh jarkov.

V eni izmed iskalnih jam smo plitvo pod površino (kot W. Schmid) našli dvoje kosov roba ustja ter del z žlebičasto črto in valovnico okrašene stene posode. Gre za precej ši. okroglast lonec z nenavadno tankimi stenami iz

Sl. 85 Rep — tloris utrjene kope

Fig. 85 Rep — the ground-plan of the fortified pile

Sl. 86 Rep — Keramični najdbi

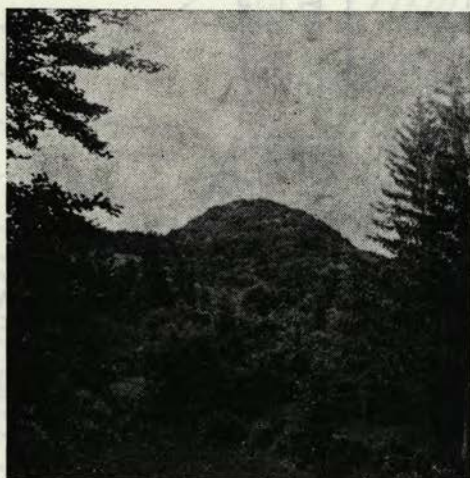
Fig. 86 Rep — pottery findings

slabe in zelo luknjičave vline, ki ni v ničemer podoben poznokeltski lončenini s Poštele in Brinjeve gore ter sodi po mnenju poznavalcev v poznejši čas. S tem dobiva utrdba drug pomen, ki bi ga bilo mogoče pojasniti le s podrobnejšim raziskovanjem. Nekatere lege kamenja ob robu kope dajejo vtis neke gradnje, čeprav ni o tem na površini nobenih sledov. — S. P.

VELIKI KORINJ, IX, 21, Grosuplje.

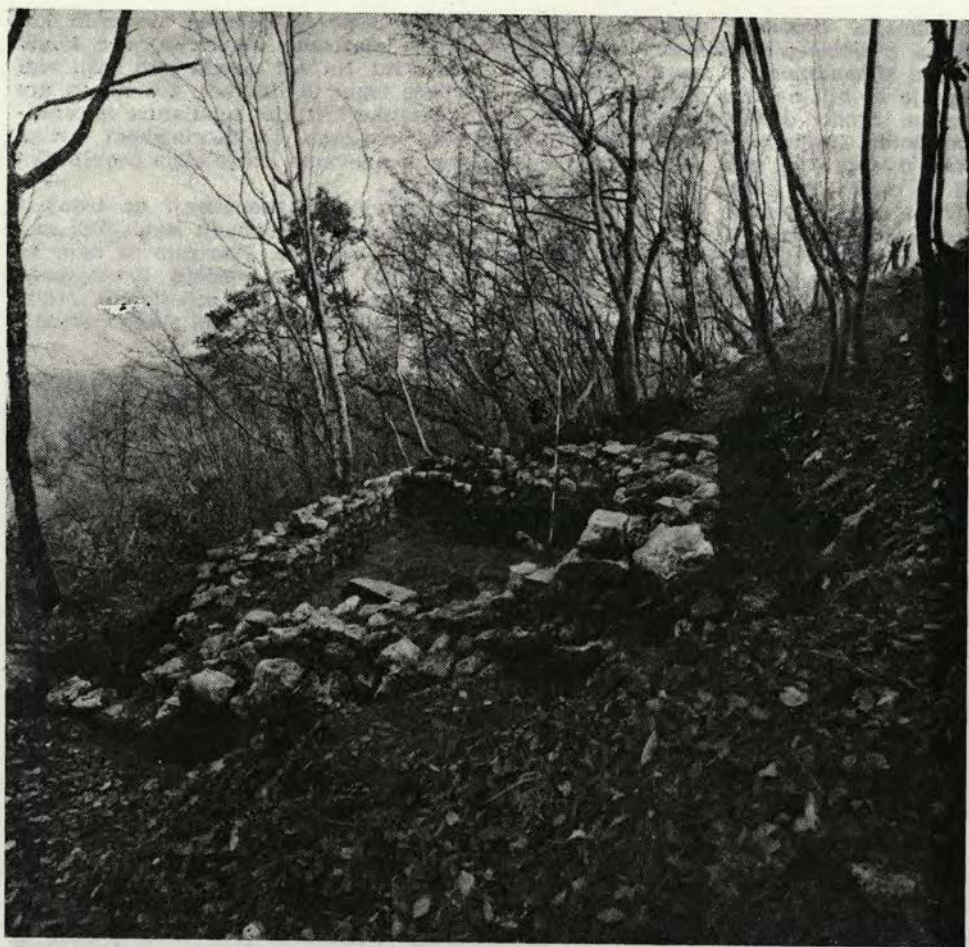
— Najdišče **Korinjski hrib** je znano že iz Pečnikovih poročil s konca prejšnjega stoletja, saj ga je Pečnik po navedbi v IMK 4, 1894, 11 s. odkril leta 1886. Na istem mestu poroča tudi že o predrimskih in rimskih črepinjah ter o »izkopanih luknjah, ki so bile na okroglo obzidane najbrž v rimskem času, a ne od Rimljanov« (staroselci!). Ta podatek se kasneje pojavlja tudi pri drugih pisnicah, ki omenjajo najdišče. S. Rutar je iz neznanega razloga (morda ime?) prenesel Pečnikove navedbe na Mačkov vrh, ki leži sz. od Korinjskega hriba, približno 1 km vstran. Ta ne kaže nikakršnih znakov poselitve, in je zato jasno, da se podatki, ki jih navaja Rutar, nanašajo na Korinjski hrib. Rutarjeva zmotna se povzema tudi v ANSl, 236 s. Poznoantična poselitev Korinjskega hriba je bila ugotovljena pri topografskem obhodu 10. 4. 1975 (VS 21, 1977, 277 s, kjer je tudi opis utrdbe in ostankov arhitekture). Kmalu nato je bilo najdišče vključeno v Arheološki raziskovalni program 1981—1985 Slovenskega arheološkega društva, da bi s problemskim sondiranjem ugotovili obseg poselitve v zgodnjem srednjem veku. Zato smo naredili tudi geodetski posnetek terena in vanj vnesli na površini vidne ostanke zgradb (S. Cigle-

nečki, AV 30, 1979, 460 s, T. 2). Arheološko sondiranje smo opravili v času od 20. do 22. 6., od 18. do 24. 10. in od 5. do 7. 11. 1982. Akcijo je organiziral IZa ZRC SAZU z denarjem RSS, vodil jo je podpisani. V utrdbi smo naredili 9 sond in v celoti izkopali obrambni stolp št. 1 v bližini okolice. Najstarejše najdbe segajo v čas kulture žarnih grobišč. Zelo lepa je predvsem bronasta igla s ploščato glavico in dvema svitkastima odelbitvama, katere trup je okrašen izmenoma z vodoravnimi vrezji in motivom jelkove vejice; prav tako je značilen tudi del okrašenega ročaja bronasteга srpa. Precej je bilo tudi keramike, ki je okrašena s plastičnimi rebri, različnimi vrezji in apliciranimi okraski. Za sedaj bi zelo težko izločili kose halštatske keramike, zato je izrazitejša latenska lončenina; posebno izrazita je v sondi med stolpom št. 1 in 2. Nekaj je elementov, ki kažejo na obljudenost posojanke v času zgodnje antike. To sta predvsem novca iz 2. stoletja in nagrobnik veterana, najden v ruševinah cerkve sv. Jurija, tik pod vrhom hriba. Vendar je možno, da je bil ta uporabljen v poznoantični utrdbi kot spolija; tudi novca sta morda ostanek starega novčnega obtoka v kasnejšem času. Za to možnost govore predvsem najdeni keramični ostanke, ki kažejo

Sl. 81 Veliki Korinj, Korinjski hrib — pogled z zahoda na hrib s poznorimsko utrdbo

Fig. 81 Veliki Korinj, Korinjski hrib — a view of the hill with a Late-Roman fortress from the west

Sl. 82 Veliki Korinj, Korinjski hrib — obrambni stolp na severovzhodni strani hriba

Fig. 82 Veliki Korinj, Korinjski hrib — a watch tower on the northeastern side of the hill

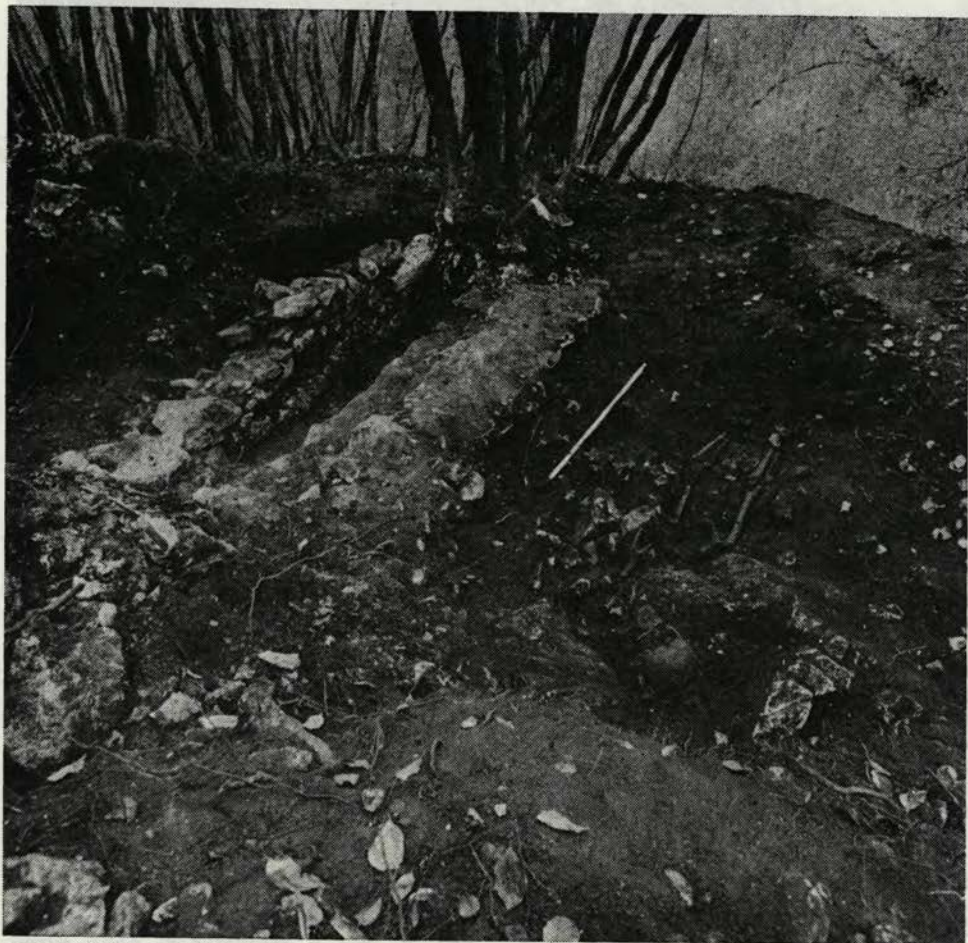
večinoma gradivo pozne antike in preseljevanja ljudstev. Od petih obrambnih stolpov, ki jih je bilo mogoče zaslediti na terenu, smo sistematično odkopali le enega, ki leži na sv. delu postojanke in je bil najbolj prizadet od erozije. Ugotovili smo, da je bil v prvi fazi postavljen pravokoten stolp z notranjimi merami 330×255 cm in 55 cm db., solidno grajenim zidom. Kasneje je bil zid na vseh straneh ojačen z dodatnim zidom, katerega db. variira od 25 do 60 cm. Najmočnejši je bil na s. strani, kjer se takoj pod stolpom začne navpična skalna stena. Danes ni mogoče reči, ali so dozidali kasnejši

zid zaradi poškodovanosti prvotnega ali pa so stolp nekoliko zvišali in so zaradi tega potrebovali močnejšo osnovo. V notranjosti smo pod plastjo ruševine, ki ni bila posebno db., ugotovili dobro narejen estrih, ki ni ohranjen v celoti. Našli smo tudi mnogo ostankov stenskega ometa. Prav tako je bil stolp ometan na zunanji strani. V njem ni bilo sledov žganine, od najdb smo zasledili le košček z valovnico okrašene lončnine in bronasto, trikotno oblikovano apliko, ki ima v uokvirjenem polju vzrezan križ. Zunaj stolpa, predvsem ob njegovi v. stranici, smo našli številne kulturne ostaline, od katerih je najpo-

membnejša bronasta pozlačena ptičja fibula z žlebičnim okrasom in vstavljenim almandinom na mestu očesa. Poleg nje so bili na tem prostoru najdeni številni drobci z valovnicami in horizontalnimi linijami okrašene keramike, možni dve puščici (ena triroba) ter kosti in rogovi, ki kažejo znake obdelave. Tudi v drugih sondah znotraj trdnjave smo našli različne predmete iz poznoantičnega časa in obdobja preseljevanja ljudstev. Naj naštejemo le bronasto fibulo v obliki črke T, železno pasno spono s srebrno tavširanimi prečnimi

črtami, 3 novce, ostanke steklenih kozarcev, glazirane keramike, več kosov amfor itd. Na več mestih smo našli tudi drobce tegul in tubulov. Zdi se, da gre za ostanke kritja in tubulature iz osrednjega poslopja na Korinjskem hribu, kjer domnevamo, da je stala poveljniška zgradba.

Vzporedno z izkopavanji na trdnjavi smo z manjšimi sondami iskali tudi pripadajoče grobišče. Posrečilo se nam ga je odkriti na v. pobočju Korinjskega hriba, nekaj 10 m pod ruševinami cerkve sv. Jurija. Zadeli smo na zidano grobni-

Sl. 83 Veliki Korinj, Korinjski hrib — poznorimska grobnica in grob v sondi na vzhodnem pobočju hriba

Fig. 83 Veliki Korinj, Korinjski hrib — a Late-Roman sepulchre and a grave in the trench on the eastern side of the hill

co s približnimi notranjimi merami 270 × 105 cm, ki je bila v notranjosti razdeljena na višji, okrog 70 cm š. del, in na s. strani potekajoči plitvi jarek, ki je bil š. okrog 35 cm. Notranjost grobnice je bila ometana. Zdi se, da je bila tudi obokana, saj smo ob njej našli precejšnjo količino obdelanih lehnjakov. Notranjost je bila že izropana in razdejana tako, da smo od skeleta našli le nekaj manjših kosti. S. in j. od grobnice smo zadeli na dva skeleta od katerih smo izkopali v celoti le j. Bil je brez pridatkov. Oba grobova in grobnica so usmerjeni proti V.

Dobljeni rezultati kažejo na poseben tip poznoantične vojaške utrdbe, ki je nedvomno varovala rimsko cesto iz doline Krke proti Cerknici in od tam naprej v Italijo ter kontrolirala širši prostor pred kraškimi zaporami. Njeno strateško lego potrjujejo tudi elementi germanske noše, ki izpričujejo vojaško posadko še v prvi polovici 6. stoletja. Obe najznačilnejši najdbi (ptičja fibula in pasna spona) kažeta na merovinški kulturni krog oziroma na Alamane. S tem se ob najdišču ponovno zastavlja zapletena problematika dogajanja na sedanjem slovenskem prostoru v času preseljevanja ljudstev in v posebni luči osvetljuje vojaško-politične dogodke med gotško zasedbo naših krajev. — Ostanke arhitekture stolpa in grobnice smo zavarovali z zemljo ter vnesli vse sonde in izkopno polje z arhitekturo v že prej narejeni geodetski posnetek terena. — S. C.

VRANJE, XII, 26, Sevnica. — Ajdovski gradec. Zajeli smo doslej neprekopano območje med episkopijem (stavba A) in zg. zgodnjekrščansko cerkvijo ter v. predel poslopja D, ki ima edino gospodarsko namembnost. Našli smo »zemunice« oz. v sipke pečene vložke v živi skali vkopane jame. Videli smo, da gre za tudi do 2 m gl. jame, zapolnjene s poznoantičnimi ostalinami. Ti vkopi segajo do temeljnih zidov apsida zg. cerkve in so znova opozorili ravno tu na možnost,

da je bila apsida zunaj poligonalna. Prav tako so podrobna opazovanja pokazala manjše vkope pred poslopjem S (episkopij), in sicer na njegovi v. strani. Druga večja vkopana jama pa je bila tik v. od gospodarskega poslopja D. V njej smo našli ročaj v podobi panterja, zglajeno in mrežasto okrašeno lončenino in množico preproste keramike, ki dopušča širšo datacijo v 5. stoletje. V razširitvi sonde proti v. smo odkrili še ognjišče s taliilno pečjo za kovino in podaljšek j. zidu episkopija. Zaradi predvidenih zidarsko-konzervatorskih posegov smo morali izkopati sondo v notranjosti zg. cerkve. Na z. strani smo dobili sledove starejšega prhlega tlaka, narejenega iz apnene malte in položenega v kamnit drobir; takoj pod njim je plast sphane rdečerjave ilovice, v njej pa so številni drobci prazgodovinske lončenine. V smeri proti cerkvenim vratom smo zasledili vogal prazgodovinske hišnega ognjišča, narejenega iz sivo pečene ilovnatoga zamaza na protju, in v ognjišču večročajno halštatsko posodo. V vi. prvotnega apnenega tlaka smo tu našli Gallienov novec in nekoliko višje svinčeno dno oz. otežitev z vpraskanim križem, mogoče del kulturne opreme prvotnega objekta.

Letos smo dali v centralno restavratsko delavnico ves les, ki je bil v minulih letih odkrit v cisterni. Zidarska ekipa mojstra A. Hercoga pa je utrdila krušljivo obzidje poslopij pod zg. cerkvijo, očistila zid cisterne prav do zdravega jedra ter v celoti plombirala in ponovno pozidala zid do vi. nekdanjih nosilnih leg podesta, na katerem je nekoč stal tlak z odprtino in koritom za vodo. Način in obseg sta predpisala prof. dr. P. Fister in T. Capuder, potrdila pa ga je komisija ZSV. V načrtih so bili obdelani tudi kažipoti in sploh oblikovalska podoba.

Finančno so letošnja raziskovanja in konservacijo omogočile občinska raziskovalna in kulturna skupnost, KSS in RSS (PoRS 10) — slednja prek Znanstvenega inštituta FF. Izvajalec je bil Narodni muzej. — P. P.

ZGODNJI SREDNJI VEK

BLED, VI, 2, Radovljica. — Pristava. Ekipa IZA ZRC SAZU in PZE za arheologijo FF je od 24. 5. do 19. 6. 1982 nadaljevala izkopavanja staroslovanske naselbine na Pristavi pri Bledu. Širila je lanski izkop in v njegovi neposredni bližini, jv. in jz., izkopala dva poizkusna izkopa. Izkopa sta na parc. št. 417/1-3 in 420, k. o. Bled. Širjenje lanskega izkopa je odkrilo obrise dveh staroslovanskih

hiš (skupaj so bile torej odkrite na tem mestu že 3). Veliki sta bili približno $2,5 \times 4$ m. Z eno daljšo stranico sta se naslanjali na živo skalo (ki na tem mestu tvori strmo padajoč rob) in suho zidni temelj; drugo daljšo stranico so podpirali navpično postavljeni koli. Najdbe so enake lanskim, in sicer gre za odlomke kosti in lončenine. Odlikujejo se koščeno šilo, skleda s pokrovko, stekle-

Sl. 84 Ljubljana, Sempeter — neraziskani del staroslovanske nekropole, uničen z nenadzorovanim izkopom za plinovod

Fig. 84 Ljubljana, Sempeter — the unexplored part of the Old Slavonic necropolis, destroyed because of the uncontrolled digging for the gas conduit

na jagoda s konca verižice značilnega uhana karantanske stopnje tvorne kulture alpskih Slovanov. — Pod staroslovanske plastje je bila šibka antična (Hadrijanov novec) in nato močna prazgodovinska plast, v kateri so bili številni odlomki lončenine, pa tudi posamezni kosi orodja in nakita. Najverjetneje gre za naselbinske ostanke, ki so zelo pomešani zaradi močne erozije. S poizkusnima izkopoma smo skušali raziskati zemljišče nad Obrtnim gradbenim podjetjem Grad, kjer bodo skladiščne površine. Izkop sredi tega prostora je bil neuspešen. Nekaj redkih najdb je bilo očitno naplavljenih iz višjih predelov. Izkop, ki je bil narejen z, tik ob meji zemljišča, je bil bolj zanimiv. Pod db. plastjo naplavljenе zemlje je ležala tanka plast, v kateri so bili redki odlomki staroslovanske lončenine, pogosti prazgodovinski in, tokrat prvič na tem najdišču, odlomki posod iz časa preseljevanja ljudstev. V izkopu sta bili tudi dve naravni kotanji, ki sta bili zapolnjeni z gruščnato ilovico; v njej so bili odlomki prazgodovinske lončenine. Poizkusni izkop potrjuje možnost odkritja nadaljnjih staroslovanskih stavb jz. od že najdenih. — Ti. K. in A. P.

LJUBLJANA. — Šempeter. Dne 17. 6. 1982 je MMLj obvestil LRZSV o delih na strogo zavarovanem arheološkem območju v okolici cerkve sv. Petra, natančneje v Lipičevi ulici. Ob prihodu na teren smo opazili, da je bil teren že močno prekopan, in sicer je bil izkopan jarek po celotni dl. ulice, gl. več kot 1 m, v katerega je bil že položen

starejši plinovod; poleg tega je bila odstranjena celotna površina zg. slojev na območju ceste do gl. 40 do 60 cm. V zvezi s tem smo se takoj pozanimali na SO Ljubljana Center glede ustrezne dokumentacije za izvedbo del in pri tem izvedeli, da je bilo izdano gradbeno dovoljenje 351-26/81-071/DK z dne 26. 5. 1982 od Komiteja za urbanizem, komunalo in gradbene zadeve pri SO Ljubljana Center, s katerim je bilo dovoljeno opraviti zemeljska in druga dela na tej lokaciji. Ugotovljeno je bilo tudi, da lokacijsko soglasje ni bilo izdano, pač pa zgolj potrdilo z dne 15. 3. 1982 št. 351-26/81-071/PJ. Šele kasneje, po poškodbi spomenika, nam je Komunalna skupnost občine Ljubljana Center pod št. 178/82-AB z dne 22. 6. 1982 poslala obvestilo o poteku izvajanja del v Lipičevi ulici s prošnjo, naj opravljamo nadzor. Pri teh zemeljskih delih je bil uničen oziroma poškodovan danes neugotovljiv del arheoloških ostankov. Razumljivo je, da je bil del grobišča načet že pri prejšnjih, predvojnih izkopih; vendar so, kot se je jasno pokazalo, s sedanjam odstranjevanjem zemeljskih plasti in razširitvijo že obstoječih poprej izkopanih jarkov posegli še dodatno v povsem nedotaknjena arheološka tla in s tem uničili oziroma poškodovali arheološko najdišče. Ta teren varujejo določila GUP Ljubljana ter drugi obstoječi pravni akti in programi z natančno definiranim spomeniškovarstvenim režimom. — M. S.

LOKA. Glej: Pozna rimska doba in preseljevanje ljudstev.

NOVEJŠE DOBE

BLEDJ. — V času od 16. do 27. 8. 1982 smo v akciji NMLJ opravili raziskave v Blejskem jezeru. K njej smo pritegnili še Slovenski etnografski muzej, katerega ravnatelj dr. Boris Kuhar je prispeval k interdisciplinarnemu obravnavanju odkritij. Prav tako koristni so bili nasveti kustosa v kulturnozgodovinskem oddelku NMLJ Matije Žargija in nosilke naloge Nuše Logar, arheologinje potapljačice, sicer knjižničarke NMLJ. Večino potapljačev je dala Zaščitna enota milice pri RSNZ (Miro Potočnik in Dušan Gorše); ljubljansko društvo je s

posamezniki prispevalo k hitrejšemu opravljanju nalog (Jaka Matičič, Niko Meško in Rajko Per). Opazen delež je dal potapljaški klub na Bledu, ki je omogočil uporabo njihove tehniške baze v kopalnišču (s polnjenjem jeklenk s kisikom, sušenjem obleke) in sodeloval tudi s svojimi potapljači (M. Smid in Franček Goltez, ki je tudi fotografiral pod vodo). Delovišče si je ekipa organizirala v domu slovenskih muzealcev. Poglaviti namen sedanjih raziskav je bil ugotoviti grupacijo najdb in sledove starejših poseljenosti, da bi mogli primer-

jalno preučiti odnos do že znanih kopenskih najdišč. Upali smo tudi, da bomo dvignili z jezerskega dna najdbe, ki bodo estetsko zanimive kot razstavni objekti.

Gradivo, odkrito pri letošnjih podvodnih raziskavah, spada v različna obdobja. Na najstarejšo najdbo, bronastodobni meč, odkrit naključno pri Mlinem, nas je opozoril kustos Železarskega muzeja z Jesenic J. Meterc. Sledi verjetno železna sulica iz starejše železne dobe (o njeni dataciji bo mogoče natančneje govoriti po preparaciji). Staroslovanske starosti je lonček, odkrit pri kopališču vile Bled (**Suvobor**), s sledovi valovnice in plastičnim križem na dnu. Poznemu srednjemu veku moramo pripisati temno sivo lončeno, pomešano z zrnci kremenca, ki ima včasih znak na dnu (križ, peterokrako znamenje, oko oz. lok) in o kateri smemo domnevati, da se je uporabljala še v prejšnjem stoletju. Izredno številne so najdbe t. i. ljubenske lončenine z glazuro, ki jo datira dr. Kuhar v zadnji dve stoletji. Sledi nekaj secesijskega porcelanastega posodja, ki ga dopolnjuje čajni servis znamke Schlaggenwald 1792, nastal okrog leta 1910, potem porcelanasti komplet iz češke delavnice CHODAU, izdelek dvajsetih let. Od hotelske oprave smo nato dvignili še niz kristalnih kozarcev s posebnim designom, narejenim nalašč za hotel Toplice.

Koncentracija najdb je zanimiva. Poleg območij, na katerih je najdb sorazmerno malo (pod gradom in pod Viščami do regatnega centra in v Zaki), so brez najdb tudi območja, ki so bila v preteklosti nasuta (grajsko kopališče, Kazino in deloma Toplice ter Zaka). Poleg posamičnih najdb, ki govorijo za bronastodobno-halštatsko postojansko s. od grajskega kopališča, je zanimiva še najdba staroslovanskega lončka od vile Bled proti Mlinemu. Prav tako se odlikuje s številom najdb glazirane lončenine območje veslaškega centra. Pozno-srednjeveške najdbe, ljubenska lončenina in porcelanaste najdbe v predelu sidrišča pléten, hotela Toplice in širšega območja Mlinega, potrjujejo kontinuirano poselitev teh točk. Sedaj ugotovljena območja najdb omogočajo novo metodo raziskovanja. V prvi vrsti je treba na predelih, ki niso zasuta, še nadaljnje rekonosciranje. Na podlagi novega in dodatnega gradiva naj bi poleg podrobnejših časovnih opredelitev opravili tudi

določnejše mikrotopografske analize s posebnim oziranjem na zamejitev območij najdb in s pozornim pregledom za sedaj praznih prostorov, upoštevajoč globinske predele z možno stratigrafijo. Tako bi šele postala možna uporaba arheoloških metod preučevanja. Že sedanje najdbe namreč narekujejo nadaljnje raziskave na ugotovljenih lokalitetah z uporabo velike sesalke, s katero bi mogli iti pod sedanji nivo najdb in predvsem v večje globine; te so sedaj nedostopne, ker jih pokriva do 1 m db. mulj. — P. P.

GORENJE KRONOVO, IX, 18. — Leta 1981 so na griču ob avtocesti Ljubljana — Zagreb pri kopanju temeljev za hišo D. Rabzela, parc. št. 801, k. o. Šentpeter (danes Otočec), našli več fragmentov srednjeveške keramike. Keramične fragmente najdemo tudi po vsem temenu griča. Ledina nosi ime **Konjski britof**. Najdišče je znano že od prej, saj se omenjajo tudi ostanki antičnega zidu in opek (I. Šašel, Zgodovina Šempeterke fare pri Novem mestu, 1886, 11 ss.). Najdbe hrani Dolenjski muzej v Novem mestu. — Ra. B.

ILIRSKA BISTRICA. — Od 28. 6 do 7. 7. 1982 je Kraška muzejska zbirka IZRK ZRC SAZU iz Postojne izvedla zavarovalna izkopavanja na hribu (kóta 411,1) na parc. št. 305, k. o. Trnovo, kjer je nekoč stala cerkev sv. Trojice; po zadnji vojni je bila porušena. Ob jv. pobočju hriba je namreč začelo podjetje SGP Primorje, TOZD Ilirska Bistrica, graditi betonarno, ki se je z zemeljskimi deli zelo približala vrhu hriba. Le-ta je bil domnevno poseljen v starejših obdobjih; tu naj bi bilo tudi grobišče. Med sedemdnevnimi izkopavanji na **Sv. Trojici** je bilo zastavljenih 9 sond. Sondi 1 in 3 sta bili vzdolžni jarek, ki je presekal plato v smeri S-J in nekako razpolovil sakralno arhitekturo na dva dela. Sonda 2 je pomenila presek platoja v smeri V-Z, izkopana je bila na kraju, na katerem je bil domnevno zaključek prezbiterija in začetek ladje. Za razjasnitev posameznih arhitektonskih problemov in možnosti grobišča je bilo izkopanih še 6 sond, od katerih smo v sondah 4 in 5 našli dva grobova iz prejšnjega stoletja. V celotnem območju je profil zemeljskih plasti enoten. Vse vrhnje plasti do gl. 80 cm so bile prekopane ob

rušenju in so nastale ob strojnem izravnavanju hriba. Takrat so tudi popolnoma odstranili obstoječo arhitekturo, le tu in tam so še ostanki tlaka in zidov cerkve. Sorazmerno se je še ohranilo obzidje cerkve. Sonde niso ohranile nikakršnih ostankov, starejših od sekularnega objekta iz 17. stoletja. Možno je, da so bili materialni ostanki iz arheoloških obdobji uničeni že pri gradnji sakralnega objekta. — M. U.

JEPERCA PRI MEDVODAH. — Pri izkopu ponikalne jame drenaže okrog cerkve sv. Nikolaja na Jeperci je bilo na j. strani najdenih nekaj kostnih ostankov skeleta, žebliji in steklena čaša (13. stoletje). — J. O.

ORMOŽ. Glej: Kultura žarnih grobišč.

OTOK, IX, 14, Novo mesto. — Po programu za leto 1981 smo na Otoku opravili tale dela. Nadaljevali smo mikrotopografijo zaradi priprave zemljišča za opiranje velikih površin. Ta naj bi nam pomagala ugotoviti, kje so ključni objekti, npr. kastel, ž. c. sv. Katarine, ki je bila morda triladjska bazilika, določiti mesto kovnice denarja itd. V ta namen smo si oskrbeli aerofotogrametrične posnetke Otoka in bližnje okolice, poleg tega je bila otoška površina aerofotogrametrično še posebej obravnavana. — Pripravili smo si podlago s plastnicami v merilu 1 : 400, še posebej pa kataster in situacijo raziskanih objektov v enakem merilu. Razmerja med vsemi tremi posnetki naj bi pokazala razmerje med morfologijo Otoka v arheološkem času ter današnjo katastrsko in morfološko situacijo. — Med pripravljala dela za to akcijo štejemo nabavo infrardečih fotoplošč za fotografiranje otoške površine v zgodnji spomladi 1982, preden začne poganjati zelenje. — Poleti 1981. smo zasuli izkopno polje 2, površino poravnali in pripravili za obdelavo. Prostornina celotnega izkopa je bila okoli 1000 m³. — Za vsa ta dela smo porabili sredstva, ki smo jih imeli na voljo od RSS in KS Novo mesto. — S kvoto, ki jo je dela na razpolago KS Novo mesto, smo morali utrditi izkopne meje izkopnem polju 1, ki ga kot spomeniški kompleks še ni prevzel v upravljanje Zavod za prostorsko planiranje iz Novega mesta. — V. Š.

Na Otoku pri Dobravi smo v letih 1981 in 1982 delali predvsem mikrotopografske raziskave. Med nje štejemo, poleg klasičnih topografskih metod, predvsem razna sondiranja, nekatere dodatne meritve in infrardečo fotoprospekcijo. — Poleti 1982. smo dali prednost sondiranju. Ker je reka Krka igrala pomembno vlogo pri oblikovanju in razvoju Otoka, kasnejšega Gutenwertha, smo naredili večjo sondo na nekdanjem l. bregu ob jv. robu otoške površine. Sondo smo postavili prečno na nekdanji l. breg reke Krke in jo nadaljevali v strugo nekdanjega, razčlenjenega, velikega obvodnega objekta, ki je lahko imel dve funkciji. Po prvi domnevi bi v objektih s stoječo vodo bilo pristanišče. Po drugi bi voda v boksih služila kot deponija za konopljo, kar je običajno v panonskem prostoru. Sondo smo usmerili tako, da bi pokazala obliko prvotnega l. brega Krke in njegovo razmerje do dna v boksih in do predelnih sten. V sondi, velikih 15 × 1,5 m, smo ugotovili, da je bila površina l. brega Krke 1,10 m pod današnjo površino, da je bila rečna brežina zelo poudarjena z grebenom in da je verjetno ves l. breg Krke imel na tem mestu operativno funkcijo. Kot pomembne najdbe na tem mestu štejemo odprto kurišče, ob katerem smo našli veliko fragmentov srednjeveške keramike z valovnico, ki jo postavljamo v konec 10. in v 11. stoletje. Nadaljevanje sonde v boksu je pokazalo, da s klasično metodo izkopavanja tu ne moremo priti do dna boksa in rečne struge. V gl. 150 cm pod površino v boksu, kjer je površina do 1 m nižja kot na l. bregu struge, je bila že talna voda, ki je onemogočila poglabljanje sonde. V materialu, ki je bil tu izkopen, sta bila poleg obdelovalnega humusa še ilovica in rečni nanos. Pri 11 m se je površina sonde začela dvigati tako, da se zaključni na predelni steni boksa. Tu smo imeli poleg humusne plasti pod površino še zasipno ilovico in pod njo rečno naplavino. Prav ta del sonde kaže, da so bili boksi in predelne stene narejeni v vodi z zasipavanjem z ilovico, ki so jo dobili na rečnem dnu. Tako je dokazan izredni pomen teh objektov za gospodarsko dejavnost Otoka, kajti velikost površine z boksi dokazuje, da so bila na tem mestu opravljena v vodi velika zemeljska dela. Ta objekt na jv. delu otoške površine na l. bregu nekdanje struge je treba povezati z raz-

vejeno gospodarsko dejavnostjo, ki je potekala tu. Na tem prostoru so bili v 11. stoletju veliki usnjarski in železarski obrati in verjetno še neki tretji obrat, ki so seveda potrebovali svoj pristaniški objekt. Ob presojanju, čemu naj bi služili boksi, bi bila odločilna teža o rimskodobnem in srednjeveškem pristanišču na s. delu Otoka. Poslej bomo bokse obravnavali kot objekte, ki so povezani z neko tretjo pomembno gospodarsko dejavnostjo na Otoku, za katero je bila potrebna voda. Velike površine boksov pričajo o ogromnih količinah snovi, ki so jo tu predelovali, kar se tudi ujema z obsegom že omenjenih dejavnosti, usnjarstva in železarstva. Za popolnejšo predstavo je treba tudi navesti mere boksov: breg, na katerega se naslanjajo, je dl. okoli 50 m, toliko tudi vzporedni zid v nekdanji strugi, posamezni prečni zidovi so dl. 15 m. S. posameznih predčnih sten znaša do 1,5 m, vendar so bile prvotno širše, do 2 ali 3 m. Ti podatki, ki kažejo velikost kompleksa, poudarjajo zahtevnost raziskave, za katero je potrebna oprema. Nujno bi bilo treba raziskati ves l. breg nekdanje Krke, od srednjeveškega pristanišča z. od cerkve sv. Miklavža do rimskega pristanišča v. od cerkve ter ves l. breg od pristanišča do »industrijskega« predelovalnega kompleksa na izkopnem polju 1. — Program infrardeče vertikalne fotografije je možno izpeljati le v pozni jeseni in zgodnji spomladi. Dela bomo opravili marca in aprila 1983. V tem okviru bomo opravili tudi podrobno mapiranje l. brega srednjeveške Krke in kartirali objekte, ki smo jih tu ugotovili. — V. Š. in V. S.

PLETERJE, IX, 13. — Pri konservatorskih posegih v stari, gotski samostanski cerkvi so bila d. od vhoda dokumentirana 4 okostja, dve skoraj v celoti prekopani. Njihovi pridatki kažejo na čas njihovega pokopa pred nekaj stoletji. — M. S.

V gotski samostanski cerkvi smo opravili dokumentacijo temeljev kora in križnega hodnika ob cerkvi. — J. O.

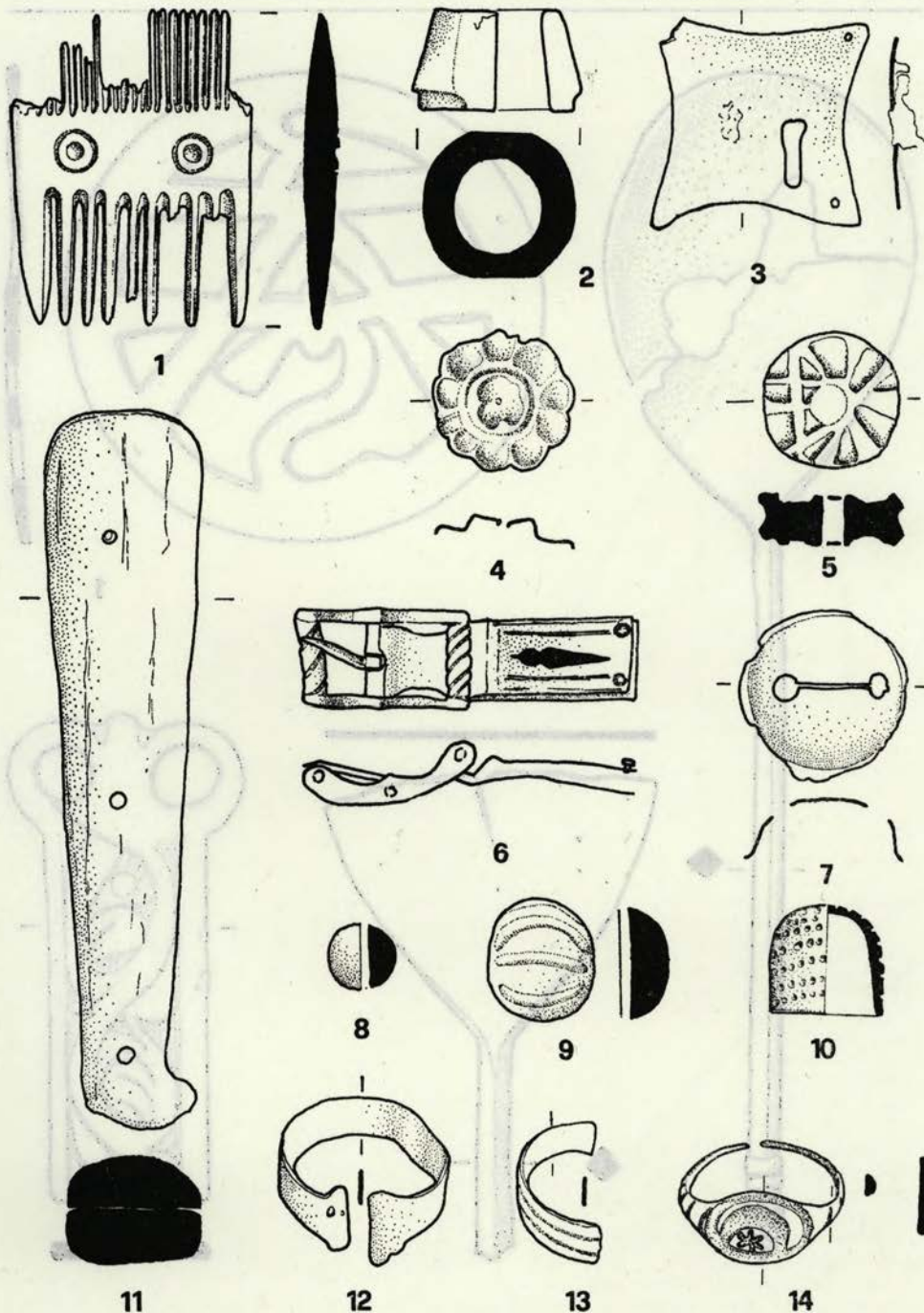
PODBOČJE, XII, 16, Krško. — Stari grad. Kljub večkratnim urgencam pri lastniku in izdaji odločbe o zaščiti zemljišča je bil na zavarovanem zemljišču brez vednosti LRZSV postavljen nov objekt, ki kazi kvalitetni historično za-

znamovani ambient in tudi širšo okolico. — M. S.

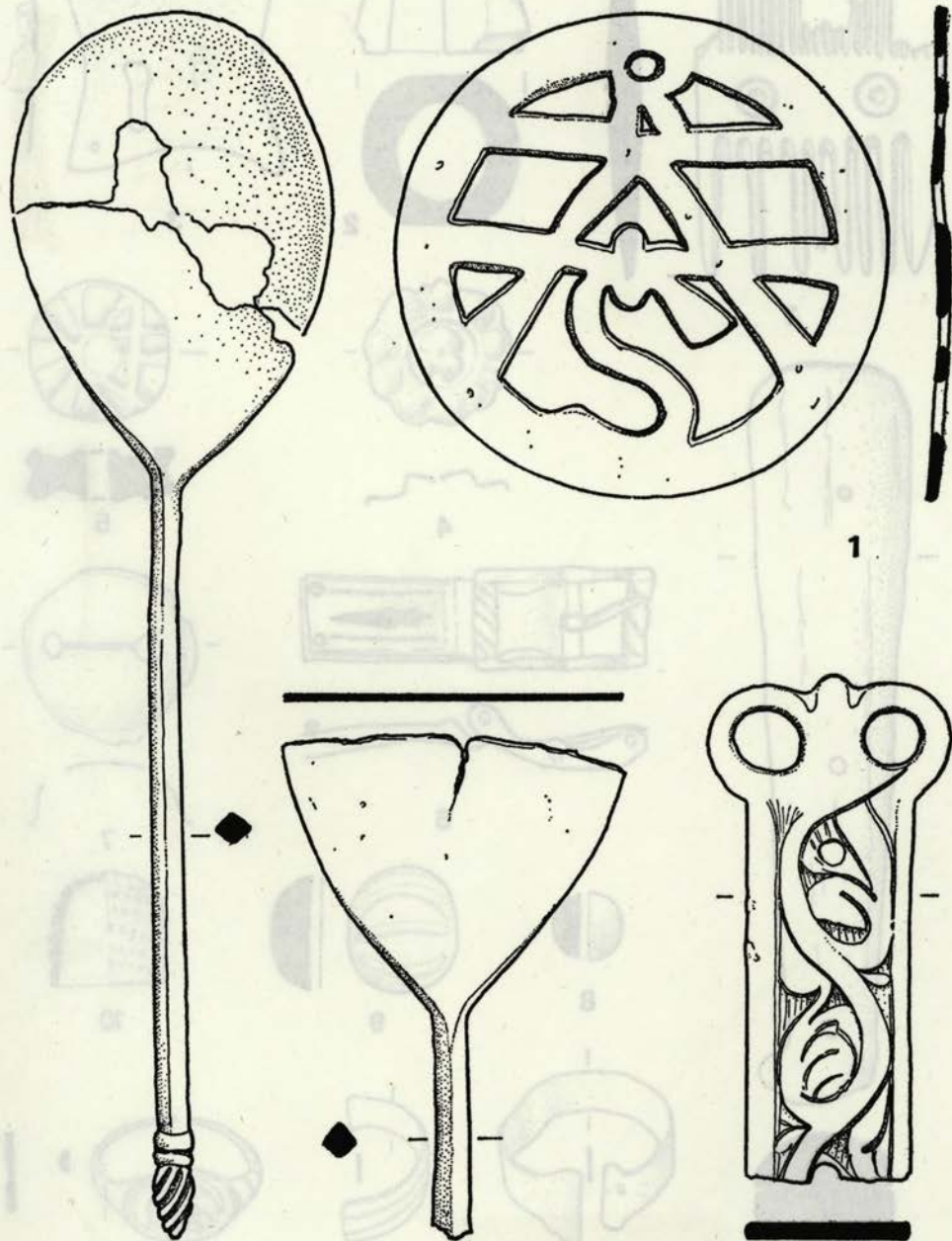
PREM, V, 13, Ilirska Bistrica. — Avgusta 1982. smo odprli z., po površini manjšo polovico grajskega dvorišča. Odkop je bil omejen na treh straneh z obzidjem, na sredi dvorišča pa z obstoječim vodnjakom. Ugotovili smo obseg, prvotno š. in smer najstarejšega obrambnega zidu na jz. in z. strani, vendar zaradi sekundarnih vkopov še nejasni stik z. in s. stranice ter smer s. strani z navezavo na s. trakt palacija. Prvotna hodna površina je sredi dvorišča sorazmerno vi.; nismo ugotovili nivoja izravnave na vrhnjem platoju v celotnem obsegu, dokumentirali pa smo debelo plast žgamine. Na notranje stene obzidja se naslanjajo ostanki sten sočasne ali nekoliko mlajše gradnje, o kateri še nimamo predstave glede oblike in funkcije. V času rekonstrukcije in omejene obnove obzidja (stanjšanega več kot za polovico, morda leta 1645) je z. polovico dvorišča predeljevala masivna stena. Ob j. stranico obzidja, jz. vogal in deloma še na jz. stranico je naslonjen »prostor z obokom«, do vrha zasut z ruševinami. Obok banjaste oblike je zrūšen do pete, ki je naslonjena na zunanje obzidje. Ves prostor, vi. okrog 1,70 m, je bil vkopan pod sedanji nivo dvorišča oziroma je bil z njim izpolnjen prostor ob obzidju; na j. pobočju hriba je namreč velika razlika v nivojih. Prostor ima nepravilno trapezoidno obliko in je na z. strani klinasto zaključen; v. stran zapira lepo grajena predelna stena s prehodno odprtino. — Izkopavanja bomo v letu 1983 nadaljevali z odpiranjem v. polovice dvorišča. Sondirali bomo tudi v grajski kapeli. — N. O.

RUŠE, XVII, 25, Maribor. — Ob pravi na gradnjo smo strojno sondirali na parc. št. 751, 752, 746 in 745. Ko smo v sicer arheološko sterilnih tleh našli plast kamenja (prodniki), smo to raziskali na prostoru 8 × 8 m; plast je brez vezave, na njej smo pri raziskavi našli le redko keramiko iz novjših dob. — M. S. G.

SMLEDNIK, VII, 10. — Stari grad. Raziskave z arheološko metodo so pomenile prve posege v programu konservatorske obnove grajskega kompleksa. Op-

Sl. 90—93 Šmlednik, Stari grad — drobne najdbe iz grajskega kompleksa
 Fig. 90—93 Šmlednik, Stari grad — small finds from the castle complex

2

3

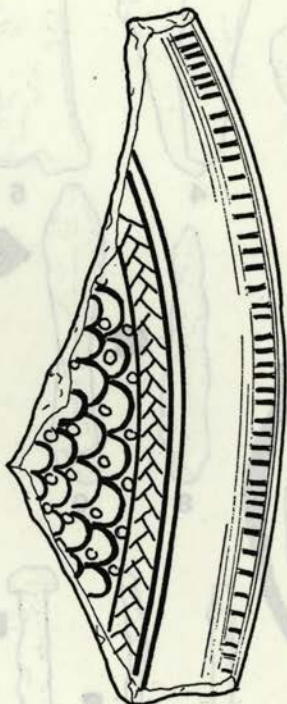
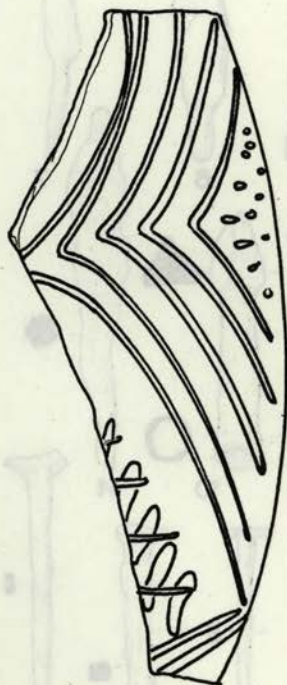
4

1

2

3

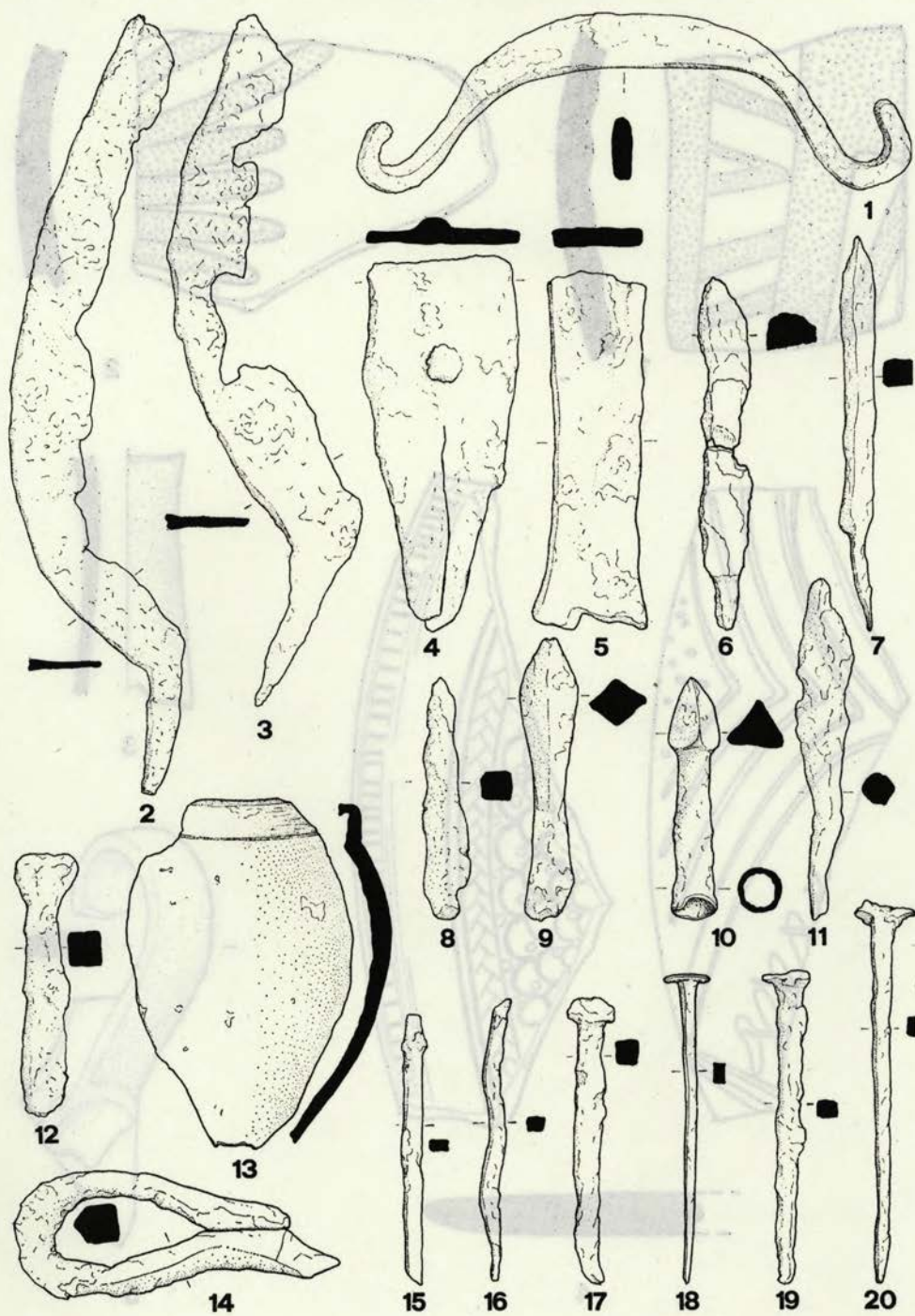

4

5

ravljene so bile v letih 1961 do 1963 (Gorenjski muzej Kranj in Mestni muzej Ljubljana), kasneje so bili tudi nestrokovno opravljeni izkopi. LRZSV začasno hrani nekaj drobnega gradiva, ki ga deloma prikazujemo na tabelah. Med keramiko naj omenimo predvsem številne standardne tipe loncev in skled ter pečnic z večinoma neglaziranimi ornamentiranimi površinami, potem železne žebelje, kline in razne drobne predmete za vsakdanjo rabo. Najdeni so bili tudi različni tipi železnih pušičnih osti, ki jih je mogoče v osnovi deliti na osti s tulcem oziroma trnom za nasaditev, sicer pa listastih, koničasto-cevastih, deltoidnih in piramidnih oblik.

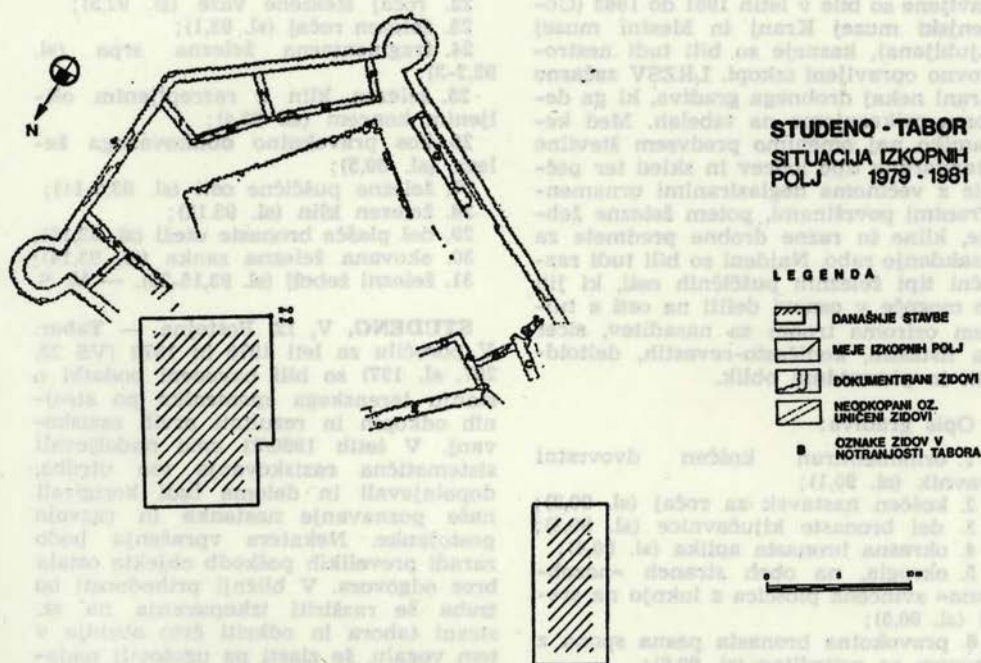
Opis gradiva:

1. ornamentiran koščen dvovrstni glavnik (sl. 90,1);
2. koščen nastavek za ročaj (sl. 90,2);
3. del bronaste ključavnice (sl. 90,3);
4. okrasna bronasta aplikacija (sl. 90,4);
5. okrogla, na obeh straneh »nazobčana« svinčena ploščica z luknjo na sredi (sl. 90,5);
6. pravokotna bronasta pasna spona z okovom za pritrditev (sl. 90,6);
7. polovica kraguljčka iz bronaste pločevine (sl. 90,7);
8. koščena kroglasta jagoda (sl. 90,8);
9. polovica jagode iz črne steklaste mase z belimi pasovi na površini (sl. 90,9);
10. naprstnik iz bronaste pločevine (sl. 90,10);
11. koščena obloga za ročaj noža (sl. 90,11);
12. fragmentaren trakast bronast prstan (sl. 90,12);
13. del trakastega bronastega prstana, okrašenega zdvojno kaneluro (sl. 90,13);
14. bronast prstan z razširjenim delom, okrašenim s polmesečem in zvezdo (sl. 90,14);
15. bronasta aplikacija — del konjske opreme (sl. 91,1);
16. fragmentarna bronasta žlica z okrašenim zaključkom ročaja (sl. 91,2);
17. fragmentarna bronasta žlica (sl. 91,3);
18. ornamentiran pozlačen bronast okov (sl. 91,4);
19. fragmenta vrča z modrim okrasom na beli glazirani površini (sl. 92,1-2);
20. del vratu stekleničke (sl. 92,3);
21. del ustja krožnika z večbarvno okrašeno glazirano površino (sl. 92,4);

22. ročaj steklene vaze (sl. 92,5);
23. železen ročaj (sl. 92,1);
24. fragmentarna železna srpa (sl. 93,2-3);
25. železen klin z razcepljenim ošiljenim koncem (sl. 93,4);
26. kos pravokotno oblikovanega železa (sl. 59,5);
27. železne pušične osti (sl. 93,6-11);
28. železen klin (sl. 93,12);
29. del plašča bronaste uteži (sl. 93,13);
30. skovana železna zanka (sl. 93,14);
31. železni žebelj (sl. 93,15-20). — M. S.

STUDENO, V, 12, Postojna. — **Tabor.** V poročilu za leti 1976 in 1979 (VS 23, 297, sl. 127) so bili navedeni podatki o stanju terenskega spomenika po strojnih odkopih in rezultati prvih raziskovanj. V letih 1980/81 smo nadaljevali sistematična raziskovanja vse utrdbe, dopolnjevali in deloma tudi korigirali naše poznavanje nastanka in razvoja postojanke. Nekatera vprašanja bodo zaradi prevelikih poškodb objekta ostala brez odgovora. V bližnji prihodnosti bo treba še razširiti izkopavanja na sz. strani tabora in odkriti črto obzidja v tem vogalu, še zlasti pa ugotoviti nadaljevanje zunanjšega obodnega zidu proti S, na mestu stare hiše. Raziskovanja v notranjosti utrdbe so končana. Še brez podrobnejše obdelave drobnega gradiva moremo v kratkem povzeti naslednje.

Na sredi platoja, ki je bil prvotno precej manjši od sedanega, je stala velika zidana stavba, od katere je ohranjena slaba tretjina v j. delu. J. stranica v celoti meri v dl. 14,5 m. Na j. strani je ob vhodnem vogalu ohranjen ozek vhod s pragom iz dveh lapornatih plošč, na v. strani imamo tudi edini ohranjeni del zidu, grajen iz lepo obdelanih ploščatih kvadrov, v plasteh. Iz podobnih, manj skrbno obdelanih lomljenčev je sestavljena temeljna vrsta j. zunanjšega plašča zidu, medtem ko v jz. vogalu zunanji temelj zidu ni ohranjen. Z. stranica stavbe, ohranjena v dl. 7,40 metra, ima 2,40 m š. vhod, s pragom iz petih lepo obdelanih masivnih plošč kvalitetnega sivga kamna, pravilno položenih. Tudi na z. stranici je ohranjena le temeljna vrsta zunanjšega zidnega oboda, ki omejuje osnovno izravnalno plast temelja objekta na neravni skalnati podlagi. Izravnalno plast tvorijo srednji in drobnejši lomljenčevci z zelo

Sl. 94 Studeno, Tabor — situacija izkopa poznosrednjeveške protiturške utrdbe

Fig. 94 Studeno, Tabor — the situation of the excavation of the Late Medieval fortification, built for the protection against the Turks

kvalitetnim maltnim vezivom. Š. objekta v sz. smeri ni ugotovljiva, ker je bila tod zemlja s stroji odstranjena do skale. Upoštevaajoč možnost, da gre za kvadratni tloris stavbe, kar bi bilo glede na čas nastanka v visokem srednjem veku verjetno, ugotovimo, da je stavba v tem primeru zavzemala skoraj celotno površino platoja in da se je takšni, kvadratni obliki povsem prilagodila kasnejša zidana utrdba. Danes znana peterokotna oblika tlorisa tabora je nastala še z upoštevanjem strateško-tehničnih lastnosti terena. Obzidje je grajeno iz velikih neobdelanih lomljenecv, z dobrim vezivom; zidava je dokaj groba, lice zidu na obeh straneh je neravno in neobdelano, brez sledov ometa.

Z notranje strani so se na obzidje naslonile zidane stavbe, ki jih, po analogijah sodeč (P. Fister, Arhitektura slovenskih protiturških taborov), smemo razlagati kot kašče. Gradnja zidov je manj skrbna, s slabo malto. Vsaka stavba ima svoj vhod, prag je praviloma velika, neobdelana plošča iz laporna-

ttega peščenca. Vsega skupaj je teh zidanih kašč četvero, če štejemo tudi prostor oz. prizidek pred v. stolpom. Sledov strelnih lin v obzidju ali na stolpih zaradi slabe ohranjenosti ne moremo pričakovati, prav tako ne moremo postavljati domnev o vi. obzidja in kašč ter osrednjega objekta. Za strešno kritino je bil domnevno uporabljen les, manj verjetno kamnate plošče ali slama.

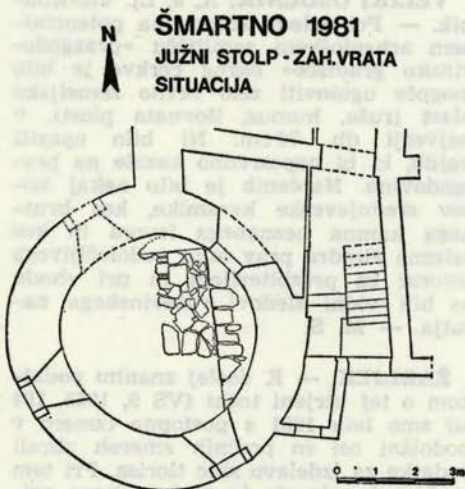
Ostaline zidane stavbe znotraj s. obodnega zidu pri vhodu v tabor, katerega konstrukcija ni zanesljivo znana, zaradi slabe ohranjenosti pomenijo še velik problem. Dobro ohranjen pod iz maltnege estriha, ognjišče in kosi neglaziranih pečnic kažejo na stanovanje. Hiša je verjetno imela dva prostora in poseben vhod s s. strani, vzporeden s kasnejšim tabornim vhodom. Prečni zid hiše je vzporeden z j. stranico osrednje stavbe na platoju in leži v isti vi., na izravnani podlagi žive skale. Zidovi hiše so bili zidani zelo kvalitetno in precej skrbneje od zidov kašč, zato skle-

pamo, da gre v tem primeru za manjšo bivalno stavbo poleg velikega »skladišnega« objekta. Oboje skupaj je domnevno sestavljalo t. i. dvor, o katerem moremo iskati zgodovinsko interpretacijo v pisanih virih: del vasi Studeno, 12 hub, je spadal od leta 1162 dalje v ustanovno posest cisterijanskega samostana v Stični (darilna listina istrskega grofa Majnhardarja). Ta posest je povezana s tovarjenjem blaga od morja na Kranjsko in s pretovarjanjem v tej vasi. Zato je verjetna domneva o obstoju neke oskrbne postojanke oziroma »dvora« samostanskega oskrbnika nekje na območju vasi Studeno. Obenem je razumljiva ugotovitev tako pomembnega gospodarskega centra, povezanega s skladišnimi prostori, v času turških vpadov. Glede na to, da nikjer v bližini nimamo ostalin druge protiturške utrdbe, je verjetno, da je ta tabor obenem s prizidanimi kaščami služil tudi okoliškimi prebivalcem za pribežališče in hrambo njihovega blaga.

O stratigrafiji kulturnih plasti ne moremo govoriti, saj je bila vsa ruševina vsaj nekajkrat premetana. Zidovje tabora je dolga leta služilo kot vir gradbenega materiala za hiše; to je tudi vzrok za zelo slabo ohranjenost obodnega zidovja. O premetanosti plasti najbolje pričča skupna najdba halštatske steklene jagode in novca iz 16. stoletja, v isti gl. in na istem mestu. Poleg jagode je treba omeniti še posamezne najdbe grobe lončenine s prazgodovinsko strukturo, razmetane po vsej površini platoja, in fragment cerčotške fibule, ki dokazujejo starejšo poselitev na platoju. Rimskodobnih ostalin nismo zasledili. Od srednjeveškega drobnega gradiva moramo omeniti množino domače, sivo in črno žgane lončenine; nekaj malega je bolje glazirane in slikane posode. Veliko je žebeljev, nekaj puščičnih konic, železnih krogel in drobnega orodja. Pozornost zaslužijo neglazirane pečnice s fantastičnim reliefnim figuralnim okrasjem, ki sodijo med zgodnejše primerke te vrste. Iz povedanega sledi, da je časovna opredelitev arhitekturnih ostalin problematična tudi še po koncu raziskovanja. Če domnevamo, da je bil tabor verjetno zgrajen na prehodu iz 15. v 16. stoletje, potem je osrednji objekt skupaj s »stanovanjsko« hišo nekoliko starejši. Boljšo časovno določitev bo morda omogočila analiza

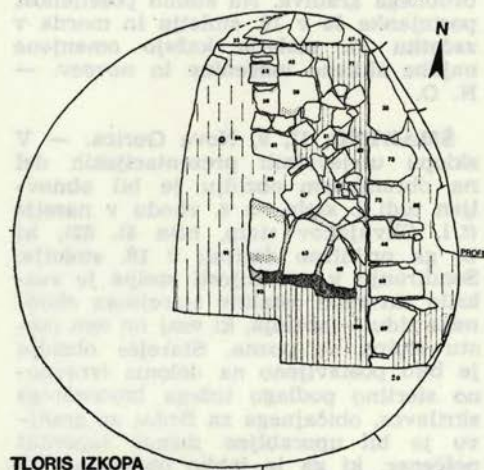
drobnega gradiva. Na stalno poseljenost postojanke še v 16. stoletju in morda v začetku 17. stoletja kažejo omenjene najdbe slikane lončenine in novcev. — N. O.

ŠMARTNO, II, 9, Nova Gorica. — V sklopu utrjevalnih prezentacijskih del na obrambnem obzidju je bil obnovljen tudi j. stolp na z. vhodu v naselje (t. i. Slivnjakov stolp, hiša št. 62), ki bi ga približno datirali v 16. stoletje. Sondiranje v notranjosti stolpa je razkrilo skromne ostaline starejšega obodnega zidu — obzidja, ki vsaj na tem mestu stolpa ne pozna. Starejše obzidje je bilo postavljeno na deloma izravnanu sterilno podlago trdega lapornatega skrilavca, običajnega za Brda; za gradivo je bil uporabljen domač lapornat peščenec, ki ga je lahko obdelovati. O načinu gradnje zaradi silno skromne ohranjenosti ne moremo veliko povedati: temelj je bil grajen iz večjih, vsaj deloma obdelanih blokov; maltno vezivo v višjih plasteh zidu, ki so ohranjene v sekundarnem položaju, je sorazmerno dobro. Drobnega gradiva, ki bi omogočalo datacijo starejšega obzidja, ni; drobci lončenine, okvirno datirani v konec 15. in začetek 16. stoletja, pri-

Sl. 95 Smartno v Goriških brdih — tloris južnega stolpa in zahodnih vrat v obzidju (16. stoletje)

Fig. 95 Smartno in Goriška Brda — the ground-plan of the southern tower and of the western gate in the walls (16th century)

TLORIS IZKOPA

Sl. 96 Šmartno v Goriških Brdih — tloris notranjosti južnega stolpa in preseki plasti v njem
Fig. 96 Šmartno in Goriška Brda — the ground-plan of the southern tower interior, and the section of its layers

padajo že zasutju ob zidu oziroma zasutju za gradnjo stolpa. Najdbe potrjujejo domnevo, da je bilo na šmartenskem obzidju več utrjevalnih gradbenih faz. — N. O.

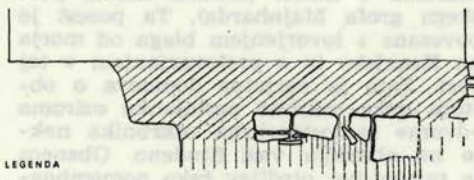
VELIKI OSOLNIK, X, 9, Lj. Vič-Rudnik. — Pri ogledu izkopa na potencialnem arheološkem zemljišču »prazgodovinsko gradišče« okrog cerkve je bilo mogoče ugotoviti zelo revno zemeljsko plast (ruša, humus, ilovnata plast), v največji db. 70 cm. Ni bilo opaziti najdb, ki bi neposredno kazale na prazgodovino. Najdenih je bilo nekaj kosov srednjeveške keramike, kos brusnega kamna neznanega izvora in kos železne žindre prav tako nedoločljivega izvora; za prezbiterijem in pri vnhodu so bili vidni sledovi ruševinskega nasutja. — M. S.

ŽABLJEK. — K doslej znanim podatkom o tej utrjeni točki (VS 9, 1965, 164 ss) smo leta 1981 s postopno izmero v podolžni osi in prečnih smereh zbrali podatke za izdelavo skic tlorisa. Pri tem se je pokazalo, da je utrjena kopa približno kvadratne oblike, pri vzhodju 31 × 31 in pri vrhu 18 × 18 m velika. Vrh kope je enako vi. kot ravnica grebena j. od nje, proti S pa je do 3 m višji od padajoče okolice. Kopa je zaobljena in ima le na s. robu tik nad

ŠMARTNO 1981

JUŽNI STOLP - ZAH.VRATA

PREČNI PROFIL

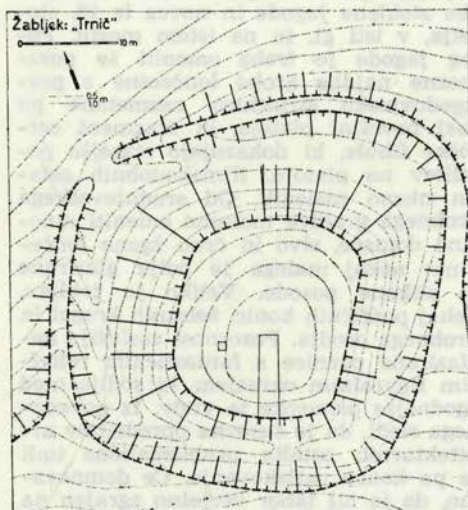

LEGENDA

RUŠEVINSKA ZEMLJA	KAMNE
ILVOVNATA PLAST	ZID
RUSUVINSKA SKALA	MALTA
ILVOVNATA ZEMLJA	PLAST RAZLIZE SADRE
STEKLENA ČAŠA	

0 10m

jarkom do 2 m š. polico. Zaradi novejših vkopov je poškodovana z dveh strani: od J z 2 m š. in 10 m dl. divjim vkopom, ki je večinoma že zasut, in od S z 1,5 m š. in 5 m dl. jarkom, ki je tudi že večinoma zapolnjen. Obdajajoči jarek je za 2,4 do 5,8 m globlji od vrha

Sl. 87 Žabljek — tloris utrjene kope v gozdu »Trnič«

Fig. 87 Žabljek — the ground-plan of the fortified pile in the wood »Trnič«

kope, različno na raznih straneh, in ima večinoma 1,5–2 m š. dno. Na zunanji strani so vidni ostanke do 1 m vi. nasipa le na najnižji strani. Vhod v utrdbo je bil verjetno prek lesenega mostiča na J, kjer je le 30 m proč najbližja domačija v središču Žabljeka.

Na kopi ni površinskih sledov nekdanje stavbe. V odkopu na j. strani je bilo tik pod rušo polno drobnega lepa in nekaj koscev železove žilindre. Podobne kose lepa do velikosti 8 cm, z odtisi brun in vej, smo našli tudi v z. delu kope do pol metra gl., vmes nekaj železnih žebeljev raznih velikosti in črepinje grobih posod s tanjšimi stenami, ki so, neokrašene, pripadale srednjeve-

ški lončenini. Vmes je bilo v glinasti plasti tudi nekaj manjših lomljenih kamnov in belih ploščatih prodnikov. Videti je, da je tod stala pretežno lesena stavba, glede na velikost in lego najbrž utrjena kmetija (kakršna npr. še danes stoji s podobnimi okopi na Bukovcu nad Zgornjo Polskavo ali v Rogoznici pri Ptujju). V domači tradiciji ta utrdba v gozdu parc. št. 111/44, k.o. Žabljek, z ledinskim imenom **Trnič**, ni zakoreninjena. Le redki se spominjajo kopanja pred desetletji, ko je bila mogoče tod najdena »gladka bela kamnita plošča z napisom«, ki se je izgubila. — S. P.

NEOPREDELJENO

BREZOVICA, XX, 12, Lendava. — Med Brezovico in Nedelico so nekoč na travniku bile gomile (parc. št. 1237 do 1374, k.o. Brezovica). Danes je to nekoliko vzvišen prostor, na katerem je zasajena vinska trta. — I. Š.

KAMNIŠKA BISTRICA, VIII, 13, Ljubljana. — Nad levim bregom Korosiče (= d. pritok Kamniške Bistrice) je pod Debelim hribom okoli 35 m dl. greben v smeri Z–V, širok od 5 do 8 m, ki proti V počasi pada v dolino in ima ledinsko ime **Gradišče** (816 m n. m., po karti: Kamniške in Savinjske Alpe, 1:50 000, PZS, Ljubljana 1979). V ANSI Gradišče ni omenjeno. Morfološko je še najbolj podobno Gradišču v Bodeščaj pri Bledu. Ob naključnem ogledu 28. 4. 1982 nismo našli nobenih najdb. — D. J.

KANAL, II, 8, Nova Gorica. — Ob gradnji kanalizacije za naselje Kanal je bila ožja lokacija zbirnega kolektorja predvidena ob z. fasadi ž. c. sv. Marije, deloma še pod glavno cesto. Poglabljen in precej razširjen izkop je odprl daljši profil pred z. fasado, ki je bil zanimiv tudi z zgodovinske plati: ohranjena je sled prekopenega in odstranjenega skeletnega grobišča prav tako na z. strani cerkve. Plast humusa z zdrobljeno opeko in osteološkimi ostalinami sega do žive skale, ki je tod sorazmerno plitvo (v smeri l. soškega brega in sedanjega mostu se zelo dviga)

in leži le poldrugi meter gl. pod današnjo cesto. Največja db. plasti je 70 cm, v profilu je dobro viden vkop nekdanje grobne jame. Na z. strani je bila meja grobišča določena s skrbno sestavljenim kamnitim tlakom, verjetno nivojem nekdanjega trga ob cerkvi (90 centimetrov pod današnjo cesto). Drobni najdb ni bilo. — N. O.

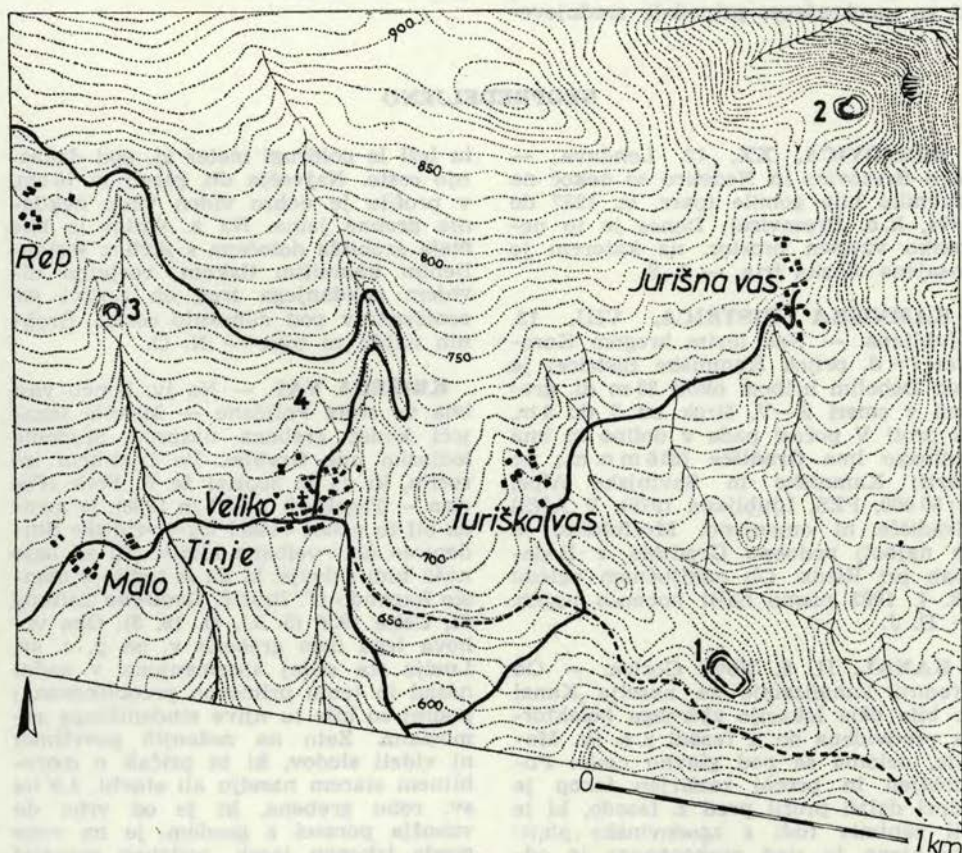
KRIŽEČA VAS. — Na jv. koncu vasi ima do ceste Poljčane — Makole segajoči konec grebena nasproti Studenec ledinsko ime **Groblje**. Po ljudskem izročilu, ki ga je zapisal že F. Ferk (Ferien — Tagebuch 1887/I in 1888), je menda bil tu nekoč »stari trg«, »rimske Studenice« ali »velbane kleti«. Tu so baje našli tudi zidovje, ki da je sodilo k mansio Ragando (F. Bračić, Deutsche Zeitung 61, Celje 1936 (5. 3.), št. 19, 3). Oba vrhova tega dela grebena v od p. c. sv. Lucije sta sedaj spremenjena v sadni nasad in temu primerno preoblikovana; poprej so bile tu njive studeniškega samostana. Zato na sedanjih površinah ni videti sledov, ki bi pričali o morebitnem starem naselju ali stavbi. Le na sv. robu grebena, ki je od vrha do vznožja porasel z gozdom, je na robu gozda izkopan jarek, podoben parcelni meji. Ob njem je na jv. koncu precej razmetanega kamenja, v glavnem oblic, velikih 10–20 cm, redkeje večjih; nekaj malega je tudi lomljenega kamna v malih kosih in zlasti precej malih prodnikov. Med kamni je bilo videti tu-

di troje opek starejše izdelave, dvoje strešnikov in kos zidaka. Sledov kakih zidanih temeljev ni ne tu ne dalje po grebenu, ki ima ostro izoblikovan sv. rob, preden preide v strmino pobočja. Dalje proti SZ ta rob izgine, v gozdu ob sadnem nasadu pa se pojavi š. jarek kot sled kakšnega odkopavanja, a tudi ta se kmalu konča. Ledinsko ime je očitno nastalo po kamenju, o katerem pa izven gozda v sadnem nasadu ni sledov. Prodno kamenje je najbrž tukajšnjega geološkega porekla, ostanki opeke pa bi lahko bili ostanki kakšne morebitne samostanske gospodarske zgradbe. — S. P.

MALA POLANA, XX, 12, Lendava. — S. od Male Polane so v gozdu, imenovanem **Košnata greda** (parc. št. 18, k. o. Mala Polana, družbena last), opazni ostanki večjih gomil. Dobro vidni sta samo gomili s pr. do 20 m in vi. do 2 m. — I. Š.

NEDELICA, XX, 18, Lendava. — V. od kraja sta v gozdu (parc. št. 3040, k. o. Nedelica, družbena last) dve gomili, poškodovani zaradi lisičjih rovov. — I. Š.

OSTROG, IX, 13, Novo mesto. — Po pripovedi Janeza Medleta, Šentjernej

Sl. 97 Veliko Tinje z okolico — 1. prazgodovinsko »Kotnikovo gradišče« pri Turški vasi, 2. poznoantična utrjena kopa »Ančnikovo gradišče« pri Jurišni vasi, 3. zgodnesrednjeveška (?) utrjena kopa »Repnikovo gradišče« pri Repu in 4. gozdno pobočje »Gradišče« — domnevno »Pliberškovo gradišče« nad Velikim Tinjem

Fig. 97 Veliko Tinje with surroundings — 1. the pre-historic »Kotnik hillfort« near Turiška vas, 2. the Late-Antique fortified pile »Ančnik hillfort« near Jurišna vas, 3. the Early Medieval (?) fortified pile »Repnik hillfort« at Rep, and 4. the woody hillside »Gradišče« — the supposed »Pliberšek hillfort« above Veliko Tinje

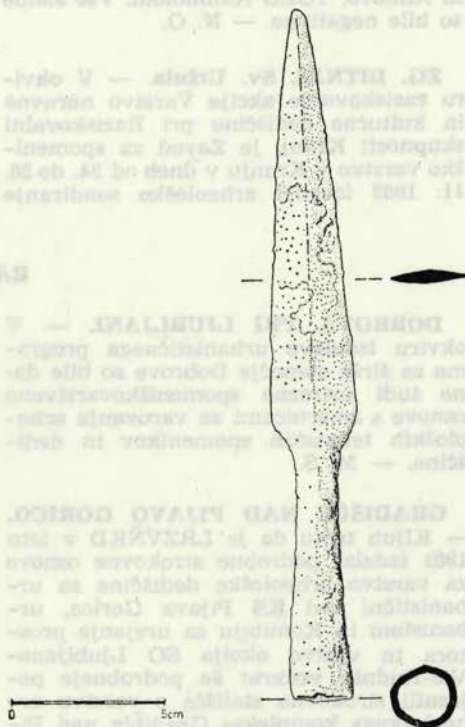
118, so pred leti pri kópanju jarka za vodovod na poti, ki vodi proti sv. Jakobu, približno 15—20 m od vodnjaka, zadeli na okostja, ležeča v gl. 20—25 cm. Pri Vrbiču v Ostrogu, približno 10 m od vhoda skozi leso, so zadeli na 5—6 okostij. Vsa so bila menda obrnjena v eno smer (katero?). Tu je bila gl. večja. Najdb ni bilo.— M. S.

RENKOVCI, XX, 18, Lendava. Približno 500 m v. od ceste Renkovci—Dobrovnik so na pašniku vidne 4 gomile (parc. št. 4941, 4938, k. o. Dobrovnik, družbena last in last Štefana Tratnjeka, Lipa 123). Gomila 1 je precej sploščena in slabo vidna, pr. 10 m vi. 1 m; gomila 2 je ohranjena v celoti, pr. 15 m, vi. 2 m; gomila 3 je najmanjša in komaj opazna, pr. 8 m, vi. 1 m; gomila 4 leži 150 m s. od opisanih, tik potoka Ginja, na v. strani je nekoliko poškodovana, pr. 20 m, vi. 2 m.— I. I. Š.

VELIKO TINJE. — Od t. i. štirih tinjskih gradišč je o »Babičevem gradišu« v gozdu parc. št. 96/3, k. o. Tinjska gora, 300 m s. nad vasjo najmanj zanesljivih sledov (W. Schmid, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 2/3, 1915, 273: »le neznatni ostanki nasipa in za njim ležečega jarka«). Po domačem izročilu in označbi v katastrskem načrtu (Gradiše) je bil tu nekoč grad, odkoder so »baje za razširjenje župne cerkve zvozili veliko kamenja« (J. Tomažič, Tabor 5, 1924 [16. 5.], št. 112, 2), po drugih mnenjih pa le pribežališče. Vendar kraj ni primeren ne za eno ne za drugo, saj gre za približno 60 × 80 m velik del položnega pobočja, od koder segajo vaška polja, in je tako proti vasi na J povsem odprt. Po vsej ravnici pobočja ni nobenih sledov morebitnih stavb, ob obeh vzdolžnih straneh je obdana z globelima pobočnih jarkov, od katerih je z. krajši, v. pa nekoliko globlji. Na s. strani omejuje ta del pobočja prečno potekajoči usek stare gozdne poti, nad katero se začneja strmo pobočje do današnje ceste Veliko Tinje—Planina. Vz. del poprej dobro ohranjenega useka se tu poglobi v jamo in nadaljuje kot neprehodna globel. Usek spremlja na sz. strani dozdeven nasip, ki je sprva le del strmega pobočja, na v. strani pa se vloklu loči od useka. Tam je v resnici 1 m v. pri vrhu prav toliko š. obel nasip, ki se po 30 m

konča še pred robom pobočja. Kako in kdaj je ta nasip nastal in ali ne gre za kakšno ostalino naravne tvorbe, brez kopanja ni moč presoditi. Prav gotovo ni imel nobenega obrambnega pomena, ker je strmo s. pobočje dosti višje od njega, dozdevni jarek za njim pa v resnici le usek gozdne poti.— S. P.

ZABNICA. — Šifrer Marija, Žabnica 55 je v začetku aprila 1982 na svoji njivi na parceli št. 91, 92 k. o. Žabnica našla ohranjeno železno sulično ost (do. osti 23,1 cm do. lista 14,5 cm, š. lista 2,7 cm) spod. najširši premer tulca 2,1 cm). Najdbo hrani Loški muzej v Skofji Loki.

Sl. 30 Zabnica — železna sulična ost
Fig. 30 Zabnica — an iron lance point

Po podatkih Janeza Erzena je nedaleč proč (parc. št. 193 k. o. Žabnica) leta 1957 Valentin Hafner, Žabnica 14, izoral rimski žgani grob. Po ljudskem izročilu je na njivi, kjer je bila najdena sulična ost, potekala rimska cesta.— Mi. S.

NEGATIVNO

CERKNICA. — **Slivnica.** Pod obstoječim domom za cesto so bila izvedena razna zemeljska dela. Pri tem ni bilo zaslediti prazgodovinskih ostankov. Torej bi gradišče lahko obsegalo le prostor nad domom in cesto oziroma bi zavzemalo vrhni plato, to je območje do gozdiča nad domom na z. strani. — M. S.

DESKLE, II, 8. — **Lestivnica.** Leta 1981 je bilo izvedeno kontrolno sondiranje na temenu vzpetine, v sp. delu, v območju stolpa stare tovarne žičnice in jz. pod njim. Sonde so kopali deloma s stroji, deloma na roko delavci Saloništa Anhovo, TOZD Kamnolom. Vse sonde so bile negativne. — N. O.

ZG. BITNJE, Sv. Uršula. — V okviru raziskovalne akcije Varstvo naravne in kulturne dediščine pri Raziskovalni skupnosti Kranj, je Zavod za spomeniško varstvo v Kranju v dneh od 24. do 26. 11. 1982 izvedel arheološko sondiranje

pri p. c. sv. Uršule na Sorškem polju. Izkopani sta bili dve sondi:

Sonda 1 (7,5 × 1 m) je potekala pravokotno na j. steno ladje (155 cm z. od stika z prezbitერიem) in je segala do gl. 60 cm. Profil je enostaven; do gl. 50 cm sega rjava zemlja, pod njo je podlaga iz rumene ilovice.

Sonda 2, izkopana vzporedno z v. steno zakristije (5 m od nje), je bila na najvišjem delu blage vzpetine, na kateri stoji cerkev, in je merila 4 × 1 m. Izkazalo se je, da je točka najvišja zato, ker je tu nasuta groblja pobranega kamenja z njiv. Sicer pa je statigrafija ista kot pri sondi 1. Obe sondi sta bili negativni.

Po ljudskem izročilu je bila prvotna cerkev na tej lokaciji lesena, zgrajena še v »ajdovskih časih«. Za hišo Zg. Bitnje 76 (ima ohranjene poznogotske elemente) velja ljudsko ime »ajdovski farovž sv. Uršule«. Verjetno bi dala boljše rezultate sonda v notranjosti cerkve. — Mi. S.

RAZNO

DOBROVA PRI LJUBLJANI. — V okviru izdelave urbanističnega programa za širše območje Dobrove so bile dane tudi ustrezne spomeniškovarstvene osnove s smernicami za varovanje arheoloških terenskih spomenikov in dediščine. — M. S.

GRADIŠČE NAD PIJAVO GORICO. — Kljub temu da je LRZVŃKD v letu 1981 izdelal podrobne strokovne osnove za varstvo arheološke dediščine za urbanistični red KS Pijava Gorica, urbanistom in Komiteju za urejanje prostora in vastvo okolja SO Ljubljana-Vič-Rudnik večkrat še podrobneje pojasnili strokovna stališča o varstvu arheološkega kompleksa Gradišča nad Pijavo Gorico, predložil seznam parcel, na katerih posegi v prostor zaradi dediščine niso primerni, še vedno prihaja do pritiskov za spremembo strokovnih osnov, pa tudi do stihijskih posegov v varovani prostor. — J. O.

LJUBLJANA. — **Komenskega ulica.** — Za predel med Komenskega uli-

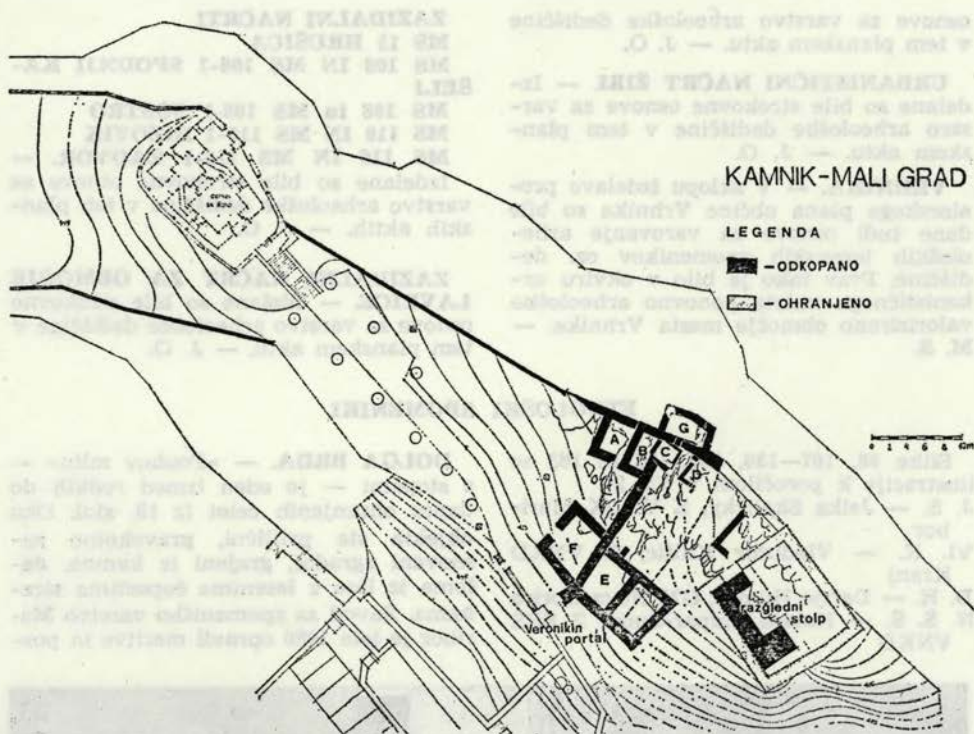
co, Resljevo ulico in Vidovdansko cesto so bile v okviru urbanističnega programa dane na podlagi valorizacije tudi ustrezne spomeniškovarstvene osnove za varovanje arheološke dediščine. — M. S.

NOVELACIJA URBANISTIČNEGA NAČRTA ŠKOFJE LOKE. — Izdelane so bile strokovne osnove za varstvo arheološke dediščine v tem planskem aktu. — J. O.

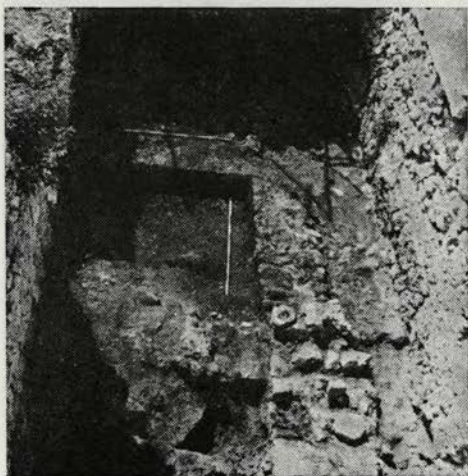
PIJAVA GORICA. — V okviru urbanističnega načrta je bila dana tudi ustrezna spomeniškovarstvena dokumentacija za zavarovanje arheološke dediščine oziroma spomenikov. — M. S.

POLHOV GRADEC. — Za območje širše naselbine je bil v okviru urbanističnega plana izdelan spomeniškovarstveni elaborat z ustreznimi smernicami za zavarovanje arheoloških terenskih spomenikov in dediščine. — M. S.

POLJANSKA DOLINA. — V okviru urbanističnega programa so bile za pre-

Sl. 88 Kamnik, Mali grad — situacija
Fig. 88 Kamnik, Mali grad — situation

Sl. 89 Kamnik, Mali grad — romanski temelji
v stolpu

Fig. 89 Kamnik, Mali grad — romanesque
basements in the tower

težni del doline z vsem obrobjem izdelane arheološke spomeniškovarstvene smernice za zavarovanje arheološke dediščine. — M. S.

SMLEDNIK. — V zvezi z revalorizacijo urbanističnega programa so bili opravljeni tudi nekateri popravki glede načina varovanja arheološke dediščine v širši okolici kraja. — M. S.

ŠKOFLJICA. — Za širše območje Škofljice so bile za urbanistični program izdelane tudi osnove za varovanje arheološke dediščine. — M. S.

URBANISTIČNI NAČRT KS BREZOVICA, KS VNANJE GORICE IN KS NOTRANJE GORICE. — Izdelane so bile strokovne osnove za varstvo arheološke dediščine v tem planskem aktu. — J. O.

URBANISTIČNI NAČRT SELŠKE DOLINE. — Izdelane so bile strokovne

osnove za varstvo arheološke dediščine v tem planskem aktu. — J. O.

URBANISTIČNI NAČRT ŽIRI. — Izdelane so bile strokovne osnove za varstvo arheološke dediščine v tem planskem aktu. — J. O.

VRHNIKA. — V sklopu izdelave prostorskega plana občine Vrhnika so bile dane tudi osnove za varovanje arheoloških terenskih spomenikov oz. dediščine. Prav tako je bilo v okviru urbanističnega načrta ponovno arheološko valorizirano območje mesta Vrhnike. — M. S.

ZAZIDALNI NAČRTI
MS 13 HRUŠICA
MS 106 IN MS 106-1 SPODNJI KASELJ

MS 108 in MS 108-1 SOSTRO
MS 110 IN MS 110-1 BIZOVIK
MS 116 IN MS 116-1 ZADVOR. — Izdelane so bile strokovne osnove za varstvo arheološke dediščine v teh planskih aktih. — J. O.

ZAZIDALNI NAČRT ZA OBMOČJE LAVRICE. — Idelane so bile strokovne osnove za varstvo arheološke dediščine v tem planskem aktu. — J. O.

ETNOLOŠKI SPOMENIKI

Slike 98, 107—130, 155, 156 in 163 so ilustracije k poročilom v VS 24.

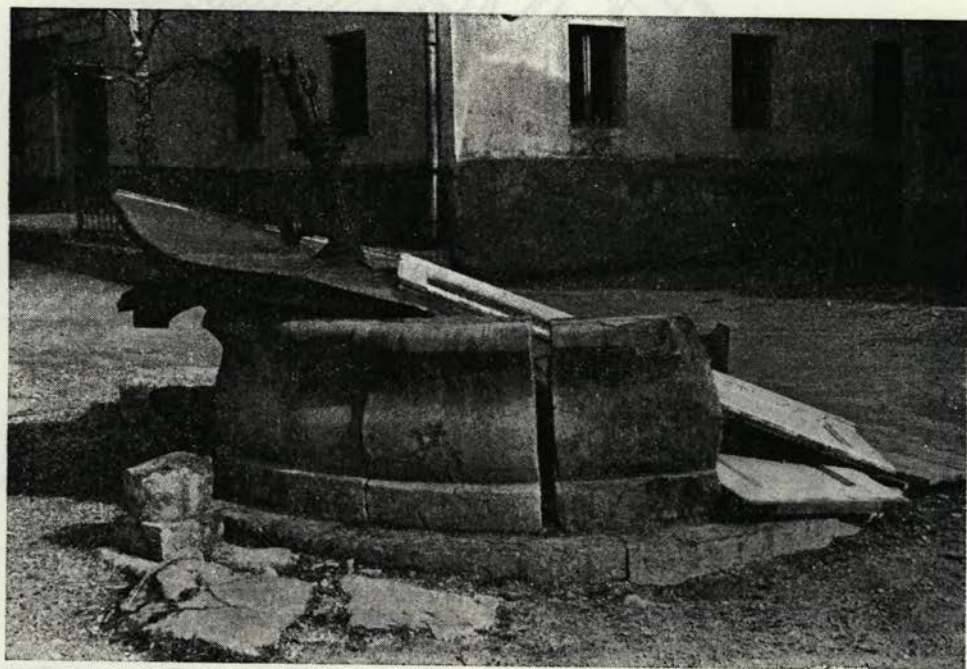
J. S. — Jelka Skalicky, Z VNDK Maribor

VI. K. — Vladimir Knific, Z VNKD Kranj

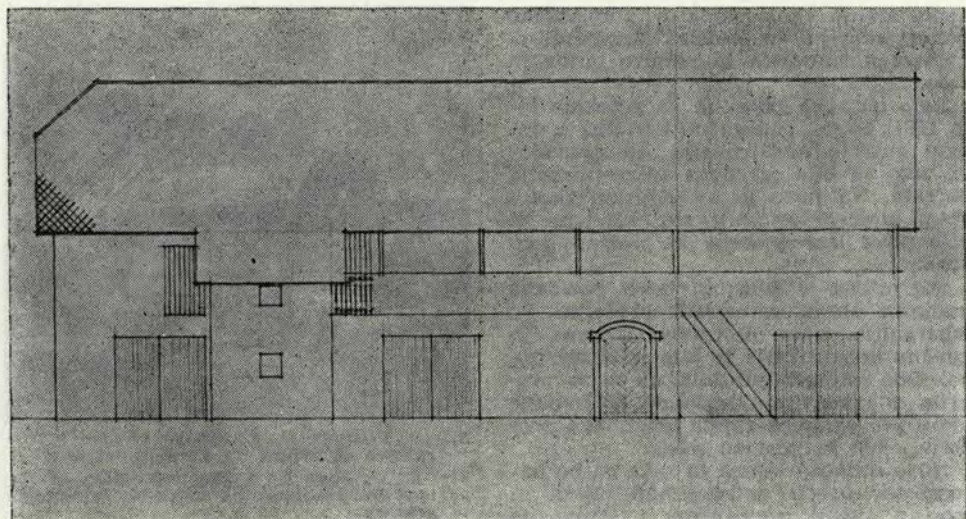
D. H. — Darijo Humar, GM Nova Gorica

N. Š. Š. — Nataša Štupar-Sumi, Z SRS VNKD

DOLGA BRDA. — »Pouhov mlin« — s stopami — je eden izmed redkih do danes ohranjenih celot iz 19. stol. Oba objekta sta pritlični, pravokotno zasnovani zgradbi, grajeni iz kamna, deloma iz lesa z lesenima čopastima strehama. Zavod za spomeniško varstvo Maribor je leta 1980 opravil meritve in pos-

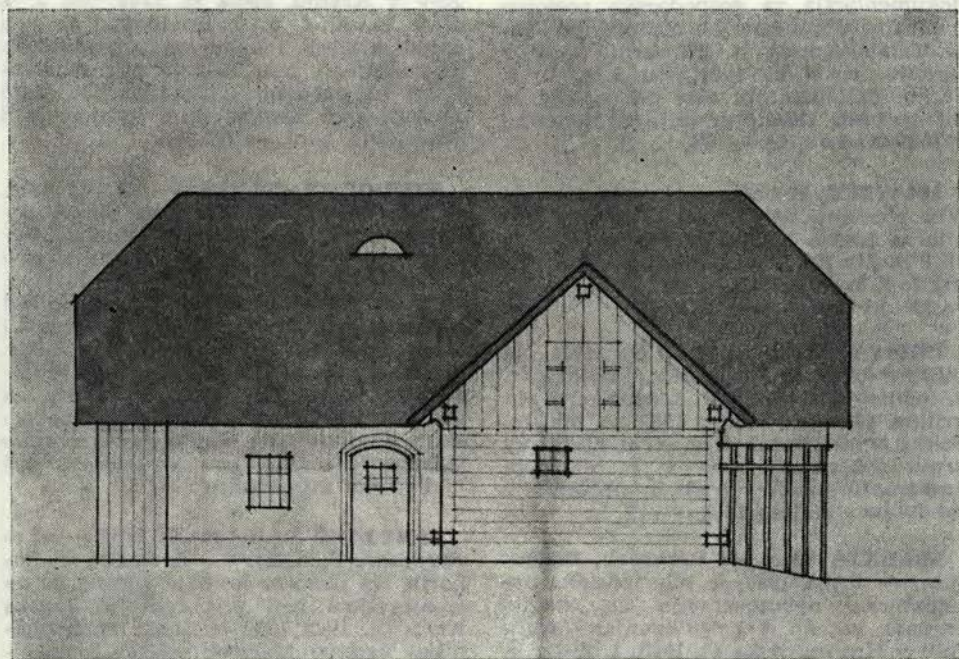

Sl. 98 Vače — porušen vodnjak na trgu
 Fig. 98 Vače — the demolished fountain on the square

Sl. 99 Kamna gorica št. 27, vzhodna stena 1 : 1000, risal L. Vidic, maj 1980

Fig. 99 Kamna gorica No 27, the eastern side 1 : 100, drawn by L. Vidic, May 1980

Sl. 100 Mavčiče št. 8, južna stena, 1 : 1000, risba Kranjc, Dešman, Pustoslemšek, september 1980

Fig. 100 Mavčiče No 8, the southern side 1 : 100, drawn by Kranjc, Dešman, Pustoslemšek, September 1980

netke stanja okoli objektov, fotografsko dokumentacijo in izdelal spomeniško-varstvena izhodišča za obnovo mlina in stop.

Dela na obeh objektih so potekala leta 1981. Stope, enocelična zgradba z odprto strešno konstrukcijo, so razpadaše, zato je bila izvedena rekonstrukcija objekta. Na novo je bil pozidan zaradi vlage uničeni kamniti zid, izdelane so bile nove lesene stene in strešna konstrukcija.

Na mlinu je bila na novo pozidana kamnita stena severnega pročelja. Po odstranitvi stare dotrajane stropne in strešne konstrukcije je bila izdelana nova. Oba objekta sta bila na novo prekrita s koroškimi škodlami. V nadaljnjem programu je zajeta še obnova pročelja, oken in vrat na mlinu.

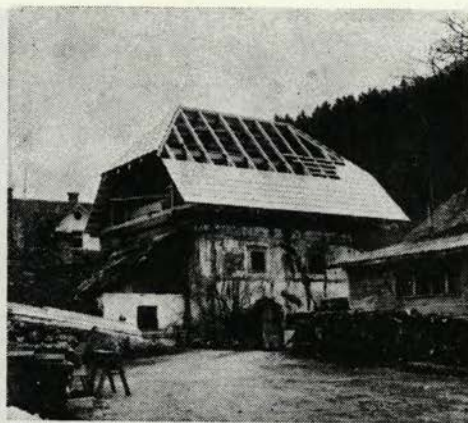
Nova mlinska koleša in rake pa bo naredil ter uredil notranjščino mlina in stop z vsemi napravami s strokovno pomočjo Zavoda za spomeniško varstvo Maribor — lastnik sam. — J. S.

KAMNA GORICA, Radovljica. — Maja 1980. je bila izdelana arhitekturna dokumentacija za gospodarsko poslopje z bivalnimi prostori ob stanovanjski hiši Kamna gorica št. 27. (arhiv ZSV v Kranju, risba št. 1051, list 1,4a, b, 5, 7a, b, 8). Južni, bivalni del stavbe je bil porušen zaradi gradnje nadomestne stanovanjske hiše. — VI. K.

MAVČIČE, Kranj. — Avgusta 1980. je bila izdelana arhitekturna dokumentacija za leseno kajžarsko stavbo Mavčiče št. 8 (arhiv ZSV v Kranju, risba št. 1071, list 2, 4, 5, 6, 7a, b, c, d, 8a, b, c). Stavba je že porušena. — VI. K.

PRISTAVA, Tržič. — Leta 1981. je bila na kačji pri Primožku, Pristava št. 9, obnovljena strešna konstrukcija in kritina (deske). V letu 1982 so bili izdelani arhitekturni in statični načrti za armiranobetonski obok v pritličju in nadstropju kačje; gradnja obokov je predvidena za leto 1983. — VI. K.

SREDNJA VAS pri Begunjah, Radovljica. — Julija 1980. je bila izdelana arhitekturna dokumentacija za stavbo Srednja vas št. 4 pri Begunjah (arhiv ZSV v Kranju, risba št. 1048, 1, 2, 4a, b, c, 5a, b, 6, 7a, b, c, d, 8a, b). Zavod je izdelal strokovno mnenje za gradnjo nadomestne stanovanjske hiše. — VI. K.

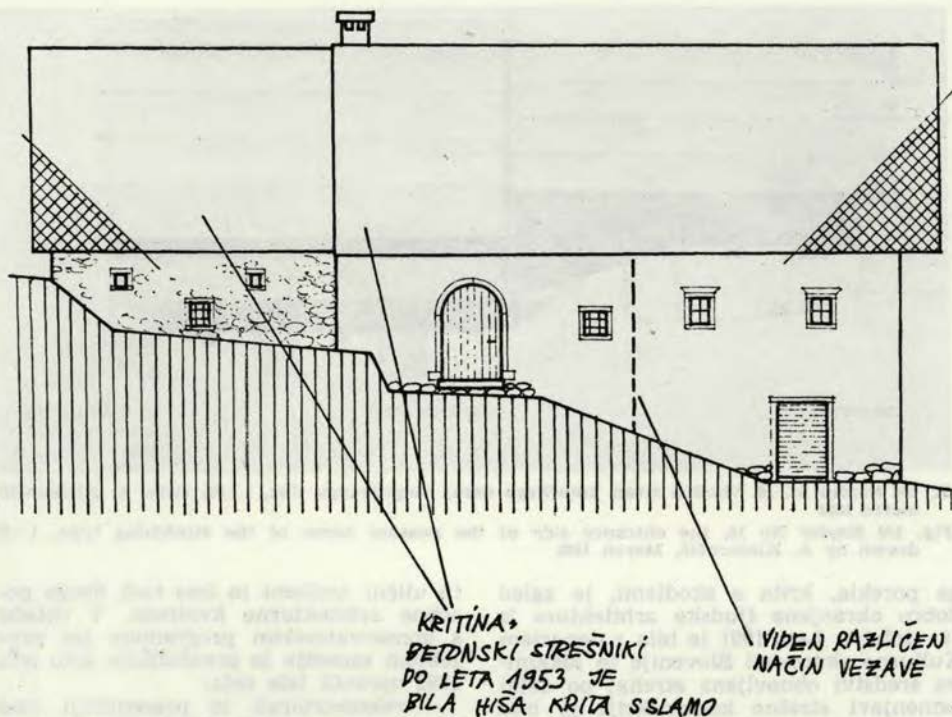
Sl. 101 Pristava št. 9, obnova strešne konstrukcije in kritine na Primožkovi kačji

Fig. 101 Pristava No 9, the restoration of the roof construction and cover on Primožek's granary

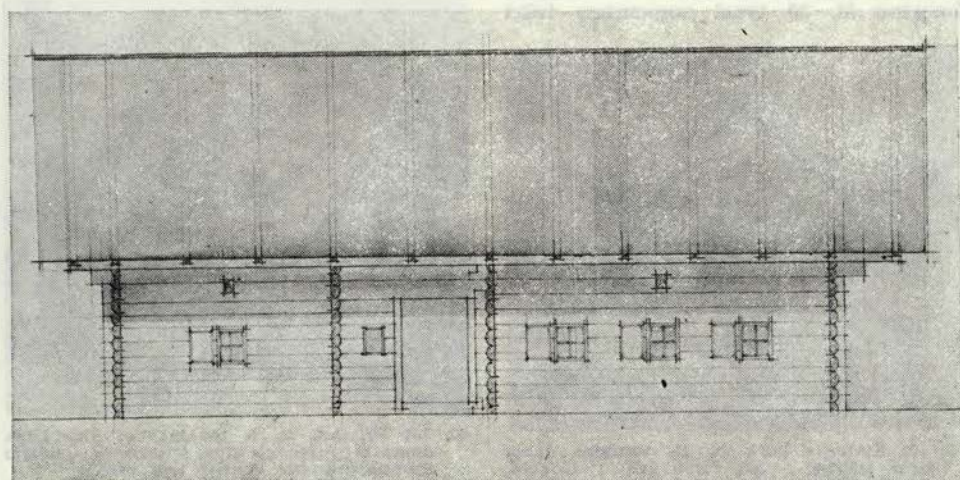
STRAŽIŠČE, Kranj. — Aprila 1981 je bila izdelana arhitekturna dokumentacija za leseno sitarsko stavbo Tominčeva ul. št. 48, Stražišče pri Kranju (arhiv ZSV v Kranju, risba št. 1148, list 2, 4, 5, 6, 7a, b, c, d, 8, 9). Stavba je bila zaradi gradnje lokalne ceste predvidena za rušenje, v letu 1982 je bila razstavljena in ponovno postavljena na novi lokaciji nad Sempetrskim gradom pod Smarjetno goro. — VI. K.

STUDOR, Radovljica. — Marca 1982. je bila izdelana arhitekturna dokumentacija kmečkega doma pri Oplenu, Studor št. 16 (arhiv ZSV v Kranju, risba št. 1213, list 4a, b, 5a, b, c, 6a, b, c, d, 7a, b, c, d, 8). V skladišče zavoda so bili prepeljani drobni predmeti in oprema stavbe, odstranjena so bila tla v »hiši«, okužena z lesno gobo, obnovljena je bila strešna konstrukcija in kritina na stanovanjskem delu stavbe. Gospodarsko poslopje je bilo le zasilno zavarovano (zakrpanje strehe, podpora zidov) pred nadaljnjim propadanjem. — VI. K.

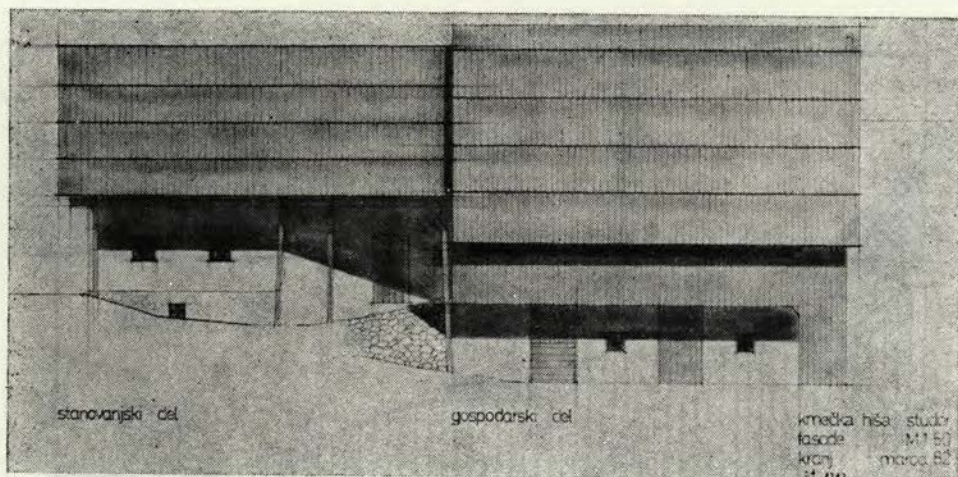
SENTJANŽ NAD DRAVČAMI. — »Levovnikova domačija« — domačija na Pohorju, tip samotne kmetije v gruč, je na izpostavljeni legi pod cerkvijo Janeza Krstnika. Leta 1980 je Zavod za spomeniško varstvo Maribor izdelal spomeniško-varstveno dokumentacijo celotne domačije in program obnove stanovanjske hiše. Lesena pritlična stavba dimnične-

Sl. 102 Srednja vas pri Begunjah št. 4, zahodna vhodna stran, 1 : 100, risba B. Mrak, julija 1980
 Fig. 102 Srednja vas near Begunje No 4, the western entrance side 1 : 100, drawn by B. Mrak, July 1980

Sl. 103 Stražišče, Tominčeva ul. 48, južna vhodna stran, 1 : 50, risba A. Klemenčič, april 1981
 Fig. 103 Stražišče, Tominčeva Street 48, the southern entrance side, 1 : 50, drawn by A. Klemenčič, April 1981

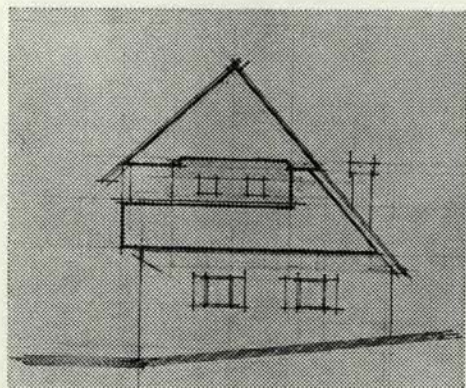

Sl. 104 Studor št. 16, vhodna stran kmečkega doma stegnjenega tipa, 1 : 50, risba A. Klemenčič, marec 1982

Fig. 104 Studor No 16, the entrance side of the peasant home of the stretching type, 1 : 50 drawn by A. Klemenčič, March 1982

ga porekla, krita s skodlami, je zgled dobro ohranjene ljudske arhitekture iz 19. stoletja. Leta 1981 je bila z denarjem Kulturne skupnosti Slovenije in lokalnimi sredstvi obnovljena streha; po delni zamenjavi strešne konstrukcije je bila hiša v celoti prekrita z novimi skodlami. Dela se bodo po programu nadaljevala prihodnje leto. — J. S.

SMARTNO, Nova Gorica. — Objekt Šmartno št. 30 tvori pomemben trški

Sl. 105 Stefanja gora št. 21, vzhodna čelna stran stavbe, 1 : 100, risba arh. J. Gogala, avgust 1980

Fig. 105 Stefanja gora No 21, the eastern front side of the building, 1 : 100, drawn by arch. J. Gogala, August 1980

in ulični ambient in ima tudi druge posebne arhitekturne kvalitete. V skladu s konservatorskim programom ter projektom sanacije in prezentacije smo leta 1982 opravili tale dela:

- rekonstruirali in prezentirali smo spahnjenco z nizkim kuriščem;
- na zatrepni fasadi nad spahnjenco smo na podlagi vidnih ostankov rekonstruirali leseni gank;

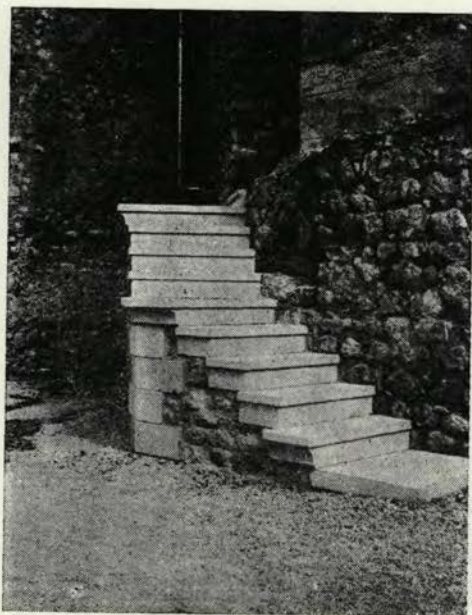

Sl. 106 Pristava št. 9, bivalni del kmečkega doma stegnjenega tipa s povsem uničeno slamnato streho (stanje leta 1971)

Fig. 106 Pristava No 9, the livingpart of the peasant home of the stretching type with a completely destroyed thatch (the situation from the year 1971)

Sl. 107 Arnače, ž. c. sv. Ina — novo odkrito gotsko okno v vzhodni steni prezbiterja
Fig. 107 Arnače, the parish church of St. Egidius — the newly discovered Gothic window on the eastern wall of the presbytery

Sl. 108 Celje, grad. Na novo pozidano stopnišče ob grajskem jedru
Fig. 108 Celje, the castle. The newly built staircase at the castle nucleus.

— ves napušč smo izdelali s profiliranimi špirovci in z obarvanimi planetami (po obstoječih vzorcih);

— rekonstruirali smo tudi kapo dimnika;

— fasade smo obdelali z zalikanim ometom, faze gradnje pa smo poudarili z različnim otenkom ometa spahnjence in objekta;

— prav tako smo na zunanosti namestili bakrene žlebove in odtočne cevi za meteorne vode;

— notranjščino smo popolnoma obnovili; vse dotrajane konstrukcijske in stavbne funkcionalne elemente (stropove, lesene stopnišče) smo zamenjali po obstoječem vzorcu;

— vgradili smo vsa okna in vrata s pripadajočimi konstrukcijskimi elementi (lesene preklade);

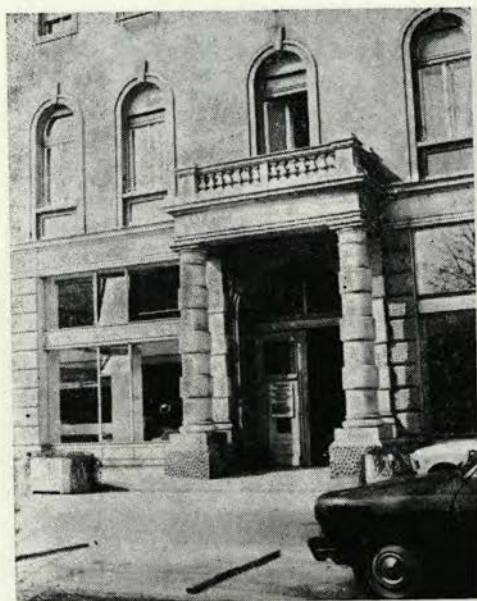
— v ometu smo na podlagi dobljenih sledov prezentirali prvotno enocelično zgradbo s strmo, verjetno skrilasto streho. — D. H.

ŠTANJEL. — V naselju Štanjel smo statično konsolidirali in na novo prekrili s staro historično kmitino (naravni ka-

men) t. i. »Natalijino hišo«. Stavba sicer spada v mlajši stavbni fond naselja, to je v skupino stavb, ki so se naslonile na prvotno obrambno obzidje potem, ko je izgubilo svojo obrambno funkcijo. Kljub temu pa tudi ta etnološka arhitektura v svoji notranji zasnovi in detajlih trdoživo varuje elemente starejše, enocelične »štanjelske« hiše. V začetku 20. stol. je dobila v zunanjščini, ki sega prek obzidja, zanimivo terasno opremo s stopnicami in stebriščno pergolo. Hiša je nepogrešljiva v predelu t. i. »romantičnega Štanjela«. — N. Š. S.

ŠTEFANJA GORA, Kranj. — Avgusta 1980. je bila izdelana arhitekturna dokumentacija za stavbo Štefanja gora št. 21 (arhiv ZSV v Kranju, risbe št. 1107, list 2, 4a, 5a, b, c, 6, 7a, b, c, 8, 9). Izdelan je bil predlog obnove in ureditve stavbe. — Vl. K.

UJTOMAS! — Leta 1977 je Zavod za spomeniško varstvo Maribor izdelal spomeniškovarstveno valorizacijo naselja Ujtomas v Lendavskih goricaх z vsemi načrti posameznih vinskih kleti.

Sl. 109 Celje Narodni dom. Rekonstruirani vhodni portal v vzhodnem traktu

Fig. 109 Celje, Narodni dom. The reconstructed entrance portal in the eastern wing

Naselje po svoji obliki in vsebini uteleša eno najlepših izročil naše arhitekturne preteklosti. Kot zaselek je ohranjenih enajst vinskih kleti, nanizanih v vrsti. Nizke dvo- in tricelične lesene, z blatom ometane in pobeljene kleti, krite s slamatimi čopastimi strehami, izvirajo iz druge polovice 19. in začetka 20. stol. Zgrajene so bile za predelavo grozdja in shrambo vina in temu namenu v glavnem služijo še danes.

Leta 1978 je pod vodstvom Zavoda za spomeniško varstvo Maribor in z denarjem Kulturne skupnosti Slovenije ter lokalnimi sredstvi potekala sanacija desetih objektov. Posebno pozornost je bilo treba posvetiti streham, ki so bile dotrajane. Po delni obnovi strešnih konstrukcij so bile vse kleti na novo prekrite s slamo. Močno poškodovani omet je bil nadomeščen z novim (ilovica z rezano slamo) in pokrit z apnenim beležem. Vsi leseni deli na kletih pa so bili zaščiteni s sadolinom. Tako obnovljene kleti so ohranile vse primarne značilnosti v obliki in materialu.

Leta 1981 je Zavod za spomeniško varstvo Maribor izdal soglasje za rekonstrukcijo še zadnje že skoraj poru-

Sl. 110 Celje, nekdanja kresija, Klasicistična stavba pred eksplozijo in rušenjem

Fig. 110 Celje, the former district building. The classicistic building before the explosion and the demolition.

šene kleti v tem zaselku. Po predloženih načrtih je zavodova spomeniška služba opravila potrebni nadzor pri izvajanju del.

V naslednjem letu bo izdelan program ureditve okolja s sanacijo nekaterih že prej obstoječih objektov, ki kvarijo ambient, in obvezno predelavo nove neustrezne počitniške hišice, pri kateri niso bila upoštevana naša navodila. V programu pa je še notranja ureditev ene izmed obnovljenih kleti. — J. S.

ZGORNJA BELA, Kranj. — Izdelan je bil spomeniškovarstveni elaborat za obnovo lesenega stegnjenega kmečkega doma pri Martincu, Zgornja Bela št. 35. Lastnik je v soglasju z zavodom v ustreznem odmiku od stare stavbe zgradil nadomestno stanovanjsko hišo in gospodarsko poslopje. Bivalni prostor v stari stavbi želi lastnik prilagoditi za kmečki turizem, gospodarski prostori pa bi ohranili nekdanjo gospodarsko namembnost. — Vl. K.

UMETNOSTNI IN URBANISTIČNI SPOMENIKI

Avtorji

- A. V. — Andreja Volavšek, Z VNKD Maribor
 B. K. — Bine Kovačič, Z VNKD Maribor
 I. M. — Izidor Molé, Brezovica
 J. M. — Janez Mikuž, Z VNKD Maribor

- M. C. — Marjeta Ciglencečki, PM Ptuj
 M. L. K. — Marinka Lazarević, Z VNKD Maribor
 Mi. S. — Milan Sagadin, Z VNKD Kranj
 M. V. — Marko Vuk, GM Nova Gorica
 N. Š. Š. — Nataša Štupar-Šumi, Z SRS VNKD

Sl. 111 Gornji grad — pogled na veliko kupolo katedrale
 Sl. 111 Gornji grad — pogled na veliko kupolo katedrale

R. Č. — Robert Červ, Z VNKD Nova Gorica

R. P. — Rudi Pergar, Z VNKD Nova Gorica

Š. V. J. — Špela Valentinčič-Jurkovič, L R ZSV

T. B. — Tine Benedik, RC Ljubljana

APAČE. — Na vlogo župnijskega urada smo izdali občini Gornja Radgona mnenje o ureditvi okolja ž. c. Prostor naj bi bil javen, del vaškega trga, in naj bi bil namenjen izključno pešcem.

Nismo soglašali z nadgradnjo pritlične hiše št. 62, ki je sestavni del trškega ambianta, in smo priporočili, naj se izrabita podstrešje in dvoriščni trakt.

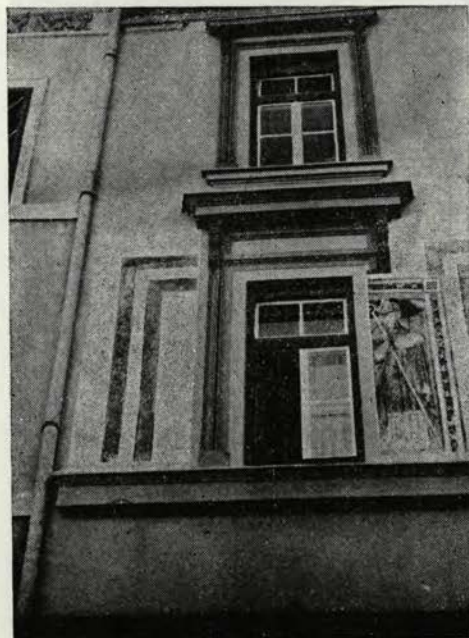
Župnijski upravitelj je brez soglasja in navodil neustrezno prenovil zunanjsčino gotske ž. c. — A. V.

BENEDIKT V SLOVENSKIH GORICAH, ž. c. sv. Benedikt. — Lastnik je prebarval notranjščino cerkve po navodilih Zavoda za spomeniško varstvo Maribor. Stene smo sondirali, in pri tem

smo ugotovili v glavni ladji romansko gradnjo z značilnim stičenjem. — A. V.

BORL. — Za grad Borl smo izdelali sanacijski program, izdelali načrte za gradbeno sanacijo in začeli prva gradbena dela. Opravljene so bile tudi geološke raziskave zemljišča, na katerem stoji grad. — J. M.

BRANIK, grad Rihemberk. — Na gradu Rihemberk smo leta 1982 nadaljevali dela, ki so bila nekaj let prekinjena, in sicer obnovo severnega dela grajskega palačija. Severni palacij sodi po svoji zasnovi v srednjeveško stavbnogodovinsko fazo gradu, zato je njegova obnova tako pomembna. Že pred leti smo obnovili kletni del palačija z vsemi starejšimi ohranjenimi arhitekturnimi detajli in rekonstruirali renesančno obočno konstrukcijo z značilnimi gotsko zašiljenimi obočnimi kapami v sicer polkrožnem banjastem svodu. Na to rekonstruirano kletno osnovo smo letos na novo pozidali pritlični del severnega palačija z vso dokumentirano fasado in notranjo arhitek-

Sl. 112 Celje, Tomšičev trg 9. Gotska freska in renesančna arhitekturna poslikava na fasadi

Fig. 112 Celje, Tomšičev trg 9. The Gothic fresco and the Renaissance architectural painting on the façade

Sl. 113 Hajnsko pri Podčetrtku. Na novo odkrita poznogotska Madona

Fig. 113 Hajnsko near Podčetrtek. The newly discovered Late-Gothic Madonna

turo. Na obnovljeno zidovje smo postavili stropno konstrukcijo v armiranem betonu, upoštevajoč pri tem možnost kasnejše interpolacije izvirnega lesenega stropa na kamnitih konzolah. — N. Š. Š.

ČRNCI, grad. — Agrokombinatu smo dali navodila za sanacijo prostorov, ki jih je napadla hišna goba (pritlični prostori v vzhodnem delu in lovska soba), in za odstranitev oljnih premazov na kamnitih stebrih in stopniščni ograji. — A. V.

DOBROVO, grajsko obzidje in kapela. — Na gradu Dobrovo so se v tem letu osredotočila dela na obnovu nekdanje grajske kapele in grajskega vhodnega obzidja. Prva faza del je obsegala statično sanacijo in rekonstrukcijo prvotne grajske kapele. Izvedena so bila injektivna dela, s katerimi so bili ojačeni vsi nosilni zidovi in obočna konstrukcija v prezbitერიju. Nekatere dele zidov je bilo treba na novo pozidati, sledilo je vgrajevanje armiranobetonskih protipotresnih povezovalnih konstrukcij. Potem smo naredili strešno konstrukcijo in zastrešili streho v historični kritini z opečnimi korci. Obnovljeni so bili vsi arhitektonski detajli, zlasti glavni portal kapele, kot tudi zvončnica na strehi kapele.

Druga faza del je obsegala rekonstrukcijo grajskega obzidja s strelnimi linami na katerega se je kasneje naslonil arkadni hodnik (zastrešen). Dela so obsegala temeljito sanacijo prvotnega obrambnega zidu in povezavo tega zidu z arkadnimi arhitekturnimi elementi. Prekrili smo tudi arkadni hodnik s pulvastno streho s korčno kritino in lindastim zaključkom proti grajskemu dvorišču. — N. Š. Š.

Grajska kapela je bila v novejšem času ponovno preslikana z ornamentiko. Omet na oboju je skoraj ves odpadel. Pri sondiranju notranjih sten stolpa, ki je rabil za kapelo, se je pokazala na prvotnem valovitem in gladkem ometu starejša poslikava, ki je obsegala pol metra širok pas. Ta se je vil v višini treh metrov vzdolž celotnega prostora. Poslikan je bil z značilno baročno stilizacijo rastlinskih in živalskih oblik v okrasnih in rdečkastih otenkih. Vse ostale površine so bile bele. Fragmenti te poslikave so bili sneti, ker je bil omet zaradi stalnega izpiranja (prostor brez strehe) razrahljan. Ti fragmenti bodo obdelani in prezentirani. — R. P.

DRAVOGRAD. — Izdelali smo navodila za nadomestno gradnjo drvarnic ob p. c. sv. Vida. Restavrirali smo sliko sv. Florjana s panoramo gorečega Dravograda, ki je bila začasno deponirana v župnišču. Restavrirali smo (Albin Kovarčič) baročno sliko sv. Petra iz. ž. c.

Kronska gora. Vodili smo prenovitvena dela pri temeljenju zvonikov, zamenjali kritine in restavriranju fasad pri p. c. sv. Petra. Obnovljeni so bili originalni ometi, sedanja rumeno barvo je zamenjala prvotna, opečno rdeča. — J. M.

ERZELJ, p. c. sv. Mihaela. — Skrilasta streha je bila nad pevskim korom tako poškodovana, da je v notranjost zelo zamakalo. Zaradi tega sta bila deloma uničena zrcalni strop in kor. Odločili smo se za betonsko konstrukcijo strehe nad ladjo z enakim naklonom. Štukaturno dekorirani strop smo ohranili tako, da smo ga vpeli v sleme strehe, le-to pa ponovno prekrili s skrlami. Zvonik je bil ob zvočnih linah zelo poškodovan, ker so zaradi slabe strehe segnile stare lesene vezi. Skrlasto streho zvonika smo na novo prekrili po predhodni sanaciji kupole, odstranili dotrajane vezi in jih zamenjali z železnimi. — R. C.

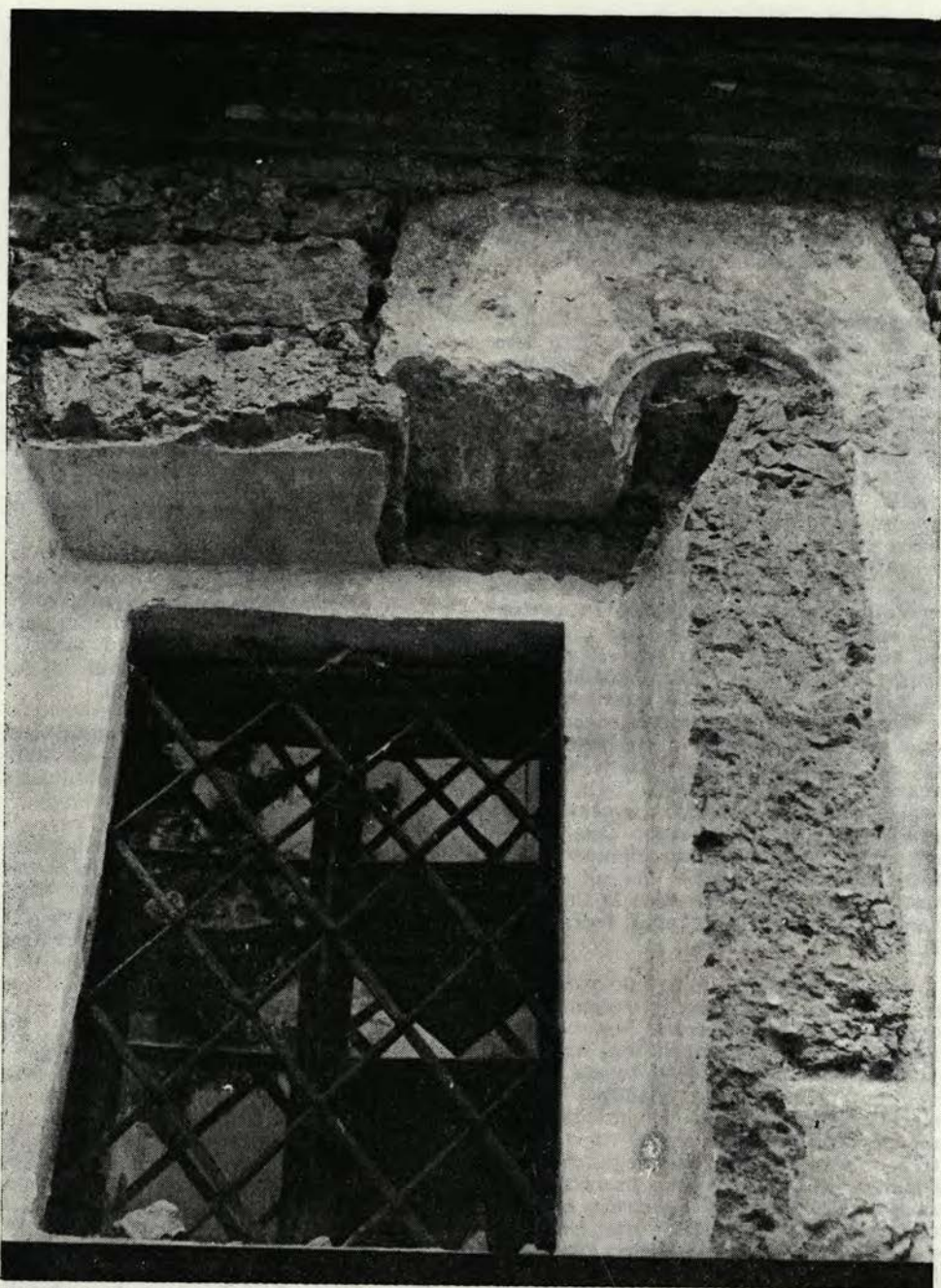
FALA. — Prenovljena je čebulasta streha zvonika na grajski kapeli. Pripravili smo detajle venca za oblikovno izvedbo. — A. V., M. L. K.

FRANKOVCI. — Restavratorska delavnica zavoda (restavrator V. Gojkovič) je restavrirala gotski kip Marije z otrokom. Kipu, ki je bil majden v majhni kapeli v vasi Frankovci, je manjkal spodnji del. Restavrator ga je rekonstruiral. — J. M.

GORIŠNICA, ž. c. sv. Marjete. — Izdelali smo navodila za preново notranjščine p. c. in namesbitev novega oltarja. — J. M.

GORNJA RADGONA, Kerenčičeva 9. — Izdelali smo navodila za preново stavbe iz 18. stol. in spremljali projektiranje. V pritličju bo gostinski lokal, v nadstropju stanovanja. Zunanjščina bo ohranjena, korigiran bo le vhod v nekdanji lokal pekarnе.

Kerenčičeva 9 in Lackova 1. — Izdali smo navodila za preново stavbe, ki bo imela v pritličju lokal, v nadstropju

Sl. 114 Imenska gorca, p. c. sv. Križa — novoodkrito renesančno okno na j. steni ladje
Fig. 114 Imenska gorca, the filial church of St. Cross — the newly discovered Renaissance window in the southern part of the nave exterior

Sl. 115 Prebold — zahodna fasada hiše št. 26
Fig. 115 Prebold — the western façade of house No 26

stanovanja. Del gospodarskega poslojpa bo zaradi prometne rešitve mejnega prehoda odstranjen, vendar je treba notranjo steno ohraniti in jo obdelati s perforacijami kot obzidje, ki ograjuje dvorišče. — A. V.

GRAD. — Restavrirana baročna slika Poveličanje svete hostije iz ž. c. vel. 1,1 x 0,8 m; snemanje s podokvirja, utrjevanje barvne plasti, odstranjevanje umazanije, dubliranje, rentoilaža, plombiranje, šelakiranje plomb, napenjanje na nov podokvir, lakiranje, retuširanje. — B. K.

GRADIŠČE V SLOVENSKIH GORICAH, št. 47. — Hiša z bidermajersko fasado je privatna last. Lastnica je nameravala prenoviti fasado s teranovo. Ker stoji stavba ob vaškem trgu, nismo soglašali s tem, temveč smo pri občinski kulturni skupnosti pridobili participacijo, s katero bo moč fasado obnoviti v prvotni obliki. — A. V.

ŠT. ILJ POD TURJAKOM, ž. c. sv. Ilija. — Izdelali smo navodila za prenotranjščine ž. c., ki obsegajo:

1. prezentacijo starega romanskega prezbiterja v prtiličju vzhodnega zvonika,
2. nov tlak v cerkvi,
3. vetrolov,
4. oltar za pokoncilsko liturgijo. — J. M.

JAKOBSKI DOL, ž. c. sv. Jakoba. — Župnijskemu uradu smo izdali navodila za obnovo zunanjščine barokizirane gotске cerkve. Dela bodo izvedena leta 1932. — A. V.

Sl. 116 Podčetrtek, grad. Na novo pozidani del vzhodne stene
Fig. 115 Podčetrtek, the castle. The newly built part of the eastern wall

Sl. 117 Sladka gora, p. c. MB — študijska skica za rekonstrukcijo fasade

Fig. 117 Sladka gora, the filial church of Virgin Mary — the study drawing for the reconstruction of the Baroque painting on the façade

Sl. 118. Slake, p. c. DM na Pesku — rekonstruirana poslikava na zvoniku iz l. 1701

Fig. 118 Slake, the filial church of Virgin Mary at Pesek — the reconstructed painting on the steeple, originating from the year 1701

JUROVSKI DOL, ž. c. sv. Jurija. —

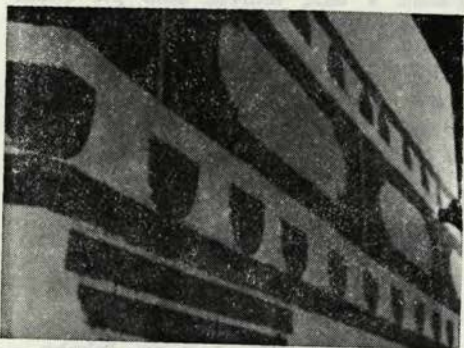
Lastnik je s svojimi sredstvi prenovil cerkveno zunanjsčino, za kar si je pridobil navodila Zavoda za spomeniško varstvo Maribor

Ko je bil prvotni omet odstranjen, smo na severni steni ladje ugotovili romansko gradnjo; tako je bilo potrjeno pismeno izročilo o prvotni romanski cerkvi (glej Zadnikar: Romanika). — A. V.

KAMNIK, Mali grad. — V okviru konservatorske akcije na razvalinah Malega gradu v Kamniku so leta 1982 potekala zemeljska dela — arheološki izkop ruševin in izkop sesutin na severnem pobočju — od 28. 6. do 22. 7. 1982. Kljub temu da so bila za l. 1982 predvidena predvsem očiščevalna dela v okolici vzhodnega stražnega stolpa, smo zaradi nujne sanacije stolpa (nepričakovano porušenje dela zahodne stene) vsa dela prilagodili predvsem tej sanaciji. Tako je bil odstranjen del sesutin ob temeljih na severnem pobočju, predvsem pa je bila v celoti izkopana in raziskana notranjost stolpa. Pri tem so bili odkriti temelji starejšega romanskega donjona, ki so bi-

li na celotni površini očitno načrtno porušeni do enake višine, ves teren pa je bil nato zravnán še s plastjo rumene glin. Najdb pod to plastjo ni bilo, razen kosa grobe keramike v skalni razpoki, ki pa bi lahko bil še prazgodovinski. Temelji so bili zlasti dobro ohranjeni v severni polovici sedanjega stolpa, medtem ko so bile v južni polovici opazne le umetne prilagoditve naravne skalnate podlage, na kateri je stal romanski stolp. Debelina temeljev je 3,25 metra, notranja površina pa je merila ca. $5,75 \times 5,75$ m. Romanska faza stolpa je bila datirana z že lani najdenima podkvama v 11. do 13. stol. (VS 24, 1982, 200 s). Zidovi danes stoječega stolpa so se na severni strani naslonili na zunanji rob romanskih temeljev, na zahodni pa so segli čeznje. Tako je v zunanji fronti temeljev severne stene v prvih 5 vrstah mogoče videti tipično romansko plastenje obdelanega kamena.

Delno porušenje zahodne stene stolpa (odlučenje dela zunanje fronte) 2. 7. 1982, ki je neposredno ogrozilo občane in onemogočilo promet po glavni kamniški ulici, je povzročilo, da se je bilo treba posvetiti predvsem sanaciji tega stolpa. Pri tem je sodelovalo gradbeno podjetje Pelko z Bleda, še prej pa so bile na pobočju postavljene zaščitne ograje. Pri komisijskem ogledu, v katerem so sodelovali delavci ZRMK Ljubljana, inšpekcijskih služb SO Kamnik, ZSV Kranj in izvajalec sanacije, je bilo ugotovljeno, da sta glavni vzrok rušenja meteorna voda in bohotna vegetacija na zidovih. Temelji so sicer na živi skali, vendar so

Sl. 119 Slake, p. c. DM na Pesku — detajl poslikave zvonika

Fig. 119 Slake, the filial church of Virgin Mary at Pesek — a detail of the painting on the steeple

korenine med zidom in podlago tudi že ustvarile plast humusa. Z zidovja celotnega stolpa in iz neposredne okolice je bila zato odstranjena vsa vegetacija, utrjeni so bili temelji, strohnele lesene vezi v zidovih, ki so povzročale delno sesedanje, pa so bile nadomeščene z železobetonskimi. Z injektiranjem so bile sanirane tudi vse obodne stene stolpa. Zaradi statične oporečnosti je bil odstranjen zidan opornik na sv. vogalu stolpa (pozidan med zadnjo vojno) v zid pa je bila vgrajena železobetonska vez. Sanacijska dela na stolpu se še nadaljujejo, izdelan pa je bil tudi načrt za ustrezno prekritje, ki edino omogoča popolno zaščito stolpa in hkrati prezentacijo romanske faze. (sl. 88, 89!)

Poleg teh del na ogroženem stražnem stolpu so delavci ZSV Kranj tudi utrdili in pozidali manjši stolp na južni strani gradu, pri Geodetskem zavodu SRS pa je bil naročen in izdelan geodetski posnetek celotnega malograjskega hriba. Ta posnetek je potreben za vsa nadaljnja sanacijska in ureditvena dela na gradu, ki bodo sledila v letu 1983. — Mi. S.

KOSEČ, p. c. sv. Justa. — Streho cerkve, ki smo ji obnovili prvotni naklon, smo dokončno prekrili s škodlami. Pozidali smo nov zvonik na preslico po modularni analogiji bovških in karnijskih cerkva. Zaradi izredne vloge (cerkev je situirana na pobočju) smo poglobili zračno kineto ob severni, vzhodni in zahodni strani objekta. Kineto smo nato prekrili z AB ploščami. — R. Č.

KROMBERK. — Goriški muzej je bil že leta 1980 opozorjen na zapuščino slovenskega arhitekta Viktorja Sulčiča (1895 do 1974), doma iz Križa pri Trstu, ki je živel in deloval v Buenos Airesu v Argentini. Muzej je dosegel, da se zapuščina, ki obsega akvarele, risbe, skice, nekaj publikacij in fotografij, ni razdrobila, marveč je velika večina ostala skupaj, in jo je dobil v trajno varstvo. Razdelitev zapuščine je bila opravljena jeseni 1981. po razstavi v Križu pri Trstu, manjši del pa so poleg Goriškega muzeja dobili še Kulturno društvo Vesna v Križu, arhitektovi sorodniki in nekateri posamezniki, ki imajo zasluge, da se je zapuščina sploh ohranila.

Akademski slikar Izidor Molè z Brezovice pri Ljubljani je leta 1982 restav-

riral za Goriški muzej dve sliki. Muzej je z lastnikom, ž. u. Črnič sklenil pogodbo o izposoji. Marija z Jezusom (a. pl., 149,5 × 93 cm, sign. ni) je povprečno eklektično delo in je nastalo verjetno v 17. stoletju, očitno pa so baročni elementi, zlasti pri gestah in bogati draperiji oblačil. Portret moža (o. pl., 80 × 60 cm, sign. : ni) je slikarsko solidno, vendar povprečno realistično delo z nekaterimi postbidermajerskimi značilnostmi, zato ga moremo postaviti v drugo polovico 19. stoletja. Pri obeh slikah so bili uporabljeni običajni postopki lepljenja na novo platno, čiščenje, kitanja, retuširanja in lakiranja. Pri olju Marija z Jezusom je treba opozoriti na izredno odpornost barve proti topilom, ki dokazuje dokajšnjo starost slike. Prvotno je bila slika nekoliko večja, kar je razvidno iz kompozicije; restavrator domneva, da je bila izrezana iz podokvira. Sliki sta dobili mesto v galeriji na gradu Kromberk. — M. V.

LENART. — Izdali smo navodila za prenovo notranjščine starega rotovža, v katerem je treba ohraniti in konser-

Sl. 120 Svibno, ž. c. sv. Križa. Na novo odkriti gotski arkadni stebri v cerkvi

Fig. 120 Svibno, the parish church of St. Cross. The newly discovered Gothic arcade columns in the church

virati leseni strop, originalne vratnice in stensko omarico z originalnim okovjem. V ž. c. je bil odstranjen oltar, obrnjen proti vermikom in narejen po načrtih ing. C. Zazule. Odstranjene so bile tudi stopnice in postavljena je bila nova menza po načrtu Petra Požauka. — A. V.

LIMBUŠ. Limbuška 40. — Izdali smo navodila za prenavo nekdanje kaplanije z gladkimi apnenimi ometi in rdečo fasadno poslikavo okoli oken.

LJUTOMER. mestno jedro. — Za celotno mestno jedro smo izdelali program obnove fasad. Določili smo predvsem omet in barve. — J. M.

LOVRENC NA POHORJU. — Izdali smo mnenje in spomeniškovarstvena navodila za dozidavo mrliške vežice, ki naj se s svojo obliko priredi avtohtoni arhitekturi.

MARIBOR. — Izdali smo spomeniškovarstvene smernice za gradnjo gostinske šole v Mladinski ulici. Zahtevek za gabarit in strešni naklon, kot ga imajo sosednje stavbe, je projektant upošteval.

Zavodu za urbanizem smo izdali soglasje za ureditev širšega okolja VTS.

Sodelovali smo v komisiji pri ZUM za izbiro mestne opreme (avtobusna postajališča, koši itd.).

Opozorili smo Pokopališko podjetje na neumestno razprodajo nekaterih grobnic na pobeškem pokopališču. Izdali smo mnenje za adaptacijo kioska nad transformatorjem pri glavnem mostu za slaščičarski lokal. — A. V.

Inventarizacija javnih svetilk na spomeniško zaščitenem območju Maribora. — Opravljeni so bili terenski posnetki svetilk na celotnem zaščitenem območju Maribora. Izdelana je fotodokumentacija z inventarizacijskimi kartoni z osnovnimi podatki. Dokumentacija je prišla na pobudo Zavoda za izgradnjo mesta Maribor — komisije za vprašanje razsvetljave mesta. — M. L. K.

Aškerčeva 6. — Šola bratov Polančič si je pridobila soglasje za dozidavo, ki naj se podredi obstoječi stavbi v masi in gabaritu.

Gosposka 12. — Mariborskim lekarnam smo izdali soglasje za adaptacijo podstrešja. Prodajalna Peko je prebarvala fasado v dosedanjih barvnih tonih.

Sl. Svibno, ž. c. sv. Križa. Prezentirana romanska zidava ob zgodnjegotskem okencu Fig. 103 Svibno, the parish church of St. Cross. The presented Romanesque building remnants by the Early-Gothic window

Glavni trg 10. — Invalidskemu podjetju smo izdali soglasje za zamenjavo aluminijastih izložbenih in vratnih okvirov z lesenimi.

Heroja Staneta 1. — Občini smo izdali spomeniškovarstvene smernice za adaptacijo podstrešja.

Kneza Koclja 9. — Izdali smo navodila za obnovo dvorane v nekdanjem narodnem domu.

Mladinska ul. — Izdali smo soglasje za ureditev okolja stavbe v Ljudskem vrtu, z mnenjem, da je treba ulično fasado stavbe zaradi mlajših prizidkov korigirati.

Orožnova 6. — Ob rušenju črne vojašnice smo zahtevali ohranitev nekaterih arhitekturnih detajlov (kamniti podboji, ograje itd.). Izvajalec je zahtevo le deloma upošteval. Šoli v Orožnovi smo izdali soglasje za zamenjavo žlebov in odtočnih cevi ter popravilo krivine.

Partizanska 17. — Izdali smo soglasje za izložbeno odprtino. Na stavbi št. 19

je treba korigirati ves pritlični izložbeni pas in ohraniti kamnite podboje. Zavrnilo smo predlog Slovenijalesa za reklamno poslikavo na št. 17.

Poštna ulica. — Dimnikarskemu podjetju smo izdali navodila za prenovo fasade, ki mora ohraniti vso členitev in gladki apneni omet. Izdali smo soglasje za adaptacijo podstrešja v Poštni ulici št. 1.

Rotovski trg. — Izdali smo navodila za popravilo dotrajnih fasad in urgirali zaradi popravila strehe rotovškega stolpiča.

Slovenska 22. — Izdali smo soglasje za adaptacijo podstrešja.

Slomškov trg 16a, b, c. Zaradi gradnje SNG smo izdali soglasje za rušitev Slomškovega trga 16a, b in c. Za adaptacijo kazinskega dela SNG smo izdali spomeniškovarstvene smernice.

Streliška 95. — Izdali smo navodila za prenovo fasade.

Svetozarevska 6. — Izdali smo soglasje za adaptacijo pritličnega dela nekdanje tiskarne za trgovske lokale.

Sl. 123 Šmarje pri Jelšah, ž. c. MB — delno odkrita freska s podobo sv. Ambroža v zvonici

Fig. 123 Šmarje near Jelše, the parish church of Virgin Mary — the partly discovered fresco with the image of St. Ambrose in the belfry

Sl. 122 Sentjur pri Celju. Na območju občine ugotovljena poznogotska plastika Madone

Fig. 122. Sentjur pri Celju. The Late Gothic statue of Madonna, found within the community area

Šentiljska 114. — Izdali smo soglasje za adaptacijo podstrešja.

Ulica talcev 1. — Za fasado smo zahtevali (ing. arh. Dev) prvotno barvo.

Štrossmajerjeva ul. — Za prenovo fasade Umetnostne galerije smo izdali spomeniškovarstvene smernice.

Tyrševa ul. — Zahtevali smo ohranitev ravne strehe na stavbi v Tyrševi ul. (arh. Jelenc); za to je zavodov zunanji sodelavec, v. gr. t. Jože Požauko, izdelal predlog z bakreno kritino.

Tomšičeva 1. — Izdali smo soglasje za adaptacijo podstrešja pod pogojem, da bodo odprtine le na severni, dvorišni strani.

Taborska 20. — Na stavbi so nastale razpoke. Prosilili smo komunalno podjetje, naj pregleda, ali so kanali v redu, ker je možno, da so razpoke nastale zaradi zamakanja.

Titova 29. — Izdali smo soglasje za novo opečno kritino.

Sl. 124 Soštanj, p. c. sv. Mohorja in Fortunata. Rekonstruirana poslikava ob zgodnjegotskem oknu v sedanjem prezbitoriju

Fig. 124 Soštanj, the filial church of St. Heremagor and Fortunatus. The reconstructed painting by the Early-Gothic window in the onetime presbitery

Valvasorjeva 22. — Na historicistični fasadi nismo dovolili zamenjave nekaterih oken z okni z roloji.

Vetrinjska ulica. — Urejena je bila trgovina Bëko, pri čemer so odstranjene

Sl. 125 Velenje, grad. Line s strelnicami in mašikuli v vrhnjem nadstropju bastije

Fig. 125 Velenje, the castle. Garret-windows with loop-holes and machicolations on the upper floor of the bastille

velike aluminijaste izlozbe in nadomeščena z lesenimi, ožjimi. Na podstrešju Merkurja smo dovolili dodatno mansardno okno.

Vojašniška 6. — Na delu stavbe se je vdrla streha. Ker gre za kulturni spomenik, smo pridobili denar od SO za nadomestilo, vendar lastnik ni hotel popraviti stavbe zaradi zakonskega določila o hipoteki.

Vrbanska 47. — Stavbo je Staninvest na novo prekril z bobrovcem.

Agrokombinatu smo izdali soglasje za adaptacijo podstrešja hiše Vrbanska 103.

Židovski stolp. — Popravili smo ostrešje, fotoklub pa je napeljal elektriko in namestil stopnice.

Mestno obzidje. — Dokončali smo dela na zahodnem delu obzidja in sondirali južno obzidje.

Ž. c. sv. Magdalene. — Lastniku smo izdali soglasje za novo opremo po predloženem načrtu, s priporočilom, naj bo oprema premična; restavrirati je treba tudi oltarno kuliso.

P. c. sv. Barbare na Kalvariji. — S sredstvi občinske skupščine smo naročili prenovo opečne kritine in nove zlebove ter odtočne cevi. — A. V.

Za prostorski plan obmejnih krajevnih skupnosti in občini Maribor je bila izdelana evidenca vseh najpomembnejših zgodovinskih spomenikov s posebnim poudarkom na spomenikih NOB in ljudske revolucije.

Zaradi nenehnega onesnaževanja ometa na zidu sodnih zaporov v Mariboru je bila izdelana bakrena »kapa« na zidu, fasada pa je bila ponovno prebarvana.

Kidričev spomenik v Mariboru je bilo treba temeljito očistiti, bronasti odlitek pa patinirati.

Zaradi gradnje novega mostu in cestnih priključkov v Mariboru je zavod pripravil spomeniškovarstvena izhodišča za ohranitev ruskega pokopališča, ki je bilo ogroženo ob gradnji cestne povezave z novim mostom.

Za prostorski plan Rač je zavod izdelal evidenco zgodovinskih spomenikov in jih grupiral v mejah novih mariborskih občin. — A. A.

MURETINCI. — Izdelali smo navodila za obnovo zunanjsčine gradu. Dela smo ves čas tudi nadzorovali. — J. M.

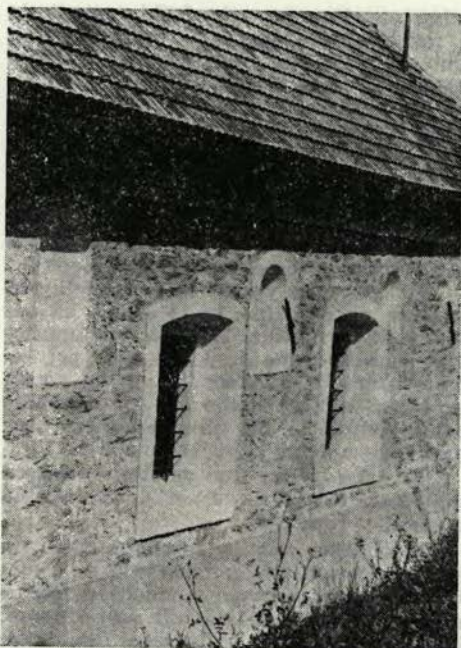
MUTA, župnišče. — Lastniku smo izdali soglasje za nadstrešek prizidka in mnenje za izvedbo pločnika s kockami ob stavbi, položenimi v pesek. — A. V.

NEGOVA, grad. — Nadaljevali smo prenovitvena dela. Popravljen je bilo ostrešje na zunanjem, gospodarskem traktu, zamenjana opečna kritina, popravljeni dimniki, nameščeni žlebovi in odtočne cevi. Nad zunanjo renesančno kletjo je bila izvedena izolacija z drenažo. Zaradi rabe, ki ogroža obzidje, smo priporočili IS SO, naj prepove rabo svinjakov v grajskem dvorišču in uporabo prečnega krila za shranjevanje sena. — A. V.

PLANINA, grad Haasberg. — V letu 1982 smo nadaljevali dela v desnem delu grajskega palacija, kjer smo že preteklo leto opravil obširno statičnokonsolidacijska dela v prtiličju tega dela gradu. Tu smo utrdili obodne in predelne nosilne stene ter obnovili lupinasto obočno konstrukcijo iz 19. stol. pri tem pa oboke razbremenili še z dodatno armiranobetonsko ploščo. Na tako statično utrjeno in rekonstruirano osnovo smo letos pozidali vse obodne in nosilne zidove v nadstropju istega dela palacija do višine 2. nadstropja ter vgradili nad pozidanim delom armiranobetonsko nosilno ploščo. Ob obnovitvenih delih smo sočasno rekonstruirali tudi vso pripadajočo fasadno in notranjo arhitekturo. Ker nam je po izvedbi tega programa ostalo na voljo še nekaj sredstev, smo jih uporabili za dodatno statično utrjevanje in dograjevanje zidov nad 1. nadstropjem rekonstruiranega dela palacija. — N. S. S.

PLETERJE — stara samostanska cerkev. — Prvo obdobje obnovitvenih del sega v leto 1965, pa vse do leta 1973. V tem času so cerkev nanovo prekrili, delno sanirali proti vlagi z namestitvijo žlebov in drenažo ob južni steni. Razbita okna so ponovno zasteklili.

Opravili so tudi očiščevalna dela po vsej talni ploskvi in odstranili nasutje do tlaka. Naleteli so na vzdolžna in prečna korita, ki so verjetno ostanek žage, ki je bila postavljena za potrebe gradnje novega samostanskega kompleksa. Začeli so z raziskavo ostenja v območju slutene lokacije nekdanje pregrade, t. i. lektorija, ki je ločil meniški del od bratovskega, kar je značilno za kartuzijanske cerkve.

Sl. 126 Vrhovo pri Radečah, p. c. sv. Martina. Prezentirana južna cerkvena fasada.

Fig. 126 Vrhovo near Radeče, the filial church of St. Martin. The presented southern façade of the church

V presbiteriju so pričeli s prezentacijskimi deli ostenja in obočnega sistema s kamnoseškimi detajli.

Po sedemletnem premoru sta se šele v letu 1980 republiška in občinska kulturna skupnost dogovorili za skupna vlaganja v že začeta predstavitvena dela v notranjosti cerkve.

V času premora so nastale ob severni steni večje razpoke med steno in oboki in začele resno ogroziti stabilnost stavbe. Nastale pa so zaradi odstranjenih dveh ločnih opornikov, ki sta se v preteklosti dvigala nad oboki malega križnega hodnika in opirala severno steno cerkve. Zato je med predvidenimi deli prišla najprej na vrsto pozidava manjkajočih ločnih opornikov.

Pri iskanju temeljev pregrade, t. i. lektorija, smo ugotovili, da lektorij prvotno ni bil postavljen v sredino obočne pole, kot je navajala literatura (M. Zadnikar: Srednjeveška arhitektura kartuzijanov). Zaradi bistvenih razlik med podatki v literaturi in dejanskim stanjem, smo najprej začeli z raziskavami

talne površine po arheološki metodi, in z raziskavami ostenja v ladji. Naleteli smo na pravi nivo gotskega tlaka, ki je 60 cm pod tlakom, ki ga literatura opisuje kot gotskega. Pohodni »ještrle« se zliva z ometom ob steni, ki enako kot tlak pada proti glavnemu vhodu. Temelje obodnih sten smo odkopali do raščenenih tal, da smo dokončno potrdili nivo prvotnega tlaka v bratovskem in meniškem delu cerkve. Temelji pregrade niso vezani s temelji obodnega zidovja.

Pri glavnem vhodu smo naleteli pod pragom na odprtino, ki je služila za odtok vode iz cerkve. Odprtino so upoštevali zaradi njene funkcije tudi pri izdelavi temelja za kasneje zvidan gotski portal s kasneje delno zasutimi stopnicami. Odtok je bil ob prestavitvi pregrade k zahodni steni cerkve zasut.

Ob raziskavi tal smo naleteli desno od glavnega vhoda na okostja, ki so bila oddana v raziskavo.

Pri študiju ostenja smo ugotovili, da sta bili pregrajeni kamniti stenski vdolbini vgrajeni sočasno z zidanjem obodnega zidu. Kasneje sta bili poškodovani, in sicer vdolbina v severni steni ob vzdavi polstebra, na katerega so se opirali šiljasti oboki lektorija na arkadnem delu proti bratovskemu prostoru. Pri odstranitvi stenskega ometa v meniškem delu smo odkrili tudi zazidane stenske vdolbine v južni in severni steni, ki pa so enojne in preprosto obdelane.

Dalje smo ugotovili, da je v prvi tretjini sedanje višine ladje ležal tramovni strop, ker sledimo ležišča stropnikov, ki so bila zidana in ne doblje-

na. Po odstranitvi stropnikov pa so bila zazidana z opeko. Stropniki so bili položeni v zid na določenih razdaljah in so kasneje sodoločali merilo obočne pole. Konzole služnikov so namreč nameščene v višini stropnikov, in sicer v presledkih dveh stropnikov.

Zanimiva je tudi ugotovitev, da so takojmenovane zvočne posode (štimanice) vzdane v pravokotna ležišča delovnih mosilnih odrov v zadnji tretjini obočne pole, tako, da preko debeline zidu s svojo izbočeno perforirano površino prežračujejo prostor, ker razen tega ni nikakršnega prežračevanja. Več posod smo pri obdelavi ostenja našli pod kasneje izdelanim ometom.

Pri odstranitvi kora ob zahodni strani cerkve smo ugotovili, da ostenje pred postavitvijo kora (to je ob umaknitvi lektorija s prvotnega mesta) ni bilo ometano.

Odprli smo tudi kasneje zazidani gotski portal v severni steni cerkve, ki ga je zakrivala empora kora. Žal pa je od kamnitega portala ohranjen samo spodnji del, kar je bilo tudi po zazidavi vidno (bratovski vhod v cerkev). Omenjeni prehod pa je bil verjetno v uporabi tudi potem, ko je bil že postavljen kor, ker so bile v njem zazidane višje ležeče stopnice. Portal smo obnovili po študiju razmerja ohranjenega gotskega portala v podstrešju.

Po odstranitvi kora smo lahko dopolnili tudi zazidano gotško okno v južni steni.

Ladja cerkve je ponovno ometana, sklepniki križnorebrastega oboka so predstavljeni v prvotnih barvah, rebra in služniki s konzolami in kapiteli pa so tonirani v skadu z opravljenimi raziskavami konservatorja slikarja. — Š. V. J.

PLITVIČKI VRH, kapelica. — Izdali smo navodila za prenovo fasade, ki mora ohraniti svoj neogotski videz. — A. V.

POLJČANE, ž. c. sv. Križa. — Župniškemu upravitelju je Zavod za spomeniško varstvo Maribor izdal navodila za prepleskanje pločevinaste strehe zvonika v barvah opeke. — A. V.

PODVINCI. — Izdelali smo navodila za obnovo stebrastega kamnitega znamenja iz 17. stol. — J. M.

PREVALJE, stebrasto znamenje. — Zaradi širjenja tovarne lepenke je in-

Sl. 127 Zalog, graščina. Fasada kaže znamenja rapidnega propadanja

Fig. 127 Zalog, the manor. The façade shows signs of rapid dilapidation

Sl. 128 Ziče. Kapelica s kipom Matere Božje v naselju.

Fig.128 Ziče. The chappel with the statue of Virgin Mary in the settlement

Sl. 129 — Ziče — figuralni sklepnik s podobo trpečega Kristusa.

Fig. 129 Ziče — the figural boss representing suffering Christ

vestitor predlagal prestavitev znamenja na novo lokacijo. Zavod je to lokacijo določil, predpisal tehnični postopek za prestavitev in nadzoroval delo. Znamenje, ki je bilo doslej v depresiji pod cesto, je sedaj v enaki višini kot cesta in je tako spet zajeto v veduto p. c. sv. Barbare. — J. M.

PREM. — Nadaljevali smo sanacijska dela na zunanjem obzidju na gradu ob vhodnem stolpu. Z. del obzidja smo utrdili tako, da smo ohranili silhueto ruševine. Zaradi enotnega temelja smo morali del zidu popolnoma pozidati. V obzidju smo odkrili dve zazidani strelni lini in smo jih odprli. Podoba zunanjega obzidja bomo dokončno prezentirali po poglobljeni raziskavi gradu. — R. Č.

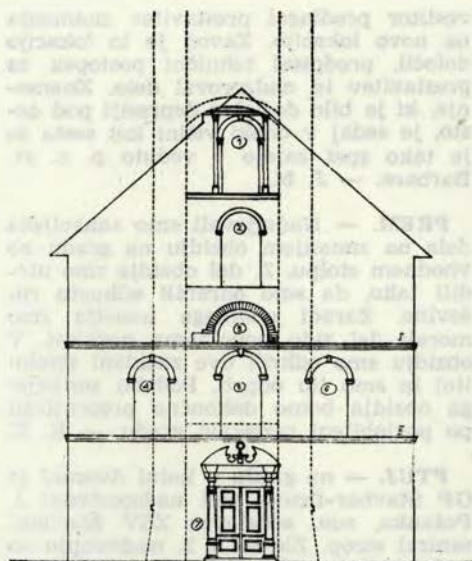
PTUJ. — na gradu v kotni dvorani je GP Stavbar-Drava pod nadzorstvom J. Požauka, zun. sodelavca ZSV Maribor, saniral strop. Zidove v 2. nadstropju so pod nivojem poda povezali z jeklenimi nosilci. Tako je bilo mogoče odstraniti jeklene vrvi, skrite pod lesenim stebrom sredi dvorane, s katerimi so nekoč (ni znano kdaj), obesili strop na ostrešje. Pri kopanju ležišč za jeklene nosilce smo videli, da je zid tudi v 2. nadstropju iz velikih in lepo obdelanih blokov peščena. Zaradi nove nosilne konstrukcije je bilo moč odstraniti peščeni nasip in tako olajšati strop kotne dvorane v 1. nadstropju, ki je okrašen s štukaturami.

V aprilu se je zrušil del obzidja ob severnem vznožju grajskega hriba. Bil je ponovno pozidan iz starega materiala in urejeno je bilo odvajanje vode.

Narejen je bil načrt za notranjo ureditev j. vrtnega stolpa. (M. Berlič in D. Počivalšek, Projektivni biro Ptuj). Stolp je bil že prej povezan z jeklenimi vezmi in fasada je bila deloma urejena, vendar brez ustreznih načrtov in tudi ne povsem po zahtevah ZSV Maribor (barva fasade in prezentacija bifore).

Februarja 1982 smo začeli delati novo drenažo ob grajski žitnici (izvajalec del GP Stavbar Maribor-Drava Ptuj pod nadzorstvom viš. gr. tehnika J. Požauka, zun. sodelavca ZSV Maribor).

Zaradi pomanjkanja sredstev potekajo dela le v dolžini 39 m, kar je približno ena tretjina potrebne dolžine. Na krajši zahodni strani je bila izvedena vertikalna in horizontalna izolacija (ste- ne prevlečene s cementno malto in smolo in obložene s stiroporom, v spodnjem

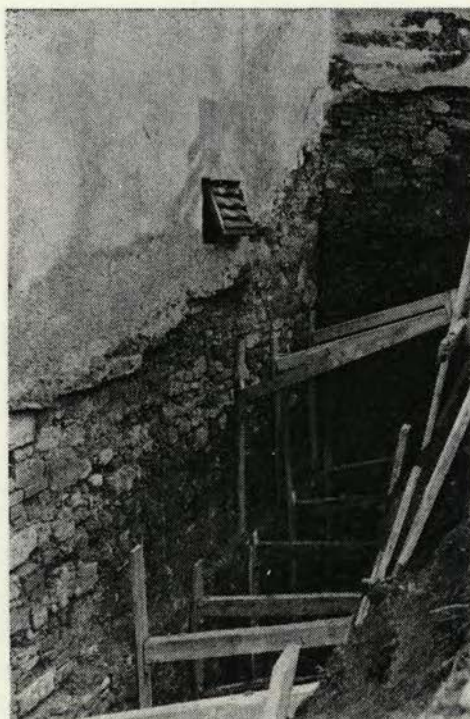
Sl. 130 Zelše — načrt obnove fasade
Fig. 130 Zelše — renovation plan for the
façade

delu pa je bil zid premazan s silikonskim preparatom).

Dokumentirana je bila — struktura zidu — ta je sestavljen iz opeke, manjših kosov peščenca in oblic. Urejena je bila tudi kanalizacija za odvajanje vode s tega terena.

Južna stena žitnice je bila izolirana le vertikalno v dolžini 19 tekočih metrov. Stena žitnice na tem delu sega do 10 m v globino. Že ca. 20–30 cm pod zemeljsko površino je bil najden stari tlak iz oblic, ca. 80 cm pod zemljo pa vrh zasutega zračnika. Po tem in po plasteh v južnem profilu izkopa lahko sklepamo, da je bil nivo ob južni strani stene žitnice svoj čas vsaj za 80 cm nižji od današnjega. Ta nivo se je kasneje dvignil za ca. 50–60 cm in še kasneje za 20–30 cm. Tudi južna stena žitnice je iz manjših kosov pravilno oblikovanega peščenca, ki prevladuje, iz opeke in posameznih oblic. 5. avgusta se je zaradi preslabega razpiranja izkopanega jarka del izkopa sesul. Preiti je bilo treba na dosti širši stopničast izkop, ki so ga zaradi pomembnosti terena spremljala arheološka dela.

Zaradi nezadostnih sredstev drenaža ni bila speljana ob vsej stavbi, zidovi se ne osušujejo dovolj in spomladi smo spet

Sl. 131 Ptuj, grad, drenažni jarek ob zahodni strani žitnice

Fig. 131 Ptuj, the castle, the drainage ditch on the western side of the granary

opazili posamezne pojave hišne gobe v kleti žitnice, v sz. vogalu spodnje etaže in na 6 tramovih zgornje etaže. Vsi prostori žitnice so bili preventivno 4-krat prebrizgani z antifungicidnim preparatom Belles 100 s Bradophen (ZZV Maribor). Nekateri predeli zidov v kleti so bili ponovno ostrugani in segreti s tajfuni.

Zid v sz. vogalu spodnje etaže je bil deloma odstranjen, stena prepojena z volmanitom in manjkajoči del dozidan z dodajanjem volmanita v malto. Šest z gobo napadenih tramov v zgornji etaži je bilo zamenjanih z impregniranimi, zid ob ležiščih je bil odstranjen, napojen z volmanitom in dozidan z dodajanjem volmanita v malto.

Pri čiščenju južnega zidu kleti smo opazili, da je v zahodnem prostoru v steni 304 cm nad tlemi vzdian dopasni ženski akt iz glazirane rumene in temno rjave keramike (v = 16 cm, š = 8 cm),

del večje glazirane keramične posode, katere odlomek je še viden v steni.

Figurica ima fino izdelane poteze obraza, ki je obkrožen s košato pričesko, vrat obdajajo v ogrlico nanizane jagode, pod golim oprsem je oblačilo, zavezano v pasu. Roke so v ramenih zgolj nakazane — 17. stol.

V 2. prostoru kleti je v južni steni vzi-dan del rimskega nagrobnika, ki ga je že leta 1981 dokumentiral dr. Jaroslav Šaš-el.

Leta 1982 je bil izdelan idejni projekt izrabe žitnice za potrebe etnološkega odd. PMP (Avtorja dipl. ing. arch. Marjan Lo-boda in mag. Janez Bogataj). — M. C.

PTUJ, Trg mladinskih delovnih bri-gad, Trg svobode in Krempljeva ulica — ureditev peš cone.

Izdelan je bil idejni predlog talne ob-delave vseh pohodnih površin na ome-njenih trgih in v Krempljevi ulici s pred-logom uporabe materiala na tem zaščite-mem kompleksu historičnega mesta. V predlogu je obravnavana tudi namestitev spomenika na Trgu svobode. K idejnemu predlogu je bilo po'eg načrta izdelano tudi tehnično poročilo.

Cankarjeva 10. — Izdelali smo navo-dila za obnovo strehe in fasade.

Cvetkov trg. — Za poslopje Mestnega kina smo izdelali navodila za obnovo fa-sad.

Lackova 6. — Ob prenovi gostilne Pri

pošti in trgovskega lokala smo izdelali navodila za prenavo fasad.

Muzejski trg 3. — Izdelali smo navo-dila za prekrivanje strehe in izdelavo vetrolova.

Prešernova 3. — Izdelali smo navodila za predelavo steklarske delavnice v gos-tinski lokal.

Slovenski trg 4. — Zavod je s sredstvi kulturne skupnosti obnovil tržno fasado.

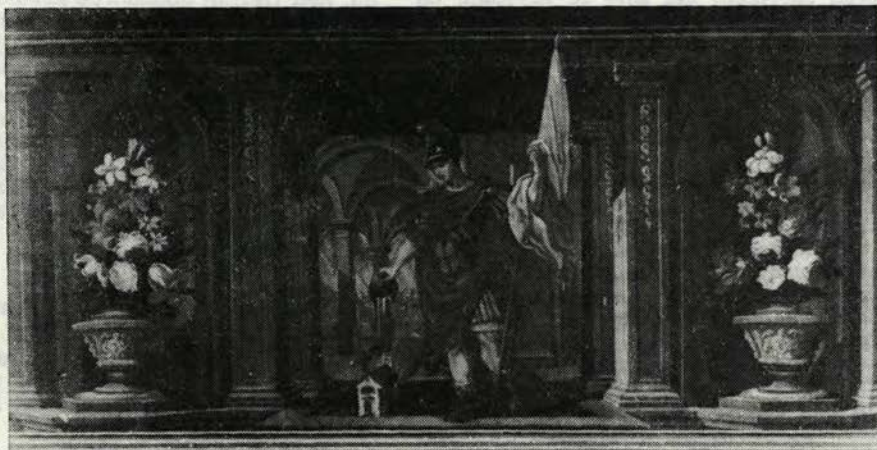
Slovenski trg 5. — Zavod je s sredstvi kulturne skupnosti obnovil tržno in dvo-riščno fasado. Pri tem je bila restavri-rana baročna freska in stebriščna lopa na tržni sasadi. Na arkadnem dvorišču smo obnovili vse omete, deloma rekon-struirali dekorativno poslikavo iz 17. sto-letja, odprli zazidane pritlične arkade, zamenjali en steber in obnovili tlak iz mačjih glav na prvotnem nivoju.

Titov trg. — Zavod je dal navodila za obnovo ostrešja in kritine edine še ohranjene bastije mestnega obrambne-ga sistema.

Zadružni trg 8-10. — Izdelali smo navo-dila za prenavo poslovne stavbe.

Proštijska cerkev. — V sklopu za več let programirane prenovne notranjščine tega pomembnega spomenika smo v letu 1981 opravili dela:

1. Podkorje — Na vhodni in stranskih stenah smo odstranili recentne omete in našli prvotni omet, ki je bil nanesen

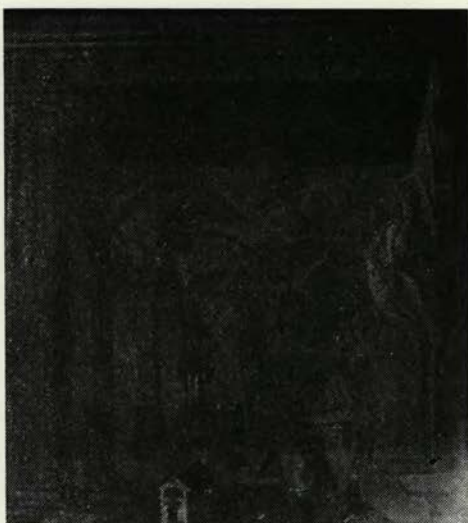
Sl. 132 Trzin, E. Jelovšek, antependij sv. Florjana, po restavraciji, Molé 1982

Fig. 132 Trzin — E. Jelovšek, the antependium of St. Florian, after conservation

zelo na tanko in je bil pretežno omejen ma zapolnjevanje presledkov med kamni, ki so manjšega formata in dokaj pravilno oblikovani. Plastovitost zidave je poudarjena z vodoravnimi, z oglatim orodjem zarezanimi fugami. S stebrov, reber in stropnih obočnih polj smo odstranili vse recentne beleže in ugotovili, da so bili kamniti deli tonirani direktno na kamen z okrasno zemeljsko barvo. Prvotni omet oz. fugiranje, ki je bilo zelo dobro ohranjeno, smo ma manjkajočih delih dopolnili in prebelili, prav tako tudi stropna polja. Za belež smo uporabili apno. Vse arhitektonske člene — stebre in rebra — smo tonirali z glineno vodo, ki po svoji barvi ustreza prvotnemu tonu. Brez beleža smo, kot dokument, pustili samo eno stensko polje na vhodni steni. Pri odkrivanju sten smo ugotovili, da je gotško okno med podkorjem in krstno kapelo drugotno in da je bilo na tem mestu pred tem večje okno, verjetno podokno kot v prvem nadstropju.

2. Severna ladja — Pri sondiranju severne ladje nismo ugotovili nobenih stenskih poslikav. Zaradi tega smo se omejili na odstranjevanje sekundarnih beležev in ometov. Prvotni omet smo na manjkajočih mestih dopolnili, kamnite arhitektonske člene pa tonirali kot v podkorju. Na vzhodnem obočnem polju smo odkrili akustične posode iz gline in jih prezentrirali.

3. Južna ladja s krstno kapelo — Že pred začetkom del smo se zavedali, da bomo tu imeli najtežje delo, saj so se izpod beležev kazale nedoločljive stenske slike, deloma v tehniki »al secco«. Pri odstranjevanju beležev smo na severni steni krstne kapele našli dvojce figur — vojščaka in slikarja v renesančnih nošah. Nad prehodom v podkorje so freske samo fragmentarno ohranjene in ni mogoče ugotoviti njihove vsebine. Naslednje polje je najbogatejše. Severna stena ladje je bila v celoti poslikana, žal pa so večji del fresk uničili, ko so vzdali baročni epitaф iz leta 1627. Se vedno pa je mogoče ugotoviti, da je šlo v zgornjem delu za dva prizora iz geneze — stvarjenje Eve in izgom iz raja, spodaj pa za mučenje sv. Lovrenca. Vsi primeri so opremljeni z napisnimi trakovi, ki jih je še treba dešifrirati. Na stropu tega polja s križnim rebrom obokom so ohranjene poslikave na dveh poljih, vendar samo fragmentarno. Vi-

Sl. 133 Detajl iz antependija sv. Florjana in Trzina pred restavracijo.

Fig. 133 A detail from the antependium of St. Florian from Trzin before restoration

deti je rastlinsko ornamentiko in ostanke figur.

Zelo dobro pa je ohranjena stenska slika nad južnim vhodom, ki prikazuje trojno ureditev sveta (TRIPLEX STATUS MUNDI).

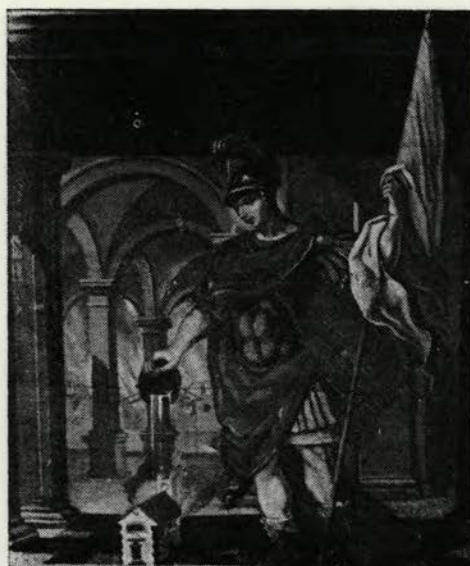
Nad dvema obokoma, ki povezujeta južno ladjo z glavno ladjo, so grbi svetnikov-vojščakov s čeladami in perjanicami, nad tretjim obokom pa so stenske slike poškodovane do nepoznavnosti. Tu je na robu oboka tudi letnica, ki jo je treba dešifrirati, ker je tudi poškodovana.

V južni steni krstne kapele smo odprli zazidano gotško okno, tako da ima prej temačen prostor popolnoma nov videz. Stene, na katerih so stenske slike popolnoma ali fragmentarno ohranjene, smo tonirali v enotnem tonu, ki se sklada s koloritom slik, ostale stene pa smo prebelili z apnenim beležem.

Kamnite arhitektonske člene (rebra, konzole, služniki etc.) smo tonirali kot tiste v podkorju in severni ladji.

4. Južna kapela — Restavrirali smo baročne freske na stropu, stene pa prebelili. Restavrirali smo sliko sv. Magdalene iz atike oltarja.

5. Križeva kapela — Restavrirali smo kip Križanega in očistili ter restavrirali oltar iz »stucco lustro«.

Sl. 134 Detajl z antependija sv. Florjana iz Trzina po restavraciji

Fig. 134 A detail from the antependium of St. Florian from Trzin after restoration

6. Severna kapela — Restavrirali smo oltarno sliko sv. Frančiška. Dela je vodil restavrador-specialist V. Gojkovič. — J. M.

Restavrirali smo še baročno sliko sv. Barbare iz p. c. sv. Ožbalta. Vel. slike $0,85 \times 0,65$ m, o. pl. Opravljeno delo: snemanje s podokvirja, utrjevanje barvne plasti, snemanje laka in preslikav, rentoilaza, plombiranje, šelakiranje plomb, napenjanje na stari podokvir, lakiranje, retuširanje, čiščenje in lakiranje okvirja. — B. K.

PTUJSKA GORA. — Restavrador V. Gojkovič restavriral gotski Ožbaltov oltar. v ž. c. Izdelali smo navodila in sodelovali pri realizaciji barvastih steklenih oken. — J. M.

RADLJE, ž. c. sv. Mihaela. — Lastniku smo izdali soglasje za zamenjavo okenskih kril z novimi enake oblike, le z dvojno zasteklitvijo. Prav tako smo mu dali navodila za prenovo fasad, ki pa jih bomo dopolnili po sondiranju ob delih. — A. V.

SELNICA OB DRAVI. — Izdali smo soglasje za zamenjavo oken na nekdanjem župnišču z enakimi. — A. V.

Sl. 135 Detajl z antependija (sv. Lenart) iz Trzina, po restavraciji

Fig. 135 A detail from the antependium (St. Leonard) from Trzin, after restoration

Kmečke freske na fasadi stanovanjske hiše — velikost: $0,60 \times 0,80$ m in $100 \times 0,70$ m. Tehnika; fresco buono in fresco secco.

Restavratska dela: čiščenje naključnega ometa, plombiranje, utrjevanje barvne plasti. — B. K.

SELO, p. c. sv. Nikolaja. — Restavriranje fresk in prezentacije notranjščine v rotundi smo se lotili 1. junija 1981. leta. Opravili smo ta restavratska dela:

Odstranili smo vse stare plombe, ker po strukturi niso ustrezale originalnemu gotskemu ometu. Nadomestili smo jih z novimi, ki smo jih nanašali v dveh plasteh. Sestavljene so iz puconskega kremenčevega peska z granulacijo 0,1 do 0,2 mm in uležanega apna. Gladili smo jih z lesenimi in kovinskimi gladilkami. Vse plombe in apso smo enakomerno tonirali z apneno barvo, ki ji je bil dodan pigment. Barvno plast na freskah smo utrjevali s calatomom z razpršilno pištolo. Prvotno slikarstvo na severni steni (Poklon treh kraljev) smo tudi retuširali. Stekla, s katerimi so bile zasteklene romanske niše, smo odstranili in jih nadomestili s kovinskimi mrežastimi okni, da bi v notranjščini zmanjšali relativno vlažnost zraka. Tudi vhodna vrata smo kombinirali z rešetkastimi kovin-

Sl. 136 Detajl z antependija (sv. Urban) iz Trzina, po restavraciji

Fig. 136 A detail from the antependium (St. Urban) from Trzin, after restoration

skimi vratmi zaradi večje zračnosti v prostoru. Opečni tlak v rotundi smo zamenjali z novim, prav tako nasutje pod tlakom. Narejen je bil tudi novi oltar, po zamisli arhitekta Cirila Zazule. Nedaleč od rotunde smo dali narediti nove betonske temelje za nov zvonik, ker je bil stari porušen pri adaptaciji rotunde leta 1976. — B. K.

SELOVEC, p. c. sv. Neže. — Župni urad iz Raven je izvajal pod nadzorom Zavoda za spomeniško varstvo obširna prenovitvena dela na p. c. iz 14. stol. Obnovljen je bil ves omet na zunanjščini in deloma so bila rekonstruirana gotska okna. Zalili so razpoke med zvonikom in ladjo.

V notranjščini so odstranili lesen ometan raven strop in rekonstruirali prvotni strop, poslikan s šablonami. Vzorce smo našli na pevskem koru. Notranjščina je bila prebeljena, razen prezbiterija, v katerem so restavratorji zavoda odkrivali prebeljene gotske freske. To delo, ki ga je financirala Kulturna skupnost Ravne, je pretežno končano. V letu 1982 je treba freske še utrditi in retuširati. Delo je vodil restavrator Bine Kovačič. — J. M.

SLOVENJ GRADEC, Vorančev trg 2. — Za prenovo fasade, rekonstrukcije strehe

Sl. 137 Detajl z antependija iz Trzina pred restavracijo

Fig. 137 A detail from the antependium from Trzin before restoration

in izrabo podstrešja smo izdelali navodila. Zahtevali smo tudi spremembo okenske zasteklitve, ki je bila prvotno 6-delna, imetnik pa jo je zamenjal za enovito.

Ž. c. sv. Elizabete. — Zavodova restavratorska delavnica je restavriralasranski »Jožefov« oltar. Delo se nadaljuje v letu 1982, doslej pa sta bili restavrirani sliki Sv. družina in Janez Krstnik in Janez Evangelist iz leta 1701. Obe sta bili rentoalirani, odstranjene so bile stare preslikave in narejene nove retuše; napeti sta bili na nov podokvir. Delo je opravil restavrator B. Kovačič. Restavriranje lesenih delov vodi restavrator M. Teržan. — J. M.

SLOVENSKA BISTRICA, grad. — Pri urejanju grajskega okolja je bil odstranjen prizidek ob obzidju v srednjem dvorišču in na tem delu obzidja odprt prehod za pešce. V gradu nadaljujejo izseljevanje strank in urejanje prostorov za poslovne namene.

Ljubljanska 3 — Podjetje za PTT promet je želelo prizidati k svoji stavbi objekt za razširitev avtomatske telefonske

centrale. Ker tega objekta ni bilo možno locirati na dvorišču zaradi električnih vodov v tleh, je Zavod za spomeniško varstvo Maribor predlagal adaptacijo hiše Ljubljanska 3. V dogovoru z vsemi soudeleženi in investitorjem je zavodov sodelavec v. g. t. Jože Požauko izdelal idejni projekt izrabe, ki je upošteval vse pogoje, ki jih je predpisalo Podjetje za PTT promet. Po teh načrtih adaptirana enonadstropna stavba iz leta 1818 bi ohranila zunanjo lupino in s tem del mestnega ambienta, ki se je razvil zunaj srednjeveškega mestnega obzidja v 19. stol. Vendar se PTT podjetje ni odločilo za predlagano adaptacijo, kljub temu da bi bila adaptacija cenejša od nove gradnje.

Podjetju Certus smo izdali soglasje za izvesek, ki je na njihovi upravni zgradbi. — A. V.

SOLKAN. — Dvorec Bartolomei je dvonadstropna stavba z ohranjeno poznobaročno zasnovo, vidno zlasti na severnem pročelju, na katerem je poudarjena osrednja os z masivnim kamnitim portalom v pritličju in balkonom z že-

lezno ograjo v prvem nadstropju. Leta 1981 so se začela, v naslednjem letu pa so se nadaljevala obnovitvena dela (ki jih izvaja SGP Primorje Ajdovščina), da bi v dvorcu uredili osrednji Muzej revolucije Primorske. Financirana so bila iz sredstev popotresne obnove, načrte pa je izdelal Projekt Nova Gorica (inž. Bogdan Mikuž). Ob odstranitvi starih ometov se je pokazalo, da sedanje okenske odprtine niso prvotne, kar pomeni, da je bila stavba v preteklosti že temeljito predelana, vendar tudi sedanja razporeditev oken ohranja tradicionalno zasnovo z naglašeno osrednjo osjo v glavnem pročelju. Že prejšnje adaptacije so povzročile, da se je izvirna prostorska razporeditev zbrisala. Dokazano je tudi da je prizidek na z. strani kasnejšega izvora, saj se je v razpoki med nosilnima zidovima osrednje stavbe in prizidka pokazal prvoten zunanji zagljeni omet. Domačini celo trdijo, da je prizidek nastal po prvi svetovni vojni, vendar bi bilo treba temeljiteje raziskati stavbno zgodovino, tudi na podlagi arhivskih virov. Ob sedanjih obnovitvenih delih so bili na severnem pročelju osrednjega poslopja nekateri poškodovani kamniti okenski okviri zamenjani, kamnite okvire so dobila tudi okna na sever-

Sl. 138 Detajl z antependija iz Trzina po restavraciji

Fig. 138 A detail from the antependium from Trzin after restoration

Sl. 139 Trzin — Jelovšekov podpis na hrbtni strani antependija

Fig. 139 Trzin — Jelovšek's signature on the back side of the antependium

nem pročelju prizidka, kar daje stavbi enovitejšo estetsko podobo. Prvotni kamniti okviri oken in vrat, prav tako tudi kamnit balkon, so bili očiščeni. Stavba je v notranjosti v obeh nadstropjih dobila nove betonske plošče in je bila z novim ometom le na grobo ometana. Drugo nadstropje je po zamisli arhitekta sedaj brez stropov in prehaja direktno v ostrešje z umetno oblikovanim tramovjem. Za dvorcem je ohranjen park z vodometom, h glavnemu pročelju pa vodi s severozahodne strani cesta, očitno ostanek reprezentativnega dvorišnega vhoda s potjo, ki se steka točno v sredino fasade. ZSV Gorica je zavaroval ves objekt z dvoriščem in parkovno zasnovano. — M. V.

ŠENTANEL, ž. c. sv. Daniela. — Restavratorska delavnica je restavriralala Marijin oltar iz 17. stol. Oltar je bil zelo uničen, in je bilo treba rekonstruirati veliko delov oltarne kulise, utrditi in zastrupiti vse ohranjene dele ter temeljito obnoviti pozlato in polihromacijo. Delo je vodil restavrator Marjan Teržan. — J. M.

V Šentanelu nad Prevaljami je zavod sodeloval pri zaščiti lesene konstrukcije spomenika NOB in predlagal ustrezen način ureditve okolja. — A. A.

Šentanel, baročna slika Jezusa Kristusa — format: 60 × 45 cm.

Tehnika: olje na platno.

Restavratorska dela: snemanje s podokvirja, utrjevanje barvne plasti, snemanje preslikav, starega laka in umazanih, dubljanje, rentailaža, plombiranje, šalekiranje plomb, napanjanje na nov podokvir, lakiranje, retuširanje. — B. K.

STANJEL, grad. — Nadaljevali smo rekonstrukcijska dela na obzidju, ob cesti, ki pelje v naselje ob vzhodju grajskega parka. Sočasno smo tudi z grajske terase odstranili odvečni material, ki je pritiskal na obcestno zidovje in ogrožal njegovo stabilnost. Zaradi pomanjkanja sredstev smo se morali omejiti na obnovo najbolj ogroženega dela zidu, to je na območje vhodnega stolpa v naselje Stanjel do vhoda v grajske terase. Ostali del zidovja, ki je bilo v zgornjem delu deformirano, smo samo deloma sanirali in ga sprostili stranskih pritiskov. — N. S. S.

Sl. 140 Crngrob — kip sv. Uršule pred restavracijo

Fig. 140 Crngrob — The statue of St. Ursula before restoration

TOLMIN. — Poslopje, v katerem danes gostuje Tolminska muzejska zbirka (Trg maršala Tita 3), ki sodi pod odkrilje Goriškega muzeja, je bilo leta 1976 ob potresu poškodovano kot večina stavb v kraju. Stavba je bila že v preteklosti predelana, vendar je očitno, da sodi v večji sklop na istem trgu v obliki črke L, v katerega je vključen tudi hotel Krn; gre za nekdanjo graščino, ki so jo zgradili verjetno grofje Coroniniji. V stavbi sta pod Avstro-Ogrsko, pa tudi pod Italijo, delovala sodišče in kataster; ista urađa, kot tudi zemljiška knjiga, sta v gradu še danes, prav tako sedež krajevne skupnosti. Stavbnozgodovinsko je zanimivo zlasti pritličje, za katero so značilni »krepki oboki s plastičnimi sošvodnicami in značilnimi ostregami« (prim. Ivan Sedej, Etnološki spomeniki na območju občine Tolmin, Ljubljana 1974, str. 12). Muzejska zbirka, ki obsega arheološki, etnološki in NOB oddelek, ima mesto v pritličju, vendar je trenutno spravljena v depojih, saj je celotno poslopje zaradi potresnih poškodb in talne vlage potrebno temeljitega popravila. Goriški muzej je v letu 1982 s sredstvi Kulturne skupnosti Tolmin obnovil tri pritlične prostore; položen je bil nov tlak, izvedena hidroizolacija, napeljana nova električna napeljava in vstavljena so bila nova okna, vhodna

veža je bila prebeljena. Dela je izvedlo SGP. Posočje iz Tolmina. — M. V.

TROBLJE, p. c. sv. Marije. — Prek prvotne gladke fasade, verjetno iz začetka 18. stol., je bila narejena v začetku 19. stol. členjena klasicistična fasada iz kombinacije grobega in gladkega ometa. Glede na sedanji značaj stavbe smo se odločili za sekundarno fasado, ki je bila ohranjena v kombinaciji rumene in bele barve. — J. M.

TRZIN. — Restavrirani trije doslej še neznani (?) Jelovškovi antependiji iz ž. c. 1. sv. Florjan, antependij z glavnega oltarja, olje na negrundiran les, 95 × 195 cm; 2. sv. Lenart, antependij s stranskega oltarja, isto 3. sv. Urban, antependij s stranskega oltarja, isto. Ob prevzemu so bile med posameznimi deskami velike špranje, skupaj so jih držale pozneje zadaj pribite letve. Prvotno parketaža je bila strohnela, gnila in deloma uničena je bila tudi spodnja deska pri vseh treh antependijih. Slikarija je bila slabo vidna zaradi umazanije in močno potemnela zaradi večkratnih premazov s firnežem.

Zato sem dal najprej zlepiti deske in napraviti novo parketažo s po tremi letvami s hrbtne strani. Manjkajoči deli ob spodnjih robovih so bili na novo dodani, črvojedni deli pa utrjeni s šelakom. Po čiščenju barvne plasti se je iz-

kazalo, da gre za kvalitetno in razmeroma dobro ohranjeno slikarijo, zato sem pozorneje iskal podatke o avtorju in sem našel na hrbtni strani pri sv. Florjanu slabo viden podpis: Illouscheg pinx., spredaj na pročelju cerkvice pa letnico 1725. Velika, dobro vidna letnica 1725 je tudi na hrbtni strani pri sv. Urbanu.

Razmeroma grobo obdelane deske so bile tudi na zatrganih mestih originalno poslikane, zato jih nisem kital. Zapolnil sem le kasnejše luknje od žeblicev. Na sp. delu so bili antependiji precej poškodovani od čevljev. Vse to sem retuširal, treba pa jih bo primerno zavarovati. Za lakiranje sem uporabil damar in vosek.

Trzinska cerkev je tako bogatejša za tri pomembne umetnine. Že pred leti je bil pod preslikavami odkrit Layerjev križev pot, verjetno pa se pod sedaj vidno oltarno podobo sv. Lenarta skriva še en Jelovšek, le da je v zelo slabem stanju, vrhnja slika pa je tako kvalitetna, da je ne kaže zavreči. Podoba sv. Urbana ni preslikana. — I. M.

TURNIŠČE ž. c. — Bandera Križanje iz leta 1861.

Velikost: 1,90 m × 1,70 m.

Tehnika: olje na platno.

Restavratorska dela: utrjevanje barvne plasti, dubljanje, rentoilaza, napenjanje na nov podokvir, lakiranje in delno retuširanje. — B. K.

VELIKA NEDELJA. — Izdelali smo navodila za prenovitev notranjščine župne cerkve. — J. M.

ZAVRŠE, p. c. sv. Ruperta. — Izdelali smo navodila za vzdrževalna dela na podružni cerkvi. Za kritino smo predlagali skrile, s katerimi je objekt še deloma krit. — J. M.

ZG. KUNGOTA, kapelica. — Izdali smo navodila za prenovo baročne kapelice. Zaradi zanemarjenosti smo baročni leseni kip svetnice prepeljali v Zavod za spomeniško varstvo Maribor. — A. V.

ZG. POLSKAVA, kapela zaprtega tipa. — Lastniku smo izdali navodila za prenovo zelo dotrajane kapele, s soglasjem za spremembo oblike uničene kupolaste strehe. — A. V.

Sl. 141 Dol pri Ljubljani — vrtni paviljon
Fig. 141. Dol near Ljubljana — the garden pavilion

ZELEZNE DVERI. — Za vinogradniški dvorec, nekdanjo last admontskega samostana, smo izdelali načrt za gradbeno

sanacijo. Izdelujemo tudi konservatorski program s predlogom izrabe prostorov. — J. M.

RESTAVRATORSKI CENTER

AHAC NAD TURJAKOM. — Izdelava programa za restavriranje več lesenih plastik in stenskih slik v p. c. sv. Ahaca.

CRNGROB. — Izdelali smo program za restavriranje lesene polihromirane plastike sv. Uršule, ki je bila ukradena iz cerkve v Crngrobu. Ker je bila v katastrofalnem stanju, smo se takoj lotili ustreznih restavratorskih postopkov.

ČEGELJŠE. — Restavriranje spomenika žrtvam je obsegalo čiščenje celotne površine, kitanje in hidrofobno zaščito z dodatkom antivegetativnega strupa. Izdelali smo tudi ustrezno dokumentacijo posega.

DOL PRI LJUBLJANI. — Zakitali smo poškodbe na steni in rekonstruirali dekorativno stensko poslikavo na podlagi ohranjenih fragmentov.

GOLOVEC — ORLE. — Restavrirali smo spominski kamen, ki je bil odlomljen. Kamer smo zalepili, zakitali poškodbe in jih retuširali.

HRASTOVLJE — p. c. sv. Trojice — Preiskovalno-raziskovalni program in predlog konservatorsko-restavratorskega posega na stenskih slikah v notranjščini cerkve.

ILIRSKA BISTRICA. — Poškodovano nagrobno ploščo, ki je bila v tlaku ob cerkvi, smo prepeljali v naš atelje in jo začeli restavrirati.

JEPERCA. — Nadaljevali smo lani začeto akcijo na p. c. sv. Nikolaja na Jeperci. Obnovili smo dekorativno poslikavo na zvoniku (šivani robovi — apnena barva, ura — fresco buono).

KAMNIK. — Za Kulturni center Kamnik (muzej) smo restavrirali štiri oljne slike: Portret moža z belo pentljo, Portret moža z odpeto srajco, Johana Matrona in Zadnja večerja. Slike smo sneli s podokvirja, očistili slikovno površino in odstranili retuše, jih konservirali s hrbtni strani, nalepili na novo platno, napeli na podokvir, zakitali poškodbe, šelakirali, retuširali in lakirali z damar lakom.

KAMNIK — RAZSTAVIŠČE VERONIKA. — Pripravili smo razstavo z informativno-poučno vsebino v zvezi z restavriranjem plastik štirih škofov z glavnega oltarja v Komendi. Prikazali smo vse faze restavriranja lesene plastike, od odkrivanja originalnih barvnih plasti do impregniranja, grundiranja, pozlate in retuširanja.

KAŠELJ. — Izvedli smo sondiranje in izdelali barvno študijo fasade cerkve sv. Andreja.

Sl. 142 Jeperca, restavriran zvonik
Fig. 142. Jeperca, the restored steeple

Sl. 143 Muzej Kamnik, portret, po restavraciji
Fig. 143 The Museum of Kamnik, a portrait,
after restoration

KOČEVSKI ROG — BAZA 20. — Oglad stanja in izdelava programa sanacije.

KOMENDA. — Končali smo restavriranje lesenih kipov štirih svetih škofov, Avgušтина, Ambroža, Atanzija in Janeza Zlatousta, ter sv. Petra na prestolu z glavnega oltarja ž. c. v Komendi.

Sl. 144 Muzej Kamnik, portret, po restavraciji
Fig. 144 The Museum of Kamnik, a portrait,
after restoration

KOPER. — Restavriranje in obnova kamnitih elementov fasade in stopnišča Pokrajinskega muzeja ter restavriranje in rekonstruiranje dveh lesenih stropov.

KOTOR. — Priprave in zbiranje podatkov za preventivne ukrepe na cerkvi sv. Bazilija v Donjem Stolivu in na cerkvi sv. Djordja nad Orahovcem. Pregled stanja nekaterih slik in plastik ter izdelava grafične in fotodokumentacije.

KRANJ. — Restavriranje obojestransko poslikanega bandera: sv. Magdalena, sv. Jurij (avtor N. Bradaška).

KRIŽE. — Spomenik NOB (avtor Tone Svetina). Očistili smo kamniti podstavek, ki je bil onesnažen zaradi oksidacije železa in zunanjih vplivov. Zakitali smo razpoke in kamen zaščitili s silikonskim impregnatorjem.

LJUBLJANA

— **Dom JLA.** — Restavriranje slik na stebrih jedilnice (avtor neznan), ki so bile pred leti skoraj v celoti rekonstruirane in je originalne poslikave zelo malo ohranjene. Na slikah so upodobljene različne narodne noše.

— **Gostilna Sokol**, Ciril-Metodov trg 18. — Peskanje vhodnega portala.

Sl. 145 Komenda, kip sv. Avgušтина med restavriranjem

Fig. 145 Komenda, one statue

— **Grubarjeva palača.** — Mali salon ob kapeli. Letos je kiparski oddelek dokončal dela na poškodovanem ozadju kamina v tehniški stucco lustro. Na podlagi ohranjenih fragmentov smo rekonstruirali tudi dekorativno poslikavo v istem prostoru (naslikana štukatura, medaljoni, girlande).

— **Izvršni svet.** — Restavriranje skulptur Deklica z ribo (Putrih) in Ženski akt (Ribnikar).

— **Javni spomeniki.** Po lanskem programu smo restavrirali te spomenike: Marijin steber na Levstikovem trgu, Vodnjak na Levstikovem trgu, Ilirski steber na Trgu francoske revolucije, Plečnikov vodnjak v Zvezdi na Trgu osvoboditve, spomenik Emonec v Zvezdi na Trgu osvoboditve, spomenik sidro v Zvezdi na Trgu osvoboditve, Trubarjev spomenik ob vhodu v Tivoli, Valvasorjev spomenik na Trgu herojev, spomenik Plesalca v Tivoliju, Hrenovo znamenje v parku na Ambroževem trgu, Deček s piščalko v Tivoliju, piramida na Cozjovi cesti, Spomenik kugi na Trgu osvoboditve, Miklošičev spomenik v Marxovem parku, Vodnikov spomenik na Vodnikovem trgu.

— **Jugotekstil.** — Peskanje napisov na oknih.

— **Kino Sloga.** — Pri obnovi kinematografa so v dvorani nad stranskimi balkoni zadeli na dekorativno poslikavo Toneta Kralja. Restavrirali smo vseh osem poslikanih polj z ženskimi figurami, ovitimi z draperijo. Z enostavno žarkasto motiviko so bile poslikane tudi kasete na stropu, vendar so se zaradi poškodovanosti poslikave odločili, da bodo strop prebelili.

— **Narodna banka, Titova 11.** — Pri obnovi fasade smo bili zadolženi za restavratorski nadzor nad obnovitvenimi deli. Peskali smo portal in izvedli papropupstno hidrofobno zaščito celotnega letos obnovljenega dela fasade. Nadzor in dela v pritličju bomo nadaljevali v letu 1983.

— **Narodna galerija.** — Izdelava barvne študije fasade.

— **Narodni muzej.** — Impregnacija in konservacija lesenega čolna — drevaka z Ljubljanskega barja. Čoln smo očistili, utrdili razmajane dele in ga impregirali.

— **Antični les iz vodnega zbiralnika** z Vranja se konservira in restavrira, vendar je proces dolgotrajen.

— program za restavriranje talnega mozaika iz muzejske zbirke.

— izdelava kalupa in štirih odlitkov doprpnega Hadrijanovega kipa.

— **Navje.** — Očistili, konservirali in restavrirali smo nagrobnike, nagrobne plošče in reliefe na ljubljanskem Navju.

— **Novi dom, Breg št. 1.** — Čiščenje, peskanje, retuširanje in silikonska impregnacija dveh portalov.

— **Opera.** — Končali smo restavratorska dela na Operi, ki smo se jih lotili že lani. Dela so obsegala čiščenje štukature, kitanje, domodeliranje manjkajočih delov in utrjevanje. Restavrirali smo pozlačeni friz z letnico na desni strani nad stranskim vhodom in na podlagi tega rekonstruirali friz pod timpanonom na glavnem pročelju in nad levim stranskim vhodom, ker sta bila ob prejšnjih predelavah fasade popolnoma uničena. Na podlagi starih fotografij in opisov smo rekonstruirali poslikavo v fresco tehniki na levem in desnem stolpiču nad stranskima vhomoda. Kolikor je bilo mogoče, smo očistili Ganglovo figuro Veseloigra na desnem krilu fasade. Levo, Zaloigro, smo dokončali že lani. Rekonstruirali in domodelirali smo tudi figuralno skupino Genij s plamenico in spremeljevalkama Glasbo in Dramo (Gangl), ki je bila po letu 1950 prenesena v Križanke; kopijo v poliestru pa smo vrnili na mesto nad portikom, kjer je nekdanj stal original.

— **Pošta 1.** — Izdali smo predlog programa dokončne sanacije fasade. Sodelovali smo na strokovnih in organizacijskih sestankih in opravili razne analize.

— **Pripravili** smo ponudbo za restavriranje 105 umetniških del, ki so v lasti republiških upravnih organov.

— **Razstavišče arkade.** — Organizirali smo razstavo Reševanje Robbovega vodnjaka in širši javnosti prikazali problematiko postavitve replike Robbovega vodnjaka in možnih variant muzejske prezentacije originala. Razstavljeni eksponati so nazorno prikazali posamezne faze restavratorskih postopkov pri izdelavi končnih modelov za klesanje figur v kamnu.

— **Republiški sekretariat za finance.** — Popravili smo štukirani plitvi profil, ki uokvirja stropno luč.

— **Rimski zid, Mirje.** — Letos smo odstranjevali vegetacijo iz stikov med kamni, fugirali razpoke in izvedli hidrofobno zaščito.

Sl. 146 Koper, fasada muzeja med čiščenjem kamnitih členov

Fig. 146 Koper, the museum façade during the cleaning of stone members

— **Robbov vodnjak.** — Domodelirali smo vse tri figure z Robbovega vodnjaka, izdelali kalupe, odlili po eno kopijo vsake figure in jih cizelirali.

— **Slovenska filharmonija.** — Izdelali smo podrobno poročilo o stanju štukature in predračun za restavriranje okrasnih dekorativnih elementov in štukature na fasadi.

— **Slovenska matica, sgraffito** (Tršar — Pleško). — Restavriranje sgraffita je potekalo po temle zaporedju: čiščenje, odstranjevanje neustreznih plomb in retuš, utrjevanje odstopajočih plasti, kitanje poškodb, retuširanje, zaščitna impregnacija in izdelava dokumentacije.

— **Spomenik revolucije.** — Zamenjali smo manjkajoče črke na prednji strani spomenika.

— **Zavarovalnica Triglav.** — Peskanje fasade (opeke, kamnitih elementov fasade in umetnega kamna), kitanje poškodb, hidrofobna zaščita celotne površine in restavriranje betonske dekorativne plastike.

MOKRICE. — Rekonstrukcija ter izdelava kalupov in kopij štirih alegoričnih figur iz grajskega parka.

MORAVČE. — Izdelava programa in predračuna za restavriranje spomenika iz 1. svetovne vojne in spomenika Juriju Vegi. Pri prvem je treba popraviti podstavek, očistiti in zakitati spomenik, obnoviti črke, impregnirati površino s silikonom in zafigurirati stike. Spomenik Juriju Vegi pa ima poškodbe na bronasti glavi na kamnitem podstavku.

Sl. 147 Ljubljana, detajl z Opere pred restavracijo

Fig. 147 Ljubljana, a detail from the Opera house before restoration

NOVO MESTO. — Stari grad. — Končali smo restavriranje enajstih oljnih slik iz Tassovih pesnitev, po programu iz l. 1981 (Vojščaki pred šotorom, Vojščaki ob truplu, Trojica pred bojno opremo, Dvoboj med skalovjem, Vojščaka pred taborom, Umirajoči vojak, Kopalka

Sl. 148 Ljubljana, detajl z Opere po restavraciji

Fig. 148 Ljubljana, a detail from the Opera house after restoration

in mladenič, Sestanek ob rdeče pogrjnjeni mizi, Starec med vojščakoma, Nočni posvet, Ženska kleči pred vojščakom).

— **NOVO MESTO**, Stara gimnazija. — Izdelava barvne študije.

PARTIZANSKA BOLNICA FRANJA, objekt št. 11: kopalnica. — Zaradi do trajnosti je bila potrebna menjava celotnega ostrešja in kritine.

Sl. 149 Ljubljana, štukatura na Operi med restavracijo

Fig. 149. Ljubljana, the Opera house stuccoes during restoration

Objekt št. 15. invalidski dom. — Ureditev predprostora in sanacija nosilne konstrukcije barake. Zamenjati je bilo treba vzdolžne lege, ker so bile trhle in uničene od gobe. Nadomestili smo tudi spodnje dele vertikalnih nosilcev do višine 70 cm, ker jih je prav tako napadla goba, in zamenjali spodnje deske na zunanjem opažu, ker so bile uničene od kapa in vlage.

PLETERJE, stara gotška cerkev. — Letos opravljena restavratska dela: prestavitev lektorija, modeliranje manjkajočih delov sklepnika, odlivanje sklepnika, dveh pilastrov, konzol in reber ter restavriranje in konserviranje fiale na zunanjem oporniku desno od vhodnih vrat. V območju šestih travaj v ladji smo restavrirali vse poškodovane ar-

Sl. 150 Ljubljana Navje, nagrobnik Valentina Vodnika med restavracijo

Fig. 150 Ljubljana Navje, the tombstone of Valentin Vodnik during restoration

hitekturne člene. Na podlagi predhodnih raziskav se je komisija odločila za rekonstrukcijo celotne polihromacije; vzorec originalne polihromacije je ostal v vrhu špaleta jz. okna.

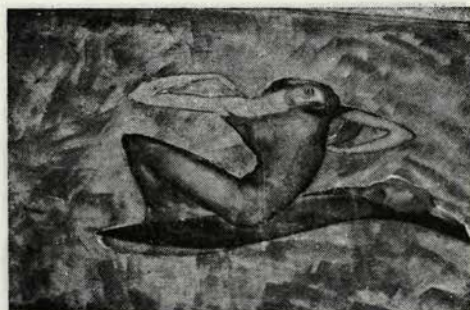
PODLIPA. — Sondiranje zunanjščine ž. č. in izdelava barvne študije.

POLHOGRAJSKA GORA. — Sondiranje notranjščine p. c. sv. Lovrenca in izdelava poročila s programom restavriranja.

RIBNICA. — Pregled in sondiranje dveh fasad ter določitev barv (Seškova ul. 54, Gor. c. 3).

ROŽANC. — Dali smo ekspertizo zaščite skale z vklesanim Mitrovim reliefom v Rožancu.

STRUNJAN. — Po programu iz l. 1981 smo dokončali oljno sliko (310 × 340 cm) Poklon treh kraljev, ž. c. Santa M. della Visione, Strunjan (naslikal Tomaž Gregolin, 2/2 17. stol.). Slika je bila precej poškodovana in na nekaterih mestih je barvni sloj odpadel, ponekod pa samo odstopil. Delo je bilo precej zahtevno, zlasti zaradi velikosti formata. Sliko smo prepeljali nazaj v Strunjan, zvito na posebnem bobnu. Tam smo jo

Sl. 151 Ljubljana, kino Sloga, detajl poslikave
Fig. 151 Ljubljana, the picture-house Sloga, a detail from the paintings

pritrčili na podokvir, lakirali in fotografirali.

STUDOR št. 16. — Strokovna pomoč pri zaščiti stavbe pred lesno gobo.

ŠKOCJAN pri NOVEM MESTU. — Izdelali smo program konservatorsko-restavratorskega posega na zvoniku ž. c. sv. Kancijana (predvidena je nova dekorativna poslikava zvonika in delno snemanje fragmenta stenske poslikave).

ŠKOFJA LOKA, muzej na gradu. — Restavriranje oljne slike neznanega avtorja: Krajina. Sliko smo sneli s pod-

Sl. 153 Novo mesto (muzej), poskusna sonda med restavracijo ilustracije Tassovih pesnitev
Fig. 153 Novo mesto (the museum), the trial trench during the restoration of the illustration of Tasso's poems

okvira, ji očistili in konservirali hrbtno stran, odstranili mesnago, lak in stare retuše z lica, dublirali, očistili dublirno maso z lica, zakitali, šelakirali in montirali na podokvir. Sliko smo nato lakirali, retuširali in znova lakirali.

TRZIC, bombažna predilnica in tkalnica. — Restavrirali smo spomenik NOB, ki stoji v neposredni bližini tovarne, in spominsko ploščo desno ob prvem

Sl. 152 Grad Mokrice, vrtna plastika
Fig. 152 The castle of Mokrice, garden statues

stranskem vhodu. Spomenik smo očistili, fugirali in silikonsko zaščitili ter obnovili napis. Spominsko ploščo smo prav tako očistili, silikonizirali in obnovili napis.

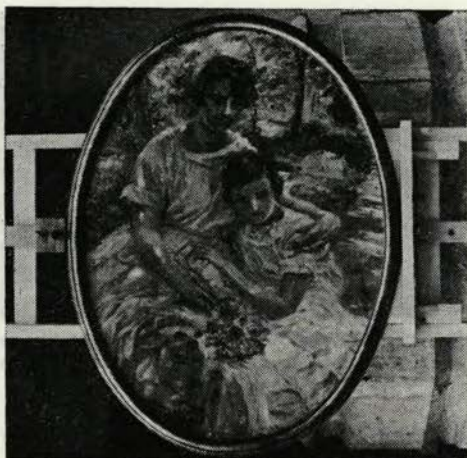
VIDEM OB SAVI — KRŠKŌ. — Sondiranje motranjščine ž. c. sv. Ruperta in izdelava poročila (dokumentacije).

ZADAR. — Restavriranje oljne slike Marija. Najprej smo zaščitili barvno plast, sliko sneli s podokvira, jo impregnirali s hrbtne strani, očistili, dublirali, izravnali barvne plasti, napeli na nov podokvir, retuširali in lakirali.

ZGONČE. — Na podlagi ogleda p. c. sv. Primoža smo ugotovili, da je cerkev izrazito vlažna, predvsem v spodnjih predelih. Stari prezbiterij je poslikan in deloma tudi ostenje. Poslikava je mestoma razpokana, podmehurjena in odstopa od stene. V cerkvi je tudi nekaj plastik, ki so v zelo slabem stanju. Izdelali smo program zaščitnih del na stenskih slikah.

ZALEC, Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo. — Restavriranje slike Obiranje hmelja avtorja Zorana Didka. Snemanja s podokvira, fiksiranje barvne plasti, impregnacija slike s hrbtne strani in lepljenje na novo platno, čiščenje, kitanje poškodb, lakiranje, retuširanje, montaža na nov podokvir in ponovno lakiranje.

Na oddelku za slikarstvo smo restavrirali še tele oljne slike neznanih avtor-

Sl. 156 Vavpotič: Sestri, slika po restavraciji
Fig. 156 Vavpotič: Sisters, the painting after restoration

jev, ki so v glavnem v zasebni lasti: Ženski portret, Marija z detetom, Oznanjenje, Snemanje s križa, krajini Medlog in V gozdu, Portret Prešerna in slika na steklo Sv. Ana. Restavrirali smo tudi tri slike Maksima Gasparija: Svatje, Ziljanec, Ziljanka, oljno sliko Pavla Gustinčiča Soteska (1929), Vavpotičevo sliko Sestri in Tratnikov Portret Ivana Cankarja ter obnovili več okvirov za slike.

POPRAVEK, VS XXIV., str. 244, desni stolpec: namesto Pleterje je PRELESJE.

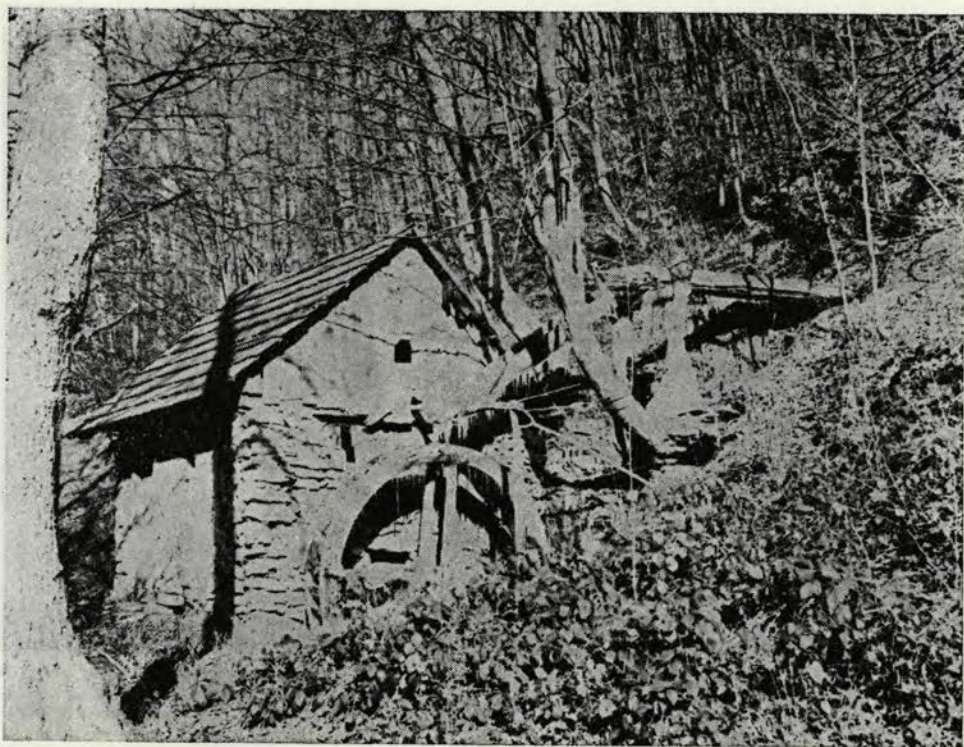
Zgodovinski spomeniki

Avtorji

- A. A. — Aleš Arih Z VNKD Maribor
M. V. — Momo Vuković, RC Ljubljana
R. Č. — Robert Červ, Z VNKD Nova Gorica
R. P. — Rudi Pergar, Z VNKD Nova Gorica

JAVORICA, spominska cerkev. — Leta 1916 so med prvo svetovno vojno na Pološki planoti kakih 10 km od Tolmina postavili spominsko cerkvico padlim avstrijskim vojakom. Pol kamnito, pol leseno arhitekturo so postavili na majhno vzpetino sredi planote, ki jo obdajajo visoki vrhovi. Do spominske

cerkve, ki je v Sloveniji prava redkost, vodi stopnišče, ki se prilagaja pobočju. Na terasi se na okoli 3 m visokem betonskem in kamnitem podstavku dviga lesena konstrukcija, ki v svojih tlorisnih zasnovah ponavlja ustaljeni tip cerkvene arhitekture; tristrano zaključenemu prezbitoriju sledita pravokotna ladja z zvonikom — »jahačem« — nad vhodno fasado in nizka lesena lopa. Zunanjščini daje razgibanost poleg slikovitega zvonika s sončno uro zlasti niz slikanih grbov vseh avstrijskih dežel, ki so razporejeni na stenah med okni ladje. Notranjosti daje pomemben pečat enotno secesijsko obdelan prostor, v katerem igra ornametalna poslikava konstrukcije

Sl. 155 Osredek pri Podsredi — Preskarjev mlin pred obnovo
 Fig. 155 Osredek near Podsreda — Preskar's mill before renovation

glavno vlogo. Zrcalno postavljena lika dveh klečečih angelov ob prezbitერიju, ujeta v visok pravokoten okvir, sta karakterizirana s findesièlovskim obraznim tipom, celotna stilizacija in ornament oblačila pa ju natančneje postavljata v avstrijskosecesijski krog. Ideja spominke cerkve je uresnièena v hrastovih ploščah, ki se kot listi knjige odpirajo ob stenah ladje in na katerih so vžgana imena padlih vojakov.

Med zadnjo vojno in v letih po njej je spomenik zaradi svoje lesene konstrukcije v zelo neugodnih klimatskih razmerah in zaradi slabega vzdrževanja začel propadati.

V letu 1968 se je Zavod za spomeniško varstvo Nova Gorica s skromnimi sredstvi Skupščine občine Tolmin in Sklada za pospeševanje kulturnih dejavnosti SRS lotil obnove, ki je zajela statično-konstrukcijske elemente prezbitერიja in ladje. Dela so bila prekinjena, ker je zmanjkalo sredstev.

V desetletju, ki je sledilo, je spomenik zelo propadal. K rušenju je prispeval tudi potres na Tolminskem. Sele 1978. leta je Skupščina občine Tolmin sklenila objekt obnoviti. V letu 1979 naj bi zbrali sredstva in omogočili sanacijo spomenika. Pred začetkom del je bil objekt v katastrofalnem stanju. V razvalinah in zelo zaraščeno so bili samo dostopno stopnišče s 64 stopnicami, oporne škarpe in betonske ograje. Lesene vhodne lope ni bilo več, vsa fasada je razpadla, stolpa nad njo ni bilo več, pregniti so bili mnogi konstruktivni elementi na obodnem zidu ladje in prezbitერიja, ki je ostal brez strešne kritine. Vitraži so bili deloma ali v celoti poškodovani, prav tako fresko vložki s poslikavo. Razpadala je oprema: oltar, relief s tabernaklja, dve veliki sliki angelov, veliki leseni svečniki, klopi, napisne table in razstavne vitrine. V celoti je bil uničen prezbitერიj, ker je ostal brez strešne kritine in je stalno zamakalo vanj (začasno

Sl. 156 Senožete — dvoriščna fasada stanovanjske hiše — domačije pesnika Antona Aškerc
 Fig. 156 The home of the poet Anton Aškerc at Senožete above Rimske Toplice. The courtyard facade of the family house (the Phototeque of the Institute for monument conservation of Celje, 1980).

položeno strešno lepenko leta 1980 je veter strgal). Dela so se začela pozno poletje 1980. V tem času so bile očiščene vse zarasle površine, obnovljeni vsi oporni zidovi in škarpe, zunanje stopnice in podesti. Utrjeni so bili obodni zidovi cerkve in izdelano novo ostrešje. Vsi manjkajoči konstruktivni elementi — dekorativno izrezljani trami — so bili pripeljeni iz delavnice in so sedaj postavljeni; prav tako celoten zvonik. V delavnici so bili v celoti izdelani stenski vložki s poslikavo — na zunanji strani z grbi avstro-ogrskih pokrajin in na notranji strani z ornamentom. Restavratorski atelje za SRS je v tem času domontiral oltar, restavriral dve sliki angelov, kasneje še leseni oltarni relief s Kristusom.

Dela so se nadaljevala v letu 1981. Izrezljana in postavljena je bila vhodna lopa. Z bakreno pločevino so bile prekrite strehe lope, zvonika, prezbiterija in zakristije. Streha ladje je bila pokrita z eternitom, kakor prvotno — vendar se je že v eni zimi izkazalo, da ne bo vzdržala (nekvalitetno tovarniško de-

lo), zato je bila v letu 1982 zamenjana z bakreno pločevino. V letu 1981 so bila izdelana velika vhodna hrastova vrata. Vse odprtine barvastih oken in fresko vložkov so bile zaprte z ustrezno restavriranimi vitraži, ki jih je obnovil obrtnik Eckert iz Ljubljane. Na novo so bili rekonstruirani in poslikani »fresko-vložki, ki pa niso bili obnovljeni v prvotnem materialu (v cementni malti), ampak v trdi poliuretanski peni, zlepljeni v sendvič, površinsko utrjeni s plastificiranimi ometi in mrežico ter poslikani s suhimi pigmenti, vezanimi z akrilno emulzijo, prav tako velika »freska« z naslikano uro in šestimi manjšimi vložki na fasadi. Postavljena je bila celotna stropna konstrukcija in obloga prezbiterija, dve veliki stropni kasetni polji glavne ladje in nekaj manjših kasetnih polj. Vsi novi konstrukcijski dekorativni elementi in nove kasetirane površine so bili zaščiteni s premazi in poslikani s barvami in vzorci. Okolica cerkve je bila v celoti urejena.

Na severovzhodnem platoju, ob cerkvi, nad strminami bregov Tolminke je bila

Sl. 157 Ljubljana, Tivoli — Piesalca, po restavraciji

Fig. 157 Ljubljana, Tivoli: Dancers, after restoration

obnovljena pergola iz hrastovine in površinsko zaščitena. Poleti tistega leta so bili ves leseni eksterier spomenika, vsi novi nadomestni deli in tisti, ki so ostali, zaščiteni s premazi in barvno izenačeni; obenem so bile s silikonskim kitom zafugirane vse špranje med nosilnimi trammi in okvirji oken ter okvirji poslikanih vložkov. V celoti je bila obnovljena zakristija: okna, vrata, tlak (betonska in lesena tla) in stropna obloga.

Dela so se nadaljevala v letu 1982. Zajela so še vsa preostala dela v notranjščini objekta. Izdelan, postavljen in poobarvan je bil ves oltar, prav tako je bil restavriran in postavljen relief na tabernaklju. Vse zamenjane površine prezbiterja so bile preslikane. Od rje načeta ograja in viseča svetilka sta bili očiščeni in prebarvani z zaščitnimi laki, prav tako vsi svečniki (40 kosov).

V ladji se je pri demontaži pokazalo, da so table z napisi imen padlih vojakov na hrbtni strani nagnite in prepelele, ker so bile naslonjene tesno na kamniti zid ostenja. Treba jih je bilo v celoti sneti in obdelati v delavnici. Prilepljene so bile na plošče, odporne proti vodi, ponovno prepojene z zaščitnimi premazi in dane na svoje mesto, nekoliko odmaknjene od zidu. Na zadnji strani so bile puščene pri tleh in na vrhu plošč reže, da bi zrak lahko krožil. V ladji so

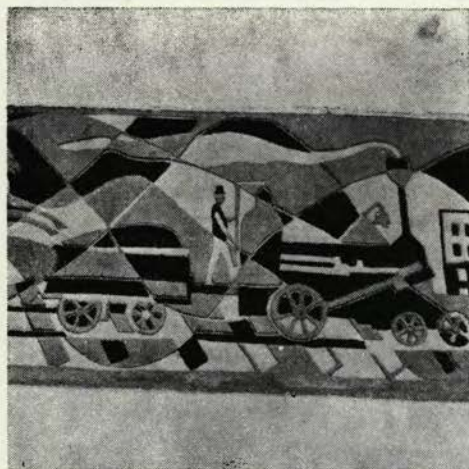
bili vsi nosilni stebri poslikani, ker se je prvotna oljna poslikava deloma odlučila. Obnovljene in zamenjene so bile spodnje obloge stebrov in vsi stebri — nosilci napisanih plošč, prav tako celotno tramovje fasade. Vsa nova polja stropa, glavne in stranskih ladij so bila preslikana oziroma retuširana. V tem zadnjem obdobju del na Javorici je bil obnovljen in zaščiten ves inventar: klopi v glavni ladji so bile očiščene in na novo prebarvane, zamenjani so bili deli razstavnih vitrin, dva velika svečnika, okvirji slik angelov, okvirji napisnih panojev; obnovljen je bil inventar zakristije: stoli in miza, obešalnik, omara, prepleskani so bili zidovi, okna, vrata, prebarvana tla in strop.

Ponovno smo pregledali in zatesnili s silikonskim kitom vse špranje na zunanjšini objekta.

Dela so bila končana jeseni 1982. leta.

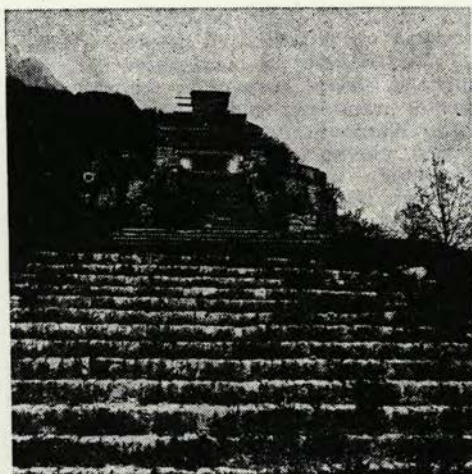
Vsa gradbena dela pri obnovi je vodil Franc Kaver iz Nove Gorice, mizarska dela je opravil Anton Goljevšček z Liga, restavratorska dela je večji del opravil Rudi Pergar iz Zavoda za spomeniško varstvo Nova Gorica, ki je tudi vodil obnovo notranjščine cerkve.

Sredstva za obnovo so prispevali: občani občine Tolmin s povečano prispevno stopnjo za Kulturno skupnost Tolmin, odbor za odpravo posledic potresa v občini Tolmin in Kulturna skupnost Slovenije. — R. P., R. Č.

Sl. 158 Tršar, Pleško: sgraffito, po restavraciji

Fig. 158 Tršar, Pleško: sgraffito, after restoration

Sl. 159 Javorca, spominska cerkvena iz 1. svet. vojne — fasada pred obnovo

Fig. 159 Javorca, the World War I memorial church — the façade before restoration

MAREZIGE. — 1979. in 1980. leta smo raziskovali poškodbe na kamnu spomenika NOB, ki je bil postavljen leta 1958. Ugotovili smo, da projekt in tehnična izvedba nista bila dovolj pretehtana, da prav tako ni bila dovolj pretehtana lokacija z ozirom na nosilnost tal, smer vetra itd. in da tudi material ni bil najbolj ustrezen. Spomenik stoji na grebenu iz holocenskega fliša in statično ni ogrožen. Tvori ga obelisk z napisom, se-

Sl. 160 Javorca — fasada po obnovi

Fig. 160 Javorca — the façade after restoration

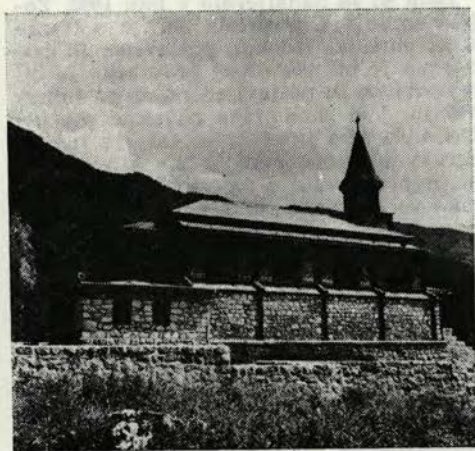
stavljen iz več kosov, in sega skoro 10 m visoko. Kamen je iz Istre (Sv. Stjepan) in je zelo porozen apnec (12 %) katerega namočljivost je tudi zelo velika (2,18 %). Obrus je zelo velik (43,6 cm² — 50 cm²). Tlačna trdnost suhega kamna je 896 kp/cm², mokrega tega pa 914 kp/cm². Zaradi vsega tega in zaradi soli vlaga še prav posebno pospešuje razpadanje. Lišaji in mah se tudi zelo širijo na poroznem in razpokanem kamnu. Poškodbe narekujejo tale konservatorska dela: mehnično in kemično čiščenje kamna, odstranitev soli z večkratnim izpiranjem z destilirano vodo, injektiranje razpok z dvokomponentno epoksi smolo, silikonsko impregnacijo z dodatkom fungicidno-insekticidnega sredstva, zapiranje vseh horizontalnih površin s trajno elastičnim transportnim kitom, fugiranje stikov kamnitih blokov z barvno prilagojenim silikonskim kitom. — M. V.

MARIBOR. — Gl. Umetnostni in urbanistični spomeniki.

PREDIL. — Litoželezni lev v spomeniku na prelazu je imel vrsto prestrelin in izbito oko. Vse te poškodbe smo obdelali s poliestrsko smolo, oko pa smo demodelirali in barvno izenačili. — R. P.

ŠENTANEL. — Gl. Umetnostni in urbanistični spomeniki.

CEZANJEVCI. — Delavci zavoda so sodelovali pri ureditvi okolja ob spomeniku NOV. — A. A.

Sl. 161 Javorca — pogled na zahodno stran

Fig. 161 Javorca — a view of the western side

TOLMIN. — Na vojaškem pokopališču iz 1. svetovne vojne v Tolminu je bila poškodovana kiparska skupina, modelirana v armiranem betonu. Zafugirane so

bile vse razpoke in demodelirane manjše poškodbe — v celoti pa roka borca v enakem materialu. — R. P.

POROČILO O DELU SKUPNOSTI ZAVODOV ZA SPOMENIŠKO VARSTVO SLOVENIJE V OBDOBJU OD 25. 2. 1981—10. 6. 1982

Zadnja skupščina Skupnosti zavodov za spomeniško varstvo Slovenije je bila 25. 2. 1981 v prostorih Zavoda SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine v Ljubljani.

V zadnjem mandatnem obdobju je Svet Skupnosti zavodov posvetil vso svojo pozornost predvsem izdelavi predlogov za primarne podzakonske akte. Tako je s svojimi dopolnitvami dokončno odpravil vse nejasnosti glede izvedbe pravilnika o vodenju registra in zbirnega gradiva naravnih znamenitosti ter kulturnih spomenikov kakor tudi dokumentacije za vpis spomenikov v register. Nadalje je s svojimi pripombami dopolnil detajlni predlog o organiziranju regionalne strokovne službe za varstvo naravne in kulturne dediščine.

Izdelane so bile skupne — enotne teze za akt o ustanovitvi zavodov, ki ga je

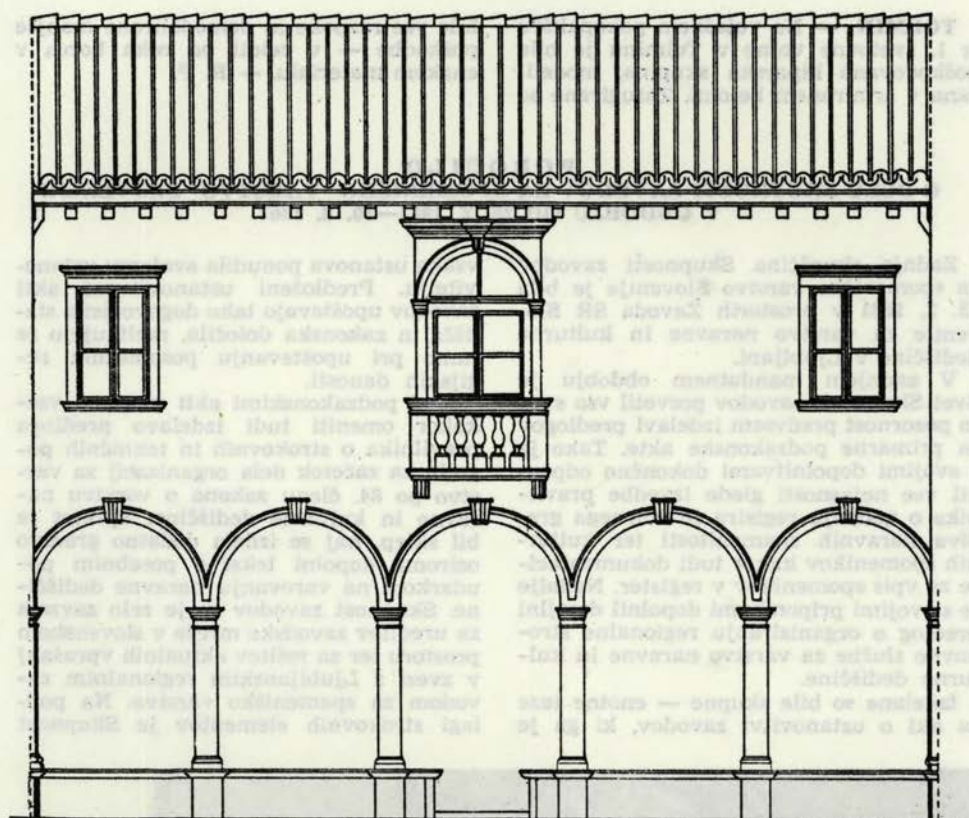
vsaka ustanova ponudila svojemu ustanovitelju. Predloženi ustanovitveni akti zavodov upoštevajo tako dogovorjena stališča in zakonska določila, razlikujejo se samo pri upoštevanju posameznih regijskih danosti.

Med podzakonskimi akti moramo vsekako omeniti tudi izdelavo predloga pravilnika o strokovnih in tehničnih pogojih za začetek dela organizacij za varstvo po 84. členu zakona o varstvu naravne in kulturne dediščine. Sprejet je bil sklep, naj se izdela dodatno gradivo oziroma dopolni tekst s posebnim poudarkom na varovanju naravne dediščine. Skupnost zavodov se je zelo zavzela za ureditev zavodske mreže v slovenskem prostoru ter za rešitev aktualnih vprašanj v zvezi z Ljubljanskim regionalnim zavodom za spomeniško varstvo. Na podlagi strokovnih elementov je Skupnost

Sl. 162 Na seji skupnosti zavodov decembra 1982

Fig. 162 At the meeting of the Community of Institutes for Monument Conservation in December 1982

Sl. 163 Piran — načrt rekonstrukcije križnega hodnika v frančiškanskem samostanu
 Fig. 163 Piran — the plan of the reconstruction of the cloister in the Franciscan monastery

zavzela stališče o obstoju regionalne strukture zavodske mreže.

V zvezi z naravno dediščino je bilo izdelano ustrezno gradivo in poslano Republiškememu komiteju za kulturo in znanost ter Kulturni skupnosti Slovenije, da bi poskušali uskladiti delovanje tudi na tem področju v okviru kulturne dejavnosti.

Podane so bile dopolnitve in spremembe statotov zavodov za spomeniško varstvo, vendar kasneje ni prišlo do realizacije in usklajevanja z novim zakonom.

Poleg sodelovanja z Republiškim komitejem za kulturo in znanost so člani Sveta Skupnosti zavodov sodelovali tudi v Kulturni skupnosti Slovenije, zlasti v zvezi s sredstvi za spomeniškovarstvene akcije, z mrežo zavodov in s cilji zavodov, dan pa je bil že predolg šolanja

konservatorskih kadrov v Sloveniji in njihovega izobraževanja na seminarjih.

Svet Skupnosti je pri svojem delu tudi ugotovil, da pri spomeniškovarstvenih akcijah v tem mandatnem obdobju nastajajo nekateri problemi, in sicer: da za nekatere akcije ni participacije, da nekaj akcij ne bo realiziranih, zato je v zvezi s tem tudi ukrepal, da bi ta neskladja ustrezno rušil. Tu je treba omeniti, da so se naravovarstvene akcije prvič pojavile v spomeniškovarstvenih skupnostih in da je v zvezi s tem še vrsta nerešenih problemov. Zato je bilo treba izdelati primarne kriterije za financiranje naravovarstvenih akcij.

Na predlog Skupnosti zavodov je bil tudi izveden interni tečaj za strokovne delavce v zavodih, ki ga je organiziral Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine.

Skupnost zavodov je ponudila tudi sodelovanje Arhitekturnemu muzeju v Ljubljani pri organizaciji razstave o romaniki na Slovenskem.

Svet skupnosti je obravnaval tudi problematiko v zvezi z obstoječo evidenco spomenikov pomembnih Slovencev in izdelal predlog za rešitev te problematike.

V zadnjem času pa je posvetil vso pozornost izdelavi metodologije za proglaševanje naravnih in kulturnih spomenikov. V delovnih komisijah so se izoblikovala mnenja in izhodišča, ki so kasneje služila za moto pri izdelavi te metodologije, in sicer: da mora biti proglaševanje spomenikov enotno za vso Slovenijo ter da spomenika po strokovni obravnavi tudi po sprejetju novega zakona ni mogoče prevrednotiti (torej gre za staro, obstoječe pojmovanje kulturnega spomenika), s tem pa se seveda tudi ne more spremeniti izbora spomenikov.

Spomenike za posamezne občine je treba proglaševati »v bloku«. V sodelovanju z Znanstvenim inštitutom Filozofske fakultete naj se objavi seznam

vseh spomenikov v SR Sloveniji po občinah in se ponudili vsem pristojnim dejavnikom. Osnova za vrednotenje spomenika mora biti le strokovna ocena. Po objavi tega seznama naj se za vsak spomenik posebej izgotovi ustrezna dokumentacija; izdelala naj se poseben vzorec za proglašanje.

Za zadnjo nalogo smemo šteti tudi izdelavo dokumenta o obsegu upravnih nalog, ki naj bi jih financirale DPS. Dokument je bil poslan vsem ustreznim dejavnikom, tako kulturnim skupnostim kot DPO.

In končno se je moral Svet Skupnosti zavodov v tem mandatnem obdobju lotiti tudi projekcije prihodnjega razvoja Skupnosti zavodov. Pri tem je izhajal iz obstoječe zakonodaje in je z določenimi izhodišči zajel tiste temeljne prvire, na katerih mora v prihodnosti temeljiti reševanje problematike spomeniškega in naravnega varstva v Sloveniji v tej skupnosti.

Marijan Slabe

Sl. 164 Visoko, Tavčarjev dvorec (foto ing. T. Mlakar, iz fototeke Loškega muzeja). Razglasitev za spomenik po zakonu o naravnih in kulturnih dediščini

Fig. 164 Visoko, Tavčar's mansion (photo engineer T. Mlakar, from the phototheque of Loški muzej — the museum of Skofja Loka)

The proclamation of the mansion for national monument according to the law on natural and cultural patrimony

SEZNAMI IZ STROKOVNIH OSNOV — PREDLOGOV ZA RAZGLASITEV KULTURNIH SPOMENIKOV (I. del)

Arheologija

ZSV Gorica

Ajdovščina

Ajdovščina — rimska Cestra in nekropole, Gradišče, Nemškarica, Batuje—sv. Jurij, Col — območje vasi in Šance, Rižemberk in Šturmanik, Črniče, Ravne — Slemca, Gojače Kozmac z Morlekom, Hrušica, Kovači nad Lokavcem—Gradec, Lokavec—sv. Lovrenc z okolico, Planina—sv. Pavel, Podnanos — Gradišče nad Hraščami in Tabor, Slokarji — Gradišče, Šmarje—sv. Tibot, Vrtovin —sv. Pavel.

Idrija

Cerkno—Gradišče, Godovič—Jelenšek, Kladjje—Vrata (limes), Reka—Grad in Kazarsko, Šebrelje—Dolenja vas s sv. Ivanom, Vojsko—Mrzla rupa (limes).

Ilirska Bistrica

Ilirska Bistrica—sv. Ahac, Stražica (limes), Gradišče Trnovo, Jelšane—sv. Katarina, Gradišče (kota 632), Gradišče (kota 634), Knežak—Gradišče, Vrh, Obroba, Čepno, Koritnice—Veliki Devin, Kutežev—Gradišče, Podgrajec—sv. Marija z delom vasi, Račice—Gradec in Grublje, Starod—Gradina, Šembije—Gradišče in Pod Črnukljo, Zemon (Dol. in Gor.)—Gradišče, sv. Jernej, Podgrad—Stari Grad.

Nova Gorica

Avče — V gradah, Na Lajšču, Bate—sv. Lovrenc, Sveto, Belo—Zagrad, Bilje —Praprotno, Križčijan, Branik—Rabotnica, Bukovica—Britof z okolico, Deskle —sv. Lovrenc, Gradišče, Grgar—Gradišče, Kal nad Kanalom—Na gradu (Zabrado), Koprivišče—Gradec, z Ograjenco, Kostanjevica—Grmača, Kozarno—Zagrad, Levpa—Grad, Lokvica—jama Pečinka, Nova Gorica—Kekec, (sv. Katarina), Pedrovo—Mali hrib, Šumka, Prilesje—Gradec, Ravnica—sv. Danijel (Štanjel), Temnica—sv. Ambrož, Vitovlje—sv. Peter, Vojsčica—Tabor.

Postojna

Čepno pri Košani—Štirna (sv. Trojica), Hruševje—Stari grad z obema gradišče-

ma, Hrušica—Veliki Obršljanovec (limes), Jurišče—Gradec, Košana—Gradišče, Mala Pristava—Boljunc, Orehek—jame: Brlovka, Ovčarski spodmol, Zegnana jama, Jama v Lozi, Parje—Parska golobina, Pivka—Primož, Gradišče (sv. Kvirin), Sela pri Trnju, Planina—Stari grad, Prestranek—Ovčja jama, Zakajeni spodmol, Rakitnik—jama Golobinja, Razdrto—Gradišče, Sejavče—Županov spodmol, Selce—Špiček, Slavina—Gradišče, Baba, Tabor, Strane—Dolgi grič, Studeno—Ostrog in Podostrog, Tabor, sv. Lovrenc, Šilentabor—Gradišče, sv. Martin, Šmihel—Grad, sv. Jurij, Veliki Otok—Jama Mačkovec in Otoška jama.

Sežana

Avber—Gradišče, Barka—Nadguč, Breg, sv. Kancijan, Babnik, Pod oreščeno, Beka—Lorencon, Brestovica—Gradina, Cipmje—Ostri vrh, Dane—Volarija, Gradišče (Divača), Dolenja vas—Hribi, Šmarnik, Famlje—Stari grad, Golac—Gradina, Velika vrata, Gradišče pri Materiji—Orlek, Gradiščica—Sv. hrib, Griže—Gradišče, Hrpelje—Debela griža, Hotičina—Gavje, Hruševica—V pečeh, Kačiče—Krašič, Kazlje—Vahta, Kobjulj—Gradišče, Kobjeglava—Gradina, Kopriva—Ajdovska vas (sv. Lovrenc), Kosovelje — Gradina, Stare šance), Kozjane—Grad, Krajna vas—V grižcah (stara vas), Krutinovica—Na hribu, Laže—Ajdovec, Lokve—Merišče, Klemenka, Obzidje, Stari Tabor, Lukovec—Škratljevica, Merče—Merišče, Nasirec—Gradec, Grublje, Tabor nad Botačem, Obrov—Gradina, Otošče—Stari grad, Povir—Merišče (in Debeli kamen), Tabor (s Štirncu in Ravnim vrhom), Potoče—Bandjera, Potoče—sv. Jurij, Rodik—Ajdovščina, Tabor, Rožice—Obešenca, Selo (Štjak)—Tabrin, Senožče—Stari grad (Preska), Sežana—Tabor, Skopo —gradišče, Slope—Pod lipami (stara vas), Sveto—Martinišče, sv. Miklavž, Škocjan—vas z Matavunom, Brežec, Škoflje—Tabor, Škrbina—Lipovnik s sv. Katarino, sv. Martin, gradišče nad Mihali, Mali Voučnjak, Štanjel —Merce, Štorje—sv. Mihael, Vrabče—Tabor, Tomaj—Gradišče, Veliko polje—Gradiška, Voglje—stara cerkev, Volčji grad—Debela griža, Vreme (Dolnje)—Soline, Vreme (Gornje)—Baredi s Poljem, Vremski Britof—sv. Jurij, Vrhov-

lje—Medvedjek, Veliko gradišče z Mandrjem, Zagrajec—Brith (Britof), Zazid—Mojbrma, Na Krasu in Ozki dol, Zjati (Daljanica).

Tolmin

Bovec, Drežnica—Gradec, Idrija ob Bači—Na Robu, Homec—Na mlakah, Kamno—Zakriž, Kobarid—sv. Anton z Gradčem in V logu, Stari grad, Koritnica—Lajšč, Zarakovec, Zalajšč, Šance (limes) Staro mešto, Ladra—sv. Lovrenc in Kneške hrame, Logje—Gradec, Most na Soči—naselbina in grobišče, Podbela—Na lupu (sv. Helena), Podmelec—Na kapli, Robič—Molida, sv. Volar s Turjevo jamo, Sedlo—Grad in Pod cerkvijo, Slap ob Idrijci—Grad in grobišče, Staro selo—Na gomilah, V Laščah, Trnovo—sv. Martin (stara vas), Volčanski ruti—Povlinčev grad (nad Doblarjem).

(Nada Osmuk)

ZSV Maribor (del)

Dravograd

Dobrava — tri zemljene utrdbe, Črneče — rimska utrdba, Vič—naselbinski sledovi

Ravne

Dobja vas — rimske stavbe in sarkofag, Zagrad — rimsko plano grobišče, Stražišče — prazgodovinska utrjena naselbina, Lokavica — gradišče, Lom pri Mežici — verjetno srednjeveška utrdba, Kotlje in Prežki vrh — okopi »turške šance«, Poljana — rimska cesta in marmorni spomeniki.

Radlje

Gortina pri Vuzenici — rimsko naselje, Jama pod Herkovimi pečmi — paleolitska postaja, Muta — rimskodobna poselitve, Ožbalt — trasa rimske ceste, Radlje — rimska cesta in grobišče, Zg. Vižinga — rimski marmorni nagrobnik.

Maribor—Pesnica

Sladki vrh — rimsko gomilno grobišče, Sentilj — prazgodovinska naselbina in pripadajoče gomilno grobišče, Lokavec — rimsko gomilno grobišče, Grušena — rimske stavbe, Sp. Kungota — rimsko naselje.

Maribor—Pobrežje

Vumpah — gradišče z okopom in nasipom, Reberca — rimski kamnolom, Duplek — prazgodovinska naselbina in staroslovansko grobišče, Jablanca — rimsko gomilno grobišče, Ruperče — rimsko gomilno grobišče, Ložane — rimsko gomilno grobišče, Pobrežje — prazgodovinsko žarno in rimskodobno grobišče, Betava — gomile.

Maribor—Rotovž

Kamnica (Lucijin breg) — gradišče, Piramida — ruševinski sledovi, Branik — prazgodovinsko žarno grobišče.

Maribor—Ruše

Ruše — prazgodovinska naselbina in žarno grobišče, rimsko gomilno grobišče, Bistrica pri Rušah — gradišče z nasipom in jarkom, Bezena — rimsko gomilno grobišče.

Maribor—Tabor

Limbuš — gradišče in rimsko gomilno grobišče, Poštela — utrjena naselbina s kontinuiteto in grobišče, Betnava — rimske stavbe in cesta, Pekre — sledovi naselitve iz rimske dobe, Radvanje — prazgodovinsko grobišče in rimske stavbe, Laznica — gomila.

Maribor—Tezno

Čreta — prazgodovinsko gradišče in gomilno grobišče, Brezula — plano rimsko grobišče, Fram, Ješenca, Rače, Prunšvik — rimski vodovod, Starše — rimskodobna nekropola, Slivnica — rimska gomila, Loka — rimska gomila, Miklavž — rimsko gomilno grobišče, Dogoše — rimsko gomilno grobišče, Pivola — prazgodovinsko in romsko gomilno grobišče, Rače — ostanki rimske naselbine, Hoče — rimsko grobišče, Bohova — rimske stavbe, cesta in grobišče.

Slovenj Gradec

Legen — prazgodovinska utrjena naselbina in grobišče, Mislinjska Dobrava — trasa rimske ceste, Pameče — utrdba, Raduše — utrdba, Sp. Dovže — ruševine rimskih stavb, Stari trg s Puščavo in Šancami — pomemben splet naselbin iz prazgodovine, rimskega časa in zgodnjega srednjega veka ter pripadajočih grobišč, Vrhe — zgodnje srednjeveška utrd-

ba, Zg. Dovže — rimska villa in grobišče.

(Mira Strmčnik-Gulič)

Gornja Radgona

Biserjane — prazgodovinska naselbina in rimski zaselek, Blaguš — rimskodobne gomile, Boračeva — rimskodobni gomili, Črnci — rimskodobno gomilno grobišče, Dragotinci — rimskodobno gomilno grobišče, Gornja Radgona — prazgodovinska naselbina in prazgodovinsko gomilno grobišče, Gornji Ivanci — rimskodobno gomilno grobišče, Hercegovščak — rimskodobno gomilno grobišče, Hrastje Mota — neopredeljeno grobišče, Jamna — rimska naselbina, Janhova — neopredeljeni gomili, Kapelski vrh — rimskodobni gomili, Lastomerci — rimskodobno gomilno grobišče, Očeslavci — rimskodobno gomilno grobišče, Okoslavci — rimskodobno gomilno grobišče, Plitvica — rimskodobno gomilno grobišče, Podgrad — rimskodobno gomilno grobišče, Ptujška cesta — rimska gomila, Radenci — rimska gomila, Rih-tarovci — rimska gomila, Slaptinci — rimskodobno gomilno grobišče, Spodnja Ščavnica — gomile, Spodnji Ivanci — rimskodobno gomilno grobišče, Spodnji Kocjan — srednjeveška utrdba, Stanetinci — rimska gomila, Stara gora — rimskodobno gomilno grobišče, Štavešinci — rimskodobno gomilno grobišče, Stogovci — rimske stavbe, Terbegovci — prazgodovinska naselbina, Videm ob Ščavnici — sledovi neolitske naselbine.

Lenart

Andrenci — neolitska in rimska naselbina, rimsko gomilno grobišče, Benedikt — prazgodovinsko in rimsko gomilno grobišče, rimska cesta, Brengova — rimskodobno gomilno grobišče, Drvanja — rimskodobno gomilno grobišče in cesta, Gasteraj — gomilno grobišče, Gočova — rimskodobno gomilno grobišče, Grabnoški vrh — rimski gomili, Iňova — rimska stavba, Jurovski dol — rimskodobno gomilno grobišče, Ločki vrh — gomila, Lormanje — rimskodobne stavbe in gomilno grobišče, Obrat — rimske stavbe in gomilno grobišče, Osek — rimskodobno gomilno grobišče in kamnolom, Partinje — gomila, Rožengrunt — rimskodobno gomilno grobišče, Spodnja Senarska — sledovi rimskih stavb, Spodnji Porčič — rimskodobno gomilno gro-

bišče in stavbe, Strma gora — rimski gomili, Setarova — rimski gomili, Trotkova — veliko rimskodobno gomilno grobišče, Trstenik — rimskodobno gomilno grobišče, Varda rimskodobno gomilno grobišče, Zamarkova — prazgodovinsko in rimskodobno gomilno grobišče, Zgornja Ročica — gomila, Zgornja Ščavnica — rimskodobno gomilno grobišče, Zgornja Voličina — rimskodobno gomilno grobišče, Zgornji Zerjavci — gomile, Žice — gomile, Župetinci — gomila.

Ptuj

Brstje — prazgodovinsko in rimsko plano grobišče, Črmlja — rimske gomile, Doklece (prej Savinsko) — rimskodobno gomilno in plano grobišče, Draženci — rimskodobno grobišče in stavbe, Formin — prazgodovinsko in rimskodobno grobišče, rimske stavbe in cesta, Gomila — rimskodobno gomilno grobišče, Gorišnica — rimska villa in cesta, Grajena — rimski vodovod in cesta, neopredeljeno Gradišče (prej tudi Krčevina), Hajdina — kontinuirana poselitev in grobišče, zveza s Ptujem, Hlaponci — rimska cesta in villa, Janežovci — rimskodobne gomile, Ločič — rimskodobni gomili, Lovrenc na Dr. polju — rimske stavbe in cesta. Podložje — železnodobne gomile, Podvinci — prazgodovinska naselbina, Ptuj — kontinuirana naselitev in grobišča, eden največjih kompleksov pri nas, Rogoznica — rimskodobno plano grobišče in cesta, rimska stavba, Senčak — rimskodobno gomilno grobišče, Skorba — rimskodobno plano grobišče, prazgodovinsko grobišče in rimski vodovod, Spodnje Jablane — neopredeljeni gomili, Stojnci — prazgodovinsko grobišče in sledovi arhitekture, Strejanci — sledovi neolitske naselbine, rimske arhitekture in grobovi, Trnovska vas — rimsko gomilno grobišče, Turnišče pri Ptuju — prazgodovinsko, rimsko in slovansko grobišče, Videm pri Ptuju — rimsko grobišče, Yurberg (tudi Vumpah) — neopredeljeno grobišče, rimska cesta, Zamušani — rimska stavba in cesta, Zgornji Velovlek — rimskodobno gomilno grobišče.

Ormož

Bratonečice — rimskodobno gomilno grobišče, Dragotinci — rimskodobno gomilno grobišče, Godeninci — rimske stavbe in cesta, Hajndl — prazgodovin-

ske najdbe, rimski gomili in cesta, Hardek — neolitska naselbina, rimske gomile in cesta, Loperšice — rimsko gomilno grobišče in cesta, Mihovci — neolitska naselbina in rimska cesta, Miklavž pri Ormožu — gomilno grobišče, Ormož — zgodnježeleznodobna utrjena naselbina, naseljena tudi v pozni železni dobi in pozneje, pripadajoča grobišča, rimska cesta, Osluševci — rimskodobni plani grobovi, Pavlovci — rimska stavba in cesta, Pavlovski vrh — prazgodovinska naselbina, Pušenci — prazgodovinska naselbina, rimska cesta, Savci — rimski gomili, Senešci — rimska villa, Slaptinci — rimskodobno gomilno grobišče, Sodiinci — prazgodovinsko gradišče, Središče ob Dravi — rimske stavbe, slovanski grobovi, Šalovci — rimskodobno gomilno grobišče in cesta, Vičanci — rimskodobno gomilno grobišče.

Slovenska Bistrica

Bojtina — rimski kamnolom, Brezje pri Oplotnici — sledovi prazgodovinske naselitve, rimskodobno in slovansko grobišče, Brinjeva gora — prazgodovinska in poznorimska utrjena naselbina s pripadajočim grobiščem, Bukovec — gomila, Čadram — rimska stavba in cesta, Črešnjevec — rimsko gomilno grobišče, gradišče, zgodnje srednjeveško grobišče okoli zgodnesrednjeveške cerkve, Gladomes — rimska stavba, Jurišna vas — utrjeno poznorimsko ali srednjeveško gradišče, Kebel — gradišče, Koritno — gradišče, Leskovec — rimske stavbe in cesta, Modrič — mitrej, Pokošje — gomila, Prihova — rimska stavba, Rep pri Slov. Bistrici — gradišče, Slovenska Bistrica — rimske stavbe in cesta, Spodnja Nova vas — rimskodobna gomila, Spodnja Polskava — rimska cesta in gomile, Stražgonjci — prazgodovinska gomila, sledovi rimskih stavb in cesta, Šmartno na Pohorju — rimske stavbe in kamnolom, Tinje na Pohorju — vidni okopi gradišča, Turiška vas — prazgodovinsko gradišče, Zgornja Bistrica — gomila, rimska cesta, Zgornja Nova vas — rimski kamnolom, Zabljek — srednjeveška utrdba.

(Ivan Tušek)

ZSV Celje

Celje

Celje — sledovi ene najstarejših in najboljsežnejših naselbin pri nas, Dobrna

— rimska naselbina, Laška vas pri Štoerah — staroslovansko grobišče, Sevice — rimska villa, Slatina v Rožni dolini — nekropola iz mlajše železne dobe, Skofja vas — rimska naselbina in cesta, Smarjeta — rimska villa, Šmartno v Rožni dolini — rimska villa, Zavrh nad Dobrno — prazgodovinska naselbina, Zavrh pri Galiciji — rimska naselbina.

Laško

Brelno — rimsko najdišče, Brunk — prazgodovinsko gomilno grobišče, Debro — rimskodobna nekropola, Gozdec, Male Gorelce — rimske stavbe in nekropola, Lanomno — rimska nekropola, Laško — kontinuirana naselbina, Rovišče — prazgodovinska naselbina, Marija Gradec — gradišče, Počakovo — prazgodovinsko gomilno grobišče, Polana — prazgodovinska naselbina, Rimske Toplice — rimska naselbina, Svibno-prazgodovinska naselbina, Žebnik — prazgodovinsko plano grobišče.

Mozirje

Brezje — utrjena naselbina, Prihova — rimske stavbe in grobišče, Potočka Zijačka, Podolševa — paleolitska postaja, Rečica ob Savinji — gomile, Sentjanž — prazgodovinsko žarno grobišče.

Sevnica

Blanca — prazgodovinsko gomilno grobišče, Boštajn — prazgodovinska naselbina in gomile, Breg — prazgodovinska naselbina, Dedna gora — prazgodovinsko gomilno grobišče, Drožanje — prazgodovinska naselbina, Kaplja vas — prazgodovinsko in rimsko grobišče, Kladje nad Blanco — prazgodovinsko gomilno grobišče, Mali Cirknik pri Sentjanžu — prazgodovinsko gomilno grobišče, Okroglice — rimska naselbina in cesta, Rovišče pri Studencu — prazgodovinska naselbina s pripadajočim grobiščem, Sevnica — sledovi kontinuirane poselitve, Skrovnik — rimskodobno gomilno grobišče, Spodnje Mladetiče — prazgodovinsko gomilno grobišče, Smarčna — prazgodovinsko gomilno grobišče, Veliki Cirknik — prazgodovinska naselbina, Vranje — utrjena postojanka.

Slovenske Konjice

Brinjeva gora — kontinuirana naselbina, Gračič — prazgodovinsko žarno grobišče, Hudinja — rimsko gomilno gro-

bišče, Križevac — rimska naselbina, Spodnje Grušovje — rimska občestna postaja, Skomarje — rimska gomila, Stranice — rimsko grobišče, Zbelovo — eneolitska naselbina, Zbelova gora nad Ločami — utrjena prazgodovinska naselbina, Zgornje Zreče — prazgodovinska naselbina in rimsko gomilno grobišče.

Sentjur

Ajdovska jama pod Resevno — prazgodovinsko najdišče, Gradec pri Praprotnem — prazgodovinska in poznoantična naselbina, Podgrad — prazgodovinsko gomilno grobišče, Podgorje pod Resevno — rimska stavba in grobišče, Rifnik — kontinuirana naselbina (od prazgodovine do pozne antike) s pripadajočimi nekropolami, Sentjur — kontinuirana naselbina (od prazgodovine do antike), Tinje nad Loko pri Žusmu — poznoantična in slovanska naselbina, Zdenica — rimska naselbina, Zlateče — prazgodovinsko grobišče.

Smarje pri Jelšah

Bistrica ob Sotli — prazgodovinsko žarno grobišče, rimske stavbe, Buče — rimska villa, Donačka gora — naselbina in nekropola, Grobelno — rimska villa, Hrastje — villa, Kunšperk — villa, Mala Pristava — villa, Prelasko pri Podčetrtku — villa, Rogaška Slatina — sledovi kontinuirane naselitve, Rogatec — sledovi naselitve iz prazgodovinske in rimske dobe, Osredok pri Podsredi —

utrjena prazgodovinska in poznoantična naselbina, Sotansko — utrjena prazgodovinska naselbina, Spodnje Mestinje — villa, Šmarje pri Jelšah — villa, Zagaj pod Bočem — utrjena prazgodovinska naselbina, Svete gore nad Sotlo, Zagaj — kontinuirana postojanka z grobiščem, Zagorje — utrjena prazgodovinska naselbina, Zibika — villa, Dekmanca — villa.

Velenje

Gorenje — villa, Mornova Zijalka — paleolitska postaja, Smartno ob Paki — rimske stavbe.

Zalec

Bezgečeva jama — prazgodovinsko najdišče, Drešinja vas — plano železnodobno in rimsko grobišče, Dobrteša vas — rimsko grobišče, Galicija — rimska nekropola in naselbina, Gotovlje — kontinuirana naselbina in staroslovansko grobišče, Griže — prazgodovinsko gomilno grobišče, Hom, Sv. Magdalena pri Preboldu — prazgodovinska naselbina, Levcevec — rimska nekropola s sledovi arhitekture, rimska cesta, Ločica — rimsko vojaško taborišče, Pekel — prazgodovinsko najdišče, Podgorje pri Letušu — prazgodovinska naselbina, Šempeter — rimska nekropola, Šešče — prazgodovinsko gomilno grobišče, Vransko — rimska naselbina, Zgornje Grušovlje — rimska naselbina.

(Alenka Vogrin)